

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

5416

1912

9(47.925)

4

340

D

3(47.925)

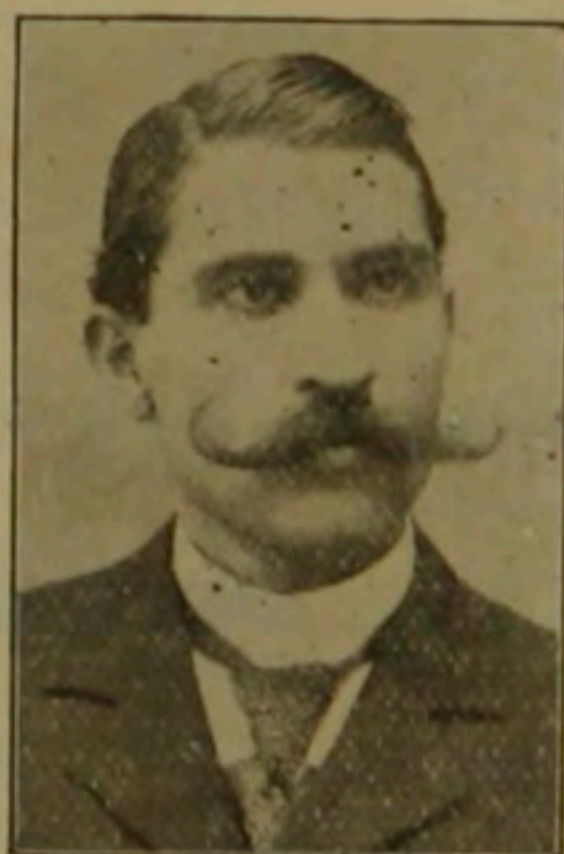
4-31

wt

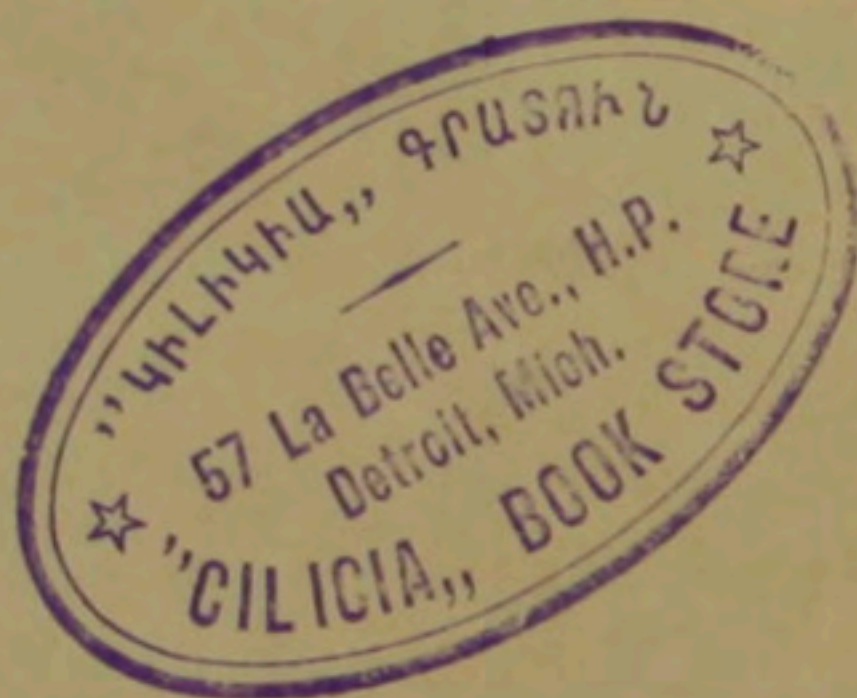
ՄԱՄԻՆՈՆ ՎԱՐՃԱՊԵՏԵԱՆ

ՅՈՒՇԻԿԻ ԶԵՅԹՈՒՆԻ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Կ. Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ԶՈՆ

ԱՌ Կ. Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Դո՛ւ, ա՛նեղկիւղ պատեազմիկ, որ կը պաշտես ին Զէյթուն.
Որուն համար՝ կեանքդ ու արիւն միշտ զոհեցիր եռանդուն,
Ա՛ն, բնդունէ՛, այս Յուշիկներն Հայրենիքիդ փառաւոր,
Զոր կը ձօնէ բեզ հանդիմով, հիացող մը հեռաւոր:

Մարգուտն

Մ. Վ.

ՄԱՐԶՈՒԱՆ

ՏՊԱԳՐ. ՆԵՐՍՈ ԷՒ ՍՐԱՊԵԱՆ

6824

785
39 9-

2004

«ՅՈՒՇԻԿԻ ԶԵՅԹՈՒՆԻ»-ն հազար օրինակ, Կ. Տ.
Յակոբեան նուիրած է Եղիապոսի Հ. Բ. Ը. Միութեան .
հասոյթը՝ Զէյթունի մէջ արհեստագործութեան ծաղկումին
յատկացուելու համար :

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պատմական ակնարկ մը
Տեղագրութիւն
Դրուագներ Զէյթունցիներու կեանքին
Սուլթան Մուրադ Դ. ի Հրովարտակը
Հին պատերազմներ, դէմքեր ու դէպքեր (1780-1865)
Նրեանամեայ նոր շրջան (1865-1895)
Զէյթունի 1895ի ահեղ նահատակարար
Կենսագրութիւն Տէյի Քեչիշի
Կենսագրութիւն Դաւիթ վարդապետի
Կենսագրութիւն Տէյի Քեչիշի շառաւիղ Կ. Տ. Յակոբեանի
Յաւելուած

ԻՂԶՍ

Գանասայի մեջ կ'ապրիմ
Միշտ դաշկադեմ վասառողջ ,
Զի հոգիս , սիրսս եւ ոյժն իմ
Հո՛ն , հայրենիքս եւ ամբողջ :

Օսար ասդի սակ ինկած ,
Ովկիակ շաճ անդին ,
Բայց երկրիս հեճ եւմ կապուած ,
Ուր մասունքներս եմ անգին :

Օսարուքեան մեջ կ'ապրիմ
Երկրագունդիս ծայրը մեկ ,
Այլ կը պաշեմ երկիրն իմ ,
Թեւ ըղայ խեղճ ու հեզ :

Երբոր մեկեմ մահուան խն ,
Օսար երկրի ծոցին մեջ ,
Յուշերս կ'ապրին ի Զեյթուն
Անոնք մնան թող անշեջ :

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ
(Ծնեալ 1862)

Ն Շ Ա Ն Ա Բ Ա Ն Ս

Հարազատ ու ծնողասէր զաւակ մը, ո՛րչափ ալ հետա-
նայ իր ծնողիկն ու մանաւանդ մայրիկին, ա՛յնքան աւե-
շի կը կը բորբոքի իր սրտին մէջ որդիական սէրը հանդեպ
զինքն դիւցնող պաշտելի մօրը. ասոր մէջ բնաւ զաղտնիք չը-
կայ. բնութեան հզօր ձայնն է որ կը խօսի զաւկին սրտին,
զաւկին հոգիին. եւ ահա այդ կարգի. Մայր-Հայրենեաց
զաւակներն են՝ որ անոր սիրոյն համար արհամարհած են
ամեն խոչընդոտ, պանդխտութեան տառապանքները, բանտերու
շղթաները, դահիճիկն սուրն ու կախաղանը եւ երգել չը-
ւած բանաստեղծին՝

«Անոր սիրոյն բանսն ալ դուռիմ,
«Պալատ է այն ինձ համար,
«Ոսքս ձեռքս շրդալ զարնեն,
«Երջանկութիւն է ինձ համար:»

Եւ այսպէս հոռի ու սուրի անցնելով թողուցած են ի-
րենց անմահ անունները իրենց պատկանած Ազգին՝ իբրեւ
խնկելի յիշատակ, իբրեւ անսպառ գանձ հայրենասիրութեան
եւ օրինակ յաջորդ սերունդներու:

Այսպէս, որ մասադ հասակիս մէջ ենթարկուած ան-
նպաստ պարագաներու հետեւանալով, չեմ կարողացած այդ-
պիսի փառապատկի մը արժանանալ. բայց չուզելով անձ-
նասուր ըլլալ դժիւեմ ճակատագրիս, սկիզբէն ի վեր. **ՆԸ-
ՇԱՆԱԲԱՆ** եղած է յամսոտօրէն մաքառիչ ճակատագրիս
ինձ դեմ յարուցած դժուարութեանց առջեւ՝ նոյն իսկ այս
պանդոխտ կեանքիս մէջ, երբ շա՛տ ու շատ հետու կը գըտ-
նուիմ իմ նուիրական Հայրենիքիս սուրբ հողերէն. իբրեւ
Մայր-Հայրենիքիս անձնուրաց զաւակ, անոր կարօտովը սրը-
տակեզ, ինքզինքս տա՛կաւին օգտակար ընծայել կարենալու

համար, իմ անկեղծ, հեռաւոր բարեկամներու հետ թրդ-
բակցութեամբ՝ հակառակ միջոցներու վրայ կը խորհիմ շարու-
նակ, ու այդ խորհուրդներու մէկ համեմատողիւնքն է ա-
հա, որ «Յուշիկի Զեյթունի» անունին տակ շոյս կը տեսնե՝
աշխատութեամբ այդ ազնիւ բարեկամներէս Տիար Մ. Վար-
ժապետեանի, որուն հրապարակաւ կուգամ յայտնել իմ ջերմ
շնորհակալութիւններս:

Գիտեմ թէ, ամբողջ Ազգը ո՛ր աստիճան գուրգուրան-
փով մը կ'արտասանէ Զեյթուն անունը եւ ո՛րչափ բռնուն հե-
տափրփրութեամբ կը փափաքի տեղեկանալ անոր անցեալին ու
ներկային եւ այն դիպագնական գործերուն՝ որոնցմով Զեյ-
թունցին պահած է իր գոյութիւնը եւ պանծացուցած Հա-
յութեան անունը, եթէ մասամբ իր բնական դիրքին շնոր-
հիւ, մեծագոյն մասամբ ալ, իր բնական հայրենասիրու-
թեամբ եւ անընկճելի կորովով: Յայտնի է թէ, խելացի ու
գործունեայ զաւակները միայն կրնան շահագործել իրենց
ծնողքէն ժառանգուած հարստութիւնը. այսպէս ալ, եթէ
Զեյթունցիք բնապէս արիասիրտ ու ազատասէր ժողովուրդ
մը չըլլային, իրենց երկրին առանձնաշնորհեալ դիրքը չպի-
տի կարողանար պատմութեան աւանդել ափ մը Հայերու ֆա-
ջագործութեանց դրուագները:

Թէեւ մեր սիրելի հայրենակիցներէն Տիար Մնացական
Սեւերճեան (Զեյթունցի) իր նախապէս հրատարակած եր-
կու հասորով եւ վերջերս ալ «Զեյթունի Անցեալէն Եւ Ներ-
կայէն» Ա. եւ Բ. մաս լիակատար խորագիրով եւ «Հրա-
ցանակիր Քահանան Եւ Լեռան Քարոզիչը» անունով երկու
հրատարակութիւններովը բաւական հետաքրքրական ու պատ-
մական տեղեկութիւններ երեւան բերած է, սակայն, նկա-
տելով մանաւանդ, որ 1895ի յեղափոխական այն մեծ ճակա-
տամարտին, ինքը բացակայ ըլլալով Զեյթունէն, տեղի ու-
նեցած դեպքերն ու իրականութիւնները չէ կրցած ճշդու-
թեամբ նկարագրել եւ կարգ մը անհիմն մեղքերու մեծութեամբ
նոյն իսկ նսեմացուցած է վերջին դեպքերուն վստմութիւնը,
դեպքեր՝ որոնց մասնակից ըլլալու երջանկութիւնը ունեցաւ

եւ՝ եւ ես, նկատելով թե՛ իր երկու յիշուած գործերը խճող-
 ուած են աւելորդ ու չնչին մանրամասնութիւններով եւ
 կրկնութիւններով, ինչպէս նաեւ շոայշուած անեղի գովես-
 ւերով, ու հոռակ ապա, նկատելով թե՛ այդ երկու հեղինա-
 կութիւնները տարապայման ու անմասշտի գիւտերով (20+4
 — 24 դրշ) հրապարակ հանուած են, անհրաժեշտ համարե-
 ցինք խնդրել զրֆիս հեղինակէն, որ ոչ միայն ուղղէ այս
 գործին մեջ Տիար Սեմերճեանի սկաւայ ու կամայական
 սխալները՝ համաձայն մեր կողմէն իրեն հաղորդուած տե-
 ղեկութեանց ու ծանօթութեանց, այլ եւ, մտադիր ըլլայ պատ-
 աստել գործ մը որ, ամբողջապէս հայելիացնէ **Զեյթունը**
 եւ իր պատմութիւնը, միաժամանակ ընելով զայն համա-
 ոտ. թելադրիչ եւ հակառակ ընտիր թուղթ ու տպագրու-
 թիւն ունենալու եւ պատկերագարի ըլլալու առաւելութեանց՝
 աժանագին, որպէսզի **Զեյթունը** սիրող ամէն Հայ կարողա-
 նայ զնել զայն ու կարդալ դիւրութեամբ, գիտնալով միան-
 գամայն, թե այս զրֆէն գոյացած հասոյթը յատկացուած է
Զեյթունի տնտեսական զարգացման, որուն պէտքերն ու կա-
 րօտութիւնները բազմադիմի են:

Գալով մեր աւիածալից կեանքի գիծերուն, ես կը փու-
 րամ խոստովանիչ թե կենսագրութեանս մեջ չկան մասնա-
 նշուելու արժանի կէտեր. այս առթիւ, Տիար Մ. Վարժա-
 պետեանի ներկայացուցած հարցարանին ճշդութեամբ պա-
 տասխանելու սխալուած ըլլալով, համեատօրէն յիշած եմ
 շուրջս դարձած եղելութիւնները, զոր զրֆիս հեղինակը բարե-
 հաճած է իբրեւ կենսագրութիւն գետեղել հոս, վերագրե-
 լով ինձ առաւելութիւններ՝ որոնց համար պարծենալու ո՛չ
 մէկ իրաւունք չունիմ. ըստ որում, ի՛նչ որ ըրած եմ, ի՛նչ
 որ կ'ընեմ եւ ինչ որ պիտի ընեմ տակաւին՝ ցորչալի կ'ապ-
 րիմ, միմիայն նուիրական պարտականութիւնս կը նկատեմ,
 ու կը խորհիմ թե, պարտականութեան մը կատարումը աշ-
 խարհի վրայ, իրաւունք չիտար երբեք մեկուն՝ պարծանքի
 կամ անձնագովութեան:

ՄԱՄԻԿՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Ծննդյի թիվ 1866 թիվ 25

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Տարիներ առաջ, երբ դեռ պատանի մըն էի վառվր-
ռուն, ամենեն աւելի սիրած երգերէս մէկն էր «Դու
զո՞վ խնդրես»ը: Զէյթունի անունը պատշումի թափով մը
կ'արտասանէի եւ քանի՜ քանի անգամ ծայրալիւր ուշադր-
ութեամբ եւ յափշտակութեամբ մտիկ ըրած էմ Զէյթուն-
ցիներու քաջագործութեանց պատմութիւնները. Տակաւին
կը յիշեմ, թէ ո՛րքան կը խնդայինք մենք՝ պզտիկներս, երբ
Քղիի մէջ, Սեղանի գիւղացի Յովհաննէս վարդապետ ա-
նունով ալեւոր ծերունի եկեղեցականը, կը պատմէր մե-
զի թէ ի՛նչպէս Զէյթունցի մը, ճարպիկ ճանապարհ, յա-
ջողած էր գնդակով մը թշնամիներու բանակին հրամա-
նատարին ձեռքէն թռցնել սուրնի գաւաթը՝ առանց ամե-
նափոքր վնաս մը պատճառելու, երբ ան զինադադարի
մը պահուն, իր վրանին առջեւ, արողի մը վրայ նստած
սուրն կը խմէր:

Երկու տարի առաջ երբ թղթակցութեամբ բարեկա-
մական սէրս կապ մը հաստատուեցաւ իմ ու Զէյթունցի
Տիար Կարապետ Տէր Յակոբեանի միջեւ, գաղափար մը ու-
նեցայ այդ կտրին հերոսին կենսագրականը պատրաստել եւ
հրատարակելու, վստահ թէ այդ կարգի մի հրատարակութիւն
սաք ընդունելութիւն մը պիտի գտնէ Ազգին մէջ, քանի որ
Զէյթունն ու Զէյթունցին, Հայ Ազատագրութեան համար
մղուած պայքարներուն մէջ մեծ դեր ունեցած են միշտ.
Եւ իրենց յաղթականի դափնիներով պսակած Մայր Հա-
յաստանի ալեփառ ճակատը:

Գաղափարս յայսնեցի գրով մը այդ ազնիւ բարեկամիս եւ հարցարանով մը խնդրեցի իրմէն պէտք եղած աստղծր նպասակուած ձեռնարկիս համար։ Ռ'չափ մեծ եղաւ ուրախութիւնս, երբ Տ. Յակոբեան ո՛չ միայն խոստացաւ գոհացում տալ փափաքիս, այլ եւ ջերմօրէն յանձնարարեց մեզ լիակատար գործ մը պատրաստել իր պաշտելի ծննդավայրը պատկերացնող, այն պատճառներով ու պայմաններով՝ զոր ինքը բացատրած է «Նշանաբանս»ին մեջ։ միեւնոյն ատեն, Տ. Յակոբեան յանձն առաւ հոգալ գործիս տպագրական ամբողջ ծախսերը, պատրաստել տալ ու մեզ դրկել «Յուշիկ Զեյթունի»ի մեջ գետեղուած պատկերներուն *փիշիկները* եւ այսպէս Մեկենաս հանդիսանալով մեզ, փափաք յայսնեց որ հնարաւոր ածանութեամբ մը հրապարակ հանենք զայն։ Տ. Յակոբեան՝ միեւնոյն ատեն որոշեց 1000 օրինակ նուիրել Հ. Բ. Ը. Միութեան, որ հասոյթը պիտի յատկացնէ Զեյթունի մեջ արհեստագործութեան մղում տալու նկատմամբ ունեցած իր ծրագիրներուն։

Ահա այս հանգամանքներուն տակ է որ լոյս կը տեսնէ «Յուշիկ Զեյթունի»ն, որուն պատրաստութեան մեջ, մենք մեր աչիքն առջեւ ունեցած ենք միայն Տ. Յակոբեանի կողմէն մեզ հաղորդուած տեղեկութիւններն ու ծանօթութիւնները եւ «Զեյթունցի»ին հեղինակութեամբ, «Նշանաբանս» ին մեջ յիշուած երկու գիրքերը, որոնց մասին Տ. Յակոբեան այսպէս կը գրէր ինծի Զեյթունի գաւառաբարբառով. Պեարիւն Մնացական Սեմերնեանը գեղչեն վիրէն հանօժ գիրքերուն միեջ շօ՛տ քէլեռ պատմիր է. միւնեկավիր ուր. չօց ուր իւղիւրդ Հեյուն մէկը վենեսիկ կեօխվեօղ Հայոց բնդարձօկ Զամչեան պատմութօնը համօր ասիր է թը, չամիչը անուշ է բմը միեջը կուտ կօյ. ենտեն կիմիէ Պեարիւն Մնացականը չամչին՝ եանիոյ գրածնուն միեջն շօտ մը այննօմ կրտիր կօն։ (Պարուն Մնացական Սեմերնեանը գիւղին (Զեյթունցի Զեյթունը

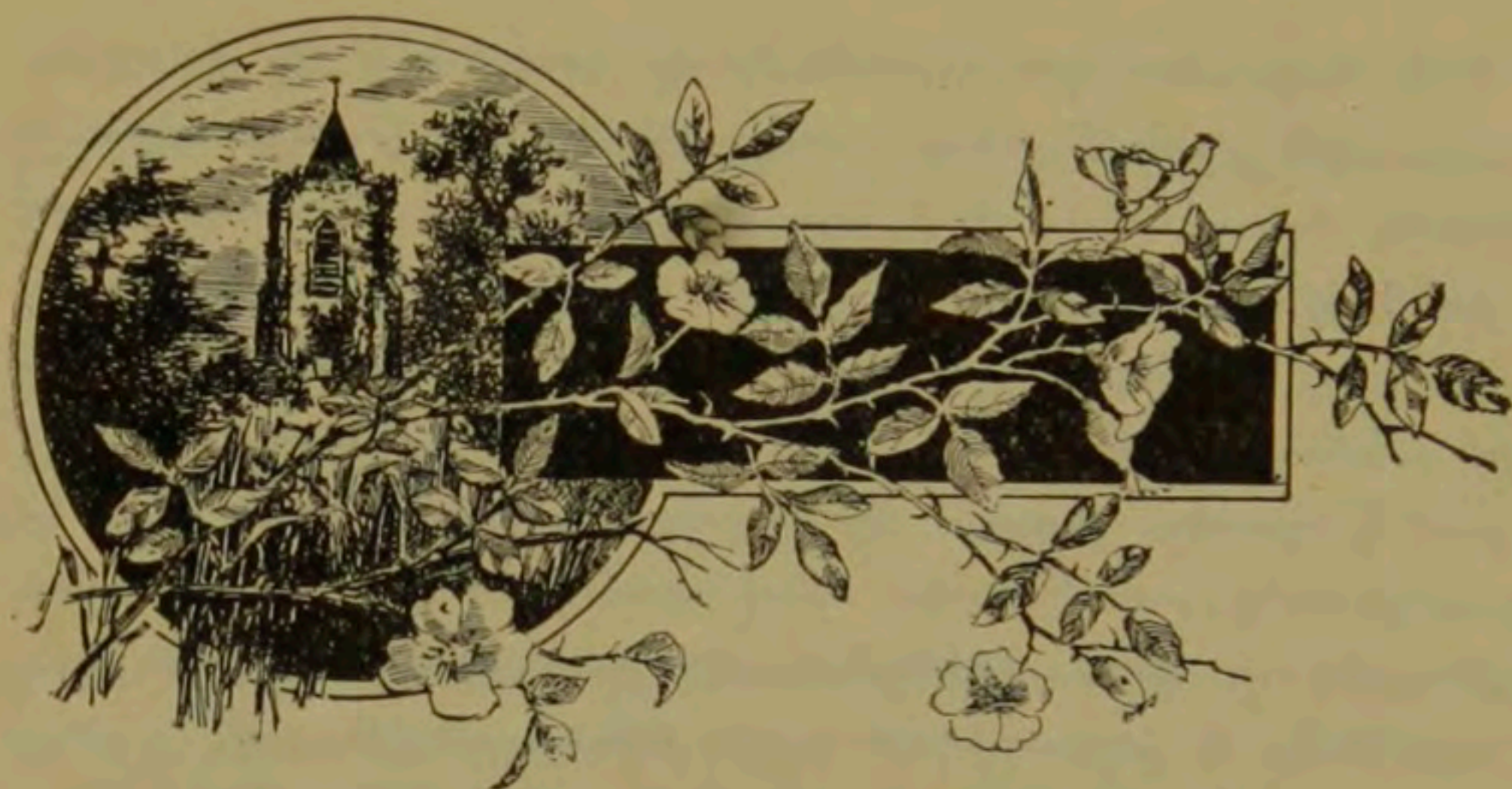
գիւղ կ'անուանեն) վրան հեղինակած գիրքերուն մէջ շատ աղէկ պատմեր է. միայն թէ, ինչպէս որ նշմարատես Հայուն մէկը՝ Վենետիկ տպագրուած Հայոց ընդարձակ Չամչեան Պատմութեան համար ըսեր է թէ չամիչը անուշ է, բայց մէջը կուտ կայ, այնպէս ալ Պարոն Մնացականին՝ չամիչին՝ այսինքն գրածին մէջ շատ մը անհամ կուտեր կան։)

Ուստի մենք ալ աշխատեցանք որ *անհամ կուտեր* չի պարունակող Յիշատակարան մը կանգնենք մեր այս գործով, Զեյթունի քաջագործութիւնները պատմող, որքան ունեցանք հնարաւորութիւն ու միջոց։

Սակայն, Տիար Մնացական Սեմերնեանի երկասիրութիւնները որքան ալ *անհամ կուտեր* պարունակեն, Զեյթունի մասնաւորապէս հին կռիւները, դէպքերն ու դէմքերը իրենց թուականներով, տեղագրականն ու դրուագները ներկայացնելու մասին, մեր գլխաւոր աղբիւրները եղան, որով արդարութիւնը պարտ էր դնէ մեր վրայ՝ ջերմապէս շնորհակալ ըլլալ իրեն։

Շնորհապատէ եմք մանաւանդ մեր գերագնիւ բարեկամին՝ Տիար Կ. Տ. Յակոբեանի, որ իր ու ամենուս պատշէի Զեյթունը անմահացնելու եւ անոր բարգաւաճումին նիւթապէս նպաստելու հայրենասիրութեամբ, իր դրամով ու հաղորդած իրական տեղեկութիւններով, մեր այս աշխատասիրութիւնը հրատարակելու դիւրութիւն տուաւ։

Յաւակնութիւն չունինք անշուշտ բացարձակապէս անթերի ու ամբողջական գործ մը արտադրած ըլլալու, քանի որ տրամադրուած միջոցները անբաւական էին տակաւին. ուստի կը խնդրենք ազնիւ ընթերցողներուն ներողամտութիւնը։ Շնորհակալ պիտի ըլլանք, եթէ իրազեկ անձերէ անկեղծ դիտողութիւններ ու ծանօթութիւններ հաղորդուին մեզ, որոնք շատ կարեւոր կրնան ըլլալ հարկաւ, գործիս Բ. Տպագրութեան մը պարագային։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

Զեյթունի հիմնադիրները.— Ինչո՞ւ կ'ըսուի Զեյթուն
եւ ինչո՞ւ Ուլնիա.— Զեյթունի առաջին քուրճ բնակիչները:

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՀԻՄՆԱԳԻՐՆԵՐԸ կամ առաջին հայ բնակիչները եղած են՝ ըստ աւանդութեան, Անիէն եօթը տուն գաղթականներ^(*), որոնք իրենց բնակութիւնը կը հաստատեն նախ այժմեան քաղաքէն քանի մը մզոն հեռու ձորի մը մէջ, որ մինչեւ այսօր Անի-Զիւր (Անի Զոր) կ'ըսուի, ինչ որ կը հաւասարէ այդ աւանդութեան ստուգութիւնը եւ որուն համեմատ, զանոնք սերած պէտք է նկատենք Մամիկոնեան Գայլ Վահանի թոռիկներէն իջած Բագրատունի Հարստութեան վերջին թագաւոր «Տարաբախտ Գագիկ»ի գերդաստանէն: Բագրատունեաց կործանումէն յետոյ (1045) . Ռուբէն իշխանին առաջնորդութեամբ մաս մը Անիցիներ եւ Հարգան (Հաճրն) կը գաղթեն եւ ասոնցմէ ալ կարեւոր հատուած մը Զէյթուն կու գայ հաստատուիլ, որով հիներուն վրայ աւելնալով

(*) Ուրիշ աւանդութեան մը համաձայն, նախկին բնակիչները Յոյն եղած են եւ քանի մը տնուոր Հայ՝ Եդեսիայէն գաղթելով Գրիստոնէութիւնը ընդունած են Բարթոլղիմէոս առաքեալէն Լեկեղեցի մը շինած:

700ի չափ անուոք գաղութ մը կը կազմէն և կը վաւորեն քաղաքին բնիկ Յոյները . ահա Չէյթունի ազատասիրութեան ձգտումը կը սկսի այս թուականէն : Թագումի այս հիման վրայ, հերոս Չէյթունցին իրաւամբ կրնայ պարծիլ թէ Գալլ Վահանի արիւնը ժառանգաբար կը կրէ իր կրօնի իրականութեն մէջ , զոր անարատ ու մաքուր կրօնացած է պահել , չնորհիւ իր օտարամերժ հակումին և անըտղիւտ բարոյականին , որով պահուած է դարերու լնթացքին ու փոթորիկներուն մէջ իր ազգային ինքնութոյնութիւնը և ընտանեկան սրբութիւնը անվթար :

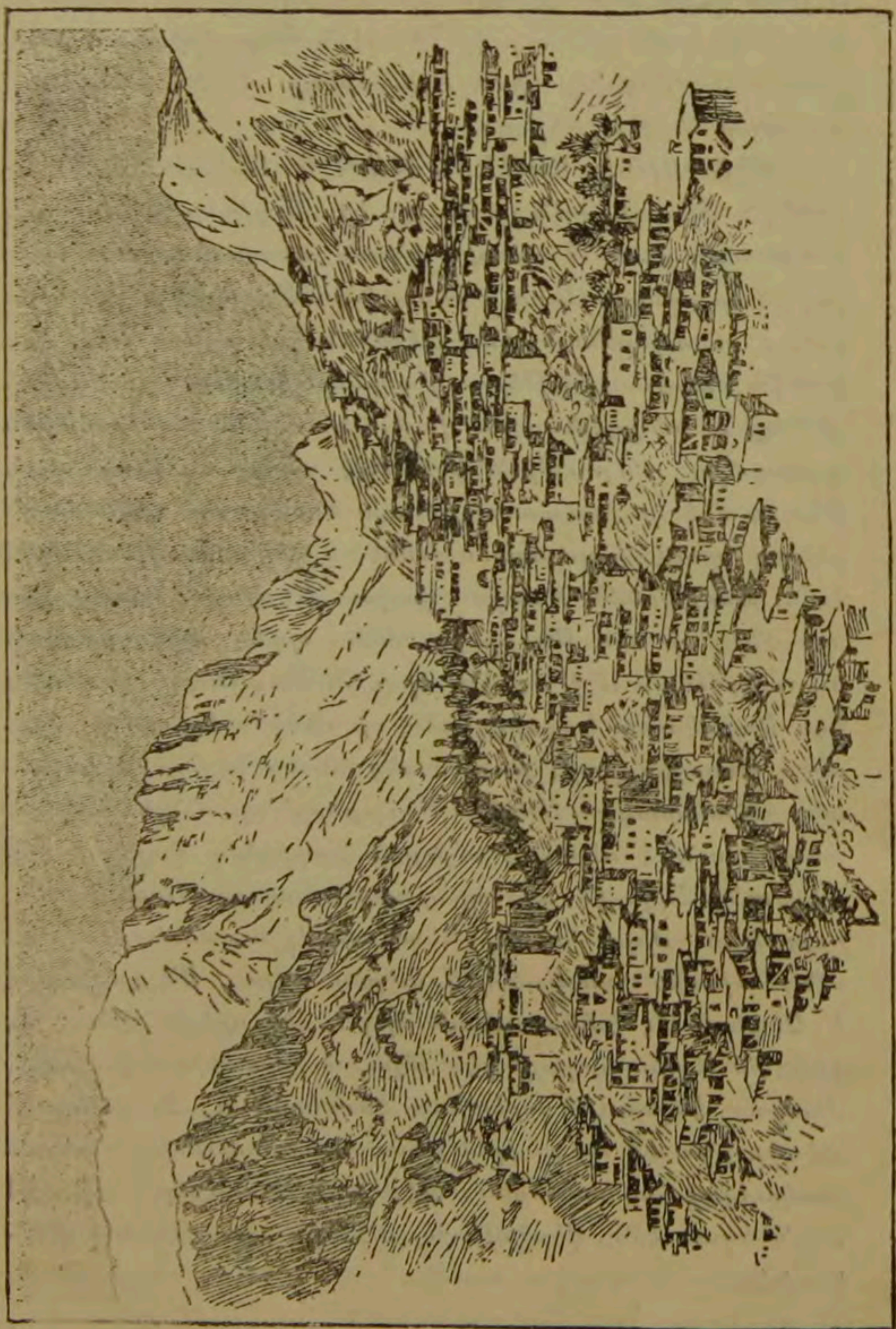
ԻՆՉԻՊԻ Կ'ԸՍՈՒԻ ՉԵՅԹՈՒՆ ԵՒ ԻՆՉՈՒ ՈՒԼՆԻՍ.— Համաձայն Գանձ անուն 1624ին գրուած ձեռագրի մը , որ կը գտնուի Ս . Սարգիս եկեղեցիին մէջ , երբ գաղթականներու թիւը շատնալով կառավարիչի մը պէտքը կը զգացուի , եօթը հին տուներու սերունդներէն Սեթ անունով անձ մը կ'ընտրուի ժողովրդապետ , որ իբր նոր Սողոմոն մը , իմաստութեամբ և արդարութեամբ կը քննէ եղեր դատերն ու կը կարգադրէ վէճերը . իր համբաւը կը տարածուի շրջականիւն ալ , ու մինչեւ իսկ օտարազգիներ՝ փոխանակ Մարաշի պէյին դիմելու , իրեն կը դիմեն եւ ուրիշներն ալ կը յորդորեն Սեթին դիմել . Սեթին բաւը կը'նուեւիով կրկնուելով երկրին անունը՝ ժամանակի ընթացքին մէջ հնչական ձայնափոխութեամբ՝ Զեթին , Զեյթին ու Զեյթուն կ'ըլլայ 1545 ին : Այս բացատրութենէն տարբեր ուրիշ կարծիքով մըն ալ , որ հաւանօրէն աւելի ուղիղ ըլլալ կը թուի , Չէյթունցիք իրենց անկած որթատունկերուն հետ , մեծ քանակութեամբ ձիթենիներ ալ կը տնկեն , որմէ ստացած է քաղաքը Չէյթուն անունը : 1780 ին էօմէր փաշա երբ պաշարեց Չէյթունը , այդ ձիթենիները ամբողջովին կտրել տուաւ , անշուշտ երկրաշէն գործ մը տեսած ըլլալու և Չէյթունցիներուն տեղը , անոնց ձիթենիներէն վրէժ լուծած ճանջցուելու վայրագ գոհունակութեամբ : Ձիթենիներու հետքեր տակաւին կը տեսնուին հոս ու հոն : Իսկ Ուլնիա ալ կ'ըսուի Չէյթուն :

պարզապէս Ուլնիցի գաղթականներուն անուանով . բուն Ուլնիա (Հին գեղ) Զէյթունէն 6 ժամ հեռու Ֆրնուզի կողմը կը գտնուի , ուր կը բնակէին Ապրդարիպեան բերդատէրները , որոնք հիմա Ալիպարենք կ'անուանուին և գաղթած են Թելէմէլիք :

Զէյթունի ԱՌԱՋԻՆ ԹՈՒՐԳ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ .—

1547 ին Տրապիզոնէն լազազգի 14 հոգիներ առաջնորդութեամբ Հաճի Իպրահիմ անուն պետի մը , խոյս առալով կառավարութեան հետապնդումներէն , որովհետեւ իրենք ոճրագործներ էին , Զէյթուն կու գան և Սեթ իշխանին մարդասիրութեամբ կ'ապաւինին : Սեթ կ'ընդունի զիրենք և տեղացիներուն վայելած ամէն ազատութիւն և ապրելու դիւրութիւն կ'ընձեռէ անոնց ալ : Սուրէնեան թաղին մէջ կը հաստատուին այս նորեկները՝ զերծ պահուելով որեւէ հարկատուութենէ և զինուորագրութենէ : 1853 թուականին Թահիր փաշա Զէյթուն գալով կը պահանջէ որ այդ թուրքերը ըստ օրինի զինուորական ծառայութեան մէջ մտնեն . օրուան Առաջնորդ Յովհաննէս Եպիսկոպոս Էօքսիւզեան , որ մեծ համարում կը վայելէր փաշային քով , բարեխօսեց անոնց համար , և ազատեց զինուորագրութենէն : Թուրքերը՝ որ մինչեւ այն ատեն սերունդէ սերունդ ա՛յնքան բարիքներ վայելած էին Զէյթունի Հայերէն , այսնոր երախտապարտութեան առջեւ , ուխտեցին միշտ անոնց հետ ապրիլ ու մեռնիլ , և իրենց ուխտին հաւատարիմ , Ֆէրիզ օղլու Մէհէմմէտճիկ և Զէքիւկ Մէհէմմէտ անուն երկու թուրքերն էին , որ 1862 ին Ազիզ փաշայի դէմ մղուած պատերազմին մէջ , միացած Հայերուն՝ արիարար կռուեցան և Չադր Տէրէի Քէպիր ըսուած տեղը իրենց հաւատարմութիւնը՝ նահատակուելով հաստատեցին : Զէյթունի թուրքերը , որ 24 տուն եղած էին , վերջիվերջոյ 1896ին գաղթեցին Զէյթունէն :

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Դիրք, Սահմանք. — Կշիւնայ, Բուսաքերոսթիւն. — Կենդանիներ. — Լեռներ, Գետեր, Աղբիւրներ. — Զէյթունի շրջակայները. — Թաղային քաժակում. — Բնակչութիւն եւ արհեստներ. — Դպրոց, Եկեղեցի, Ուխտաւեղիներ :

ԴԻՐԹՆ ՈՒ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ. — Ինչպէս կը տեսնուի պատկերին մէջ, Զէյթուն լեռնային դիրք մը ունի՝ ծովու մակերեւէն իբր 3500 սաք բարձրութեամբ : Զէյթուն Հալէպի կուսակալութեան ենթակայ գաւառակ մըն է, Մարաշի հիւսիս, արեւմտեան և Սիսի հիւսիս, արեւելեան կողմը : Հիւսիսէն իր սահմանը կը հասնի մինչեւ Երիճէք գիւղը կամ էսէն Տէրէ Պօղաղին՝ 10 ժամ հեռաւորութեամբ. հարաւէն՝ Արեգինի Եկանեանք հայաբնակ գիւղը՝ 9 ժամ հեռու, արեւելքէն Մարաթճաթրքաբնակ գիւղը՝ 9 ժամ, իսկ արեւմուտքէն՝ Կանչի կամ Չուգուր Հիսար՝ 10 ժամ հեռաւորութեամբ :

ԿԼԻՄԱՅ ԵՒ ԲՈՒՍԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ. — Զէյթունի կլիման բարեխառն է և առողջարար, ինչ որ սնշուշտ մեծ դեր ունի բնակիչներուն կորովի և քաջառողջ ըլլալուն մէջ : Ինչպէս գաւառական ուրիշ գիւղեր ու քաղաքներ, հոս ալ ժողովուրդը սովորութիւն ունի ամառուան և դանակին տանիքներու վրայ և բացօդեայ տեղեր գիշերել : Իբրեւ լեռնոտ երկիր մը, Զէյթունի բուսաբերութիւնը ի հարկէ ճոխ չէր կրնար ըլլալ, իր հոս հոն ունեցած փոքրիկ դաշտերուն մէջ կը մշակուին ցորեն, գարի, ոսպ, սիսեւ, լուբիա, գեանախնձոր և ուրիշ բնդեղէններ. շերամաբուծութեամբ եւս զբաղողներ կան : Պտուղներուն մէջ առատ է խաղողը՝ որ 21 տեսակ կը հաշուուի և ունի նշանաւոր տեսակ մը քաղաւորի խաղող անուանով, որուն խոշորութիւնը կը հաւասարի բնկոյզի. խաղողէն կը պատրաստեն գինի, օղի, չամիչ,

պատանդ , ռուփ , շարոյ եւ այլն : Առաւ է նոյնպէս խըն-
ձորը իր զանազան տեսակներով , մինչեւ 100 տրամ
ծանրութեամբ : հաւկիթի մեծութեամբ սալոր , ընտիրթուզ ,
դեղձ ու տանձ , կան նաեւ նուռ , սերկելի , կեռաս ,
թութ , ընկոյզ , ձմերուկ եւ ուրիշ պտուղներ : Նշանաւոր
է Ջէյթուէի մեղրը որ յաճախ նուէր կը դրկուի հեռաւոր
տեղեր : Ունի վայրի ծառեր ալ : Բանջարանոցի բոյսերէն
պատուականն է , բէհանը՝ կանաչագոյն ու մանիշակա-
յոյն խոշոր տերեւներով : Ջէյթուն իր բազմատեսակ նե-
րածութեանց փոխարէն կ'արտածէ միայն չամիչ , մեղր ,
ռուփ , մորթ , երկաթ (որ ընտիր տեսակ է եւ Պէրիա
լեռնէն կը հանեն նահապետական ձեւով եւ որմէ կը շի-
նեն տեղացիք իրենց հրացաններն , ասորձանակներն , սու-
րերը եւ ուրիշ զործիքներ) եւ տախտակ : Արմաթքնին
գլխաւորաբար կըստանան էլպիթանէն , Եարփուզէն ու
Կսկիսանէն :

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ .— Առհասարակ Ջէյթուէի ընտանի
կենդանիներն են ձի . ջորի , էշ , կով , եզ , եւ այծ : Արե-
գինի մէջ կը գանուին վիթխարի դամբուներ : Իսկ վայրի
կենդանիներն են՝ վարազ , գայլ , աքջ , կուզ , աղուէս ,
նապաստակ , եղջերու . նշանաւոր է Կօշեկը (քաւթար) ,
որուն մորթը 2-3 սակիի կը ծախուի : Ձուկերէն ընտիր
է կարմրախոյար : Ունի եղջիկ ըսուած գեղեցիկ կաքաւներ
կոծ : Պէրիա լեռան վրայ , որմէ գահընկեց վահապետին
գրկուած է Տէաէ վաշայի ձեռքով , Երլադի հռչակաւոր
գարատանին Պէրիաեան երգիչ մըն ալ աւելցնելու նը-
պատակով : Կան նաեւ բազմատեսակ թռչնաղդիներ :

ԼԵՌՆԵՐ , ԳԵՏԵՐ , ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ .— Քաղաքին
հիւսիսային կողմը իբր 7 ժամ հեռաւորութեամբ կը բար-
ձրանան Պէրուա կամ Պէրիա (հաւանօրէն՝ Պէյքօա) եւ
Եէաի Գարաաշ (եօթը եղբայր) ըսուած ամպածրար եւ
համբաւաւոր լեռները : Պէրիա , ինչպէս ըսինք , ունի ա-
ռաւ եւ ընտիր երկաթի հանք , իսկ Եէաի Գարաաշի արօ-
տաշատ կողերէն առաւ ճարակ կը մատակարարուին

Զէյթունի դրատաներուն , արջատներուն և հօտերուն : Այս բարերար լեռներէն համակ կեանք ու կենդանութիւն ամբողջ ջուրեր կը բղխին : Պէրիտի ու Եէտի Գարատաշի կողերէն հասող երկու մեծ ջուրերը Այեան կը կոչուին և կը ձեւացնեն Շուղտը գետակը , որ շարժման մէջ կը դնէ անթիւ ջրազօցքներ , կ'ոռոգէ հոս հոն գտնուող ափ ափ հողերը ու կ'արգասաւորէ և քաղաքին արեւելեան կողերը քերելով ու միանալով ալիււաղ ջուրերու հետ վերջիվերջոյ կը թափի հոշակաւոր ձիւանին : Այս երկու քոյր լեռները կը գտնուին քով քովի , գաղափար մը տալու համար անոնց իրարմէ ունեցած հաւասարութեան մասին , ենթադրենք թէ Եէտի Գարատաշի գաղաթին վրայ մարդ մը կեցած է և կը նայի Պէրիտի գագաթին , եթէ օդը պէտք եղածին չափ պայծառ ըլլայ , հազիւ հազ կը նշմարէ անոր վրայ երթեւեկող ջորեականները : որոնք երկաթի հանք (որ կարմիր քարի կը նմանի) կը փոխադրեն քաղաք : Եէտի Գարատաշ այս անունը առած է իր գագաթին վրայ գտնուած և ուղղահայեաց գիծէ մը բղխող եօթը ակերէ , ուստի կ'ըսուի նաեւ եօթն ակի չայի լեռ : Եէտի Գարատաշի բերնով Փոքր Ասիոյ համբաւաւոր լեռներուն հետ իր ունեցած հաւասարութեան համար զրոյց մը կայ. Պերիտ՝ պաշլւ , Էրճիսս՝ Գարսաշլւմ , Պինպուղա՝ եօշաշլւ , Սաղսաղը՝ զուշաղլւ , Անկըրծօկ՝ Տիգիս , Ախրսաղ՝ քօփուղլւ . Այս զրոյցին մէջ Մասիսի անունը չի յիշուիր , կ'երևի թէ յարգանքի համար լուռ անցեր է , հասկցնելու համար թէ Մասիս ամէնուն հայրն է : Հակառակ անոր , որ այս լեռները Ալպիսթանի անհուն տարածութեամբ գաշտերուն վրայ ամուռած թուրք գիւղերուն մօտիկ են , Զէյթունցիք իւրացուցեր են զանոնք , որովհետեւ Պէրիտ և Եէտի Գարատաշ իրենց թիկունքը դարձուցեր են դաշտերուն և անմատչելի՝ թուրք գիւղերուն , իսկ գիրկերնին բացած են Զէյթունին խանդակաթմօր մը պէս . սա ալ կ'արժէ յիշել որ այդ երկու լեռներուն միջեւ չիմեն ըսուած արօտավայր մը կը գտնուի

լնդարձակ, որ անթիւ մանր մունր ջուրի ակեր ունի և որմէ կ'օգտուին Ձէյթունի հօտերը: Շուղուր գետակէն է որ կախում ունի թշուառ Ձէյթունի անտեսական վերակենդանութիւնը, որուն համար խորհուած ու պատրաստուած ծրագիրին մասին պիտի խօսուի իր կարգին: Քաղաքին արեւելեան կողմը ուրիշ մեծ ձոր մը կայ որ մշտանոս չէ և վանքին ու քաղաքին մէջտեղէն անցնելով հարաւէն կը միանայ գետակին, այնպէս որ Ձէյթուն կըստանայ եռանկիւն ձեւ մը: Քաղաքին ճիշդ կոնակին բարձի պէս փակած է Քէրծէր (քար ծայր) կոչուած ապառաժուտ լեռ մը, ասին մը շատեր իրենց փոքրիկները կը հաւատացնէին թէ այդ լեռը հաստ շղթայով մը կապուած է՝ որ քաղաքին վրայ չդառնայ: Արեւելակողմը բարձրացած է՝ հաւանաբար, Պայծառէն աղաւաղուած Պէրդինկա ըսուած սեպածեւ լեռը, որուն կատարը ապառաժեայ հսկայ քիթի մը ձեւն ունի, ուրկէ կը ծագի արեւը, այս լեռան ստորոտը կը գտնուին Ձէյթունի վանքէն ու անոր կից քանի մը տուներ: Արեւմտակողմը կը բարձրանայ Սօլախ Տէտէ կամ Սուլուխ Տաղը ըսուած լեռը՝ որ այնքան ապառաժուտ չէ և ճարակելի է. ունի բաւական ընդարձակ լեռնադաշտ մը՝ Սանասունգըր (դըր = դաշտ) անունով. թէ՛ լեռան և թէ՛ լեռնադաշտին տրրուած այս վաղնջական անուններէն կարելի է հետեւցնել որ Սանասարի շեռ եղած ըլլայ իր բուն անունը: Այդ լեռան գագաթը մեծ ու ընդարձակ խոռոչ մը կը գտնուի, որ մանաւանդ գարնան սկիզբները շատ այցելողներ կ'ուսնենայ, այս խոռոչին նկատմամբ տեսակ տեսակ դրոյցներ կը չրջին ժողովուրդին մէջ, իբր թէ, իր ներքին կողմը եկեղեցիի խորաններ, ջուր ու ջրհոր ունի և հոն իջնող մը Երուսաղէմ կրնայ երթալ եղեր ստորերկրեայ ճամբաներով եւայլն: Ձէյթունի հարաւակողմը կարեւոր լեռներ չկան գրեթէ. հորիզոնին վրայ կը դիտուին հոս հոն ցանցնուած բազմաթիւ մանր բլուրներ:

Ձէյթուն ունի նշանաւոր աղբիւրներ պաղորակ ու

զուլայ . ինչպէս Պող-աղբը (պաղ աղբիւր) զոր շինել տը-
ւած է Գարա Պոյաճի անուն Մարաշցի մը . Փաշքենց աղ-
բը , վանքին մօտ , մարտեցնող յատկութեամբ . Նահա-
սակ աղբիւր , որուն մօտ ժամանակին Իպիշ անուն թուրք
մը նահատակած է Մարաշցի Յակոբ անուն կօշկակար մը .
Այ աղբիւր , ուր Զէյթունցիք դքսանքի կ'երթան նուա-
գարաններով . Սուս աղբը (Սօսի աղբիւր) ջուրը ա'յնքան
պաղ , որ նոյնիակ ամառուան առքերուն՝ իր մէջ դրուած
խաղողը կէս ժամէն կը ճաթուտի : Զէյթունէն 5-6 ժամ
հեռու գէպի հիւսիս , Եէտի Գարատաշի մէկ շղթայէն կը
բղխի Խէճ աղբիւրը , որ չափազանց պաղ է և որովհետեւ
Զէյթունի և Ալպիթանի ճամբուն վրայ կը գտնուի ,
մըջիւնի նման երթեւեկողներ անպատճառ հող կանգ
կ'առնեն թէ իրենց և թէ կենդանիներուն հանգիստ տա-
լու համար : Խէճ աղբը (խառուտիկ աղբիւր) այդ անու-
նըն առած է իր գունաւոր խճաքարերուն պատճառաւ .
Խէտ աղբիւրին մօտ կը գտնուի Սեւ աղբիւրը , որուն
ջուրը պժգալի է և իր ընթացքին առջեւ գտնուած
քարերը սեւ ածուխի պէս ներկած :

Զէյթունի լեռներուն ու աղբիւրներուն հմալքէն
ներշնչուած աշուղները երգած են անոնց փառքը . հոս
կը գնենք Պէրիտի անուան ձօնուած թուրքերէն ստանա-
ւորը , զոր աւելորդ կը գտնենք հայերէնի վերածել :

Հեր գոյազսան սուշըն ազար ,

Իմա կեյիֆշերին պազար .

Պայքարան , սիւնպիւշիւն զօզար ,

Խօշ սեփաշը պաշըն , Պերիս :

Ուն ֆեշիկ քօքեր պաշընսան ,

Քիսսե պիշակեզ եաշընսան .

Տեմիր ֆեւերշեր քաշընսան ,

Քիսպ ու ֆեւր իշին , Պերիս :

Սաղ սաշընսա Եքսի Գարսաշ ,

Ճիւհերսկն օշուր տեմիր քաշ .

Գար սուփաշը կօսքերիւր պաշ ,

Էրճխաս սրբ պաշրն , Պերիս :
 Մասկնչերե կիրեհչերին ,
 Միւրասշարա երեկնչերին ,
 Թիսիի, եաղմաւր , պօրաշարուն ,
 Նե պեշաշր գըշրն , Պերիս :
 Աշրգ օղնուշում իւնիւնսկն ,
 Քիւմսե պիշմիշօր սիւնիւնսկն ,
 Հագրեքի Ա.սեւ , Նուհ կիւնիւնսկն ,
 Հից պիշիւնսկեգ եաշրն , Պերիս :

Այս բանաստեղծական տողերով անմահացած Պէրիա լուսան վրայ կը ծլի ակնարկուած ծաղիկներէն զատ կեյիկկեօպեյի կոչուած մշտանոտ ծաղիկը , որ չորնալէն 20 տարի ետքն ալ կը պահէ իր անոյշ բուրումը և երբեմն այսչոր ծաղիկներէն նուէր կը դրկուի Երուսաղէմի Պատարիարքին ու Հալէպի կուսակալին :

Զէյթունի այս լուսնորուն ամէն մէկ քարն ու ծաղիկը մկրտուած են և իրենց աղբիւրները ներկուած իր քաջարի նահատակներուն մաքուր Հայու երակներէն հոսած դարաւոր ու վարդազոյն արիւնովը , որուն մէն մի կաթիլը պէտք է նկատուի Ազատութեան արեգակէն շողարձակուած լոյսի ճաճանչներ և այդ քարերն ու ծաղիկները , ջուրերն ու աղբիւրները՝ արբայած ու նուիրազործրւած , պաշտումի յաւիտենական տարրերը Հայ՝ Ազգին :

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐԸ . — Զէյթուն՝ իբր գաւառակ , ունի մեծ ու փոքր գիւղեր և ագարակներ : Մեծ գիւղերն են՝ Աւագ-Կալ (Թուրք. Միսալ) , որուն շրջակաները կը գտնուին 14 ագարակներ , զուտ հայաբնակ 150 տուն բնակիչներով : Արեգին (Թուրք. Աղապաշ) որուն շրջականերն ալ 45 ագարակ , զուտ հայաբնակ , 300 տուն : Ֆրնուզ կամ Խժոտ , որ զուտ հայաբնակ է , ունի իր շուրջը 15 ագարակ , 300 տուն : Ասոնցմէ զատ ութը փոքր գիւղեր կան զուտ հայաբնակ և 19 փոքր գիւղեր ալ թրքաբնակ :

ԹԱՂԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄ . — Զէյթուն կը բաժնուի

չորս թաղերու և ունի չորս հոյակապ եկեղեցի : Իւրաքանչիւր թաղ ունեցած է իր յատուկ իշխանը , սահմաններն ու զիւղերը , իրարմէ բոլորովին անկախ . մէն մի թաղի ժողովուրդը և սնոր պատկանող զիւղերու բնակիչները առաւելապէս կ'ակնածէին իրենց սեփական իշխաններէն՝ քան թէ միւս թաղերու իշխաններէն : Թաղերը կը կրէին իշխաններուն ազգատոհմի անունը . Եէնիտիւնեա , Սուրէնեան , Շովրոյեան և Եաղուպեան . բայց երբ 1865 ին Ջէյթունի մէջ կառավարութիւն հաստատուեցաւ , այդ անուններն ալ փոխուելով սապէս արձանագրուեցան . Եէնիտիւնեան՝ Եօզարը Մահալլեսի , Սուրէնեանը՝ Օրքա Մահալլեսի , Շովրոյեանը՝ Պօզարայիւր մահալլեսի , թաղին կեդրոնը ճերմակ բլուր մը դանուելուն պատճառով . իսկ Եաղուպեանը՝ Գարկըլար մահալլեսի , այս թաղեցիք աւելի պատերազմատէր ըլլալուն համար Գարկըլար = Տէգաւոր անուանուած է : Սակայն այժմ աւելի գործածական ըրած են թաղերը յիշել իրենց եկեղեցիներուն անուններովը . այսպէս Եէնի տիւնեա թաղին կ'ըսեն Ս . Լուսաւորիչ , Սուրէնեանին՝ Ս . Աստուածածին , Շովրոյեանին՝ Ս . Յովհաննէս , Եաղուպեանին՝ Ս . Սարգիս :

Հին ժամանակներ : Ջէյթունցիք երբ արտաքին կրօններ չունենային , փոքրիկ վէճի մը հետեւանքով , թաղ թաղի դէմ կը զինուէր , արխանսեղ կոխներ տեղի կ'ունենային , որ կը տեսէր տարիներ , բնդհանրապէս Ս . Սարգիսի և Ս . Յովհաննէսի թաղերը մէկ կողմ , իսկ Ս . Աստուածածինի և Ս . Լուսաւորիչի թաղերը միւս կողմ , ու մըշտ պարտուողները կ'ըլլային այս վերջինները , որովհետեւ քաղաքին ճիւղրալթարը իրենց զիւրքերուն առաւելութեամբ՝ առաջիններուն ձեռքը կը դանուէր : Իշխանները իրենց սահմանին մէջ գրեթէ ամենազօր էին . չնայող այր մը կամ կին մը , երկու երեք անգամ զգաստութեան հրաւիրուելէ վերջ , եթէ կրկին ընտանեկան յարկը յանդգնէր պղծել , կըսպաննուէր ան՝ իշխանին հրամանով : Սովորութիւն մըն ալ կար , որ մարդասպան մը կրնար

ազատիլ և չհետապնդուիլ՝ իր թաղէն ուրիշ թաղ մը խոյս
տալով։ այս պարագային 12 դասպատանները՝ որոնք իւրա-
քանչիւր իշխանի կ'ընկերանային իրրեւ խորհրդական ու զի-
նակիր, իրր զոհացում սպաննուածին ընտանեաց, մարդաս-
պանին ընակարանը հիմնադրատակ կը քանդէին։ ու երբ հաշ-
տուծիւն գոյացնել հնարաւոր ըլլար, թաղին իշխանը ու
պաշտպան իշխանը նոյն 12 խապատաններով, մարդաս-
պանին ուսին վրայ իրր պատանք կանգուն մը պատառ-
ձգած, իրենց հետ առնելով սպաննուողին տունը կ'երթա-
յին և հաշտուծիւնը կնքուած կ'ըլլար։

Թաղային կռիւները, որոնք իրենց կրակոտ ու
դիւրագրգիռ բնութիւնը, խառնուածքը կը յատկանշեն,
և զոր ամօքելն ու դէպի բարին գործածելը անշուշտ
դատարարութիւնը կրնայ ընել, իսկոյն վերջ կը գտնէր
միշտ, երբ արտաքին թշնամի մը երեւան ելնէր և դուր-
սէն յարձակումի ենթարկուէին։ այդ ատեն չորս թաղերն
ալ վայրկենապէս մոռցած իրենց քնախնդրութիւններն,
կազերն ու կռիւները, կը մրանային իսկոյն ու կը վանէ-
ին թշնամին, զոր հասարակաց նկատելու խոհմութիւնն
ու հետապնդութիւնը ունեցած են միշտ Զէյթունցիք, ու
գիացած թէ թշնամին պատրաստ է պիտի ջուրի մեջ
ձուկ որսալու, և չեն մոռցած, որ զայլը միգասպատ օրը կը
սխե։ ահա՛ իրենց յաջողութիւններուն ալ յաղթանակնե-
րուն գաղանիքը, ՄԻՍԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ,
երբ հայրենիքը վտանգի մէջ է, երբ հասարակաց շահը
կ'սանահարուի։ մինչդեռ, մոռնալով հին պատմութիւն-
ներն ու փորձառութիւններն, ներկայիս, մեր քաղաքա-
կան կուսակցութիւններն ու չեղութիւնները, չեն ուզեր ող-
ջունել հաշտութեան ծիածանը՝ մինչեւ անգամ, երբ ի-
րենց խիղճն ու գիտակցութիւնը բարձրաբարբառ կ'աղա-
ղակեն թէ՛ ամբողջ հայութիւնը կորստեան վիճը կը
զլորուի։

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐ. — Քաղաքին
արդի բնակչութիւնը՝ զուտ հայերը կը կազմեն և կը

հաշուելին 1600 տուն , խնչպէս յայտնեցինք , 24 տուն
 թուրքերը 1896ին գաղթած են Զէյթունէն : Իսկ ամբողջ
 դաւաճակը որ կը բաղկանայ 32 Հայ և թուրք գիւղերէ
 ու ագարակներէ , ունի իբր 21500 բնակիչ , որոնց 18500ը
 Հայ են և մնացեալը՝ թուրք : Թուրք գիւղերը հնուց
 ի վեր ապրած են Զէյթունի պաշտպանութեան ու հո-
 վանաւորութեան տակ , վայելելով Հայ գիւղերուն հաւա-
 սար հագածութիւն : Բնակչութեան այս թուանշանները
 սակայն , մանաւանդ Զէյթունի համար , հիմնուած չեն
 կրնար համարուիլ վիճակագրական ճշգրտութիւններու վրայ ,
 քանի որ մեր երկրին դժբախտութիւններէն մէկն ալ այդ
 կարի զգալի պակասն է եղած , զգալի իր անհրաժեշտու-
 թեամբ , թէև զգալի չէ եղած պատկան մարմիններուն ,
 յայտնի է թէ ծնունդներու , ամուսնութեանց , մահերու և
 գաղթումներու կանոնաւոր արձանագրութիւն թուրքիայի
 և ո՛չ մէկ կողմը կրնայ գտնուիլ , ցաւսլի իրականու-
 թիւն :

Զէյթունցիներու գլխաւոր արհեստներն են այգե-
 մշակութիւն , համեստագործութիւն , ատաղձագործութիւն ,
 որմնաշինութիւն , մսագործութիւն , ջորեպանութիւն ,
 դարբնութիւն , վառօդ պատրաստել և գինագործութիւն :
 Առեւտրական նշանակելի դարգացում մը չունին Զէյ-
 թունցիք , բացի թաղերու մէջ գտնուած մէկ քանի կրթ-
 պակներէ , քաղաքին կեդրոնը 60ի չափ խանութներէ
 բաղկացած շուկայ մը ունին , զոր կ'անուանեն Պեզօր (Պա-
 դար) : Այս խանութներուն մէջ խառնիխուռն կը ծախ-
 տին վաճառելի ամեն տեսակ ապրանքներ ու նիւթեր ,
 խնչպէս , նագարեղէն , բամպակեղէն և մետաքսեայ կեր-
 պաններ , մանրավաճառութեան առարկաներ , մրգեղէն-
 ներ , բանջարեղէն , ծխախոտ , եւալլի , կան նաեւ մէկ
 քանի փուռեր հացագործներու : Զէյթունցիներու է՛ն
 կարեւոր դրաղումն է ջորեպանութիւնը , հարուստ թէ
 աղքատ , ջորի կամ էջ 1-8 հաստ ստիպուած են պահել ,
 որովհետեւ արմաթ և ընդեղէնք դուրսերէն կը բերուին ,

սեպտեմբերէն մինչև դեկտեմբեր, անդհադհատ կը շարունակուի ջորեպաններու երթեւեկը, հարուստները կ'ունենան 1-2 վարձուած ջորեպան, որոնց կ'ըսուի տեղական լեզուով հարմանօ : Այս երթեւեկութիւնները կը կատարուին տաժանիկի չարքաշութեամբ . Ձէյթունէն մինչև Կօկիսոն (Կէօքսիւն) 12 ժամ կը տեւէ ճամբորդութիւնը, մինչև Ալպիսթան 13 ժամ և մինչև Եարփուզ 12 ժամ . այս ճամբորդութեանց ժամերուն մեծագոյն մասը լեռնային է, դիշեր ցորեկ կը քալին և երեք օրէն կրնան կարել այդ հեռաւորութիւնները երթ ու դարձի տան :

ԴՊՐՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՈՒԽՏԱՎԱՅԻՐ . — Ինչպէս յիշած ենք, Ձէյթուն ունի այժմ չորս եկեղեցի չորս թաղերուն մէջ, որոնց իւրաքանչիւրը մէյմէկ հախակրթարան կը պահէր իր ծոցին մէջ, ունենալով հաւաքած լեզու վարժարան մը, սակայն Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց 1911 ի տեղեկագրէն կը տեսնենք, որ Ընկերութիւնը բացած է Ձէյթունի մէջ մէկ մանչերու վարժարան և չորս ծաղկոց : Ազգանուէր Հայոց հետց Ընկերութեան կողմէն ալ բացուած են աղջիկներու համար՝ Մանկապարտէզ, Տարրական, Միջին և Բարձրագոյն՝ հախակրթարաններ : Ձէյթուն չորս մեծ եկեղեցիներէն զտա ունէր հաւաք Ս . Հրեշտակապետ, Ս . Բարսամ, Ս . Թորոս, Ս . Պողոս-Պետրոս անուններով մատուռներ, որոնք հրոց ճարակ եղան մեծ հրդեհին . այդ աղէտալի թուականին այրած Ս . Յակոբ մեծ եկեղեցիին տեղը Հրկիզելոց Յանձնաժողովին հապառտով և Կեսարացի Գումրումճեան Քերովրէ Էֆ . ի հսկողութեամբ կառուցուեցաւ . Գեղեցիկ շէնք մը վարժարանի համար :

Ձէյթունցիք Լուսաւորչադաւան են . 1866-67 թուականներուն՝ քաղաքական տաղհապի մը հետեւանքով կրօնական փոքրիկ բաժանում մը մտաւ իրենց մէջ, որով քանի մը տուներ Բողոքականութեան և քանի մը տուներ ալ Կաթողիկոսութեան յարեցան, բայց ասոնց թիւը շատ սահմանափակ մնացած է . այնպէս որ հազիւ 20ական

առն քողոքական և կաթողիկէ Հայեր կը գտնուին այսօր քաղաքին մէջ . քողոքականներն ունին փոքր ժողովարան մը , իսկ կաթողիկէները իրենց պաշտամունքը կը կատարեն սենեակի մը մէջ : Զէյթունցիք կրօնասէր ու ջերմեռանդ են և հոգիով փարած Մայր եկեղեցիին , Զէյթունցիներու այս ջերմեռանդութիւնը վառ պահելու համար մեծ դեր ունեցած են իրենց եկեղեցականները , որոնցմէ նշանաւոր անձեր ալ կըսծ են և ծառայած ընդհանուր Ազգին՝ կոչուելով եկեղեցական բարձր պաշտօններու , ինչպէս . Սիսի աթոռին , Սիմէոն Կաթողիկոս (1539) , Ղազար Կաթողիկոս (1545) և Սաչատուր Կաթողիկոս (1570) Կարապետ Գ . Կաթողիկոս Էջմիածինի (1726) . Սարգիս Պատրիարք (1587) և Յովհաննէս պատրիարք (1590) Կ . Պոլսոյ : Այս բարձրաստիճան կղերներէն զատ , իբրեւ Առաջնորդ կամ Վանահայր Զէյթունի մէջ պաշտօնավարած են 1586 թուականէն սկսեալ 18 եպիսկոպոսներ և 10 վարդապետներ , որոնցմէ ոմանք նահատակուած են պատերազմներու ժամանակ : Զէյթուն ունեցած է նաև կրօնքի նահատակներ ու ճգնաւորներ , ծանօթ է Ուլնեցի Ս . Ստեփաննոսը , զոր կը տօնէ հայ եկեղեցին . սա Քրիստոսի 300ական թուականներուն իր մօր և 34 ընկերներուն հետ կռապաշտ դատաւոր Սոկրատի հրամանով նահատակուեցաւ և թաղուեցաւ Կանչիի մէջ , որուն թուրքերը կ'ըսեն Չուգուր Հիսար , Ֆրնուզէն 4 ժամ հեռու , ուր շինուած է մատուռ մը և տարին անգամ մը Եղիական պահքի յաջորդող կիրակի օրը կրօնական պաշտամունք կը կատարուի և այս պահքն ալ Ս . Ստեփաննոսի պահք կ'անուանեն Զէյթունցիք . «Սըփդըփե . նիւսօ պօքը իկիք» = Ս . Ստեփաննոսի պահքը եկաւ = կ'ըսեն :

Հոս ի դէպ է պատմել Քրիստոնէութեան Զէյթունի մէջ ունեցած մուտքին նկատմամբ Յիշատակագրի մը պարունակութիւնը , գրուած Ենովք քնն . Դաւիթ Երէցեանի ձեռքով «Մանկութեան Աւետարան» կոչուած յու-

հասկանալի և հին հայերէնով մագաղաթ ձեռագրի մը
 հետեւը, այս թանկագին հնութիւնը, որ Քրիստոսի 250
 թուականը կը կրէր, Պօղ Վասիլի հռչակաւոր Աւետարա-
 նին և ուրիշ կարեւոր ձեռագիրներու հետ այրած է 1884ի
 մեծ հրդեհին: Հաւանաբար հեղինակը, ըստ աւանդու-
 թեան՝ Եղեախայէն գաղթող հայ ընտանիքներէն սերած
 ըլլալով իր նախնիքներու աւանդութենէն առած է զայն
 և կամ բնիկ Յոյներուն աւանդութենէն: Իրողութիւնը
 այսպէս կը պատմուի նոյն ձեռագրին մէջ: Քրիստոսի 45
 թուականին, երբ Բարթողիմէոս առաքեալ Հայաստան
 կուգայ Աւետարանը քարոզելու, կը հասնի Գերմանիկ
 (Մարաշ) և քաղաքէն քառորդ ժամ հեռու Քառասուն
 Ակ (Գրրգ-Կէօզ) տեղը, որ կ'ըսուի նաև Աղբիւրի գլուխ
 (Փունար Պաշը), կը հրաւիրէ քաղաքացիները և Քրիս-
 տոնէութիւնը քարոզելով, նոյն ջրով կը մկրտէ նորա-
 դարձները: (Այս տեղը կ'ըսուի Թաղս Առաքէօլ (Թաղէոս
 Առաքեալ) ու այս անուանումը կը հակասէ Բարթողի-
 մէոսի վերագրուած այդ քարոզութեան պատմութիւնը):
 Անկէ Բարթողիմէոս կը հասնի Զէյթունէն 2 ժամ հեռու
 Շէհիրճոկ ըսուած տեղը, ուր բնակող կոապաշաները կը-
 մերժեն առաքեալը, որ կըստիպուի մօտակայ անտառ մը
 փախչելով մահուրնէ ազատիլ. սակայն նոյն օրուան գի-
 շերը Շէհիրճոկցիները ամբողջութեամբ բոլորտութենէ կը
 վարակուին և երեք օր վերջ իրենց քաղաքապետին տե-
 սած երազին հետեւելով, անտառին մէջ կը գտնեն ա-
 ռաքեալը, կ'ընդունին Քրիստոնէութիւնը ու կը բժշկուին.
 այս պատճառաւ նոյն տեղը փրկիչ կ'անուանուի և յետոյ
 մատուռ մը կը շինուի. 1829ին մատուռը կը վերածուի
 գմբէթաւոր գեղեցիկ եկեղեցիի մը. Եւդոկիայի ճարտա-
 րապետներու ձեռքով. գմբէթը 1895 դեկտ. 2 ի պատե-
 րադմին օրը թուրքերէն քանդուեցաւ: Այս եկեղեցին
 չրջակաները զմայելի տեսարաններ կը պարզեն դիտողին,
 ասոր հիւսիսային արեւելեան կողմը քառորդ ժամ հեռու
 կը գտնուի Եղիալոր (որ դաշնադրար կամ դշնադր ալ կ'ըս-

ուի) գիւղը որուն բնակիչները նախապէս անկրօն եղեր
են, ու մինչեւ հիմա ալ կը գտնուին եեզիս, գզըշպաշ ըս-
ուած քիւրասեր, որ հոգեփոխութիւն կ'ընդունին: Ս. Փրկիչէն
դատ, Առաքեալը Ս. Կարապետ անուամբ մենաս-
տան մըն ալ շինել տուած է եղեր, ջերմուկի հիւս. արեւ-
մտեան կողմը, որ հիմա աւերակ է, բայց ուխտավայր
մը դարձեալ՝ Զէյթունցիներուն, որոնք Վարդավառի
մենեղոցիին կ'աւելցեն մեծ բազմութեամբ և պատարագ
ալ կը մատուցուի: Աւանդութիւն մը կ'ըսէ թէ, Թէճիր-
լիցի վրանարնակ Թիւրքմէնները երբ անգամ մը այս
մենաստանէն կ'անցնին, հոն գտնուող վարդապետը կըս-
կան տանջել որ պահուած դրամները յանձնէ իրենց վար-
դապետը լուռ կը համակերպի այդ գաղաններուն բոլոր
խոշտանգումներուն և չի խօսիր բնաւ. բլուրին գագա-
թէն մինչեւ ձորը քաշկռտելով կը տանին արիասիրտ վար-
դապետը ու չարագործները կը հեռանան անկէ ձեռնու-
նայն. քիչ վերջ սակայն հեղեղանման անձրեւ մը կըսկսի
տեղալ և ձորերն ու հովիտները կը ծածկուին ջուրերով.
Թիւրքմէններուն մեծագոյն մասը իրենց կիներով, զա-
ւակներով, արջառներով ու հօտերով խեղդամահ կը կոր-
սուին և հազիւ փոքր մաս մը կրնայ ճողոպրիլ գերմարդ-
կային ճիգերով այս նոր ջրհեղեղէն. ազատուողները այս
պատուհասը կը վերագրեն վարդապետին հանդէպ իրենց
ունեցած անգութ արարքներուն և այս պատճառով Թուր-
քերը նոյն ձորը մինչեւ հիմա կը կոչեն «Սէօյլէմէզ տէրէ-
սի»:

Զէյթունի արեւելակողմը Պէրզինկա լեռան կողին
վրայ շինուած է Ս. Աստուածածին անուն վանք մը,
ուր կը գտնուի Անանիոս առաքեալին աջի մասունքը.
և արեւմտեան կողմը անկէ 6 ժամ հեռու Դրախտիկ լե-
ռան ստորոտը, Ս. Փրկչի վանքին դէմ Ս. Կարապետ
անուն վանք մըն ալ, որ Յրնուզի կը պատկանի. ասոնք
ալ Բարթողիմէոս առաքեալին կը վերագրուին: Ս. Փրկիչ
վանքին համար հետեւեալ ժողովրդական հին երգը ա-

դայցոյց մըն է առաքելական հաստատութիւն մը բլլալուն ,
 Բարթողիմէ յայս աղօթեաց .
 Լոյս ի վերայ կաւար կապեաց .
 Ծնկասեղեաց սուրբ ջուր քղիւեաց ,
 Ո՛վ սուրբ Փրկիչ եւ ազաւիչ ,
 Ազատեա զմեզ Յիսուս փրկիչ .
 Յոյս , սարաւեն Քրիստոնէից :
 Աւագ շերին կոչի տեղի ,
 Ծաղկունիք բուսեալ ի չորս կողմի .
 Փառք եւ պարծանք Ուշնիա փաղփի ,
 Ո՛վ Ս . Փրկիչ , եղն :
 Յիսուս Քրիստոս յերկնից իջաւ .
 Առաքելոցն երեւեցաւ ,
 Մարդկանց ազգի մեղքն բարձաւ .
 Ո՛վ սուրբ Փրկիչ եղն :
 Եօթանասուն եւ հինգ թուոյն ,
 Ի զաշ սրբոյ առաքելոյն ,
 Յախճեն բռնեաց Փրկչին յանուն ,
 Ո՛վ սուրբ Փրկիչ եղն :

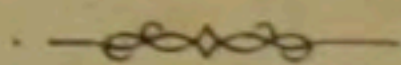
Այս նշանակուած վայրերէն զատ Զէյթունցիք նուիրական կը նկատեն նաեւ քաղաքին արեւելեան կողմը 5-6 վայրկեան հեռաւորութեամբ գտնուած Աքրնա-Քարսոյ (անբանի քարաակ) անուն մեծ քար մը , որուն գագաթը երկաթէ օծուած խաչ մը անկուած է : Սուրուր for (կլոր քար) արեւմտեան կողմը , նոյնպէս քանի մը վայրկեան հեռու եւ վրան երկաթ մեծ խաչ մը : Տափօլ for (տափակ քար) հարաւային կողմը . Թօզլենց for (Թոզլեանց քար) հարաւ . արեւելեան կողմը . Ղուշօ (մարտկոց) հարաւ . արեւմուտք եւ Պուշախցիւնց մօտ (Պուշախցեանց բլուր) արեւելեան կողմը :

Զէյթունի հիւսիս . արեւմտեան կողմը 2 ժամ հեռաւորութեամբ ուխտավայր բնական քարայր մը կը գտնուի , զոր կը կոչեն Սուրբ Մինեկիւսնիւց (Սուրբ Միայնակեաց) : Աւանդութեամբ կը պատմուի , թէ հոն ա-

աանճնակեաց մը կը ճգնի եղեր, որ ամէն ատեն, երբ
 Զէյթունցիք պատերազմ կը մղեն թշնամի մը դէմ, ա-
 նիկա զինուած ու ճերմակ ձի մը հեծած կը սրանայ հայ
 պատերազմիկներու բանակին մէջ և հետեւեալ խրախոյ-
 սը կ'ուղղէ անոնց. «Մի՛ վախէք, տեղէնէ՛ք, սուսը մե-
 րն է. մենք իւժեղ պիտի լլլինք, էսէ գիշեր Գաբրիէլ
 հրեշտակապետ, Ս. Սարգիս, Ս. Կէօիւրք, Ս. Մինաս,
 Ս. Մեռկէսիոս, Ս. Թիւրիւս, Ս. Վարդօն իմ քէօվս
 իկին, ասըն թր, ըզմեզ Քիւրիւսաիւս ուղուրկից ձիզ,
 ետրալ մ էնիլօ համօր, վաղը ալայիսէ ձիր օրսուլն մէջը
 կու գանլվընք ըմօր, ալայսուէ չինք. լրվըննօ, պաղը
 մարդկօնց կըրվըննօնք. թիւֆէնկնուդ ըռընտ մուխայէթ-
 ւ գ. դեղը էրճիճը պարագաթլամըշ կէնինք, հէշ մի
 քաշուէք, կրպըցէք ուր բամպօլին իլլէ:» (Մի՛ վախնաք,
 տղա՛ք, յողթանակը մերն է. մենք ուժեղ պիտի լլլանք.
 այս գիշեր Գաբրիէլ հրեշտակապետ, Ս. Սարգիս, Ս. Գէ-
 օրգ, Ս. Մինաս, Ս. Մերկերիոս, Ս. Թորոս, Ս. Վար-
 դան քովս եկան և ըսին, որ Քրիստոս մեզ զրկեց ձեզի
 օգնելու համար. վաղը ամէնքս ալ ձեր բանակին մէջ կը
 գանուինք, բայց ամէնուն ալ չինք երեւնար, մէկքա-
 նիներուն միայն կ'երեւնանք. ձեր հրացաններուն լաւ
 հակեցէք, ձեր վառօղն ու արճիճը կը շատցնենք, բնաւ
 մի՛ քաշուիք. զարկէք որ բամպակը ելնէ:» Դիւրին է ե-
 րեւակայել թէ, ճգնաւորի մը բերնէն ելած այս խօսքե-
 րը ի՞նչ մոգական ազդեցութիւն պիտի ունենային և հե-
 րօսացնէին այդ արդէն անվախ կտրիճները: Այս ճգնա-
 րան-քարօյրին մասնաւորապէս ուխտի կ'երթան մանչ
 զաւակ չունեցողները, և երբ կ'ունենան, երախտն կ'ան-
 ուանուի Մինիկիւսնից:

ՁԷՅԹՈՒՆԻ ԱՌԻՒՄՆԵՐԸ

Յաւեհս ապրի, կեցցի՛ Ձեյթուն ,
Կորիւններովն իւր եռանդուն .
Հըսպարս եւ Հայն իրենցմով միշտ ,
Գիսցան իւրրոյիս կրրեղ ցաւ . վիշտ :

Չորս իշխաններն քառեակ սիւներ ,
Ձեյթունի շերկ ժայռն եւ ծրներ .
Տէր Օհանի շառաւիղէն,
Քաջն Կարապետ դիմեց ի պէն :

Տանջուող ցեղին աչքի շոյսն եք ,
Ո՛ր Ձեյթունի առիւծներ սեզ .
Սուրբ , պաշտելի պիտի մընայ ,
Ձեր յիշատակն երկրի վըրայ :

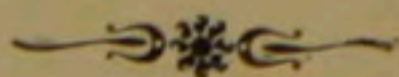
ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

1. Եէնի - Տիւնեա թաղին իշխանութիւնը նախապէս Արարդեան ցեղին կը պատկանէր, սակայն 1790 ին Հաճի Ղազար աղայի հօրը յանձնուեցաւ, որուն անունը անծանօթ մնացեր է և որ սպաննելով Կապանցի թուրք նշանաւոր հարստահարիչ մը, ազատեր է անոր ձեռքէն հայ հարս մը և ըսեր են «Եէնի տիւնեայեա կէլաթ» :

2. Սուրէնեանց հիմնադիրն է Սուրէն իշխան՝ եղբայր Սեթ իշխանին՝ 1545. զեաին կողմէն 70 մէթր բարձր միջնաբերդին տէրն են եւ հիմա 30 տունէ կը բաղկանան :

3. Շովրոյեանց հիմնադիրն եղած է Հաճի Սահակ աղա 1800 ին Սա նշանաւոր հանդիսացած է Գալէնտէր փաշայի պատերազմին մէջ և ամիս մը շուրօ (չօրպա, ապուր) տուած է աղքատ ժողովուրդին, որմէ ծագած է իր գերդաստանին մականունը :

4. Եաղուպեանց հիմնադիրն է Յակոբ անուն կտրիճ մը, որ 1780 ին Ձէյթունի վրայ արշաւող Էօմէր փաշան սպաննեց :

ՉԷՅԹՈՒՆԻ ՉՈՐՍ ԻՇԽԱՆՆԵՐԸ

*Ամրակոչ քառասկ սիրներ Չէյքունի՝
Հայն ըզձեզ դիւցազն, անմահ կ'ընդունի:*

ԱՍԱՏՈՒՐ ԵՖՆԻ - ՏԻՒՆԵԱ

ՆԱԶԱՐԷԹ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

Կ. Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՆԱԶԱՐՈՍ ՇՈՎՐՈՅԵԱՆ

ՄԿՐՏԻԶ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԶԷՅԹՈՒՆՑԻՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ի՛նչպէս կ'ընտրուէր մեռնող իշխանի վր յաջորդը . — Զէյթունցիներու կերակուրները . — Առողջապահութիւն . — Խանութիւն . — Գիրտութիւն , Նշանախօսութիւն , Ամուսնութիւն , Թաղում . — Քահանաներու ընտրութիւն եւ ձեռնադրութիւն . — Կեանքի տեւողութիւն :

Ի՛նչ՞ՊԷՍ Կ'ԸՆՏՐՈՒԷՐ ՄԵՌՆՈՂ ԻՇԽԱՆԻ ՄԸ ՅԱԶՈՐԴԸ . — Զէյթունի չորս թաղերուն տեղերը կամ իշխանները , որոնք ընտրուի (ծեր) կ'անուանուէին , ժառանգական իշխանութիւն ունէին եւ երբ ասանցմէ մէկը մեռնէր , յաջորդին ընտրութեան համար , կրօնական դասակարգը , միւս իշխաններն ու իրենց դասասայիները մեռնողին տունը երթալով մէջտեղ կը բերէին անոր որդին , եւ եթէ որդի չունենար՝ եղբայրը , ու վրան պահպանիչ եւ մաղթանքներ կարդացնելէ վերջ , կը նստեցնէին զայն բարձրադիր բազմոցի մը վրայ եւ այսպէս կը ծանուցուէր ան պատկանեալ թաղին նոր իշխանը , որուն բոլոր թաղեցիները պարտաւոր էին հնազանդիլ եւ յարգանք ընծայել , ըլլար նոյնիսկ դեռ՝ անչափահաս անգամ . անհնազանդները ծանր պատիժներու կ'ենթարկուէին եւ կը պատահէր որ մահուան ալ վճիռ կ'արձակուէր : Հիմա այդ պաշտօնական ձեւակերպութիւնները վերցած են , բայց ժողովուրդը դարձեալ յարգանք կը տածէ իշխանական գերդաստաններու շառաւիղներուն հանդէպ :

ԶԷՅԹՈՒՆՑԻՆԵՐՈՒ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐԸ . — Զէյթունի մասաւս կենդանիներուն միւր շատ համեղ է . ասոնք կը ճարակեն Պէրիտի , Ուղօրի , Իւկէճի , Աւաղ-Կէտիկի , Ալաշայիրի եւայլ դրախտային վայրերու եւ լեռներու ծաղկախառն խոտերն ու արօտները եւ կը խմեն զով ու զուլալ ջուրերը , այնպէս որ կենդանիներու ակռաները օսկիի փայլ կը տաւան : Զէյթունցիք ընդհանուր

ու սովորական դարձած կերակուրներէն զատ, մասնաւորապէս կը պատրաստեն երեք տեսակ միտով ֆիւֆթե, որ պահքի օրերէ դուրս իրենց առօրեայ հախապատուած կերակուրն է. առաջինը կ'ըսուի հոլմ ֆուֆթօ. միտը ծեծելով (մեքենայ գործածելու սովորութիւնը դեռ մուտ դրած չէ) խմորի կը վերածեն և հետը կը խառնեն ձաւար, սոխ, ազատքեղ եւ պղպեղ. չաղելով կը պատրաստեն փոքրիկ վարնդածե կտորներ ու այդ վիճակին մէջ առանց եփելու կ'ուտեն. ասիկա կը սրէ իրենց ախորժակը, անշուշտ պրզպեղին ազդեցութեամբ: Երկրորդ տեսակը կ'անուանեն կլեօր ֆուֆթօ. ծեծուած միտով և ձաւարով, լնկոյզի մեծութեամբ բոլորակներ կը շինեն և զերջօրի (մօի ջուր) մէջ կ'եփեն: Երրորդը մեքեօվ ֆուֆթօ, համառապէս ծեծուած միտով ու ձաւարով նարինջի մեծութեամբ գունտերու կը վերածեն, մէջը լեցնելով իւղի մէջ տապկուած մօի մանր կտորներ, մանրուած սոխի ու չորցուած ծաղիկներու խառնուրդ մը: Կը պատրաստեն նաեւ գաւառացիներու հանրածանօթ տարեկան խորովածը՝ զրյւա կամ խափռւումա ըսուած: Հերիսան (ֆեշիկի) Ձէյթուէնցիներու համար մասնաւոր օրերու յատուկ է. ինչպէս Վարադայ Խօշի, Հրեշտակապետաց, Ս. Յակոբայ, Ս. Սարգսի և այլ տօնական օրերը և մանաւանդ Բուն Բարեկենդանի Վարդանանց Հինգշաբթի օրը ամէն տունի մէջ Հերիսա կը պատրաստուի. նոյն օրը սովորութիւն է նշանաւութեան հրացանաձգութիւնը և մականաձգութեան (ճիրիս) խաղը: Ձէյթունի ծերերն ալ հերիսան՝ հար զաւի աղաւաղումը կը նկատեն և պզտիկներուն կը բացատրեն թէ ան կը նշանակէ զա՛րկ ասիկա, այսինքն Պարսիկը, ինչպէս զարկին Վարդանանք. այդ Հինգշաբթի օրուան Ձէյթունցիք կ'ըսեն հերիսիւնե Կօրը (հերիսային օրը) այսինքն ընդհարումի օր: Նոյն գիշերը՝ որ ուրբաթ կը լուսնայ, հին տանը Ձէյթունցիք սովորութիւն ունէին կիսավառ փայտի կտորներ նետել տանիքի վրայ և փողոցները, իբրեւ կրակապաշտ Պարսիկներու նուիրական հոռիին հայերու կողմէ ցիրուցան ըլլա-

չուն յիշատակ . հրդեհներէ զգուշանալով 1864 էն ի վեր
դադրեցուցիր են այս սովորութիւնը :

ԱՌՈՂՁԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ . — Զէյթուն ունեցած չէ կանո-
նաւոր դպրոցներ և առողջապահական դասաւանդութիւն-
ներ . մինչև այսօր իսկ , Զէյթունի պէս քաղաքի մը
մէջ , որ իր գիւղերով զուտ 3370 տուն Հայ կը պարու-
նակէ , բժիշկ , դեղարան , հիւանդանոց գոյութիւն չունին .
այդ երեք կենսական պէտքերուն գոհացում տալ պիտի
նշանակէր Զէյթունցիները աւելի զօրացնել . անոնց բնաջն-
ջումին աշխատող հին ռեժիմը բնականաբար այս կարգի
անօրէնութիւններ ընելէ հետեւ պիտի գտնուէր . իսկ նոր
ռեժիմն ալ , կ'երեւի դեռ ժամանակ ունեցած չէ խորհե-
լու կամ միտք բերելու . . . : 1890ին Զէյթունցիք իրենք
դիմում ըրին Մարաշի կառավարիչ Սալիհ փաշային և բը-
ժիշկ մը խնդրեցին . համիտաբարոյ փաշան փութաց կա-
տարել Զէյթունցիներու փափաքը և ողջատեսաց հայ բը-
ժիշկ հրէշ մը , Հէքիմ Ապուճան անուանով , զրկեց Զէյթուն ,
և սա Սալիհի թելադրութեամբ ու պատուաստի միջոցով
չվարանեցաւ մահաբեր թոյն ներարկել անմէղ մանուկ-
ներու երակներուն մէջ , և աւելի քան 500 զոհեր պատ-
ճառել Զէյթունցիներուն . . . : Երբ Զէյթունցին կը հի-
ւանդանայ , քահանան կը կանչուի իսկոյն , որ յորս գրոյթ
աւեսարան և փարաւեսա մը կարդայ . հիւանդը հաւատքի
ուժով յաճախ կ'օգտուի և կ'ապաքինի . յաճախ եւս ի հար-
կէ , առանց բժիշկի , դեղի ու դարմանի մնալով կը մեռ-
նի . անոր համար ալ կ'ըսեն աճօղը իկիֆ մեռով . ժամա-
նակը լրացած էր , ճակատագիրն այս էր , մեռաւ . . . :

ԽԱՆՈՍ ԱՆՏԱՌԸ . — Զէյթունէն երկու ժամ հեռու
դէպի արեւմուտք կը գտնուի Խանոս ըսուած և Անտոյալ
դեաին երկու կողմը տարածուած հինաւուրց անտառ , ո-
րուն դարաւոր և խիտ կաղնիները ա'յնքան զտաւամեր են ,
որ կայինի քանի մը հարուած կը բաւէ զանոնք գետին
տապալելու և Զէյթունցիներու վառելափայտը պատրաս-
տելու : Այդ անտառի ճամբուն վրայ Իսկի աղբըրեկ (ոսկի

աղբիւրիկ) անուան ճիւղնալի ջուր մը կայ, ուրիկ անցորդ-
ներ ծարաւի բլլան կամ ո՛չ, անպատճառ կը խմեն. մա-
նուածնդ ճիւղնալիներ, որոնց վրայ չա՛տ զգալի ազդեցու-
թիւն մը կ'ունենայ: Զէյթունցիք երբ շրջակայ Հաճի Տէ-
րէ և Ղօղճուղաղ գիւղերէն հարս կը բերեն Զէյթուն, հարս-
նեւորները այդ աղբիւրէն շիշ մը ջուր կը տանին և կը
խմցունեն հարսին ու փեսային, որպէսզի նորապսակ ա-
մուր և իրենց զաւակները շատ ոսկի շահին կեանքերնուն
մէջ:

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ, ՆՇԱՆԱԽՅՈՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՄՈՒՍՆՈՒ-
ԹԻՒՆ, ԽԱՂՈՒՄ: — Յզի կնոջ մը ծնած օրը պէպէսը
(դայեակ) կը փաւթայ կնիսպոպին (կնքահայր) և տաներէ-
ցին մօտ ու կը յայտնէ ծնունդը, որպէսզի ութ օր վերջ
կնքելու (մկրտելու) պատրաստուին: Եթէ նորածինը մանչ
է, կնքահայրը շատ կ'ուրախանայ և կը պատուիրէ դայ-
եակին որ օղբ առատ ցանէ (այս սովորութիւնը տակա-
ւին շատ գաւառներու մէջ կը շարունակուի, որ խկա-
պէս ոչինչ ունի բժշկական կամ գիտական) որպէսզի վա-
ղելու ժամանակ մորթը քրանախաշ չլլայ և կոխներու
մէջ տակուն ու քաջ լլայ: Կնքահայրը կը գոչէ նաև «օ՛խ,
չախմօխ մ'ալ խիլցով» (հրացան մին ալ աւելցաւ): Մկրտ-
ութեան պահուն մանչ նորածինին վրայ ծածկելու հա-
մար կնքահայրը մէկուկէս կանգուն մետաքսեայ կերպա-
սի կտոր մը կը դնէ, իսկ աղջիկ երախային համար նոյն-
չափ ապածոյ: Կուրը հաղորդուելուն պէս, կնքահայրը կը
խոստովանի, կը հաղորդուի և ինքը եւ թէ տաներէցը
ութ օր իրենց կիներէն կը մեկուսանան: Արու երախային
մկրտութիւնը մատաղով և հանդիսաւոր պատարագով կը
կատարուի. ուրիշ քահանայ մը կը պատարագէ և տանե-
րէցը կը մկրտէ: Յետոյ կնքահայրը երախան գրկած ու
ձեռքերը զոյգ մը վառ մամեր բռնած, զգեստաւորեալ քա-
հանաներու և դպիրներու հետ «Լոյս ի լուսոյ» շարակա-
նը երգելով մկրտուողին աունը կ'երթան, այդ պահուն
նորածինին մայրը նստած կ'լլայ մինչեւ մը վրայ և ծած-

կուած հարանութեան մեծ քօղով, կնքահայրը երախան
կը դնէ մօր առջեւ դրուած բարձիկին վրայ և երբ մանչ
է՝ «Աստուած մնացական լ'նէ, հօրով մօրով մեծնայ» կ'ը-
սէ և եթէ աղջիկ է «Աստուած խայրլու էնէ», սանամայ-
րն ալ խոնարհելով կնքահօր ոտքը կը համբուրէ, նոյն մի-
ջոցին շարական կ'երգեն և «պահպանիչով» կը վերջա-
նայ արարողութիւնը, կնուկի հացը (ճաշ) վայելելով ու
կրկին շնորհաւորելով կը մեկնին առնէն: Սանամայրը
մինչև մահ անխօս կը մնայ կնքահօր հետ և ծնելէն հաքը
40 օր առնէն դուրս չեկեր, սովորութիւն է նաև որ ա-
մեն տարի Կալան (նշան աւուր) օրեր, սանամայրը նուէր կը
դրէ կնքահօրը՝ չիշ մը օղի, գինի, մրգեղէն, թաշկինակ
և այլն պարունակող ծրար մը: Մկրտութեան ատիւ կրն-
քահայրը կը վճարէ քահանային 1-5 դրշ, նոյնչափ ալ և
կեղեցիին:

ՆՇԱՆԱԽՍՈՒԹԻՒՆ. — Զէյթունի մէջ նշանախօսու-
թիւնը կ'ըսկսի ելբեմն օրօրոյէն և այն ատեն երկու կող-
մի օրօրոյներուն վրայ մէյ մէկ փերթ (նշան) կը դնեն, առ-
կէ ծագում առած է պեշիկ փերթն նշանախօսութիւնը,
որուն ամենամեծ անմատութիւն ըլլալը փաստօրեքութեան
խիւ պէտք չունի, չենք կրնար բմունել թէ, այս կարգի
ախմար սովորութիւն մը, որ միայն Զէյթունի յատուկ
չէ, ինչպէս կրցած է ծնունդ առնել և ինչպէս կրօնա-
կան կամ հայրապետական օրէնք մը չկայ զայն ալգիլով,
ուրախ ենք որ այդ կարգի նշանախօսութիւնք հազուա-
դէպ են ամեն տեղ: Զէյթունի մէջ չափահասութեան կամ
ամուսնութեան տարիք ընդունուած է աղջկան համար 12-
14, իսկ տղուն՝ 15-17, ահա՛ երկրորդ սխալ մըն ալ:
Զէյթունի կլիմային համար եւս այդ տարիքները երբեք
նպաստաւոր չեն և օրէնքը արգիլելու է այդ զեղծումը, որ
կը վնասէ ո՛չ միայն ֆիզիքականին, այլ և մտաւորա-
կանին ու դատարարական գործին: Ասկէ իբր քօան
տարի առաջ Չարսանճագի (Խարբերդի նահանգի զաւա-
ռակներէն) Հայերն ալ այդ տարիքին մէջ կ'ամուսնացնէ-

ին իրենց զաւակները . Միաց . Ընկերութեանց կրթական գործը այդ շրջանակին մէջ կրցաւ վերջացնել զայն . կը սիրենք յաւաստի որ Զէյթունի մէջ ալ վերջ կը գտնէ: Զէյթունի մէջ սիրահարութեամբ ամուսնութիւն տեղի չունենար և ծնողքին հաւանութիւնն է որ կը կարգադրէ ամեն ինչ . տղուն տաներէցը իբր նշան կը յանձնէ աղջկան ծնողքին կամ զոյգ մը ապոճօն (ապարանջան) և կամ զոյգ մը դագի ռսիկ . (Սուլթան Մահմուտի դրամ, 20-23 դրչ) , նշանախօսութեան և պսակի միջև 1-3 տարի ժամանակամիջոց մը կը թողուի սովորաբար , և մանչն ու աղջիկը զիրար չեն տեսներ ու եթէ պատահամբ հանդիպին , խոյս կուտան մէկմէկէ : Բայց խնամիկները այս միջոցին փոխադարձ այցելութիւններ կուտան և նշանաւոր օրերու մէջ տղուն կողմէ նշանձիւնցի (հարսնատես) կ'երթան նուէրներով ու բարեկամներով . նշանը կ'օրհնուի պսակին մօտեցած օրերը , և եթէ նշանախօսութեան այդ շրջանին մէջ փեսայուն մեռնի , հարսնցուն կը բերեն կամ տղուն փոքր եղբօրը կամ եղբօրորդւոյն և մէկ խօսքով տղուն պատկանեալ աղգաստմէն տեղիգանլի (երիտասարդ) մը և կը պսակեն անոր հետ :

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻԻՆ . — Երբ փոխադարձ հաճութեամբ կ'որոշուի հարսանիքի օրը , նախ տղուն հօրը հրամանով դրացի ջորեպաններ 15-20 ջորիներով խանութ անտառը կ'երթան հարսանիքի փայտ բերելու , որուն երկու բուր աղջկան տունը կը դրկուի . ջորեպաններուն կը տրուի առատօրէն միս , օղի , գինի , որոնցմով ուրախութիւն կ'ընեն զիչեր մը լեռը անցնելով . ասոնք իրենց վերադարձին հրօցանաձգութեամբ կիւղպէնկ (հրախաղութիւն) կ'ընեն և ասկէ 40 տարի առաջ դալուշ, գուռնան , զիրենք կը գիմաւորէր քաղաքէն . (սովորութիւն մը՝ որ դադրեցաւ վսնքէն տրուած հրահանգի մը համեմատ) ջորեպանները առատ հացկերոյթով մը պատուուելով ճամբու կը դրուին : Այդ պահուն կը սկսին տեսնուիլ հարսանիքի պատրաստութիւնները , տղուն տունը եւ ուղեւի մէջ է .

հարանցուն ու փեսացուն պահք, ծով կը բռնեն, կը խոտափանին ու կը հաղորդուին: Ուրբաթ կէսօրին հարանւորները քահանաներով ու տիրացուներով աղջկան տունը կ'երթան նաւորուն (զարդարանք) կատարելու. կիւղպին տեղի կունենայ նաեւ երբ հանդիսականք կը հասնին աղջկան հօր տանը առջեւ. ազապ պաշին ափսէ մը դրած զլիսուն վրայ, հարսին զգեստները փետին կողմէն՝ կը տանի աղջկան, կիներ կ'առնեն ափսէն, անկիւն մը կը տանին, ուր աղջկան տաներէցիկներ կը հագուեցնէ հարսնացուն և ձեռքերը կը հինայեն. այդ միջոցին քահանաներ և տիրացուներ կ'երգեն. «խնկի ծառի նման ես, բարի պտուղ բերկրեալ ես, դու քաղցր պտուղի համ ես, Աստուածածին մեղայ քեզ» երգը հանդէսը կը վերջանայ «պահպանիչով» և կը վերադառնան փեսային տունը: Նոյն օրը կէսօրին վանքին վանահայրը կը հրաւիրուի փեսայի թաղին եկեղեցին, ուր ներկայ կ'ըլլան միւս եկեղեցիներու քահանաներն ու նշանաւոր անձինք բուն նշանօրհնութիւնը կատարելու. խորաններու վարագոյրները կը քաշուին հանդիսականները կը ծնրադրեն. նշանները մէջակող կը դրուին, փեսային կողմէն՝ զոյգ մը ապարանջան իսկ հարսին կողմէն՝ մատանի մը, որոնք իրարու հետ կապուած կ'ըլլան մետաքս թելով մը. աւագ քահանան իր աջ կողմը կը կեցնէ աղուն կնքահայրը և ձախ կողմը՝ աղջկան, որոնց կ'ուղղէ հաւանութեան բանաձեւի հարցումը և կըստանայ հաստատական պատասխանները, երեք անգամ կրկնելով, ինչ որ կը կատարուի պսակի խորհուրդին առնն փետին ու հարսին սեղգուելով. կ'երգուի «Նշանաւամենայաղթ»ը և հանդէսը կը փակուի «պահպանիչ»ով. ազապ պաշին եկեղեցւոյ դռան քով կեցած մէյմէկ բուռչամիշ և շեպրեպի կը բաժնէ հանդիսականներուն «տառօսը ձեր զաւկին» և այլն մաղթանքը յանկերգելով: Այդ օրը բոլոր ներկաները փեսային տունը կ'երթան թագաւորը հագուեցնելու. օրը ուրբաթ ըլլալով, պահոց կերակուելներ կը դրուին ընթրիքի սեղանին վրայ թագաւոր եղբօր կողմէն:

Ուրբաթ երեկոյին՝ փետան հրապարակաւ իր տան բակը տաք ջուրով և օճառով լողանք կ'ընէ մեծ դրդիչօնի (կոնք մը մէջ, և այդ միջոցին ծնծղաներով «Այսօր անճառը» կ'երգեն : Ազապ պաշին տեղական կարմիր թանկագին ապան (վերարկու) հագած, քառապուշուսը (շատ երկար և գունազեղ գօտի մը) կտպած, բոլոր թաղերը կը պատի և իբր հրախրագիր կը բաժնէ հրաւիրեալներուն մանրիկ գաթաներ (կըսը անիւղ հաց), զոր կ'եփեն փուռի մէջ) : Ուրբաթ օր փետային տունը լեցուն կ'ըլլայ բազմութեամբ, ուր կ'ուտեն և կը խմեն ուղածնուն հոփ, ազապ-պաշին պնակով մը դրամ կը հաւաքէ ներկաներէն, քահանաներուն և ախրացուներուն համար : Իրիկունը՝ փետային լըւացումէն ետքը, թագւորն ու թագւոր եղբայրը (որ 8-10 տարեկան պատանի մը կ'ըլլայ սովորաբար) «Այսօր երկնայինքն ուրախացան» շարականը երգելով կը հագուեցնեն, փետային զգեստներն են շամզթնուսի մը (պարեգօտ), շամթարապուլուն գօտի մը և վարդապետական սեւ վերարկու մը, զոր հինգ դրուշի վճարումով առժամապէս կը ստանան վանահօրմէն, գլուխը կը զնեն դավուխ (քահանայի տեսակ մը սեւ գտակ, շուրջը փաթթուած 2-3 կանգուն երկարութեամբ սեւ փուշի մը, որ նուրբ մետաքսէ շինուած է) : Իսկ ոսնամաններն են Այնթապի կիւղ-շեֆթաղը ըսուած կօշիկը, միւսնոյն ձեւով կը հագուեցնեն նաև թագւոր եղբայրը, միայն փոխան սեւ վերարկուի, կարմիր վերարկու մը կը հագնի : (հարսին զգեստներն ալ կը բաղկանան ձեռք մը դուքնի դումաշէ (մետաքս), ասուիէ զգեստէ մը և զոյգ մը գեղին կօշիկէ) : Զգեստաւորումի այս արարողութիւնը երբ կը լրանայ, թագւորը, թագւոր եղբայրը և ազապ-պաշին կը ծնրադրեն և քահանան «պահպանիչ»ով մը կ'օրհնէ զիրենք և մաղթանքով մըն ալ սուրը կը յանձնէ փետային, որ կ'ընդունի զայն և իր ընկերներուն հետ կարգով կը համբուրէ հրաւիրեալներուն ձեռքը, որոնք կ'ըսեն «Աստուած շնորհաւոր արասցէ» : Կարգը կուգայ երգի ու պարի, երիտասարդ-

ները առանձին , աղջիկներ ու հարսներ առանձին , Տալուշ
զուռնայով որ կը տեւէ մինչեւ լոյս . խափու արգիլուած է
երխառասարդներուն մուտք ունենալ կիներու մէջ : Շարաթ
առաւօտ տակաւին չլուսցած , ազապ պաշին կը հաւաքէ
կոչնականները և քահանաներուն ու փեսային հետ հարս-
նցուին տունը կ'երթան , ուր քահանան հարսին ձեռքը
փեսային կուտայ և կատարէ նախապակը . տնկէ վերջ ,
հարսը ձիու , իսկ փեսան և թագւոր եղբայրը ջորիներու
վրայ նստած եկեղեցի կ'առաջնորդուին : Պատարագի ա-
տեն , հարսին տաներէցը կը կատարէ պակը . փեսային և
հարսին գլխուն վրայ մետաքսէ ժապաւէնով մը մէյմէկ
փոքրիկ խաչ կը կախն և փեսային պարանոցին շուր-
ջը կը փաթթեն խաչաձեւ ուրար մը , ձեռքն ալ կուտան
ծայրերը մետաքսէ ծոպերով թաշկինակ մը , որուն մէջ
դրուած կ'ըլլայ խնձոր կամ նարինջ և զոր քիթին առջև
կը բռնէ մինչև պակադրութեան լրումը . ազապ պաշին
մերկ սուրը խաչաձեւ կը բռնէ քազուորին և քազուհիին
գլխուն վերեւ . պակը կ'աւարտի և բոլոր ժողովուրդը
կարգով նորապսակներուն առջեւէն կ'անցնին և այրեր
փեսային իսկ կիներ հարսին՝ յիշուած առկախ խաչը
կը համբուրեն . հարսը ծածկուած կ'ըլլայ սպիտակ մեծ
քօղով մը : Եկեղեցիէն տուն վերադարձի ատեն քահա-
նայական խումբը ծնծղաներով «Արեգական արդարու-
թեան» շարականը կ'երգեն . դպրոցականներու խումբը աղ-
գային երգ մը , իսկ երխառասարդները սա թուրքերէն եր-
գը . «Եաղմուր եաղար եէր եաշ օլուր , ճէմի գուչլար պիր
խօշ օլուր , կիւզէլ սէվէն սէրխօշ օլուր , կէլըն , սալլանա
սալլանա» : Թագւորը , թագուհին և թագւոր-եղբայրը
հեծած կ'ըլլան եկեղեցւոյ բակը պատրաստուած երեք ձի-
երու վրայ , որոնք ուրախութեամբ , հրայանաձգութեամբ
(տավուլ զուռնան արգիլուած է) երգերով տուն տարուած
միջոցին , յանկարծ հարսին ձիուն գլուխը կը բռնուի բա-
րեկամներու կողմէն , որոնց տուններուն առջեւէն պէտք է
անցնի թափօրը և ուր փողոցին մէջ կանխաւ պատրաստը-

ւած կ'ըլլայ խրախճանքի սեղան մը . պատուասիրողը ար-
դիւելով թափօրին յառաջանալը՝ կը հրամայէ փեսային
ազգականներէն կամ բարեկամներէն այնպիսի մէկու մը
կ'ընտրէ՝ մը արկն , (երգ կամ խաղ կանչել) որ կեանքին մէջ
լրած հունի այդ քաջութիւնը . խեղճ մարդը զայդ մը կօ-
շիկ կը խոստանայ , որ ձգեն իր օձիքը , չընդունուիր : ոչ-
խոր մը կը խոստանայ՝ կը մերժուի իր աղաչանքը , պատիժ
կրել կը յօժարի , իզո՛ւր , վերջապէս կը ստիպուի բերանը
բանալ իրր թէ պիտի աչկե՝ բերանը բացածին պէս , զինքը
չըջապատողները՝ 8-10 հոգի , ձեռքերնին բարձրացնելով
«գու լու լու լու լու» աքաղաղի ձայնով մը կը գոչեն եւ
սփի թեթեւ հարուածներ կ'իջեցնեն անձարակ աչոյիկն
գլխուն եւ անոր գտակը կամ փէսը գետինը կը ձգեն ու
խնդիրը կը վերջանայ եւ թափօրը պատուասիրուած կ'ըս-
կսի շարունակել իր ճամբան . յաճախ մինչեւ որ տուն
հասնին , այս կանգ առնելու եւ կ'ընտրէ պահանջելու դէպ-
քերը քանի մը անգամ կը կրկնուին : Թափօրը կը հասնի
վերջապէս փեսային տան առջեւ . դեռ հարսը ձէն վար
չառած , ազապ պաշին կոնք մը կը ներկայացնէ հարսին :
որ ձեռները խմոր շաղելու ձեւով կը շարժէ անոր մէջ :
Փեսային մայրը պատուհանէն սփ մը փէնեզ (դեղին թի-
թեպէ փուլեր) կը ցանէ հարսին ու փեսին վրայ . աղքատ-
ները փէնեզի տեղ գարիի հատիկներ կը նետեն : Այդ պա-
հուն թաղին իշխանը կը հարցնէ փեսային հօրը թէ ի՞նչ
կը նուիրէ իր հարսին . սա իր կարողութեանը համեմատ
300-1000 որթատունկ կը նուիրէ եւ այս նուէրը հարսին
սեփականութիւնը կը դառնայ ցմահ : Հարսն ու փեսան
ձիերէն կ'իջեցնեն , տան դուռը փակ է սակայն . նուա մը
կը տրուի հարսին որ իր ամբողջ ուժով կը զարնէ դուռին
եւ հատիկները կը ցատկաւտեն . «կեցցէ՛ հարսը» կ'աղա-
ղակէ բաղմութիւնը եւ եթէ նուաէն շատ հատիկներ թա-
փին , ժողովուրդը կը խորհի որ հարսը շատ զաւակներ
պիտի ունենայ եւ կը մաղթէ որ մահները առատ ըլլան :
Հարսը կ'առաջնորդուի իր տեղը , որ վարագոյրով մը բաժ-

Տուած կ'ըլլայ այրերէն՝ փեսան սուրը մէկ ձեռքը, խնձորով թաշկինակը միւս ձեռքը բռնած, իշխանին կամ աւագ քահանային ետեւ ոտքի վրայ կը կենայ. հարսնեւորները մատաղն ու զինին վայելելէ վերջ կը մեկնին բաքեմաղթութիւններով. այն ատեն կը նստին փեսան, թագւոր եղբայրը և հարսանիքի աշխատաւորները ճաշելու. վարացոյրին ետեւ ալ կիներ կ'աշխատին հարսը կերակրել. պարերն ու երգերը կը տեսնն մինչեւ կիտակի. որ ատեն հարսին տունէն մեծ անտուկով մը կը զրկուի անոր օժիտը, որ կը բաղկանայ շապիկներէ, թաշկինակներէ, գուլպաներէ, քսակներէ և ուրիշ մանր մունր ձեռագործներէ, որոնք կը նուիրուին փեսային ազգականներուն :

Հարսանիքը երկուշաբթի օր վերջացած կ'ըլլայ. բայց նորապսակները ութ օր վերջ կրնան առագաստ մտնել. փեսան կնքահօր տունը կը գիշերէ և այդ ութ օրերուն ամէն օր հացկերոյթի հրաւէր կը տրուի և եթէ մէկը սխալմունքով փեսային փոխանակ քաղաք ըսելու, բուն անունը տայ, ոչխար մը կամ արջառ մը տուգանք ստլու կը դատապարտուի և զայն մորթելով ուրախութեան սեղան կը տրուի. Ութ օրը լրանալուն՝ պսակադիր քահանան կուգայ ուրարը և խաչը վերցնելու. երկու ամուսնիները կը ծնրադրեն քահանային առջև, որ կուտայ իրենց երկար բարակ խրատներ, ցոյց կուտայ անոնց փոխադարձ պարտականութիւնները և նշանակելի է որ իբր խոստովանահայր կը թելադրէ զանոնք մերձաւորութեան մէջ չափաւոր լլլալ և զգուշանալ անկէ՝ պահքի, կիւրակիի, և տէրունական օրերը, ինչպէս նաև անպայման դադրեցնել սեռական յարաբերութիւնները յղութեան առաջին նշանները տեսնուելէն սկսեալ մինչև ծննդաբերութենէն յետոյ 48 օր. այս պատուէրները իբր եկեղեցւոյ օրէնք կուտայ անոնց և անստատութեան վտանգները կը մատնանշէ :

Հետաքրքրական է հոս դնել հարսանիքի մը ընդհանուր ծախքին հաշիւն ալ. այս հաշիւը սակայն հին սովորու-

թեանց կը վերաբերի : ինչպէս նաև նկարագրուած ահաւ-
դութիւնը հարսանիքներուն : հիմա գրեթէ դադրած են
հին քաւի օրերու չափազանցութիւններն և համեմատա-
բար կէս ծախքով կը կատարուին հարսանիքները և մէկ
գիշերուան մէջ կը վերջանան :

250 դրշ . մէկ զանդար գինի (Պանդարը 100 լիար ,
լիարը 2½ օխա , օխան 400 արամ)

160 դրշ . 20 լիար (50 օխա) օղի .

160 « 8 ոչխար 8 օրերուն համար .

100 « ծխախոտ և գլանիկ .

200 « թեկապիկ և կկակի .

200 « Վառօդ հրախաղութեանց և հրացանաձը-
ղութեանց համար :

200 դրշ . հաց .

100 « իւղ .

100 « ձաւար .

100 « բրինձ (տեղական բառով ըռուղ) .

200 « մեղր , մրգեղէն կամ անուշեղէն .

200 « նուազածուներու վարձք .

100 « Քահանաներուն , տիրացուներուն և վան-
քին .

50 « Պղպեղ , սոխ և այլն .

2120 « Ընդհանուր գումարը : Քահանաներու և
այլնի նշանակուած գումարին նուազութիւնը կը բացա-
րուի սա յայանութեամբ թէ , Զէյթունի եկեղեցականք
գրեթէ ձրեաբար կը կատարեն իրենց կրօնական պարտա-
կանութիւնները , անոնք միշտ կ'ապրին իրենց սեփական
կալուածներուն և կամուտով . (ականջնին խօսի մեր այն
skrskrnkerուն , որոնց յաւիտենական արատենջը ձանձրա-
ցեր է լսելէ ժողովուրդը :

Նորահարսը 40 օր վերջ հօրը տունը կը տանին , ուր
15 օրուան չափ մնալէն յետոյ , տաներէցկինը կ'երթայ
վերադարձելու : Հարսը չի խօսիր սկեսռու պապին (կես-
րայրին հայրը) և կեսուրին հետ մինչև դաւակ ունենալը .

խակ կետրայրին հետ միայն անոր խոր ծերութեան ատենը :
Հարար կետուրին և կետրայրին կը ծառայէ հլութեամբ և
հիւրերուն սաքերը կը լուայ : Փետան ալ զրֆը պոպին
(աներ) և զրֆը մերին (զոքանչ) հետ չի խօսիր և առանց
խիտ ստիպողական հարկի , ինչպէս հարսանիք կամ մահ ,
անոնց ատենը սաք չի կոխեր և երբ ստիպուի երթալ ,
հարսին հետ միասին կ'երթայ և հարսի նման կը փախայ
աներոջ ու զոքանչին հետ . ու այս ալ ներելի է զաւակ
ունենալէն ետքը և եթէ չունենայ , երեք տարի վերջը :

ԹԱՂՈՒՄ . — Զէյթունցիք վերջին հազորդութիւնը
կ'անուանեն լսեմիսե պեշօր (վերջին պաշար) . առանց խոս-
տովանութեան և հազորդուելու մեռնիլը կը համարուի
մեղք և դժբախտութիւն : Մեռնողին բերանն ու աչքերը
փակել կարեւոր կը սեպեն և քահանայի հոգւոցին վերջ
գիտկը կը լուան . լոգանքի այս ջուրին սաքցուելուն համար
գործածուած կրակը իսկոյն կը մարեն և կիտավառ փայ-
տերը տունէն դուրս հեռու աեղ մը կը նետեն , զորոնք
ոչ ոք տուն կը տանի , վախճողով թէ մահ կը պատահի :
Պատանքը 7 կանգուն կտաւ կ'ըլլայ և մեռելին բերանը
կը դնեն յշխարի մաս մը , ձեռքին մէջ ալ Երուսաղէմի
խաւնկ ու մոմ . պատանքի վրայէն կուրծքին վրայ Երու-
սաղէմի շոյս պատանի կը կարեն : Քաղաղը զոր լեշիեհի
կ'անուանեն , շինուած է երկու ձողերէ , սանդիսածե
կարգ կարգ երկաթ շղթայով : Ննջեցեալը եթէ հարուստ
է , թաղումը կը կատարուի երկրորդ օրը պատարագով և
նորամուտ սովորութեամբ մը , զանոնք երբեմն սնտուկով
կը թաղեն . մեռելաճաշի և այգուցի սովորութիւններն ալ
կը գործադրուին : Լացի և կոծի տեսարանը շատ սրտա-
ճմլիկ է . ննջեցեալին մայրը , քոյրը և ազգականուհիները
անոր զգեստներէն մասեր ունենալով ձեռքերնին , գո-
վերգի ողբերով կը հետեւին զաղաղին մինչև գերեզմա-
նատուն . բացառութիւն կը կազմեն պատերազմի մէջ
մեռնողները , որոնց վրայ բարձր ձայն լացը ամօթ և նա-
խատինք կը համարուի նահատակի յիշատակին : Զրկիր

կիներ ճամբուռն վրայ կամ մինչև իրենց տան դուռը լսեն որ մահ պատահեր է, սափորներնուն ջուրը կը թափեն և կրկին կը վերադառնան նոր ջուր բերելու, իբրեւ նշան ննջեցեալի տէրերուն սգակիր ըլլալուն:

Քահանայի թաղումը մեծ հանդիսաւորութեամբ կը կատարուի և սուգը ընդհանուր է. գրեթէ քաղաքին բոլոր խանութները կը փակուին և կիրակիի հանգամանք մը կըստանայ այդ օրը, վախճանեալին կողոպուտը (փիղոն եւ զգեստեղէնք) վաճառք կը զբոսնեն. քահանային հագեծաչը իր օրհնութեան կնիքնայրը կուտայ անձնական ծախքով:

ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—

Ձէյթունցիք քահանայի ընտրութեան մէջ վերջին ծայր բծախնդիր են. նախապատուութիւն կը տրուի քահանայի օճախէ սերածներուն. ընտրելին ամբողջ կեանքը նրկատի կ'առնուի և թաղին բոլոր ժողովուրդէն տեղեկութիւն կը պահանջուի. ընտրելին բացարձակօրէն մաքուր ու անբասիր կեանք մը ունեցած ըլլալու է և ընտրութիւնը կը բեկանի, եթէ միայն մէկ անձի կողմէն հաստատուի անոր մարդասպանութիւն, հայնոյութիւն, գողութիւն (ըլլայ մինչև իսկ ողկոյզ մը խաղող) ըրած ըլլալը և իր կինը ծեծող, նախատող բնաւորութեան տէր մէկը: Յանցանք կամ ոճիր չի նկատուիր սակայն, եթէ քահանայացուն պատերազմի մէջ հայրենիքի թշնամիներ սպաննած է. ընդհակառակը այս պարագան աւելի կ'արժեւորէ զինքը. Տէր Յակոբ Տէլի Քէշիշեանի ընտրութեան ատեն երբ առարկուեցու թէ ընծայացուն մարդ սպաննած է, քաջասիրտ ընտրեալը որ Մզսի Թորոս կը կոչուէր, անվարան յայտնեց թէ թշնամին նախայարձակ եղած և զինքը սպաննել ուզած է, որով ինքն ալ հարկադրուեր է անոր կեանքը վերցնելու. և ցոյց տուաւ թշնամիին գրեղակը որ մխուած էր սրունքին մէջ. ժողովը աւելի ուրախացաւ և աւելի արժանաւոր համարեց զայն քահանայութեան, (հերոս Կարապետ Տէր Յակոբեանի հայրն էր Մզսի Թորոսը): Քահանայացուի ընտրութեան ատեն նը-

կատի կ'առնուի նաեւ անոր քիչ շատ հմուտ ըլլալը հին և նոր կտակարաններուն, քարոզելու կարողութիւնը, ֆիզիքական կազմն ու կորույր և մանաւանդ օգնասիրութիւնն ու պատերազմասիրութիւնը, ընծայացուին կնոջ հաւանութիւնն ալ իր ամուսնոյն ձեռնադրութեան համար օճալայման անհրաժեշտութիւն մըն է և ժողովը այդ պարագան կը ստուգէ տաներէց քահանան զրկելով կնոջ մօտ: Արժանաւորութեան և հաւանութեան այս կէտերը ձշղուելէ յետոյ, ժողովը գրով մը Ս. Ասատուածածին վանքի եպիսկոպոսէն և վարդապետ մը ու առաջն, փոխանորդ քահանան կը զրկուին ընծայացուն քննելու և արժանաւորութիւնը վաւերացնելու համար: Այս երկու հոգեւորականները միանալով իշխանին, թաղականութեան քարտուղարին, երէց փոխանին և տաներէցին կը կազմեն վեց անդամներէ բաղկացեալ քննիչ նոր ժողով մը, ուր վարդապետը հարցումներ կ'ուղղէ ընծայացուին՝ Ասատուածաշունչի և եկեղեցական կարգ ու կանոններու մասին, պատասխանները երբ գոհացուցիչ ըլլան, ընտրութիւնը կը հաստատուի և կը տեղեկադրուի եպիսկոպոսին, որ որոշուած օր մը քաղաք կ'իջնէ ձեռնադրութիւնը կատարելու, եպիսկոպոսը վանքէն քաղաք բերելու համար ընծայացուին կնքահայրը, իշխանը, երէցփոխանը, պատկանած եկեղեցին քահանաներն և ուսուցիչները, ձայնաւոր աշակերտները, իշխանին 12 դասպասայիները (որոնք թաղական կը սեպուին) խմբովին վանք կ'երթան և հանդիսական թափօրով մը եպիսկոպոսը քաղաք կուգայ դիմաւորուելով ահագին բազմութենէ մը, Պետրոս-Պողոսի կամուրջին քով եպիսկոպոսը վար կ'իջնէ ձիէն, կը զգեցատաւորուի, պահպանիչով մը կ'օրհնէ ժողովուրդը և «Զքրիստոս թագաւոր» շարականին երգեցողութեամբ թափօրը կ'ուղղուի գէպի այն եկեղեցին, ուր պիտի կատարուի ձեռնադրութեան խորհուրդը, օրը շաբաթ կ'ըլլայ և իրիկուան կը կատարուի կոչոււմի արարողութիւնը, բայց նախ քան զայդ, եկեղեցւոյ գաւիթին մէջ մեծ կաթսայով մը ջուր

կը տաքցնեն և խոշոր դրոշմաշիւղի (մեծ կոնք) մէջ ընծա-
յացուն կը լուան, յագանքի այդ գործողութիւնը կը կա-
տարէ կնքահայրը կամ անոր կողմէն որոշուած մէկը, այդ
պահուն քահանաներ և տիրացուներ ծնծղաներով «Այսօր
անձառ»ը կ'երգեն: Երեկոյին եկեղեցիին պողպատէ ու
փայտէ կոշնակները միասին և սովորականէն երկար կը
զարնուին ու Զէյթունի չորս թաղերէն ժողովուրդը դուն-
դագունդ եկեղեցի կը դիմէ և մեծ հանդիսաւորութեամբ
կը կատարուի կոչումը: Կիրակի առաւօա եպիսկոպոսը
պատարագելով կը ձեռնադրէ նորընծան ու կ'օծէ: Եթէ
Մեծ Պահքի օրերուն մէջ չեն գտնուիր, կնքահայրը երկու
երեք ոչխար մատաղ կ'ընէ և մօտաւորապէս 100 մար-
դու սեզան կը արուի, ուր բաժակներ կը պարպուին եւ
բարեմաղթութիւններ կ'ըլլան նորընծային ու երէցկնոջ
արեւշատութեան և ուղղափառ եպիսկոպոսներու կենա-
ցը, եպիսկոպոսն ալ բաժակ կ'առաջարկէ աստուածստե-
րիչսաններու կենաց, բաժակներ կը բարձրանան նաեւ քա-
ջամարտիկ հերոսներուն համար:

Ձեռնադրութեան օրէն կրակախ նորընծային քառասուն-
ֆը, զոր կ'անցունէ եկեղեցիին խուցը փիղոնով ծածկուած,
աղօթքով, ծոմապահութեամբ, Սաղմոսի և Նարեկի ըն-
թերցումներով և քահանայական պարտականութիւններու
վարժութիւններով: Նորընծային կերակուրները 40 օր ժո-
ղովուրդէն կը արուին, ամէն օր քանի մը տուներէ 3-4
տետակ պահքի չա՛տ խնամքով պատրաստուած կերա-
կուրներ կը դրկուին և որովհետեւ բնականօրէն նորընծան
չէ կարող սպառել, 10-20 տուն աղքատներ կը խնամ-
ուին այդ օրերուն մէջ առատ սնունդ ընդունելով: Ամէն
երեկոյ եկեղեցի և գրուխ մը Աւետարան կը կարդացուի ե-
կեղեցիին մէջ, որ ատեն նորընծան դէմքը ծածկած, պա-
հարանի դռնէն ներս կը մանէ, գրակալին առջև կը ծըն-
րադրէ լուռ ու մունջ հարօխ նման և Աւետարանի ըն-
թերցումէն յետոյ կը վերադառնայ պահարանը: Այս քառ-
սունքին մէջ խեղճ մարդը արտօնուած չէ ձերմակեղէն

փոխելու, դօտին քակելու և գտնէ հանգիստ քնանալու
անկողնին մէջ: Կը հասնի վերջապէս քառասուներորդ օ-
րը, քահանայ մը կուգայ և կը կատարէ նորընծային լը-
ւացումը, որմէ յետոյ կը հագնի ան կնքահօրմէն նուիր-
ուած նոր ճերմակեղէնները, պարեգօտ, գօտի և մերսին
վաշխահը լսուած վերարկուն, կնքահայրը եպիսկոպոսին
աջհամբոյր կուտայ և սա ալ կը նուիրէ նորընծային փի-
լոն մը, հետեւեալ առաւօտ կը մատուցանէ նորընծան իր
անդրանիկ պատարագը:

Պատարագի աւարտումէն վերջ նորընծան զգեստաւոր-
ուած իր տունը կ'առաջնորդուի, ուր կնքահօրմէն պատ-
րաստուած մատաղը կ'օրհնէ և կը վերադառնայ եկեղե-
ցի թափօրով, 26 տարի առաջ սովորութիւն էր որ այդ
պահուն նորընծային կիներ շրջապատուած սւրիշ երէցկին-
ներէ սաւանով ու վերմակով ծածկուած և ականջները
բամպակով խցած կը գտնուէր և անոր զխուն նորընծան
քանի մը տուն Աւետարան կ'արդալով կը մեկնէր, կը
կարծուէր թէ, խեղճ կիներ եթէ լսէր ամուսինին ձայնը
խկոյն պիտի մեռնէր, ինչպէս պատահեր է եղեր անգամ
մը, Կարապետ եպիսկոպոս ջնջեր է այդ ծիծաղելի սովո-
րութիւնը: Նորընծան եկեղեցական զգեստները մերկա-
նալէ յետոյ տուն կը վերադառնայ երկրորդ անգամ ու
կը մասնակցի հանդիսաւոր ճաշկերոյթին, լուծելով այդ
օրուան համար միայն իր պահեցողութիւնը: Այնուհետեւ
ամբողջ տարի մը իր տունը ոտք չի կոխեր և եկեղեցիին
սենեակը կը բնակի, պահքով անցնելով իր օրերը՝ բացի
չարաթ և կիրակի օրերէ, որ ատեն իւղով կերակուրներ
կրնայ ուտել, նաեւ մատաղ:

Զէյթունցիք ծայրայեղ եկեղեցասէր են, ամօթ կը հա-
մարուի ամէն օր եկեղեցի չերթալը և ժամի գութիւնը
չաւարտած ո՛չ ոք տեղէն կը շարժի, եթէ մէկը արարո-
ղութեան միջոցին եկեղեցիէն մեկնի, գայթակղութիւն կը
համարուի և թաղին իշխանը կամ տաներէցը պատճառը
կը հարցնեն, կռիւ և հրդեհ միայն տեղի կրնան տալ ժո-

դովորելին և աւագ քահանային դուրս ելլելու, անդամ մը Տէլի Քէշիշին (որուն առանձին կենսագրութիւնը գրութիւն մէկ մասը կը կազմէ) թափօրի խնկարկութեան պահուն, մէկը ականջին խօսք մը կը փափայ: Տ. Օհան խնկոյն բուրվառը կը յանձնէ քահանայի մը, շուրջառը մէկդի ձգելով, եկեղեցիէն դուրս կը նետուի և իշխան. Եաղուպեանի հետ խնկոյն միջամտելով կը դադրեցնէ հրացանաձգութեամբ սկսուած կռիւ մը, որ տեղի կ'ունենար Շովրոյեան իշխանին և Սէմէրճեան գերդաստանի անդամներուն մէջ և արձակուած գնդակներէն Պօղ-Պայլիւր թաղի Ս. Յովհաննէս եկեղեցիին գաւթին մէջ պատահմունքով սպաննուած էր 12 տարեկան պատանեակ մը, որ շապիկ հագած և մոմը ձեռքը կը մասնակցէր Տեառնդառնաջի թափօրին:

ԿԵԱՆՔԻ ՏԵԻՈՂՈՒԹԻՒՆ. — Զէյթունցիք առհասարակ երկարակեաց են: հակառակ իրենց տնտեսական կարի աննպաստ պայմաններուն, ժամուած լլկալով սակաւապէտութեամբ, բարոյական նկարագրով, սրտի օրիութեամբ և վայելելով լեռնային կլիմայի մը առաւելութիւններն և մաքուր ջուրը, կ'ապրին անոնք առնուազն 70, 80, 90, 100 և մինչև իսկ 120 տարիներ: Արեգին գիւղին մէջ Զիվի-Մէրաիւրիւս (Մարաիրոս) իր 125 տարիքին մէջ դեռ քաջառողջ էր: Եաղուպեան թաղեցի Մնացական Կիւրճեանը 105 տարիներ գլորած էր, բայց կրնար դեռ մասնակցիլ 95ի հերոսութիւններուն, և երեւակայել թէ, բնական ու բարոյական այս ընտիր յատկութիւններն ունեցող ժողովուրդ մը, եթէ նիւթական առաւելութիւններով ու մտաւորական պաշարներով ալ ժամուի, որքան աւելի բազմապատկուած պիտի լլկայ իր տոկունութեան ու քաջագործութեան քանակն ու որակը . . . :

ՄՈՒՐԱՏ Դ. Ի ՇՐՈՎԱՐՏԱԿԸ

Կըպասամուի թէ, Ռուքինեանց հարստութեան կործանումէն վերջ, Հեթում սպարապետի տիկինը՝ Ջարմանուհի, Գաղիկ անուն աղգուրացի մը ձեռքով իր ամուսնոյն սպաննուելէն ետքը, Կոկիասնի և Ուլնիոյ լեռները կը թափառի իրր հինգ տարիներ և վերջապէս Գէորգ զաւկին հետ կը յաջողի 300ի չափ կարիճ լեռնակաճններ հաւաքել իր շուրջ և տիրելով Կապանի 65 տարի, պահել զայն իր իշխանութեան ներքեւ. անցայտ է քաջասիրտ սպարապետու հիին գերեզմանը. աւանդութիւն մը սակայն կ'ըսէ որ նէ Ջէյթումնի տէրն է եղած և անգամ մը լոկ մրգեղէնով և անուշեղէններով պատուասիրած է իր 60 թուրք հեծեալ հիւրերը: Ջարմանուհիի տնունը այնքան հմայք ձգած է իր ետեւ, որ մինչեւ այսօր նախապատուութիւն կը տրուի նորածին աղջիկները Ջարման անուանելու:

Ջարմանուհիի Գէորգ որդիին սերունդէն էր Հեթում քահանան, որ կը պաշտօնավարէր Ս. Աստուածածին և կեղեցիին մէջ և որուն համար կը հաւաստուի, թէ Պոլիս երթալով յաջողած է Սուլթան Մուրատ Դ. էն ձեռք բերել հրովարտակ մը, որ 1884ի մեծ հրդեհին այրեցաւ ուրիշ խել մը թանկագին հնութիւններու հետ:

Այդ հրովարտակով կը ներկայանայ մեզ հայրական խնամք տաժող վեհապետ մը, որ իր հպատակ-զաւակներուն ապրուստի անբաւականութիւնը ի նկատի ունենալով, զանոնք տուրքերու ծանրութեան տակ չուզեր լնկճել. կրօնասէր եւ անխստական հոգի մը որ սահմանւած աննշան տուրքը կէս առ կէս չափով մզկիթի և եկեղեցիի կը յատկացնէ, ու այսպէս վեհոգի թագաւորի մը յիշատակը կ'անմահացնէ հայ սրտերու մէջ:

Հոս կը դնենք այդ հրովարտակին թուրքերէն պատճէնը ու թարգմանութիւնը, ինչպէս նաեւ հայատառ թուրքերէնը, Օսմաներէնը կարդալ չգիտցողներուն դիւրութեան համար:

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԻՆ ՀԱՅՍՏԱՌ ԹՈՒՐՔԵՐԷՆԸ

Զէյթուն գառապաւար թաղոյ օլուպ կէնիշ արապիտի պուլունմատղնատան, խտարէի թէպեիւչէրի իւշիւն կիւճիւք շէքմէլէրի, վէ հընդա, շաիր վէ ճէմիի հուպուպաթ թաշ-րալարաւան կէլմէսի իճապ իթտիյի տէրքեար օլտուղուն-տան, մէմալիքի մահրուսէմտէ պուլունան ճիւմլէ թէպա-ամտէն Մարաշ սանճաղընա թաղի Զէյթուն գառապաւար միւսթէսնա թուլթուլարագ, թէտիյէ իտէճէքլէրի խարաճ վէրկիւսինտէն աֆիլը շահանէմ օլմուշ տըր Կալընդ սէնէ-վի մագթու վէրկիւլէրի օն պէշ պին դուրուշ օլուպ, պու-մըգտար ագչէի տէ, Այա Սօֆիա ճամիի շէրիֆըն միւ-թէվէլիսինէ թէտիյէ օլունսուն քի, գանտիլլէրէ զէյթ-Կաղը պուպ ճամիի շէրիֆէ հուր լէման օլսուն, օն պէշ պին դուրուշ տէ քէնտի քիլիսալէրինէ էտա էյլէսունլէր, Կի-նէ գանտիլլէր իւշիւն, լպատէթխանէլէրի միւնէվվէր օլ-սուն, կէրէք Այա Սօֆիա ճամիսինէ վէ կէրէք քէնտիւլէ-րին քիլիսալէրինէ վագըֆ սայըլսունլար, պաշգա հիշ պիր հիւքմտար միւտախէլէ իթմէսուն, թէվէճճիւհի շահանէմէ հայիլ օլան Զէյթունա, վէ տախի Օսմանլը մէմուրին տէ-րունի գառապատա պուլունմատուն, հէմ տէ Օսմանլը մէ-մուրինտէն պիրիտի Եօլճըլըղլա գառապայա թէսատիւֆ է-տէր իտէ, օ սէյհան տէրունի գառապատա Կաթմայուպ, շէհըրն տըշարըրընտա Կաթսուն, շէօյլէ քի վէրմիշ օլտու-ղում իսթիանայիլէթ վէ իսթիգլալիյէթէ հիշ պիր թարաֆ-տան խալէլ կէլմէյուպ, քէնտիւ քէնտիւլէրինի խտարէ էյ-լէսունլէր, շէօյլէ պիլէլէր, ալամէթի շէրիֆէմէ իթիմատ գլլալար: Սէնէ սիթթէ վէ սէլասին վէ էլֆ:

Ասիթանէի Իսթամպուլ ֆի շէհրիւշէվալ 29

ՄՈՒՐԱՏ

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Զէյթուն քաղաքը քարուա ըլլալով, ընդարձակ հողեր չունի և բնակիչները իրենց ապրուստին համար դըժարութիւն կը կրեն. յայտնի է թէ՛ ցօրին, գարի և բոլոր ընդեղէնները դուրսէն բերել հարկադրուած են։ Ուստի կայսերական երկիրներու մէջ գտնուող բոլոր հպատակներէս՝ Մարաշի կառավարութեան ենթակայ Զէյթուն քաղաքը բացառութիւն մը համարելով, զերծ կը կացուցանեմ զիրենք զլիսահարկէ. միայն տարեկան 15000 դրուշ որոշեալ տուրք մը պիտի վճարեն Այա Սօֆիա մզկիթին հոգաբարձուին, որպէսզի կանթեղներուն ձէթ առնուի և մզկիթը լուսաւորուի. 15000 դրուշ ալ իրենց եկեղեցիներուն թող վճարուի, նմանապէս կանթեղներուն համար, որ յանք ևս լուսաւորուին։ Թէ Այա Սօֆիա մզկիթին և թէ իրենց եկեղեցիներուն վազրֆ (կրօնապատկան կառուած) թող նկատուին. ուրիշ ոչ մէկ ինքնակալ, թող չի միջամտէ կայսերական շնորհիս արժանացող Զէյթունին։ Դարձեալ այս քաղաքին մէջ Օսմանցի պաշտօնեաներ թող չգտնուին. և թէ Օսմանցի պաշտօնեայ մը ճամբորդութեամբ երբ այս քաղաքը հանդիպի, այդ ճամբորդը քաղաքին մէջ գիշերելու չէ, այլ քաղաքէն դուրս, այնպէս որ իմ սուած բացառիկ ու ինքնավար դրութեան ո՛չ մէկ կերպով վնաս հասնի և թող ինքզինքնին կառավարեն։ Այսպէս թող գիտնան և վստահին կայսերական կնիքիս։

Կ. Պոլիս 29 Շէվվալ 1036 (1618 փետր. 17),

ՄՈՒՐԱՏ

ՀԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ. ԴԷՊՔԵՐ ՈՒ ԴԷՄՔԵՐ (1780-1865)

Էօմեր փաշա . Խոյ Յակոբ . — Աղի փաշա . Կիւրեճիկի պատերազմը . — Գալեկեճի փաշա . Կիրակոս կաթողիկոս . — Չափան օղլու . — Քհօսե փաշա . Կոկիսունի կոխը . — Ներքին խոռոչութիւն . Սիւլեյման փաշա . — Իսթրահիմ Ուշաղիկներու եւ Գուռնազներու ջարդը . Սիւլեյմանի Բ . յարձակումը . — Թօսուն փաշա . Սուրենեան Մարտիրոս . — Աղճասաղի պատերազմը . — Խասկիի պահանջումը . — Թէճիւրլիցիներու կոխը . Եռսուֆ փաշա . — Աղախքանցի Հաճ'աղա . — Թօփալ Սաւց . — Հայքաներու ջարդը . — Պայագիս օղլու Ահմէս փաշա . — Թշնամութիւն Ջէրբունցիներու եւ Թէճիւրլիցիներու միջեւ . — Խուրշիս փաշայի պատերազմը . — Ազիզ փաշայի պատերազմը . — «Դու զո՞ւլ խընդրես» եւ Տաւրան Ազիզ փաշայի . — Նախորդուն Գ . ին մասնուցուած բողոքը . — Պոյաւեանի սպաննութիւնը . — Արծրունի Յովակիմ Մելիքեան . — Քիրմեքնի Հափաճա . — Նիկողայոս եպիսկոպոս եւ Սուրբան Մեճիս . — Չիւնջըն Գօղագիի կոխը . — Ջէրբունցի ուխտաւորներ Կեսարիա . — Քիթիշեան Իսկի . — Խըզխըրսեան Միսի Վանես . — Մաշխեան Փանոս աղա . — Շամլիքիշեան Տ . Մարգար . — Չորս Ջէրբունցիներ . — Կիւրիւնցի Սեֆեր . — Մնացական Քիւլիօֆեան . — Ուխտաւորներ դէպի Երուսաղեմ . — Գօղանի պէյերը . — Յովհաննէս փարդապետ :

ԷՕՄԷՐ ՓԱՇԱ . ԽՈՅ ՅԱԿՈԲ . — Զէյթունցիք իրենց կրակուբոյ բնաւորութեամբ եւ Սուլթան Մուրատ Դ . ի այս հրովարտակին ուժով ազատ ու համարձակ կ'ապրէին եւ սահմանուած 15000 զրուչի տուրքը , որ յետոյ 24 հազարի բարձրացաւ , ամէն տարի ուղղակի Պոլիս կը ղրկէին Այա Սօֆիայի վերատեսուչին . այս հանգամանքները Մարաշի կառավարութեան եւ թուրք այսն-

հերոսն նախանձն ու ասեղութիւնը կը պահէր մշտա-
 վառ ու վերջապէս փոթորիկը պայթեցաւ, 1780ին Սուլ-
 թան Համիտ Ա. ի օրով, երբ կառավարիչ Էօմէր Փաշա
 բաւական թուով զօրք առած եկաւ և բանակեցաւ քա-
 ղաքին շուրջը ու պահանջեց որ սահմանուած տուրքը
 ուղղակի իրեն վճարուի: Չէյթուհիք իրաւամբ մերժե-
 ցին փաշային այս ապօրէն պահանջումը, գիտնալով մա-
 նաւանդ որ պատրուակ մըն էր այդ և պատրաստուեցան
 արիարար դիմադրելու: Էօմէր վախնալով ուղղակի յար-
 ձակում գործել, ամբողջ 7 ամիս պաշարման վիճակի մէջ
 դրաւ Չէյթուհը, սրպէսդի անոնք ստիպուին անձնատուր
 ըլլալ: Անհրաժեշտ է ընթերցողներուն գիտնալ թէ, այդ
 թուականին Չէյթուհն ասկաւին փոքրիկ գիւղ մըն էր,
 որ հետզհետէ մեծնալով քաղաք մը եղած ու բնակիչնե-
 րն ալ շատցած և զօրացած են, ուստի հակառակ իրենց
 սակաւաթիւ վիճակին, Չէյթուհիներու դիմադրութիւնը
 Էօմէր փաշայի բանակին՝ մեծ յանդգնութիւն պէտք է հա-
 մարել: Պաշարման այդ երկարատեւ միջոցին Չէյթուհի
 մէջ ուտելիքները սպառեցան և ցորեն, գարի, կորեկ, չա-
 միչ այնքան թանկարժէք դարձան, որ չունեցողները ու-
 նեցողներէն գնելու համար, իրենց պղնձեղէններուն հետ
 կը փոխանակէին պարունակութեան չափով օրինակի հա-
 մար, կաթսայ մը կը արուէր և փոխարէն կ'առնուէր
 կաթսային պարունակածին չափ ցորեն կամ չամիչ, այս
 ծանր տաղնապին ենթարկուելով հանդերձ, Չէյթուհիք
 չուղեցին անձնատուր ըլլալ և փաշան իր բարկութիւնը,
 ինչպէս առիթը ունեցանք ըսելու, անոնց ձիթենիներուն
 և այգիներու ծառերուն վրայ թափեց և կարել տուաւ
 զօրքերուն, իբր թէ տապալուող ծառերը Չէյթուհիներ
 ըլլային: Քաղցն ու սովը սակայն սկսաւ անտանելի դառ-
 նալ քաղաքին մէջ և զլիսաւոր անձինք խորհուրդ մը ու-
 նեցան վերջ մը գտնելու համար այս աղետալի վիճակին.
 վարի թաղէն Յակոբ անուն կարճահասակ այլ յանդուգն
 ու ճարպիկ մարդ մը յանձն առաւ սպաննել փաշան, յայտ-

նեղով թէ երազ տեսեր է որ էօմէր իր ձեռքով պիտի ըս-
պաննուի . խոյի մօրթ մը և ատրճանակ մը առած , գնաց
պահուլանցաւ ժայռի մը ետեւ . որուն շուրջը կ'արած-
ուէին թուրք բանակին ոչխարներու հօտ մը . երբ գիշեր-
ուան մութը կոխեց , խոյի մօրթով ծածկուեցաւ . Յակօր
ու իրր չորքօտանի խառնուեցաւ հօտին , որոնց հետ մէկ-
տեղ յաջողեցաւ աննշմարելի լլալ ու հասնիլ թշնամիին
վրաններուն քով և փաշային վրանին մօտ անկիւն մը կըծ-
կուեցաւ մեր խոյակերպ քաջը . այդ վիճակին մէջ մնաց
մինչեւ որ արշալոյսը բացուեցաւ և փաշային ձայնը լրս-
ուեցաւ որ վրանէն դուրս կ'ելնէր ջուրի սափորով ապսխար
ընելու . Յակօր ծունկի եկաւ և «անուն իւսիւս ֆիւրիւս-
սիւս» մըմնջելով ուղղեց անոր իր ատրճանակը և էօմէր
կուրծքէն զարնուած դետին փռուեցաւ «օգնութեան հա-
սէք , զարնուեցոյ» աղաղակելով ու փչեց հոգին : Կայ-
ծակի արագութեամբ Յակօր սրացաւ իր ընկերներուն մօտ
որոնք դարանամուտ կը սպասէին և ատրճանակի ձայնը
լսուելուն պէս սկսած էին յարձակում գործել զօրքերուն
վրայ . թուրքերը հազիւ արթնցած , փաշային դիտապատ
անկումէն և գործուած անակնկալ յարձակումէն շփոթած
ու շուարած , ամէն բան թողուցին և սկսան խառնիխու-
ռին փախչիլ . Յակօր և իր ընկերները զինուած հրացա-
նով , սուրով և ճկունով (կացին) հալածեցին ահաբեկ փա-
խտականները՝ որոնք գեղարդակիր զօրքեր էին և շա-
տերը սպաննուեցան : Պատերազմին աւարը Սուրէնեան
իշխանի ձեռքով բաժնուեցաւ . Ձէյթունցիներուն և գե-
ղարդները վարի թաղեցիներուն բաժին լինեան . այս պատ-
ճառաւ անոնց թաղը ըսուեցաւ զարկըշար վահաշէսի ,
զարկըշարը հիմա քաղաւաղուելով Գարկաշարի փոխուած է :
Ձէյթունցիք այս պատերազմին յիշատակը կը պահեն
հետեւեալ քառեակով .

էօմէր փաշա ապսխարինի կյունէ աշը ,
Գօշսան գուրշուն կեշիպ Կօմրիւն գաշրսը ,

Լաշխի չափը գաիռւսընսա տեւրիշի գաշը,
Եագուպ իշխան իկիթլիյին պիշիրսի :

Ձէյթունցիք Խոյ Յակոբը Գարկըլար թաղին իշխան
կարգեցին մեծ հանդիսաւորութեամբ, զնահատելով անոր
քաջագործութիւնը : Այս պատմութիւնը Ձէյթունի Ս . Հը-
րեշտակապետաց եկեղեցիին ձեռագիր մէկ Յայսմաւորին
վերջը արձանագրուած է 1781 փետր . 24ին Տ . Պապուկ
անուն քահանայի մը ձեռքով :

Ա.Լ.Ի ՓԱՇԱ . ԿԻԻՐԷՏԻՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ . — Էօմէ-
րի յաջորդը Ալի փաշա ուղեւոր լուծել իր նախորդին վը-
րէժը , 1782ին բաղմաթիւ զօրքերով Կիւրէտին արշաւեց
որուն կիրճը Հայերը իսկոյն բռնելով շթողուցին որ թըշ-
նամին աւելի կարողանայ յառաջանալ . կարճատեւ և բու-
ռն ընդհարումէ մը վերջ, Ալի շարաշար պարտուած ,
հազիւ կրցաւ հասնիլ Մարաշ , ուր ամօթէն ու զայրոյթէն
կաթուածահար մեռաւ ժամ մը միայն ապրելով : Կը պատ-
մուի թէ այս պատերազմին մէջ նշանաւոր հանդիսացաւ
Ճիկիր իշխանը , որ իր 300 կորիճներով թշնամին հալա-
ծեց Ձէյթունէն 9 ժամ հեռու մինչև Իւնկիւթի կամուր-
ջը և շատերն սպաննելով սարսափահար թողուց բանակը :
Ձէյթունցիք Ճիկիրը իրեն ընկերացող 40 տուն հայերով
Պօղպայի թաղին մէջ բնակեցուցին . ասոնք բաւական
զօրացան ու հարստացան և բաժնուելով երկու ճիւղի ,
կոչուեցան Չախրեան և Չաշխեան . այս վերջին գերդաս-
տանէն էր Յարութիւն պատուելին , որ մեծ համբաւ ու-
նեցաւ 1878ի պատերազմին մէջ և մեռաւ Պուքրէշ 1899
ին : Չախրեան պատուելին Չագրեան կը ստորագրէր : Չա-
լիսեաններն ալ ժամանակ մը թէև փայլեցան , բայց Պրուսա-
ցի Գրիգոր անուն գործարանատէրի մը անսալով , Ձէյ-
թունի մօտ գործարան մը հիմնելու անյաջող ձեռնարկով
փճացան . իրենց հարստութեան միակ յիշատակն է նոյն
գործարանէն պատրաստուած անկար , մետաքսեայ հազ-
ուագիւտ շուրջառ մը , զոր նուիրած են Ս . Յովհաննէս

ձեկնուցիին : Ճիկիրեաններու հախկին բնակավայրը Ճիկիրե
skerkuի (Ճիկիրի ձոր) կ'ըսուի , ուր հիմա կը գտնուին վեց
տուն Հայ , Զէյթունէն 8 ժամ հեռու հարաւ արեւմըտ-
եան կողմը :

Ալի փաշան թուրքերը կ'անուանէին Հագրեթի Ալի
և անոր յաղթուած տեղը կոչեցին Ալի գայասը , որ այժմ
կ'ըսուի Ալա դայասը : Այս պատերազմն ալ երգուած է
հետեւեալով .

Ալի փաշա Կիւրեքիին եկրիշի ,
Զէյթունըդար իշե օրսա թուրուշը ,
Մաղուպ գաշուպ կիւճիկ Մարաշա տիշիւ ,
Տաւրա ենտիրիւպ , ախրեքիին գալուշը :

ԳԱԼԷՆՏԷՐ ՓԱՇԱ . ԿԻՐԱԿՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ . —

Մինչեւ 1808 թուականը անցաւ խաղաղութեամբ , որ ա-
տեն Մարաշի կառավարիչ Գալէնտէր փաշա յանկարծ մեծ
քանակով մը պաշարեց Զէյթունը և պահանջեց որ սու-
րեկան 30,000 դրշ . տուրք վճարեն կառավարութեան ,
պաշարումը տեւեց 9 ամիս ու Զէյթունցիք մէկ քանի թե-
թե կռիւներէ յետոյ , յօժարութիւն ցոյց տուին այդ գու-
մարը վճարելու և փաշան պաշարումը վերցնելով հեռա-
ցաւ : Սակայն ծանր էր այդ պայմանը և իրենց առանձ-
նաշնորհումին հակառակ , որով Զէյթունցիք դրժեցին ի-
րենց խոստումը և ապստամբեցան : Այդ միջոցին Կիլիկիոյ
Կիրակոս կաթողիկոսը Սիսի վանքին շուրջը պատել տը-
ւած էր բարձր ու ամուր պարիսպով մը . կաթողիկոսին
այս արարքը կառավարութեան կասկածը հրաւիրած էր
իր վրայ և Գալէնտէր հրաման ընդունած՝ զայն ձերբա-
կալել ու կախելու , բայց կը վախնար Զատրճըօղլու կոչ-
ուած պէյէն , որ կ'իշխէր Սիսի վրայ և պաշտպան ու մը-
տերիմ կը համարուէր կաթողիկոսին . ուստի թելադրեց
Մարաշի հայ երեւելիները որ կաթողիկոսը քաղաք հրա-
ւիրեն Զէյթուն դրկելու և ապստամբ ժողովուրդը հնա-

դանդութեան յորդորելու . փաշային թագուն նպատակին
անգիտակ Մարաշցիք գործադրեցին այդ հրահանգը ու
կիրական կաթողիկոս Ս . Ծնունդի աւագ տօներուն Մա-
րաշ հասու : Խթումի երեկոյին Փալէնտէրի թիկնապահ-
ներէն թիւֆեկեկի պաշր Ֆէյզուլի 10 ոստիկաններով Ա-
ռաջնորդարան եկաւ և ձերբակալումի հրամանը հաղոր-
դելով կաթողիկոսին, տարին զինքը կառավարական պաշ-
տօնատունը և բանտարկեցին, առաւօտուն կախազան բար-
ձրացնելու նպատակով . բօթը խկոյն տարածուեցաւ քա-
ղաքին մէջ . հայ երեւելիներ և քահանաներ նոյն գիշերը
դիմում բրին կառավարիչին և խնդրեցին տարաբախտ կա-
թողիկոսին արձակումը . Փալէնտէր կայսերական հրամա-
նագիրը ցուցուց անոնց և մերժեց ընդունիլ աղաչանքնե-
րը . 40 օրուան պայմանաժամի մը շնորհումին համար
խոստացուած 100000 դրուչի կաշառքը կակղցուց ընչա-
քաղց փաշան , որ այդ ահագին գումարը ընդունելով , դի-
մողներուն անձնական երաշխաւորութեամբ արտօնեց կա-
թողիկոսը վերադառնալ Առաջնորդարան , որով սա կա-
րողացաւ Ս . Ծննդեան առաւօտուն մատուցանել պատա-
րագը և արտասուալից մաղթանքներով օրհնել ժողովուր-
դը : Մարաշի Հայերը փութացին եղելութիւնները տեղե-
կագրել Ուռալէլեան Արքահամ պատրիարքին , որ անմի-
ջապէս 150 եկեղեցականներ առնելով իր հետ Բ . Դուռը
դնաց և բողոքեց մեծ Եպարքոսին : Քառասնօրեայ պայ-
մանաժամը դեռ վերջացած չէր , երբ Փալէնտէր պաշտօ-
նանկ եղաւ ու դատապարտուեցաւ ստացած 100000 դր-
րուչի կաշառքը ետ տալու և ցմահ Մալաթիա աքսոր-
ուելու : Շանթահար փաշան հիմա ինքը կը խնդրէր Հայե-
րուն միջնորդութիւնը՝ ներում ձեռք բերուելու համար .
հարկադրուեցաւ Հարուն Եռսուֆ անուն Հրեայէ մը փոխ
առնել կաշառքին գումարը և վերադարձնել Հայերուն .
ինքն ալ մեկնեցաւ Մալաթիա , ուր երեք օր վերջ մե-
ռաւ կաթումածահար , փոխատու Հրեան փաշային գոյքե-
րը աճուրդի դնել տալով ստացաւ իր դրամը :

Կիրական կաթն լիկոս 1819 ին Բ. Դրան պահանջու-
մով Պոլիս գնաց՝ ուր հաստատուեցաւ իր անմեղութիւնը
և վայելելով Սուլթան Մահմուտ Բ.ի համակրանքը, կայ-
սերական գթութիւնը խնդրեց Չէյթուէի ազքաւ ժողո-
վուրդին վրայ և յաջողեցաւ 20000ի իջեցնել կառավարա-
կան տուրքը. այս զեղչեալ գումարը թէև ամբողջ վճար-
ուեցաւ այն տարին, բայց յաջորդ տարիները դարձեալ Չէյ-
թուէյիք Մուրատ Դ.ի հրովարտական համեմատ յատուկ
մէկու մը ձեռքով 15000 դրշ. կը դրկէին Պոլիս: Կաթնղի-
կոսը դարձաւ իր Աթոռը և երեք տարի վերջ իր նախկին
պաշտպանին՝ Չատրճըօղլուին ձեռքով թունաւորուած
վախճանեցաւ:

Գալէնաէրի մասին ալ Չէյթուէյիք սա երգը պահած
ունին իրենց մէջ:

Գալիսիս փաշա sk Չէյթուէս կիշի,
Տօվիք վերկիւսիսի քալիւս էյիշի,
Չէյթուէ գուրու իւզիւսի էքիւս փէշի,
Գալիսիս օսանուս սուլիս մէյիշի:

Սօնիս Չէյթուէյիւս վերկիւ վէրիւսի,
Փաշա իսկ միւրասրիս էրիւսի,
Չէյթուէն ուրմիսիս ազը սարմիսի,
Կիրակոս կաթողիկոսը փու սրմարիսի:

ՉԱՓԱՆ ՕՂԼՈՒ. — 1810ական թուականներուն Հա-
լէպի մէջ ինքնագլուխ կ'իշխէր Հիւլպիւլ օղլու նշանաւոր
թուրք ապստամբ մը և Եօզլատի մէջ ալ կը բռնակալէր
Չափան օղլու Ճէլալ Մուհամմէտ փաշան: Սուլթանը աւ-
զելով գայլը գայլին խեղդել տալ, հրամայեց Եօզլատի բրո-
նակալին որ հնազանդութեան բերէ Հալէպի բռնակալը:
Չափան օղլու 50000 պաշրպօղններու գլուխն անցած յար-
ձակեցաւ Հալէպի վրայ և կարճ ժամանակի մը մէջ նուա-
ճեց Հիւլպիւլ օղլուն. վերադարձին (1819) երբ Մարաշէն

ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ

անցնէր, տեղւոյն թուրքերը խրճ-
րեցին իրմէն որ Ձէյթունն ալ նը-
ւաճէ ու անոպէս մեկնի: Հալէպի
յաղթականը վստահելով իր զօրքե-
րուն բազմութեան, Ձէյթունի ա-
րեւելեան կողմէն քաղեց մինչև Գը-
սրգ ըսուած տեղը, որ Ձէյթունէն
միայն 6 ժամ հեռու է: Գարուն էր
և Ջահան գետը յորդած. կէօքսիւղ-
եան Յովհաննէս եպիսկոպոսին շինել
տուած այժմու վարդապետին կհնկե-
րհն (կամուրջ) այն ատեն դեռ գո-
յութիւն չունէր. գտնուած նեղ կա-
մրջակին վրայէն Ջափան օղլուի
զօրքերէն հազիւ 500 հոգի կրցան
անցնիլ, որոնցմէ 25ը սպաննուե-
լով միւսները գերի բռնուեցան Ձէյ-
թունցիներէն: Ջափան օղլու յու-
սահատ Եօզդատ դարձաւ և տեղ-
ւոյն Հայերուն միջոցաւ կիլիկիոյ
կաթողիկոսին միջնորդութիւնը խն-
դրեց իր գերիներուն ազատութեան
համար: Ամբողջ վեց ամիս Ձէյթու-
նի մէջ թուրք գերիները մարդասի-
րարար խնամուելէ վերջ ազատ ար-
ձակուեցան և իրենց տեղերը վերա-
դառնալով մեծ գովեստներով խօ-
սեցան Ձէյթունցիներու արիութեան

ու բարութեանովրայ: Ջափան օղլու շնորհակալութեան հա-
մակ դրկեց կաթողիկոսին և իշխաններուն, որոնց մէջ կը
խոստովանէր իր գործած սխալը և Մարաշի թուրքերէն
թելադրուած ըլլալը. իշխանները բարեկամական պատաս-
խանմը և տեղական գեղեցիկ հրացան մը նուէր դրկեցին ա-
նոր, որ փոխադարձաբար 4 ձի ընծայ դրկեց 4 իշխաններուն:

Հետեւեալը Չափան օղլուի համար կ'երգուի Ձէյթունի մէջ .

Օտնանը քիւֆէնիֆի հեփ չաքըր քաքըր ,
Ձէյրուն քիւֆէնիֆի սայնասը խաքըր .
Չափան սաֆերէին վուրսուզնա հաքըր ,
Տօսընմ Չափան օղլու , վազ կեչ Ձէյրունիսին :

ՔԷՕՍԷ ՓԱՇԱ . ԿՈԿԻՍՈՆԻ ԿՌԻԻԸ . — Մարաշի կառավարիչներուն անյաջող արշաւանքներէն և Չափան օղլուի ձեռնուէնայն ընկրկումէն յետոյ , Ձէյթունը նուաճելու գործը յանձնուեցաւ Կեսարիոյ կառավարիչ Քէօսէ փաշային , որ 1829 ին բազմաթիւ հեծեալներով արշաւեց մինչեւ Կէօքսիւն (Կոկիսոն) , Ձէյթունէն 12 ժամ հեռու , ուր դտաւ պատերազմի պատրաստ Հայկական փոքրաթիւ զունդը , որ չուզելով փաշան աւելի յոգնեցնել , մինչեւ հող եկած էր խիզախօրէն . ընդհարումը դեռ նոր տաք հանգամանք մը առած էր , երբ կառավարիչին զօրքերը սարսափահար սկսան փախչիլ . զի այդ պահուն Ջէրաս ըսուած Եաղուպեան Հաճի Ասատուածատուր ազան մէկ գնդակով գետին փռած էր թշնամիին գրօշակակիրը : Ձէյթունցին այս դէպքն ալ կը յիշատակէ իր երգերուն մէջ :

Ձէյրուն իկիքիերի Կեօֆիւնէ կիրսի ,
Փաշա պայրագսարը զարշույա տւրսի .
Եաղուպեան իշխան իսէ անը քամ վուրսու ,
Աքընսան երզըրուպ ճան քեւիմ օլսու ,
Փաշանըն օրսուսու հեման պօզուլսու :

ՆԵՐՔԻՆ ԽՌՈՎՈՒԹԻՒՆ . ՍԻԻԼԷՅՄԱՆ ՓԱՇԱ . — 1830 ին տուրքի սովորական ծանօթ տաան և հինգհազար զրուշի զումարը Պերսեան Մահափի Մանուկին յանձնուեցաւ Պոլիս տանիլ և յանձնել Այա Սօֆիայի հոգաբարձուն , որ զայն պատուասիրելէ զերջ , հարցուց թէ՛ Ձէյթունի

մէջ թուրքեր կը գտնուին և ինչպէս կը վարուին հայերը անոնց հետ : Մանուկ պատասխանեց որ 14 տուն թուրք կը գտնուի և թէ անոնց հետ կ'ապրին իրենք իբրեւ բարի դրացիներ : Միւթէվէլլին՝ կ'երեւի պարկեշտ ու անկեղծ մարդ , յանձնարարեց Մանուկին խօսիլ իշխաններուն որ կերպով մը հեռացնեն Ձէյթունէն այդ թուրքերը , որոնք երբ կարեւոր ոյժ մը կազմեն . կրնան ճշմարիտ փորձանք մը դառնալ Ձէյթունցիներուն : Մանուկ վերադարձին հաղորդեց այս խորհուրդը և իշխանները ուղիղ գտան զայն ու որոշեցին զործադրել Սուրէնեան իշխանին յղացած միջոցը :

Սուրէնեան այդ իրիկուն քահանայի մը հետ Հաճի Իպրահիմ օղլու Հասան աղայի տունը գնաց և առաջարկեց որ Բաղիյէ անուն աղջիկը իր Մարտիրոս որդիին կրնուի թեան տայ . Հասան աղա իսկամ աղջիկ մը քրիստոնեայ տղու մը տրուիլը օրէնքի դէմ համարելով , խնդրեց որ իշխանը հրաժարի այդ խորհուրդէն . Սուրէնեան պընդեց իր առաջարկին վրայ և ըսաւ . « Ձեր աղջիկը թող նորէն իսկամութեան մէջ մնայ , բաւական է որ հարսնացնես զինքը զաւկիս , ասով աւելի կ'ամրապնդուի մեր բարեկամութիւնը . հակառակ պարագային հարկ է որ բոլոր ազգակիցներովդ ելլես քաղաքէն » . ու մինչեւ առաւօտ ժամանակ տալով անոր՝ այս երկուքէն մէկը ընդունելու , մեկնեցաւ տունէն :

Թուրքերը շատ հողերու , կալուածներու տէր դարձեր էին և անկարելի էր իրենց ձգել զանոնք ու հեռանալ . առաջարկին գոհացումն ալ իրենց թունդ զգացումներուն կը դաչէր . ուստի նոյն գիշերը 14 տունն ալ Սուրէնեան թաղը ձգելով Եաղուպեանց թաղը ապաստանեցան և ա՛յնքան թախանձագին աղաչեցին , որ Եաղուպեան իշխանը ստիպուեցաւ զիրենք իր պաշտպանութեան տակ առնել : Հետեւեալ օրը Սուրէնեան Հաճի Թաչիկ աղան բացատրութիւն պահանջեց Եաղուպեանէն , որ յայտնեց եղած բոլուն աղաչանքը և իր ակամայ զիջու-

մը . ներողութիւն խնդրեց և ըստ թէ քանի մը ամիսէն ամէնքն ալ պիտի վաճառէ . Սուրէնեան պնդեց որ անմիջապէս վաճառուին և Եաղուպեան՝ զանոնք անգամ մը ընդունելէ յետոյ , մէկէն վաճառելը իր արժանապատուութեան գէժ համարեց , միւս իշխաններն ալ համակարծիք գտնուեցան , սակայն Սուրէնեան անդրդուելի մնաց իր պահանջումին վրայ և Եաղուպեան գրգռուելով գոչեց . « Թուրքերը պաշտպանութեանս տակ առած եմ , ի՞նչ որ կրնաս ըրէ » և բաժնուեցան իրարմէ :

Միւս օրը Սուրէնեանները Եաղուպեանց թաղին ջաղացքի ջուրը կտրելով պատերազմի յայտարարութիւնը առին . Եաղուպեանները վաճառ գիմեցին բողոքելու եպիսկոպոսներուն , որոնք ուրիշ թաղեցիներու հետ Սուրէնեանի առնը երթալով յորդորեցին , խնդրեցին որ այս աղետաբեր թշնամութիւնը դադրեցնէ Եաղուպեանի դէմ , որ ո՛չ միայն իր ազգակիցն ու կրօնակիցն էր , այլ և խնամութեամբ ալ կտպուած իր տան հետ :

Դժբախտաբար Սուրէնեանը հնար չեղաւ համոզել և եպիսկոպոսները Եաղուպեանին դիմեցին , որ խոստացաւ յաջորդ օրն իսկ վաճառել իր թաղին թուրքերը . այս զիջումն ալ Սուրէնեանի զայրոյթը չկրցաւ իջեցնել . այս մարդուն համար Եաղուպեան ուխտադրութ մըն էր և ա՛նպատճառ կ'ուզէր զայն դէնքով պատժել : Սաստիկ վշտացած բարեսիրտ եկեղեցականները յուսակաւոր ու լալաղին վաճառ վերադարձան և եղբայրասպան կոիւր սկսաւ . Եաղուպեանին միացաւ Շովրոյեան , իսկ Սուրէնեանին՝ Եէնիտիւնեան , որով ամբողջ Ձէյթուն երկու շնդդիմամարտ ոյժերու բաժնուեցաւ և այնքան լեցուած բարկութեամբ , որ մէկ կողմէն միւս կողմը անցնող անասուններն անգամ անխնայ կըսպաննուէին :

Ներքին խռովութեան ակամայ պատճառ հանդիսացող թուրքերը , այս միջոցին , արդէն սարսափէ խելայեղ խոյս տուած էին Ձէյթունէն և վեց ժամ հեռաւորութեամբ Թանըր ըսուած թուրք գիւղը ապաստանած :

Երբ ներքին պատերազմը սաստկացաւ Չէյթունի մէջ, Մարաշի կառավարիչը՝ Պայագլիտ օղլու Սիւլէյման փաշա տեսնելով թէ պատեհ է ժամը, լուր դրկեց Եազուպեանի թէ քանի որ ինքը միւսլիմաճաներու պաշտպանութեան հետեւանքով է որ կը մղէ այդ կռիւը, իրեն պարտակա- նութիւն կը համարէ ամբողջ բանակովը գալ և Եազուպեանի հակառակորդները սուրէ անցնել: Հայրենասէր իշխանը պատասխանեց, որ ինքը վատ մը չէ երբեք ևւ իր ազգակիցներուն դէմ մղած կռիւին մէջ օտարազգիներու օգնութեան չի կարօտիր բնաւ, և եթէ փաշան առիթէն օգտուիլ ուզելով Չէյթունի հողը սաք կօխէ, իր զէնքը անոր վրայ պիտի դարձնէ: Նենդամիտ փաշան այս պատասխանին վրայ Սուրէնեանին իր պաշտպանութիւնը առաջարկեց և Մարաշ հրաւիրեց: Բարկութենէն ու ա- տելութենէն կուրցած իշխանը Մարաշ երթալով, առաջ- նորդեց թուրք ջոկատները և բերաւ բանակեցուց Ս. Աստ- ուածածին վանքը (1831): Եազուպեան օտար միջամտու- թեան այս անակնկալէն բոլորովին կատղած, ամէն ճիգ թափեց որ իր հակառակորդը յաղթուի և օտարին խոր- հուրդը ի դերեւ ելլէ. ուստի զիշեր մը խումբ մը զին- եալներով յաջողեցաւ Սուրէնեաններուն ամրացած բերդի պարիսպէն ներս մտնել չուանէ սանդուխներու օգնութեամբ և խոր քունի մէջ գտնուող պատասպարեալները սուրէ ան- ցուց. ազատեցան միայն օրօրոցի մանկիկ մը և չորս ան- ձինք, Սուրէնեան Մարտիրոս, Բասիլոս, Ախալաշ և Մ. Վարդեմովար, որոնք ներսը չէին գտնուեր ու երբ վերա- դառնալով տեսան պատահածը, արձանացած մնացին, բայց փոխանակ վհատելու, աւելի սաստկացուցին պա- տերազմը:

Փաշան վանքին մէջ երբ խմացաւ այս դէպքը, սոս- կումով ըսաւ. «Պու Եազուպեանլար ազկըն ատամլար տըր- քէնտի միլլէթաաշխարընը պէօյլէ գըլըճտան կէչիրիրլէր ի- սէ, արթըգ պիզի պու թէքքէնըն իշինտէ տիրի տիլի եէր- լէր» ու վերադարձաւ Մարաշ ևւ պատմեց թուրքերուն

Սուրէնեաններուն կոտորածը . անոնք զոհուհաւթիսամբ կրկնեցին իրենց յանկերգը . զի՞թին տիշի , տօմուղըն տէրիսի» : Ամբողջ Ձէյթուն խորապէս ցնցուած այս եղերական սրաջարդէն , երկու եպիսկոպոսներու առաջնորդութեամբ գերեզմանատուն դիմեցին և հոն Ս . Պատարագ մատուցանելով հոգեհանգիստ կատարեցին սպաննուածներու հողակոյտին վրայ , յետոյ թափօրով բերդը գնացին Սուրէնեաններուն մօտ և վերջապէս հաշտութիւնը յաջողցուցին , պայմանաւ որ Եաղուպեանները երկու տարի Միջին թաղը ոտք պիտի չկոխէին , Սուրէնեաններու աչքին չերեւնալու համար . Շովրոյեան իր մարդոցմով Ձէյթունի հարաւ . արեւմտեան կողմը 15 ժամ հեռու կէօճէք ըսուած տեղը պիտի դադրէր , ու այսպէս փոխադարձ զիջումներով պատերազմը վերջացաւ , որ տեւեց 7 ամիս և որուն զոհուեցան 300 պատերազմիկ կտրիճներ : Ասիկամիակ գէպքն է որ Ձէյթունի իշխաններուն տարեգրութեանց սե էջը կը կազմէ :

ԻՊՐԱՀԻՄ ՈՒՇԱՂԻՆԵՐՈՒ ԵՒ ԳՈՒՌՆԱԶՆԵՐՈՒ ԶԱՐԴԸ . ՍԻԻԼԷՅՄԱՆԻ Բ . ՅԱՐԶԱԿՈՒՄԸ .— Անցան ինն ամիսներ . Սուրէնեանները մտադրած էին իրենց վերէժը լուծել այդ եղբայրասպան կռիւին սլաածառ եղողներէն . ուստի յարձակեցան Թանրը գիւղին վրայ և Իպրահիմ Ուշաղիներէն ու Գուռնաղներէն 16 մարդ զարկին և վերադարձան Ձէյթուն : Թանրըցիք բուն կերպով բողոքեցին Սիւլէյման փաշային և սա Պուլիս տեղեկագրելով հրաման ստացաւ ամբողջ Ձէյթունը բնաջինջ ընել և ահագին բանակի մը գլուխն անցած 1832ին եկաւ Զերմուկի դաշտը :

Սպառնալից ու մեծ էր վտանգը . եպիսկոպոսները փութացին ներքին միաբանութիւնը զօրացնել և առնել Սուրէնեաններու հաւանութիւնը Շովրոյեան գերդաստանին կէօճէկէ վերադարձին . չորս իշխանները եղբայրական գրկախառնութեամբ մոռցան անցեալը և մեծ պատրաստութեամբ դուշաները (մարտկոց) դիմեցին Սիւլէյմանի

դէմ կռուելու : Փաշան վախցաւ Զէյթունցիներու այս հա-
մերաշխութենէն և նոր խորամանկութիւն մը ուզեց բա-
նեցնել միութիւնը քակելու և իր քով կանչելով Եաղուպ-
եան Մ . Վարդեվար իշխանը , անոր գաղտնապէս հաղոր-
դեց , որ այս անգամ կայսերական հրամանով եկած է զին-
քը իշխան կարգելու Զէյթունին և իր բոլոր գերդաստա-
նին արքունի գանձէն կենսաթոշակ մը կապել տալու .
ուստի առաջարկեց որ Վարդեվար իշխան իր քաջերով
միանայ թագաւորին զօրքերուն և Զէյթուն մտնեն . Եա-
ղուպեան ինքզինքը համոզուած ձեւացուց և խոստացաւ
միանալ փաշային և ստանձնել բանակին հրամանատարու-
թիւնը . բայց որպէսզի իրեն մարդիկը վստահին , անհրա-
ժեշտ գաւազօրքերուն զինաթափ լլլալն ու զէնքերուն
մարակոցներու կողմը վրաններու տակ , իր աչքին առջեւ
մթերուիլը . Սիւլէյման կասկածեցաւ Եաղուպեանի ան-
կեղծութեան ու ըսաւ որ հարկ է խորհրդակցիլ այդ մա-
սին սպաներուն հետ և խնդրեց իշխանէն միւս գիշեր իր
քով գալ . Եաղուպեան համակերպիլ ձեւացուց և վանք
դռնալով պատմեց միւս իշխաններուն փաշային հետ ու-
նեցած խօսակցութիւնը և իր ըրած առաջարկը . այդ գի-
շերն իսկ չորս կէտերէ յարձակելով յանկարծակիի բերին
թշնամըն և լաւ ջարդ մը տալով ցրուեցին բանակը . Սիւ-
լէյման 309 զիակ թողլով կռիւի դաշտին վրայ , շունչը
Մարաշ առաւ և ըսաւ իր քով եկողներուն . « Եաղուպեան
խողը չկրցայ համոզել , կատարեալ խորամանկ օղուէս մըն
է եղեր . այդ կեալնուններուն հետ անօգուտ է թշնամու-
թիւնը , լաւագոյն է բարեկամութեամբ վարուիլ » : Զէյ-
թունցիք այս պատերազմին մէջ միայն հինգ անձի կորուստ
ունեցան և կռիւի յիշատակին նուիրեցին սա տողերը :

Մարաշ Պայագիսշի Սիւշեյման փաշա,
Թեֆրար ուրուշմագլա չըգմասը պաշա.
Տեքի Զեյթունըշարէկ սօսթուզա եաշա,
Անկերէ ճեկնիշմեֆ հաշարա հաշա :

ԹՕՍՈՒՆ ՓԱՇԱ. ՍՈՒՐԵՆԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ . — Սիւ-
 լէյմանի յաջորդեց Թօսուն փաշա , որ ուղեց խարդախու-
 թեամբ մը չափուիլ Ձէյթունի հետ . 1835/ն , Սուրէնեան
 Մարտիրոս իշխանը գործի մը պատրուակով Մարաշ հրա-
 ւիրեց և իսկոյն բանտարկեց , պահանջելով որ գրէ Ձէյ-
 թուն , ամբողջովին վճարել 8 տարուան յետամնաց տուր-
 քերը՝ տարեկան 30000 զրուշի հաշուով , որպէսզի բանաւն
 արձակուի . Սուրէնեան խոստացաւ և գրեց Ձէյթունի
 բարբառով նամակ մը , որուն մէջ կը հասկցնէր իր բան-
 տարկուած ըլլալը և կը յայտնէր թէ , քանի մը օրէն տեղ-
 ւոյն թուրք երեւելիները՝ Ձէյթունի հարաւ , արեւմտեան
 կողմը 9 ժամ հեռաւորութեամբ Գազմա ըսուած այգի-
 ները պիտի երթան զբօսանքի , պէտք է յարձակիլ և ձեր-
 բակալելով զանոնք բանտարկել բերդին մէջ , որ աստեղ
 միայն , ինքն ալ կրնայ ազատուիլ . նամակին արդիւնքը հի-
 անալի եղաւ . Սուրէնեաններէն 60 կտրիճներ խոյացան Էմիր-
 Մահմուտ օղլու վէհպի էֆէնտիին այգին , ուր խնճոյքի
 հրաւիրուած էին նամակին մէջ ակնարկուած թուրք ե-
 րեւելիները և զանոնք իրենց ընտանիքներով , ինը նշա-
 նաւոր պէյէր ու էֆէնտիներ՝ գերի բռնեցին . Ձէյթուն-
 ցիք իրենց բարոյական մաքրութեամբ , առանց կիներուն
 պատուոյն դաչելու՝ ազատ արձակեցին զանոնք , միայն ա-
 նոնց բեհեզեայ ներքնազգեստները առին և ձողերու վրայ
 անցուցին իբրեւ նախատինք այրերուն . հասնելով Ճիհան
 գետին մօտ , ուր դեռ կամուրջ չինուած չէր , Ձէյթունցիք
 ելան պէյերու կռնակը և հրամայեցին որ անոնք անցնին
 այդ կերպով գետէն և միւս կողմը կանխաւ փռուած խո-
 զի կաշիներու վրայ կատարեն նստագնին : Մարգարէին
 ջերմեռանդ հաւատացեալները մահուան սարսափին տակ
 ստիպուեցան համակերպիլ տրուած հրամանին , բայց ար-
 դեօք անձնական փորձառութեամբ զգացին թէ սրբան
 դատն է հարկադրել մարդիկ գործել իրենց խղճին ու զգա-
 ցումներուն հակառակ , ինչ որ թուրքերուն հաճոյքը կը
 կազմէր քրիստոնեաներուն համար հին ռեժիմին օրով :

Ասոնք բերդին մէջ բանտարկուեցան չղթայակալ և արածնուեցան իշխաններէն գրեւ թօսուն փաշային և ազաչել որ շուտով ազատ արձակէ Սուրէնեանը ու պատուով վերադարձնէ, որպէսզի իրենց ալ ազատութիւնը կարելի ըլլայ. փաշան ստիպուեցաւ 9 խաւամ պէյերը ազատելու համար, հայ իշխանը հանել բանտէն, ձեռք մը զգեստ հագցնել և ընտիր ձի մըն ալ նուիրելով Զէյթուն վերադարձնել. Զէյթունցիք ալ պէյերը արձակեցին, շաբաթ մըն ալ զանոնք խնձոյքներով պատուեցին ու զրրկեցին իրենց տեղերը: Ահա՛ այս մասին Զէյթունցիներու աւաչը (երգը).

Թօսուն փաշա Սուրենեանը գալսրսը
Մահպուս Էսիւպ զնկանընա Էնիւրսի,
Զնկանկան չըգարուպ արա պիւնիւրսի,
Խաշաքայուպ վաքանընա Կոնիւրսի:

ԱՂՃԱՏԱՂԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ. — Զէյթունէն 27 ժամ հեռու կը գտնուի Աղճատաղ, որ շատ անատիկ դիրք մը ունէր և տեղւոյն քիւրտերը ո՛չ զինուորական ծառայութիւն կ'ընէին, ո՛չ ալ տուրք կը վճարէին ու շարունակ չըջակայ խաղաղասէր թուրքերուն անհանգստութիւն կը պատճառէին. այս վերջինները Տէլի Քէշիշի թելադրութեամբ Հալէպի կուսակալին կը գանգատին և 1840 ին մեծ վէզիր Հաֆըզ Ալի փաշա Աղճատաղը նուաճելու կուգայ Սուլթան Մէճիտի օրով: Այս միջոցին Զէյթուն բաւական զօրացած էր և իր քաջութեան փառապատկին վրայ կը փողփողէր պայծառ արեւ մը, այն է Տէլի Քէշիշը, որուն առանձին կենսադրութիւնը չէր կարելի մեղ անտեսել, որ փայլուն մէկ էջը կը գրաւէ Զէյթունի պատմութեան:

Հաֆըզ Ալի փաշա իր արշաւանքին համար Տէլի Քէշիշի ձեռնապատկեան կը դիմէ, մէկ կողմէն Զէյթունցիներու քաջութենէն օգտուելու և միւս կողմէն անոնց ու

Աղճատաղցիներուն մէջ թշնամութեան որոմ ցանկու կրրկնակ դիտումներով : Տէլի Քէշիշ գունդ մը քաջերու գլուխըն անցած իր արիասիրտ Սարգիս որդիին հետ կ'արշաւէ Աղճատաղ ու կը միանայ փաշային զօրքերուն , որոնց կը պատուիրէ իրենց գտակներուն վրայ ծառի տերեւներ կրել , որպէսզի զանաղանուին տպաւորմբ Աղճատաղցիներէն , և Ձէյթունցիք զիրենք պատերազմի ժամանակ Աղճատաղցի կարծելով ջարդեն . որովհետեւ փաշային այդ զինուորներն ալ համադգեստ չունէին : Աղճատաղցիք նախ մեծ քաջութեամբ կը դիմադրեն ու պատերազմը երկու կողմէն բուռն հանգամանք մը կըստանայ , բայց վերջապէս կը ստիպուին ապաստանիլ իրենց նախապէս ամրացուցած բերդը : Տէլի Քէշիշ կ'առաջարկէ որ անձնատուր լլիան , բայց քիւրտերը կը մերժեն , այն ատեն չուզելով երկար պաշարումի ենթարկել ու ժամանակ վատնել , կը հրամայէ իր քաջամարտիկ գունդին՝ բերդին վրայ յարձակիլ և ամէն գնով տիրել անոր : Տէլի Քէշիշ կը յաջողի բերդը գրաւել , բայց չա'տ սուղի կը նստի իր վրայ այդ բուռն յարձակումը և կը կորսնցնէ իր մէկ հատիկ 'որդին՝ քաջ Սարգիսը , որ թշնամի գնդակէ մը զարնուելով կ'իյնայ դիտապաստ : Փաշան տեսնելով Հայերուն քաջութիւնը ըսաւ . « Ձէյթունէն 1000 մարդ ունենայ Տէրութիւնը աւելի լաւ է , քան թէ թուրքերէն՝ 20000 զինուոր » և այդ 500 հերոսներուն՝ իւրաքանչիւրին երկերկու ռակի և մէյ մէկ ձեռք ձերմակեղէն նուիրելով , դարձուց Ձէյթուն : Աղճատաղի պատերազմը կը յիշատակուի սա կտորին մէջ .

Աղճատաղսա Տէլի Քէշիշըն օղլու ,
Հիւճիւմ եքսի Գալեյե , գօշնու Տօս Տօղրու ,
Գուրշունըս փուրուշուս սերիշի պաղըր ,
Եար ու աղեարե սե վեքսի չօգ պղըր :

ԽԱՍԷՔԻԻ ՊԱՀԱՆՁՈՒՄԸ . — Աղճատաղի պատերազմէն տարի մը վերջ Խասէքի անունով զինուորական

պաշտօնեայ մը 500 հեծեալներով Ձէյթուն եկաւ իբրեւ հիւր և Հայերը զինքն ու ընկերները ընդունեցին պատուով, տաանց զխառն ըլլալու անոր ունեցած զխառնորութեան. բայց հեռատեսութեամբ, այս ինքնակոչ հիւրերը երկերկու՝ բաժնեցին տուներու մէջ: Խառնքի տեղաւորուելէ յետոյ, յանկարծ պահանջեց որ երեք օրուան մէջ հինգ տարուան յետամնաց տուրքերը վճարեն Ձէյթունցիք. իշխանները խոհեմութիւն համարեցին չհակառակիլ մէկէն և բաւական քանակութեամբ երկաթ ու պայտ հաւաքելով տաջարեցին Խառնքիին ընդունիլ զայն իրենց պարտքին փոխարէն և ընկալազիր տալ. սա խօստութեամբ մերժեց այդ վճարման ձեւը և պահանջեց հնչուն դրամ. չորս իշխանները յայտարարեցին որ իրենց ունեցածը այդ է և միանգամայն ազդարարեցին որ մեկնի չուտով, եթէ չուղէր սպաննուիլ երիտասարդներէն, որոնք դեռ չեն զիտեր իր նպատակն ու ներկայութիւնը քաղաքին մէջ: Կատղեցաւ Խառնքի, բայց իր անզօրութիւնն ալ զգաց, տեսնելով որ ինքն ու իր զօրքերը Ձէյթունցիներու ձեռքին մէջ կը գտնուին ցրուուած տուներու մէջ. զզջաց երկաթներն ալ ձեռքէ հանած ըլլալուն. փափաքեցաւ որ դռնէ իշխանները իր մօտ գալով զրկէին զինքը խաղաղութեամբ, սակայն անոնց տեղ քանի մը հրօսապեաներ եկան և ըսին իրեն՝ թէ իշխանները կը հրամայեն որ անմիջապէս ձին հեծնելով մեկնի քաղաքէն, և տասնական ոսկի վարձք պահանջեցին զինքը անվտանգ մինչեւ Մարաշի կամուրջը տանելու համար. «Ձեր մարդիկը երէկ զրկեցինք Կիւրէտինի ճամբով և մեր հրօսակները զանոնք ամէնքն ալ կողոպտեցին. դուք ալ նոյն վիճակին պիտի ենթարկուիք, եթէ մեզի տասնական ոսկի տալով Ձեզ հետ ուղեկից չուղէք ունենալ»: Խառնքի ստիպուեցաւ պահանջուած դրամը տալ և գառնալ Մարաշ, փոխանակ կողոպտելու՝ կողոպտուած, կորակոր ու ամօթահար:

ԹԷՃԻՐԼԻՑԻՆԵՐՈՒ ԿՈՒԻԸ. ԵՈՒՍՈՒՖ ՓԱՇԱ. —
Եռսուֆ փաշա 1842ին Թէճիւրլի Թիւրքմէնները նուա-

ճեղու ելած էր, որոնք իբրեւ դրացի՝ Չէյթուհիներու օգնութիւնը խնդրեցին. թէեւ այդ թիւքքմէներուն հետ ալ Չէյթուհիք յաճախ վէճ ու բաղխումներ ունեցած էին, բայց վեհօնձնօրէն նեղը մնացած թշնամի դրացիներու օգնութեան հասնիլ պարտականութիւն համարելով, երեք իշխաններն ու Տէլի Քէշիշ 500 կարիճներու գլուխն անցած յարձակեցան փաշային բանակին վրայ, որ Չէյթուհին 8 ժամ հեռու Ղանտըլ ըսուած տեղը կը գտնուէր և փալուսն յաղթանակով մը ցրուեցին Եուսուֆի զօրքերը. այս կռիւին մէջ դարձեալ Եաղուպեան Մ. Աստուածատուր տղան, քաջ նշանառու, փաշային դրօշակակիրը ըսպաննեց և Եուսուֆ հազիւ կրցաւ ապաստանիլ Կէօքսիւն և աղատել իր կեանքը: Թէճիրլիցիները երախտաւզաբար, ընծաներ տալով Չէյթուհիներուն, խոստացան տեւական և անկեղծ բարեկամութիւն պահել: Այս կռիւն ալ խտացած կը գտնենք Չէյթուհի երգերուն մէջ.

Տեշի Քէշիշ *skir fî* չըգսըս *skojiuzk*,
Գարբալը գուզդունու *skofsiuz* շէշաշե
Միւնափըգա ո՛ւյնա, կեշ Եուսուֆ փաշա,
Տուալարը հազգա՝ պաղը *Qejronir*:

Եաղուպ օղու *sksi* պիշի *hazhiskn*,
Նիշե շահպազարըս չըգար գօրումսան.
Կեօզիւմ գան պիւրիւմիւշ գօրգւմաւ *kojiuzskn*,
Skojiuzk *shishan*, պայրամ *poj skir Qejronir*:

Սուրեհ օղու *sksi* աշրեք, աղաւման,
Իւսասա հազրըրգ պօշա պեշիւմեհ,
Եհնի *shisn* *sksi*, գահր *kyhiskn*,
Shishn *uolir* *skojiuz* պեհիւմ *Qejronir*:

Շօվր օղու *su sksi*, *k'j* Եուսուֆ փաշա,
Թեճիրշի աշիրեքե օշուն *pkiluz*,

Ձեթունըրար իշէ չըգանան պաշա ,
Արշը արայէ չըգնը իւնիւ Ձեթունըն :

Աշըգ Խաշիլըմ պէն ճիւղէսէն կէսա ,
Թեճիւղի աշիւրէթի օլնուշսր դասա ,
Ձեթուն չապուճագ եկթսի իւնասա ,
Ղանսըլ սաղը օշու շանըն Ձեթունըլ :

Ա.Լ.ՊԻՍԹԱՆՅԻ ՀԱՃ'ԱՂԱ. — Ապստամբ Թէճիւղի-
ցիներուն Ձէյթունէն հասած օգնութիւնը և Եռասուֆի
պարտութիւնը նոր առիթ մը եղան թուրքերուն՝ Ձէյթու-
նի նուաճումին նոր ծրագիր մը պատրաստելու , որ էր նե-
ղել Ձէյթունցին քաղցով , ցորենի և այլ ուտելիքներու Ալ-
պիսթանէն արտածումը արգիլելով . նմանապէս խափանել
անոնց երկաթահանքը՝ որ Ալպիսթանի մօտ կը գտնուէր .
այս եղանակով տկարացնելէ վերջ , պաշրպօզուզներու բա-
ուար բանակով մը յարձակիլ Ձէյթունի վրայ և հարկադ-
րել զանոնք անձնատուր ըլլալու . այս ծրագրին , որուն յա-
ջողութիւնը աներկբայ կը կարծուէր , գործադրութեան
հրաման առնելու համար Ալպիսթանցի Հաճ'աղան Պոլիս
գնաց և Սուլթան Մէճիտին խնդրագիր տուաւ . 1844 ին
չնորհուեցաւ իրասէն և Հաճ'աղա գործի ձեռնարկեց : Սա-
կայն Ձէյթունցիք թուրք ու Քիւրտ գիւղերը աւարի ա-
ռին և ա'յնպիսի ջարդ մը տուին Հաճ'աղայի պաշրպօ-
զուզներուն , որ քանպօկներն իշաւ :

Ա.Ի.Ա.Զ.Բ (Երգեր)

Աշպուսքանը Հաճ' աղա հեւլ սերէ պէյի
Ֆերման քահսիլ կթսի էյիսէն էյի ,
Ձեթունըս վուրուշսու աշուրում սէյի ,
Ճեպրի մաղուպ կթսի Ձեթունըն ֆէյի :

Ճիհան անհրըն կեօզիւ Աշպուսքանսա սր .
Տեւիր մասէն իսէ Պիրիս սաղսա սր .

Ձեյթուն շեճիլերի եիւզ աղաւթան սր ,
 Հաճ' աղա ենիշի , երպէքսե աւ սր :

ԹՕՓԱԼ ՍՍՏՕ . — Հաճ' աղայի ծրագիրը ի գլուխ հանելու յոյսով Թօփալ Սաաօ անուն զօրապետը 1847 ին բաղմաթիւ անկանոն զօրքերով մօտեցաւ Ձէյթունի եւ մուսուլմանի միջոցով յայտարարեց թէ 12 տարեկան աղջիկ կ'ուզէ առնել Հայերէն . Ձէյթունցիք թոյլ տուին որ ուղածին չափ մօտենայ քաղաքին . յետոյ ետեւի կողմէն կտրեցին անոր փախուստի ճամբան 1000 մարդով . 2000 հոգի ալ բիրերով ու կայիններով զինուած դարանամուտ եղան . իսկ ուղղակի Սաաօյի բանակին գէմ կեցուցին 120 մարդ , յարդով լեցուած 40 հակերու ետին , զոր գիշերը գլորելով բանակին մօտեցուցեր էին՝ պատնէշի տեղ գործածելու համար . 500 զինեալներ եւ առաջին 120 պատերազմիկներուն ետեւը կեցան . այս պատրաստութիւններով կէս գիշերին երբ իբր յարձակման նշան զարնուեցան եկեղեցիին կոչնակները , յանկարծ սոսկալի հրացանաձգութիւն մը յաջորդեց անոնց եւ Սաաօ իր զինուորներով , որ անսեղեակ կը քնանար 12 տարու հայ կոյսը երազելով , զարհուրած ցատկեց անկողինէն եւ խուճապը սկսաւ . ուղորմելիները փախուստի համար որ կողմ կը դիմէին՝ գընդակի , սուրի , բիրի եւ կացինի հարուած էր ընդունածնին եւ կ'իյնային դիտապաստ բուռն փոթորիկէ մը ծառերէն վար թափուող աչնային տերեւներու պէս . «Ամա՛ն գարտաշար , եէթէր , օրտույու թիւքէթտինիզ , մէրհամէթ էտին , ճանըմզա գըյմայըն , պիղի եէսիր տութըն» ողբազին աղաղակները կը լսուէին չորս կողմէն . հայ ականջներ էին լսողները գրութիւն քոչող այդ ձայները . . . կոտորածը դադրեցաւ . բայց մարդոց ու կենդանիներու դիակներով լեցուեր էր արդէն ամէն կողմ . փռուած էր նաեւ Սաաօն եւ վրայի սուրէն , որուն վրայ գրուած էր իր անունը , միայն կարելի եղաւ ճանչնալ դիակը . գրպանէն գտնուեցան 500 մահմուտսիյե սակիներ (կերելի հայ աղջր-

կան համար հեան առած էր մեր պարոն Սատոն) . Զէյ-
թունցիք կողոպտեցին մեռեալներն ալ , գիրիներն ալ , և
Թօփալ Սատո բախտ ունեցաւ յիշուելու ծանօթ աւաչնե-
րուն մէջ .

Թօփալ Սատո կհշի Զեյթունըմըզա ,
Կեօզ տիֆի օնիֆի եաշ զըզարըմըզա ,
Թիւֆենի նիշան աշգ տիգրիսիգի ,
Սատո պեկ զաթլ օշոն հըհիսիգի :

ՀԱՅԹԱՆԵՐՈՒ ԶԱՐԴԸ . — Անտեղեակ Սատոյի բախ-
տին , ցեղով Արնավուտ , ահագին խուժան մը հալթաւ կոչ-
ուած կամաւոր զօրքերու , հազիւ չարաթ մը անցած Սա-
տոյի կոտորածէն , եկած էին Կէօքսիւն , որ էյէր Պէլի անյ-
քէն քալելով միանան Սատոյի բանակին . Ֆրնուզէն իս-
կոյն լուրն հասաւ Զէյթուն և պատերազմիկները փու-
թացին դիմաւորելու նորեկները՝ քաղաքին արեւմտեան
կողմը 7 ժամ հեռաւորութեամբ Աթ Օլուդը ըստած տե-
ղը . Զէյթունցիներուն հող հասնելէն մէկ երկու ժամ վերջ
տեսնուեցան Հայթաները և պատերազմը սկսաւ վերջին
ծայր ուժգին թափով մը . հազիւ 2 ժամ տեւող այս ճա-
կատամարտին մէջ 2000 Ալպանացիներէն 24 մարդ մի-
այն կրցան ազատիլ չարաչար կոտորածէն : Պատերազմին
այդ վայրը մինչեւ հիմա Հայթա զրոյան կամ Գասըզրան
կ'ըսուի , որովհետեւ Գատըգրան ալ կը կոչուէին անոնք :

ՊԱՅԱԶԻՏ ՕՂԼՈՒ ԱՀՄԷՏ ՓԱՇԱ . — Բնիկ Մա-
րաշի Պայաղիտ օղլու Ահմէտ փաշա , փափաքելով Մա-
րաշի կառավարիչ ըլլալ , 1853ին 20 հեծեալներով Զէյ-
թուն եկաւ և իր այդ խորհուրդը յայտնեց իշխաններուն ,
խնդրելով անոնց օժանդակութիւնը և յայտնելով թէ՝
պաշտօնավարող կառավարիչը օտար մըն է , ինքը իբրեւ
տեղացի աւելի օգտակար պիտի ըլլայ ժողովուրդին ու
մասնաւորապէս Զէյթունի , թերեւս փաշան աւելի մեծ
փառասիրութիւններ ալ կը սնուցանէր իր մտքին մէջ .

Էօքսիւղեան Տ . Յովհաննէս եպիսկոպոսին թանկագին մատանի մը , Ա . Աստուածածին վանքին 30 ոսկի արժող ջորի մը և Տէլի Քէշիշին ու չորս իշխաններուն ալ յարմարաւոր նուէրներ ընծայեց : Զէյթունցիք ամէն պատասխանատուութիւն Ահմէտ փաշային վերաբերելու պայմանով ապահովագիր մը առին իրմէն , և չորս իշխաններն ու Տէլի Քէշիշ 500 ռազմիկներով փաշան Մարաշ տարին , Ախրիտաղիի գագաթէն սկսեալ մինչև հոն անընդհատ հրացանածգութեամբ մը սարսափի մատնելով թուրքերն ու կառավարական կազմը . Ահմէտ փաշա այս զօրաւոր պաշտպանութեամբ հաստատուեցաւ իր փափաքած պաշտօնին մէջ և քաղաքին գիշերապահութիւնը Զէյթունցիներուն յանձնեց , որոնք սակայն ամիսէ մը վերադարձան իրենց տեղը , իսկ փաշան հազիւ 5 ամիս կրցաւ մնալ յափշտակած կառավարչութեան մէջ և պաշտօնանկ եղաւ Կեդրոնէն :

ԹՇՆԱՄ ՈՒԹԻՒՆ ԶԷՅԹՈՒՆՅԻՆԵՐՈՒ ԵՒ ԹԷՃԻՐ-ԼԻՅԻՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ .— Վայրենի ցեղերու համար երախտագիտութիւնը գոյութիւն չունի ստուգիւ և անոնց տեւական բարեկամութեան խոստումները չեն կրնար վրասահելի լլալ : Թէճիւրլիցիք շուտ մոռցան Զէյթունի իրենց ընծայած անգին օժանդակութիւնը 1842ին և 5 տարուան մէջ 10 անգամ ընդհարումներ ունեցան իրենց բարերարներուն հետ , արիւնահեղ կռիւներ՝ որ միշտ կը պատահէին Թէճիւրլիցիներուն ամառանոց երթալու և վերադարձի ատենները . որովհետև այս յելուզակներուն բռնաւորութիւնն էր ճամբուն վրայ հանդիպող ջորեպանները կողոպտել և սպաննել ու այս կերպով տեղի տալ պատերազմներու : 1855ի կռիւին մէջ Թէճիւրլիցիք ստիպուեցան խոստովանիլ իրենց վերջնական պարտութիւնը եւ ընդունեցին հաշտութեան համար Զէյթունցիներու պայմանները : Այդ թուականին՝ գարնան՝ երբ անոնք ամառանոց երթալու նպատակով Իւնկիւթի կամուրջին քով հասան , տեսան որ ան բռնուած էր Զէյթունցիներէն եւ

Ճիհան գետը յորդած ըլլալով անկարելի էր անցնիլ . 15 օր այդ տեղ իրենց կիններով , զաւակներով և անասուններով կենալէ վերջ , ի նշան խոնարհութեան և հաղանդութեան , ուսերնուն վրայ ձերմակ կառաւ ձգած , ցեղապետները եկան մինչեւ կամուրջին կէսը , ուր կեցած էին Ձէյթունի իշխանները , Պալճեան Մ . Հալւոր աղան և հոգակաւորն Տէլի Քէշիշ . հոգ անոնք երդումով խոստացան այլեւս չարիք չհասցնել Ձէյթունցիներուն և յայտցին հաղանդութիւն Տէլի Քէշիշի բարձրացուցած սուրին տակէն մէկիկ մէկիկ գլխիկոր անցնելով . կնքուած այս հաշտութիւնը սակայն 4 ամիսէն աւելի չտեւեց և Թէճիւրլիցիք Մարաշի Թուրքերուն դրդումով դարձեալ ըսկսան իրենց առջի թշնամութիւնները ցոյց տալ :

Ձէյթունցիք որոշեցին խնդիրը վերջնական կարգադրութեան մը յանգեցնել և 1859ին Մեսրոպ վարդապետ և Մովսէս քահանայ Պոլիս երթալով խնդրեցին Սուլթան Մէճիտէն , որ հրաման ըրաւ այդ վրանաբնակ բարբարոսները տեղաւորել Ձէյթունէն 5 օր հեռու Չուգուր Օվա ըսուած տեղը , ուր անոնցմէ շատերը մեռան կլիմայի սաստիկ տօթին չկրնալով դիմանալ :

ԽՈՒՐՇԻՏ ՓԱՇԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ .— Մեսրոպ վարդապետ և Մովսէս քահանայ Պոլսոյ մէջ ջանքեր ու դիմումներ ըրին նաեւ որ վերահաստատել տան Մուրատ Դ ի հրովարտակը , սակայն կառավարութիւնը ո՛չ միայն այդ առանձնաշնորհումը չուզեց յարգել , այլ և սարսափի ազդեցութեան տակ , որոշեց Ձէյթունի մէջ ևս հաստատել կայսերական միւս երկիրներուն տուրքերու դրութիւնը և այս նպատակով 1860 Յունիս 8ին Մարաշի կառավարիչ Խուրշիտ փաշա 12000 կանոնաւոր և մեծամրոխ անկանոն զօրքերով արշաւանքի մը գլուխն անցած բանակեցաւ Ճիհանի եզերքը և պահանջեց Ձէյթունցիներէն վրձարել 12 տարիներու յեանեալ տուրքերը այնպէս՝ ինչպէս կը վճարեն ուրիշ նահանգներ . Ձէյթունցիք պատասխանեցին թէ իրենք հրովարտակով սահմանուած տուրքէն

զատ , տարրեր ո՛չ մէկ անուշով տուրք մը չեն ճանչնար ,
ու նոյնիմաստ գրաւոր յայտարարութիւն մըն ալ զրկե-
ցին պատգամաւոր Մարաշցի Թօփալ օղլուի միջոցաւ :
Խուրշիտ փաշա սաստիկ զայրացած «պէն Ֆէրման մէրման
թանլումամ» որոտալով անցաւ Ճիհանի կամուրջէն ու իր
մեծ բանակով տեղաւորուեցաւ Ջերմուկի դաշտը , ինչ որ
մեծ յանդգնութիւն մը կրնար համարուիլ փաշային հա-
մար . այդ տեղէն կրկին պատգամաւոր զրկեց Ջէյթուէն
սնդեկով իր պահանջումին վրայ և սպառնալով բնաջինջ
ընել Ջէյթուէնցիները , եթէ չխոնարհին իր հրամանին առ-
ջեւ :

Նոյն միջոցին Ջէյթուէնցիք զուգահիւսութեամբ Պո-
լիսէն նամակ առին իրենց վարդապետէն ու քահանայէն
որոնք կը յայտնէին հրովարտակին վերահաստատութեան
մասին իրենց տարած ջանքերուն անյաջողութիւնը և ակ-
նարկելով ծագելիք պատերազմին «մի՛ վախէք , կըպը-
ցէք ուր բամպօկն իլլէ» (մի՛ վախնաք , զարկէք որ բամ-
պակը կլլէ) կը գրէին արիարար : Քաջալերուած այս գը-
րութեան ոգեւորիչ շեշտերէն , իրենց նախապէս պատրաս-
տած ծրագրին համեմատ , Ջէյթուէնցիք , իւրաքանչիւրը
մէյմէկ Գայլ Վահան դարձած , յարձակեցան թշնամի բա-
նակին վրայ յանկարծակի , երբ անոնք զբաղած էին կե-
րակուր պատրաստելու . բանակին մէջ տիրեց աներևա-
կայելի սարսափ ու խուճապ մը և չկրնալով դիմանալ այդ
կատաղի յարձակումին , սկսան փախչիլ զիրար կոխկըռ-
տելով , փաշան ալ իրենց հետ միատեղ կծիկը դրաւ . Ջէյ-
թուէնցիք հալածեցին փախստականները մինչեւ կամուրջը ,
որուն վրայէն թշնամիներէն շատեր չկրցան ժամանակ
գտնել անցնելու և գետը նետուեցան որպէսզի կեանքներին
ձեռքը գերի չիյնան : Յաղթականները խոհեմութիւն հա-
մարեցին կամուրջէն անդին չհալածել թշնամին ու վերա-
դառնալով վայելեցին բանակին ձգած հարուստ աւարնե-
րը . պատրաստ գտան հոն կաթսաներով եփուած բրինձ
ապուրը , կիսահալ իւղի ամաններ կրակի վրայ և ուրիշ

կերակուրներ: Հետեւեալ Տաւրանը ճշդիւ կը պատկերու-
ցնէ Խուրշիտ փաշային յարձակման պատմութիւնը:

Խուրշիտ փաշա տէր քի զաւգար կիտերիւմ
Քիւշիւնիք Զեյթունու հիսար էյերիւմ,
Իսեան քեափիրդերին պանը ալըրըմ,
Հիւսիւմէք սահիպի Խուրշիտ փաշա պու:

Զեյթունըղար տէր քի իթմէզ արն հըսսէ,
Եարսըմնընըզ տըր սեմասա Իսա.
Պապանըզ վասըյէթի տըր ալթընը քիսէ,
Վերիպ սանա զարըր տուան Զեյթուն պու:

Խուրշիտ փաշամ տէր քի պիւնիս վար հիւսըմ,
Իշիւնէյէ կէղուպ զուրուշը օրտում,
Ազըպէք սիզէ տէ կօսքերիւմ պօյում,
Հիւսիւմէք սահիպի Խուրշիտ փաշա պու:

Նիշիւն պիշկերսին Իշիւնըն սույունու,
Գաշըր սսփերդերն կօրէք պօյունու,
Պիլմէզ մի իտըն պու Զեյթունըն խույունու,
Էրզազըն էյիւնիսն զափան Զեյթուն պու:

Խուրշիտ փաշամ պիւնիս պիր սերիսօշ կիպի,
Մարաշ այանըարը սուսու զուշ կիպի,
Ասփերդ գօլուշը հէպի քաւշան կիպի.
Արսըանըար եաթաղը դօնա Զեյթուն պու:

ԱԶԻԶ ՓԱՇԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ. — Զէյթունի հին
պատերազմներուն ամենէն ահեղն ու արիւնալին եղած է
Ազիզ փաշայի դէմ մղուածը՝ որ տեղի ունեցաւ 1862 Օ-
գոստոս Յին:

Նկարագրելէ առաջ այս սոսկալի ընդհարումը, որուն
մէջ ազատագրութեան հրով վառուած ափ մը լեռնական-

ներդրողներն անդամ մըն ալ խնայողէս եկան՝ աշխարհի ցոյց տալու համար թէ բիրտ ոյժը չէ որ միշտ կը յաղթանակէ, այլ իրաւունքը, կուգանք նախ պատճառները յիշել:

Հաճրէն 1861ին ձմեռը ինքզինքը իշխան անուանող Լեւոն անուն Հայ մը Զէյթուն կուգայ, ուր կը մնա չորս ամիսի չափ և հանրագրութիւն մը կը պատրաստէ Նարոյէոն Գ. ին ներկայացնելու մտադրութեամբ. այդ գրութեամբ Զէյթունցիք կը խնդրէին Ֆրանսայի վեհապետին միջնորդութիւնը Թուրքիոյ կայսեր մօտ, ինքնավարութիւն մը ձեռք բերելու համար, յայանելով թէ իրենք կը բնակին Տաւրոսի լեռնաշղթային մէջ և ունին իբր 70000 զէնք կրելու կարող մարդիկ: Լեւոն Բարիդ կ'երթայ ու կը յաջողի հանրագրութիւնը մատուցանել Նարոյէոնին, որ կարեւորութիւն տալով, կը հրահանգէ իր Պոլսոյ դեսպանը դիմում ընել Օսմ. կառավարութեան: Մեծ եպարքոսը այս անակնկալ միջնորդութենէն շուարած, վեց ամիս միջոց կը խնդրէ, հարկ եղած քննութիւնը կատարելու և անոր համեմատ կառավարութեան պատասխանը հաղորդելու դեսպանին: Գողանաբար պաշտօնեաներ կը զրկուին Հաճրէն, Մարաշ և Զէյթուն, որոնք կը տեղեկագրեն Ալի փաշային թէ այդ 70000 զինուորացուները գոյութիւն չունին ու մասնաւորապէս Զէյթունը կը մատնանշեն փոքրաթիւ՝ բայց անհանդարտ ժողովուրդ մը: Եպարքոսը կը խորհի միանգամ ընդ միշտ ջնջել Զէյթունի լեռնականները և այդ նպատակը իրագործելու կարող կը կարծէ Ազիզ փաշան, զոր կառավարիչ նշանակելով Մարաշի, խորհուրդ կուտայ անոր փութալ իր պաշտօնատեղին և պատրուակ մը գտնելով Զէյթուն մանկ ու սուրէ անցնել բնակիչները: Ազիզ փաշա կը ձեռնարկէ իր պաշտօնին և այդ դիւական ծրագիրը գործադրելու առիթն ալ չուշանար: Քէթմէնցի երկու Թուրքերու միջև առեւանգութեան խնդիրի մը պատճառով թշնամութիւն կը ծագի և առեւանգող Իպրահիմը կըսպաննուի իր

հակառակորդ՝ Իպիշէն, սպաննուածին ազգականները կուգան դիակը վերցնելու, յայց Իպիշ չի թողուր և կըսպաննայ զանոնք ալ մեռցնել ու կ'ուզէ որ Իպրահիմի դիակը չթաղուի ու կեր ըլլայ գողաններուն: Ազգականները ճարտհատ, Պէշէն գիւղէն օգնութիւն խնդրեցին, սակայն զիւղացիք չուզեցին միջամուխ ըլլալ, ուստի մարդիկը Արեգին երթալով Կարապետ Քեհեային միջամտութեան դիմեցին դիակը վերցնելու համար: Եէնիտիւնեա Աստուածատուր իշխանին եղբայրը Փանոս փաշա, որ այդ պահուն Կարապետ Քեհեային մօտ կը գտնուէր, խորհուրդ տուաւ անոր որ օգնէ Իպրահիմի ազգականներուն և դիակը մտադրուած անպատուութենէն ազատել տայ: Քեհեան իր փեսան՝ Վարդանեան Յակօր Քեհեան ու տասը մարդիկ հեան առնելով կ'երթայ ու կ'առաջարկէ Իպիշին թոյլատրել թաղումը. Իպիշ կը յամառի և Կարապետ Քեհեա կը յարձակի անոր վրայ. չորագործը գնդակ մը կ'արձակէ, ուրկէ կըսպաննուի Յակօր. Իպիշ կը փախչի. երկու դիակները կը վերցուին և Կարապետ Քեհեա զայրացած, Արեգինցի 70 Հայ զինեալներու գլուխն անցած, գիշեր ատեն կ'երթայ Քէթմէն, ուր ապաստանած էր Իպիշ, և չկրնալով զայն գտնել, 14 թուրք կըսպաննէ և կը հեռանայ: Մարաշցի Կիւլ Ալի անուն խաղախորդ մը որ հոն կը գտնուէր, 14 թուրքերուն արիւնաթաթաւ շապիկները Ագիգ փաշային կը տանի և կը յայտնէ եղիութիւնը. փաշան կը նկատէ որ այս դէպքը պատուական առիթ մըն է իր ծրագիրը գործադրելու, ուստի կը փութայ պաշտօնագիր մը զրկել Զէյթունի չորս իշխաններուն և պահանջել 70 ոճրագործ Հայերը՝ պատժելու համար. իշխանները պատասխանեցին թէ նախ պէտք է գործուած չարիքներուն նախապատճառ Իպիշը ձերբակալել ու պատժել և ապա քննել այդ 70 Հայերուն պատասխանատուութեան աստիճանը: Փաշան բորբոքեցաւ այս շատ բանաւոր պատասխանէն և նոր գրութեամբ մը խստիւ պահանջեց իշխաններէն որ յանցաւորները իրեն յանձնուին,

սպառնալով բնաջինջ լնել Չէյթունցիները՝ եթէ չուզեն
գոհացնել զինքը : Իշխանները անխռով , այս յսխարտ մե-
ծարանութեան պատասխանեցին . « Փա՛շա էֆէնտի . Ձեր
նամակներէն կը տեսնենք որ որոշած էք ա՛նպատճառ մե-
զի հետ զարնուիլ . հրօ մեյէ՛ք , պատրաստ ենք . ո՛չ թէ
70 Հայ , 70 հաւ ալ չենք յանձնիր ձեզի . այսպէս գիտ-
ցած ըլլաք . կեղեճեյին վար խե , կեօրեճեյին տե վար : »

Դիւրին է երեւակայել փաշային մտեղնութիւնը . մու-
նեակներ հանել տուաւ և հրաւիրեց զէնք բռնելու կա-
րող բոլոր Իսլամները կամաւոր արձանագրուիլ և միա-
նալ Չէյթունի վրայ քաշելու պատրաստուող բանակին :
Եւ ահա քաղաքէն ու շրջականերէն դունդադունդ ահա-
զին խուժան մը կըսկսին հաւաքուիլ . շէյխեր , մուլաներ ,
պէյեր , էսնաֆներ և գիւղացիներ . այս կամաւորներու
խաժամութին մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէին նոյն թու-
ականին Բուսիայէն վտարուած Չէրքէզները , որոնց կոչ
բրած էր Աղիզ փաշա միանալ իրեն և արշաւելով Չէյ-
թուն , լուծել խաֆիւր Մոսկոֆին վրէժը Հայերէն . խոս-
տացած էր միանգամայն զանոնք Չէյթունի մէջ բնակե-
ցնել , ջնջելով բնակչութիւնը :

Մարաշի մէջ Աղիզ փաշայի շուրջը կը հաւաքուին քիչ
ատենի մէջ 40000 է աւելի Չէրքէզներ և թափառական,
վաչկատուն ցեղերէ արիւնախում գաղաններ , որոնք մի-
անալով 50 թնդանօթաձիգ զօրքերէ բաղկացած գունդի
մը , կըսկսին քաշել Չէյթունի վրայ , փաշային հրամատա-
րութեամբ միւս կողմէն Չէյթունցիք պատրաստութիւններ
կը տեսնեն փութկոտ ու եռանդուն , դիմագրաւելու այս
ահեղ բանակին . շրջակաբնակ հայ գիւղացիներ տուն , տեղ
ձգելով Չէյթուն կ'ապաստանին : Դժբախտաբար նոյն մի-
ջոցին իշխաններուն մէջ անհամաձայնութիւն մը յառաջ
եկաւ . Արեղին գիւղը , որ կը գտնուի Մարաշի և Չէյ-
թունի ճիշդ մէջտեղը գրեթէ , Շովրոյեան Ղազարոս իշխա-
նին կը պատկանէր , որովհետեւ Պողպայիրի թաղէն սերած
էին գիւղացիք , սա ուղեց որ ամբողջ էյթունցիք թըշ-

նամին զխմաւորեն Արեգինի առջեւ գտնուած Չագր Տէ-
 րէի Քէպիր բառած ձորին մէջ, այն յոյսով որ հոն թշնա-
 մին կը պարտուի և իր գիւղացիները զերծ կը մնան Ձէյ-
 թուն փոխադրուելու դժուարութիւններէն, միւս իշխան-
 ները պնդեցին թէ այդ ձորը ճակատամարտի նպաստաւոր
 տեղ մը չէ և թէ հոն կարելի չէ զխմադրել թշնամիին ան-
 համեմատ ոյժին, այլ պէտք է թողուլ որ անարգել հասնի
 մինչև Ձէյթունի սահմանները, որ ատեն սկսելու է պա-
 տերազմի, վստահ թշնամիին պարտութեան. Շովրոյեան
 մտիկ չրբաւ և իր հետ տոնելով 500 պատերազմիկներ,
 գնաց Արեգին և աշխատեցաւ ամրանալ ու զիրք բռնել
 նոյն ձորին մէջ: Ազիզ փաշա տեղեկանալով իշխանին հոն
 գտնուիլը, լուր զրկեց որ առանց արիւն թափուելու, անձ-
 նատուր ըլլայ. իշխանը բնականաբար մերժեց արհամար-
 հանքով: Թշնամին գիշեր ատեն գաղտուկ, Ղամզա կոչ-
 ուած տեղէն գետը անցնելով, իր ամբողջ զօրութեամբ
 յանկարծ յարձակեցաւ Շովրոյեանի փոքրիկ խումբին վրայ,
 որ անյայտացաւ գնդակներու տեղատարափէն բարձրացող
 ծուխերուն ու փռչիւններուն տակ, բայց և այնպէս, այս
 նոր թերմոպոլիէի կիրճին սփռ մը հայ կտրիճները՝ աննկա-
 րագրելի քաջութեամբ ամբողջ օր մը զխմադրեցին և բազ-
 մաթիւ թշնամիներ զխառադաս փռելէ յետոյ, վերջապէս
 զիրքին անյարմարութիւնը և իրենց թիւին սակաւութիւ-
 նը հարկադրեց զիրենք հահանջել և խոյս տալ Ձէյթուն,
 կորսնցնելով 72 գիւցաղներ, որոնք այն ատեն Ձէյթունի
 զգալի մէկ ոյժը կը ներկայայնէին և որոնց վրայ Ձէյ-
 թունցին կ'օգրայ մինչև այսօր: Իշխան Շովրոյեանի այս
 անխոհեմութիւնը թշնամին քաջալերած և Ձէյթունը տըխ-
 րեցուցած էր. անձի այս կարևոր կորուստէն զատ, թըշ-
 նամին այրած էր ամբողջ Արեգինը և Ս. Փրկչի վանքն
 ալ խուժելով, սպաննած հոն գտնուող Չմշկածագցի Մամ-
 բրէ վարդապետը, ուր շուն մը սատկեցնելով, վարդապետին
 դիակին քով երկնցուցեր էին, բերանը բերնին մօտ բերե-
 լով, սպաննեցին նոյնպէս վանքին մէջ կարապետ անուն

երիտասարդ մը . բարեբախտօրէն Մնացական Սէմէրճեան (Ջէյթուհի) թշնամիին վանք հասնելէն ժամ մը առաջ , բոլոր հուրական անօթները վերցնելով Ջէյթուհի աարած էր և թախանձած Մամբրէ վարդապետը հեռանալ իր հետ , որ սակայն մտիկ չէր ըրած . նոյն օրը աշիրեթներն ալ այրեցին Աւագ-Կալ գիւղը . թշնամիին կորուստն էր երկու հարիւր հոգի :

Ազիզի բանակը ամենամեծ ուրախութեամբ յառաջացաւ Ջէյթուհիէն մէկուկէս ժամ հեռու Ջերմուկի դաշտը : Հայերն ալ դիրք բռնեցին Սաղիր ըստած տեղը բանակին դէմ կէս ժամու շափ հեռու :

Անցեալ ո՛չ մէկ պատերազմի ատեն , Ջէյթուհի այսքան վտանգալի կացութիւն մը չէր ունեցած . բայց Ջէյթուհիին գիտէ վհատիլ . ծերեր , կիներ , պատանիներն անգամ զէնքի դիմած էին . եռուզեռ մեծ էր քաղաքին մէջ : Չորս իշխանները խորհրդակցեցան և 5000 պատերազմիկներ խումբերու բաժնելով , ամէն մէկուն տեղն ու ընելիքը ճշգեցին , խիստ կարգապահութիւն պատուիրելով անոնց : Յիշատակութեան արժանի է այն վեհ որոշումը դեռահաս կիներու և աղջիկներու , որ հաւաքուած էին Եաղուպեանց թաղին բարձր կամուրջին տուները և պատարաստուած ինքզինքնին Շուղուր գետը նետելու , եթէ երբեք կռիւին ել քը աննպաստ ըլլար իրենց և թշնամին յաջողէր գրաւել քաղաքը . իրենց հուրական պատիւը բարբարոսներու անասնական կիրքերէն փրկելու համար , մահուան գիրկը նետուելու յօժարափոյթ այս պաշտելի Հայունիներուն՝ հազա՛ր յարգանք ու պատիւ :

Պատերազմը դեռ չսկսուած , փաշայէն պատգամաւորներ եկան և յայտարարեցին թէ ան կը խղճայ ժողովուրդին վրայ և կը փափաքի խնդիրը խաղաղութեամբ վերջացնել . ուստի կը պահանջէ որ միայն Կարապետ քեհեան և Չափար Վարդանեանը յանձնուին իրեն . իշխանները անդրդուելի մնացին և «հաւ մը իսկ չենք յանձներ» պատասխանեցին . պատգամաւորութիւնը կրկնուեցաւ . «Եթէ

այդ ուղուածները չէք ուղեր յանձնել, ուրիշ երկու ան-
 նշան մարդիկ զրկեցէք փաշային իբրեւ Կարապետ քեհ-
 եան և Չափարը, ու թող վերնայ մեծ չարիքը մէջտեղէն»
 ըսին այս անգամ պատգամաւորները. իշխանները ծիծա-
 ղեցան. «Անկարելի է մեզ այդ նենգութիւնը ունենալ
 և երկու անմեղներ զոհել».— «Եւ սակայն, յարեցին
 պատգամաւորները, փաշային հրամանին տակ 40,000 կա-
 մաւորներէ զատ, 12 պէյերու առաջնորդութեամբ 12000
 ալ ուրիշ զօրք պատրաստ կը գտնուին այս պահուն ու
 դուք չէք կրնար դիմանալ այսքան ահեղ ոյժի մը:» Այն
 տուն Դադարոս իշխան բարկաճայթ ձայնով գոռաց ա-
 նոնց երեսին. «Ձեր այդ 12 պէյերը և անոնց ընկերացող
 դադան Օսման պէյը, հրամանատար Ազիզ փաշան ու իր
 այդ բազմութիւնը՝ մեր ոչքերուն ճանճերու չափ իսկ ար-
 ժէք չունին. կրցածնին թող ընեն. գնացէ՛ք, բարեւներ
 ըրէ՛ք մեր կողմէն. մենք չառ պէյեր ու փաշաներ խայտա-
 ռակելով փախցուցեր ենք. Ասատուծով գիրենք ալ նոյն
 փառքին կը հասցնենք. մենք ամենափոքր գիջում մը ան-
 դամ չենք ըներ. մանաւանդ կը փափաքինք որ փաշան
 շուտով տայ յարձակումի նշանը, որպէսզի պատեհութիւն
 ունենանք լուծելու վրէժը մեր 72 քաջերուն, վրէժը՝
 վանքին մէջ բարբարոսարար սպաննուած ու մեր կրօնքը
 նախատուած՝ վարդապետին և ընկերոջը»:

Բանակցութեանց դադարի այս միջոցին, Ձէյթունի
 մօտակայ գիւղերէն Ահմէտ անուն թուրք մը շնչասպառ
 հասաւ իշխաններուն քով և յայանեց թէ Պայաղիտ օղլու
 Ահմէտ փաշան 5000 մարդով Աւազ Կէտիկի կիրճը կը գլտ-
 նուի. (կարեւոր է յիշել թէ, մինչեւ այդ թուականին, Ձէյ-
 թունի մէջ բնակող թուրքերը, ամէն լնդհարումի ժա-
 մանակ Հայերուն հետ միացած և արիաբար կռուած էին
 թշնամիին դէմ.) իշխանները ամէնէն առաջ այդ ապե-
 րախտին՝ որ Ձէյթունցիներու պաշտպանութեամբ անգամ մը
 կառավարիչ եղած էր Մարաշի, լա՛ւ դատ մը տալու հա-
 մար, Ազիզի պատգամաւորները վար գրին իրենց քով և

խակոյն 500 կարիճներ որոշելով զըկեցին Ահմէտ փաշային դէմ. ասոնք իրիկուան մօտ, երբ թշնամին կերակուրի նստած էր. հասան ծանուցուած կիրճը և յեղակարծ յարձակումով մը բաւական մարդիկ կոտորեցին 15 հոգի ալ զերի բռնելով, կէս գիշերին Ձէյթուն վերադարձան. իսկ Ահմէտի փախստական խումբը մեծ խուճապով մը բռն բանակը ինկաւ, երկիւղի սարսափ մը տարածելով ամէնուն վրայ:

Նախնական այս յաղթանակը աւելի ոգևորեց Ձէյթունցիք և յաջորդ օրուան մեծ պատերազմին պատրաստուեցան: Իշխան Եաղուպեան՝ Աւագկալ գիւղը բանակող 12 պէյերուն դէմ, Սուրէնեան և Շովրոյեան Ձէյթունի դիմաց քայքայուած ճեմարանին մէջ, իսկ Եէնի Տիւնեա իշխանը՝ վանքին ու քաղաքին մէջտեղի ձորը, իւրաքանչիւրը 1500 ական մարդիկներով դարանակալ պիտի ըլլային. մնացեալ 500 կռուողներն ալ հրահանգ ստացան երկու ժամու չափ կռուիլ բանակին դէմ և ետքը յաղթուած ձեւանալով փախուստ տալ դէպի քաղաք և թշնամին բերել դարանամուտներուն վրայ. այդ վճռական պահը՝ դարանակալները պիտի հասկնային քաղաքին մէջ միահաղոյն հնչուած կոչնակներու ձայներէն:

Այդ գիշեր Ս. Աստուածածին վանքը քահանաները հսկում կատարեցին, որուն ներկայ եղան ամբողջ Ձէյթունցիք. շատեր ըստ սովորութեան. հաղորդուեցան. Եկեղեցականներն ու իշխանները խրախուսական բանախօսութիւններով արծարծեցին ժողովուրդին կռիւի խանդը. յայտնեցին թէ իրենց քրիստոնեայ ըլլալն է պատճառը այս յարձակումներուն. եթէ մեռնին նահաւսակ ու մարտիրոս եղած պիտի ըլլան, իսկ եթէ յաղթեն, ինչ որ իրենց ժառանգական իրաւունքն է եղած, խաչն ու եկեղեցին պիտի փառաւորուին իրենցմով:

1862 Օգոստոս 2 ի առաւօտուն՝ Ձէյթունի լեռներն ու ըլուրները սկսան թնդալ հրացանի ու թնդանօթի ուրոտումներով. քաղաքին բոլոր զանգակները՝ ընկուզենիէ

նիլ և իրենց ու հոն սպասող 500 Ձէյթուէնցիներուն մէջ
կատաղի կռիւ մը սկսաւ որ տեւց երկու ժամ. Ձէյթուէ-
ցիք փախուստի կեղծ մը ցոյցով մը դիմեցին իշխան Եէնի-
տիւնեայի դարանամուտ եղած կողմը և զիրենք անօրգել
ու անվախ հալածող Չէրքէզները ինկան պատրաստուած
ծուղակին մէջ. վտանգին անտեղեակ Չէրքէզ մը նոյն
պահուն՝ պարտէզներէն քաղաք վերադարձող Մաւրլը ա-
նուն հայ կնոջ մը թեէն կը քաշքշէր ու կը ջանար տա-
նիլ «սէն պիղէ մամա օլաճագսն» ըսելով. կինը ձկն
«սպաննեցէք զիս, որ Չէրքէզները չտանին». Մաւրլը
փեսան, որ մէկն էր դարանամուտներէն, արձակեց հը-
րացանը և Չէրքէզը գլորեցաւ ձորին մէջ, որով հայ կինը
յաջողեցաւ փախչիլ քաղաք: Ընդհանուր յարձակումի նը-
շանը տուող զանգակները սկսան հնչուիլ և Ձէյթուէնցիք
անդիմադրելի թափով մը դուրս նետուեցան իրենց թա-
քատոցներէն և պաշարեցին Չէրքէզները, այդ միջոցին բա-
նակին ձախ թեւը պարտուեցաւ և թիւրքմէններն ու ա-
շիրէքները փախուստ տուին ճակատամարտէն. ահադին
աղմուկ և ուրախութեան ձայներ բարձրացան Ձէյթուէ-
ցիներէն, «կըռնակներն դարձով հա՛, կըռնակներն դարձով»
(կռնակները դարձուցին) աղաղակելով սկսան հալածել
փախստականները. քիչ մնաց փաշան իր կանոնաւոր զօր-
քերով օղակին մէջ պիտի անցնէր, ինչպէս անցած էին
Չէրքէզները. «Պուշկարա Խըզլը երիշտի» ըսելով կը դո-
ղար փաշան և չկարողացաւ ձին իսկ հեծնել. բանակին
մէջ կը գտնուէր տարապարհակ ծառայութեանց համար
բռնուած գիւղացի Հայ մը, Շաքարենց Գալուստ անուն,
որուն չալկել կուտան վախէն ծունկերը կթոտած փաշան,
որ այդ կերպով հազիւ կ'ազատուի գերի իյնալէ. Ձէյթուէ-
ցիք երկու թնդանօթներն ալ գրաւեցին, երբ թաշճեսն
Մարկոս անուն կարիճը թնդանօթաձիգ զինուորը փռեց
փաշային սաքերուն առջեւ գնդակով մը: Ծուղակի մէջ
բռնուող Չէրքէզները անխնայ կտորուեցան և իրենց ինը
պէյերուն հետ 756 դիակ թողուցին այդ տեղը. կը սրտա-

մուի թէ շատ Չէրքէզներ ձորին աւազներուն մէջ մխր-
ճուելով և ընկուղենիի տերեւներուն մէջ ծածկուելով պահ-
ուելու էին , բայց ամէնքն ալ պատերազմէն մէկ երկու օր
վերջ գտնուեցան և սպաննուեցան . այս ջարդը ա՛յնքան
սարսափեցուցեր էր զիրենք , որ մինչև այսօր այդ կող-
մերու Չէրքէզներուն մէջ կը խօսուի . «Մարաշ տուրա-
ղան , Չէրքէզ վարաղան , Չէյթուն վուրաղան , ամա՛ն ,
ամա՛ն . փէք համան» :

Ազիզի բանակը երկու թնդանօթներէն զատ , բազ-
մաթիւ ձիեր , զէնքեր և ուտելիքներ թողուց իր ետեւ ,
զոր գրաւեցին Չէյթունցիք և հանդիսաւոր կերպով քա-
ղաք փոխադրեցին : Փոխատականները հալածուեցան մին-
չև Ճիհան գետը , ուր խոնուող բազմութենէն շատերն ալ
գետամոյն կորսուեցան , որով թուրքերուն կորուստը՝ Ա-
զիզ փաշայի պատերազմին մէջ 2000էն աւելի էր . իսկ
Հայերը ունեցան 77 մեռեալ (72ը աւաջին օրը Չազր Տէ-
րէի մէջ հաճատակուած) և քանի մը վիրաւորներ , որոնց-
մէ մէկն էր Տ . Յակօր Տէլիքէշիշեան անվեհեր քահանան
որ Ս . Սարգիսի (Կարկրլար) թաղին վերաբերելով , կը
գտնուէր Նազուպեանի պատերազմիկներուն մէջ և կա-
տարած էր կարեւոր դեր մը . հերոս քահանան սրունքէն
ծանրապէս վիրաւորուած , շալակով փոխադրուեցաւ իր
տունը և ժամանակ վերջ առողջացաւ իր վէրքը :

Կէսօրուան մօտ պատերազմը կը վերջանայ և յաղ-
թական Չէյթունցիք Ս . Աստուածածին վանքը երթալով
կը կատարեն թաղումը 5 հաճատակներուն , այսինքն Գա-
լուստ վարդապետին , Չօպու Աբարդեանին , Թորոսենց
Յակօրին , Գուգուրենց Փանոսին և թնդանօթաձիգն ըս-
պաննող հերոս Մարկոս Թաշճեանին , որ ինքն ալ հոյնհե-
տայն ինկած էր թշնամիներուն գնդակէն : Չէյթունցիք
այսօր իսկ , երբ Ազիզ փաշայի խօսքն ըլլայ , կը յիշեն
անձնուէր հաճատակը . «հէ՛յ կիտի Տէշճիւնց Մէրկիւս ա-
ղօ , գեղջին համօր խզէն տվօվ , թօփճին կպուց , զգեղ-
ջէն էա հիգին խլասեց , (Ա՛խ թաշճեան քաջ Մարկոս ա-

դա , գիւղին [Ձէյթուն] համար հողին տուաւ . թնդանօթածիգը սպաննեց , գիւղին հողին ալ տալատեց) :

Կը պատմուի թէ , յաղթութեան նշանները տեսնուելուն պէս , Ձէյթունի նշանաւորներէն Պալճը օղլուն բաղմաթիւ եզներ ու ոչխարներ մորթել կուտայ և վանքին առջև գտնուած դաշտին մէջ ահագին կաթսաներով միտ ու եղինձ կ'եփուի յաղթականներուն համար , որոնք թաղումի և գոհարանութեան արարողութիւնը կատարելէ վերջ , մեծ խնճոյք մը կ'ունենան հող և զիրար կը շնորհաւորեն :

Ձէյթունցիք այս պատերազմին՝ ամէնքն ալ մեծ աւարի կը տիրանան . Ձէրքէզներուն արծաթապատ դահակները , ոսկեկից քսակները , մետածներուն ու փախչողներուն զէնքերն ու զարդերը և ձիերը իրենց մէջ կը բաժնեն :

Թշնամիներուն դիակներն ալ թաղել տալու համար Ձէյթունի առաջնորդ Սարգիս Եպիսկոպոս , իր քով կանչել կուտայ Ձէյթունի մէջ բնակող Թուրքերուն Մուսաաֆա անուն մօլլան և կը պատուիրէ որ երթայ թաղել տայ իր ազդակիցները՝ մօլլան , որ այնքան հայասէր էր և Ձէյթունի մէջ ժգկիթ չգտնուելուն համար Հայերուն եկեղեցին կ'երթար աղօթելու , դժկամակութիւն ցոյց տուաւ ըսելով թէ «մեծ մեղք գործած կ'ըլլամ , եթէ խղամի ծէսով թաղեմ այդ անպիտանները , որոնք եկած էին անմեղներ սպաննելու և մեր կիները բռնաբարելու» . եպիսկոպոսին պնդումին վրայ , մօլլան մեծ փոս մը բանալ տալով , դիակները թաղեց . յիշեալ Պալճը օղլու Մահտեսի Հալվոր աղան , մէն մի դիակի համար 30 փարս վարձք վճարեց թաղող Թուրքերուն :

Այս պատերազմին չմասնակցեցաւ միայն Գողանի տիրապետող Եուսուֆ աղան , որ նախատեսած էր կռիւին ելքը և մերժած մասնակցելու հրաւերը «բարեկամիս հետ չեմ ուզեր թշնամանալ» ըսելով :

Կարի սրտառուչ պարագայի մը և անոր ծնունդ չա'տ

սիրուած երգի մը յիշատակութիւնը կարելի չէ զանց ընել հոս: Զազր Տէրէի կռիւին մէջ⁽¹⁾ Խասեան անուն հերոս մը երկու ծանր վէրքեր քնդունելով կ'իյնայ զգայազիրկ ու երբ կ'ուշաբերի, ինքզինքը քաշկռտելով և փորին վըրայ բացուած սուրի ահագին վէրքէն աղիքնեցուն դուրս թափելը արգիլելով կը յաջողի հասնիլ մինչեւ Փրկիչ լեռը. երիտանարդը հազիւ ամսուան մը ամուսնացած էր. իր մայրն ու ամուսինը աւանելով որ ան տուն չվերադարձաւ կռիւէն դարձողներուն հետ, կ'երթան իրենց սիրելին փնտնելու դիակներուն մէջ. հոս հոն բաւական թափառելէ յետոյ, կեսուրն ու հարսը իրարմէ կը զատուին առանձին խուզարկութեան համար և վերջապէս մայրը կը գտնէ իր հոգեհատորը արիւնյաթաթաւ ու կիսակենդան. դիւրին է երեւակայել մօր ու զաւկի միջեւ այդ պահուն անցած սրտաճմլիկ տեսարանը. . . : 1862 սեպտ. 27 ին երբ Պոլիս կը հասնին Զէյթունի երկու պատգամաւորներն՝ Տ. Յակոբ քահանան (հայրը Կարապետ Տ. Յակոբեանին) և Մնացական Սէմէրճեան, իրենց կ'այցելէ մեծանուն բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշեան և կը լսէ Տ. Յակոբէն պատերազմին դրուագներէն այս պատմութիւնն ալ և ա՛յնքան կը յուզուի, որ յաջորդ օրն իսկ գրելով իր «Դու զո՞վ խնդրես»ը կը կարդայ պատգամաւորներուն, որոնք Պոլիս զրկուած էին Պատրիարքարանի ուշադրութիւնը հրաւիրել Զէյթունի պատերազմէն վերջ ունեցած անտանելի վիճա-

(1) Պրն. Մնացական Սէմէրճեան իր «Զէյթունի անցեալէն և ներկայէն» գրքին մէջ, էջ 95, փոխանակ խասեանի, կը յիշէ Մելքիսեդ Քաամեանը. ասի ականերէ սխալ մըն է, ինչպէս ինքն ալ կը յայտնէ, Քաամեան չէ մեռած, մինչդեռ Պէշիկթաշեան թէ «Դու զո՞վ խնդրես» և թէ «Ո՛չ փող զարկինք» իր միւս ծանօթ երգով Զէյթունցի պատանիին վաճառ ու քաղուով կը տաղերգէ. ասկէ զատ, Քաամեան չէր կրնար Զազր Տէրէի կռիւին մէջ գտնուած ըլլալ, որովհետեւ ինքը Շովրոյեանի թաղին չի պատկանիր, այլ Սուրենեանին. ենթադրելով իսկ որ մասնակցած ըլլար այդ կռիւին, Պէշիկթաշեանի յօրինած երգերը չեն կրնար անորվերագրուիլ, քանի որ չէ մեռած, թէև ասուղիւ Քաամեան Մելքիսեդի ականջները կտրուած է եղեր, չենք գիտեր ի՞նչ պարագայի տակ:

կին վրայ . որովհետեւ Ազիզ փաշա իր պարտութեան վր-
րէժը լուծելու համար , հրաման դրեալ էր ամէն կողմ և
հրահանգած , որ ինքզինքը Իսլամ դաւանող ամէն մարդ ,
ուր որ հանդիպի Ձէյթունցիի մը , ազատ ու պարտաւոր բլ-
լայ սպաննել զայն ու կողոպտել . այս պատճառաւ Ձէյ-
թունցիք ստիպուած էին զգուշանալ և իրենց սահման-
ներէն չհեռանալ , ուստի և մօտաւոր սովի մը արհաւիր-
քին ենթարկուած :

Անմահն Պէշիկթաշեանի հանրածախօթ այդ ոսանա-
ւորը կը փափաքէինք որ այսպատմութեան մէկ մասը կազ-
մած ըլլայ . ուստի կ'արտատպենք զայն և Ազիզ փաշայի
պատերազմը ներկայացնող Տասթանիկէն քանի մը տուներ
որ մինչեւ ցարդ կը գործածուի Ձէյթունի մէջ . Տաս-
թանիկէն մէջ յիշուած Քէրթմէնը՝ Ձէյթունէն երեք ժամ հե-
ռու , դէպի արեւելք թուրք գիւղ մըն է . ասոնք երբ
կըլսեն Ազիզ փաշայի պարտաւորութիւնը Ձէյթունը կոտո-
րելու համար , կը համարձակին պարապ տեղը Ձէյթուն-
ցի մը սպաննել , որուն վրայ , պատերազմէն առաջ , Ձէյ-
թունցիք կ'երթան և նոյն գիւղին բնակիչները սուրէ
կ'անցնեն :

Ի ՍԳԱԼԻ ՄԱՀ ՁԷՅԹՈՒՆՅԻ ՊԱՏԱՆԻՈՅ Ե Ր Գ

Դու զո՞վ խնդրես , մայր իմ անոյշ ,
Ե՛կ , մի՛ դողար , մօտցիր հոս ,
Անշաց աջօք դիտե զորդիդ ,
Ու իր վերքերն արիւնահոս :

Քրդաց մայրեր թող շան ու դուն ,
Ուրախ շուրեր տա՛ր ի Ձեյթուն :

Ինչպէս երբեմն օրրանիս մէջ ,
Փափուկ ձեռամբ փայփայելով ,
Մանկիկ մարմնոյս հանգիստ տայի ,
Իբրեւ հրեշտակ նուագելով

Ձիս հանգչեցուր ի հող, ու դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

«Նորեկ որդւոյս կենաց արեւ,
Ձեզի համար փայլի Հա՛յեր.»
Այսպէս յայնժամ դու երգեիր,
Օրորոցիս նստալ ֆովեր:

Անոնց համար շիջաւ, ու դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

Կարմիր կայրակից ցայտեն վերփէս,
Սակալն մա՛յր իմ, նայե չորս դիւ.
Չարիւնոռչո՛ւ Քիւրսերըն տե՛ս.
Հագարներով փրոռուած գետին:

Կերաւ զանոնք սուրն մեր, ու դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

Ինչպէս վիշապ մըռնկեցելով,
Յանկարծ մեր վրայ յարձակեցան,
Ցրնցեց Ձեռքուն գլուխն ժայռոս,
Իւր վրեհից մեջ բոբափեցան:

Կարմիր ներկաւ ձորք մեր ու դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

Ու ծափ զարկին մեր հարց ստուերք,
Ձի չե մեռած Հայոցս կրակ,
Ու ցրնծացին այնչափ զոհեր,
Ձի լուծաւ վրեժ յարեան կոհակ:

Խընդաց Մասիս, մայր իմ եւ դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

Վերջին համբոյր տաւ ֆեզ, մա՛յրիկ,
Հասուցանեաւ զայն սիրունիւնս.
Վերջին անգամ գրրկեմ մեր հող,
Ոյր արդ կ'իջնեմ ի ծոցն անդոյս:

Խա՛չ մի սրնկե վրաս ու դուն,
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեռքուն:

ԱԶԻՉ ՓԱՇԱՅԻՆ ՏԱՍԹԱՆԸ

Իսպիսա Քերթնկնի գուղուսուն գուրսու ,
Անիսկ Մարաշա շեփա օրունսու .

Գրրգ պին չերֆեզիշե պիր պեօյիւֆ օրսու ,
Ազիզ փաշամ սէր ֆի , ո՞ւնմայրմ մի պէն :

Եկնի իննեամ սէր ֆի , ույմա հեր սեօզե ,

Էրմենի միլլեթի չըգարմա եիւզե .

Եկքմիշ պին աւֆերսէն նե՞ օրուր պիզե ,

Չերֆեզ պեյլերինի գը՞րմասըմ մի պէն :

Շօրփօղլում սէր ֆի գարշըյա վարսըմ ,

Պեշ սաաթ թօզ իննեմ իշիկնիկ գալսըմ .

Տեօյիւշ պեշիւշ օրմազ , պիր ազ ճան վերսիմ ,

Եկսի գաթ գարշըսընիսա տն՞ւրմասըմ մի պէն .

Եաղուպ օղլում սէր ֆի պէն սե վարայրմ ,

Կեշեն Չերֆեզլերին պօյուն կեօրեյիմ .

Հեփիսի սե եմրան կիպի եռսայրմ ,

Մարաշ ֆեօփրիւսինե սեֆ գովմասըմ մի պէն :

Սուրեն օղլում սէրֆի , սեօյլեմեմ գրաա ,

Գըրաւրմ հեփիսինի երմեմ վեալեւե ,

Փա՛շա , գալմա եկեր փիրին վար իսե ,

Կեշեն թապուրըսը պօ՞զմասըմ մի պէն :

Տէր Յակոբում սէր ֆի գալգըն հաւիւյազ .

Թուրսուղլումզը բանջար կիպի տօրայազ .

Թեֆֆե գափուսընիսա տուա եյլեյեֆ ,

Տաշ գըլըն գաւկայա կի՞րմեփիմ մի պէն :

Պաշնը օղլում սէր ֆի հազգա թափայրմ ,

Կիւմիւշ աշթուն իշե գուշե եափայրմ ,

Կեշեն աւֆերշերն ճեմի գըրայրմ .

Գըրըյան չերֆեզլերի կե՞օմմեփիմ մի պէն .

Ղօգան օղորւմ տէր ին , ե՛յ Ազիզ փաշա
Մընաժըգա ույուպ էյլեմէ խեղա .
Սեն գափղանսըն արսան իշէ քօգուշմա ,
Զէյթին պիր դօնէկ կիւշ , տե՛մէսիմ մի պեն :

Ազիզ փաշա տէր ին պենէկ պիլմէսիմ ,
Մարաշ ալանլարն սեգիւնէ գանսըմ .
Եկսիր վերսիմ չե՛րֆեզլերմ վէ քօփում ,
Զէյթինըն էարար պիլմէսիմ պեն :

Սենէ պին սեֆիզ էիւզ ալքըն իֆիտէ ,
Աղօսքոսըն իֆինճիսի եկվմիէտէ ,
Վուգու պուշու պու ճիւմլէսի Զէյթունէտէ ,
Եարան օլ չէշլերի կե՛օրմէսիմ մի պեն :

Ազիզ փաշա քօփլարընա կիւվէնէսի
Թաշնէան էյի իշէ քօփնի վուրուշի ,
Փաշա տէր պունլարա խըզըն եերիշի ,
Պօգուշան օրսույնա կե՛օրմէսիմ մի պեն :

Փաշանըն տիզլերին պաղը չեզիւշիւ .
Գուրգու թէշաշընէան պաղըն հօզիւշիւ .
Զերֆեզլեր գափասըն եեֆտէն հզիւշի ,
Օրսու գրգ պին իֆէն հեման պօգուշը :

Գուշ խաշաղըմ սեօյլեր պիր աշըգ կիպի ,
Գրըշը Զերֆեզլեր փերիշան կիպի ,
Մաշաղլան պու Զէյթին գաշաքաշ կիպի ,
Տիւշմանէ գուրթ կիպի , տե՛մէսիմ մի պեն :

ՆԱԲՈԼԷՈՆ Դ . ԻՆ ՄԱՏՈՒՑՈՒԱԾ ԲՈՂՈՔԸ .— Սուլ-
թան Ազիզ երբ իմացաւ Ազիզ փաշայի արշաւանքին ալ-
խուր վախճանը , սաստիկ բարկացած հրաման լրատ 150,
000 կանոնաւոր զօրք շարժման մէջ դնել և Զէյթուն ա-
նուն քաղաքին գոյութիւնը ջնջել , այս ահաւոր լուրը երբ
հասաւ Զէյթուն , բնիկ Գրիգոր Վարդապետ Աբարդեանը

խակոյն Պոլիս զրկուեցաւ . սա Պոլսոյ ազգայիններէն թե-
լադրուեցաւ Բարիզ երթալ և Նարուէոնի բողոքել . վար-
դապետը Բարիզի մէջ միանալով Շահնազարեան Կարապետ
վարդապետին , կայսեր կառքով անցած պահուն , յաջողե-
ցաւ պատրաստուած աղերսագիրը ներկայացնել . Նարու-
էոն խոստացաւ միջնորդել և իրօք ազդու միջամտու-
թեամբ մը Սուլթան Ազիզը ետ կեցուց իր դիտաւորու-
թիւնը գործադրելէ ու ճամբայ հանուած զօրքերը ետ
դարձան . Ազիզ փաշա եւս պաշտօնանկ եղաւ և Սիւլէյ-
մանիա զրկուեցաւ . Զէյթունցիներու երթեւեկութեան
արգելքն ալ ջնջուեցաւ : Տ . Յակոբի և Սէմէրճեանի հետ
Պոլիսէն Զէյթուն ուղեւորուեցան Ֆրանսական դեսպա-
նատան Բ . թարգմանը Պ . Ժիւլ Բոպէրթ , որ 20 օր մը-
նալով քննութիւններ կատարեց ու վերադարձաւ :

Ազիզ փաշայի արշաւանքին նկատմամբ քննիչ յանձնա-
խումբ մը կազմուեցաւ որ Մարաշ պիտի երթար չարիքին
պատասխանատուները ճշդելու պաշտօնով . Հայերուն կող-
մէ յանձնախումբին անդամ որոշուած Եօզղատի առաջ-
նորդ Մատթէոս վարդապետը՝ ճամբայ չելած վախճանե-
ցաւ , ուստի անոր տեղը Պոլսոյ Խասդիւղի քարոզիչ Ներ-
սէս վարդ . Վարժապետեան (ապա Եպիսկոպոս և Պատ-
րիարք) զրկուեցաւ Ասանա , ուր գտնելով իշխաններէն
Աստուածատուր Եէնիտիւնեան , Շորվոյեան Հազօր աղան
և Տ . Մովսէս քահանան , եւելի լաւ նկատեց անոնց հետ
Պոլիս դառնալ , քան թէ Մարաշ երթալ , ուր հաւանօրէն
ոչինչ արդիւնք ձեռք պիտի բերուէր Յանձնախումբին կա-
տարելիք քննութիւններով . իշխանները Վարժապետեանի
առաջնորդութեամբ Մեծ Եպարքոս Ալի փաշային ներկա-
յացան և պարզեցին Զէյթունի վիճակը . Մեծ Եպարքոսը
խոստացաւ նոր Յանձնախումբ մը զրկել Զէյթուն և ար-
դարութիւնը գործադրել տալ . իրօք ալ երեք անձերէ
բաղկացեալ յանձնախումբ մը շուտով զրկուեցաւ Զէյթուն .
Շահին պէյ՝ ներկայացուցիչ կառավարութեան , Սարգիս
էֆ . Աղարէկեան՝ Հայոց Պատրիարքարանին և Տավուս

էֆ . Կաթողիկէ Հայերուն , տառնք հասան Ձէյթուն , միջոց
մը մնացին հոն և առանց հիմնական կարգադրութիւն մը
ընելու վերադարձան Պոլիս :

Արդիւնքը այս բոլոր դիմումներուն , քննութիւննե-
րուն և երթեւեկութեանց , վերջապէս այն եղաւ , որ 1865
թուականին , Կեդրոնական կառավարութեան հրահանգով
Մարաշի զինուորական հրամանատար Քէլ հասան փաշա
հրաւիրեց Ձէյթունի իշխանները որ Մարաշ երթալով Ձէյ-
թունի համար որոշուած թուրք Գայմազամը տանին իրենց
հետ և կանոնաւոր կառավարութիւն մը հաստատուի ի-
րենց մէջ ալ . իշխանները խոհեմութիւն համարեցին վե-
րահառ չորիքներէ խուսափելու համար չհակառակիլ :

ԱՐԾՐՈՒՆԻ ՅՈՎԱԿԻՄ ՄԵԼԻՔԵԱՆ . — 1853 թուա-
կանին Պոլիսէն Մելիքեան Արծրունի Յովակիմ աղա տ-
նունով մէկը եկաւ Ձէյթուն իրրե զաղափարական ֆարո-
գից և հին պանդոկը (քէրվան սարայ) կառավարական պաշ-
տօնատունի մը վերածելով , ինքը կառավարիչ եղաւ և
չորս իշխաններն ալ ժողովի անդամ որոշելով , Տիրացու-
եան Տէր Մարտիրոսը դատաւոր կարգեց և սկսաւ Ձէյ-
թունը կառավարել շատ կանոնաւոր կերպով : Տարի մը
վերջ ձեռնարկեց Կիւրէաթի բերդին նորոգութեան , բայց
տեսնելով թէ տեղւոյն վրայ պէտք եղած դրամը ձեռք չբեր-
ուիր , խորհեցաւ Րուսիա երթալ այդ նպատակով : Արեւել-
եան պատերազմին բորբոքած ժամանակն էր և խիստ վը-
տանգաւոր՝ ճամբորդութեան համար . իշխանները թէեւ
չատ ջանք ըրին արգիլել զինքը , բայց յամառեցաւ ան իր
այդ որոշումին վրայ և մեկնեցաւ . Արծրունի Յովակիմ
Կարնոյ մէջ ճանչցուելով ձերբակալուեցաւ ու կախուե-
ցաւ , թէեւ առաջնորդը՝ Գրիգորիա Եպիսկոպոս , ամէն հը-
նարք ի գործ դրաւ կախաղօնէ ազատելու համար զինքը :

ՊՈՅԱՄԵԱՆԻ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ . — 1863 Մայիսին Պո-
յամեաններու տունէն մէկը Եարփուզէն Ձէյթուն վերա-
դարձի ատեն , երբ Չավտար Պէլ լսուած կիրճէն , կ'անցնէր
ժայռի մը ետեւ պահուրտած Չէրքէզէ մը սպաննուեցաւ :

Զէյթունցիք դիակը բերին գերեզմանատուն և թաղելէ վերջ, ուխտեցին վրէժը լուծել ու այնպէս դառնալ տուներնին : ուստի հոն , գերեզմանատան մէջ , իրենց զէնքերը բերել տուն և 70 մարդ զինուելով դիմեցին ոճրագործ Զէրքէզին գիւղը՝ որ 10 ժամ հեռու էր Զէյթունէն և 6 մարդ սպաննելէ ու գիւղն ալ աւարի տալէ յետոյ՝ վերագարձան տեղերնին :

ՔԻՐՄԷՐՆԻ ՀԱՎԱՃԱ. — Թոշակաւոր կամաւորներու զինուորագրութեան պաշտօնով 1854ին Անգլիոյ կողմէն Քիրմէրնի Հավաճա անուն Լիրանանցի քրիստոնեայ մը եկած էր Մարաշ և կամաւորներուն համար պէտք եղած քանակութեամբ մազէ վրաններ պատրաստել տալու գործը , չափն ու ձեւը որոշելով , յանձնարարած էր Մազմաններու թուրք շէյխին . սա իր յանձնառութեան մէջ խարդախութիւններ գործեց և Հավաճա վէճի բռնուեցաւ անոր հետ ու խնդիրը դատարան հանուեցաւ , դատաւորը անարդարութեամբ ի նպաստ շէյխին վճիռ արձակեց , որուն վրայ Հավաճա , Անգլիոյ մէկ գործակատարը ըլլալուն ինքնավստահութեամբ և զայրացած , նախատեց դատաւորը գոչելով անոր երեսին դատարանի մէջ . « փէզէ-վէ՛նկ , պէօյլէ՞ մի շէրասթ քէսէրլէր , » և իսկոյն Հալէպ գնաց արուած վճիռը բեկանել տալու համար :

Դժուար չէ երեւակայել դատաւորին գոյնն ու սրտին փոթորիկը՝ կեանքուրի մը բերնէն ա՛յս կարգի անարգանք մը լսած պահուն : Ան՝ մոլեգնած , շուկային մէջ « մեր սուրբ օրէնքն ու կրօնքը հայհոյուեցաւ , վրէժխնդրութիւն » աղաղակեց և բռնկելու դիւրապատրաստ խուժանը , երբ Հավաճա վերագարձաւ Հալէպէն , իսկոյն շրջապատելով անոր բնակարանը հրդեհեց զայն և խեղճ մարդը իր կնոջ և ութը տարեկան զաւկին հետ ողջ ողջ այրեցաւ բոցերուն մէջ :

Այս սրտածմլիկ դէպքը ցոյց կուտայ թէ , Մարաշի թուրքերը ո՛ր աստիճան մոլեռանդ են ու համիտաբարոյ և դժուար չէ համոզուիլ որ Զէյթունցիներու անցեալին ու

հերկային մէջ կրած տաղնապները՝ մեծագոյն չափով արդիւնք են այդ կոյր մուկաւանդութեան : Հոս կը գնենք դժբախտ Հովաճային վրայ շինուած սաւանաւորը , որ կը պատկերացնէ աղէխարշ եղելութիւնը : Ոսանաւորին մէջ յիշուած Մուսթաֆա աղան՝ աղգեցիկ պաշտօնեայ մը եւ Հովաճային ալ բարեկամն է եղած , որ ի զուր աշխատեր է արգիլել ամբոխը այդ խուժուժ արարքէն ու մանր է Հովաճայի տունը , յուսալով թէ գուցէ իրեն համար պիտի չհամարձակին հրդեհել . բայց երբ կը բռնկցնեն , կըստիպուի ձգել ու փախչիլ : Նոյնպէս յիշուած Հասան աղան եւ Մէլիք փաշան՝ Հովաճային բարեկամներն են , որ նոյն միջոցին Հալէպ գանուելով չեն կրցած օգնութեան հասնիլ :

Ինկիլիզ վեֆիլի կիթսի Հաշեպե ,
Քենսի եղի իդե տիշտի տօրապա ,
Սերայրն չկրեսի պեօյիւք դաշեպե ,
Ինկիլիզ վեֆիլի եանսը Հաւիանա :

Մագմանշարրն շեյխի չաշը պիր մեհեհնկ ,
Հաւիանա գասըյա տեսի փեգեվեհնկ ,
Գասը դազեպրեհնի գուրսու պիր քիւֆեհնկ ,
Պագըն շիւսի Հաւիանանըն հաշինե :

Իսրաւ սյազրանսը ֆերմանա գարշը ,
Իֆի կիւն գաւիանսը Սուրբանի չարշը ,
Հաւիանա սեւայրնա գոնու աթեշը ,
Ինկիլիզ վեֆիլի եանսը Հաւիանա :

Հաւիանանըն կլի քուքուշուպ եանար
Մասաւ իսե Հաւիանայա սարշըր .
Սապի չօճուգ անա տեյու եաշիարըր ,
Իւշի ճայրըր ճայրըր եանսը Հաւիանա :

Աղեժ կեղիւր տեյու ֆեօշեյե գաջար ,
Կեօգիւնին եաշը սեշ կիւպի սաջար ,
Մուսսաժա հփեհիսի պրագըպ գաջար ,
Ինկիլիզ վեֆիլի եանսը Հաւաճա :

Աճեպ Հասսն աղա տույար կեղիւր մի ,
Մեղիֆ փաշա հաշըմըզը պիլիւր մի ,
Չօճուդուն փիդանը սիզե գաշըւր մի ,
Ինկիլիզ վեֆիլի եանսը Հաւաճա :

Աղեժ կեղսի հեր ֆեօշեյէ սաղըշը ,
Չաւաշը Հաւաճա եանըպ գաւըրըշը ,
Սօն նեփեւսե Իսա տեյու չաղըրսը ,
Ինկիլիզ վեֆիլի եանսը Հաւաճա :

Սենե պին իֆի եիւզ եեթմիշ իֆիսե ,
Օշու պիր աշեմեթ քարիսի իսշաւսե ,
Ինթիհասը Մարսըն օթուզ պիրիսե ,
Սօն կիւնընսե հօշեհ եանսը Հաւաճա :

Բարբաքեցան Չէյթուհեյիք երբ խմացան Հաւաճային
վրայ գործադրուած այս ոճրապարտ արարքը և լուր ար-
ւին Մարաշի Հայերուն որ չմնասուելու համար հեռանան
թուրք թաղերէն , որովհետեւ իրենք որոշած են յարձա-
կում մը գործել և լուծել Հաւաճային վրէժը . շա՛տ դըժ-
ուարութեամբ յաջողեցան մարաշաբնակ Հայերը հանդար-
տեցնել Չէյթուհեյիք և հասկցնել անոնց թէ ասանկ գործ
մը ո՛րքան սուղի պիտի հասի իրենց ապագային մէջ . թէև
Չէյթուհեյիք ստիպուեցան հրաժարիլ իրենց այս խորհուր-
դէն , բայց չկրցան լռեցնել իրենց սրտէն պօռթկացող վը-
րէժխնդրութեան ձայնը , մինչև որ քանի մը թուրքերու
արիւն չթափեցին դժբախտ զոհերու աճիւնին վրայ :

Ի՞նչ պատուական դաս քրիստոնեայ Եւրոպային , ու-

բուն նիւթական անարդ ու զձուձ հաշիւներուն քով համիտական քաղաքականութեամբ ամբողջ հայութեան բնաջնջումն անգամ գէրոյի մը չափ արժէք չունեցաւ . . . :

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՒ ՍՈՒԼԹԱՆ ՄԷՃԻՏ.—

Իշ-Նահիէյի կեդրոնատեղին է Եէնիճէ Գալէ բաւած գիւղը՝ որուն մօտերը՝ Մուճուղ Տէրէսին լատիններ վանք մը շինած են 1866 ին . այդ վանքին վանահայրն էր Հայր Սալվատոր , որ 1895 ին թուրք զինուորներու ձեռքով խողխողուեցաւ և լանցաւորները ըստ սովորութեան՝ անպատիժ մնացին : Մինչև 1848 թուականներուն այդ նահիէին միւսեղիսն էր Գայիշ օղլու Սիւլէյման աղա անուն սեռեպեյի մը , որ կ'իշխէր քանի մը հայ գիւղերու վրայ և տարին անգամ մը Ֆրնուղ կ'երթար հեծեալներով ու թըմբունիներով , սանձարձակ կ'իջնէր վանքը կամ գիւղը և կողոպտելով կը վերադառնար . Զէյթունցիք կ'ուզէին այս չարագործին դատ մը տալ , սակայն Ֆրնուղի ալեղարդ վանահայրը՝ Նիկողայոս Եպիսկոպոս արգելք կը հանդիսանար , խորհելով թէ Զէյթունցիներու միջամտութիւնը Ֆրնուղի քար ու քանդ ըլլալուն պատճառ կրնայ ըլլալ . բայց և այնպէս , Գայիշ օղլուն հեռացնելու համար միջոց մը կը խորհէր . եպիսկոպոսը խորհրդակցելով Յովհաննէս վարդապետ Թախաճեանի հետ , որոշուեցաւ որ Ֆրնուղցի Պրլտրեան Առաքել աղան իրենց հետ ունենալով Պոլիս երթան Սուլթան Մէճիտին բողոքելու այդ բռնապետին դէմ . Առաքել աղա արքունի վառօդապետ Պողոս պէյի ազարակին մէջ ծառայած ըլլալով , ծանօթ էր Պոլիսին :

Երեքը միատեղ Պոլիս կ'երթան և հիւր կ'ըլլան Պողոս Պէյին Այ Սթէֆանոյի բնակարանը . պէյը կը քաջալերէ զիրենք և կը խոստանայ եպիսկոպոսը Սուլթանին ներկայացնել , ու երբ օր մը գործի մը համար Պալատ կը հրաւիրուի և Սուլթանը զինքը ճաշի կը նստեցնէ իրեն հետ , Պէյը օգտուելով պատեհութենէն կ'ըսէ Սուլթանին . «Վեհափա՛ռ տէր , այս օրեր հիւր մը եկած է ինձի Մարաշէն , որ Ֆրնուղի վանահայր եպիսկոպոսն է . ալեղարդ , եղա-

կան դէմք մը , կ'արժէ որ Ձեր վեհափառութիւնը տեսնէ զինքը , մանաւանդ որ հիւրն ալ ջերմապէս կը փափաքի իրեն ներկայանալ » . Սուլթանը կը հրամայէ անմիջապէս ներկայացնել . Պողոս Պէյ այս աւետիար կը հաղորդէ եպիսկոպոսին , խորհուրդ տալով որ համարձակօրէն պարզէ իր խնդիրը Սուլթան Մէճիտին և ձեռք մը յարմար ըզգեստ հագցնելով , երեքշաբթի օր մը պալատ կը տանի : Նիկողայոս Եպիսկոպոս խկապէս փառաւոր մարդ մըն էր , թէև 75 տարեկան , բայց դեռ վարդապոյն այսեր սենէր , արծուաքիթ և բազէի սուր նայուածք , ձիւնի պէս ճերմակ քառանկիւնածե մօրուքը մինչեւ ծունկերը կը հասնէր . երբ կայսեր կը ներկայանայ ու կը կարդայ սովորական աղօթքը , Սուլթան Մէճիտ հիացումով կը դիտէ զինքը ու կ'ըսէ . « Մաշալլահ , մաշալլահ , էլ համալուլլահ խալիլի եէզասանէ » խնդրելով թէ ֆրիլի միլլէթ և օգ տրբ . պէնտէ թէպաամըն հիշ տիրիսինին միլլէթ ու մէզէպլինի թէ ֆրիլի իթմէմ . ճիւղէսինի տէ սէվէրիմ : Մուրա'խիսսա , տիլէ' , տիլէտիքլէրին հէր նէ իսէ վէրիլսին : »

— Գահդ , թագաւորութիւնդ հաստատ մնայ , կը պատասխանէ եպիսկոպոսը .

— Շնորհակալ եմ բարեմաղթութիւններուդ համար , կը յարէ Կայսրը . ինչ խնդիր որ ունիս , մի' քաշուիր , ըսէ : — Տէ'ր , կը պատասխանէ եպիսկոպոսը , Գոյիշ օղլու անուն skerkajji Վիւսէրիս մը ունինք , որ միշտ կուգայ մեզի , Ֆրնուզի ծառաներուդ շատ նեղութիւն կուտայ , կը խնդրենք որ անգամ մըն ալ ոտք չկոխէ մեր գիւղը : — Պաշտօնա'նկ ըրի , կ'ըսէ Կայսրը , ուրիշ ինչ կ'ուզէք :

— Մեր գիւղին տուրքերը 10000 զրուշ շա'տ ծանր է , 4000 ի իջեցուի :

— Այդպէս թող լլայ , կ'ըսէ Սուլթան Մէճիտ :

— Մեր գիւղը Տիւրզի հարկահաւաքներ թող չգան , վախցեր ենք անոնցմէ . մենք 4000 զրշ .ը Պողոս պէյին կը զրկենք ուղղակի , անկէ ստացուի :

— Ուրիշ ինչ կ'ուզէք , կը հարցնէ Սուլթանը .

— Մեր ցորեններէն տասանորդ ե ոչխարներէն տուրք
չառնուի, (այն տակն մէկ ոչխարին 12 փարա միայն կ'առ-
նուէր) կը պատասխանէ եպիսկոպոսը:

— Խնդիրք ունի՞ս դեռ, կ'ըսէ բարեալրա կայսրը.

— Ո՛չ, վեհափառ Տէր.

— Շա՛տ լաւ. խնդիրքներդ ամբողջութեամբ լնդուն-
ուած են. Ո՛չ միայն քու վանքիդ, այլ տէրութեանս մէջ
գտնուած բոլոր վանքերուն տուրքը բաշխեցի. անոնք
վազըժ թող լլա՛ն, կը յայտարարէ Սուլթան Մէճիտ զը-
ւարթութեամբ, ե դառնալով Պոզոս պէյին «սիզտէն մէմ-
նուն օլտում, Պո՛զոս, չօգճա կէօրիւշտիւմ, տէյի՞լ մի,
մուրախխասս պապա ազիզ միւսաֆիր արը», կը յարէ: Կայ-
սեր քղանցքը համբուրելով կը մեկնին պալատէն ու կ'եր-
թան Մեծ Վէզիրին, որ բնականաբար սիրով կ'ընդունի
զիրենք ե եպիսկոպոսին կը նուիրէ ոսկեզօծ արծաթեայ
քթախոտի տուփ մը՝ կափարիչին վրայ իր պատկերը փո-
րագրուած, նաեւ սաթէ ագամանդազարդ ծխախոտի ջը-
պուխ մը. Պոզոս պէյ կ'ըսէ վէզիրին՝ թէ եպիսկոպոսը ո՛չ
քթախոտ կը գործածէ ո՛չ ծխախոտ, լա՛ւ կ'ըլլայ որ տու-
փը ոսկիով լեցուն նուիրուի. պէյին առաջարկը խերոյն կը
գործադրուի:

Տուն կը վերադառնան. Յովհաննէս վարդապետ դառ-
նապէս կը դանգաաի որ իր տուած խորհուրդին համե-
մատ, եպիսկոպոսը չէ խնդրեր Սուլթանէն որ վանքին 14
հայ գիւղերը վանքին վազըժ լլա՛ն. — Ի՞նչ կ'ըսես, պա-
պանժումն Զաքարիայի եղայ, գիտես թէ ամէն օր թա-
ղաւո՞ր տեսած եմ, եթէ ինքը չհարցնէր, այնքանն ալ չը
պիտի կրնայի ըսել — կը պատասխանէ սրբազանը. Պոզոս
պէյ կը ծիծաղի ու կը յայտնէ թէ, կայսրը պառչածութե-
նէն աւելի երկար տեսակցեցաւ ե մանաւանդ երբ բոլոր
վանքերուն տուրքերը բաշխեց, պէտք է բաւականանալ
ե գո՛հ ըլլալ:

Այս ներկայացումէն 15 օր վերջ կայսեր խոստումնե-
րուն փերմանը, եպիսկոպոսին պատուանշան մը ե 120

սակի ճանապարհածախս զրկուեցաւ պաշտօնէն և անկէ վերջ երեք ամիս ալ Նիկողայոս եպիսկոպոս Պոլիս կեցաւ և Մայր Եկեղեցւոյ մէջ հանդիսաւոր պատարագ և քարոզ տալէ յետոյ Մարաշ վերադարձաւ, հետը բերելով Պողոս պէյէն նուիրուած խել մը թանկագին անօթներ, Թախաճեան վարդապետն ալ ուղղակի Գաւառները զրկուեցաւ Պոլիսէն՝ վանքերու տուրքերուն բաշխման աւետարտ տալու :

Կայսերական ժեռմանը Մարաշի մէջ կարգացուեցաւ և մեծ յարգանքներ ընծայուեցան եպիսկոպոսին, այդ թրւականէն մինչև հիմա Ֆրնուզի գիւղն ու վանքը զերծ կը մնան տասանորդի և ոչխարի տուրքերէն, թէև Զէյթունի Գայմագաւները շատ անգամ փորձեր են գանձելու, բայց չեն յաջողած, ֆէրմանը կը պահուի ապահով տեղ մը : Գայիշ օղլուն ալ պաշտօնանկ եղաւ իր միւշեղլիմի (միւտիր) պաշտօնէն, սակայն տարի մը ետքը կրկին ձիաւորներով ու թմբուկներով Ֆրնուզ մտաւ, եպիսկոպոսը Մարաշի կառավարիչին բողոքեց, որ պատասխանեց թէ, իր սիրոյն համար տարի մը անպաշտօն թողուցեր են Գայիշ օղլուն և այդքանը բաւական է իրրեւ ապաշխարանքան ալ միւշեղլիման մէն է, մեղք է, պէտք է որ կեանքներուն շնորհիւ ապրի, յետոյ աներեսաբար աւելցուց. «Մուրախիսաս տայի, էշէյին գաղանձը աթ իշիւն տըր», այսինքն Հայուն շահը Թուրքին համար է : Եպիսկոպոսը այս նախաախնքէն գրգռուած ըսաւ կառավարիչին. «Զեղիպէսներու օրով Հայը պէտք չէ որ ապրի» և խնդրեց Զէյթուն իջնելով օգնութիւն խնդրեց, Զէյթունցիք ալ Գայիշ օղլուն արժանաւոր պատիւ մը տալ որոշեցին և Տէլի Քէշիշ 20 կարիճ հեան առնելով գնաց ու Ֆրնուզը պաշարեց, սարսափահար բռնակալը առանց ղիմադրութեան անձնատուր եղաւ և իր 30 ընկերներուն հետ թեւերնին կապուած Զէյթուն բերուեցան ու ախոռներու մէջ բանտարկուեցան, երեք օրէն հետիտան արձակեցին զանոնք երգուընցնելով որ անգամ մըն ալ ոտք չկոխեն Ֆրնուզ : Այս առիթով էր որ Տէլի Քէշիշ Նիկողայոս եպիսկոպոսին

բարձրաձայն որոտաց և լսաւ . «հա՛յր սրբազան , ֆէրման տէրման խթէր , տէրմա՛ն , տէրմա՛ն .» այս խօսքը առածի կարգ անցիր է Ձէյթունցիներու մէջ : Եղեկութիւնը Պսլիա Պողոս պէյին ալ իմացուցին և Մարաշէն յանձնախումբ մը զնաց Պայիշ օղլուի յետնեալ տուրքերը գանձելու և աւագակը ա՛յնքան աղքատացաւ , որ էշ մը իսկ չունենալով , շալակով լեռնէն փայտ կը բերէր վառելիքի համար :

ՉԻՆՉԸՆ ՊՕՂԱԶԻԻ ԿՌԻԻԸ . — Կոկիսոնի հիւսիսային կողմը Սարչը ըսուած եայլան (հովիտ) Աֆշար ցեղին ամարանոցն էր . 1848ին , առաջին անգամ ըլլալով ասոնք որոշեցին Կոկիսոն անցնել նոյն տարուան ամառը . Կոկիսոնցիք , Թուրք թէ Հայ , դիմում ըրին իրենց տիրապետող Պայաղիտ օղլուներուն — որոնց կը վերաբերէր Կոկիսոնը՝ մինչև Սահմանադրութեան հռչակումը — և խնդրեցին որ Աֆշարներու Կոկիսոն գալը արգիլուի : Պայաղիտ օղլու Ահմէտ պէյ Մարաշի կառավարիչէն կը խնդրէ արգիլել Աֆշարներուն նպատակը : սա կը պատասխանէ թէ անոնք ձմեռը Չուգուր Օվա կը բնակին և կը պատկանին Ատանայի կուսակալութեան , ուստի հոն պէտք է դիմել . խնդիրը բողոքագրով մը կուսակալին կը հաղորդուի , որ կը գրէ կառավարիչին թէ ատիկա իր գործը չէ , ինքը ժամանակ չունի մեծ աշխեթի մը դէմ պատերազմելու և հարկ է Կայսեր դիմում բնել . մանաւանդ որ Պայաղիտ օղլուները Սիւհանի ըսուած հին զօրագունդերուն կը պատկանէին և թոշակ կը ստանային պետական գանձէն , սրով և իրենց խնդիրը պետութեան սնկ էր կարգադրել : Պայաղիտ օղլուն և Կոկիսոնցիք ճարահատ , Ձէյթունցիներու օգնութիւնը խնդրեցին Աֆշարներու դէմ . չորս իշխանները խորհրդակցելով որոշեցին արգիլել անոնց Կոկիսոն երթալը և մէն մի թաղէ 50 ական պատերազմիկ , 200 կտրիճներ , իրենց իշխաններուն զաւակաց հրամանատարութեամբ մեկնեցան Ձէյթունէն և ուղղակի Չինչըն Պողազը (Ճանճի կիրճ) կոչուած տեղը՝ որ Ձէյ-

Թուենի արեւմտեան կողմը կը գտնուի 15 ժամ հեռաւորութեամբ, հաստատուելով՝ դիրք բռնեցին. հոյն միջոցին Աֆշարներն ալ 1500 տնուոր, Չուգուր Օվայէն մեկնելով հասած էին Մէյրէմչիլ բերդին քով (Կապանի բերդ) և Պէլ ըսուած տեղը դադար տուած :

Չորս Զէյթունցիներ պատգամաւոր դրկուեցան ցեղապետներուն՝ Հալլ օղլու Սէյֆի պէյի և Ապէաին օղլու Չէրքէզ պէյի մօտ, հաղորդելու անոնց իշխանազուններուն բարեները և յայտնել որ Կոկիսոն երթալու մտադրութիւննին մէկդի թողուն ու Սարլզ երթան դարձեալ ուրիշ տարիներու պէս : Պէյերը Զէյթունցիներու այդ պատգամին վրայ ծիծաղելով ըսին, թէ զիրենք Ատանայի կուսակալը և Մարաշի կառավարիչը չեն կրցեր արգիլել Կոկիսոն մանելէ, Զէյթունի քանի մը կեալուրներն ալ ալի գիշանին. «Ձեր իշխաններուն ըսէք որ Չինչինի կիրճէն հեռանան. հոս Զէյթունի լեռները չկան, գիտենք որ Զէյթունցիք քաջ մարդիկ են, բայց հոս փարա չընեն իրենց քաջութիւնը. կ'ափսոսանք ձեր սղոյսամտութիւնը. շուրջներնիդ հայեցէք, 1500 տնուոր քաջ աշխրեթի մը առջեւ կը գտնուիք. շուտով տեղերնիդ դարձէք, եթէ չէք ուզեր ամենքդ ալ ագռաւներուն կեր ըլլալ :» Պատգամաւորները պատասխանեցին. «Եա'հօ, էր իկիտէ տար եէր օլմազ ալթատա գալանըն ճանը չըգսըն. արթըգ է՛լ ու էյալըն վէպալլարը պօյնունուղա» ու վերադարձան իրենց ընկերներուն քով : Մայիսի գեղածիծաղ օրերն էին. միւս օրը արեւածագէն առաջ, Աֆշարները վերցուցին իրենց վրանները և բռնեցնելով ուղտերուն, պատրաստուեցան իրենց ճամբան շարունակել Թիւրքմէն Ղօճա ըսուած տեղէն դէպի Կոկիսոն. վրանարնակներու, մանաւանդ Աֆշար ցեղին, այս կարգի ճամբորդութիւնները շատ զուարճալի են. ուղտերու բռններուն վրայ կը փռեն նախշուն կապերաներ, որոնց չորս կողմը զանգակիկներ կախուած կ'ըլլան. փեշեկնիկ (ամէնէն առաջ քալող անասունը) ուղտին վրայ կը հեծնէ նորահարս մը, իսկ պախուցքէն կը քաշէ նո-

րատի գեղեցիկ թիւրքմէնուհի մը , ձեռքն ունենալով բուր-
դի թել մանելու գործիքը , միւս բոլոր ուղտերը կը հե-
տեւին առաջնորդող այդ դարդարուն ուղտին զանգակ-
ներու զօղանջին :

Կսկիսոն երթալու համար Աֆշարները ստիպուած էին
անպայման Չինչինու կիրճէն անցնիլ , ուրիշ ճամբայ չի
կար . հսկայ կարաւանը հասաւ կիրճին գագաթը , ուր մօ-
տաւորապէս 1000 Աֆշար ձիաւորներ շարուեցան և ըս-
կոան չորս կողմերնին քննել . ո՛չ մէկ Չէյթուհի չէր տես-
նուիր . անոնք խորամանկ որսորդներու նման պահուըտած
դարանամուտ եղած էին . Աֆշարները աղաղակեցին . « Չէյ-
թուհի կեալուրներ , ո՞ւր էք , դուրս ելէք որ հասակնիդ
չափենք » . կատարեալ լռութիւն . ո՛չ ձայն , ո՛չ մարդ .
Աֆշարները կարծեցին որ Չէյթուհիք իրենց երէկուան
սպառնալիքներէն սարսափահար՝ փախած են և որոշեցին
կարաւանը առաջ քշել և իրենք ետե մնալ , որպէսզի ե-
թէ երբեք Չէյթուհիք դարանի մտած ըլլան , չորս կող-
մէն զանոնք պաշարեն , բոլորն ալ սուրէ անցնեն և մի-
այն երկու հոգի ողջ թողուն՝ Աֆշարներու քաջագործու-
թիւնը և իրենց կոտորուելու գոյժը Չէյթուհի տանելու հա-
մար : Կարաւանը անվտանգ կիրճէն անցնելով դաշտը հա-
սաւ . ձիաւորները ապահովուած իրենք ալ սկսան ճամբան
շարունակել և կիրճը մանել . յանկարծ բուռն հրացանա-
ձգութիւն մը թնդացուց օդը և քանի մը հեծեալներ ձի-
րէն քուրթի պէս վար թափեցան . Չէրքէզ ցեղապետին ձին
ալ զարնուեցաւ և գնդակ մը պէյին ոտքը միտուեցաւ .
Աֆշարները պատասխանեցին իրենց հրացաններով , որոնց
գնդակները ապառաժներուն կը զարնուէին միայն , մինչ-
դեռ Չէյթուհիներուն արձակածները անվրէպ գետին կը
փռէին զիրենք . կարգը Չէյթուհիներունն էր աղաղակ
բարձրացնելու , « է՛յ Աֆշարներ , մեզ ի՞նչ կը կարծէիք ,
գուշաղը քօզոռ կեալո՞ւր . կը տեսնէ՞ք թէ ձեր կարծած-
ներէն չենք , նորէն կը խղճանք ձեր վրայ , զինաթափ ու
անձնատուր եղէք , արդէն այս պահուն ձեր կարաւանը

մեր ձեռքը գերի է . ամենքնիդ ալ կը սպաննուիք .» Սէյֆի պէյ բոլորաւոր իսպառնաւ ու տեսաւ որ 1000 ձիաւորն հազիւ 100ը մնացեր է , միւսները փախեր են . ըստիպուեցաւ անձնատուր ըլլալ և ձերմակ դրօշ մը բարձրացնել . «Ահա զէնքերնիս 10 մարդոց հետ ձեզի կը յանձնենք . անձնատուր ենք . խնայեցէք մեզի և կարաւանը ետ զրկեցէք : Հիմա հասկցանք որ այս երկրին Վալին ալ դուք էք , Փաշան ալ , Պէյն ալ » երբ Ձէյթունցիք ըստացան զէնքերը գլխիկոր Աֆշարներէն , մասն կտրաւանին մէջ ու սկսան աւարը խրչրփրչեղ (յափշտակել) . կարաւանին կիներն ու աղջիկները առանց զիմադրութեան յանձնուեցան հայ քաջերուն . սակայն Ձէյթունցիները անոնց ո՛չ մէկուն պատիւը չուղեցին բռնաբարել , յափշտակուեցան Աֆշարներու հազարաւոր ոչխարներ , ձիեր , կովեր , կապերաներ , թաղիքներ , արծաթեղէն և այլն զարդեր և Ձէյթուն տարուեցան . կիներն ու աղջիկները սղջ առսղջ ետ դարձուցին և թոյլաարեցին . Եր Աֆշարները իրենց 15 զիակաները թաղեն և 11 վիրաւորները հետերնին տանին հախիկն եռւրսերնին (բնակարան) զէպի Սարըղ . Ձէյթունցիներէն միայն Տէլիքէշիշեան Գուզուր (Գրիգոր) սրունքէն վիրաւորուած էր , որ շուտով բուժուեցաւ . այս մարդը վերջը քահանայ ձեռնադրուելով կոչուեցաւ Տէր Մարգար :

Ձէյթունցիներու հրացանաձգութեան ժամանակ իբր 30 թիւրքմէնուհիներ փախչելով ժայռերու խոռոչներուն մէջ պահուըտեր էին . երեք օր վերջ անօթի , ծարաւ , կարաւանին հետքը գտնելով յաջողեցան հասնիլ Սարըղ իրենց տուները :

Աֆշարներուն աշուղը՝ Ապատուլահ , ողբերգ մը յօրիներ էր իրենց այդ աղէտին վրայ . սրուն երկու տունը հոս կը նշանակենք :

Աֆշար Չուզուր Օվասան եիւրիւի վերսի ,

Կեօֆսիւն արգուշայուպ սեշի իշ եիւրսի .

Ձեյթունը Չինիկիսի Ափշարը վուրսու ,
Փերիշան աշրեքըն հալը կիւն օյսու :

Աշրգ Ապսուղահըւ, պէն ֆէնիսիւն եասը ,
Պուշունմագսը աշրեքսի Ափշարն միսլի ,
Պուրնու խըզմալը սը , եասպրսագ փեւլի ,
Ճենկ իջիկիսի գալան գըզար նի՞ն օյսը :

Կոկիսոնցիք և Պայազլիտ օղլուները , Ձէյթուհի քա-
ջերը Կոկիսոն հրաւիրեցին և իրենց երախտագիտութեան
ի նշան անոնց մէյ մէկ ոսկի նուիրեցին . իսկ չորս իշխան-
ներու զաւակներուն ալ մէյ մէկ ձի . երդումով խոստա-
ցան տեւական բարեկամութիւն Ձէյթուհի ֆեռիկետուն .
(քեռի բառը յարգական անուանում մըն է թուրքերուն
կողմէն Հայերուն տրուած) . սակայն այս ապերախտ Կո-
կիսոնցիներն էին որ Աղլի փաշայի պատերազմին ատեն ,
իրենց պետին՝ Պայազլիտ օղլու Օսման պէյին առաջնոր-
դութեամբ Աւագ-Կալ գիւղը հրդեհեցին , և Օսմանի հօ-
րեղբայրը՝ Ահմէտ փաշան էր որ 5000 անկանոն զօրքե-
րու զլուխն անցած փորձեց Ձէյթունի վրայ յարձակիլ ,
թէեւ Ձէյթուհիք ջարդ ու կտոր ըրին զինքը և իր Կո-
կիսոնցի զօրքերէն 15 անձ գերի տարին Ձէյթուն . այս
խեղճ մարդիկը վախնալով թէ պիտի սպաննուին «մենք
Հայ կ'ըլլանք» կ'աղաղակէին . իշխանները ըսին «Ձեզի
պէս ապերախտները անարժան են Հայ ըլլալու» և իրենց
տեղը զրկեցին անվնաս :

ՁԵՅԹՈՒՆՑԻ ՈՒԽՏԱԻՈՐՆԵՐ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՄԷՁ .—
Ժամանակին Ձէյթուհի 15 ուխտաւորներ էֆքէրէի Ս .
Կարապետ վանքէն երբ Կեսարիա կուգան , թուրքերը ա-
տոնցմէ 60 տկոն դրուշ խաւաճ կը պահանջեն . ուխտա-
ւորները կառավարութեան բողոքելով , Սուլթան Մուրա-
տի փերմանը կը յիշեցնեն . բայց տեղական իշխանութիւ-
նը «դուք ձեր երկրին մէջ ազատ էք , հոս Կեսարիա է ,
վճարելու էք» կը պատասխանէ : Ուխտաւորներու կարա-

ւանասուցեալն՝ Շէյխման Չէքիճեան Մ. Ափրեմ աղան հաւ-
մարձակեցաւ այն տանն ըսել, «չա՛տ ըստ, կը վճարենք
և եթէ կրցանք փոխարէնը կրկնապատիկ կ'առնենք,» այս
խօսքին վրայ Չէյխմանցիները կը բանաւարկուին, բայց
կուրս մեան Ազիս աղայէն որ ինչպէս կ'ըլլայ չի բան-
աւարկուիր և Կեաւորացի աղնիս Հայ մը դայն իր տունը
կը հրաւիրէ միտիմարեալ և սրտաւատարեղաւ համար, Չէյ-
խմանցին տեսնելով Կեաւորացիին փառաւոր տունը և դար-
գաբաւած սենեակները, դարձմանքով լեցուած կը հարցնէ
հիւրընկալին, «Ազա՛, քանի որ դուք այսպէս հարուստ
մարդիկներ էք, ինչո՞ւ թողուցիք որ մեր բնիկները բան-
աւարկուին, չէ՞ք մեղքնար մեզ, մենք ալ Հայ ենք, վեց
որումն ճամբայ կարեր եկեր ենք Ձեր վանքը ախար,
ա՛յսպէս է միթէ Հայութիւնը, եղբայրութիւնը, . . .» Կե-
աւորացին կը պատասխանէ, «Հանգիստ եղիք, ճաշդ բրէ,
վաղը տեսնենք, կրցածնիս կ'ընենք, միայն թէ, մի՛ դար-
մանար մեր տունին շքեղութեան, մեր հարստութեան վը-
րայ, դուք ձեր աղքատութեան մէջ, մեզմէն չա՛տ աւ չաս-
աւելի երջանիկ էք, քանի որ աղատ էք, աւ Ձեր սուրին
և հրացանին միջոցով կրնաք պաշտպանել ձեր կեանքն աւ
ինչքը, Կը տեսնե՞ս սա մուշտակները, սակեթեղ գեղեցիկ
սփռոյներն աւ ծածկոյները, տանք սովնքն ալ ոչինչ չեն
արժեր, քանի որ թուրքը մեզ կ'անարդէ, մեր լնտանե-
կան պատիւը կը բանաւարէ, Մենք հաս մեր հարսանիքնե-
րը գողի պէս գիշերները կը կատարենք, իսկ մեր ննջեց-
եալները 1695-1808 թուականին, ինչպէս նաեւ Յոյներու-
նը՝ տեղական Միւֆիթիին հրամանադրովը կրնային թող-
ալի, թէ այդ հրամանադիրը որքան նաւաստացիադ, որ-
քան անարդական էր, կ'աւելեմ յանձնել քեզի պատճէն մը որ
հետզ Չէյխման տանիս» և Կեաւորացին սուսաւ պատճէնը
որ հետեւեալն էր.

«Լապիսի լիպտար գաթերանի, համկի թամը չէյխմանի,
մահրումի տէրկեանը բէպղամնի, պէտ էստա գոճա փա-
փաղ, Բնէա սրահուր քի, կիբուհի քիւֆէրաթի մէքրուհէ:

նիզանն ֆիլանն քեաֆիրըն օղլու ֆիլանն քեաֆիր , միւրա
օլմուշ օլտուղունտան , լաշէի մէքրուհէսինի թիւրապ
տախի գապուլ էթմէզ խէսէ , նէ՛ չարէ , նէ՛ չարէ ,
նէ՛ չարէ քի , թէէֆիւնի միւհլէքէսէնին օրթալըղտան
գալգմաւը խշիւն , շէհէրըն տըշտըրսընա կէօթիւրիւպ ,
պիր խէնսէկ գաղուպ , իշլնէ պըրաղուպ , իւղէրինէ
թօփրաղլայուպ , շլճուպուպ , թէփէլէյուպ կէլէսին , գօճա
փափաղ :

ՄԻԻՖԹԻ ԷՖԷՆՏԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻԻՆԸ

Պայծառնի պէս հաղուտաւ ունեցող , սատանայի գըլ-
խարկ կրող , Աստուծոյ դուսնէն դուրկ , փառ սկզբունքի
տէր , ծերացած քահանայ : Քեզի կը ծանուցուի թէ , ձեր
հայհոյիչ , գարշելի ժողովուրդէն այսինչ հայհոյիչի տղան
այսինչ հայհոյիչը՝ սատկած ըլլալով , իր գարշելի դիակը թէ-
ն հազն ալ չընդունիր , սակայն ինչ օգուտ , ինչ օգուտ ,
ինչ օգուտ , որ վտանգաւոր գարշահատութիւնը հարկ է
մէջտեղէն վերցնել , ուստի քաղաքէն դուրս հանեցէք ,
փառ մը բացէք , մէջը ձգեցէք , հողով ծածկեցէք , կօխ-
կստեցէք , լիցուցէք ու եկէք , ծերացած քահանայ :

ՋԷՅԹՈՒՆԻ ԲԱՐՅԱՌՈՎ

Ղաթրօն կիմի լաղիր հազնէօղ , սատանի թօղը զլօ-
խը շալկէօղ , Աստու դրսօնը գըրկըվէօղ , փառ բնարանը
տէր հերվիւր իրէց : Անհաւօտ , գարշելի ժողովուրդըն մէ-
ջէն ֆլօն , անհաւօտ խշէցքին տէղէն , ֆլօն անհաւօտը ,
սատկիլօն համօր , էնիւր փա լէշը՝ հիւզը պիլօ չէ ընդու-
նը խէ՛ տէ , չի՞րք էնիմ , չի՞րք էնիմ , չի՞րք էնիմ , մուշ-
տօս փա հիւտը , մէր մըջէն վըրճըվիլիլօն համօր , քաղա-
քէն դուրս հանէք , խանտօկ մը փիրէք , էնիւր մէջը բձ-
քէք , վիրէնէ հիւղէօվ ծածկէք , ուտէօք կսխըրստէք , թը-
րտէք ու իգէք , հերվիւր իրէց :

Հիւրընկալ Կեսարացին խորին տխրութեամբ իր հիւրին այս պարագան յայտնելէ եւ հաւաքելէ վերջ, ըսաւ որ այդ լիրբ հրամանագիրը 1808ին միայն կարելի եղաւ արդիւսել, Պէզճեան Յարութիւն Ամիրայի միջամտութեամբ, որ Սուլթան Մահմուտ Բ. ին իմացուցած և ջընջել տուած էր. սակայն, յարեց Կեսարացին, դեռ մինչեւ հիմա ալ Թուրքերը կը շարունակեն ծաղրել, հայհոյել և քարկոծել մեր ննջեցեալները և մեռելաթաղ քահանան, «կեամբուր կէպէրէկի կիտիօր, հա՛» պուալով, ու իրենց ծեր սպիտակամօրուաներն իսկ, փոխանակ յանդիմանելու այդ սրիկաները, *խա՛հ, խա՛հ* կը ծիծաղին . . . :

Եղիտ աղայի տապնջակները իրօք ալ բանտէն արձակել տուաւ Ձէյթունցիները, որոնք ճամբայ ելան և Էգրէկ գիւղին մօտերը հանդիպեցան 50ի չափ Կեսարացի կանաչ ու ճերմակ փաթթոցաւորներու և անմիջապէս մերկացնելով իրենց դաշոյճները, խաւաճի ընկալազիրը ցոյց կուտան անոնց և կը պահանջեն որ իրենց վճարած 60ական դրուշին վրայ 60ական դրշ. տւելցնելով իսկոյն վճարեն և երբ քաղաք հասնին, կառավարութեան ներկայացնելով ետ առնեն տուած դրամներնին. Խեղճ Թուրքերը շա՛տ վախցան և յայտնեցին թէ դրամ չունին, Էգրէկէն գարի գնած են. Ձէյթունցիք ջորի մը զատեցին և գարիի բեռով միատեղ Ձէյթուն տարին, ուր վաճառեցին զայն 20 ոսկիի և բաժնեցին իրենց մէջ. Թուրքերն ալ Կեսարիա հասնելով խարոճի թուղթերը կառավարութեան յանձնեցին և իրենց վնասը ստացան: Այնուհետեւ Ձէյթունցիք երբ կ'երթային Կեսարիոյ կողմերը ո՛չ միայն խաւաճ չէր պահանջուէր, այլ նոյնիսկ անցազիր փնտռող ալ չկար:

ՔԻԹԻՇԵԱՆ ԻՍԷՓ. — Քիթիշեան Իսէփ (Յովսէփ) անուն կտրիճ Ձէյթունցի մը իր երեք ջորիներուն օճառ բեռցած, Այնթապէն երբ մեկնելու վրայ էր անգամ մը, Կեամբուր մէյտանը հրապարակին վրայ չորս ոստիկաններ կը բռնեն ջորիները և կը հրամայեն Իսէփին ձրիաբար

կառավարութեան իրեղէնները խակոյն փոխադրել Հալէպ .
Ձէյթունցին կ'աղաչէ որ զիրեքը ազատ ձգեն իր տեղը
մեկնելու , ինք կին ու զտաւակներ ունի , Հալէպ երթալ
գառնալը ամիս մը կը տեւէ և այլն , բայց անօգուտ . ոս-
տիկանները «Այստեղ Այնթապ է , ձեր Ձէյթունը չէ' , ու-
ղես չուղես , պիտի հնազանդիս կառավարութեան» կը
պոռան երեսին , և Իսէփ հասկնալով թէ սրազատանքնե-
րը արժէք մը չունին անոնց համար , «էր իկիտէ տար եէր
օրմալ» ըսելով կը քաշէ մէջքէն երկայն դաշոյնը՝ փաշան ,
և բռն իողմովը ոստիկաններուն գլխուն մէյմէկ հարուած
իջեցնելով զգայաղիւրկ գետինը կը փռէ անտակնկալի եկած
խեղճ մարդիկը և ինքը համարձակօրէն ջորիները մարա-
ելով կը հեռանայ քաղաքէն .

Ոստիկանները երբ կը սթափին ու կը տեսնեն որ ա-
ներեւոյթացի է զիրենք զգեանող քաջը , կը վազեն ու
եղելութիւնը կը պատմեն Գայմազամ Սատրգ էֆէնտիին ,
որ կը հրամայէ աասը հեծեալ ոստիկաններու , անմիջապէս
մեկնիլ և Ձէյթունցին ևս դարձնել . ձիաւորները Սամ-
ֆէօյի մօտ կը հասնին Իսէփին և կը բերեն Այնթապ . Գայ-
մազամը խակոյն տառանը կը բանայ սիւֆրիին , հայ ու
թուրք երեւելիներու հերկայութեամբ և կանչել կուտայ
ծեծ ուտող ոստիկանները և Ձէյթունցին .

— Գո՛ւն ծեծեցիր ոստիկանները , կը հարցնէ Գայմա-
զամը մեղմութեամբ .

— Ո՛չ , ես չէի ծեծողը , ալ սա մէջքիս կապուած
փաշան էր , կը պատասխանէ խրոխտ Ձէյթունցին . Գայ-
մազամը և հերկաները խնդալէն կը մարին այս սրամիտ
պատասխանին վրայ .

— Է՛ , այս մարդիկը իրենց զասարռւրաներով քեզի
փոխադարձեցին , կ'ըսէ գայմազամը .

— Ես զիրենք մէկ հարուածով չրախ հանեցի արդէն ,
ինչպէս կ'հային դիմադրել Ձէյթունցիի մը , երկրորդին
եթէ միար , փաշային սուր կողմը կը դարձնէի և . . . մե-
ռած կ'ըլլային հիմա .

— Ինչո՞ւ առաջին անգամ սուր կողմով չզարկիր .

— Մենք առանկ կռիւներու առին սուր բերնով զարնելը վախկոտութիւն կը սեպենք, կը պատասխանէ Իսէփ :

Հարցաքննութիւնը կը լրանայ . աճերիկ Զէյթունը , իշրե սանա պիտ շիրա սա պախշիշ , ուղուրշար օշունն» բսելով , կ'արտօնէ որ երթայ և զառնարով ներկաներուն «քաջ մարդը պատուել պէտք է , ի՞նչ ազգէ ալ ըլլայ» կ'ըսէ ու ծեծ ուսող չորս ստիկաններուն համազգեստները հանել տալով պաշտօնանկ կ'ընէ զանոնք : Ահա՛ խելացի պաշտօնասար մը և ի՛րապէս ուղղամիտ :

ԽՆԶԽՐՏԵԱՆ ՄԸԽՍԻ ՎԱՆԷՍ . — Ազիզ փաշայի պատերազմին մէջ առիթ ունեցանք այս քաջը յիշատակելու , որ Ղարաքէնիս անուն թիւրքմէնը զնդակով մը ձիէն վար գլորած էր : Օր մը սա երբ երկու ջորիներով Եարփուզ կ'երթար , Չավտար Պէլ ըսուած անոյը չորս Ղարաթութցի աւազակներ դէմը կ'ելնեն և կը պոռան որ թեւշիւն ըլլայ . թեւի՞ւն , կը պատասխանէ Զէյթունցին . չերեւա՛ս , ահա գնդակս ուղղակի ֆիշախիդ , և աւազակին ֆիշախը կը ճախրէ օդին մէջ . «ո՛վ դուք , ինծի կ'ըսեն խրդխրդուն ֆելի , չէ՞ք լսած անունս . չո՛ւտ , հեռացէ՛ք առջեւէս , աճէ՛քնիդ ալ մէկիկ մէկիկ գետին կը փռեն : » , հա՛ » կը ձայնէ հերոսը և աւազակները սարսափած կը փախչին խելոյն :

ՄԱԼԱԽԵԱՆ ՓԱՆՈՍ ԱՂԱ . — Այս կարիճ Զէյթունցին 60 տարեկան հասակին մէջ քաջակազմ ըմբիշ մըն էր տակաւին . օր մը ձին հեծած և ջորիներուն չամիչ , պասսեդ , շարոց բռցած Պէրիտ լեռը կ'երթար , իր երկաթի հանքին բանուորներուն ընծայելու մրգեղէնները . Չավտար Պէլի առջեւ կը հանդիպի երեք աւազակներու , որոնք Տալլաւնիսա՛ գոչելով վրան կը յարձակին . Փանոս ազա , վարպետ մարդ , ձիէն վար կ'իջնէ և աւազակները կանչելով «ազաներ , բախար ձերն է եղեր , բանուորներուն տանելիք նուէրներս ձեզի անուշ ըլլայ , հրամեցէ՛ք» կ'ըսէ և վար առնելով բռնները կը տարածէ անոնց առջև և ինքն ալ

միասին կը նստի ու կը սկսին ուտել . աւազակները կը գտնեն կեանքու շօրպաճիին խելացութիւնը , որ ասանց զխմադրելու սննդաատուր եղած էր . Մ . Փանոս Քէօր օղլուի հեֆիար մը սկսաւ պատմել , պատուիրելով աւազակներուն որ իրենք շարունակեն ուտել հանգիստ , մինչև ինքը լրացնէ հեֆիարը . պատմութեան լնթայքին հանգիպած խաղերն ալ կ'երգէր Փանոս աղա և աւազակները կ'ուրախանային . « Աֆէրիմ Չօրպաճի , ի՛նչ աղէկ մարդ ես եղեր , ձայնդ ալ շատ քաղցր է » կ'ըսէին իրեն : Խորամանկ Չէյթուհնյին պատեն առիթի մը կը սպասէր . յանկարծ բռնեց երկու աւազակներուն գլուխները և ճակատ ճակատի զարնելով ուշաթափ լրաւ . մինչ երբորդը կը փորձէր փախչիլ , գնդակով մը գետին փռեց զայն և աչքերնին միմազնաժ աւազակներուն ալ փառաւոր ափոց մը սկսաւ քաշել . ողորմելի ազազակներով կը պաղատէին աւազակները որ իրենց կեանքը խնայէ . Փանոս աղա կողոպտեց երկուքն ալ և բաւականացաւ անոնց մէկ մէկ ականջը կտրելով : Պատուիրեց որ երթան իրենց գլուղը ու պատմեն և ա'լ այսուհետև Չէյթուհնյիներ կողոպտելու յիմար ձեռնարկներէ հա կենան : Իսկ ինքը աւազակներուն զէնքերն ու կողոպտւածներն ալ բնոցուց ջորիներուն և հանդարտօրէն հեծաւ կրկին իր ձին ու շարունակեց ճամբան Քէօր օղլուի հեֆիարին խաղերը աւելի հնչուն՝ երգելով ու ծիծաղելով :

ՇԱՄԸ ՔԷՇԻՇԵԱՆ Տ . ՄԱՐԳԱՐ . — Չէյթուհի Պօղպայիթ թաղին քահանաներէն Շամը Քէշիշեան Տ . Մարգար՝ 1840ին Եարփուղ դադած էր ուր թուրք հաճաղանքու հարսանիքի մը հրաւիրուեցաւ : (Եարփուղ կը գտնուի Չէյթուհի հիւքիաակողմը 12 ժամ հեռաւորութեամբ , 6-700 տուն բնակիչներով որուն 100 տունը Հայ են և ունին եկեղեցի ու դպրոց .) Շուկայի հրապարակին վրայ ըմբշամարտութեան խաղեր կը կատարուին ի պատիւ հարսանիքին և Տ . Մարգար փափաք կը յայտնէ մասնակցելու . կը մերժէ հագնիլ իւղով օծուած ըմբիշներու յա-

տուէկ կաշիէ զգեստը ու չուզեր վրայէն հանել վերարկուն անդամ. հոգ կը գանուէի համբաւաւոր ըմբիշ Զափալին օղլու Մէհէմմէտը, որ իւզոտուած կաշիէ զգեստը վրան, ծափ զարնելով կը մօտենայ հայ քահանային և կ'ըսէ. «տօլան'ն պաղաւրձ քէշիշ էֆէնտի.» Տ. Մարգար կը պատասխանէ «Տօլան, տօլան, եանլմա կէլ.» Թուրք ըմբիշը մօտեցածին պէս, քահանան «եա սուրբ փրկիչ» ըսելով, անոր ոտքէն լռնածին պէս կրպակներուն տանիքը կը նետէ, իբր թէ տղոց խաղալիք գնդակ մը եղած ըլար ահազին ըմբիշը: Զորս կողմէն «Եաշա՛, չօգ եաշա Զէյթունլը քէշիշ պապա» կ'աղաղակեն և հարսանիքին տէրը 20 ոսկի արծող ձի մը և ձեռք մը նոր զգեստ կը նուիրէ իկիթ ֆէշիշին: Կը պատմուի թէ, Շուղուր գետակին 35 մէթր բարձր կամուրջին վերաշինութեան ատեն Տ. Մարգար հողաթափը ոտքը, երկնցուած միակ գերանին վրայէն մէկ կողմէն միւս կողմը անցեր է: Այս կարիճ քահանան մեռաւ 111 տարեկան հասակին մէջ:

ԶՈՐՍ ԶԷՅԹՈՒՆՅԻՆԵՐ. — 1845ին չորս Զէյթունցիներ 40 ժամ հեռու Չուգուր Օվա ըսուած Կիլիկիոյ գաշտը կ'երթան և երկրորդ օրուան իջեւանին հիւր կ'ըլլան Թէճիրլի աշիրեթնարհն Թիւրքմէն տէրէպէյի Ռիւսթէմ աղային, ուր կը յաջողին գործերնին կարգադրել և աղան բացակայ ըլլալուն, խաթունին կ'երթան մնաք բարով ըսելու և ճամբայ ելնելու համար. բայց յանկարծ կը տեսնեն որ խաթունին եղէգածածկ հիւղին մէջ տասը զինուած անձանօթ Թիւրքմէններ կը գանուին. հիւրընկալուհին կը հասկցնէ Զէյթունցիներուն թէ այդ մարդիկը լսելով որ Զէյթունցիներ եկած են, կողոպտելու մտադրութիւնը ունին և կ'ուզեն իրենց ճերմակ ջորին տանիլ. բայց ինքը խաբեր է զանոնք, «Հաճընցի են» ըսելով. չորս Զէյթունցիք միաբերան «գըր գաթը տա կիտէրսէ, Զէյթունլը օղլու Զէյթունլըյըզ» կ'աղաղակեն և խաթունին կը յայտնեն թէ, ինքզինքնին աղատելու համար այդ կեղծիքը չեն կրնար ընդունիլ. յետոյ աւաղակներուն կը հարցնեն. «Ի՞նչ

պատճառաւ մեր ճերմակ ջորին առնել կ'աղէք : » Աւազակները կ'առարկեն որ Ձէյթունցի Քէօսէ Մըխսի Փանօսը տարի մը առաջ իրենց 20 ոսկի արժող սեղաք յափշտակած է Հայթա Ղըրան ըստած տեղը , կ'ուզեն հիմա ուղարկն փոխարէն ջորին առնել : — Ո՞ր օպայէն էք — կը հարցնեն Ձէյթունցիք , — Ղուրքլար օպայեն — կը պատասխանեն յեղազակները : — Շա՛տ աղէկ , սերեմն դուք գոյլեր էք եղեր , իսկ մենք Ձէյթունցիքս ալ առիւծներ ենք . ինչպէս գայլը կը համարձակի առիւծին ճիւղներէն որս կորզել , միայն թէ , հոս խաքունին ներկայութեամբ մեր ջորին առնել տանելնիդ , ահոր արժանապատուութիւնը կը վիրաւորէ , վազը մենք ճամբայ կ'կրնենք , հրամեցէք ճամբուն վրայ մեզ կողոպտեցէք , շատոնց է որ վառօղին հոսը չենք առած , մենք ալ կռիւի ախորժակ ունինք » , կ'ըսեն Ձէյթունցիները . Թիւրքմէնները « կեալո՛ւրներ , ձեր աչքերէն փորձանք կը վազէ , մեր զիտաւորութենէն կը հրաժարինք » ըսելով կը մեկնին :

Յաջորդ օրը Ձէյթունցիք ճամբայ կ'եննեն և Խաթունին օպայեն (լեռնային ամարանոց) վեց ժամ հեռացած էին երբ կը տեսնեն որ նոյն Թիւրքմէնները դաշտին մէջ սրբարշաւ իրենց ճամբան կը կտրեն և կ'առաջարկեն որ փոխանակ միայն ճերմակ ջորին , ամէնքն ալ յանձնուին , ի պատիւ իրենց երէկուան գոռոզութեան . Ձէյթունցիք , որ լաւ գիտեն առանկ պարագաներու տակ իրենց ընկիւքը խկոյն ծրողրել , « բախար ձեր կողմն է , համբերեցէք , բռնները վար առնենք և յանձնենք , գիտենք որ դուք միշտ իմանալներ էք ու չէք ուզեր ձեր ձեռքերը պղծել այս խողի կաշիներուն դպցնելով » կ'ըսեն Ձէյթունցիք , որուն իրաւունք կուտան աւազակները , և սնամիջապէս վար թափելով խողի կաշիներու բռնները մէկ մէկու վրայ կը դնեն և աւազակները դեռ չկռահած իրենց զիտաւորութիւնը , կ'անցնին այդ վայրկենական մաքակոյցին ետին ու կը սկսին կրակել հրացանները . Ձէյթունցիներու զնդակը չիւրիպիր , տասը ձիաւորներէն ութը կը սպաննուին և եր-

կուքը կը վիրաւորուին, իրենցմէ միայն Յովակիմին աչքը կը վիրաւորուի փոքրիկ արճիճով մը, որ թէև կ'առողջանայ, բայց միականի կը մնայ յետոյ. Զէյթունցիք աւազակներուն ձիերն ու զէնքերը առնելով Զէյթուն կը դառնան:

ԿԻՒՐԻՆՑԻ ՍԷՖԷՐ.— Զէյթունի հարաւային կողմը կը գտնուի Քիլիս քաղաքը 42 ժամ հեռու. 1844 ին Քիլիսի իշխանները՝ Պայրամեան և Սիլահեան, գրով մը կ'իմացնեն Զէյթունի Աւաջնորդ Խանդօրեան Սարգիս Եպիսկոպոսին, թէ Կիւրինցի Սէֆէր անուն Հայ մը իր երկու զաւակներուն և հարսներուն հետ խլամական կրօնքը բնդունած և նայիսի պաշտօնին ևս արժանանալով ամուսնացած է Փատիմէ անուն թուրք աղջկան մը հետ, և կը խնդրեն որ այդ ուրացողները Զէյթունցիք միջոց մը գտնեն իրենց առջի կրօնքին դարձնելու: Աւաջնորդը խոյն վանք կը հրաւիրէ իշխանները և Տէլի Քէշիշը ու կարճ խորհրդակցութենէ մը վերջ, կ'որոշեն 10 քաջ Զէյթունցիներ զրկել Քիլիս, հաւատու րաց ընտանիքը Զէյթուն փոխցնելու համար: Ասանք 20 ջորի երկաթով ու պայտով բռնաւորած Քիլիս կ'երթան, իբր թէ ծախելու նւադատակով միայն. հոն օր առաջ ուրացողին տունը լաւ մը կը լրտեսեն և պանդոկապետին հետ հաշիւնին մօքրելով, կը ձեւացնեն թէ կը մեկնին ու քաղաքէն դուրս կ'ելնեն իրենց ջորիներով. կէս գիշերին, երբ ամբողջ քաղաքը խոր քունի մէջ լնկղմած էր, մեր քաջերը լուռ ու մունջ կը դառնան ուրացողին բնակարանին քով, և մէկ մէկու վրայ սանդխաձեւ բարձրանալով տունին շրջապատին վրայ կ'եկնեն և իրենցմէ մէկը չուանով մը բակը կ'իջնէ և հոն գտնուած սանդուխը իր լնկերներուն կ'երկնցրնէ. անոնք ալ բակը կը հասնին և տանը դուռը բաղխելով ու թուրքերէն «հրդեհ կայ, հրդեհ կայ, շուտով բացէք ձեզ աղատելու եկած ենք» կ'ըսեն. ներախնները անմիջապէս դուռը կը բանան, ճրագը կը վառեն ու ապշած իրենց առջև կը գտնեն ութը զինուած մարդ. քանի մը

քառուկ երկատասարդները կը հասկցնեն իրենց նպատակը և կը հրամայեն որ շուտ մը պատրաստուին, կան կարասիքներն ժողովն և ճամբայ ելնեն. Փատիմէն երբ լսեց որ հայերէն կը խօսին եկողները՝ բարձրաձայն ճիչ մը արձակեց, բայց իսկոյն բերանը թաշկինակով մը կապեցին և սպասնացան զինքը կտոր կտոր ընել եթէ լուռ ու հանդարտ չի կենայ. քանի մը վայրկեանէն հեծցուցին ընտանիքին վեց անդամները ջորիներուն վրայ, կան կարասիներն ալ բռնցիկով, ճամբայ ելան և խոտորնակ ուղիներէ, առանց Այնթապ և Մարաշ հանդիպելու. Չէյթուն հասան յանդուգրն առեւանգիչները ու այդ ուրացող ընտանիքը յանձնեցին Եպիսկոպոսին: Առաջնորդը վանք հրաւիրեց ժողովուրդը, հանդիսաւորապէս մկրտեց Սէֆէրն ու Փատիմէն՝ զոր անուանեց Մարիամ ու մկրտութենէն վերջը պսակեց զանոնք: Նախկին Փասխմէ հանրաւր ջերմեռանդ քրիստոնեայ տիկին մը եղաւ. անոնց սերունդը հիմա կը բնակին Եօղուպեանց թաղին մէջ և Քիւրքճեան կամ Թէրզեան կտրիճներու ընտանիքները կը կազմեն:

ՄՆԱՅԱԿԱՆ ՔԻԻՉԻԻՔԵԱՆ. — 1847 ին Մնացական Քիւչիւքեան անուն Չէյթունցի հերոս մը 20 ընկերներով Պէհէսնի (Չէյթունի արեւել, հարաւ, կողմը 36 ժամ հեռու) կ'երթայ երկաթ ու պայտ ծախելու. այդ թուականներուն գեռ եւրոպական երկաթները մուտ գտած չէին այն կողմերը և Չէյթունի երկաթն էր ամէն տեղ առեւտուրի առարկայ: Գործերնին վերջացուցած, մեկնելու կը պատրաստուէին Չէյթունցիները. Քիւչիւքեան իր դաշեանը (ծրխափայտ) լեցուցած և վրան տքեթ դրած, ծխելով կը քալէր շուկային մէջ, ռաւնագան էր. յանկարծ ծոծրակին բռնունցքի ուժգին հարուած մը կ'ընդունի և ձեռքէն դաշեանը կը թռչի, ու աչքերէն կայծ կը ցատկէ. առաջին շուարումը անցնելէ վերջ, շուրջը կը հայի մեր հերոսը և կը խնդրէ որ զարնողը ցոյց տան իրեն, կը ցուցնեն մէկը որ կը կոչուէր Աչըղ Օղլու Մէհէմէտ. Քիւչիւքեան կը մօտենայ և հրաշտփառ ապտակ մըն ալ ինքը կ'իջեցնէ տ-

նոր երեսին . Թուրքերը կատաղած կը վազէն և լաւ տիրոյ մը կուտան խընզըր կեալուէն որ համարձակած էր ռաւնագանը շերիֆ օրով շուկային մէջ ծխել . Զէյթունցիիին լնկերները կը լսեն ու օգնութեան կը հասնին , ծեծկըտքի շրջանակը կ'ընդլայնուի , երեք Թուրքի և երկու Զէյթունցիի գլուխ կը պատուի , ոստիկաններ վրայ կը հասնին և կը բաժնեն կռուողները :

Զէյթունցիք կը մեկնին և հազիւ 5 ժամ կը հեռան քաղաքէն , խուժք մը Պէհէանիցի Իսլամներու կը հանդիպին , որոնք ջորիներով փայտ կը փոխադրէին . Զէյթունցիք ասոնցմէ մէկուն ջորին կը գրաւեն , պատուիրելով որ երթայ արժէքը Աշըղ օղլու Մէհէմմէտէն պահանջէ . ջորիին տէրը՝ Հիւսէյին կ'ընդդիմանայ , զինքը կը ծեծեն և կապելով հետերնին 12 ժամ ալ կը քալեցնեն ու կ'արձակեն . Հիւսէյին վերագործին ուղղակի Մէհէմմէտին ախոսք կը դիմէ և անոր ջորին առնելով իր տունը կը տանի . երկուքը կռիւի կը բռնուին ու դատարանին կը դիմեն . Հիւսէյին կը շահի դատը : Հինգ տարի յետոյ Քիւչիւքեան կրկին Պէհէանի կ'երթայ երկաթ ծախելու . Մէհէմմէտ պահգոկէն 14 Զէյթունցիներ իր տունը կոչունքի կը հրաւիրէ , Զէյթունցիք թունաւորումէ կատկածելով չեն ուղեր սեղանին մասնակցիլ , բայց ասնաւորը զանոնք կ'ապահովէ , բոլոր կերակուերներէն նախ ինքը ուտելով : Այսպէս կը հաշտուին իրարու հետ : Քիւչիւքեան Մնացակօն աղա 105 տարեկօն մեռաւ :

ՈՒԽՏԱԻՈՐՆԵՐ ԴԷՊԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ . — 1855ին 82 Զէյթունցի ուխտաւորներ , Առաջնորդ Յովհաննէս Եպիսկոպոսին և Եէնի Տիւնեա իշխանին հետ միասին Երուսաղէմ ուխտի երթալու համար Մարաշ կը հասնին ու կը հիւրընկալուին տեղւոյն Հայերէն . Թուրքերը նախապէս տեղեկացած լլալով Զէյթունցիներու Մարաշ գալուն , թելադրած էին կառավարիչ Միւնիֆ Մահմուտ փաշան , որ պատճառաւորով մը զանոնք բանտարկէ ու կողոպտէ , ինչպէս կ'ընէին իր նախորդները . փաշան որ արդէն սխ

ունէր Ձէյթունցիներուն դէմ, որոնք զինքը վռնտած եւ Պայաղիա օղլու Ահմէտ փաշան կառավարիչ բրած էին՝ ինչպէս պատմեցինք, Ձէյթունցիներու Մարաշ հասնելուն երկրորդ օրը, մէկիկ մէկիկ պաշտօնատուներ տանելով բանտարկեց, բացի եպիսկոպոսէն, եւ 1000 ոսկի առնելով ուխտաւորներէն, ամիս մը ետքը արձակեց զանոնք: Ձէյթունցիք բնականաբար չկրցան ալիւս Երուսաղէմ երթալ եւ Ձէյթուն վերադարձան, վրէժ լուծելու առաջադրութեամբ: Քիչ ատենէն լուր տոնուեցաւ որ Մարաշի թուրք կաշեգործներու եւ թամբագործներու հարուստ կարաւան մը Կեսարիայէն կը վերադառնայ, Ձէյթունցիք փութացին աւարառուներու զօրաւոր խումբ պատրաստել եւ զրկել Սուլթանը ըսուած ճամբուն վրայ, ուրկէ պիտի անցնէր կարաւանը ու հոն դիմաւորեցին իրենց հարուստ որսը եւ 26 հոգիներն ալ բռնելով Ձէյթուն բերին եւ բանտարկեցին, պատուիրելով անոնց որ եղելութիւնը փաշային գրեն, ասոր վրայ Մարաշէն Պէյ զատէ Ղըսաքիւր օղլու Նէճիպ էֆէնտին անձամբ Ձէյթուն եկաւ, աղաչեց իշխաններուն որ կաշանաւորները արձակուին, Ձէյթունցիք 2000 ոսկի առին ասոնցմէ եւ ըսին որ երթան այդ գումարը փաշայէն պահանջին, որ զիրենք կոշտպտած էր անիրաւաբար, թուրքերը փաշայէն բռնի գանձեցին իրենց 2000 ոսկին, որով կառավարիչը ստիպուեցաւ իր առածին կրկինը տուածել:

ԳՈԶԱՆԻ ՊԵՅԵՐԸ, — Այնթապի մաղադործ գնչուներէն, որոնք խրգան (աղքատ) կը կոչուէին, երկու եղբայրներ 1640 ին Հաճընի մէջ կը հաստատուին, ուր ատեն մը իրենց արհեստով զբաղելէ վերջ կը հարստանան ու դիրքի տէր կ'ըլլան: Հաճընի Հայերը այդ ատեն վէճի մը բռնուած եւ երկպառակուած վիճակ մը ունէին, ամէն մէկը կ'ուզէր իր խօսքը առաջ տանիլ, այս անհամաձայնութեան իբր դարման, կը խորհին նորեկ գնչուները իրենց պետ ճանչնալ եւ անոնց դատաստանին ենթարկել իրենց վէճերն ու խնդիրները, համարելով թէ անոնք մո-

լեռանդ թուրքերուն պէս չեն, ո՛չ նամագ ունին ո՛չ րա-
մագան և ուղած ատեննին կրնան վատրել իրեն մէջէն,
ամէնքն ալ կը հաւանին այս յիմար խորհուրդին և խը-
զանները իրենց իշխան կ'ընդունին: Սակայն քիչ ատենէն
անոնք մէյ մէկ բռնաւոր կը դառնան ու հարստահարելով
Հայերը կը զօրանան իրենք: միւս կողմէն յարելով սիւն-
նի մահմետականութեան՝ թուրքերուն առջեւ ալ համա-
րում ձեռք կը բերեն: ահա ա՛յդ ատեն է որ իրենց խը-
զան անունը Գօզան օղլուի կը փոխեն և Պէյ կ'ըլլան:
Կրտսեր եղբայրը ժամանակ մը վերջ Հաճընէն Սիս կը փո-
խադրուի և այն կողմի Հայերուն ու մահաւանդ վանքին
վրայ կը սկսի բռնանալ և աս ալ կը կոչուի Չաարըճի Օղ-
լու, որովհետեւ Սիս հասած ատեն վրանի տակ կը բնակի
ատեն մը:

Այս տեղեկութիւնները երեւան եկած են 1862ին Սուլ-
թան Ազիզի կողմէն զրկուած գաղանի լրտեսներու քն-
նութեամբ: 1863ին Տէրվիշ և Իսմայիլ փաշաները Գո-
զանցիներուն վրայ եկան նուաճելու համար, և երկու Հա-
յերու մասնութեամբ ձեռք առնուցին ասոնց ամբողջ ցե-
ղը և մեծ մասը սպաննեցին: Գոզանեաններու անունով
Տորոս լեռը Գօզան ճաղը ըստւած է:

Ձէյթունցիները երբեք Գոզանի պէյերուն հարկատու
չեն եղած, ինչպէս ցոյց կը արուի 1894ին Ս. Բեթերու-
պուրկ տպագրուած զրքոյի մը մէջ, յենով Վիքթօռ
Լանկլուայի 1852ին Կիլիկիա այցելելով տուած տեղեկու-
թեանց վրայ: Լանկլուա Սիսէն ետ դարձիւ է ու չէ կրը-
ցած Ձէյթուն իսկ մանել, թէեւ այդպէս կ'ուզուի հաս-
տատել 1896ին Վենետիկ տպուած «Պատմութիւն Ժամանա-
կակից» անուն գրքին մէջ: Տարակոյս չկայ թէ Լանկլուա
Հաճընը շփոթած է Ձէյթունի հետ: Գոզանցիները ընդ-
հակառակը, իրենք վախնալով Ձէյթունցիներէն, յաճախ
նուիրասուռնալիւն անունան տակ տուրք վճարեւ են Ձէյ-
թունցիներուն, ձիեր, գորգեր, մուշտակներ զրկելով չորս
իշխաններուն:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ. —

Ձէյթունի մէջ անկախութեան ու վառօղի հուրը տրծար-
ծողներ չառ զանուած են, բայց ուսմունքի ու կրթու-
թեան հուրը առաջին անգամ բռնկցնողն է եղած Գառ-
նեցի Յովհաննէս վարդապետ, որ 1848ին Ձէյթուն գալով
Ս. Յովհաննէս եկեղեցիին մօտ դպրոց մը շինել կուտայ և
քնիկ Տ. Ղազար քահանան իրեն օգնական ունենալով կը
սկսի անձամբ դաստիարակել և Մեսրոպեան տառերը առա-
ջին անգամ Ձէյթունցի հայ մանուկներուն սորվեցնել, մին-
չև 1848 թուականին Ձէյթունցիք ոչ իսկ գաղափար մը
ունեցած են դպրոցի ու դաստիարակութեան մասին, ո-
րով այս յիշատակելի վարդապետը կը նկատուի հիմնադիր
Ձէյթունցիներու կրթական գործին:

Մկրտիչ Էֆէնտի Աղաթօն 1856 ին Պոլիսէն Խաչա-
տուր պատուելի Իւթիւճեանը կը դրկէ Ձէյթուն իբր կրթ-
թական գործիչ, որ Պալճեան Մ. Հալւոր աղային նուի-
րած արտին վրայ կը ձեռնարկէ նոր վարժարանի մը շի-
նութեան, աջակից ունենալով իրեն նոյն ազգասէր աղ-
գայինը, Առաջնորդ Յովհաննէս Եպիսկոպոսը և իշխան-
ները. հիմնարկութեան օրը պատուելի Իւթիւճեան ազդու
բանախօսութեամբ մը ուսման կարեւորութիւնը կը շեշ-
տէ և կ'ըսէ թէ «Ձէյթունցիներ, դուք որ ազատ կ'ապ-
րիք և ազատութեան համար կը կռուիք, առանց գիտնալու
գերութեան նշանները կը կրէք ձեր վրայ, ձեր պատանի-
ներուն և երիտասարդներուն տկանջներէն կախուած գին-
գերով»: Ներկայ գտնուող գինդաւորները իսկոյն կը հա-
նեն իրենց տկանջներէն գերութեան այդ ապացոյցները եւ
կ'որոշեն այլևս չգործածել: Շինութիւնը կը սկսի, բայց
դեռ չաւարտած, Խաչատուր պատուելի կը կնքէ իր մահ-
կանացուն և կը թաղուի Ս. Յովհաննէս եկեղեցիին գա-
ւիթը:

Աղաթօն Էֆ. 1861ին Մաշկերացի Շարայեան Սարգիս
պատուելին կը դրկէ Ձէյթուն դաստիարակութեան, սա ալ
միայն երեք տարի կը պաշտօնավարէ ու կը մեռնի:

1865ին դասատու կը կարգուի Զէյթունցի Յարութիւն Չազրեան, որ իր ուսումը Պոլիս ստացած էր: Այդ թուականին է որ Գահիրէ բնակող Արաբկիրցի Պողոս էֆ. կարողեան Զէյթունի դպրոցներուն 400 ոսկի կը նըւիրէ, դպրոցական զանազան առարկաներու հետ միասեղ. միենոյն ատեն Աղեքսանդրիայէն Զմիւռնիացի Թազւոր փաշա Յակոբեան ևս 200 ոսկի կը նուիրէ ու իր կողմէն դասատու կը դրկէ Պարտիզակցի պարոն Կարապետ Տ. Մինասեանը՝ որ յետոյ եղաւ Վահան վարդապետ Տ. Մինասեան:

Զէյթունի կրթական գործը 1880ին կը ստանձնեն Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնք և յաջորդաբար ուսուցիչ կը դրկուին՝ Բարսեղ Վարդուկեան, Պոյաճեան, Ալլահվէրեան, Սմբատ-Բիւրատ Տ. Ղազարեան և Աւետիք Կէսդլեան՝ որ 1895 ի պատերազմին հերոսաբար կը կոուի ու կը նահատակուի: Երկու տարի դպրոցները փակ մնալէ յետոյ, Պատրիարքարանի նպատակով կը վերաբացուին:

Ներկայիս Զէյթունի մէջ Միաց. Ընկերութիւնք ունին մէկ մանչերու վարժարան և չորս ծաղկոց, որոնք բացուած են 1909 յունուար 1 ին և որոնց մէջ կը պաշտօնավարեն 12 ուսուցիչներ, 1 անտես. աշակերտներու թիւն է 505, ու տարեկան ծախքը 204,5 Օսմ. ոսկի: Իսկ Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութիւնը բացած է հին Մանկապարտէզ, Տարրական, Միջին և Բարձրագոյն նախակրթարաններ, ուր կը դրկեն նաև իրենց աղջիկները քաղաքին սակաւաթիւ Թուրքերը:

Գառնեցի բարեյիշատակ Յովհաննէս վարդապետի թելադրութեամբ էր որ, Մ. Յովհաննէս Շովրոյեան, Նազարէթ Սուրէնեան, Մ. Հալւոր Պալճեան և Մ. Յակոբ Չազրեան Պոլիս գացին և Մատթէոս պատրիարքի ու Տատեան վառօղապետ Պողոս պէյի միջնորդութեամբ յաջողեցան Սուլթան Մէճիտին նորոգել տալ Սուլթան Մուրատի հրովարտակը:

ԵՐԵՍՆԱՄԵԱՅ ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ (1865-1895)

Ձեռքունի առաջին գայմագամը . — Տափուս Նիագի ե-
փեկի . — Պապիկ փաշայի ֆաշագործութիւնները . — Եօթը
փաշային տարին . — Պապիկ փաշա եւ հայ բանաստեղծու-
թիւնները . — 250 Ձեռքներուն կոտորումը . — Վեյսի փաշային
տաւրանը . — Քննիչ յանձնաժողով մը . — Նոր կարգադրու-
թիւններ . — Ձեռքուն հրդեհուած . — Սալիկ փաշա եւ լր-
եստի մը սպաննուիլը :

ՁԵՅԹՈՒՆԻ Ա. ԳԱՅՄԱԳԱՄԸ . — Ձէյթունի պատ-
մութեան երեսնամեայ նոր շրջանը յարմար նկատեցինք
սկսիլ կառավարութեան հաստատուած թուականէն (1865),
առաջին գայմագամը եղաւ Սալիկ էֆ . որ Տ . Մովսէս
Քահանայի առաջնորդութեամբ Ձէյթուն եկաւ , իր հետ
ունենալով դատաւոր մը , հազարապետ մը եւ Հիւսէյին
պէյ անունով հայապետաց երիտասարդ մը իբր բարենորո-
գիչ պաշտօնեայ :

Նոր կառավարութիւնը ձեռնարկեց մարդահամարի եւ
կալուածներու արձանագրութեան եւ նոր կարգ ու կա-
նոններու եւ տուրքերու հաստատութեան . թէեւ նախա-
պէս Պոլիսէն եւ Մարաշէն զրկուած ազգայիններու ներ-
կայութեամբ այդ ամէն կարգադրութիւնները չափաւո-
րութեան եւ արդարութեան հիմերուն վրայ տեղի ունե-
ցած էին , սակայն անոնց մեկնումէն վերջը , կառավա-
րութիւնը օգտուելով Ձէյթունցիներուն անսփորձութենէն
ու թուրքերէն գրել , կարգադրու անկարողութենէն , որոշ-
ուած տուրքերը սկսաւ բազմապատկել զէրօներու յաւե-
լումներով եւ նեղել ժողովուրդը . Ձէյթունցիք որ վար-
ժուած էին կռիւներու եւ աւարատութիւններու , ու չէին գի-
տեր թէ ի՞նչ կը նշանակէ հարկատուութիւն , բնականու-
րաբար շուտով զգացին լուծին ծանրութիւնը , մանաւանդ
որ իրենց շահու աղբիւրները ցամքած էին եւ քոակնին կը
պարպուէր յարածուն տուրքերու վճարումներով :

Այդ միջոցին կառավարութիւնը պաշտօնատեղի մը չինել տուաւ ճիշդ քաղաքին իշխող դիրքի մը վրայ, նաեւ մղկիթ մը 30 անուոր թուրքերուն և կառավարական պաշտօնեաներուն համար, մոկեռանդ կրօնաւոր մը Մարաշէն եկաւ, որ փոխանակ բարի իրաւունքով ամրապնդելու թուրքերուն և Հայերուն յարաբերութիւնները, կը քարոզէր անոնց թէ ի՛նչ աչքով պէտք է նային պիղծ կեանքներուն: Կառավարութիւնը հետզհետէ կը խստացնէր իր լուծը և կաշառակերութեամբ դատերու նայուելն ու գործերու կարգադրուիլը բնական ու օրինաւոր ճամբայ մը համարուած էր:

Իշխանները՝ որ ձեռնթափ եղած էին իրենց նախկին գործելակերպէն, շա՛տ գրգռուեցան այս վիճակը տեսնելով և պատեհութեան մը կը սպասէին թօթափելու այդ լուծը. հաղարապետը կռահեց իշխաններուն մտադրութիւնը և խարդախութեամբ մը առաւ Մարաշ տարաւ դահոնք, յետոյ Հալէպ, ուր մնացին երկու ամիսներ, կուսակալը՝ Ճէվատ փաշա, հայ իշխանները Պոլիս դրկեց. Պողոս պատրիարք թագթագեան փոխանակ Զէյթունցիներու իրաւունքները և տարագրուած իշխանները պաշտօնանելու, խորհուրդ կուտար որ իշխանները Ադրիանապոլիս գաղթեն ու կը խոստանար անոնց գերդաստանի բոլոր անդամներուն կայսեր կողմէն թոշակներ սահմանել տալ, որ հանգիստ տալին. իշխանները ապշած պատրիարքին այդ յիմար առաջարկութեան վրայ, պատասխանեցին անոր. «Սրբա՛ղան, մենք ո՛չ թոշակ կ'ուզենք և ո՛չ մէկ շնորհք. մեր երկիրը ու մեր հողն ու ջուրը կ'ուզենք միայն. անոր չոր հացը օտար երկրի կարկանդակին հետ չենք փոխեր. լա՛ւ է մեզ համար մահը, քան մեր Հայրենիքէն գաղթելը»:

Զէյթունի իշխանները մէկուկէս ամիս մնացին Պոլիս. ականաւոր ազգայիններու ղիմումներով և խնդրանքներով, վերջապէս Սուլթան Ազիզ՝ միջամտութեամբ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսին և Բուս դեսպան Իկնատիէվին՝ որ մեծ

ազդեցութիւն ունէր Սուլթանին վրայ, արտօնեց զիրենք Ձէյթուն վերադառնալ, միանգամայն չնորհելով անոնց եփեկնիութեան տխուրութեան և ճանաչարհի ծախս :

Այդ միջոցին էր որ Հալէպի Առաջնորդական տեղապահ Մկրտիչ վարդ . Տիգրանեան Ձէյթուն եկաւ և Պոլիս Շահնազարեան վարժարանը աշակերտելու համար 7 պատանիներ լնարեց ու տարաւ . պատանիներէն մէկն էր Տէլի Քէշիշի յաջորդ Տ . Յակոբին Յովհաննէս զաւակը որ սակայն տարիէ մը վերադարձաւ Պոլիսէն իր մօրը թախանձանքին վրայ, որ կորսնցուցած էր իր Մկրտիչ և Ըստեփան անուն երկու զաւակները . Մկրտիչ, որ օգնականդասատուի պաշտօնով կը զբաղէր Ձէյթունի դպրոցներուն մէջ, նոյն միջոցին ամուսնացած և երկու ամիս ետքը թիֆոյի հիւանդութեամբ մեռած էր :

Շահնազարեան վարժարանի Ձէյթունցի այդ ուսանողներէն կարեւոր տեղ մը կը բռնէ հիմա Փիլիպպոս էֆ . Սարգիսեան : Նոյն տարին Երուսաղէմէն ալ Եսայի պատրիարքին կողմէն Ձէյթուն կուգայ Ատուրեան Աթանաս վարդապետ և նորաբաց ժառանգաւորաց վարժարանին համար 9 աշակերտներ կը տանի Ձէյթունէն . ասոնցմէ ևս արժանաւոր դիրք բռնած են համակրելի ու ծանօթ Սըմբատ-Բիւրատ, Մանուկ Չգօնեան, Ֆրնուզի Կարապետ Քահ . Տ . Կարապետեան և Ձէյթունի Սահակ քահ . Եազուպեանը .

ՏԱՎՈՒՏ ՆԻԱԶԻ ԷՖԷՆՏԻ . — Մինչեւ 1875 թուականը Ձէյթունցիք բաւական խաղաղ կեանք մը անցուցին . ժողովրդէն մաս մը, որ Պապականութեան յարած էր, աւելի գոհ էր ներկայ կառավարական կողմէն՝ որուն կ'աջակցէր և ինքն ալ տգրուկի դերը կը կատարէր . ուրիշ մաս մը պահպանողական դիրքով չէզոքացած կ'ապրէին . երրորդ մաս մըն ալ կար որ բոլորովին աղքատութեան ճիրաններէն բռնուած, իր ոգեպահիկին վրայ միայն կրնար յուսահատօրէն մտածել . սակայն չորրորդ դասակարգ մըն ալ գոյութիւն ունէր, որ միշտ կը բողոքէր

կատարուած անօրէնութիւններուն գէժ և հետեւողէս աւելի ենթակայ եղած էր կառավարական խառութեանց, և վառ կը մնար իրենց մէջ ըմբոստի ոգին ու յաճախ խուժրելու կազմելով լեռները կը քաշուէին, մտահոգելով օրուան կառավարութիւնը:

1875/ն Գայմազամ Տավուտ Նիսողի էֆէնտիին օրով վրդովուեցաւ տիրող աւերեւոյթ խաղաղութիւնը, սա՛ միականի, վատ ու վերջին սատիճան կաշառակեր մարդ մըն էր. Համրտի հարադատ ձապուկներէն մէկը. կաշառքէն զատ ուրիշ կրօնք ու Աստուած չէր ճանչնար: Յիշուած չորրորդ ըմբոստ դասակարգէն խուժք մը, որոշեց այս գաղանին լաւ դաս մը տալ և գիշեր մը անօր տունը մանկելով դիզած ոսկիները յափշտակեց Զաղասագողի: Գայմազամը կասկածելով իր քով ծառայող Թօփուզեան Յարութիւն անուն պատանի հայ ոստիկանին վրայ, հարցաքննեց զայն ու տանջել սկսաւ, որ յայտնէ զողջուած դրամին ուր պահուած լլլալը. սարաքախտ աղան ո՛չ մէկ բանէ տեղեկութիւն չունէր ու չէր կրնար յայտնութիւն մը ընել. ամբողջ գիշեր մը չարչարեց զայն, մատները մէկ մէկու կարեց խոշոր ասեղով մը, որ խոստովանցնէ. և վերջապէս իր սենեակին մէջ գիշեր ատեն գլխիվար կախելով իր գոհը, հրէշ արարածը սուր դանակի մը ծայրը մխեց անօր կոկորդը և կիսամեռ վիճակի մէջ թողուց զայն որ տանջուի. նոյն պահուն Մարիամ անուն այսահար կին մը, որ տարիներէ ի վեր գիշերները կը թափառէր փողոցները, կուգայ գայմազամին տանը առջիւ և կը սկսի պոռալ «լրս մը տրվէք, էրին կօնը» (լոյս մը տուէք արիւն կ'ըլլայ). դրացիները կ'արթննան, դուրս կը խուժեն ու միևնոյն ատեն զոհին խուկոցներն ալ կը լսուին և կը մըտնեն ոճրագործին բնակարանը, ուր կը գտնեն ասկախ ու մահամերձ, ևզկելի պատանին, որ վար առնուելէն յետոյ սոսկալի տանջանքներու մէջ հոգին կ'աւանդէ. ժողովուրդը սաստիկ զայրացած, կ'ուզէ կտոր կտոր ընել խուժուժ Գայմազամը. Ազճապէկեան Սաեփան վարդապետ

մեծ դժուարութեամբ կը զսպէ զանոնք . լուր կը տրուի Մարաշ և հաղարտակաւ մը ու Տէօվլէթ էֆ . հայազգին քննութեան կուգան , Գայմազամը պաշտօնանկ ընելով Մարաշ կը տանին և անոր արժանաւոր պատիժը տալու խոստումով կը համազեն ժողովուրդը , որ խռովութիւն չի յարուցանէ . Արսլան պէյ անուն Չէրքէզ մըն ալ Գայմազամի փոխանորդ կը կարգուի : Կ'անցնին քանի մը օրեր , Չէյթուհիք կ'իմանան որ սճրագործը ո՛չ միայն պատժուած չէ , այլ և ազատ տրձակուած , արդար ցոսումով լեցուած , կը յորձակին կառավարական պաշտօնատան վրայ , կը վճռուն բոլոր պաշտօնեաները , հիմնադատակ կը քանդեն շէնքը ու կ'այրեն մզկիթը , որոնց տեղը հիմա բանջարանոց եղած է : Այս գէպքէն յետոյ , ամբողջ երեք տարի , Չէյթուհիք առանց գայմազամի , Մարաշէն անկախ և իրենց վաղեմի դրութեամբ ազատ ապրեցան :

ՊԱՊԻԿ ՓԱՇԱՅԻ ՔԱԶԱԳՈՐԾ ՈՒԹԻԻՆՆԵՐԸ . — Նոր ազատագրութեան այդ եռամեայ չրջանին նշանաւոր հանդիսացաւ Եէնիաիւնեա Աստուածատուր իշխանին հօրեղբորորդի Մարկոս աղայի զաւակը՝ Պապիկ , որ իր կեանքին գրեթէ 15 տարիները հերոսութիւններով անցուց : Սայիտ և Քեամիլ փաշաները շո՛տ աշխատեցան այս կորովի մարդը հպատակութեան բերելու , բայց չյաջողեցան , իր քաջագործութեանց համար , ո՛չ միայն Հայերը , այլ և թուրքերն ալ՝ Պապիկ փաշա կ'անուանէին զինքը :

Այս բարձրահասակ ու քաջակազմ երիտասարդը իր շուրջ հաւաքելով Չէյթուհի չորս թաղերէն կտրիճներու խումբ մը , հերոսապետը եղաւ անոնց և իր բազուկին ոյժը առաջին անգամ Պօղոսօղանի աշիրեթին ցոյց տուաւ , որոնց պետը կ'ըսուէր Փոյրազ Ալի *sherkhujin* :

Փոյրազ Ալի քաջաւերուած Չէյթուհի մէջ կառավարութիւն հաստատուելէն , իրեն իրաւունք սեպած էր իր արջառներուն ու հօտերուն արածել տալ Կապան հայ գիւղին հունձքերն ու արօտները : Կապանի Վարդեմար Քենեան բողոքեց Մարաշի կառավարիչին այս անխիղճ բռն-

հաւորին դէմ . ուղղամիտ ? փաշան պատասխանեց . «Ես Պօղոսողանցիները չեմ կրնար դապել . դուք ալ այս տարին հաց մի՛ ուտէք . ինչ կ'ըլլայ» ու այս խօսքով ֆեհեան անջնէն վաճակեց . փաշային այս տարօրինակ պատասխանը երբ առին գիւղացիք , Ձէյթունցիներուն պաշտպանութեան դիմեցին :

Պապիկ փաշա սիրայօժար ընդունեց Կապանցիներուն խնդրանքը և անմիջապէս մունեալիկի մը միջոցաւ հաւաքեց իր շուրջը 300 քաջամարտիկներ , որոնց գլուխն սնցած մեկնեցաւ Կապան՝ որ Ձէյթունէն 16 ժամ հեռաւորութիւն ունի : Պապիկ փաշա լուր դրիկեց Ալի պէյին որ առանց ընդհարումի , կարգադրուի վէճը և հասուցուի գիւղացիներուն վնասը . Ալի պէյ ո՛չ միայն մերժեց այս հաշտարար միջոցը , այլ և սպառնացաւ ձերբակալել Պապիկը : Ընդարձակ մարդագետնի մը վրայ ստատկութեամբ կրօնին սկսաւ . Պապիկ փաշայէն և մէկ քանի Ձէյթունցիներէ զատ մնացեալներն ամբողջութեամբ հետի էին՝ մինչդեռ թշնամիները՝ ձիաւոր , բաղմաթիւ և լաւ պատրաստուած . կռիւի միջոցին Ձէյթունցիք յաջողեցան թշնամիներէն մերկ յովատակներ յափշտակել և տշտանակել , վերջապէս Ալի պէյ կը վիրաւորուի և թշնամիները շկարենալով դիմադրել , խոյս կուտան , թողլով Հայերուն ձեռք իրենց վրանները , կիներն ու աղջիկները , եզներ , կովեր , ձիեր , էջեր , ոչխարներ , զորոնք Պապիկ փաշա Ձէյթուն բերաւ , նախապէս կարեւոր բաժին մը յատկացնելով Կապանցիներուն : Կիներն ու աղջիկները և փոքրիկ շանուկները Ձէյթունցիք մարդասիրաբար տանն մը իրենց տունները խնամելէ յետոյ , հանգիստ վերադարձուցին , իսկ անասունները բաժնեցին բոլոր քաղաքացիներուն . այդ տարին յօգւնա սեւեւսի կոչուեցաւ , մսի առատ պատօտներ վայելիլ առլով Ձէյթունցիներուն : Կը պատմուի թէ , Ալի պէյ երբ վիրաւորուած գետին կը փռուի , փախչելու անկարող , Ձէյթունցիք կը հասնին . վիրաւորին կինը իր մարմինով կը տարածուի էրկանը վրայ և կ'աղերսէ որ

չսպաննեն զայն, խոստանալով իր ամուսնոյն ծանրութեամբ զրամ կշռել և տալ . բայց իր աչքին առջև դաշունահար կը սպաննեն զազան պէյը, որուն վրայ կնոջը կողմէն յօրինուած երգը, «բոտառուչ եղանակով սակաւին կ'երգուի . «Էօրսիւրսիլէր Փոյրագ օղլուն Երշանի տաղըն պաշխնեսա» են:

ԵՕԹԸ ՓԱՇԱՅԻՆ ՏԱՐԻՆ. — Պապիկ փաշայի արշաւանքներուն ատենը կը շարունակուէր Ռուսո-թուրք պատերազմը և երբ 1878 ին հաշտութիւնը կնքուեցաւ, Համիտի կառավարութիւնը նորէն իր ուշադրութիւնը դարձուց ապստամբ Զէյթունի վրայ, որ երեք տարիէ ի վեր դարձեալ ինքնագլուխ եղած էր:

Այդ միջոցին Սիսի սերեպէյիսն Չաարճը օղլուն Ահմէտ պէյը որ փաշայութեան տիտղոսը լնդունած էր Սուլթանէն, խոյս տուաւ Պոլիսէն և Հաճըն գալով, կ'աշխատէր ժողովուրդը ապստամբեցնել կառավարութեան դէմ. սակը յայտարարէր թէ «Պէրլինի վեհաժողովին մէջ թուրքիա բաժնուելու վրայ է, փոխանակ օտարները տիրելու, մենք պէտք է տիրենք մեր երկրին:» Այս խորհուրդը Չաարճը օղլուն Զէյթուն ալ հաղորդած էր, բայց դեռ պատասխան չընդունած, Ատանայի կուսակալը և Սիսի կառավարիչը, ուրիշ գինուորական երեք փաշաներու հետ պաշտօնեցին Ահմէտը և ձերբակալելով աքսորեցին:

Այս հինգ փաշաներուն միացան ապա, Հալէպի կուսակալը և Մարաշի կառավարիչ Վէյսի փաշան, որով փաշաներու թիւը 7 ի հասաւ ու նոյն տարին Զէյթունցիք անուանեցին եօթը փեշին տաղըն: Փաշաները չհամարձակեցան սակայն ա'յդքան զօրութիւն ունենալով մէկտեղ, ուղղակի յարձակում գործել Զէյթունի վրայ և իրենց որդեգրած վաղեմի սկզբունքներուն համեմատ, համոզեցին Հաճընի առաջնորդ Պետրոս եպիսկոպոսը, որ Զէյթուն երթայ և յորդորէ իշխաններն ու երեւելիները հնազանդիլ կառավարութեան ու իրր ապացոյց իրենց ապստամբած չլլալուն, անձամբ ներկայանալ բանակի հրամանատարներուն և նորընտիր գայմազամին հետ միասին վերադառ-

հալ : Եպիսկոպոսը զործադրեց իրեն յանձնուած պաշտօնը , մոռնալով թէ , ճիշդ իրեն հման 1864ին Աջապահեան Նիկողոս Եպիսկոպոսն ալ Մարաշ տարաւ Եէնիաիւնեա Փանոս փաշան , Արեգինի Կարապետ քեհեան և Չափառ Վարդանեանը , որոնք հոն բանատարկուեցան , Փանոս փաշա բանտին մէջ թունաւորուելով մնաւ , իսկ միւսները 3-4 տարիներ ետքը հազիւ կրցան ազատիլ :

Զէյթունցիք պատասխանեցին թէ իրենք ապստամբ չեն որ բանակին դիմադրեն և թէ եղածները արդիւնք են Տալուա Նիադիի ոճրագործութեան , ու համոզուելով եպիսկոպոսին , երեւելիներէն 12 հոգի գնացին բանակը , ուր հասնելուն պէս . զինուորական փողը հնչեց և իբրեւ կալանաւոր արգելափակ եղան , թուրք դիւանագիտութեան խարուած այս մեծաւորները : Միւսոյն ասին զօրքերն ալ մօտեցան Զէյթունի և սկսան հանդիպած Զէյթունցին գերի բռնել , այր թէ կին , ու տանիլ Մարաշ , որոնց թիւը հասաւ 300ի և որոնց մէջ կը գտնուէին Պապիկ փաշայի մայրն ու կինը :

Զէյթունցիք չուզեցին այս անգամ պատերազմի բլունուիլ փաշաներուն հետ , վախնալով թէ անոնց ձեռքին տակ գտնուած երեւելիներուն ու գերիներուն կեանքը կը վտանգուի . սակայն Պապիկ փաշա միւս իշխաններուն չէր ուզած ընկերանալ և բանակը երթալ , իր 400 հերոսներով սկսաւ պատերազմիլ , աջակից ունենալով Ֆրնուզի վահաճայր Նիկողոս Եպիսկոպոսը և Աւագ Կալ դիւզի դըսրոցին Տնօրէնը՝ Չաքրեան Յարութիւն պատուելին , որոնք գերի բռնուեցան Զէյթուք ըստած դաշտին մէջ տեղի ունեցած ընդհարումին , Նօխուտեան Փանոսի հետ , և Պետրոս Հանէսեան և Խաչիկ Գէորգեան անուն երկու Հայեր ալ սպաննուեցան . իսկ թուրքերէն ինկան 60 հոգի եւ բաղմաթիւ վիրաւորներ ունեցաւ բանակը :

Պապիկ փաշա ստատիկ զայրացած Պետրոս Եպիսկոպոսին գէմ , զայն սպաննելու համար յարձակեցաւ Ս. Աստուածածին վանքին վրայ , ուր կը գտնուէր անդիտակից

մատնիչը . վաճառարը պահեց եպիսկոպոսը դադանի տեղ
մը և հաւտացուց Պատկիկին՝ որ փախած էր ան :

Նիկիտոս եպիսկոպոս իր երկու ընկերներով խայտա-
ռակ վիճակի մէջ Մարաշ տարուեցաւ . ամերիկացի հայա-
սէր Մր . Մօնթքօմբի , անոնց անտանկի կացութիւնը տես-
նելով , կառավարութեան դիմեց ու խնդրեց որ իր երաշ-
խաւորութեամբ ազատ արձակուին . կառավարութիւնը
մերժեց արժանի նստիւ միտնաւորը՝ առարկելով որ ան քա-
ղաքական խնդիրներու միջամտելու չէ . Մր . Մօնթքօմբի ,
իրը փոխանորդ անգլիական հիւպատոսի , պնդեց իր իրա-
ւունքին վրայ , ու երբ դարձեալ մերժուեցաւ խիստ լեզ-
ուով մը , հեռագրել ուղեց Պոլիս , բայց հեռագրապետը մեր-
ժեց . միտնաւորը գրգռուած ձին հեծաւ և 18 ժամու հե-
ռաւորութիւնը 10 ժամէն կտրելով Այնթապ հասաւ , հոն
ալ մերժեցին իր հեռադիրը . ամերիկացին խելոյն թամբին
վրայ նետուելով ուղղուեցաւ Հալէպ և ա'յնքան արա-
գութեամբ քշեց իր 120 սակինոց նժոյգը , որ կենդանին
կէս ճամբան շնչաւորաւ ինկաւ . վերջապէս հասաւ Հալէպ
և տեսակցելով հիւպատոսներուն հետ , խնդիրը հեռագր-
րեց Պոլիս Անգլիոյ դեսպանին , Բ . Դրան և Հայոց Պատ-
րիարքարանին :

Դեսպան և Պատրիարք այս հեռագրին վրայ դիմեցին
Բ . Դուռը և պահանջեցին որ եօթը փաշաները ետ քաշ-
ուին Ձէյթունի առջեւէն և Նիկիտոս եպիսկոպոսը իր ըն-
կերներով Պոլիս փոխադրուի . Դուռը համակերպեցաւ և
զամ պահանջումներուն ու պէտք եղած հրահանգները
տուաւ :

ՊԱՊԻԿ ՓԱՇԱ ԵՒ ՀԱՅ ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐԸ . —
Զօրքերը հեռացած էին Ձէյթունի առջեւէն , բայց Ձէյթուն-
ցի բանտարկեալները կը հեծէին Մարաշի և Հալէպի բան-
տերուն մէջ . նոր գայմադամն ալ տեղաւորուած էր Ձէյ-
թուն :

Պապիկ փաշա իր հերոսներով կը պտտէր լեռները ,
գլխաւոր օթեւան ունենալով Փիսիր լեռը . (Ձէյթունի տը-

կար ժամանակը , Պէշէնցի Թուրք պէյերը՝ Աստուածածին վանքի լեռան վրայ երբեմն գալով վրան կը հասաւատեն կը նստին եզեր . Ձէյթունցիք փնտ Կ'ըսեն անմաքուր բաներուն ու երբ Պէշէնցիները կ'ուզան , «փխերը եկան» կ'ըսեն եզեր և այդպէս այդ լեռան անունը փխսիւ եղած է : Պապիկ փաշա կը խորհի միջոց մը գտնել Ձէյթունցի բանտարկեալները անմիտ իրենց տեղը վերադարձնելու , որոնց հետ էին նաև իր մայրն ու կիներ . օր մը յանկարծ Ձէյթուն կ'իջնէ իր գունդով և կառավարութեան շէնքը զգուշութեամբ պաշարուով ենթարկելէ յետոյ , ինքը ներս կը մտնէ Գայմազամին հետ տեսնուելու . սուրճ կը հրամայեն . ոտքի կ'ելնէ իբր թէ պիտի մեկնի . անմիտ Գայմազամը անտեղեակ պաշարուած ըլլալուն , կը հրամայէ տեղէն չշարժիլ . «հիմա ոստիկանները քեզ պիտի առաջնորդեն արժանաւոր բնակարանդ . բաւական է որքան ազատ պատեցար և կառավարութեան այսքան վնասներու և ժողովուրդին բանտարկուելուն պատճառ եղար . բախտը ահա քեզ մեր ձեռքին մէջ բերած յանձնած է» ըսաւ Գայմազամը հպարտութեամբ :

Բարձրաձայն ծիծաղ մըն է որ փրցուց քաջ հերոսապետը այս խօսքին վրայ ու ըսաւ Գայմազամին . «Դո՛ւն հիմա քու բոլոր պաշտօնեաներովդ իմ ձեռքիս մէջ կը գրանուիս և ե՛ս քեզի համար ու յարմար տեղ պատրաստած եմ վանքին մէջ . հրամայէ՛ք որ մեկնինք :» Ապշահար Գայմազամը դուրս նայեցաւ պատուհանէն ու տեսաւ խոժոռ գէմքեր և զինեալ բաղուկներ , որոնք լաւ մը շղթայած էին իր ամբողջ պաշտօնատունը : «Փա՛շա , կակազեց դողդղալով խեղճ մարդը , — թոյլ տուէ՛ք անգամ մը տեսնուիլ ընտանիքիս հետ , այնուհետեւ պատրաստ եմ հնազանդելու հրամանիդ :» Պապիկ պատասխանեց իրեն , որ այդ մասին անհող ըլլայ , որովհետեւ իրմէն առաջ իր ընտանիքը վանքը փոխադրուած է և հոն կրնայ տեսնուիլ անոր հետ :

Գայմազամը պաշտօնեաներով , 22 անձ , հրոսախումբէն չըջողոտուած , առօք փառօք վանք հասան , ուր

շղթայուելով աստուծոց մէջ դրուեցան : Պապիկ փաշա հրամայեց Գայմազամին գրել Մարաշի կառավարիչին ու յայտնել իրենց ողորմելի կացութիւնը , աղաչելով որ իսկոյն արձակուին հայ բանտարկեալները , որպէսզի իրենց արձակում տրուի : Թէ՛ Մարաշի և թէ՛ Հալէպի բանտարկեալները արձակուեցան ասոր վրայ , ու այն ատեն Պապիկ փաշա ևս թող տուաւ իր բանտարկած պաշտօնեաներուն , որ լուռ ու գլխիկոր դառնան իրենց պաշտօններուն գլուխը :

250 ՁԵՐՔԷՉՆԵՐՈՒՆ ԿՈՏՈՐՈՒՄԸ . — Մարաշի կառավարիչը կասկածելով որ Ձէյթունի կառավարական պաշտօնեաներուն դարձեալ կրնան պատահիլ պատմուած զէպքերը , օրական վարձքով 250 Ձէրքէզ գաղթականներ հաղարապետի մը հրամանին տակ Ձէյթուն կը դրկէ . ասոնք դեռ քաղաք չմտած . Պապիկ փաշան իր խումբերով հրացանի կը բռնէ այդ անկոչ հիւրերը , որպէսզի Ձէյթուն չմտնեն : (Այդ ատեն կառավարութիւնը յատուկ պաշտօնատուն դեռ չունէր , Ձէյթունի ճիշդ կեդրոնը մեծ տուն մը վարձած էր և Ձէրքէզները կ'ուղէին հոն երթալ , տեղաւորուիլ :) Սակայն Ձէյթունի պահպանողական և աղայական դասը միջամտելով չթողուց որ Պապիկ փաշան Ձէրքէզները վռնտէ , որով ասոնք կրցան զետեղուիլ կառավարական պաշտօնատան մէջ և հետեւեալ օրն իսկ սկսան իրենց տրուած հրահանգներուն համեմատ տուրք հաւաքել , վճարելու անկարողները կեղեքել , բանտարկել և ամէն մէկը մէյ մէկ պատուհաս դարձած , քաղաքին մէջ սանձարձակ պատիլ : Այս վիճակը Պապիկ փաշա հանդուրժելի չգտաւ և որոշեց զիշերը պաշտել կառավարական շէնքը և ջարդել Ձէրքէզները . Աղաները դարձեալ միջամտելով , թախանձեցին որ իր այդ դիտաւորութիւնը գոնէ ցորեկ ատեն գործադրէ . առաւօտուն Պապիկ փաշա կանուխ պաշարեց պաշտօնատունը և առաջարկեց որ անձնատուր ըլլան , ներսը գտնուողները հրացաններու որոտումով պատասխանեցին այս առաջարկին և արձակուած

գնդակներէն էօմճեան անուն քաջ երիտասարդ մը սպանե-
նուեցաւ. ասոր վրայ պաշարողները կատաղած, շէնքին տա-
նիքը ծակեցին մէկ կողմէն ու միւս կողմէն ալ կացին-
ներով դուռը կոտրեցին ու սկսան անխնայ կոտորել Չէր-
քէզները. այդ պահուն հազարապետը հրապարակ վազե-
լով, գլխարկը խածած «թէսլի՛մ, աման, թէսլի՛մ» կ'ա-
ղաղակէր, բայց շահ ուշ էր այլ ևս, գրեթէ Չէրքէզնե-
րը ամբողջութեամբ կոտորուած էին և միայն մէկ քանի
հոգի յաջողած էին խոյս տալ և շուշերնին Մարաշ առ-
նել. հազարապետն ալ վիրաւորուած էր, սակայն Բասի-
լոսեան Մ. Կարապետ աղային օուներ փոխադրուելով,
դարմանուեցաւ և առողջացաւ:

ՎԷՅՍԻ ՓԱՇԱՅԻՆ ՏԱՍԹԱՆԸ

Վեյսի փաշա *skshi* Զեյթունա փարսւմ,
Եերին փրան *ksiy* մաղերին աշամ,
Զեյթուն *pkffkshishk* պիր գեման գաշամ,
Եագարլմ *Zeitun* ևար իշե, պե՛յշեր:

Պապիկ փաշա *skshi* ֆիւսեյի քագւմամ,
Հաշկպ փաշալընըն աղզընա պագւմամ,
Եիւզ պին ասիեր կեշուե եերիւսեկն գաղզւմամ,
Աշաման սեկ պիգի լաֆ իշե, պե՛յշեր:

Վեյսի փաշա *skshi* ասփերիւմ չաղար,
Աքարլմ կիւշիշեր *skshirir* չաղար,
Զարպըման թիր թիթրեր, Զեյթուն գան աղար,
Եագարլմ *Zeitun* ևար իշե, պե՛յշեր:

Պապիկ փաշա *skshi* պեշե փաշընը,
Զիպիզ գարարընա գոյսում գաշընը,
Պրագւմամ Մարաշա իւշամ ասընը,
Եագարլմ Մարաշը ևար իշե, պե՛յշեր:

«Այսի փաշա տեսի աղղրնա պագւնազ,
Կեալուն հաղրա խաւս պրագւնազ,
Ճանի ահմարիկնի տէ պրագւնազ,
Օնրոքն երգար զօն իշէ պէշէր»:

Պապիկ փաշա տեսի զղղըն չէֆսիւ,
Բերթիզ, Քիւրթիւզ, Նէսիրիի պրագսըմ,
Ա.ֆշար, Պօզսաղընը արեշէ եագսըմ,
Պիղլահի սուսասըմ գան իշէ, պէշէր»:

ՔՆՆԻՉ ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎ ՄԸ. — Մարաշէն վեց ան-
ձերէ կազմուած ու բաղկացեալ քննիչ մարմին մը ղրկուե-
ցաւ Զէյթուն, Զէրքէղներու ջարդէն երեք օր վերջ, որ-
պէսզի ճշդութիւն պատասխանատուները, այդ ժողովը կը
կազմէին երկու Իսլամ, երկու Լուսաւորչական, մէկ Կա-
թօլիկ, և մէկ Բողոքական Հայեր, որոնք վիրատու հա-
ղարապետին յայտարարութեանց վրայ մասնաւորապէս,
պատրաստեցին իրենց հարցաքննութեանց տեղեկագիրը, որ
աւելի նպատաւոր էր Զէյթունցիներուն, քանի որ ճշ-
մարտութիւնը կը պարունակէր. սակայն Մարաշի կառա-
վարութիւնը ի՞ր ուղածին պէս պատրաստեց երկրորդ տե-
ղեկագիր մը և ստորագրել տուաւ քննիչներուն. միայն
բողոքականաց ազգայեալ Ուռուպեանը, որ քննիչներէն
մէկն էր, բողոքեց այդ ղեղծումին դէմ և չստորագրեց
նոր պատրաստուածը. այդ ո՛չ հարազատ տեղեկագիրը
Հալէպ և Պոլիս ղրկուելով, վերադարձուեցաւ կրկին, որ-
պէս զի Ուռուպեանն ալ ստորագրէ. ասոր վրայ ճիշդ
տեղեկագիրը ստիպուեցան ղրկել, որով Զէյթունցիք ար-
դարացան և Վէյսի փաշա պաշտօնանկ ըլլալով Կեսարիա
ղրկուեցաւ: Հոն Վէյսի գտաւ իր արժանաւոր պատիժը,
համեղէն քանի մը շարաթ վերջ, կառավարական շէնքին
յանկարծական փլուզումին ներքեւ ջախջախուելով մեռաւ:

ՆՈՐ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1879 ին Սուլթան
Համիտ իր երկրակործան ծրագիրները որոճալու համար

պէտք տեսաւ առժամապէս սիրաշահիլ Ձէյթունցիները եւ քնացնել զանոնք ատեն մը . ուստի մասնաւոր իրաւեանք մը Պոլիսէն Ձէյթուն զրկուեցան Մազհար փաշա եւ Նուրեան Յովհաննէս էֆ . որոնց յետոյ միայն չալէպի Անգլիական հիւսարատոս ձերմասայտ եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Մկրտիչ Սըրբազանը , որոնք Կայսերական ներում հրատարակեցին թէ՛ Պապիկ փաշային եւ թէ իր ամբողջ խումբին . մինչեւ իսկ Պապիկ փաշան քաղաքապետութեան նախագահ ընտրեցին . Ձէյթունցիներու բողոքին վրայ , սուրքերն ալ չատ պակսեցուցին եւ խաղողի այգիներէն քմահաճոյքի համեմատ տուրք առնելու զրութիւնը ջնջելով , տարեկան 9000 զրուշի միանուագ , որոշ տուրք մը հաստատեցին : Մազհար փաշա ընդհանուր ժողովի մը մէջ բանախօսելով , պատահած անկարգութիւնները նախորդ թուրք պաշտօնեաներուն ապիկարութեան վերագրելով հանդերձ , չկրցաւ իր մաղձը բոլորովին ներսը պահել ու վերջապէս « գո՛ւք ալ լսաւ , քիչ թունաւոր չէք , թագաւորը իր գլխարատութեամբ ? ներեց ձեզի , բայց չեմ գիտեր Աստուած ալ պիտի ներէ » :

Կայսերական շնորհներն ու պատուիրակներուն անոյշ խօսքերը կարծես կակուղցուցեր էին Ձէյթունցիները . այնպէս որ բաւական ընդդիմանալէ վերջը համոզուեցան զօրանոցի մէն ալ շինութեան հաւանելու . հիմնարկութեան հանդէսէն յետոյ մեկնեցան մեծանուն հիւրերը՝ նորընտիր գայմադամին խոհեմութեան յանձնելով խաղաղութեան անվթար պահպանումը : Սիսի կաթողիկոսը զօրանոցի առաջին հիմնաքարը ինքը դրաւ ու ըսաւ Հայերուն մարգարէական ներշնչումով մը կարծես . « լաւ գիտցէք որ այս զօրանոցը իրօք Ձեր զօրհեռուն համար կը շինուի : » Շինութիւնը աւարտեցաւ եւ 800 կանոնաւոր զօրքեր եկան զետեղուեցան անոր մէջ . այնուհետեւ հինգ տարի անցաւ առանց կարեւոր միջադէպի մը . զօրքերուն ներկայութիւնը՝ Գայմադամին հսկելու գործը դիւրացուցեր էր :

ՁԵՅԹՈՒՆ ՀՐԴԵՀՈՒՍԾ . — 1884 թուականը Ձէյ-

Թունի պատմութեան մէջ աղէսներու էն ստակալի թուտկանը եղաւ, ծանօթ մեծ հրդեհին պատճառով որ լափեց ամբողջ քաղաքը: Կրակը իր սկզբնաւորութիւնը առաւ Սուրէնեան թաղը Եղէկիէլեաններու յարդանոցէն պատահմունքով ու գիշեր ատեն. հրշէջ գործիքներու չգոյութեան պատճառաւ, ծաւալեցաւ ուժգին թափով մը և մոխիր դարձուց քիչ ատենի մէջ Չէյթունի չորս թաղերն ալ, բացի Շովրոյեան թաղին կէսէն՝ որ ազատեցաւ. շէնքերուն հետ այրեցան բնակիչներուն գոյքերն և ուտեստներն ալ, ինչպէս նաև չորս եկեղեցիները իրենց ամբողջ պարունակութեամբ. դժուար չէ երեւակայել այդ ժամանակ Չէյթունի սարսափիկ վիճակը, որ ա՛յնքան սարսափեցիկ կերպով նկարագրուեցաւ իր ատենին. բարերախտարար Ազգը շուտով օգնութեան հասաւ և կառավարական նպաստին միացնելով նպատահաւաք մարմիններու միջոցաւ հանգանակուած խոշոր գումարներ, քիչ ատենէն կենդանացաւ կրկին Չէյթուն և ինչպէս շատերու տուները, նոյնպէս և Ս. Աստուածածին ու Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիները կառուցուեցան փառաւորապէս:

Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանէն Թալասցի Քերովբէ էֆ. Գույումճեանը զրկուեցաւ Չէյթուն նպատա բաշխելու համար. սա հիւրընկալուեցաւ Կարապետ էֆ. Տ. Յակոբեանի տան մէջ, որ չէր այրած բարերախտարար և Տ. Յակոբեանի և ուրիշ քանի մը անկեղծ անձերու աջակցութեամբ օգտակարապէս կատարեց իր ստանձնած պաշտօնը և քաղաքին ճիշդ կեդրոնը գտնուած և հիմնադատակ հրդեհուած Ս. Յակոբ անուն հոյակապ եկեղեցիին տեղը կառուցանել տուաւ փառաւոր վարժարան մը, որ ներկայիս կը գտնուի Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց տրամադրութեան տակ:

Աղէտի այդ ճգնաժամային տագնապին մէջ անգամ Համիտի արժանաւոր պաշտօնեաները չէին մոռնար մէկ ձեռքով ցանուածը միւսով հնձել: Տէտէ փաշա որ պաշտօն ունէր կառավարական նպատար բաժնելու, սկսաւ

հնդկ Արեգինցիները կրկնապատիկ տուրք պահանջելով և
սուարկելով թէ անոնք վնասուած չէին հրդեհէն, ի դուրս
խեղճ գիւղացիները իրենց աղքատութիւնը կը պարզէին
անողոք փաշային և վերջապէս յուսահատած, բացէ ի բաց
ապստամբեցան և իրենց պարագլուխ հանդիսացաւ Շամր
Քէշիշեան անուն երիտասարդ մը, որ իբրեւ յաջորդ Պապիկ
փաշայի, հրոսակութեամբ կը պատէր լեռները: Տէտէ
փաշա նոյն թուականին՝ Յունիս 24ին, զօրք զրկեց այդ ա-
պստամբութիւնը զսպելու համար: Բայց կարճատև և ընդհա-
րուամի մը մէջ զօրքերը յաղթուեցան և ստիպուեցան հաշ-
տութիւն կնքել, գոհացում տալով Արեգինցիներուն:

ՍԱԼԻՉ ՓԱՇԱ ԵՒ ԼՐՏԵՍԻ ՄԸ ՍՊԱՆՆՈՒԹԷԼԸ. —

Ձէյթունի նախկին Գայմազամ Սալիճ փաշայութեան տիտ-
ղոսով և կառավարիչի պաշտօնով 1890ին Մարաշ հասաւ
ու բոլոր հրոսակներուն ներումի հրովարտակ ձեռք բերե-
լով, Ձէյթուն եկաւ և Շամր Քէշիշեանը իր խումբով գը-
րամական վարձատրութեամբ սիրաշահիլ ուզեց, բաշխե-
լով անոնց տասնականէն մինչև վաթսուհական մէծիտիյէ-
թանըր տաճկաբնակ գիւղին տասանորդ տուրքն ալ ա-
նոնց յանձնեց. Գայմազամ Գատիր պէյին եւս պատուի-
րեց տուրքի համար չհնդկ Ձէյթունցիները ու այս կար-
գադրութիւնները լնելով վերադարձաւ Մարաշ:

Չորս ամիս հաղիւ անցած էր երբ նոր փոթորիկ մը
եկաւ ցնցել Ձէյթունը. Օսման Չալուշ անուն թուրք մը
որ լրտեսութեամբ կը զբաղէր ու նոյն պաշտօնով Հաճըն
մեկնած, վերադարձին Շամր Քէշիշեանի խումբին ձեռքով
չարաչար սպաննուեցաւ քաղաքին մէջ Պաղ աղբիւրի առ-
ջև. անորդ լրտեսը 72 վէրք ստացած էր: Սալիճ փաշա
այս գէպքին վրայ սաստիկ կատաղած, Ձէյթուն հասաւ եւ
հայ երեւելիները կանչելով պահանջեց որ հրոսակաւորը ի-
րեն յանձնուի. անոնք պատասխանեցին թէ իրենք այդ
գործին չեն ուզեր խառնուիլ, և ինքը կրնայ ձերբակա-
լել ու պատժել զանոնք: Փաշան զօրանոցի զօրքերուն
զլուխն անցած Սեպտ. 24ին պաշարել ուզեց Ս. Յովհ.

ձեկեղեցին , ուր ապաստանած էին հրոսակները . բայց զօր-
քերը այնպիսի սոսկալի կրակի մը ենթարկուեցան , որ
բաւական կորուստ տալով , հարկադրուեցան ետ քաշուիլ .
հրոսակները կառավարական շէնքին վրայ եւս յարձակելով
բանաարկեալները ամբողջութեամբ ազատեցին : Ինչպէս
առիթը ունեցանք ակնարկելու մեր պատմութեան ընթաց-
քին մէջ , այս Սալին փաշան էր որ վրէժխնդրութեան
հուրով լեցուած , հրահանգած էր Մարաշի Սպուճան ա-
նուն վատ բժիշկը՝ պատուաստի միջոցաւ թունաւորել
Ձէյթունի մանկիկները ու այս դժոխային ոճիրին զոհ
գնացած էին 500է աւելի անմեղ աղաքներ . և այս ոճիրն
էր աւաւելապէս որ այդ միջոցին սպառեց ժողովուրդին
համբերութիւնը , որ Առաջնորդ Կարապետ եպիսկոպոսին
միջոցաւ հեռագրով բողոքեց Սալին փաշայի խժդժութեանց
դէմ : Սալին փաշա թէեւ պաշտօնանկ լլլալով , հրաման ըն-
դունեց Տէրիզօր մեկնելու , սակայն Մարաշ երթալով հե-
ռագրեց Բ . Դրան և իրրե խռովարար ներկայացուց յի-
սուն երեք եկեղեցականներ և զանազան կարեւոր անձեր ,
որոնց ձերբակալութեան հրամաններ եկան Պոլիսէն Սալին
փաշային , ու հետզհետէ Կարապետ եպիսկոպոս , Նիկողոս
եպիսկոպոս , վարդապետներ , քահանաներ , աշխարհական-
ներ , մինչև իսկ Եղիտարէթ անուն օրիորդ մը , ձերբակալ-
ուելով Հալէպ դրկուեցան և ոմանք 5 , ոմանք 15 , ոմանք
մշանջնական թիարանի և Տ . Ղուոնդ քահանան մահ-
ուան՝ դատապարտուեցան : Այս տարապարտ բանաարկ-
եալներէն մէկ քանին մեռան բանտի մէջ , չկարենալով
շխմանալ անազորոյն տանջանքներուն , ինչպէս Պալսեցի
Վրթմանէս վարժապետը : Քսաներկու ունեւորներ 500 ոս-
կի կաշառք տալով յաջողեցան մէկու կէս տարուան բան-
տարկութենէ վերջ ազատիլ , իսկ մնացեալները տարիներ
կտրը՝ ընդհանուր ներումի արժանանալով . (թէեւ անհաս-
կնալի է ներումը յանցաւոր չեղողներու համար :

Ծանօթ գրապէս և հեղինակ , Տիար Սմբատ Բիւրատ ,
որ որդին է Ձէյթունի աւագ քահանայ Տ . Ղազարի , այս

միջոցին էր, որ երեք տարի Սամառի մէջ իր հիմնած վարժարանը վարելէ վերջ, հայրենիք կը վերադառնար ու Եսարիսուղի մէջ ձերբակալուելով Մարտշ գրկուած և իր կնոջ ու քառամեայ դուստրին հետ բանտարկուած և բանտին մէջ իր երկրորդ դուստր ծնած էր, սա ալ փոխադրուեցաւ Հալէպ և դատուեցաւ, թէ և չկրցան յանցանք մը գտնել, բայց չէ՞ որ Զէյթունցի էր ու մանտաւնոյ սուսուցիչ, ուստի ընդհանուր դատախազը յաջողեցաւ վերջապէս հնդամեայ բանտարկութեան դատաւարանի գինքը, զոր ամբողջովին կրացնելով միայն կրցաւ ազատիլ, Արմբաս Բիւրասի այս բանտարկութեան կը պարտինք անշուշտ իր ԲԱՆՏԷ ԲԱՆՏ անուն հինգ հատորներէ բաղկացած հիանալի վէպին գոյութիւնը, թուրք բռնապետութեան բանտային արհաւիրքները Սմբատ Բիւրատ մինչև Կլատաթանի ահանջը կրցաւ հասցնել և մխիթարական պատասխան ստանալ Ազատութեան դատին այդ Մեծ Պաշտպանէն:

ԶԷՅԹՈՒՆԻ 1895 Ի ԱՅԵՂ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻՆ ՀԵՏ՝ ԱՌԸՆՁՈՒԹԻՒՆԸ (*). —
Առաջին պատերազմը չէր, որ կը մղէր Զէյթուն՝ 1895-1896
ին՝ թուրք կառավարութեան դէմ։ Արդէն մինչև հոս ար-
ձանագրեցինք մեծ ու փոքր, առաւել կամ նուազ նշա-
նակելի բազմաթիւ բնդհարումներ, որոնց մէջէն միշտ յաղ-
թական դուրս ելած է արի ու պատերազմիկ այս ժողո-
վութիւնը, որ՝ կրթնած իր տաղեական ոգիին ու մարտա-
կան բնդունակութիւններուն վրայ, գնդակով ու սուրով
պատասխանած է միշտ իր աղատութիւնը կապառոցներուն
և իրաւունքները բռնաբարոցներուն։ Վերջին մեծ պա-
տերազմը տեղական բնոյթ ունենալէ և ասկից առաջ յա-
ճախակի մղուած պարբերական կռիւներուն համանմանակ
շարունակութիւնը ըլլալէ աւելի, համազգային, համահայ-
կական էր, թէև պէտք է պատմութիւնը և պետութիւն-
ներու ներքին քաղաքականութեան և բազկացուցիչ ազ-
գութիւններու հետ իրենց ունեցած յարաբերութեան փի-
լափայտութիւնը ջնջել՝ բնելու համար թէ Զէյթունի նախ-
կին բոլոր կռիւներն ալ զուտ տեղական բնոյթ ունենա-
լով, բոլորովին հեռի էին Զէյթունի քաջարի Հայոց կող-
մէ որեւէ ազգային բազմանք արտայայտելէ և կամ թուրք
ինքնակալութեան կողմէ որոշ քաղաքականութիւն մը ցո-
լացնելէ։ Մենք պատմական զօրաւոր պատճառներ ունինք
ենթադրելու՝ թէ ատենք ս'ըքան ալ տեղական գոյն ու-
նենային և առերեսիլ տարբեր շարժառիթներ չպարզէին,
կրկին չէին դադրիր մասնաձիւղէ կառավարութեան ամե-
նապարզ գիտումները՝ Կիլիկիոյ ժայռերուն մէջ թառած
և Հայկական իշխանութիւն մը կազմելու սպառնական
դիրքին մէջ գանուող արծիւներու այս բոյնը քանդելու և
Հայկական ազատագրութեան մը երազը ցնդեցնելու համար։

(*) Այս հատուածը հաճեր է գրել Տիար Դադիկ Օղանեան, մեր
մասնաւոր խնդրանայ վրայ։ Մ. Վ.

Իսկ վերջին պատերազմը խնդրին արդէն պայծառ մէկ երեսն է Հայկական շարժումներուն և կ'արտայայտէ Հայկական Հարցին շահեկան մէկ մասը և ամենափայլուն մէկ փուլը: Հոն այլեւս բացայայտ է այն քաղաքական կապն ու յարաբերութիւնը՝ որ կայ Մեծ Հայքի ու Փոքր Հայքի հայկական ազատագրական ձգտումներուն ու փորձերուն հանդէպ՝ թուրք կառավարութեան հետեւած ուղղութեան, քաղաքականութեան և սուր ծրագրին՝ ու Տորոսի սարաւանդներուն ու կիլիկիոյ բարձունքներուն վրայ պաշտօնապէս քաղած Օսմանեան ստուարտիւ բանակներու յարձակումներուն ու ճակատամարտներուն մէջ:

Վա'յրը, տեղը միայն կը փոխուէր. ծրագիր, ձեռնարկ, ուղղութիւն և քաղաքականութիւն նոյնն էին միշտ սկսուած Պոլիսէն, շարունակուած հայաբնակ դաւառներու մէջ ու այժմ ալ փոխադրուած Զէյթունի շուրջը:

Վերլուծենք պատմական այս անհերքելի իրողութիւնը:

Այն աննպաստ պայմանները, որոնց մէջ կ'ապրէին Տաճկահայերը, արդէն իսկ ստեղծած էին դրութիւն մը՝ որ անհանդուրժելի էր պարզապէս: Դարերու գերութեան ընթացքին մէջ ստրկամտութեան ոգին ժառանգականօրէն պատուաստուած բլլալով հանդերձ հայ ժողովուրդին ստուար մեծամասնութեան մէջ, դառնակակիծ պայմաններ կուգային ստեղծել ընդհանուր դժգոհութիւն մը, բողոքի զգացում մը, դայրոյթ, զղուանք և աակութիւն: Հայաստանի սրտին վրայ հայ, շինարար և աշխատասէր ժողովուրդին պարկեշտ դործունէութեան անմիջապէս քովիկը՝ թափառական աւաղակ ու բարբարոս Քիւրտը կար, որուն համար ո՛չ քաղաքակրթական ընդունակութիւն և ո՛չ ալ պարտքի և իրաւունքի յարաբերականութիւն գոյութիւն ունէր. անիկա գիտէր միայն հալածել Հայերը, կողոպտել, այրել, սպաննել ու ախրանալ անոնց ինչքին ու պատիւին: Եէնիչէրիներու ջնջումով հայ ժողովուրդը թէեւ երկրորդ և սոսկալի թշնամիէ մը ազատած էր, սակայն քիւրտ աւատականութիւնը կը բաւէր արդէն հայ ժողո-

Վուրդին տառապանքը բաղձապատկերու : Կառավարական
 աւագակային կազմակերպութիւնը՝ իր անբաւարար ու
 փնասակար բոլոր պայմաններով, հիմնուած անարդարու-
 թեան ու կեղծիքի վրայ, ընական ղինակիցն էր այս բար-
 բարոս ցեղին, որ քաջալերուած պետական պաշտօնատար-
 ներու և Սալիֆային ղինքը սրտապնդող անտարբերութե-
 նէն, — կարելի է ըսել իրեն ընծայուած օժանդակութե-
 նէն, — անպատասխանատու և աներկիւղ կերպով աջ ու
 ձախ աւեր կը սփռէր : Անտանելի էր կացութիւնը : Վիշ-
 ակ ու դառնութեան բաժակը լեցուած էր : Կաշառք, հա-
 րստահարութիւն, բռնադրաւումներ հողերու, սպանու-
 թիւն, քաղան, հարկահաւաքութեան անդուծ սխարեւ,
 Իողամի և ոչ-Իսլամի խտիր և ամէն տեսակ զրկանքներ՝
 բնական է որ արթնցնէին ասելութիւն և արծարծէին բո-
 ղոքի կայծը : 1839ին հրատարակուած թանգիւնաթը, Ֆրան-
 սայի հսկայական յեղափոխութիւնը, ազատութեան օրրա-
 նէն, — Բարիդէն, — հասած արեւմտեան զաղափարներու
 ընդունակ երիտասարդութիւն մը, Հայոց Ազգային Սահ-
 մանադրութիւնը, Արեւմտեան և Արեւելեան աշխարհիկ
 զրականութիւնները և Ալիշանի, Պէշիկթաշլեանի ու Քա-
 մառ Քաթիպայի պէս հայրենասէր երգիչներ, ու Բաֆֆիի,
 Շերենցի պէս հայրենակարօտ վիպազրոյցներ ստեղծած է-
 ին ազգային կեանքին շուրջը հոսանք մը, որ ստրկամը-
 սութեան փոշին պիտի թօթուէր, ազերսելէ աւելի բողո-
 քելու ոգին պիտի զօրացնէր, որ ապա սուրն ու հրացա-
 նը պիտի դնէր հայ հերոսին ձեռքին մէջ : Հայկական լինք-
 նածին յառաջդիմութեան ոգին, միացած այս բոլոր ազ-
 դակներուն՝ յառաջացուցած էր Հայկական Վերածնու-
 թիւնը, որ պիտի նուիրագործուէր Հայկական Յեղափո-
 խութեամբ : Աստիճանաբար սասակացող հաղածանքները
 Հայոց նկատմամբ, Հայաստանի մէջ, և Քիւրտերու ըս-
 պանական դիրքն ու բարբարոսութիւնները այլևս հայ
 ժողովուրդը մղած էին աղօտ շարժումի մը, Պալքանե-
 րու բոցավառումը, Արեւելեան պատերազմը, Պուլկարնե-

բու և Քարառաղցիներու աղատագրութիւնը, Սան Սթէֆանոյի 16րդ և Պէրլինի 61րդ յօդուածները և անոնցմով խոստացուած բարեկարգութիւնները խանդավառած էին հայ ժողովուրդը: Կառավարութիւնը պատերազմի միջոցին և Պալքաններու բոցավառման ժամանակ յաջողած էր խոստումներով օրօրել հայ ժողովուրդը և ժամանակաւորապէս լռեցնել զայն: Սակայն իրերը կը մնային միևնոյն վիճակին մէջ և խոստումները՝ խոստում: Հրատարակուած Օսմ. Սահմանադրութիւնը անդի տուած էր Համիտ Բ. ի միահեծան ինքնակալութեան. Հայը վտանգաւոր տարր ճանչցուած էր տակաւ, հայաջինջ ծրագրին ուրուադիր կամաց կամաց կը կազմուէր Երլարդի մէջ. Հայաստանի մէջ սպանութիւններն ու սուարառութիւնները կը շարունակուէին աւելի մեծ թափով, մտաւորական կեանքը կը մեռցուէր՝ դրաքննութեան հաստատումով, Վասպուրականի ու Տարօնի գաշտերուն մէջ Քիւրտը սանձարձակ կը հարստահարէր, կը սպաննէր, կը կողոպտէր, Համիտիէ հեծելագունդը կառավարութեան ղէնքերով ու արքունի դրամով ղէնուած՝ պետութեան ամենէն հաւատարիմ ու օգտակար տարրը կը կոտորէր ու կը թշուառացրնէր, մեծ ու փոքր աւատապետներ, պէյեր ու աղաներ տիրող ընդհանուր բռնակալութեան մէջ մասնակի բռնապետական գործակալութիւններ հաստատած, ժողովուրդին պատուհասը դարձած էին և մէկ խօսքով, Հայ ժողովուրդը կ'ապրէր ահաւոր սարսուռի մը և հանապազօրեայ սպանողիքներու ներքեւ, որոնք ինքնագլխակցութեան կը մղէին զինքը:

Այս լարուած դրութեան մէջ մէկ կայծը բաւական էր վառելու համար հայկական հրդեհը: Ամէն կողմ արդէն արթնցած էր հայրենասիրական զգացումը, ազգային երգեր կու գային հայկական նախնիքներու դիւցազնական ոգին վերակոչել, ամեն քաղաքներու մէջ լնկերութիւններ սկսած էին կազմակերպուիլ, հայ մտաւորականներ կը գործէին անընդհատ և՛ խօսքով, և՛ գրիչով, և՛ գործով:

Յանկարծ Տարօնի դաշտէն հասած քառմեկուցիչ շահա-
տակութեան մը լուրը կը ցնցէր Պոլսոյ մամուլը : Հան-
րածանօթ աւազակ Մուսա պէյ Կիւլիզարը կ'առեւանգէր .
անդին Վարդենիացիներ հարսնիքի մը առթիւ զինեալ դի-
մադրութիւն ցոյց կուտային Քիւրտերու դէմ . ամբողջ քա-
ղաքակիրթ աշխարհը իր աչքերը կը դարձնէ Պոլսոյ վը-
րայ , տեսնելու համար թէ ի՞նչ պիտի ընէ կառավարու-
թիւնը Կիւլիզարի առեւանգիչին : Մկրտիչ Փորթուգալեան
կը հիմնէ Արմենական կուսակցութիւնը . և սակայն , քա-
ղաքական որոշ աշխարհահայեացք ու ամբողջ Հայութեան
կեանքին բարելուծման նպատակով ծրագիր մը ներկայա-
ցնող Կուսակցութեան մը պէտքը կը շեշտուի . կը կազմա-
կերպուի վերջապէս Հայ Ժողովուրդի ծով ցաւերէն ծնած
Հնչակեան կուսակցութիւնը և 1887ին հրապարակ կ'ելլէ
անոր Հնչակ պաշտօնաթերթը : Տաճկահայ բոլոր մատու-
րական ոյժերը կը բոլորուին այս կազմակերպութեան շուր-
ջը և բազմաթիւ մասնաճիւղեր՝ ցանցի մը նման կը պա-
տեն ամբողջ Տաճկաստանը : Պրօպակլանսը կը սկսի . յե-
ղափոխական գործին կոչը կուգայ շեշտով արձագանգուիլ
հայ Ժողովուրդի հարազատ զաւակներու զանազան դա-
սակարգերուն մէջ : Մուսա Պէյի ազատ արձակուիլը՝ Պոլ-
սոյ դատարաններէն , Եւրոպական մեծ տէրութիւններու
դեսպաններուն աչքին առջև , կուգայ մեծագոյն ապա-
ցոյցն ըլլալ տիրող ռեժիմին փտախախտ և ինքնին յեղափո-
խութեան գաղափարը տարածել բոլոր Հայերուն մէջ : Կը-
սկսին ձերբակալութիւնները , Հայ թաղօնը կը բռնա-
բարուի , գրաքննութիւնը կը հռչակուի , Աշգեան Պատրի-
արք աղգամբաւ ուղղութիւնով մը կը գործէ և ասոնք
բոլորը միացած , մէկ իրականութիւն միայն կը շեշտեն ,—
Հայկական Յեղափոխական Շարժումներու Նախօրեակը . . :

1889ին կը պատահին Կարնոյ ընդհարումը , Ագրի-
պատեաններու ձերբակալումը , Կուկունեանցի արշաւան-
քը : Կը յաջորդէ 1890 Յունիս 15ին Հնչակեան Կուսակ-
ցութեան Գում Գաբուի հռչակաւոր ցոյցը , որ եկաւ Հայ

ժողովուրդին խեղդուած բողոքի ձայնը հանդիսաւորապէս
հնչեցնել Օսմանեան Մայրաքաղաքին մէջ և կազմակեր-
պուած բողոքով մը հայկական սառսալանքներու և դա-
ւառացի Հայերու անհանդուրժելի և վատթար դրութեան
աղաղակը բարձրացնել : Սկսաւ յեղափոխական *sherror*ը՝
Պոլիս և գաւառները : Ահա՛ Տարօնը՝ Մեծ Հայքի մէջ ,
Վասպուրականը , Զէյթունը՝ Կիլիկիոյ մէջ և Եօզղաար ,
Մարզուանը , Ամասիան , Տրապիզոնը , Շ . Գորահասարը՝
Փոքր Հայքի մէջ : Ահա՛ Տրապիզոնի ցնցոզ ձերբակալու-
թիւնները , Էնկիւրիի շոնդալից դատավարութիւնը : Տէն-
տեսական հալածանք , պաշարման վիճակ , բանտ , աքսոր ,
կախաղան : Կառավարութիւնը կը ճնշէր , յեղափոխական
ատրճանակը կը պայթէր : Ահա՛ Մայրաքաղաքին մէջ ի-
րարու յաջորդող մահափորձերը , Աշդևան պատրիարքի ,
Աղգ . Վարչութեան ատենապետ Մազսուտ Սիմոն պէյի և
յայտնի դաւաճան Թիւթիւնճիէֆի վրայ :

Ինչ էր սակայն պալատին ու կառավարութեան եզ-
րակացութիւնը՝ հայկական այս շարժումներու միջոցին :
Առաջին սարսափի տպաւորութենէն անմիջապէս վերջ ,
կառավարութեան քաղաքականութիւնն էր արմատախիլ
ընել յեղափոխութիւնը՝ ձերբակալելով , բանտարկելով ,
աքսորելով և իհարկին կախաղան բարձրացնելով յեղա-
փոխականները , սարսափի մասնել հայ ժողովուրդը , իսկ
հայ ժողովուրդին ձեռքէն իր առանձնաշնորհումները , ար-
դիւել երթեւելը , և ամէն ջանք ի գործ դնել՝ Հայու-
թիւնը տկարացնելու , և , եթէ կարելի էր , բնաջինջ ընե-
լու համար : Պատճառը պէտք էր մէջտեղէն վերցնել ևւ
այդ պատճառն ալ հայ ժողովուրդն էր : Եւ որովհետեւ
կառավարութիւնը չէր յուսար առանձինն կատարել այդ
մեծագործութիւնը (?) , ուստի բնականօրէն իրեն օժան-
դակութեան հրաւիրելու էր երկրին մէջ բնակող Քիւրտ ու
Զէրքէզ , բոլոր մեծ ու պզտիկ աւատապետները՝ ոմանք
կաշառելով , ոմանք սիրաշահելով և ոմանք ալ պատուա-
նշանով , պաշտօնով , այս կամ այն կերպով դոհացնելով

վերջապէս : Հայկական շարժումը սակայն ա'լ սկսած էր , հրդեհը բռնկած էր և զայն մտրելու համար՝ արտակարգ միջոցներու գիւմելը՝ ստիպողական դարձած : Պոլիսէն մինչև զաւսանորդ , ամէն կողմ , կառավարութիւնը լեցուցած էր լրտեսներով , որոնք օրը օրին ամէն տեղեկութիւն կը հաղորդէին : Քանի՜ հազարաւոր անմեղներ զոհ չգացին արդեօք անձնական թշնամութիւններու և կամ վերջապէս զաւանձաններու զրպարտութեանց : Թուրք կարծիքը անպիտանականներու սերունդ մըն ալ հասած էր : Կառավարութիւնը իր բոլոր ոյժերը բազմապատկած , չորս աչքով կը հսկէր : Հազարներով զպրօցական թուրք երիտասարդներ ծովամայն կ'ըլլային Սարայ-Պուրնուի առջև , բանտերը լեցուած էին անմեղներով : Բնաջինջ ընկ աւէն չարիքներու աղբիւր հայ ցեղը , — ահա՛ կառավարութեան քաղաքականութիւնը և մանաւանդ ծրագիրը : Այսուհանդերձ շարժումները ազաւնական ըլլալէ չէին դադրիր դարձեալ , ամէն օր նորանոր լուրեր կը հասնէին Մայրաքաղաք , երկրին ամէն կողմը ստեղծուած շփոթ կացութեան քաղաքական գէպքերու և անակնկալ խնդիրներու մասին : Սրեւելեան նահանգներու քննիչ Շաքիր և Դ . բանակի հրամանատար՝ Ջէքի փաշաները իրենց բարեկարգիչի պաշտօնը խղճմտօրէն կը կատարէին . . . : Արիւն էր ամէն կողմ , սարսափ , աւեր , մահ և տառապանք :

Այս բոլոր շարժումները մտահոգիչ էին իհարկէ պետութեան համար , սակայն կառավարութիւնը իր լուրջ սեշադրութիւնը դարձուցած էր ջուխտակ մը հայկական անմատչելի բարձունքներու և հայ ժողովուրդի ընդհանուր սարկական մտայնութիւններուն մէջ բացառութիւն կազմող երկու վայրերու բնակիչներուն վրայ . Կիլիկիա և Տարսն , կամ աւելի ճիշդն ըսելով , Ջէյթուն և Սասուն էին այն երկու հայկական կեդրոնները , որոնք իրենց դարաւոր քաջութեամբ ու զինուորական դարձողութիւններով շարունակ պարտութեան մատնած էին այն բոլոր ոյժերը , որոնք կառավարութեան կողմէ կը զրկուէին իրենց

վրայ ճնշելու , ընկճելու և ջնջելու համար : Չարարախա-
Մէլիքութիւններու յաջորդներն էին կարծես Ձէյթունցի-
ներն ու Սասունցիները , որոնք գլուխ խոնարհեցնել չէին
գիտեր այս կամ այն պետական հրամանին առջև : Երկու
անառիկ վայրեր էին ասոնք , որ մէկ օրէն միւսը կրնա-
յին դառնալ յեղափոխական ահաւոր հնոցներ : Եւ արդէն
տեղեկութիւններ ալ հասած էին Կեղրոնի կառավարու-
թեան՝ թէ յեղափոխականներ մուտ գտած են այդ բար-
ձունքներուն վրայ և ժողովուրդը կը զրգուեն տիրող կար-
գերու դէմ : Ուստի անպայման պէ՛տք էր քանդել ար-
ծիւններու այդ բոյները , աղատութեան գաղափարին այդ
երկու վառարանները , որոնք վաղը կրնային դառնալ Հայ-
կական ապստամբավայրեր և Հայ ժողովուրդին յոյսի ա-
պաւէնները :

Առիթը ստեղծուած էր : 1894ին Սասունի հռչակա-
ւոր ապստամբութիւնը տեղի ունեցած էր և նոյն տար-
ուան ամառը արդէն Տալուորիկը , Կիլիկիոյ զանն ու Շէ-
նիքը աւերակ դարձած էին : Տարօնի այդ բարձունքներուն
վրայ հաստատուած առիւծներու բնակարանները քանդը-
ւած էին ահա , և անգութ Եւրոպան դրադած էր Մայիս-
եան ծրագրին օրօրովը . կառավարութեան մտահոգու-
թիւններէն մէկը մասամբ վերջացած էր . բայց կը մնար
տակաւին հալարտ Ձէյթունը : Ամբողջ Մեծ Հայքի , Փո-
քրը Հայքի ու Կիլիկիոյ մէջ այս երկու քաղաքները կա-
յին իբրեւ ամենայարմար ապստամբավայրեր՝ իրենց անա-
ռիկ դիրքով , բնական ամեն յարմարութիւններով և իրենց
մէջ դարերէ ի վեր աճող պատերազմաշունչ ոգիով : Ձէյ-
թունը միայն կար այժմ , այն խրոխտ Ձէյթունը՝ որուն դո-
ւողութիւնը պատժելու համար , ինչպէս տեսանք , քա՛նի
քանի անգամներ պատերազմներ մղած էր կառավարու-
թիւնը , բանակներ վերցուցած էր այդ վեհանձն լեռնա-
կաններուն վրայ և չարաչար սպարտուած : Անոր ասպե-
տական ոգին , աւանդական անկախութեան զգացումը
և հինէն ի վեր ունեցած բաղխումները՝ տեսակ մը ա-

աանձնաշնորհեալ դիրք տուած էին իրեն , հակառակ Բ . Դրան կամքին , որ հայկական յեղափոխութեան բոլոր լնթացքին և անկէց ալ շա՛տ տուած արդէն ծրագրած էր ոչնչացնել Ձէյթունը . ցրուել այն տեղի Հայութիւնը և գաղթականներ բնակեցնել , որպէսզի Պետութիւնը ապագայ Հայկական իշխանութեան մը մղձաւանջէն միանգամ լնդմիշտ փրկուած ըլլար : Եւ իրօք . նոյն ձգտումը չերեցա՞ւ մղուած բոլոր պատերազմներուն մէջ . ի՞նչ էին Ալի փաշայի , Գալէնտէր փաշայի , Չափան օղլուի , Սիւլէյման , Խուրշիտ , Աղիզ փաշաներու պատերազմները . ո՞չ ապաքէն ասոնք ծրագրուած ձեռնարկներ էին Ձէյթունը ոչնչացնելու համար և ո՛չ թէ զո՛ւտ տեղական բնոյթ ունեցող խնդիրներ : Ձէյթունի արու մանուկները թունաւոր պատուաստով փճացնելու ձեռնարկը , լրտես Օսման Չավուշին սպանութեամբ տուած եկած կռիւներն ու հալածանքները՝ ո՞վ կրնայ ժխտել թէ միեւնոյն նպատակը իրագործելու պետական որոշ քաղաքականութեան մը արդիւնքը չէին : Տեղական զանազան խնդիրներ պատրուակներ էին լոկ , ինչպէս միշտ , նոյնպէս ալ վերջին մեծ պատերազմին համար : Կառավարութիւնը որոշած էր Ձէյթունը աւերել . — ահա՛ ծրագիրը . — և տա՛ս ալ Հայկական Եղափոխութեան շրջանին , այս ապստամբավայրն ալ , Սասունէն անմիջապէս վերջը , հայ ապստամբներու և յեղափոխականներու կեդրոն դարձնելով , իր զանազան ծրագրիւններու գործադրութիւնը արգելքի տակ չդնելու համար . առիթներն ու պատրուակները կարեւոր էին հարկաւ :

1894ի Սասունի ապստամբութենէն ու կոտորածէն վերջը Իզմիրլեան պատրիարքի և Հնչակեան Կուսակցութեան ջանքերով , վերջապէս Պէրլինի դաշնագիրը ստորագրող վեց մեծ պետութիւններու պաշտօնատարներուն ուշադրութիւնը դարձած էր «Հայկական Բարենորոգմանց Ծրագիր»ի մը մշակութեանը վրայ և պատրաստուած ալ էր այդ ծրագիրը : Սուլթան Համիտ վերջապէս հաճած էր

զիջանիլ և ի՛ր սատրաղբութեամբ իսկ խոստովանիլ Հայ-
կական վեց նահանգներու բարենորոգման պէտքը, բայց
գործադրութիւն չկար: Հայաբնակ բոլոր գաւառներուն
մէջ հալածանքները կը շարունակուէին աւելի ուժգին թա-
փով: Հանդիսաւոր բողոքի մը անհրաժեշտութիւնը կար:
Տաճկահայ իրականութեան մէջ գործող միակ ժողովրդա-
կան կուսակցութիւնը, — Հնչակեան Կուսակցութիւն, —
1895 Սեպտ. 18ի օրը իր ղեկավարութեամբ կատարեց
Պատր Ալիի ցոյցը, որով յետաձգուած բարենորոգումնե-
րու գործադրութիւնը կը պահանջուէր, բողոքադիր-պա-
հանջագրով մը, որ թռուցիկի ձևով ցրուուեցաւ ամէն կողմ
և որուն պատճէները հաղորդուեցան Մեծ Պետութեանց
գեապաններուն: Այդ բողոքադիր-պահանջագրով կը բողոք-
ուէր հանդիսաւորապէս Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունեցող
սխաբեւարժի հալածանքին, ու Սասունի կոտորածին դէմ և
Հայաբնակ բոլոր վայրերուն մէջ, կեանքի, պատիւի ու խնքի
ապահովութիւն, ազատութիւն՝ խօսքի, մամուլի և դումա-
րումներու, հաւատարութիւն՝ օրէնքի առջև, վարչական
նոր և նախատակայարմար բաժանումներ հայաբնակ նահանգ-
ներու մէջ, ընդհանուր Եւրոպացի կառավարիչի մը նշանա-
կումը, օտարերկրացի կազմակերպութեան բարեկարգու-
թիւն, Համիաիէ հեծելազուններուն վերացում, քիւրտերու
վայրագութեանց ու աւաղակութեանց սանձում և այլն կը
պահանջուէր: Օրինական շրջանակի մէջ և խաղաղ կեր-
պով ներկայացուելիք խնդրագրի մը միացող այս ցոյցը՝
պատրուակ մը եղաւ կառավարութեան ձեռքը՝ տարա-
սրայման խոստութիւն մը բանեցնելու, որուն յաջորդեցին
կոտորածի կարմիր օրերը, հեռուելով Տրապիզոնի մէջ Պահ-
րի փաշայի վրայ կատարուած սկրրօւական գործին: Աղ-
ղանշանը տրուած էր Կ. Պոլիսէն, վեհապետական դահլիճ
մօտ, Եւրոպացիներու աչքին առջև սկսաւ կոտորածը: Ա-
պա իր շրջանն ըրաւ սկսելով Տրապիզոնէն ու Կարնոյ,
Բաբերդի, Երզնկայի, Շ. Գարահիսարի ճամբով տարած-
ուեցաւ ամէն կողմ: Մեծ Հայքի, Փոքր Հայքի, Կիլիկիոյ

և ուրիշ հայտարարակ տեղերու մէջ կոտորածի հրամանը կը գործադրուէր անխնայօրէն : Հայ քաղաքներ ու գիւղեր կը փճանային , հարիւր հազարաւոր կեանքեր կը ջնջուէին , կիներ , հարսներ , աղջիկներ , կ'առեանգուէին ու կըրօնաբարուէին , և երկրին մէկ ծայրէն միւսը սուր , մահ ու կրակ կը տիրէին : Արիւնաժարաւ Սուլթանը՝ արիւնի ու կրակի բոյերուն մէջ խեղդել կ'ուզէր իրաւունքով ըմբոստացող Յեղի մը արդար գանգաւաներն ու բողոքները : Հայիւ քանի մը քաղաքներ քաջաբար կուրծք տուած էին կառավարութեան , զինուորական ոյժերուն ու խուժանին , և կատաղի դիմադրութիւնով մը պատասխանած յարձակողներու գաղանային ախորժակին . իսկ բազմաթիւ քաղաքներ , գիւղեր չարաչար կոտորուած էին , ո՛չ իսկ դիմադրելով , ո՛չ իսկ ինքնապաշտպանութեան ամենաարդար միջոցին դիմելով :

Այս բոլոր սարսափին ու ամայութեան մէջ , կար տակաւին գտնառ մը , ուր բնակող Հայութիւնը ջարդուելու լնդունակութիւնը չունէր . կար Համայնք մը որ կառավարութեան աչքին փուշն էր : Հայաստանը քանդուած էր , ամէն կողմ արիւնը գետի նման հոսած էր , և սակայն Տօրոսի բարձունքներուն վրայ Ձէյթո՛ւնը , հպարտ Ձէյթո՛ւնը կար տակաւին , միակ պատերազմական վայրը , զոր պէտք էր անգամ մըն ալ փորձել , բնաջինջ լնելու անոր բնակչութիւնը :

Մինչ Հայաստանի մէջ կոտորածները տեղի կ'ունենային , անդին Ձէյթունի մէջ , Հայերու և Թուրքերու յարաբերութիւնները արդէն ձգտուած էին . այնպէս որ այս լնդհանուր լարուած դրութեան մէջ անխուսափելի էր փութորիկը , քանի որ կառավարութիւնը իր ոլոշ , մեկնելի ծրագիրն ու քաղաքականութիւնը ունէր և Ձէյթունի Հայերն ալ իրենց ազգակիցներուն կոտորածին հետեանքով , գերազրգուած վիճակի մը մէջ կ'ապրէին : Հնչակեան վեց գործիչներ իրականութեան տէրն էին Ձէյթունի մէջ , իսկ այս իրականութիւնը պատերազմաշունչ էր , կարմիր էր :

Լեցուած ըաժակը մէկ կաթիլ ջուրով կը թափի. թա-
րախով ուռեցած վէրքը գնդասեղի տմնաթեթե հարուա-
ծի մը կը սպասէ պատուելու համար: Թուրք պաշտօնեա-
ներու, թուրք զինուորներու անբարոյական արարքները,
անգթութիւնները և տեղական շարք մը խնդիրներու շուրջ
ստեղծուած փափուկ կացութիւնը, ինչպէս պիտի տես-
նենք, հուսկ ուրեմն զսպուած ապստամբութիւնը պայ-
թեցուց և տհա ըմբոստութեան դրօշը պարզուեցաւ: Օսմ.
կառավարութիւնն ալ արդէն առիթին կը սպասէր զին-
ուորական տհա ոյժ մը քաղցնելու համար Զէյթունի վրայ:

ՕՐՈՒԱՆ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՄԷՁ. — Կա-
ռավարութիւնը գիտակ Համրտի հայաջինջ քաղաքակա-
նութեան ու ծրագրին, Զէյթունցիները անմիջական գրո-
գուծէ հեռու պահելու համար, աւերկս սկսած էր ին-
քըզինքը բծախնդիր ցոյց չտալ Հայերու այս կամ այն ըն-
թացքին համար և միաժամանակ իր դիրքը զօրացնելու
պատրաստութիւններով զբաղած. կառավարական շէնքին
առջև, քաղաքին ճիշդ կեդրոնը՝ նոր յաւելուած մը լինե-
լով, զօրանոցէն երկու գունդ զօրք հոն փոխադրեց, ինչ
որ հաճելի երևոյթ մը չէր Զէյթունցիին աչքին, որ կը
դիտէր միւս կողմէն՝ զօրանոցին շուրջը գտնուած խոշոր
ապառաժներուն հետզհետէ խորտակուիլը և ջրամբարի մը
չինութիւնը: Զէյթունցիք լսած էին Սասունի կոստորածը
և Հայկական վեց նահանգներու փայլուն խնդրոյն վրայ
տարտամ տեղեկութիւններ լնդունած. կառավարութեան
նման իրենք ալ սկսան լուռ պատրաստութիւններ տես-
նել և իրենց ջորեպանները Կեսարիոյ կողմերէն վերադար-
ձան վառօդի պատրաստութեան համար պէտք եղած նիւ-
թերով քեռնաւորուած:

Բողոքականաց դպրոցին մէջ օր մը՝ չորս թաղերու
ներկայացուցիչներէն բաղկացեալ խառն ժողով մը գու-
մարուեցաւ որուն ներկայ եղան նաև բողոքականաց Պատա-
ռելին և պապականներուն Սպօնան, և օրուան կացու-
թեան վրայ խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցան. ժողո-

դավին մասնակցողներէն Աւետիս աղա Շաննրվեան դադարեցաւ Մարտի զրկուեցաւ, միախմբարներէն ու տեղւոյն իրազեկ ազգայիններէն որոշ տեղեկութիւն մը ստանալու նպատակով. պատգամաւորը վերադարձաւ առանց տկրնկայութեամբ բացատրութիւնները ստանալու՝ կառավարութեան դիմումներուն նկատմամբ:

Այդ միջոցին, Գայմազամի պաշտօնը կը վարէր մոլեռանդ և հայատեաց դատաւորը, որ յաճախ թուրք գիւղերէն խօճաներ, լոռլաներ հաւաքելով անոնց հետ ծածուկ խորհրդակցութիւններ կը կատարէր և չէր քաշուիր Հայերուն սաէպ յայտարարելէ թէ «սիւղ տէօվլէթին չիւրիւք տիշի սինիզ, սիզի չըզարմալը քի տէօվլէթ բահաթ ույգու ույուսուն» . այս ախմար արարածը կարող չէր սրտին մաղձը պահել, և թող տալով զօրքերուն՝ որ անբարոյական ընթացքներու մէջ գտնուին, կը ջանար խռովութիւն մը առաջ բերել և Զէյթունցիներն ալ Սասունի Տառօսին (վիճակին) հասցնել, ընչ որ իր սիրական երազն ու յեղեղած խօսքն էր գանգատողներուն ուղղուած: 1895 Մայիսի մէջ ալ, այս փոխանորդ Գայմազամը՝ տուրքի համար աղքատ Հայու մը երեք էշերը, որոնք երկերկու սակի արժէք ունէին, 50 դրուշի ծախեց մարաշցի թուրքերուն. և պաշտպան հանդիսացաւ Մաշիհէսիւրիին սրիկայ տղուն, որ յանդգնած էր պարկեշտ հայ կնոջ մը լիրբ առաջարկներ ու խօսքեր նետել. այդ կնոջ ամուսինը տեղեկանալով եղած նախատինքը ու չկարենալով ձեռք ձգել խօսք նետող սրիկան, գիշեր մը մտաւ Մալմիւտիւրիին տունը և գտնուած զէնքերը յափշտակեց, որուն համար ձերբակալուելով բանտարկուեցաւ: Զէյթունցիք անիրաւ դատաւորին դատ մը տալու համար, անոր ննջասենեակին ծխնելոյզէն վար հրացան պարպեցին, ախուր մանելով ձիուն պոչը կտրեցին և սկսան հրապարակաւ ծաղրել զինքը, այնպէս որ մեր հայատեաց գաւառն վախէն հիւանդացաւ քանի մը շաբաթ: Ասոր վրայ պատահեցաւ Պօղպոյի թաղին մէջ բնակող մարաշցի անբարոյական

հայ կնոջ դէպքը, որուն տունը գինուորնէր կը յաճախէին, թաղէն երիտասարդները բողոքելով պահանջեցին կառավարութիւնէն որ այդ կինը հեռացնէ քաղաքէն, Գասըն կարեւորութիւն չուզեց ապ, ուստի երիտասարդները նոյն տան մէջ լռեցին քանի մը գինուորնէր և պատուական ծեծ մը տուին անոնց, գիշեր մըն ալ երեք երիտասարդներ կրակ կուտան տունին և դիպուած աւան հրդեհի մը վերադրելով, հիմնայատակ կը քանդեն, կառավարութիւնը կը բանտարկէ 10-12 երիտասարդներ, իբրեւ հրձիգ, չարագործ:

Այս ու նման գրգռիչ ընթացքով ու գործերով կառավարութիւնը տեղի կուտար որ սլոթկար զսպուած կատաղութիւնը՝ Զէյթունի բնակիչներուն, որոնք դիմամբ սպասողական դիրքի մը մէջ կ'ուզէին մնալ, բռնորոգումներու կատակին հաւտաք ընծայելով: Բացուած էին գարնան դուռները և Զէյթունի մէջ լեցուած տեսակ տեսակ զրոյցներ, կը հաւատատէին թէ անդլիական դրահաւորներ հասած են Մէրսին և Իսթանպուլի ծոյր, պատրաստ օղնելու Զէյթունին, եթէ թուրքը մերժէր բարենորոգման ծրագիրը, մինչև անգամ հաւատացողներ կը գանուէին, որ արդէն իսկ անդլիացի գինուորնէր Հայերու առաջնորդութեամբ Զէյթունի չրջակայ գիւղերը եկած են ու դիրքերը կ'ուսումնասիրեն: Այս զրոյցներուն իրականութիւնը այն էր միայն, որ Հնչակեան գործիչներ հասած էին այդ կողմերը և ժողովուրդը կը պատրաստէին վերահաս ազէտին դիմագրաւելու:

Սակայն կառավարութիւնը լսած էր թէ քանի մը օտարներ եկած են ու Ալապաշ կը գանուէին, երկու հայախօս ոստիկաններ, Օսման և Նուսուֆ, իբրեւ լրտես զբրկուեցան այդ գիւղը, որոնք առաջին անգամ կը հանդիպին միամիտ գիւղացիի մը ու կ'ըսեն, «Պըլէզ, այէդ Հնչակեանները եօ՞ր ին, մինքն Հաճընէն իկիր ինք, մէքթուպ ունընք պըտի սօնք» (տղտ'յ, այդ Հնչակեանները ո՞ւր են, մենք Հաճընէն եկեր ենք, համակ ունինք պիտի

տանք) . պարզամիտ գիւղացին ալ ճիշդ կը ցուցնէ անոնց
գանուած տեղը . նոյն պահուն ուրիշ Հայ մըն ալ կը պա-
տահի , ու հասկնալով որ Հնչակեանները մատնուած են , կը
հետեի լրտեսներուն և քանի մը ընկերներ միացնելով ի-
րեն , կը բռնեն երկու սասիկանները և խեղոյն կը զրկեն
հոն , ուր գացողը այլևս ետ դառնալու սովորութիւնը
չունենար և կռտավարութիւնը ի գո՛ւր կը սպասէ անոնց
տեղեկարարութեան . ասոր վրայ կառավարութիւնը այն-
պիսի դիրք մը բռնեց , որ իբր թէ ո՛չ լրտես զրկած է և
ո՛չ անեռնթացող կայ : Արդարեւ Հրաչեայ , և ընկերները Ա-
րեգին՝ (Ալապաշ) հայաբնակ կարեւոր գիւղը իրենց գոր-
ծունէութեան կեդրոն ընտրած և յեղափոխութեան կայ-
ծը բռնկցուցեր էին : Բարեբախտաբար այդ տարուան Ա-
րեգինի աշարը՝ Ս . Յովհաննէս թաղեցի Աւագ աղա Չա-
գրեան և Յարութիւն աղա Չօփուրեան անուն բարի եւ
համակրելի անձերը գնած էին և Միայ , Ընկ . Ջէյթունի
վարժարանաց սնորէն Աւետիք էֆ . Կէսդընեան և Կա-
րապետ էֆ . Տ . Յակոբեան նոյն գիւղին մօտիկ Խէպի ըս-
տած գիւղին մէջ այգիներ ունէին , որով իրենց յաճախա-
կի երթեկուցութիւնները և տեսակցութիւնները՝ Հնչակեան
գործիչներուն հետ , մէկուն կատկած չէին ներշնչէր : Ուս-
տի ինչպէս որ գիւղերը , նոյնպէս ալ Ջէյթունի Ս . Յով-
հաննէս և Ս . Սարգիս թաղերը բոլորովին խմորուած ու
բռնկելու պատրաստ էին . հարկ էր սակայն միւս թաղերն
ալ պատրաստել : Հնչակեան գործիչները յիշեալ չորս անձ-
նաւորութեանց հետ խորհրդակցելով , որոշեցին Ս . Լու-
սաւորիչ թաղէն Նազարէթ չափուչը և Ս . Աստուածածին
թաղէն Տ . Կարապետ քահանան ձեռք տանել . Նազարէթ
չափուչ երկար ատեն Մարաշի բանար մնալով զգաստա-
ցած կ'երևէր և թէ Հայկական վից նահանգներու ինքնօ-
րէնութեան փայլուն գրոյցներէն շրացած , իր նախկին գոյ-
նը փոխելու առիթ կը փնտռէր : Իր շուրջը համակրանք
ստեղծելու տենչացող մըն ալ Տ . Կարապետն էր , որով
այս երկուքն ալ առնուեցան Հնչակեաններու խորհրդակ-

ցական ժողովներուն մէջ և գործիչները Չէյթունի մէջ իրենց կեդրոնը քնարեցին Կարապետ Տ. Յակոբեանի տունը՝ որ կամուրջէն դուրս գտնուելով, շատ յարմար բնակարան մըն էր գաղանի հաւաքումներու համար. տունին կից պարտէզներուն մէջ ժողովներ կը դումարուէին և չորս թաղերէն առնուած այդ համամիտներուն որոշումով վառօդի պատրաստութեան համար կարենոր գումարներ յանձնուեցան վստահելի անձներու :

Կ. Տ. Յակոբեան սովորականէն աւելի յաճախ տեսակցութիւններ կ'ունենար կառավարական պաշտօնեաներուն հետ, քնացնելու դիտաւորութեամբ ու իր տունը կը հրաւիրէր զանոնք պատուասիրելու այնպիսի առնչութիւնները Հնչակեան գործիչները տան մէջ ուրիշ սենեակ մը ապահով նստած կ'ըլլային: Արապաչի Հայերը սակայն ինքզինքնին բոլորովին սանձարձակ համարելով, սկսան առանկ ընթացքի մը հետեւիլ, որ նորընտիր Պայմագամ Աւնի պէյ, Աւետիք էֆ. Կէսքընեանի, Աւագ աղա Չազըրեանի, Կարապետ էֆ. Տ. Յակոբեանի և ուրիշ մէկ քանի կարենոր Հայերու՝ որոնց վրայ թէւեւ սկսած էր կասկածիլ, պաշտօն յանձնեց երթալ գիւղացիները խրատել և օտարականները համոզել որ խռովութեանց տեղի չտալով հեռանան ինչնարեւարար. պատգամաւորները մեկնեցան և գտան Հնչակեան վեց գործիչները՝ Հրաչեայ, Աղասի, Ապահ, Նշան, Մլին և Կարապետ, որոնք գիւղապետ Արապօղանեան Փանոս աղայի տունը հաւաքուած էին ու շորջապատուած գիւղացի կրակուրոց աղաքներով. խորհրդակցութիւն մը կատարելով իրենց բռնելիք դիրքին վերայ, քաղաք վերադարձան և Ալիի պէյին հաղորդեցին տեղեկութիւններ, որոնք բնականաբար կառավարութեան մտածել պիտի տային: Այս սկզբնաւորութեամբ յեղափոխութիւնը արագօրէն ծաւալեցաւ Չէյթունի մէջ և ապրատամբութեան դրօշը սկսաւ ծածանիլ :

ԲԵՐԴԻՉ ՉԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱՉՄԸ. — Ճիհան գետին եղերքը կը գտնուի Բերդիլ Չայ կոչուած տեղը, որ հնչա-

նաւոր եղած է Ռուբինեանց հարստութեան տաւն իբրեւ իշխանանիստ քաղաք, 1107ին տախկա կը գտնուէր Գող վասիլի ձեռք, իսկ 1157ին Թորոս Բ. իբրեւ խաղաղութեան հաւաստիք, զայն յանձնեց Գրլըճ Ասլանին: Բերդիդի կամ Բերդուսի հայ բնակիչները ժամանակի լնթացքին մէջ հալածանքներու հետեան, իսլամացած են, և այժմ գիւղերու բաժնուած բաւական ստուար թիւ մը կը կազմեն ու կը կոչուին Բերդիդիք: Այդ գիւղերուն մօտ գտնուած լեռան ճիշդ ստորոտը, Ճիհան գետին եղերքը՝ բլուրի մը վրայ, կառավարութիւնը սկսաւ զօրք հաւաքել և վրանները օրրստօրէ կ'աւելնային: Զէյթունցիք համարձակեցան այդ նոր ու աննախընթաց գործողութեան պատճառը հարցնել կառավարութեան, որ պատասխանեց թէ օսարականներու մօտին եղած տարածայնութիւններէն՝ Բերդիդի իսլամ գիւղացիք վախցած և պաշտպանութեան համար զօրք խնդրած են, պատասխանը գոհացուցիչ ըլլալէ հետի էր և կային կռահողներ բուն նպատակը այդ համախմբումին:

1895 Սեպտ. 26ին, երբ Զէյթունցիք զբաղած էին այդ եկութի գործերով, հռչակաւոր ներստապեա Շամը Քէշիշեան Փանոս աղայի, Հրաչեայի, Նազարէթ Չալուշի և Կապանցի կարիճ Ջալադին առաջնորդութեամբ 60ի չափ պատերազմիկներ, երեք թեւի բաժնուած, Ճիհան գետը գիշերանց անցնելով կը խիլախէին Բերդիդ Չայի Թուրք զօրագունդերուն դէմ, արգիլելու համար անոնց մօտադրած յարձակումը Արեգինի վրայ, զոր նախատեսած էին, ու գիտէին թէ Զէյթունի զօրքերուն թիւը պիտի երթան շատցնել, որուն պէտք ցոյց տուած էր հեռագիրով մը, Մարաշի կառավարիչին՝ Զէյթունի ղինուորական ուժին գրնդապետը: Միւս կողմէն Կ. Տ. Յակօբեան՝ Հրաչեայէն ընդունած մէկ տոմսակին վրայ, փոքրիկ խմբակով մը շտապեց ճամբայ ելնել պատերազմին մասնակցելու, և ճամբան միացած Ֆրնուղէն ևս հրաւիրուող խումբի մը, հասաւ կրօնազօրացար այն պահուն, երբ երկուստեք հրացանները ըս-

կանք էին որոտալ : գետին եղերքը գտաւ Տ . Յակոբեան
100ի չափ զինուած Հայեր , որոնք չէին համարձակիր գե-
տը նետուիլ և միանալ կռուող հերոսներուն , որովհետեւ
ըտրին վրայէն զօրքերը շատ դժուարութեամբ կրնային
գնդակահար ընել անցնիլ փարձողները : Տ . Յակոբեան նա-
խատեց անոնց փախկոտութիւնը և թախանձեց որ հետե-
ւին իրեն : սակայն բացի Խրդխրքաւան Փանոս անուն քա-
ջարի երիտասարդէն , ո՛չ ոք համարձակեցաւ : այս երկու
քաջերը նետուեցան գետը և յաջողեցան միւս կողմը անց-
նիլ առանց զարնուելու , թէեւ տեսնուած էին զօրքերէն և
գնդակներու տեղատարափի մը ենթարկուած : իսկոյն տեղ
մը կձկուելով հաղուեցան և սրացան սրատերազմիկներուն
մօտ ու սկսան կատաղօրէն կռուիլ : ամէնքը զարմացան
կատարուած այդ յանդգնութեան վրայ և ոմանք անխոհե-
մութիւն իսկ համարեցին :

Հակառակ Ձէյթուէնցիներու քիչուորութեան , 700 ի
չափ զօրքերը ՅՅ սպաննուած և 12 վիրաւոր թողլով կը-
ռիւի դաշտին վրայ , երբ կը պատրաստուէին փախչիլ , հա-
զարաւոր Բերդիզցի թուրքեր սկսան խուժել ամէն կող-
մէն և հերոսները խոհեմութիւն համարեցին կռիւը շարու-
նակելով նահանջել ու անցնիլ գետը : Կ . Տ . Յակոբեան
ժամանակին նահանջել յամառած լլկալով , միջոց չունե-
ցաւ հունէն անցնելու և թշնամին մօտեցած էր ստիպուե-
ցաւ յուսահատաբար գետը նետուիլ և շնորհիւ քաջ լուղորդ
մը ըլլալուն , յաջողեցաւ իր հաղուսաններով և հրացանը
ձեռքը ազատուիլ ողջամբ երկրորդ անգամ մը եւս , վրան
արձակուած գնդակներէն : Ձէյթուէնցիներէն նահատակ-
ուեցան Ջալլաղ Կարապետ և երկու Արեղինցիներ , իսկ
վիրաւորուեցան Նազարէթ Չափուշ և երեք սարիշներ , ո-
րոնց վէրքերը շուտով առողջացան : Ջալլաղի գլուխը կըտ-
րելով Մարաշ տարին թուրքերը , կարծելով թէ Նազա-
րէթին գլուխն է :

ԶՕՐԱՆՈՑԻՆ ԳՐԱԽՈՒՄԸ .— Բերդիզ Չալի սրատե-
րազմին տեղը Ձէյթուէնէն զրեթէ 6 ժամ հեռաւորութիւն

առնի : Կռիւր երբ վերջացաւ , կէս օր էր : Զէյթունցիք այդ միջոցին 300 հազի եղած էին և քիչ մը հանդստանալէ ու քաղցեանին տնայնելէ վերջ , որոշեցին նոյն գիշերն իսկ զօրանոցը պաշարել : Թէեւ սաստիկ յագնած , բայց դանդաղիչ ներկի չէր , որովհետեւ թէ հոգ հաւաքուած գիւղացիները կրնային զրուիլ և թէ գինուորական յժերը բազմապատկուիլ ու զժուարացնել զօրանոցի գրաւման ծրագիրը :

Գիշերը վրայ հասած էր ու մեր քաջերը կը շարունակէին քալել դէպի նպատակակէտը : զօրանոցին մօտեւնալու հազիւ մէկ ժամ մնացած էր , երբ Զէյթունէն խուճր մը կարեւոր անձնուորութիւններ առաջնորդութեամբ Ս. Յովհաննէս թաղէն Տ. Նշան անուն քահանայի մը , գիւմարեղով գիրենք , աշխատեցան համոզել թէ զօրանոցի գրաւումը անհնար է և այդ յարձակումէն ամբողջ Զէյթունը պիտի տուժէ և այլն : միջամտութիւնը ապարդիւն մընայ ու խուճրը հասաւ զօրանոցին շուրջը , որ կառուցուած էր քաղաքէն բաւական հեռավորութեամբ արեւելեան կողմը , տափարակ բլուրի մը վրայ :

Բերդիդ Չայի կռիւին ելքը և Զէյթունցի պատերազմիկներուն գիտաւորութիւնը խնայած էր զօրանոցին գլխաւորապէս Իֆֆէթ պէյը և ինքնապաշտպանութեան համար պէտք եղած անօրէնութիւնները բնելով , եղելութիւնը Մարաշ հեռադրած : Ամբողջ զօրքերը զօրանոցէն դուրս խրնամով պատրաստուած պատնէշներու մէջ և չքակալ ըստաներուն տուները գիրք բռնած ու սպաններուն ընտանիքները զօրանոց փոխադրուած էին : Արշալոյսին երկու կողմէն բուն հրացանաձգութիւն մը սկսաւ որ տեւեց ամբողջ օրը : Զէյթունցիք յաջողեցան զգալի յառաջխաղացում ունենալ և կարեւոր գիրքեր գրաւել : կարեցին զօրանոցին և Մարաշի միջև դանդաղ հեռադրաթիւր և վանքէն զօրանոց տարուած ջուրին ընթացքը , թէեւ գիտէին որ զօրանոցին մէջ ջրամբար չկնուած է և ժամանակ մը կրնայ քաւել հոն դանդաղներուն : Զէյթունցիներուն թիւը հե-

աղհեաէ կը ստուարանար քաղաքէն նոր եկողներով և զօր-
քերուն մէկ մասը իրենց դիրքերը ձգելով զօրանոց ա-
պաստանեցան : զարմանալին այն էր որ երբեք թնդանօթ
չէր արձակուիր պաշարողներուն կամ քաղաքին վրայ :
Զօրանոցին հարաւակողմէն՝ որ Մարաշ գափուսի կ'ըսուէր,
պաշարողներն էին Ս . Սարգիսի և Ս . Յովհաննէսի թա-
ղեցիները՝ առաջնորդութեամբ Կարապետ Տ . Յակոբեանի,
և Շամբքէշիշեան Փանոս աղային , որոնք օձի պէս սա-
ղաղով առաջնորդած էին իրենց հեռուորդները Պախլամիկ-
նիւր կոչուած ձորէն վեր զօրանոցին մօտակայ տուներուն
քովերը , իսկ հիւսիսակողմէն՝ Ս . Լուսաւորիչի թաղեցի-
ները : զօրանոցին բուն իսկ Զէյթունի դրան կողմը խում-
բուած էին խառն , մեծ մասամբ Ս . Յովհաննէսի թաղե-
ցիները , որոնց մէջ նշանուար հանդիսացաւ Մարտիրոս Սե-
րսեան անուն քաջասիրտ երիտասարդը : Երկրորդ օրը ա-
ռաւօտուն , Զէյթունցիք այնքան մօտեցեր էին , որ զօ-
րանոցին ճիշդ քիթին առջև անկած էին իրենց զրօշակը :
Կռիւին սառակացած ժամանակը , աներկիւզ զինուոր մը
յանդգնաբար վազեց զրօշակը խելու և յաջողեցաւ ա-
պաստանիկ մեծ ժայռի մը տակ , ուր կը ծածանէր հայ
դրօշը , միամտամանակ Մարտիրոս Սերսեան ևս պայտա-
հոն զրօշակը պաշտպանելու և ժայռին միւս կողմը ապաս-
տանեցաւ : տեսարանը հիանալի էր , ժայռը գահավէժ տեղ
մը կը զանուէր ու ս'չ ոք կը համարձակէր օգնութեան
երթալ այդ երկու հակառակորդներուն , զինուորը ժայռին
վերի , իսկ Մարտիրոս վարի կողմը կը կենային անշարժ ,
որովհետեւ փոխանակուած գնդակներու տեղատարափը թոյլ
չէր տար իրենց երերալու : Զէյթունցի պատերազմիկները
ձայն տուին Մարտիրոսին թէ զինուորը ոտքէն վերաւոր-
ուած է , քաջ աղան սողալով յաջողեցաւ զինուորին ոտ-
քէն քաշելով իր քով տանիկ և առնել անոր փամփշտակա-
լին ու հրացանը : զրաւուած առաջին վարքիւնին էր այս
գէնքը :

Զօրանոցին օգտաւուն դիրքէն հրապուրուած սպանե-

զոր իրենց ընտանիքները Հաղէպէն : Մարաշէն և ուրիշ տեղերէ բերելով յատկապէս շինուած զեղեցիկ տուներու մէջ կը բնակէին, որով այդ շրջանակը ծառաստաններով զարդարուած թաղի մը կերպարանքն էր առած : Երբ հարկ ըլլար վաշտերը փոխադրել տարբեր քաղաքներ, միկնող սպաները նսրեկնեցուն կը վաճառէին իրենց բնակարանները : Պատերազմի ժամանակ 40ի չափ ընտանիքներ կը բնակէին այդ տուները, որոնք փոխադրուած էին զօրանոց ու զինուորներուն մէկ մասը տուները լեցուած ըլլալով, պաշարման երկրորդ օրը առաւօտուն առաջին տունը դըրաւուեցաւ Ձէյթունցիներէն, երբ հոն գտնուող զինուորները խոհեմութիւն համարած էին արշալոյսէն առաջ ինքզինքնին զօրանոց նետել : Հակառակ հաւանական ծուղակի մը ենթադրութեան, առաջին անգամ այդ տունէն ներս խոյսցան Կարապետ Տ. Յակոբեան և Յակոբ Պալճեան առիւծասիրտ երիտասարդները, ու գտան զայն շէնք շնորհք կահաւորուած վիճակի մէջ : Քանի մը վայրկեանէն արդէն տունը լեցուած էին Ձէյթունցիք, որոնք լաւ մը մաքրագարդելէ վերջ, կրակ տուին անոր և յաջորդաբար միւս տուներն ալ գրաւեցին, որոշելով որ այլևս չայրեն գրաւուած այդ տուները : Այդ օրը պատերազմը կատաղի հանգամանք մը առաւ, որովհետեւ զինուորները կանխամատածութեամբ շինուած զօրանոցէն կրնային ինքզինքնին պաշտպանել : Ձէյթունցիք չորս մեռեալ և քանի մը վիրաւոր ունեցան : զօրքերուն կորուստը յայտնի չէր սակաւին, քանի որ անոնք գիակները, վիրաւորները շէնքէն ներս կը տանէին : սակայն Ձէյթունցիք այնքան մօտեցեր էին այլ ևս, որ իրենց զնդակները՝ հիանալի նշանառութեամբ զօրանոցի սպաներուն վրայ յատկապէս բաց թողուած ծակերէն ներս կը տարափուէին աւեր ու նախճիր ափռելով ներսը : Յիշատակութեան արժանի է Ալապաշ գիւղէն 40 տարեկանի մօտ Պափկ անուն անուանի հերոսը, որ արտակարգ յանդգնութեամբ կը սպաներազմէր և պաշարման երկրորդ օրը նահատակուեցաւ :

Չորանոցին գրաւումը Ջէյթուէյլներուն հաշուով ուշացած էր : նախապէս ենթադրած էին որ երկու օրուան մէջ կրնան գրաւել : գրաւումը փութացնելու համար : Չաղրեան , Կէսգրեան և Տ : Յակոբեան խորհրդակցելով գիտած էին քաղաքին հարստը գործիներէն՝ Չօլաղեան եղբարց և Մանուկ Փաղեանի : ինչպէս նաև աստղճաղսրճ Գէորգ Շովրոյեանի , և պատրաստել տուած անդի : երեք մասնաշառի լայնութեամբ երկաթ տախտակներէ շինուած փանդակներ : զետեղուած անիւներու վրայ : որոնց խրաքանչիւրը կրնար 2-3 պատկուղմիկներու աստասանարան ըլլալ : անիւտանդ : Չորանոցին պարխապներուն մօտենալու համար :

Արդ աշտպէս մէկ կողմէն Չորանոցի գրաւումին կ'աշտէին սողին , անդին ալ քաղաքին մէջ ուրիշ գիտեալ խումբ մը կառավարատունը պաշարած էր և անձնատուութիւն կը պահանջէր հան դանուղ 60ի չափ զօրքերէն : Կառավարական աստրանքը ընդարձակ ու կանամաւոր շէնք մըն էր քաղաքին ճիշդ կեդրոնը : Սասունի կատարածէն ետքը աւելի ընդարձակած : լայն պարխապով մը չրջապատած և պարխապին կատարն ալ պաշտպանութեան որմնածակեր բացած էին Չորանոցին նման : Այդ միջոցին Գալմաղամը Բապիտեան Կարապետ սողային սուներ աստատանած էր : Ջէյթուէյլք սպաննակիքով պահանջեցին իրմէն զօրքերուն անձնատուութիւնը : Գալմաղամը վերջապէս համակերպեցաւ ու զօրքերուն հրապաններն ու փամփուշտները խեղճ գրաւուեցան :

Այս նոր յաջողութեամբ աւելի ողբերգուած ու մահաւանդ կասկածելով որ Չորանոցին գրաւման յապաղումը Մարաշի միջամտութեան , և օգնութեան տեղիատուով կը դժուարացնէ դարձը : Ջէյթուէյլք օրոշեցին այդ գիշերը ամեն գնով տիրել Չորանոցին , զոր խնարկին այրելու համար քարիւղի շատ մը ճնատակներ պատրաստել էին , ուստի ըստմադատակեցին իրենց արխութիւնը : Յաջորդ օրուան աստուտութիւն , Չորանոցէն դադրած էր կրակը և անձ-

նստառութեան նշանը պարզուած :

Գնդապետը զօրանոցին մեծ դրան պատշգամբէն դուրս գալիս հանած խօսիկ կ'ուզէր : Հրաշեայ , որ եւրոպական տարազով հագուած և մէջքն ալ կապած էր անձնասուր եղած կառավարական պաշտօնականներէն մէկուն սուրբ , Կարապետ Տ : Յակոբեանի ընկերակցութեամբ մօտեցաւ գնդապետին , որ յայտնեց թէ՛ կ'ուզէր իրենց հետ երեք սպայ զրկեղ յաղթականներու պետերուն քով բանակցելու համար : Կ , Տ : Յակոբեան խեղճ լուր զրկեց Վան : քր՝ Ազատիին , որ զօրանոցէն քանի մը քարրեկէց հեռու տեղ մը գաց , նստի ու պատկառելի դիրք մը ստաց իրեն , զրկուելիք Թուրք սպաներուն հետ հայերէն խօսի ինքք և ուրիշ մը թուրքերէնի թարգմանէ : (Ազատի կսիւններու շէր կրնար մասնակցիկ ու վանքը կը մնար : Ձէյթունցիք աղեցին զայն իրրե բարձրատախճան մէկը , պետ մը զոյց տալ հասարակութեան) : Հրաշեայ և Տ : Յակոբեան բանապնայները առաջնորդեցին Ազատիի մօտ , որ նստած էր գետինը փռուած վերարկուներու վրայ՝ Չաղրեան Աւագ աղայի և Կէսղընեան Աւետիք Էֆէնտիի հետ : շրջապատուած ազատազէն Ձէյթունցիներու խումբով մը , սպաները յարգալից խնամարհութեամբ գնդապետին խնդիրը ներկայացուցին Ազատիին , թարգմանի պաշտօնը կատարեց Աւետիք Էֆ : Կէսղընեան : սպաներուն պատասխանուեցաւ թէ , գնդապետին առաջարկին համեմատ Չօրանոցին բոլոր ընտանիքները և ստորադաս պաշտօնականներ իրենց գոյքերով անձնաւ Մարաշ պիտի զրկուին , բացի զօրքերը , գնդապետը , թնթանօթածիպները և Գալմազամը Ձէյթունի մէջ պիտի պահուին ապահով : յնոր անօրէնութիւն , և հարկ է որ զօրանոցը անմիջապէս յանձնուի : Սպաները այս պայմանները հաղորդեցին գնդապետին , որ քառորդ ժամ վերջը զօրանոցի փոքր դռնէն երեւալով երեք անգամ «էմնիլէթ վա՛ր մը օղլում» հարցուց Հրաշեային և Տ : Յակոբեանին , որոնք դրան երկու կողմը կանդնուած էին : ապուած հաստատական պատասխանին վրայ ,

զնդատեալս աստիճանաւ զուրս ելաւ : Տ : Յակոբեան
քաղաքաւորութեամբ ըստ ահար սր սուրբ իրեն յանձ-
նէ : զնդատեալս իսկոյն սուրբ քակելով Հրաշեային երկն-
ցուց : որովհետեւ Տ : Յակոբեան պատերազմին մէջ իր եւ-
րոպական զգեստները հանելով բնիկ սարազը հագած էր :
Հրաշեայ արդէն կանխաւ գրաւած սուրբ մերկացուցած
կը կենար : ուստի Տ : Յակոբեան փութաց առնել զնդա-
տեալին սուրբ և կապել մէջքը : յետոյ զնդատեալս աստիճ-
անորդուեցաւ հակադրութեան տակ Կիւրքանէսեան Նազարէթ
աղային տունը : Պնդատեալին ետեւէն սկսան զուրս զալ
կիներն ու աղաքները : տեսարանը յազիչ էր : բոլոր Թրք-
քուհիները Հրաշեային և Տ : Յակոբեանդն մօտենալով
կուրային և արտասուքով կը խնդրէին սր խնայութի իրենց
կեանքին : Ահ , շա՛տ ու շատ Հայքուհիներ այդ աղերսան-
քը ունեցան : բայց որո՞ւ : աստուած որտե՞րու : անասնա-
կան կիրքով բարոքած վաւաչստաներու : : : Թրքքուհիները
կը քաջալերուէին ու կը ստանային հոն իրենց պատուոյն
ու կեանքին կատարեալ աստիճանութիւն : որովհետեւ Հա-
յր վեհանձն է ու բարոյական մաքուր : ան չի գիտեր կոխ-
կուտել անպաշտպանն ու անդօրը : : : Ընտանեկան այս
թափօրին յաջորդեցին գինուորները իրենց աղաներով : բը-
նականաբար ամէնքն ալ գինաթափ : գերկներու այս հոծ
բազմութիւնը կ'անցնէր երկու կարգի վրայ խիտ առ խիտ
շարուած : յափղ զգլուխ գլնուած : ահարկու կերպարանք-
ներով Ձէյթուհի կարիճներուն մէջէն և կ'առաջնորդու-
էր քաղաքը : ուր տեղաւորուեցան գինուորները Կեդրո-
նական վարժարանը և կառավարութեան ասպարանքը : և
որուեցաւ իրենց ամէն խնամք վեհանձնօրէն , և բոլոր բն-
տանիքները՝ յաջորդ օրն իսկ զրկուեցան Մարաշ : ինչպէս
խոստացուած էր :

Զօրանալը պարպուելու վրայ էր ամբողջութեամբ ,
երբ քաղաքէն եկան խումբ մը գինեալ ձիաւորներ : Ձէյ-
թուհի իշխաններն ու զգեստուորներն էին ասանք : իրենց հետ
առնենալով մերմուղի վանահայր Բարթոլոմէոս վարդա-

սղեար , որանք նոյն միջոցին Ձէլթուանի պահպանողական
տարրը կը կազմէին և ուղած էին արդիւիւզ զօրանոցին պա-
շարու մը , խոհեմութեան հակառակ նկատելով Հնչակեան
գործիչներու և անոնց հետեւողներուն ընթացքը :

Զօրանոցին պարպուելէն վերջ , քսանի չափ անձինք ,
առաջնորդողներէն՝ մասնն ներս և դուրս ամբողջս փա-
կեցին , խնդրելով Բարթուղիսէոս վարդապետէն որ հրա-
կադութիւն ի գործ դնէ և շիջեցնարէ խուժանին՝ դուռ-
ները կտարել ու ներս խուժել : Զօրանոց մանուկները գը-
րեթէ ամէնքն ալ Բէրդիւզ Ձայի կռիւին խմբապետներն էին
և Նաղարէթ չափուշը՝ որ նոյն պատերազմին մէջ աջ ոտ-
քէն վիրաւորուած և այդ օրը հող եկած էր ձիով : Զօ-
րանոցին մէջ միմեքուած դանուկցաւ ահաղին հարստու-
թիւն մը : 100ի չափ ձիեր և ջորիներ , մեծագին գորգեր ,
կապերաներ , կահկարասիներ , 20ի չափ խոշոր ու կղպուած
մատուկներ , որանք սպաններուն ընտանեաց կը պատկանէ-
ին : մեծ քանակութեամբ բրինձ , իւղ , շաքար , ալ և այ-
լն : քանի մը ամբար՝ դարձով լեցուն , հոխ գեղարան մը ,
դաւիթին մէջտեղը բլուրի մը պէս բարձրացած կը տես-
նուէր գինուորներուն զէնքերը , կարճ ու երկար սուրեր ,
սուլններ , փամփշտակալներ խիտ առ խիտ լեցուն , հրա-
քաններ , տակառներով վառօդ , սու մըի մատուկներ , սաղ-
մամթերքի 100ի չափ խոշոր մատուկներ , երկու իմացա-
նօթ ու դեռ ո՞ր մէկը թուեմ : : : Առաջին կարգադրու-
թիւնը սաղմամթերքին համար եղաւ , զոր եօթը բաժին
բրին : շորսը Ձէլթուանի չորս թաղեցիներուն և երեքը գիւ-
ղացիներուն բաժնուելու համար և այդ կարգադրութիւ-
նը նոյն օրը գործադրուեցաւ : Ա . Լուսաւորիչի բաժինը
Նաղարէթ չափուշին , Ա . Յովհաննու բաժինը՝ Շամբէ-
չիչեան Փանոս աղային , Ա . Սարգիսինը՝ Կարապետ Տ .
Յակոբեանին և Ա . Աստուածածին թաղինը ուրիշ մէկ ար-
ժանաւորի մը ձեռքով : Մնացեալ աւարին կարգադրու-
թիւնը , որպէս նաեւ սպաններու կիներուն արկղներու յանձ-
նու մը , ինչպէս խոստացուած էր տէքերուն , հետեւեալ օր-

ուան թողուլ հարկադրուեցան , գիշերը վրայ հասած ըլ-
լալուն համար : Սակայն գիշերը՝ քաղաքին մէջ տիրող
խանդավառութեան հետեանքով անկարելի եղաւ զօրա-
նոցին հակոգութիւնը ու մինչև առաւօտ ամէն բան յա-
փշտակուեցաւ , մեծագոյն մասը Ս . Յովհաննու թաղեցի-
ներէն , որովհետեւ զօրանոցը այդ թաղին կից կը նկատ-
ուէր և արդարութիւնն ալ այդպէս կը պահանջէր , քա-
նի որ զօրանոցի գոյութենէն ի վեր այդ թաղն էր առա-
ւելապէս տուժողը և անոնց այգիներն ու անտառներն էին
որ կ'աւրչտուէին անոպայ գինուորներէն և եղած գան-
գաաները՝ ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ անլսելի կը մնային...

Հոս հարկ է ըսել թէ , Բերդիդ Չայի մէջ հրացանի ա-
ռաջին պայթումին օրէն սկսեալ , Չէյթուն արդէն իսկ պա-
շարման վիճակի մը ենթարկուած էր . Չէյթունցիներու ա-
ղըն ու օճառը և այլ կենսական պէտքերը՝ Մարաշէն կը
բերուէին ու այն կողմը նային անգամ անհնար եղած էր .
արմատիքը՝ Ալպիսթանի և Կոկիսոնի թուրք գիւղերէն կը
հայթայթուէր , և այդ ճամբաներն ալ իհարկէ փակուած
էին . միսթարական պարագան այն էր բարեբախտաբար ,
որ աշնան սկիզբները տեղի կ'ունենային այս ընդհարում-
ները և արմատիքի տարեկան պէտքը մեծագոյն մասամբ հո-
գացուած էր , թէև Մարաշէն բերուելիքները օրական ու
շարաթական ըլլալով , զգալի պակաս մըն էին :

Սակայն այս տագնապին համար Չէյթունցիք հող չէ-
ին ըներ . չէ՞ որ այդ միջոցին իրենք հաւատացեր էին թէ
Հայկական Հարցը լուծուած է , Հայաստանի Բարենորոգ-
ման Ծրագիրը Սուլթան Համիտ ստորագրած է , ու իրենց
այդ գիւցազնութիւնը ուրիշ բանի չէր ծառայէր , եթէ ոչ ,
եւրոպական վրայ իւր քսելու . այսպէս կ'երազէին Չէյ-
թունցիք , ու չէին գիտեր բուն իրողութիւնը , թէ բարե-
նորոգման ծրագիրը գործադրուած էր Հայաստանը արեան
ծով մը դարձնելով . . . : Յաւալի է արդարեւ , որ գանուե-
ցան ա'յնպիսի ողորմելի մտայնութիւններ , ու թերեւս տա-
կաւին կը գանուին , որոնք ենթադրեցին , որ եթէ Չէյ-

Թուն հանդարտ մնար, այդ կռիւները հոն տեղի պիտի
չունենային. մինչդեռ իրականութիւնը այն էր, որ եթէ
Ձէյթուն չբարձրացնէր անգամ մըն ալ իր խրոխտ ճակա-
տը Կարմիր Սուլթանին արիւնաքամ բռնակալութեան դէմ,
հիմա Ձէյթունի մէջ Կրետէի Թուրքերը զետեղուած էին
և Կիլիկիայի Հայութիւնը բնաջնջուած . . . :

**ԱՐՇԱԻԱՆՔՆԵՐ ԵՒ ԳՐԱԽՈՒՄ ՉՈՒԳՈՒՐ ՀԻՍԱ-
ՐԻ.** — Ձէյթունցիք կանխահոգ պատրաստութիւն մը տե-
սած ըլլալու նպատակաւ, որոշեցին շրջակայ թուրք գիւ-
ղացիներուն զէնքերը հաւաքել, ինչ որ կատարուեցաւ ա-
ռանց որեւէ դիմադրութեան մը հանդիպելու. միայն Չու-
զուր Հիսարցիք ընդդիմանալ ուղեցին, որովհետեւ Ձէյթու-
նէն իրր 10 ժամ հեռու կը գտնուէին և սերտ յարաբե-
րութեանց մէջ էին Կոկիասի, Անարունի կառավարու-
թիւններուն և թուրք ու չէրքէզ գիւղերու հետ. մանա-
ւանդ որ իրենցմէ զէնք ուզողները Ֆրնուզցիք էին ու երբ
խուճը մը Ֆրնուզցի Հայեր կ'երթան աւ կը պահանջեն
զէնքերու յանձնումը, հայհոյութեամբ, նախաափնքով կը
դիմաւորուին և կռիւը կը սկսի. Թուրքերը պետական
զէնքերով զինուած, բաւական ատեն կը դիմադրեն, բայց
բուռն յարձակում մը զիրենք ի փախուստ կը դարձնէ և
զէնքերը կը հաւաքուին: Ֆրնուզցիք թուրք երեւելիներ-
քէն 30 անձեր ձեռնակապերով Ձէյթուն տանելու համար
ճամբայ կ'ելնեն. կապուած Թուրքերը չկրնալով հանգուր-
ժել այդ նուազութեան, «ինչպիսի, փառիշտ սայէ-
սինտէ, եագընաա՞հալլընդը կէօրիւրիդ» կ'ըսեն Հայերուն.
ասոր վրայ խոհեմութիւն կը համարուի կալանաւորները
փոխանակ Ձէյթուն տանելու, հանդերձեալը զրկել, որ-
պէսզի այդ փափաքնին չիրականանայ: Չուզուր Հի-
սարի գրաւումը տեղի ունեցաւ Հոկտ. 19ին:

**ԵԱՅՃ ՕՂԼՈՒԻ ՅԱՐՉԱԿՈՒՄԸ ԵՒ ԱՆՏՐՈՒՆԻԻ
ԳՐԱԽՈՒՄԸ.** — Եայճ Օղլու անուանեալ կատաղի ցեղա-
պետը երբ իմացաւ զօրանոցին գրաւումը և Չուզուր Հի-
սարի սարսափը, բազմաթիւ հետեւորդներով գնաց ջարդե-

լու Շիվիլկի կոչուած հայ գիւղացիները , որոնք Անտրու-
նիի կառավարութեան ենթակայ էին , կեդրոնէն երեք
ժամ հեռու . Շիվիլկիցիք խնդրեցին Եայճ օղլուէն չարիք
չգործել իրենց դէմ , քանի որ իրենք տէրութեան հաւա-
տարիմ էին . ցեղապետը պահանջեց որ իրենց հաւատարմու-
թիւնը զէնքերնին յանձնելով ապացուցանեն . Հայերը մեր-
ժեցին և կռիւը սկսաւ , որ տեւեց երեք օր . լուր հասաւ
Ձէյթուն ու Ֆրնուզ և անմիջապէս օգնութեան համար
խումբեր ճամբայ ելան , որոնք հանդիպելով Շիվիլկիցի
Հայերու , ուրախութեամբ տեղեկացան թուրքերուն պար-
տութիւնն ու փախուստը . Հայերը ցուցուցին սպաննու-
ւածներուն ակահջները , զոր կտրելով թաշկինակի մէջ լե-
ցուցեր էին : Իմանալով սակայն որ Անտրունիի մէջ 150ի
չափ Հայեր բանտարկուած են ու պիտի սպաննուին , 400
հոգին Անտրունի դիմեցին և նամակով մը խնդրեցին Քայ-
մապամէն ազատ արձակել բանտուած Հայերը . ո՛չ պա-
տասխան առին սակայն , ո՛չ ալ բանտարկուածները ար-
ձակուեցան : ու կանխաւ պատրաստուած պատմէշներէ կը-
րակ սկսաւ տեղալ հայ ազատարար գունդին վրայ : Հա-
յերը զայրացած , սաստիկ աղաղակներով յարձակեցան ու
թուրքերը ժամ մը կռուելէ յետոյ բազմաթիւ կորուսանե-
րով թողուցին իրենց դիրքերը ու փախան և Հայերը պա-
շարեցին կառավարական պաշտօնատուներ , գրաւեցին զայն ,
ազատեցին բանտարկուած Հայերը , որոնցմէ 40ը արդէն
մորթուած էին այդ պահուն , և որոնց կսկիծով կատաղած ,
իրենք ալ սպաննեցին գերի բռնուած կառավարական եր-
կու պաշտօնեայ : Երեք գեղեցիկ հայ կոյսեր ևս բռնի իս-
լամացնելով թուրքերու հետ ամուսնացուցեր էին , Մուր-
սալեան Տէօլլէթ և Սանդուրեան Աղեքսանդր անուն կրտ-
սիճ Հայերը 7 ամիս վերջ այդ աղջիկները յաջողեցան Եէ-
նիճէ Քալէ փախցնել և յանձնել Ֆրանսական հիւպատո-
սին : Այնուհետեւ Հայերը այրեցին կառավարական շէնքը
և աւարի տունն Անտրունին , ուր բնակող Հայ բնակչու-
թիւնը փախաղրեցին Ֆրնուզ : Այս արշաւանքին մէջ Չա-

գրեան Փանոս անուն դեռահաս երիտասարդին յանդըգնութիւնները խիստ մեծ եղան : Թուրքերը երբ սարսափահար կը փախչէին , Հայերէն ոմանք զանոնք ծաղրելով կը պօռային . «գապագճը սօմուղլար , գաչմայրն կէլէն օմուղը սալմալը Զէյթունը տըր» : Զէյթունցիք շապիկի թեւերուն երկայն մասը Սլոֆ կ'անուանեն , թուրքերէն սալնա , զոր իրարու կապելով գլուխներէնուն ետեւ կ'անցունեն , և ուսերնուն վրայ կը ձգեն : Անտրունիի գրաւումը տեղի ունեցաւ նոյեմբեր ծին :

ԵՆԻՃԷ ԳԱԼԷԻ ԿՌԻԻԸ . — Անտրունիի յաղթանակէն վերջ երբ Հայերը Ֆրնուզ կը վերադառնային , Բարթուղիմէոս վրդ . Ենիճէ Գալէի լատին կրօնաւոր Մանուէլ վարդապետէն նամակ մը ստացաւ Պունտուխ գիւղին մէջ , ուր կը յայտնուէր թէ՝ Հայր Սալվատորը և ուրիշ 12 անձեր ողջ ողջ այրած և վանքը թալանած են ու իրենց կեանքն ալ վտանգի տակ է եթէ անմիջական օգնութիւն չփութացուի : Այս գրութեան վրայ Շամը Քէչիշեան Փանոսի և Հրաչեայի առաջնորդութեամբ 300 հոգի Ենիճէ Գալէի վանքը փութացին գիշեր ատեն . վանքին ու գիւղին մէջ մարդ մնացած չէր , ամէնքն ալ ձորը ապաստանած էին և անխուսափելի էր անոնց ոչխարի նման մորթուիլը , եթէ պատահամբ հոն հասնող 20 Զէյթունցիներու խումբ մը գիրենք պաշտպանելով վռնտած չըլլար մարդագայլերու վոհմակը , որ շրջապատած էր արդէն եղկելիները :

Այդ գիշեր թուրք զօրագունդն ալ Մուճուք Տէրէսիի լատին վանքը կը դտնուէր և այս երկու վանքերը իրարմէ երկու ժամու հեռաւորութիւն ունէին միայն , մէջտեղը բարձրացած բլուրով մը :

Առաւօտուն Հայերը բլուրին մէկ կողմէն վեր կ'ելնէին արշաւող զօրագունդին հանդիպելու մտադրութեամբ , իսկ զօրքերը միւս կողմէն կը բարձրանային ուրիշ հայ գիւղերու վրայ իրենց նախճիրները շարունակելու համար , և ահա յանկարծ բլուրին վրայ քառորդ ժամու հեռաւորու-

Թեամբ զիրար նշմարեցին և բռնն թափով մը կռիւն բա-
կաւ որ տեւեց ութը ժամ. հակառակ Թուրքերուն հա-
մեմատարար աւելի նպաստաւոր դիրքին, չարաչար պարտ-
ուելով փախուստ առին 41 մեռեալ և 10 վիրաւոր թող-
լով մարտավայրին վրայ. Հայերը ո՛չ մէկ կորուստ չունե-
ցան: Պատերազմի միջոցին տեմնուեցան խումբ մը աւա-
րառուներ որ վանքի մը դռները կը փակցնէին. խկոյն-
քանի մը Հայեր հասան անոնց ետեւէն և ձերբակալելով
տարին վանքին դրան առջև, ուր անոնցմէ երեքը բա-
պաննեցին: Հայերը իրենց յաղթական վերադարձին, յիշ-
ուած ձորին մէջ ապաստանող Հայերը և Լատինները ան-
վասա Գրնուդ տարին: Ձէյթունցիներու մեկնումէն ետքը,
թուրք խուժանը այրեց լատին վանքերը, Հայերուն եկե-
ղեցին ու գիւղը: Հայր Սարգստոր նահատակուեցաւ Նո-
յեմբեր 8ին, իսկ Եէնիճէ Գալէի կռիւը պատահեցաւ որ
մը վերջը, Նոյմ. 9ին:

ԿԱՊԱՆԻ ԿԵՂԾ ՀԱՄԵՐԱՇ ԽՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԵՏԵ-
ԻԱՆՔԸ. — Կապան գիւղը Ձէյթունի արեմտեան կողմը
կը գտնուի 15 ժամ հեռաւորութեամբ և 300 տուն հայ
և թուրք բնակչութեամբ: Չօրանցի դաւաւումէն ետքը,
այս գիւղացիք համաձայնութիւն մը կնքեցին իրենց մէջ,
որուն համեմատ, եթէ Ձէյթունցիք արշաւէին Թուրքերուն
վրայ, Հայերը միջնորդելով պիտի ազատէին զիրենք, իսկ
եթէ Թուրքերու կողմէն յարձակում գործուէր գիւղին Հա-
յերուն վրայ, պաշտպանութիւնը պիտի ըլլար փոխադարձ:
Սակայն Թուրքերը խոստմնադանց գտնուեցան և զօրքե-
րու յարձակման ատեն, թոյլ տուին որ Հայերը կողոպտա-
ւին ու ջարդուին անխնայ:

Այդ միջոցին կառավարութիւնը սկսած էր զինուո-
րական գունդեր զետեղել այնպիսի տեղեր, ուր Ձէյթուն-
ցիները կարող չէին արշաւել. երեք բանակատեղի ունէր
Ձէյթունի արեւելեան կողմը, մէկը Մարաշի կռնակը գրա-
նուող թուրք Բէրդիդ գիւղերուն մէջ, իսկ երկուքը Ղը-
արխ ըսուած կիրճը, ուր Աղախաթանի զօրքերն ու Քիւր-

տերը կը համախմբուէին : Երկու բանակատեղի ևս հաս-
տատած էր Չէյթուէնի արեւմտեան կողմը , մէկը Անարու-
նիի դաշտին մէջ խակ միւսը Կոկիսոնի մօտերը : այդ տե-
ղերն ալ կը հաւաքուէին Ատանայի դօրքերը և Ուզուն
Եայլայէն վեր գտնուած Չէրքէղները : Չինուորական այս
շարժումներուն հետեանքով շրջակայ հայ գիւղերը սկսան
հեղուիլ և օգնութեան առաջին կոչը հասաւ Թէլէմէլիք ա-
նուն հայ գիւղէն : Մեծագոյն մասամբ Չէյթուէնի Ս . Սար-
գիսի թաղեցիներէն , գինուած խումբ մը փութաց օգնու-
թեան հասնիլ նոյն գիւղը , բայց հոն միայն երկու պահա-
պան գտան : գիւղացիները Գրնուզ փոխադրուած էին : Հոն
Չէյթուէնցիք լուր առին որ դօրքերը 6 ժամ հեռու Պուն-
տուխ հայ գիւղին վրայ յարձակեր են . ուստի առաւօտուն
կանուխ , թուով 70 , կարիճներու այս գունդը Պունտու-
խի վրայ քալեց ու մօտենալով տեսաւ որ գիւղացիները
հեռացեր են անկէ և գինուորները գիւղը դրաւ : Չէյ-
թուէնցիք պաշարեցին գիւղը , կատաղի կռիւ մը մղելով
գինուորներուն հետ , որ տեւեց մինչև կէսօր . Հայերն ալ
հիմա , շնորհիւ Զօրանոցի գրաւումին , մարտիկներով գին-
ուած էին . դօրքերը ստիպուեցան հեռանալ գիւղէն և Չէյ-
թուէնցիք լուր դրկեցին գիւղացիներուն որ վերադառնան
իրենց տուները , բայց անոնք չուղեցին գալ : Գիւղը լե-
ցուն էր արմախքով ու պարէններով : Չէյթուէնցիք հող ի-
մացան որ դօրքերը Կապանի Հայերէն ձեռք անցուցած-
նին խողխողեր են և Հայերուն թաղը այրած . ուստի փո-
քրը թուով մը դօրքերուն ծուղակը չիցնալու համար , նոյն
գիւղէն 40 բեռ պանիր , չորթան , իւղ , պղնձեղէն , աղ
և այլն ժողովելով Չէյթուն վերադարձան :

ԿԱՊԱՆԻ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ ՎՐԷՓԸ .— Չէյթուէնի մէջ
սազնապալի կացութիւն մը ստեղծուած էր . զօրանոցին
գրաւումէն ի վեր ամիրաներ անցած էին ու դեռ կառա-
վարութեան կողմէն պատգամ մը հասած չէր իրենց , շա-
րադուշակ էր այդ լուսթիւնը , շարագուշակ և հոս հոն
կատարուած գինուորական համախմբումները , որոնք հե-

ազնեակէ կը տառարանային : ինչ եղաւ Հայութիւնը : սէր մնաց Բարենորոգման ծրագիրը , կը խորհէին Ձէյթուն-ցիք . . . :

Չորս թաղեցիները խորհրդակցութեամբ , անխոհեմութեան համարեցին սպասել որ կառավարութիւնը իր ոյժերը պէտք եղածին չափ հաւաքելով զիրենք անխորտակելի շղթայով մը շրջապատէ սցզպէս լսելեայն և սրտեցիմ նախադարձակ բլլալ ու կոխել Անարունիի բանակը :

Հինգ հարիւրի չափ պատերազմիկներ Ֆրմուզ հասնելով զիշերեցին և հետեհալ օրը երբ հասան Չուգուր Հիսարի գաշար , Ֆրմուզի Հայերուն միացումով արդէն իրենց թիւը հազարի հասած էր : հոն մտղով մը բրին թէ ինչպէս յարձակելու են բանակին վրայ : Չուգուր Հիսարի գաշար շրջապատուած է մեծ լեռնաշղթայով մը , սրուն կողին վրայ կը տարածուի Պաշտուիի գաշար որ միացած է Կապանի գաշարին : հող բանակած էին թուրք զօրադունդերը : Հայ պատերազմիկները թէև 1000ի կը հասնէին , բայց զրեթէ կէտը զարդի , շուքի ծառայող միայն : խմբապետներն էին՝ Կարապետ էֆ , Տ : Յակոբեան , Չուգրեան Աւագ աղա , Կէսղընեան Աւետիք էֆ : Մարկհանեան Հաճի և Բասիկոսեան Ասատուր աղաները : Տ : Յակոբեանի առաջարկութեան վրայ , սրտուեցաւ որ խումբին մէկ փոքր մասը Կապանի վրայ յարձակի , հրացան պարօղէ , առանց աճապարանքով զիւզը սցրելու , օրպէսզի Կապանի Թուրքերը բանակին օգնութեանը գիտնն ու բանակը կիսուած տանն , իրենց մեծ մասը՝ որ ալք օրահուն գարանի մասած պիտի բլլան , յարձակին բանակին մը նայեալ մասին վրայ ու գրաւեն բանակատեղին : Թէև սրտուած էր որ Կապանի վրայ քաղաղները 100է աւելի չըլլային , բայց երբ սկսան շարժիլ՝ հակառակը սրտահեցաւ , բանակին վրայ յարձակելու պատրաստ հաղիւ 100 պատերազմիկ լերան գաղաթը բարձրացան ու տեսան բանակը՝ որ իրենց ենթադրածէն տասնապատիկ աւելի հոծ բաղմուց թենէ մը կը բաղկանար : Միւսները ամբողջութեամբ

Կապանի վրայ քաղեցին և սկսան հրացանածղու թեան
քանակէն 200ի չափ միայն զինուոր գնաց Կապանի Թուր-
քերուն օգնութեան : որով այդ 100ին համար յամարու-
թիւն պիտի ըլլար բուն քանակին վրայ յարձակում փոր-
ձելը : Օգնութեան գացող զօրքերը չհասած , արդէն Ձէյ-
թուհիք Կապանը հուրի ու սուրի ճարակ ընելով , խոտ-
մնացանց բնակիչները անխնայ ջարդեր , գիւղը աւարի
առեր , այրեր և 20ի չափ Թուրքերուն ձեռք լնկած հաց
աղջիկներն ու սրբերը ազատելով հեռացեր էին : Իսկ քա-
նակին վրայ յարձակումի գիտաւորութեամբ խումբերէն
զատուող 100 հոգին զիշերը լերան մէկ խոռոչին մէջ ան-
ցուցին և առաւօտուն երբ ուղղուեցան գէպի Կապան ի-
րենց գունդին միանալու , ճամբան զարմանքով հանդի-
պեցան իրենց ազդակամներուն և բարեկամներուն , որոնք
հերհե լեռներուն գլուխը կը վազէին , լսած ըլլալով իւ-
րան քանակին հետ կռուի բռնուած , պաշարուած ու ըս-
պաննուած էին իրենց այդ սիրելիները : Կապանի Հայերուն
վրէժը լուծուեցաւ նոյ՛մ : 19ին :

ՀԱՅ ՈՅԺԵՐՈՒ ԿԵԴՐՈՆԱՅՈՒՄԸ . — Ձէյթունի չոր-
ջականերուն հակելու և թշնամի քանակներուն նկատմամբ
տեղեկութիւններ առնուելու համար որսորդ խումբեր ու-
րոշուած էին : ամէն օր հասած լուրերը ստեղծւում պատճա-
ռող հանդամանք ունէին : Մարաշի կողմը հաստատուած
քանակը հեռուհեռէ կը տուարամար Եւմէնէն , Մէքքէն ,
Դամասկոսէն , Արաւսագէմէն , Հալէպէն գետի նման հոսող
Արարներով և Ֆէլլահներով , նոյնպէս Ախրքուսդիի քանա-
կին վրայ հեղեղի պէս կուգային , կ'աւելնային Կիւրմէն
և Ազպիթամնէն համապ թուրքերն ու Քիւրաքերը : Անա-
բունիի քանակը իր տեղը փոխած և քանի մը ժամ հեռու
սուրիշ գաշտի մը մէջ կեդրոնացած էր , ու անոր կը միա-
նային Պոլիսէն , Իզմիրէն , Գանիսպէն , Սերասաթայէն , Կե-
սարիսպէն և Ատամնայէն մարտիսի նման թափող թուրքե-
րը և Ուզուն Սալլայէն վեր ու վար գտնուած Ձէրքէզնե-
րն ու Քիւրաքերը : Կարծես մեծ պատերազմի մը փողը հըն-

չած էր Թուրքիոյ ամէն կողմերը՝ տփ մը Ձէյթուէնցիներ ջնջելու համար :

Այս ծանրակշիռ վիճակին մէջ , Ձէյթուէնի շրջակայ հայ գիւղերը բոլորովին կորսնցուցած կեանքի ու ինչքի ապահովութիւնը , կը կեդրոնանային Ձէյթուէն և Ֆրնուզ , որոնք երկաթեայ վանդակի մը մէջ բանտարկուող առիւծներու պէս անհանգիստ ու սրտատրոփ խապրիկի մը կրօնապասէին տակաւին Ազգէն ու Եւրոպայէն , իրենք այդ ապստամբական շարժումը յանդգնած էին ու ստիպուած ընել , Հայկական Խնդրոյն վրայ խոշ Եւրոպայի ուշադրութիւնը հրաւիրելու նպատակով : Հրաչեայ և Աղասի գիշեր , ցորեկ նամակներ կը գրէին և Ձէյթուէն գտնուող քանի մը Այնթապցի անձնուէր երիտասարդներու միջոցաւ կը հասցնէին Այնթապ ու Մարաշ , բայց գրատար այդ կտրիճ աղաւնիները չէին կրնար վերադառնալ կրկին Ձէյթուէն :

Հրաչեայ , որ Հնչակեան առաջին գործիչն էր Ձէյթուէն մտնող , բարձրահասակ և քաջակազմ երիտասարդ մըն էր , մտաւորապէս զարգացած և անվախ պատերազմիկ մը . ան՝ բոլոր մարտնչութեան մէջ Ձէյթուէնցիի մը քաջասրտութեամբ ոգորեցաւ ու ցոյց տուաւ անընկճելի կորով մը : Աղասի տկարակազմ ու պատերազմելու անկարող թէւ , բայց ունէր նոյնքան մաքի զարգացում եւ սրտի պաղարիւնութիւն . հարկ է ըսել թէ , իր առաւելութիւնն էր մանաւանդ պիրճախօսութիւնը , որով կրնար սեւ ճերմակ ու ճերմակը սեւ հաւտացնել դիմացինին : Պատմութիւնը պէտք է որ արձանագրէ այս հանգամանքները այդ երկու հերոսներուն , որոնք Հնչակեան Կուսակցութեան փառքը կը ներկայացնէին Ձէյթուէնի մէջ :

Ձէյթուէնցիք մինչ այսպէս ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք առած կը պատրաստուէին անեղ անխուսափելիին և կը կեդրոնացնէին իրենց սահմանափակ ոյժերը , որ մըն ալ տեսան որ Մարաշի երեւելի Հայերէն Պետրոս էֆ. Սալաթեանը և Տոլապճը Օղլու Արթին աղան

Ձէյթուէն եկան կառավարութեան պատգամը հաղորդելու , թէ զօրքերը իրենց զէնքերով զօրանոց և Գայմագամն ու կառավարական պաշտօնեաները իրենց պաշտօնին գլուխը թոյլատրուին հաստատուիլ , այնպէս որ Ձէյթուէն ըլլայ նորէն եսկի հաւնաւ , եսկի թաւ . ապա թէ ոչ . . . : Մարաշցի պատգամաւորները պատմեցին նաև Մարաշի մէջ տեղի ունեցած առաջին կոտորածը , այդ սարսափի պատմութիւնը ո՛չ միայն չահարեկեց Ձէյթուէնցիին , այլ բոլորքով չնոցին վրայ թափուած նաւթի մը ներգործութիւնը ունեցաւ և կառավարական այդ վերջին պատգամին ալ առանց կարեւորութիւն առնու , եկող Հայերը չթողուցին որ վերադառնան և պատասխանեցին . Առաժու ասօժը թող նր . (Աստուծոյ ըսածը թող ըլլայ :

Այս միջոցին Ձէյթուէնի և Ֆրնուզի շրջականերէն քաղաքն ապաստանող տնտէրներուն թիւը 1750 ի հասաւ , որով Ձէյթուէն 3250 տուն բնակչութիւն մը անուցանելու ծանր հարկին տակ ճնշուելէ զատ , գերի բռնուած զինուորներն ու կառավարական պաշտօնեաներն ալ կերակրել ստիպուած էր : Թէև հայերը գնդապետ Իֆֆէթ պէյին՝ գերի զինուորներուն կողմէն նամակ մը գրել տուին բանակի մեծ հրամանատարին , որ հայ ջորեպաններու հետ ուտեստ դրկուի իրենց , բայց նամակատար զինուորները վռնտուած էին խստութեամբ սա պատասխանով . « Կորսուեցէ՛ք , ա՛նմիտներ , Տէրութիւնը շատօնց աչքէն հանած է ձեզ : »

ՁԵՅԹՈՒՆԻ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԱՆԱԿԻՆ ԱՐՇԱԻԱՆՔԸ . —
Կը մօտենային մեծ երկունքին օրերը . 1895 դեկտեմբեր ամիսը կը սկսէր պարզ ու վճիտ օդով մը . Ձէյթուէնի անմեղ մանկիկները անգիտակ վերահաս ահեղ վտանգին , կը ցտակաւէին տանիքներու վրայ , մինչ իրազեկները ինքզինքնին կը նկատէին Գեթսեմանի պարտէզին մէջ ու կը խորհէին թէ հասած էր իրենց վերջին օրը . սակայն հաւատալով որ այդ խաչելութիւնը պատճառ պիտի դառնար Ազգին փրկութեան , պատրաստ էին քաջամարտիկ

Ձէյթուէնցիք դառնութեան այդ բաժակը քամել ցմբուր :

Ֆրնուզէն երեք պատգամաւորներ լուր բերին յանկար՝ թէ Անարուէի բանակը սկսած է շարժիլ Ֆրնուզի վրայ և Ձէյթուէնի օգնութեան կը սպասուի : Իշխան Ղազարոս իր մօտ կանչելով Կարապետ Տ. Յակոբեանը, բառաւոր . « Տղա՛ս, միայն դուն քու խումբովդ գնա՛ Ֆրնուզի օգնութեան . խոհեմութիւնն չէ որ Ձէյթուն իր ամբողջ ուժով հեռանայ քաղաքէն, որովհետեւ Ֆրնուզի վրայ յարձակում գործելով թուրքերուն նպատակն է տկարացնել մեր ոյժը և Մարաշի ծովածաւալ բանակին պատենութիւն տալ անմիջապէս ու դիւրաւ գրաւել աննուաճելի Ձէյթունը : »

Ֆրնուզ Ձէյթունի արեւմտեան կողմը կը գտնուի 6-7 ժամ հեռաւորութեամբ . այդ տագնապի օրերուն մէջ Ֆրնուզի շրջակայ Կոկիսոնի և Կապանի դաշտին հայ գիւղացիները, իբր 1040 տուն խոնուած էին Ֆրնուզի մէջ . Ֆրնուզցիք Անարուէի թուրք բանակին ահեղ ոյժը դիտելով ու կռահելով թէ ուշ կամ կանուխ պիտի ենթարկուին ահար յարձակումին, ուղած էին զալթել Ձէյթուն, բայց Ձէյթուէնցիք չէին կրնար համակերպութիւն ցոյց տալ, նրկատելով թէ արդէն Ձէյթունի շրջակայ հայ գիւղացիները սկսած էին խռնուիլ քաղաքը ու դիւրին չպիտի ըլլար Ֆրնուզն ալ իր արմաթներով, բնակիչներով ու արջառններով պատսպարել . ուստի կը քաջալերէին զանոնք եւ խոստացած էին օգնութեան հասնիլ երբ պէտք տեսնուէր . ու հիմա ժամանակը եկած էր . դժբախտաբար ծերունի իշխանին կարծիքը շա՛տ բանաւոր էր և Ձէյթուէնցիք լիճակի չէին ստուար ոյժով մը Ֆրնուզ հասնիլ : Ս. Սարգիսի թաղը Ֆրնուզի կողմը գտնուելուն համար, սերտ յարաբերութեան մէջ էին ա՛յս թաղեցիները և հետեւապէս Կ. Տ. Յակոբեանին վիճակուեցաւ 60ի չափ արիասիրտ կարիճներով, իր մեծ եղբօր Յովհաննէսին հետ Ֆրնուզի օգնութեան երթալ : Հազիւ Ձէյթունէն երեք ժամ հեռու Աւագ-Կալ գիւղին Ղօղախ ըստեւ լերան գագաթը հա-

սան, Ֆրնուզի վանքին ծուխը տեանուեցաւ և լսուեցան հրացաններուն ու թնդանօթներուն որոտումները. Ֆրնուզ արդէն պաշարուած էր ու կատաղի գիմաղրութիւն մը կը ցուցնէր. Ձէյթունցի փոքրիկ խումբը արծիւի նման խոյացաւ և երկու անգամ բուռն թափով մը փորձեց պաշարման գիծը կտրել և Ֆրնուզ մտնել, սակայն ետ մղուեցաւ զօրաց անհատնում չղթաներու բողխելով. օրը երեկոյացած էր. փոքրիկ խումբը սկսած էր ստուարանալ հետը հետէ հասնող գիւղացիներով, որոնց մէջ կային քանի մը զինեալ քահանաներ ալ և Ձէյթունի նախորդ միւսիւր Պրլարեան Գէորգ էֆէնտին. գիշերը ձորի մը մէջ անցուցին, կրակ վառելով և հետեւեալ առաւօտ պաշարման գիծը կրկին կտրելու փորձի մը գիտաւորութեամբ: Մինչ այս կրարիճները կը խորհրդակցէին գիշերուան այդ արհաւիրքի ժամերուն մէջ, արշալոյսը ծագեցաւ և ահա Ձէյթունէն Ղայրապէսեան Գէորգ անուն քաջ երիտասարդը հոն հասաւ քրտնաթաթաւ, պատգամ բերելով Ս. Սարգիս թաղի իշխան Աստուածատուրէն, որուն ձին աշտանակած էր, խօսքն Ձէյթուն դառնալ, որովհետեւ Մարաշի ահեղ բռնակը վիշապի նման յարձակած էր քաղաքին վրայ և Ձէյթուն պէտք ունէր իր փոքրիկ գունդին: Հապա Ֆրնուզի քաջները, գեղանի կոյսերն ու հարսները, աջ ու ահեակ չիզանազանող մանկիկները, անոնց ո՛վ պիտի համներ օգնութեան. խումբը այս ցաւագին մտածումներով տխուր և կատաղութենէն ակռաներնին կրճտելով հարկադրուեցաւ վերադառնալ, յոգնած ու անօթի, բայց կորովով լի:

Ֆրնուզի վրայ յարձակող բանակը Ալի պէյի հրամանատարութեամբ 30,000 հոգիէ կը բաղկանար, ուր համախմբուած էին Ուղուն-Եայլայէն վեր ու վար բնակող բոլոր Ձէրքէզները, ընդհանուր հրամանատարութեամբ Էօմէր պէյի և լեցուած դժոխային կատաղութեամբ, հասած կը կարծէին վրիժառութեան պատեհութիւնը՝ Ազիզ փաշայի պատերազմին մէջ կոտորուած Ձէրքէզներուն: Իսկ Ֆրնուզ ունէր միայն 1500ի չափ պատերազմիկ, որոնց հա-

գիւ 50/ն ձեռք մաքրիմի կը դանուէր. հոն էր այդ միջոցին և Հրաչեայ, որ քաջարար մասնակցեր էր կոխին: Ֆրնուդդիք երեք օր անհնարին քաջութեամբ գիմադրեցին և բազմաթիւ գիականերով ծածկեցին պատերազմին վայրը: Եղանեցան սակայն վառօդն ու գնդակը: Երրորդ օրը մինչև իրիկուն տեղի կատապի բնդհարումը, 25 կրտրիճներ ևս նահատակուեցան և մնացեալ պատերազմիկները օգտուելով գիշերուան մութէն, մաս մը ապրտտանեցան գիւղին կոնակի լերան խուռններուն մէջ, մաս մըն ալ յաջողեցան գնուարական շղթայէն սպրդիլ և փախչիլ Ջէյթուն: Ջէյթուն սամազ ճամբան որ նախապէս բաց էր, Թուրքերը գալն ալ փակեցին և հոս հոն թափառող ժողովուրդը՝ մեծ մասամբ ծեր, տղայ ու կին, էգու: Չոր կոչուած տեղը 600ի չափ, անխնայ կատարեցին գիւային կատաղութեամբ մը: Այս կատարուածներուն մէջ էին Տ, Թուրտա Քհ, Շահան-Քէշիշեան, Պաշտուխի Տ, Յովհաննէսը, Եէնիճէ Գալէի Տ, Կարապետ և Տ, Գրիգոր քահանաները, զորոնք սպաննելէ յետոյ, ծառերէ կախեցին: մէկ քանիններն ալ վանքին պատերուն վրայ խաչածե դամեցին: , , Շատ մը կիներ և օրիորդներ, չուզելով վաւաչոտ դադաններուն ձեռքն իյնալ, բարձր ժայռերու վրայէն ինքզինքնին վար նետելով անձնատապան եղան: Խուռնի ու լճի իրենց յիշատակին:

ԲԱՆԱԿԸ ԿԸ ՍԿՍԻ ԻՐ ԱՐՇԱՒԱՆՔԻՆ. — Մուսթաֆա Բէմզի փաշայի հրամանատարութեամբ Մարաշի կողմէն յառաջացող մեծ բանակը Դեկտ, 12ին վրանները վերցնելով սկսած էր շարժիլ դէպի Ջէյթուն: Եւրը կայծակի արագութեամբ Պիւլպիւլիան Փանոս անուն քաջ երիտասարդը՝ որ երկու բնկերներով լրանա կարգուած էր այդ բանակին, հասցուց Ջէյթունցիներուն, որոնք անմիջապէս փութացին դառել կանխաւ որոշուած գիրքերնին և պատարասուած սրամէշներու ետեւ ամբամալ: Բանակը կանդատաւ ըլլալի մը վրայ և բաժնուելով բանի մը թեւերու սկսաւ յառաջանալ: վաչաւորուն կ'առաջնորդէին Բէրդիլի

գիւղերէն հաւաքուածները : որոնք Ձէյթունցիի պէս թէ քաջ և թէ տեղերուն ծանօթ էին : փողերը հնչեցին ու թրն : դանօթները միահագոյն սրտաւմով մը սարսեցին լեռները : ստղմովարժ բանակը առաջին փորձով մը յաջողեցաւ վիժեցնել Ձէյթունցիներու ծրարերը և կտրեար գիրքեր գրաւել : որովհետեւ Ձէյթունցիք խորհելով թէ բանակը Սաղիի նեղ ու դանափէժ միակ համբալէն պիտի քաղէր առաջ : ինչպէս եղած էր ուրիշ կռիւներու ատեն : ուստի ամբողջած էին Սաղիի դէմ Չօլախենց-Պալիր կոչուած տեղը և իրենց փոքրիկ խումբերը հոս հան դարանամուտ եղած : սակայն բանակին մէկ թեւը քաղեց Ձէյթունէն իրը 2 մամ հեռաւորութեամբ Ս. Փրկիչ վանքը և գոյն աչրելով ու Աթլըխի լեռան ստորոտէն քաղելով բարձրացաւ Պէրդինկայի գագաթը և սնկէ սկսաւ կրակ տեղալ Հայ խումբերուն վրայ : որոնք կռիւի բռնուած էին բուն բանակին դէմ : այս անակնկալ յարձակումէն ստիպուեցան Ձէյթունցիք թողաւ Սաղիի դէմ բռնած գիրքերնին և կատապի դիմադրութեամբ մը : որու միջոցին գինուօրնեքու բազմաթիւ դիակներով ծածկուեցաւ գետինը : նահանջել դէպի գօրանոցը : Ձէյթունցիք այդ կռիւին մէջ յաջողեցան թնդանօթ մըն ալ գրաւել : բայց գետեզուած տեղը սպառածուտ էր ու իրենք չէին գիտեր հրանօթին գործածութիւնը : որով չկրցան տեղափոխել : զօրքերը եռապատկելով իրենց ոյժը կրկին տիրեցին գերի թնդանօթին և պատերազմի այդ առաջին օրը երեկոյացաւ քանի մը հոգիի կորուստ ալ պատճառելով Ձէյթունցիներուն : որոնց մէջ էին Պապիկ փաշայի 18 տարեկան բարձրահասակ կուրիւնը՝ Աւետիք և Տ. Կարապետ քահանայի օրդին Վարդեմար : նոյն տարիքով ու գպրոցական դասընկեր : թրչնամբին կորուստը բնականաբար Ձէյթունցիներուն հարիւրապատակն էր :

Պատերազմին յաջորդ օրը արեւելեան ամբողջ մայր բանակը սփռուեցաւ Ձէյթունի Փիսիր կոչուած ալդիներէն սկսեալ ամբողջ Չանաղարայի ալդիններուն տարածութեան

վրայ, որ հակառակ ա՛յդքան ընդարձակութեան նեղ կու-
գար տակաւին ահագին քաղմութեան: Նոյն գիշերը Կ.
Տ. Յակոբեան եւս Ֆրնուզէն վերադարձեր էր իմ խում-
բով և միացեր Եէնիտիւնեայեան Եզիայի խումբին, որ ամ-
րացած էր Պէրզինկայի հրաւանդանի նմանող քիթին ներքեւ:

Երկրորդ օրուան արշալոյսին, մօրս ահրաւէր փողե-
րը սկսան հնչել. բանակը քաջալերուած առաջին օրուան
յաջող յառաջխաղացումէն, նպատակած էր նոյնը շարու-
նակել. Բայց Ձէյթունցիք իրենց ամբողջ ոյժը կեդրոնա-
ցնելով, անսասան կեցան իրենց դիրքերուն վրայ և
թշնամիին կատաղի ալիքներուն խուժումները ետ մղեցին
շարունակ. յարձակումները ս'ըշտի կրկնուեցան, ա՛յնչափ
աւելի դիզուեցան թշնամիին դիակները ռազմադաշտին
վրայ. բանակը ջանք կ'ընէր իր թնդանօթները քաղաքին
մօտեցնել և արձակուած ռումբերը հրացանի գնդակներու
առատութեամբ կը տեղային Ձէյթունցիներուն վրայ, ու-
րոնք կը պատասխանէին իրենց գրաւած երկու թնդա-
նօթներով ու ա՛յնքան ճշգութեամբ, որ ռումբերը ինկան
հրամանատարին մօտերը և ան՝ զայրացած, խարազանեց
այդ պահուն իր թնդանօթաձիգները ու խաւ անոնց.
«Կեալուր սիգտէն էյի նիշան ալըյօր», այդ օրուան ճա-
կատամարտին նահատակուեցան Մինաս Ղազեան անուն
կարճահասակ կարիճ մը, որ նշանաւոր հանդիսացած էր
Բերդիդ-Չայի կռիւին մէջ և Չաղրեան Նազարէթ, փոր-
ձառու ու վարժ նշանաձիգը: Այդ օրն էր, որ կէսօրուան
մօտ Ձէյթունէն լսուեցաւ անձնատուութեան փողահա-
րութիւն մը անակնկալ և պատճառը հասկցուեցաւ երեւ-
ոյթին. Շանրվեան Աւետիս աղա, համոզուած թէ Ձէյրու-
նի թուախանք շեցուած է և խորհելով որ եթէ անձնատու-
րդան, թերեւս կը խնայուի Ձէյթունցիներու մէկ մասին
դէթ կեանքը ու կրկին երկրորդ Ձէյթուն մը վերականգ-
նելու կարելիութիւնը ձեռք կը բերուի ապագային, հրե-
շեցնել տուած էր անձնատուութեան այդ փողը իր տան
մէջ դանուող այն գերի զինուորիներուն, որոնք զօրանու-

յին գրաւումէն վերջ իրեն յանձնուած էին . Աւետիս ա-
ղայի միամտօրէն ունեցած այդ անխոհեմ լնթացքն էր որ
առիթ տուաւ նոյն օրը Ջէյթունի վեց գլխաւոր յեղափոխա-
կաններուն անհետացման , զոր պիտի պատմենք իր կարգին :

Պատերազմին երրորդ օրը , արշալոյսէն շատ առաջ ,
բոլոր խմբապետները հաւաքուեցան զօրանոցը խորհրդակ-
ցելու համար և արեւած օրոշումներուն համեմատ , Ս .
Սարգիսի թաղեցիները և մաս մըն ալ Ս . Յովհաննու թա-
ղեցիներէն՝ Չանաղարայի այգիներու ստորոտները տեղա-
ւորուեցան , իսկ Ս . Աստուածածնի և Ս . Յովհաննու մը-
նացեալ թաղեցիներն ալ ամրացան զօրանոցին և իր շր-
ջակայ տուներուն մէջ՝ ուր կը դանուէր և Շամբ Քէշիշ-
եանը . Ս . Լուսաւորիչի թաղեցիք զիրքեր գրաւեցին վան-
քին և Պէրդիմկոյի ստորոտները :

Առաւօտուն կանուխ , փողերն սկսան հնչուիլ և թըն-
դանօթները օրոտալ . ինչպէս ըսուած է , իշխիյեն տեմիւր
փարշանը . Ջէյթունցիք ա՛լ բոլորովին փորձուած ու վարժ
մեռնելու ալ , մեռցնելու ալ , անհաւատալի խիզախու-
թեամբ նետուեցան թշնամիին դէմ դարձեալ . կ'ուզէին հա-
խորդ օրուան յառաջխաղացումին վրէժը լուծել . իրենց
թնդանօթներուն համար տակաւին ունէին ռումբի առատ
պաշար և հրացաններուն համար փամփուշտ , վառօդ ու
զնդակ : Հազիւ արեւը բարձրացած էր , և ահա Ջէյթու-
նի արեւմտեան լեռներու ստորոտներէն , Ատանա նահան-
գէն կազմուած վիթխարի բանակին փողերուն ու թնդա-
նօթներուն ձայներն ալ սկսան զղրդել լեռներն ու ձորե-
րը , արդէն իսկ հաղարապատիկ աւելի զօրաւոր թշնամիի
մը վրայ կուգային աւելնալ նոր ահեղ ոյժեր ալ , որոնցմէ
սակաջն մեր առիւծասիրտ լեռնականները չվախցան , ան-
տեսանելի խարաղանէ մը մտրակուած , որ անշուշտ կու-
գար իրենց Հաւատքէն ու Յոյսէն , հարկադրուեցան բաժ-
նել իրենց ոյժը և մեծ մասամբ Ս . Սարգիսի թաղեցինե-
րը՝ փութացին դիմաւորել Ջէյթունի արեւմուտքէն սպառ-
նացող ահարկու բանակը , որ իր փողերը հնչեցնելով կը-

սիւլի սկսած էր, երկու բանակները առանձին ճիգեր կը
 թափէին և իւրաքանչիւրը կը փափաքէր Չէյթունը գրա-
 ւելու փառքը իրեն սեփականել, կարծես Հայոց Բօրթ-
 Արթուն էր ան և տիրող հրամանատարը ո՛վ գիտէ ինչ
 պատիւներ ու շքանշաններ կ'ակնկալէր ստանալ Կարմիր-
 Առլթանէն: Օգը պայծառ էր և Կարմիր արև մը կար-
 միր օրը կը լուսաւորէր, չորս բանակներ դէմ դէմի ճա-
 կատած էին, սրտակեղեք ու ահեղ էր տեսարանը, փողե-
 րը անդադար կը հնչէին, թշնամի գունդերը առաջ քալե-
 լու ճիգեր, իսկ Չէյթունի խումբերը՝ արգիլելու ջանքեր
 կը թափէին, երկու կողմէն արձակուած թնդանօթներուն
 որոտումները, հրացաններուն պայթումները, եկեղեցիներ-
 րու զօղանջները, այլ և այլ գիւղերէ եկող եւ քաղաքին
 մէջ խռնուող խաշինքներու, արջառներու բառաջները,
 շուններուն կաղկանձումները, աքաղաղներու ձայները, կի-
 ներու և ծերերու աղաղակները, մանուկներու սուր ճի-
 չերը, ականջներ կը խլացնէին և ամբողջ Չէյթուն աննր-
 կարագրելի եւ ու զեռումի մէջ կը գտնուէր: Ճակատա-
 մարտը կը սաստկանար հետզհետէ, վրիժառութեան բո-
 ցերով հրդեհուած էին երկու կողմն ալ, բազմային կար-
 գապահութեան ժամանակը անցած էր այդ օրը, տկար-
 ները մարտի ասպարէզէն կ'ընկրկէին, իսկ քաջերը զիրար
 գերազանցելու խանդով բորբոքած կը խիզախէին թշնա-
 միին դէմ, հարուած հարուածի կը յաջորդէր անդադար,
 վարդանանց պատերազմն էր որ կը կրկնուէր այդ օրը:
 Չէյթունցիք իրենց կիսամեռ վիրաւորները ձեռքէ ձեռք
 կը յափշտակէին դարձանելու համար, իսկ մեռածները
 քարայրներու կամ քարակոյտներու տակ կը պահէին ան-
 միջապէս: Կ'անցնէին ժամերը, յոգնած ու քաղցած զին-
 ւորներու գունդեր կը փոխուէին շարունակ, նոր գուն-
 դեր կը մասնակցէին շարունակուող պատերազմին, բայց
 Չէյթունցիք այդ արտօնութիւնը չունէին, անոնք նոյնու-
 թեամբ, անօթի, յոգնած, ծարաւ՝ հարկադրուած էին
 իրրեւ մարդկային անառիկ բերդեր, երկու հզօր բանակ-

հերոս առջեւ պատուար հանդիսանալ, անոնք իրենց հաւ-
ունէին հաղորաւոր անմեղներու կհանքն ու պատիւը,
զոր որոշած էին պաշտպանել մինչեւ իրենց արեան վերջին
կաթիլը: անոնց առջեւ կանգնած էին կանոնաւոր և ան-
կանոն զօրքերու բազմաթիւ վաշտեր, որոնք իրենց հաւ-
ւէն սպառնացող սուխներու և կացիններու երկիւղէն և
իրենց սրտին մէջ կուտակուած դժօխային ցանկութիւն-
ներէն ու դարաւոր վրիժառութեան հուրէն գերազրդու-
ումը առաջ կը նետուէին: կը կոտորուէին ու կը բազ-
խէին շարունակ իր ձագերը պաշտպանող առիւծներու ան-
խորտակելի պատուարին: Ձէյթուէնցիք կը տեսնէին թըշ-
նամի բանակէն դիտապաստ գլորուածներու մեծ բազմու-
թիւնը, բլուրներու վրայ, ձորերու մէջ, մէկմէկու հանէ,
բայց չէին տեսներ թիւի նուազութիւն մը, մեռնողին իս-
կոյն սղջ մը կը յաջորդէր: միթէ կարելի էր սպասել այդ-
քան հոծ բանակներու պատերազմիկները:

Փերազանց ոյժի մը դէմ մղուած այս անհաւատար
պայքարի օրն ալ իրիկունն եղաւ: մեծ էր տազնապը և
Ձէյթուէն վտանգի մէջ: լեռները հրազէններու ծուխին
տակ պահուրտած և արեւը տժգունած էր: կարծես չէին
ուզեր ականատես ըլլալ խրոխտ Ձէյթուէնի ջախջախուե-
լուն . . . :

Հետեւեալ երգը՝ որ թուրքի մը կողմէն յօրինուած է,
Ձէյթուէնի վերջին ահեղ պատերազմը կը ներկայացնէ յըս-
տակօրէն, և որովհետեւ մասնաւորապէս այս և ընդ օր-
ուան կռիւը կը մատնանշէ, յարմար կը սեպենք հոս զե-
տեղել: սա ունի սրտառուչ եղանակ մը, նման «Սէվաս-
տափոլտա տուրան կէմիլէր, աթար նիզամ թօփու, տաղ-
լար ինկիլէր» տաաթանիին:

Այնքապ էլլերիւսկէն վարսըն Մարաշա,
Կէոր քի նէլէր կէլքի շու սէքիլ պաշա,
Իսլամ այազլանըշ Ձէյթունա գարշը,
Տէսիլէր քի սէն սէ, կէլ քի կէորէսիւն:

Շամսան վե Հաշեպսկն կեղտի ասփերդեր,
Պենի տե քապուրա սախիզ հոսիլեր,
Փասիշահիսան փերման կեղմիշ տեսիլեր,
Չէյթունը ուրմաղա, կեղ քի կորեւիւն:

Ճիհան փօփրիւսիւնի տրտն գուրուշտու,
Չեհար փօշեղերսկն Իսլամ ճեմ օղտու,
Ա.սանասան սախի պիր պեօյիւմ տրտու,
Տեսիլեր քի հազըր, կեղ քի կորեւիւն:

Նե վագրթ կորիւնիսի Չէյթունըն սաղը,
Իշֆե արշ օղմիտն Փերթիզ ուշաղը,
Չեօղիւշի չօղարըն տիզերին պաղը,
Գուրուշտան ճեմիլերի, կեղ քի կորեւիւն:

Օսեանը ասփերի քապուրա տուրը,
Օրտուսան օրտույա պօրը չաղմիւնը,
Իքի օրտն եհֆսկն հիւճիւմ էյիէսի,
Տիւշեն շեհիտերի, կեղ քի կորեւիւն:

Տաղարսան տաղարա քօփարա տըրլը,
Տիւշման պաշըմըզա կիւշիւն ետիտըրսը,
Նիշե նիշե անաղարը տաղար,
Անա պապա կիւնիւ, կեղ քի կօ. եւիւն

Օրտույար Չէյթունա վարդա եանաւը,
Տիւշման կեղիւ պաշըմըզա տաղմիւնը,
Եւսիր տիւշեն ասփերդերի հեփ գըրսը,
Եւսիրդերին հաղը կեղ քի կորեւիւն:

Գըշ կեղիւ տե եիւճե տաղար գաւաղը,
Տիւշման եհնիշիւ տե քեւիւմ օղմար,
Մարաշա եարաղար իշե տօղը,
Եարաղարըն հաղը, կեղ քի կորեւիւն:

Գոնսօրոսար կեղիս սիւշիւ արայա ,
 Փասիշահի էշէսի աժվը շահանէ ,
 Զէրուն գալսը եիւնէ Կսկի հաշիւնէ ,
 Աշքը գոնսօրոսարը , կեղ քի կեօրԿսիւն :

Այնքապ էշիւմ սէր քի , պէն սէ պուշունսոււմ ,
 Պու աշէմէրէրին հէփիսի կեօրսիւմ ,
 Տիւշիւնն սօրուսըն պէն սաիսի իշիւմ ,
 Զէրունսա պիւր հիփիւնի վար կեղ քի կեօրԿսիւն :

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՉՈՐՐՈՐԴ ՕՐԸ . — Զէյթունի ճա-

նատամարտին պատմական ու վճռական օրը եղաւ չորրորդ
 օրը . թուրք բանակներուն ծրագիրը ջուրը ինկաւ բոլո-
 րովին . որովհետեւ թափուած գերազանց ճիգերէն և յանձն
 առնուած ահագին զոհողութիւններէն որոշակի կը տեսնու-
 լէր որ այդ օր Զէյթունը գրաւելու հաստատուն յոյսը
 ունէին և արդիւնքը եղաւ իրենց համար յուսախաբու-
 թիւն ու վհատութիւն , իսկ Զէյթունցիներուն՝ յաղթու-
 թիւն ու քաջալերութիւն :

Հարկ է ըսել թէ Զէյթունցիներուն համար ևս սկսած
 էր զգալի դառնալ իրենց կտրիճներուն նահատակութեամբ
 պակսիլը պատերազմիկներու թիւէն և ռումբերուն ու
 Մարթինիի փամփուշտներուն սպառելու վտանգը , նաև
 անգործածելի եղած զէնքերուն շատնալը : Ամէնէն աւելի
 կենսականը սակայն , այս անվեհեր քաջերուն համար , ի-
 րենց կեանքէն աւելի հոգիներու փրկութեան և երկնային
 պաշտպանութեան յանձնուելու հարցն էր . ուստի , իրենց
 վաղեմի աւանդական սովորութեան համեմատ , այդ վրճ-
 ոական օրն ալ՝ առաւօտուն հրը Կ . Տ . Յակօբեան եկե-
 ղեցի կը մտնէ իր զինուած խումբով , Աստուծոյ հովանա-
 ւորութիւնը խնդրելու և պատերազմի դաշտը մեկնելու
 համար , հոն կը դանդաղ երկսեռ խուռն բազմութիւն մը ,
 որոնք ծերագրած ու լալագին կ'աղօթէին ջերմառանդու-
 թեամբ . Տ . Յակօբեան կ'ուզէ մարտիկները խրախուսել

և արտասուողները մխիթարել՝ կարճ բանախօսութիւն մը կ'ընէ ու կ'ըսէ ներկաներուն . «Այսպիսի դէպքեր առաջին անգամ չէ որ Ձէյթունի հոլարտ բարձունքներուն վրայ տեղի կ'ունենան . մենք իբրեւ Ձէյթունցի , պարզ կը պարծէինք մեր նախնիքներուն քաջագործութեամբ միայն . հիմա առիթը եկած է որ մենք ալ կատարենք մեր պատականութիւնը . որպէսզի մեր յաջորդներն ալ մեզմով պարծենալու ուրախութիւնը վայելեն :» Կիներու և երախաներու հառաչանքներէն ու լացերէն հազիւ կրցաւ իր ձայնը պահ մը լսելի ընել տալ Տ . Յակոբեան և ապա ծունկի գալով արտասանեց «Մեզայ ամենասուրբ Երրորդութեան» ու բոլոր պատերազմիկները Ս . հաղորդութիւն առին և իրենց սիրելիներուն հետ ողջագուրուելով մեկնեցան եկեղեցիէն , բայց ներկաներուն մէջ կը գտնուէր նաեւ Տ . Յակոբեանի քաջասիրտ կինը , որ կը պնդէր թէ ինքն ալ կ'ուզէ իրեն ընկերանալ կռուադաշտին մէջ , — Ի՞նչ կարող ես ընել — կը հարցնէր խանդաղատանքով ամուսինը իրեն . — զէնքերուդ ծանրութիւնը կը թեթեւցունեմ , երբ վիրաւորուիս , վէրքերդ կը կապեմ — կը պատասխանէր տարաբախտ կինը , որմէ դժուարաւ կրցաւ զատուիլ Տ . Յակոբեան , պատուիրելով Պունտուխցի երիտասարդի մը որ կնոջը քով կենայ ու չթողու որ ան հետեի իրեն : Միեւնոյն ախուր տեսարանը կը պարզուէր նաեւ միւս եկեղեցիներուն ու զօրանոցին մէջ . աղօթք , խոստովանութիւն , հաղորդութիւն , «տէր ողորմեա» երգիչ եւ ապա ոգեւորուած վազել կռուի դաշտը , մղելու համար դիւցազնական և անհաւասար մեծ ոգորումը :

Զորրորդ օրուան այդ վճռական պատերազմին , Ս . Սարգիսի և Ս . Աստուածածնի թաղեցիներուն խմբապետները՝ Կ . Տ . Յակոբեան և Պապա Մարկանեան՝ ամրացան Սօլախ Տէտէ լեռան կողը՝ բանակին գագաթին վրայ . Մանուկ Ասուրեան կեդրոնը , միւս խմբապետներն ալ աջ ու ձախ կողմերը ամրացած էին . մարտավայրին դիրքերը Ձէյթունցիներուն նպաստաւոր էին այս անգամ , հակառակորդ

քանակները ամէն կողմերէ յառաջանալու բուռն ճիգեր բրին և ամէն տեղ ալ բուռն ընդիմութեան հանդիպեցան . հարիւրի դէմ մէկ էր կռուողը , բայց այդ մէկը անպարտելի հսկայ մըն էր կարծես , որ անհնարին նախճիրներ կը գործէր աջ ու ձախ . Չէյթուհիք մեծ ոգևորութիւն մը կը զգային , երբ կը տեսնէին թշնամիներուն գնդակահար գլորուիլը Քեար Չիւր (Քար Չոր) ըստած ձորին մէջ :

Չէյթուհիներուն յաջողութիւնը կատարեալ էր , երբ յանկարծ թշնամիին փողերը սկսան հնչել Սօլախ Տէտէի գաղաթէն , որուն տիրած կը կարծէին իրենք և անտեղեակ պատրաստուած ծուղակէն , կը պատերազմէին անվեհեր . Չէյթուհի մէջ իրենց ընտանիքները ձգելով թշնամիին բանակը նախապէս խոյս տուող երկու Չէյթուհի թուրքերու առաջնորդութեամբն էր որ քանի մը վաշտ զօրք յաջողած էին աննշմարելի կերպով լերան գագաթը բարձրանալ և ծուղակի ձգել կողին վրայ դիւրք բռնող Չէյթուհիները , որոնց կը մնար այլևս կարելի եղածին չափ սուղ ծախել իրենց կեանքը . ամենէն աւելի ա՛յդ կռիւին մէջ երկու կողմերն ալ բազմաթիւ կորուստսներ ունեցան . սակայն վճռական էր պահը և Չէյթուհիք առիւծի պէս խոյսացան զիրենք պաշարողներուն վրայ , սպաննեցին ու սպաննուեցան , բայց շահեցան յաղթանակը և փրկուեցաւ Չէյթուհի :

Այդ սարսափելի օրն էր , որ Նազարէթ աղա Կիւլվանէսեանի տունէն կը դիտէր պատերազմին լնթացքը գերի գնդապետը՝ Իֆֆէթ պէյ և հիացմամբ գոչէր էր «Մաշալլա՛հ , մաշալլահ ուշագլարա , էկէր պուշլար թալիմի օլսալտիլէր , գուրչունլարընա առքէ՞ր մի տայանըր իտի :» Այդ օրն էր որ զարնուեցաւ Չէրքէզներուն պետը Ահմէտ պէյ և անոնք սարսափահար փախան ցիրուցան . այդ օրն էր որ 12 Չէյթուհի երիտասարդներ հովիւի խրճիթի մը մէջ դիւրք բռնած , կռուեր էին մինչեւ իրենց վերջին գնդակը , բայց վերջապէս պաշարուելով փորձեցին դաշոյններով կտրել պաշարողներուն գիծը և բացի մէկէն ամէն-

քըն ալ ինկան հերոսաբար ու այդ ազատուողն ալ ստա-
ցած վէրքերէն մեռաւ քանի մը շաբաթ վերջ : Այդ օրն
էր որ զարնուեցան քաջամարտիկ Մարկանեան Պապա և
Ասուրեան Մանուկ անուն դիւցազն երիտասարդները , ո-
րոնց կ'ընկերանար Կ . Տ . Յակոբեան և հազարաւոր գըն-
դակներու մէջէն ողջ մնացած էր հրաշքով և ինքզինք ա-
զատած , գահավիժելով լերան կողն ի վար ինչպէս Բեր-
դիզ Չայի կռուին ատենը՝ յուսահատօրէն նետուած էր
գետը և ազատուած :

Միեւնոյն օրը Չէյթուէի արեւելեան բանակն ալ փոր-
ձեց Պէրզինկայի ետեւէն քանի մը վաշտ զօրք հանել , ո-
րոնց գիշերած պահուն , խմբապետ Եղիա իր քաջարի խում-
բով մթութեան մէջ յանկարծական յարձակումով մը մեծ
ջարդ տուաւ և ի փախուստ դարձուց զանոնք . այս
յարձակման մէջ Եղիա գրաւեց թշնամիին թողուցած 24
ւնարթինի հրացանները և ուրիշ բազմաթիւ իրեղէններ : Ա-
րեւելեան բանակին դէմ մղուած կռիւն ալ շատ բուռն էր
թէեւ , սակայն Չէյթուէիք այնքան կեանքի կորուստ
չունեցան , որքան ունեցած էին արեւմտեան բանակի պա-
տերազմին մէջ :

Հոս ի դէպ է ըսել թէ , Չէյթուէիներու անհնարին
քաջագործութիւնները առիթ տուած են յաճախ առաւ-
պելներու և վերադրուած գերբնական ազգեցութեանց :
Ինչպէս պատմութեանս ընթացքին մէջ տեսնուեցաւ , Չէյ-
թուէիք իրենց գրեթէ բոլոր ոգորումներուն մէջ կռուած
են միշտ , տարապայման կերպով անհաւասար ուժերու դէմ
և յաղթանակներ չահած . ուստի միամիտ թուրքեր երբեք
չեն հաւատար թէ Չէյթուէ կրնայ պարտուիլ և կը պատ-
մեն թէ՝ Չէյթուէի եօթը տուն հիմնադիրներու ժամա-
նակ , երբ Հազրէթի Ալի կը նուաճէ այդ կողմերը , Չէյ-
թուէի համար կ'ըսէ որ երբեք սուր չխաղայ անոնց դէմ ,
մինչև որ 7 տունը 7000 տուն ըլլայ , այն ատեն շտ'ա դիւ-
րութեամբ կը նուաճուի : Աղիզ փաշայի պատերազմին ա-
տենն ալ , իբրեւ թէ , վանքին առջև գտնուած ծառի մը

վրայ կտոր մը ամպ իջած է ու այն ամպին մէջն է եղած
Զէյթունցիներու պաշտպան Աստուածը, որով բանակը
յաղթուեր է: Այս վերջին ճակատամարտին բանակներու
պարտութիւնն ալ այդ կարգի առասպելներու վերագրուե-
ցաւ: որոնց համեմատ իբր թէ, Սուլթանէտէի լեռնէն թլն-
դանօթներ կը տեղան եղեր թուրք բանակներուն վրայ:
Զէյթունցիք տեսակ մը վարքիւնի կը դորձածն եղեր, ո-
րոնց գնդակները զօրքերը պահեր են ու հաշտութենէ ետ-
քը ուղուած է տեսնել այդ նորօրինակ զէնքերը և այլն:
Խաւարամիտներու կողմէն այս յերիւրանքները անշուշտ
ծիծաղ միայն կը պատճառեն և երբեք չեն նսեմացնէր
Զէյթունցիներու իրական քաջութիւնը ու անվերս զինն:
Յաւալի է սակայն որ կարգ մը այս կարգի առասպելներ
նոյն իսկ մեր կողմէ ալ սպազորուած ու հրատարակուած
են և իբր թէ, Զէյթունցիները երամակ մը այծերու եղ-
ջիւրներուն ծայրը վառուած մումեր տնկած և գիշեր ատեն
զանոնք թուրք բանակը քշելով զարհուրեցուցած ու խոր-
տակած են. ուրիշ առասպել մըն ալ, թէ Զէյթունցինե-
րուն արձակած բոլոր գնդակները՝ գիշեր ցորեկ, կը համ-
րուին եղեր...:

ՄՈՒՍՏԱՖԱ ՐԷՄՁԻ ՓԱՇԱՅԻՆ ՀՐԱՀԱՆԳՆԵՐԸ . —

Աստուծաւ եղած էր, բայց մարտահրաւէր փողերու սովո-
րական ձայները չէին լսուիր: Արեւելեան բանակէն ճեր-
մակ դրօշակ մը ծածանեցնելով պատգամաբեր մը եկաւ
Զէյթուն և յայտնեց թէ, ընդհանուր հրամանատարը կը
փափաքէր իշխանները տեսնել և խօսիլ կարևոր խնդրոյ
մը մասին. այս հրաւէրը սիրայօժար ընդունուեցաւ և գըլ-
խաւորներէն Նազարէթ աղա Կիւլվանէսեան, Կարապետ
աղա Բասիլոսեան, Պապա աղա Բասիլոսեան, Տ. Կարա-
պետ քահ. Երկանեան՝ իրենց հետ ունենալով ծերունա-
զարդ Ղազարոս իշխանը, հեծան ձիերնին և բանակը գա-
ցին. երբ մօտեցան բանակատեղիին, պահակ մը արգիլեց
զիրենք և սարքեր ճամբայ մը ցուցուց յառաջանալու,
հոն գանուող պահակն ալ ուրիշ ճամբայ մը և այս կեր-

պով ամբողջ բանակին շրջանն ընել տուին Ձէյթունցիներուն, անշուշտ բանակին մեծութիւնը և ոյժը մօտէն ցոյց տալու և երկիւղ ազդելու դիտաւորութեամբ. Ձէյթունցիք հազիւ իրիկուան մօտ կրցան հասնիլ հրամանատարին գտնուած տեղը, ուր վրան մը յատկացուեցաւ իրենց, ճաշ տրուեցաւ և ըսուեցաւ թէ՝ ժամանակը ուշ է, առաւօտուն պիտի ներկայանան փաշային. միւս օրը փաշան ընդունեց զիրենք ու յայտարարեց որ կայսերական հրամանով պիտի այրէ և հիմնադատակ ընէ Ձէյթունը. բայց իբրեւ մարդկային պարտականութիւն, վերջնական յայտարարութիւն մը կ'ուզէ ընել Ձէյթունցիներուն, որպէս զի անոնք որ կը փափաքին հպատակութիւն ցոյց տալ վահափառ Սուլթանին, իրենց ընտանիքները առնելով ու ճերմակ դրօշակ մը պարզելով բանակը դիմեն և ազատութիւն որոշուած այդ անխուսափելի բնաջնջումէն. այս խօսքերէն յետոյ, փաշան հրամայեց Ձէյթունցիներուն, որ շուտով քաղաք դիմեն ու սոսկալի իրողութիւնը հաղորդեն բնակիչներուն: Հայ պատուիրակները դեռ քաղաք չհասած, արեւելեան բանակէն փող մը հնչեց և անմիջապէս արեւմտեան բանակէն թնդանօթի ռումբեր և հրացանի գնդակներ սկսան տեղալ և պատուիրակները սարսափահար հազիւ կրցան իրենք զիրենք քաղաք նետել ու պատմել փաշային հրահանգները. ասոր վրայ Ձէյթունցիք խիստ զայրացած, փակեցին քաղաքէն դուրս ելնելու բոլոր ճամբաներն ու անցքերը, սպառնալով որ եթէ մէկը համարձակի դուրս ելնել անմիջապէս գնդակահար պիտի ըլլայ. որով, անոնք որ առահի մտադիր էին հեռանալ, հարկադրուեցան իրենց տուններուն վրայ ճերմակ դրօշակներ պարզել ի նշան հպատակութեան, վախճալով հրամանատարին՝ Ձէյթունը այրելու սպառնալիքէն. այս կարգի վահերոտներ սակայն կարի աննշան թիւ մը կը կազմէին եւ հազիւ 20ի չափ ճերմակ դրօշներ տանիքներու վրայ երևցան:

ՁԷՅԹՈՒՆԸ ԱՅՐԵԼՈՒ ԾՐԱԳՐԻՆ ՓՈՐՁԸ. — Բա-

նակները ամբողջ օր մի առանց ընդհարումի անցուցին, սպասելով որ Զէյթունէն դիմողներ ըլլան անձնատուութեան: Հետեւեալ առաւօտ երկու բանակներէն միահաղոյն հնչուեցան փողերը ու թնդանօթները սկսան որոտալ, արեւելեան բանակը իր ամբողջ ոյժը թափեց զօրանոցը դրաւելու համար, այնպէս որ զօրանոցին չքականները զինուորներու դիակներով ծածկուեցաւ, ահա ու կատաղի եղան երկու բանակներուն յարձակումները, ահա ու կատաղի՝ նմանապէս դիմադրութիւնը. կռիւք շարունակուեցաւ անընդհատ մինչեւ իրիկուն և երկու կողմէն ալ ծանր կորուստների տեղի ունեցան, այդ օր Զէյթունցիք կորանոցին Զգոնեան Սաչեր անուն առիւծասիրտ երիտասարդը, որ խորունկ կսկիծ պատճառեց ամէնուն, բայց միաթարութիւնը այն էր, որ ո՛չ միայն Զէյթուն չայրեցաւ և իր տեղը հաստատուն մնաց, այլ նոյն իսկ զօրանոցն ալ չկրցան դրաւել թշնամիները, որուն համար ա՛յնքան կորուստ տուին:

ԶՕՐԱՆՈՅԻՆ ԱՅՐՈՒԻԼԸ. — Զօրանոցը երկու դուռ ունէր. մէկը շէնքին հարաւակողմը բացուած, որ կը կոչուէր Մարաշ Գափուսու, իսկ միւսը արեւմտեան կողմը: Երբ Զէյթունցիք դրաւ եցին զօրանոցը, խոհեմութիւն համարեցին երրորդ դուռ մըն ալ հիւսիսային կողմը բանալ, ինչ որ չէին գիտեր թշնամիները և որ քանի մը հարիւր կարիճներու կեանքն աղատելու պատճառ եղաւ: Զէյթունցիք պատերազմին տուներ իրենց մեծագոյն ոյժերը քաղաքին շուրջը հաւաքած էին և զօրանոցին պաշտպանութեան հոգը յանձնուած էր հաշակաւոր Շամ-Քէլիեան Փանոս աղային, որ իր ձեռքին տակ ունէր նաեւ գրաւուած թնդանօթներէն մէկը, զոր վարժուած էր գործածել: Զօրանոցին վրայ դարձեալ խիստ կատաղի յարձակումներ գործեցին զօրքերը և վերջապէս ահալին կորուստներէ վերջ, յաջողեցան գրաւել Լալաքլիւնը գտնուած գուռները, ուրկէ մինչեւ զօրանոց հասիւ քաղաքի մը նմանաւորութիւն կը մնար: Այդ վերջին կատաղի ընդհարումին

ՎԵՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՆՀԵՏԱՅՈՒՄԸ . —

Պատերազմի առաջին օրերուն մէջ իսկ Չաքրեան Աւագ աղան , որ յեղափոխութեան պարտադրութիւններէն մէկն էր ու անկեղծ մարդ մը , Աւետիք էֆ . Կէսղընեանը՝ որ նոյն ժամանակին Միացեալ ընկերութեանց վարժարանին տնօրէնն էր , Յարութիւն աղա Չփութեանը՝ որ Ս . Յովնանու թաղին ազդեցիկներէն մին էր , և ուրիշ երեք կարեւոր անձեր , անյայտացի էին ու այնպէս կը կարծուէր թէ , ասոնք պատերազմին մէջ սպաննուած ու իրենց դիակները թշնամիին ձեռքն էր անցած : Այս գաղտնիքը սակայն լուծուեցաւ յետոյ . ասոնք էին որ երբ իմացան պատերազմին երկրորդ օրը Շանրվեան Աւետիա աղային միամտօրէն գերի զինուորի մը հնչեցնել տուած անձնատուութեան փողը , կասկածելով թէ իրօք անձնատուի կրկնայքաղաքը , կ'որոշեն Ալպիսթանի ճամբով Կիւրին երթալ և անկէ ալ ուրիշ ապահով քաղաք մը . ասոնք կարծեր էին թէ Համիաի ծրագիրն էր Ձէյթունը ջնջել ու չէին խորհիր որ կարմիր Սուլթանին միակ սեւեռակէտն էր ընդհանուր Հայութեան փճացումը , որով և ո՛չ մէկ տեղ կըրնային ապահովութիւն գտնել : Ասոնք Ձէյթունցի թուրք երեւելիէ մըն ալ յանձնարարական մը կ'ատենն ուղղուած իր եղբօրը՝ որ Ձէյթունէն իբր 12 ժամ հեռու Քիթիզ կոչուած թրքաբնակ գիւղը կը գտնուէր , ու կը յաջողին ապահովութեամբ այդ գիւղը հասնիլ և ծանօթ բարեկամներ գտնել . սակայն երբ կատաղի գիւղացիները կ'իմանան իրենց ներկայութիւնը , իսկոյն կը յորձակին և վայրենաբար կը յօշոտեն վեցն ալ , թէև բարեկամ համարուած թուրքերը պաշտպանելու տկար փորձեր մը կ'ընեն :

ՀԻՒՊԱՏՈՍՆԵՐՈՒ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԻՒՆԸ . — 1895 թ

Դեկտեմբերը վերջանալու վրայ էր : Ձէյթունցիք ու բանակները շարունակ ընդհարումներ կ'ունենային : Գիշեր մը արեւմտեան բանակէն ձայն մը լսուեցաւ որ կը գոչէր . «Կա՛րապետ աղա , Կա՛րապետ աղա , սիւղէ էմբօփատան թէլէկրօֆ կէլմիշ . սապահտան պէյաղ պայրաղը պիրիսի-

նի կէօնտէրինիդ վէրէլիմ.» այս խօսքը քանի մը անգամ կրկնուեցաւ, մինչեւ որ հասկցուեցաւ թէ կանչողն էր Ձէյթունի մէջ յաճախ պաշտօնավարող ծանօթ յիսնապետ մը, իսկ կանչուողը՝ Բասիլոսեան Կարապետ աղան, որ Ձէյթունի ամէնէն հարուստ Հայն էր և շարունակ դատարանի անդամ: Առաւօտուն կանուխ Յարութիւն անուն մէկու մը չափ մը ցորեն վարձք և ճերմակ դրօշակ մը տալով բանակը դրկեցին. իրօք Յարութիւն վերադարձաւ հեռագրով մը, զոր ստորագրած էին Հալէպի Եւրոպական վեց պետութեանց հիւպատոսները. ահա՛ հեռագրին պարունակութիւնը. «Ձէյթունի ներկայացուցիչներուն, եթէ մեր միջամատութիւնը կ'ընդունիք, պատասխանեցէք որ զանք ու միջամտենք:» Վեց պետութիւններու հաւաքական միջամատութեան այս առաջարկը մեծ նշանակութիւն ունէր, որով աւելորդ է ըսել թէ հեռագիրը աննկարագրելի խանդավառութեամբ ու նոր սգեւորութեամբ մը լեցուց Ձէյթունցիներուն սրտերը. յոյսի և ուրախութեան մեծագոյն բաժինը սակայն, կը վերաբերէր Կարապետ էֆ. Տ. Յակոբեանին. որովհետեւ ինք եղած էր բուն ապրտամբութեան հիմնադիրներէն մէկը և Հնչակեան գործիչները՝ քաղաքականութեան ամենափափուկ ատենն իսկ յանդգնած էր իր տունին մէջ ընդունիլ ու անոնց հետ մէկտեղ յեղափոխութեան ժիր պարագլուխ մը հանդիսանալ. իր ընկերները սպաննուած էին արդէն ու դեռ քանի մը օր առաջ Ձէյթունի այն ջոջերը որ անձնատուութեան համար ճերմակ դրօշակ բարձրացուցած էին իրենց տուններուն գլուխները, նախատինքներ ուղղած էին անոր հասցէին և վրիժառութեան խօսքեր փոխանակած իրենց մէջ, ինչ որ Տ. Յակոբեան իմացած էր Սարգիս անուն երիտասարդի մը ուրիշներու հետ ունեցած ծածուկ խօսակցութիւններէն. եթէ երբեք Ձէյթուն հարկադրուէր անձնատուր ըլլալ, տարակոյս չկայ որ ողջ ողջ այրուողներէն առաջինը պիտի ըլլար Տ. Յակոբեան: Սակայն հեռագիրը ամէն յոռի տրամադրութիւն փոխեց: Ձէյթունցիք ո՛չ մի-

այն պահ մը կարծեցին թէ ազատութիւն ձեռք բերած էին, ալ և խորհեցան որ Հայկական Հարցը լուծուած էր միանգամ ընդ միշտ: Անմիջապէս Զէյթունի Առաջնորդական փոխանօրդը Տ. Սարգիս քահանայ, ղրկուեցաւ բանակին մէջ, որ հեռագրին հաստատական պատասխան մը տայ: Զինադադարի այս միջոցին սակայն, երկու պատերազմիկ կողմերն ալ իրենց դիրքերը խնամով կը պահէին:

1896 յուն. 11ին Հիւպատոսները Զէյթուն հասնելով հիւրընկալուեցան զօրանոցին մօտ անփնառ մնացած տուն մը: Իտալական հիւպատոսը, որ ամենէն ծերն էր ու ձի հեծնելու անկարող, պատգարակով մը բերուեցաւ Հալէպէն մինչև Զէյթուն. այս ծերունին երբ կը հասնի բանակատեղին ու կը տեսնէ բանակներուն մեծութիւնը և պատերազմական խոշոր պատրաստութիւնները, կարծելով թէ Զէյթուն ըսուածը՝ որուն դէմ տհազին ոյժը կը կրուուի, մեծ ու բազմամարդ, պարսպապատ ու զօրաւոր քաղաք մըն է, կը հարցնէ թէ «ո՞ւր է Զէյթունը». ցոյց կուտան թէև իսկոյն, սակայն ան՝ տեսնուածը Զէյթունի մէկ զիւղը կը կարծէ ու կը փափաքի որ ըսեն թէ «բուն իսկ մեծ Զէյթունը ո՞ւր կը գտնուի»: Ու երբ կը համոզուի իրականութեան, ապշահար կը դիտէ փոքրիկ քաղաք մը, որ այդչափ երկար ատեն հերոսաբար դիմադրած էր երկու զօրաւոր մեծ բանակներու:

Հիւպատոսները հետեւեալ անուններն ունէին:

Ե. քիմանսքի, Բուսական հիւպատոս,

Բարթէլըմի, Ֆրանսական փոխ »

Պարնէրան, Աւստրիական » »

Պարնհամ, Անգլիական » »

Վիթօ, Իտալական » »

Զօլէնկեր, Գերմանական » »

Բանակցութիւնը սկսաւ յունուար 15ին: Հիւպատոսներու հրահանգին համեմատ, Զէյթունի չորս թաղեցիք ընդհանուր ժողով մը գումարելով, ընտրեցին իրենց հետեւեալ պատգամաւոր-ներկայացուցիչները, որպէսզի պաշ-

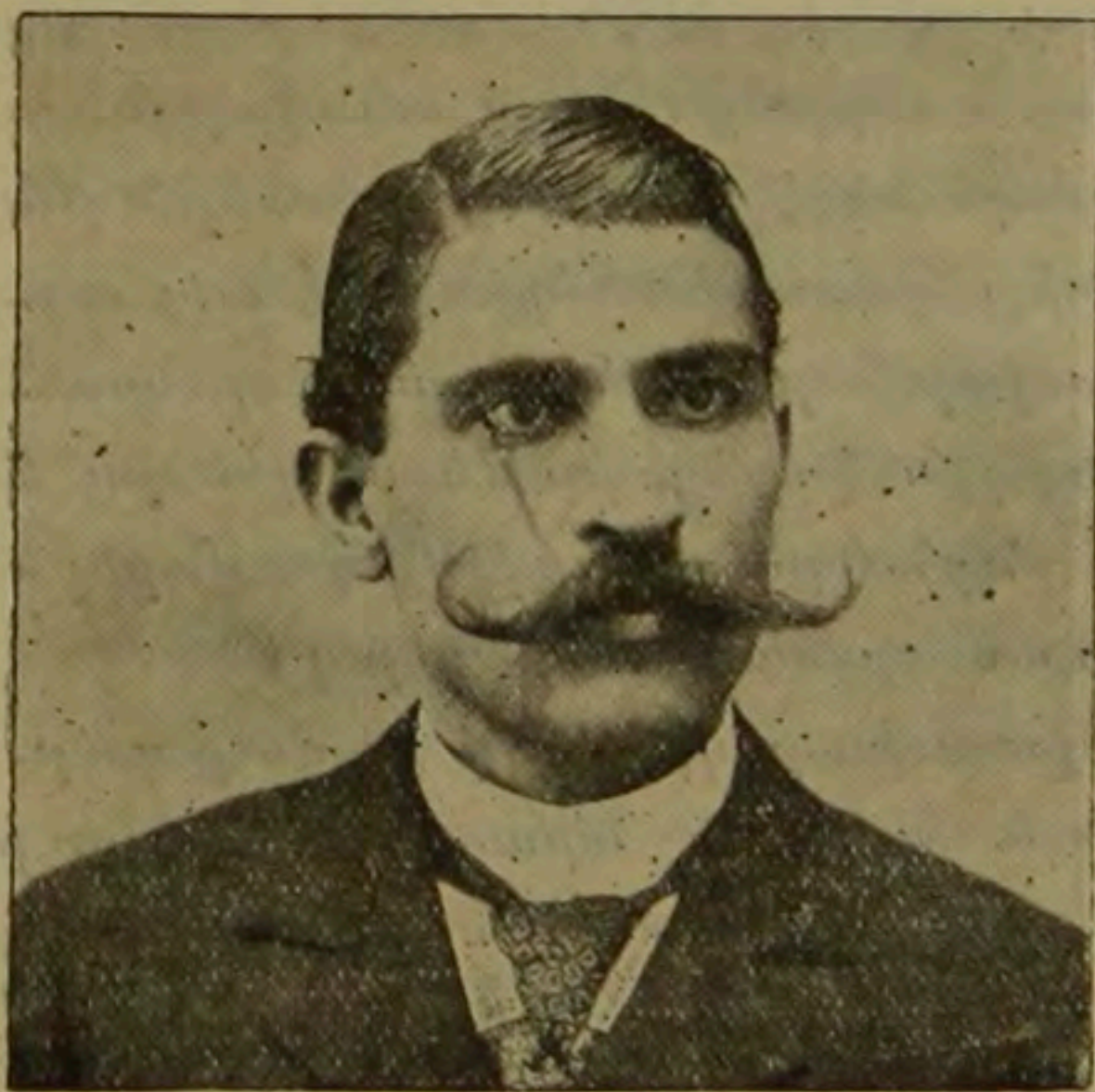
տօնապէս բանակցութեան մտնեն ,

Ս . Սարգիսի թաղէն ընտրուեցան Աստուածատուր աղա Անդրէասեան և Կ . Էֆ . Տ . Յակոբեան .

Ս . Յովհաննու թաղէն ընտրուեցան Ղազարոս աղա Ծորվոյեան և Պետրոս աղա Չապրեան .

Ս . Աստուածածնի թաղէն ընտրուեցան Կարապետ աղա Բասիլոսեան և Տ . Կարապետ քահանայ .

Ս . Լուսաւորիչի թաղէն ընտրուեցան Նազարէթ աղա Կիւլվանէսեան և Նազարէթ չավուշ :

Կ . Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ներկայացուցիչ Ս . Սարգիս քաղիկ

դէմքերը և ապա իրենց յուշատետրներուն մէջ արձանագրեցին Ձէյթունցի ութը պատգամաւորներուն անունները :

Ժողովին կը նախագահէր Իտալական Հիւպատոսը , որ ատենը բացուած յայտարարեց և ֆրանսերէն լեզուով սա խօսքերը ուղղեց Ձէյթունցիներուն , զոր թարգմանեց թուրքերէնի ֆրանսական հիւպատոսարանի թարգմանը . « Հայկական Խնդիրը մեր պետութեանց սեղանին վրայ կը գտնուի . մենք յատկապէս եկած ենք Ձէյթունի համար . եթէ ուս մեր առաջարկները ընդունիք , պիտի միջամտենք որ բանակները իրենց տեղերը դառնան և պատերազմը

Այս ութը ներկայացուցիչներուն ընկերացան նաև Հնչակեան գործիչներէն Աղասին , Հրաչեան , Ապահը , ու խումբով ներկայացան հիւպատոսներուն , եւ ընդունուեցան պատուաւորապէս . անոնք հետաքրքրական ու կարեկցական նայուածքներով պահ մը դիտեցին ազատութեան այս խրոխտ մարտիկներուն դալկացած ու յոգնած

վերջանայ . նախ , Զօրանոցը որ այրած էք , պարտաւոր
էք վերաշինել . Բ . Զօրանոցին աւարառութեան փոխարէ-
նը դուք պէտք է որ տուժէք . Գ . Գրաւուած պետական
դէնքերն ու թնդանօթները վերադարձնէք . Դ . Ձեր մէջ
գտնուած յեղափոխականները հարկ է որ պատժուին . Ե .
Կառավարութիւնը ըստ առաջնոյն պիտի շարունակուի : »

Ձէյթունցիք արձանացած մնացին այս կսկծազին ա-
նակնկալին առջեւ . թարգմանը տեսնելով անոնց խոժոռած
դէմքերը , կռահեց որ հիւպատոսներուն առաջարկները
շա՛տ ծանր եկած էին , ուստի իր երկու ցուցամատները
աչքերուն վրայ դրաւ ու աւելցուց . « Այս առաջարկները
աչքերնիդ գոցեցէք ու ընդունեցէք , ասոնցմէ աւելին չեն
կրնար ընել : » Ձէյթունցիք պատասխանեցին , թէ այդ աս-
տիճան ծանրակշիռ առաջարկներու չեն կարող պատաս-
խանել՝ առանց ժողովուրդին կամեցողութեան դիմելու և
խոստացան նոյն գիշերը ընդհանուր ժողով մը գումարել և
յաջորդ առաւօտ որոշուած պատասխանը բերել :

Գրեթէ բոլորովին յուսախար վիճակով քաղաք դար-
ձան պատգամաւորները և կայծակի արագութեամբ լուր
դրկեցին իրենց կռուող խումբերուն , որ առայժմ մեծ հոգ
տանին դիրքերուն և իրենց տեղերէն չերերան , կազմ ու
պատրաստ գտնուին միշտ , հակառակ պարագային կռիւը
վերսկսելու համար : Գիշերը գումարուեցաւ մեծ ժողով
մը , ուր թեր ու դէմ կարծիքներու փոխանակութենէ մը
վերջ , համոզուեցան թէ՛ Ձէյթունի խնդիրը Հայկական
խնդրին հետ որեւէ կապակցութիւն մը չէ ունեցած և ո-
րոշեցին տրուելիք պատասխանները :

Հետեւեալ օրը նոյն պատգամաւորական խումբը կըր-
կին ժողովատեղին գնաց . երբ հրաւիրուեցան գումարու-
մի սրահը , Ձէյթունցիք տեսան , որ Հնչակեան երեք գոր-
ծիչները ներկայ չեն հոն , ուստի փութացին պատճառը
հարցնել . հիւպատոսները պատասխանեցին թէ անոնք քա-
նի որ բնիկ Ձէյթունցի չեն և օտարահպատակ են , չեն
կրնար այս կարգի պաշտօնական ժողովներու ներկայ գըտ-

նուիլ և թէ, անոնց մասնաւոր հրամանն եկած է թուրքիոյ հողէն դուրս ելնելու. ուստի իրենց միւս ընկերներուն հետ բանակը դրկուած են, որ վազը՝ տուաւօտ ապահովութեամբ ճամբայ հանուին իրենց տեղերը վերադառնալու համար:

Եւ ստուգիւ, Հնչակեան գործիչները Հիւպատոսներուն Ձէյթուն մանկէն օր մը վերջ, կատարեալ ապահովութեամբ ճամբայ հանուեցան. ուստի Պրն. Մնացական Սէմէրճեանի գրքին և «Երիտասարդ Հայաստան»ի Ձէյթունի Բացառիկ Թիւին մէջ հրատարակուած Ձէյթունի հաշտութեան պայմաններուն Ա. Բ. Գ. յօդուածները բացարձակապէս անհիմն են և հակառակ իրողութեան:

Հարկ է յայտնել թէ, Ձէյթունի պատգամաւորները՝ թէև առաջին ու երկրորդ օրերը բանակի հրամանատարներուն և Մարաշի կառավարիչին ներկայացած ու ձեռքերը սեղմած էին հաշտարար ձեւով մը, սակայն անոնք ժողովներուն ներկայ չէին գտնուիր:

Ձէյթունցիք պատասխանեցին հիւպատոսներուն. «Մենք զօրանոցը վերաշինելու և դատարկուած հարստութիւնը սուժելու նիւթական անկարելիութեան մէջ կը գտնուինք մեր աղքատութեան պատճառով: Պատրաստ գտնուած զէնքերն ու թնդանօթները կը յանձնենք, պայմանաւ որ պակասներն ու կորսուածները խստութեամբ չապահանջուին: Մեր մէջ խռովարար անձեր չունինք, եթէ այդ բաւով զէնք բռնողները կ'ակնարկէք, ամէնքս ալ, մինչև իսկ մեր կիները, ինքնապաշտպանութեան համար ստիպուած ենք զէնքի դիմել ու կռուիլ: Այսուհետեւ թուրք կառավարութեան խոստումներուն չենք կրնար վստահիլ. առաջին անգամ չէ որ այսպէս ահագին բանակներ եկած են մեր վերայ մեզ բնաջինջ ընելու նպատակով. կ'ուզենք որ Եւրոպացիներու կողմէն քրիստոնեայ կառավարիչ մը որոշուի մեզի, մեր բոլոր այգիներն ու ծառաստանները զօրքերը կտրած ու փճացուցած են, ահագին վնասներու ենթարկուած ենք, թողաւորէն մեր վնասներուն հատու-

ցումը կը պահանջենք ու կը յայտնենք թէ, մինչև եօթը տարի տուրք չենք կրնար վճարել, անկէ վերջն ալ պէտք է որ մեր տուրքերը զեղչուին :»

Հիւպատոսները ինքզինքնին զոհ ցոյց տուին Ձէյթունցիներուն այս պատասխանին համար և խոստացան աշխատիլ որ այդ հիմերուն վրայ հաշտութեան պայմանները կնքուին :

Կ'արժէ հոս յիշել թէ ի՞նչպէս կը կատարուէին բանակցութիւնները : Հիւպատոսները Ձէյթունցիներուն առաջարկները կամ պատասխանները հեռագրով կը հաղորդէին Պոլիս իրենց դեսպաններուն, որոնցմէ առնուած պատասխաններն ալ կը հաղորդուէր ընդհանուր հրամանատար Էթհէմ փաշային . իսկ հրամանատարը իր կարգին հիւպատոսներուն առաջարկները կը հեռագրէր Պալատ ու ընդունուած հրահանգները ապա կը հաղորդուէին Ձէյթունցիներուն՝ հիւպատոսներուն միջոցաւ . ահա ա՛յս էր պատճառը որ բանակցութիւնները սկսան յունուար 15 ին և վերջացան 28ին միայն :

1896 Յունուար 28 ին հաշտութեան պայմանագիրը կնքուեցաւ, բանակցութիւնները վերջացան ու այս պատճառով անհաղ ճակատամարտը, Ձէյթունի քաջերուն այս աննման ու անհաւասար պայքարը իր վերջակէտը դրաւ, անմոռաց փառքի դափնիներ հիւսելով իրենց ճակատին :

ՁԷՅԹՈՒՆԻ ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ . —

Ա. Կատարեալ ներում ո՛չ միայն Ձէյթունցիներուն, այլ և հոն ապաստանած գիւղացիներուն, ճամբորդներուն, և հայ հրոսակային խումբերուն :

Բ. Պիտի հաստատուի քրիստոնեայ կառավարիչ մը, Եւրոպական պետութեանց հաւանութեամբ ընտրուած :

Գ. Ձէյթունի ոստիկանութիւնը, ոստիկան-զինուորները, հարկահաւաքները և կառավարական պաշտօնեաները պիտի ընտրուին ու կազմուին նոյն իսկ Ձէյթունցիներէն :

Դ. Ձէյթունցիները պիտի չվճարեն յետամնաց տուր-

քերը (որոնք 70-100),000 Օսմ. ոսկիի կը հասնէին) եւ հինգ տարի որեւէ տուրքէ զերծ պիտի մնան :

Ե . Հաստատումն հարկերու՝ համեմատական դրու-
թեան , իւրաքանչիւրին կարողութեան համեմատ :

Զ . Զէյթունցիներու կեանքը , ինչքը , պատիւը եւ կը-
րօնական ազատութիւնը կ'ապահովուի ու կ'երաշխաւորուի
Եւրոպական պետութիւններու կողմէն :

Է . Զէյթուն ապաստանած բոլոր հայ գիւղացիներն
ու խումբերը ապահով իրենց տեղերը պիտի դառնան բա-
նակցող հիւպատոսներու հսկողութեան տակ :

Ը . Զէյթունցիներու գրաւած պետական զէնքերն ու
երկու թնդանօթները պիտի յանձնուին Օսմ. կառավա-
րութեան , պայմանով սակայն որ Զէյթունի շրջակաները
գտնուած թուրք եւ Զէրքէզ գիւղացիներուն նոյն օրինակ
զէնքերն ալ առնուին : Զէյթունցիներուն պիտի մնան ի-
րենց սովորական զէնքերը միայն :

Թ . Այրուած զօրանոցին վերաշինութիւնը կառավա-
րութեան կը վերաբերի :

Ժ . Զէյթունի գաւառէն պիտի հեռանայ Օսմ. բանակը,
միայն տրտաքին յարձակումներու դէմ ապահովութեան
համար գունդ մը զօրք պիտի մնայ , որ որեւէ իրաւունք
չունի միջամտելու Զէյթունի ներքին գործերուն :

ԺԱ . Բանակցող հիւպատոսները Զէյթունէն պիտի
չմեկնին , մինչեւ որ այս պայմանագրին տրամադրութիւն-
ները անթերի գործադրուին : Միջազգային պայմանի մը
տրձանագրութեամբ պիտի երաշխաւորուի Զէյթունի նոր
րեժիմին պահպանումը ամէն ոսնձգութեանց դէմ Օսմ.
քաղաքային եւ զինուորական իշխանութեանց կողմէն :

ԺԲ . Եւրոպական պետութիւնները Մարաշի մէջ հիւ-
պատոսներ պիտի ունենան , որոնք պիտի հսկեն նոր ռեժի-
մին պահպանութեան ու տեւական գործադրութեան :

ԺԳ . Հաշտութեան ներկայ պայմաններուն գործա-
դրութիւնը երաշխաւորուած է վեց պետութիւններու գե-
պաններուն եւ Բ. Դրան միջեւ կնքուած պայմանագրով :

Այս պայմանագրին բոլոր արամադրութիւններուն զօրութիւնը կը տարածուի Զէյթուն քաղաքին և իր շրջակաները՝ հարիւրի մօտ զիւղերուն վրայ, ասոնց մէջ հաշուելով 10ի չափ թրքաբնակ զիւղերն ալ :

Ահա՛ Զէյթունցիներուն կնքած պայմանագիրը, որուն արամադրութիւններուն ամենամեծ մասը գործադրուեցաւ, հա՞րկ է ըսել . . . թուղթի վրայ :

Զէյթունի ներքին վիճակը ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԻՋՅԻՆ. — Ենթադրեցէք բազմամարդ քաղաք մը, ամբողջապէս պարիսպներով պատած, որ իր մէջ ունի զինուորական պատկառելի ոյժ մը, մարզուած, վարժ ու պատերազմական ամէն պիտոյքներով լեցուն, որ իր մէջ ունի ժողովուրդ մը հարուստ, ճոխ պաշարներ և մէկ խօսքով թէ՛ ռազմամթերքի և թէ պարէնի տեսակէտով ո՛չ մէկ բանի կարօտ, ու այս քաղաքը պաշարուած ըլլայ զօրաւոր բանակէ մը. բացայայտ է որ այդ առաւելութիւններով օժտուած քաղաք մը պիտի կարողանայ երկար տանն դիմադրել թշնամիին, ինքնապաշտպանութեան այդ հզօր միջոցներով մինչև անգամ անառիկ ըլլալ ու ջախջախել զինք պաշարող բանակը. այս յաջողութիւնը հերոսական դիմադրութիւն մը չի նշանակէր հարկաւ, քանի որ պաշարողին կացութիւնը աւելի սազնապալից է, քան թէ պաշարուողին և երկու հաւասար ոյժերու միջև է որ կը մղուի պայքարը :

Արդ Զէյթունի ներքին ոյժն ու վիճակը ի՞նչ էր պատերազմին տեղութեան տակնը, կ'արժէ որ քանի մը տողերու մէջ պատկերացնենք, որպէսզի աւելի որոշ գաղափար մը կարենայ կազմել ընթերցողը Զէյթունցիներու քաջասիրտութեան աստիճանին վրայ :

Զէյթուն՝ կազմակերպուած, կանոնաւոր, երկու զօրաւոր բանակներու առջև կը դնուէր և այդ բանակները՝ երբեք չափազանցութիւն չըլլար ըսել թէ, կրնային նոյն իսկ թշնամի տէրութեան մը մտահոգութիւն պատճառել և զայն զբաղեցնել բաւական երկար ժամանակ :

Օսմանեան զինուորներուն տոկունութիւնը և մահուան դէմ խիզախելու կորովն ալ անուրանալի իրականութիւն մըն է . անոնք որ կը խորհին թէ Չէյթուանի դիրքը այս ու այն առաւելութիւններն ունի , պէտք է որ ինկատի ունենան թէ այդ լեռներէն ու ապառաժներէն աւելի կ'օգտուէին պաշարող բանակները քան թէ Չէյթուանցիք . պետական կանոնաւոր զօրքերուն միացող պատերազմիկները Չէյթուանի դրացի թուրքերն ու Չէրքէզներն էին , որոնք բոլոր նպաստաւոր դիրքերուն ու տեղերուն ծանօթ , անագին օժանդակութիւն մը կը մատուցանէին ու դիւրութիւններ կ'ընծայէին բանակներուն յառաջխաղացման և նուաճողական շարժումներուն . մինչև իսկ Չէյթուանի մէջ բնակող մի քանի թուրքերը՝ բանակին միացած , կ'առաջնորդէին յառաջապահ գունդերը ապահով ճամբաներէ , մինչ իրենց ընտանիքները Չէյթուանի մէջ կը վայելէին Հայերուն պաշտպանութիւնն ու խնամքը :

Չէյթուանցի պատերազմիկներուն թիւը 6000 է աւելի չէր , իսկ թշնամի բանակներուն թիւը աւելի քան 110,000 , որոնց 40,000ը կանոնաւոր զօրքեր էին և 70,000ը անկանոն . ամբողջ պատերազմի ընթացքին մէջ , որ տևեց 45 օր , Օսմ . բանակին 13 թնդանօթները անդադար ուսմբ տեղացուցիւ էին քաղաքին թէ արեւելքէն թէ արեւմուտքէն՝ պատերազմիկներուն ու Չէյթուանի վրայ : Չէյթուանցիք իրենց տրամադրութեան տակ ունէին միայն զօրանոցէն գրաւուած երկու թնդանօթները , որ անվարժ ձեռքերու մէջ բնականաբար այնքան ալ կարեւոր դեր մը չի պիտի կարենային խաղցած լլլալ . 600ի չափ ալ վարքիւնի հրացան , որով կռուողներուն ամենամեծ մասին ունեցած զէնքն էր կայծքարով (չախմախլը) հրացանը , Չէյթուանցիին պաշտելի հրեշտակը : Անուրանալի է որ պատերազմի միջոցին շրջականերէն Չէյթուան ապաստանող գիւղացի Հայերուն մէջ գտնուեցան բաւական թուով կարիճ հերոսներ , որ մասնակցեցան կռիւին և արհամարհելի ոյժ մը չէր որ անոնց ներկայութեամբ աւելցած էր քաղաքին մէջ .

սակայն գիւղերէն Ձէյթուն թափուող այդ մեծ բազմութիւնը միեւնոյն ատեն ամենամեծ ծանրութիւն մըն էր Ձէյթունցիին, զոր տարաւ սիրով: Չօրանոցէն գրաւուած ռազմամթերքը քիչ ատենի միայն կրցաւ բաւել, ան համարաւ ընկոյզի դէզ մըն էր, որ շուտով սպառեցաւ. պատերազմողներուն թիւն ալ զգալիօրէն կը պակսէր իրենց մէջ. սմանք կը մեռնէին, սմանք կը վիրաւորուէին, սմանոյ զէնքը անգործածելի կը դառնար, շատեր անուշի պակասութենէն ուժասպառ՝ կռուելու անկարող կ'ըլլային: Ձէյթունի կեդրոնական Գարոցին վարի յարկը և ուրիշ քանի մը տեղեր գործարաններու վերածուած էին, ուր փամփուշտները կրկին լեցուելով կը յանձնուէր կռուողներուն. սակայն եղան ժամանակներ՝ որ ատեն պատրաստ վառօղնին ու հրապատիճնին (գափօխը) ալ սպառեցաւ. բարեբախտաբար քաղաքին աղիւսակերտ տուններուն վրայ առատօրէն տեղացող ռումբերէն շատը չէր պայթիր և Ձէյթունցի արիասիրտ կիները թաց լաթերով կը վերցնէին խկոյն ռումբը ու կը պարպէին մէջի վառօղը. հրապատիճի տեղ ալ լուցկիներու գլուխները սկսան գործածել, զոր մոմով կը զետեղէին փամփուշտներուն վրայ, որպէսզի չիյնան...: Գալով ուտելիքի, թէև Ձէյթունցիք իրենց տարեկան պաշարը լեցուցած էին, բայց շուտով սպառեցաւ ան. մէկ կողմէն գերի բռնուած 600է աւելի զօրքերն ու պաշտօնեաները, միւս կողմէն մօտաւոր ու հեռաւոր տեղերէ առանց պաշարի Ձէյթուն ապաստանող հազարաւոր Հայերը կերակրելու անհրաժեշտութիւնը կար: Գերի զօրքերը կերակրելու հոգէն ազատուեցան Ձէյթունցիք սակայն, որովհետև բանակները երբ սկսան արշաւել ու պատերազմական գործողութիւնները կռուողներու մէջ դրած էին Ձէյթունցիները, այդ գերի զօրքերը, որ կը խնամուէին քաղցրութեամբ, փորձեր ըրին վատօրէն, կրակ տալու իրենց արգելափակ եղած տեղերուն և այդ կերպով ահագին հրդեհ մը յառաջ բերելու քաղաքին մէջ, որուն վրայ, արդէն գրգռուած Ձէյթունցիք, ամենամեծ մասը

կիներ , զայրանալով սպաննեցին զանոնք . այս կոտորածը
թէև հաճելի եղելութիւն մը չէր , բայց սա օգուտն սղ ու-
նեցաւ , որ անոնց սպառած անուշդը գոնէ Զէյթունցիներու
մնաց և համաճարակ հրդեհներու առաջքն առաւ :
Քաղաքին մէջ ալն ու օճառը թողորովին սպառեցան . օ-
ճառի գործածութեան , մանաւանդ պատերազմիկները՝
արդէն ժամանակ ալ չունէին . անոնք հարկադրուած էին
օրերը անցնել առանց զգեստ ու կօշիկ հանելու , լուաց-
ուելու . աղտն ու անխուսափելի ոջիղները սաստիկ նեղու-
թիւն կը պատճառէին պատերազմողներուն . «հարկը հը-
նարագէտ կ'ընէ մարդս» , ըսուած է իրաւամբ . անոնք
մէյմէկ տախտակի կտոր տաշելով կը պահէին իրենց մէջ-
քին վրայ , ու երբ պահ մը միջոց գտնէին , վիզերէն վար
կռնակնին խօթելով կը քերուրտէին . այդ նորահնար զէն-
քըն ալ կը գործածէին ոջիղներու արշաւանքին դէմ . . . :
Հապա աղին տեղը ի՞նչ պէտք էր գործածել , մորթուած
արջառներուն միւր խորովելով ուտելու համար . . . մօխիւր
կը ցանէին վրան , որ կարծես աղին գործը կը տեսնէր քիչ
մը : Անտանելի դարձած էր մանաւանդ հետզհետէ ցուր-
տերուն սաստկացած ատենը , գիշերները բացօթեայ լար-
ուած կենալ թշնամիին դէմ իրենց դիրքերուն վրայ . փոր-
ձեցին հովիւներու մազէ վրանները գործածել իբրեւ ցուր-
տին դէմ պաշտպանութեան միջոց , բայց չկրցան զլուխ
հանել ու վերջապէս ստիպուեցան ետ քաշուիլ և իրենց
այդ կարեւոր դիրքերը թշնամիին ձգելով յակամայս , ի-
րենց ոյժերը ամփոփել քաղաքին եղերքի տուներուն մէջ :
Ահա այս տաժանակիր վիճակին ու դժուարութիւններուն
և աննպաստ պայմաններուն մէջ գտնուելով էր որ Զէյ-
թունցիք տոկացին իրենց ապառաժներէն աւելի տոկուն
կամքով ու անդրդուելիութեամբ , պաշտպանեցին իրենց
պատիւն ու կեանքը երկու ահեղ բանակներու դէմ , գիւ-
ցաղնական ու հրաշալի դիմագրութեամբ մը փրկեցին ի-
րենց արծիւներու վաղնջական բոյնը , փառաւոր էջ մը ա-
ւելցնելով պատմութեան մէջ Հայ անուան ու յաղթանա-

կին՝ կոթող մը սնամուռանալի :

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՈՎ ԿԵԱՆՔԻ ԿՈՐՈՒՍՏ.—

Դեղին տետրակին արձանագրութեան համեմատ (էջ 84-85) Թուրքերուն կորուստը եղած է 20,000, որուն 13,000 ը կանոնաւոր զօրք, 7,000ը անկանոն: Սակայն թապուր ֆեսիայի Մուստաֆա էֆէնտիի վկայութեամբ, բանակը բաղկացած էր 110 հազար զինուորէ, 40 հազարը կանոնաւոր, իսկ 70 հազարը անկանոն, ու կորուստն է եղած 25,600 մարդ: Մուստաֆա էֆէնտիի հաշիւը աւելի ուղիղ է քան դեղին տետրակինը. որովհետեւ անբնական է կանոնաւոր զինուորներուն թիւը 20000 ներկայացնել եւ անոնցմէ 13000ը սպաննուած: Նոյնպէս մարտիս նման չորս կողմերէն բանակին միացող Թուրքերուն ու Չէրքէզներուն թիւը 30000 ցոյց տալ, իրականին կէսէն ալ պակաս ըլլալը ըմբռնելու ո՛չ մէկ դժուարութիւն կայ:

Չէյթուկներէն ուղղակի պատերազմին մէջ սպաննուած կը հաշուուին մօտաւորապէս 150 կռուողներ, բնիկ Չէյթուկի եւ դրսեցի, որոնց մէջ էր Մարաշցի նշանաւոր Քէչիշ օղլու ըսուած երկու եղբայրներէն մէկը. ասոնք կառքեր կը բանեցնէին Մարաշի եւ Կեսարիոյ ճամբուն վրայ եւ այդ երկու քաղաքներուն ապրանքի փոխադրութեան գործը իրենց վերապահուած էր. Կեսարիայէն Մարաշ ելլելու ճամբորդէին, դէպքերը վրայ հասան եւ հազիւ կարողացան իրենց կառապանին հետ Չէյթուկն ապաստանիլ: Պատերազմին մասնակցեցան երկու եղբայրները արիարար ու մէկը նահատակուեցաւ: Յակոբ անուն քաջ Այնթապցի մըն ալ, որ Հնչակեան գործիչներուն հետ Չէյթուկն եկած էր, դարնուեցաւ: Սակայն անթաղ մնացած դիակներու, անսուղղութենէ սատկած անասուններու դարչահատութիւններէն, անող հացի ու կերակուրի գործածութենէն եւ այլ պատերազմի յարակից դժնդակ պարագաներէ առաջ եղած տարափոխիկ հիւանդութիւններէ, բնիկ Չէյթուկներէն մեռան 500 եւ քաղաքն ապաստանող Հայերէն իբր 3000 անձ ամէն սեռէ ու հասակէ:

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷԼԻ ՔԷՇԻՇԻ

(Տ. ՕՅԱՆ ՔՍԶ. ՂԵՐՊՈՅԵԱՆ)

Ծնունդ, ամուսնութիւն, ձեռնադրութիւն. — Տ. Օհանի արդուզարդն ու բնաւորութիւնը. — Ասանա երթալը եւ գինւորագրուիլը. — Մականախաղը եւ հարիւրապէս ըլլալը. — Շերեփշիի ցեղապէսին ձեռքակալուիլը. — Տ. Օհանի հազարապէս Զերհաս եփ. եղած. — Զերհաս Գոնիսա կ'երթայ. — Տ. Օհան Նիւրփեհի մեջ. — Տ. Օհան ինկզինկը կը յայտնէ. — Տ. Օհանի վերադարձը Չէթուն. — Տ. Օհան Պոշիս կը մեկնի. — Յեղապէսները կը զսպէ եւ Խպրահիւմ փաշային կը ներկայանայ. — Երուսաղեմ ճամբորդելը. — Հաւասուրաց վարդապէսը խարոյկով կ'այրէ. — Չափառ Թորոսը կ'ազատէ. — Թիւֆենկճի Հասան աղա. Տ. Օհան կը բանսարկուի. — Թեմիր աղային գլխիկորութիւնը. — Տ. Օհան կը վախճանի. — Յիշատակարան. — Տեղի Քեշիշին Տաւրանը:

Անշուշտ հայ պատմութեան համար ցաւալի պակաս մըն է՝ որ Չէյթունի նշանաւոր իշխաններուն եւ անձնուրաց պետերուն անունները եւ քաջագործութիւնները ժամանակագրական կարգով եւ ասուգութեամբ արձանագրութեամբ չեն, ապաւ համար մեզ պատմական հմայքը Գաղիկի տոհմին արժանաւոր կորիւններուն, որոնցմէ մէկն աւ նշանաւորը եղած է Տէլի Քէշիշ:

Ա. Սարգիսի թաղէն Տ. Օհան քահ. Ղերպոյեանն է այդ Տէլի Քէշիշը, որ ծնած է 1763 մայիս 13ին. հօրը անունն էր Ուհօն (Օհան) իսկ մօրը՝ Գուհօր (Գոհար): Այս ընտիր տոհմէն Ահարօնի զեղին նման միշտ քահանաներ քաջօրդեր են մէկ մէկու եւ կը կրէին Ղեմշեան մականունը, որ ժամանակի ընթացքին մէջ ազատազուելով Ղերպոյեանի փոխուեր է ու այս ենթադրութիւնը մեզի աւելի

հաւանական կը թուի, քան Ղալուղը Պեոյիւֆեան, զոր սէտք
չէ ու սխալ է յատուկ յորջորջում մը նկատել Տ. Օհանի
գերդաստանէն իջած քահանաներուն, քանի որ Զէյթունի
բոլոր քահանաներն ալ առկէ 40 տարի առաջ գլուխնին
ղալուղ կը կրէին: Այս գերդաստանը առեն մը թօփալ ե-
րիցօնի կոչուել է, իրմէ սերած մէկ քահանային՝ կախի
մէջ տաքէն վիրաւորուելով կաղ մնացած ըլլալուն հետե-
ւանքով: Տ. Օհան, օժտուած հիանալի քաջութեամբ ու
կորովով, շատերու կեանքը ազատած ըլլալուն համար,
ժողովուրդը զինքը կ'անուանէր Հոգիայեց, որ կրնայ բա-
ցատրուել հոգիի երեց, այսինքն հոգի, կեանք ազատող
երէց, քահանայ. այս բացատրութիւնը աւելի ստոյգ է,
քան թէ օգգոյեց անուանումն և օգգօ բառին՝ կտրիճ,
խաչ խմատով առնուելը, ինչ որ Զէյթունի մէջ գործածա-
կան չէ: Տ. Օհան իր տրտակարգ յանգդնութեամբ, ան-
վերապահ ընթացքով և կրակուրոց բնաւորութեամբ, կա-
ռավարական շրջանակի մէջ ու յեւրդակ ցեղերու կողմէն
անուանուած էր Տէլի Քէշիշ և ահ ու սարսափ ձգած Զէյ-
թունի թէ մօտակայ և թէ հեռակայ բոլոր վայրերուն մէջ:

Տէլի Քէշիշի աւագանի անունն էր Փիւրիւխիւրիւն
(Պրօքորոն) և ամրացու Սիմոն անուն սատայնանկի մը քով
ուսած՝ գրեւ կարգալը. յայտնի է թէ այն ատենուան դա-
սազրքերն էին հռչակաւոր Հեգարանէն յետոյ՝ Սաղմոսը,
Ժամագիրքը և Նարեկը, որոնցմէ վերջը Տիրացու կ'ըլ-
լային հին բարի օրերու ընթացաւարանները: Տիրացու Փիւ-
րիւխիւրիւն քաղցրահնչուն ձայն մը ունէր, բայց կռուա-
սէր բնաւորութիւն մը: Երբ 17 տարեկան եղաւ, Միւսէլ-
լիմէնոյ Անաղոնին հետ ամուսնացուցին զինքը և 27 տա-
րեկան հասակին մանչ դաւակ մը ունեցաւ, զոր անուա-
նեցին Սարգիս: Մեծ հօրը՝ Տ. Յովհաննէսին մահէն ետ-
քը՝ 30 տարեկան հասակին մէջ քահանայ ձեռնադրուե-
ցաւ Սիւրի Աջադահեան Թէոդորոս կաթողիկոսէն և Տ. Օ-
հան կոչուեցաւ:

ՏԷՐ ՕՀԱՆԻ ԱՐԴՈՒԶԱՐԴՆ ՈՒ ԲՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԸ .— Տէլի Քէշիշ իր պատկառելի , պարթեւ հասակով ,
յանկուցիչ դիմագիծով , լայն ու երկար մօրուքով , հա-
գած զգեստներով խորունկ տպաւորութիւն մը կը թողուր
զինքը տեսնողին վրայ . գլուխը կը ծածկէր թաւփ , սե-
խածեւ գտակով մը , որ դալուղ կ'ըսուէր . կը հագնէր լայն
ասուիէ շարվար և մէջքը կը կապէր Թարապղուս բառած
երկար գօտին , ուր անպակաս պիտի գտնուէին արծաթա-
պատ զոյգ մը ատրճանակ , առկախ փռուաւոր սուրին հետ
մէկտեղ : Երբ ձի կը հեծնէր , ուրիշ զոյգ մը ատրճանակ-
ներ ալ թամբին առաջակողմը զետեղուած կ'ըլլար : Տէ-
լի Քէշիշի այս սպառազէն վիճակին ահազգեցութիւնը կը
բազմապատկուէր իր շանթարձակ նայուածքով , որմէ սար-
սափահար , յաճախ կատաղի թշնամիներ անձնատուր և-
ղած են առանց դիմագրութեան փորձի մը իսկ : Կռիւնե-
րու ատեն արագաշարժ , կտրուկ և հնարագէտ էր . ուստի
իր մղած բոլոր կռիւներուն մէջ յաղթական և ձեռնարկ-
ներուն մէջ յաջող կրցած է դուրս գալ : Իր չա՛տ սիրած
մէկ սովորութիւնն էր , պէյերու , փաշաներու ներկայու-
թեան , երբ վստահ էր որ պիտի կրնայ զանոնք պարտու-
թեան մատնել , ձախ ցուցամատով աջ բազուկը ծեծել և
որոտալ . « փաշա՛ տա պուրտա , բատիշահ տա պուրտա ,
նիզամ տա պուրտա , իլթիզամ տա պուրտա » . բայց երբ
կը հաշուէր ու կը կշռէր իր ոյժին անհաւասարութիւնը
ու յաջողութեան երկբայելիութիւնը թշնամիին դէմ ,
տարբեր անվրիպելի միջոցներու կը դիմէր , սիրտ գրա-
ւելու և ժամանակ շահելու խելանիութեամբ . դարձեալ
անվեհեր կը ներկայանար հակառակորդին , ու փոխանակ
բազուկը ցոյց տալու , իր ահագին դալուղը կը զարնէր
գետին , հեղեղանման արցունքներով , աղաղակներով , լե-
զու թափելով կը գրաւէր հակառակորդին սիրտը ու կը
պաշտպանէր իր դատը և վերջապէս կը յաջողէր խնդիրը
կամ անհամաձայնութիւնը ի նպաստ իրեն կարգադրու-
թեան մը յանգեցնել . Տէլի Քէշիշ լա՛ւ սերտած էր թուրք
առածը . « Շէյթան իլէ արգաստաշ օլ , քէօփրիւյի կէշէնէ

դատար» և ծայրալիր յանդգնութեան հետ կը մարմնաց-
նէր իր վրայ անհրաժեշտ ձիրքը շրջահայեաց խոհեմու-
թեան և հաշուող հեռաատեսութեան : Հայ Յեղափոխական
պատմութեան մէջ , տարաբախտաբար չա՛տ մեծ է թիւը
այն հերոսներուն , որոնք զուրկ խոհեմութենէ , ի զուր
վատնած են յաճախ իրենց արիւնը և պատճառ եղած շա-
տերու ալ ընդունայն խողխողումին : Խոհեմութիւն , հե-
ռաատեսութիւն , կեանքի ամէն պայմաններուն մէջ փր-
կարար դեր մը ունին միշտ և երանի՜ անոնց , որ յաջո-
ղութեան այդ աղամանդ բանալիները կը կրեն իրենց վը-
րայ , առանց շփոթելու զանոնք տկարութեան ու վատու-
թեան հետ :

ԱՏԱՆԱ ԵՐԹԱԼԸ ԵՒ ԶԻՆՈՒՈՐԱԳՐՈՒԻԼԸ . — Տէ-
լի Քէշիշ քահանայ ձեռնադրուելէն անմիջապէս յետոյ կ'ու-
զէ միահեծան կառավարել Զէյթունը , որով միւս թաղե-
րու իշխանները կը հակառակին իր ձեռնարկներուն : Իր
թաղին Ս . Սարգիս եկեղեցւոյ վերաշինութեան ծրագրով ,
1802ին Սիսի Կիրակոս կաթողիկոսէն կոնդակ մը կը ստա-
նայ ու Ատանա կ'երթայ , յուսալով թէ հոն կարեւոր դու-
մար մը կը յաջողի հանգանակել : Ատանացիք լաւ ընդու-
նելութիւն մը կուտան իրեն և հայրապետական կոնդակը
կարդացուելով ու ազդու ծանուցումով մը եկեղեցիին մէջ
պնակ կը պատցնեն , 500 զրշ . կը գոյանայ , զոր՝ աւագ
քահանան և Պղտիկ Օղլուն Տէլի Քէշիշին կ'ուզեն անձ-
նել , ուրախ ըլլալով որ ամօթահար չեն մնացած Զէյթուն-
ցի քահանային առջեւ . ապշեցան սակայն , երբ խրոխտ քա-
հանան յօնքերը պռստելով մերժեց այդ գումարը և ըսաւ
թէ ինքը կ'ակնկալէր 7-8000 զրուշի գումար մը . Պղտիկ
Օղլուն 500 զրշ ալ իր քսակէն աւելցուց , աղաչելով որ
ընդունի իրենց նուէրը . «այդքան դրամ մեր քով ալ կը
գտնուի , լաւ է որ տաով ձեր ուրիշ պէտքերը հոգաք»
ըսաւ Տէլի Քէշիշ և սրտմտած մեկնեցաւ եկեղեցիին սեն-
եակէն և պանդոկ մը երթալով սենեակ մը վարձեց : Նոյն
օրը մուսուլմանի մը ձայնէն իմացաւ որ առանց կրօնքի

խառութեան , փափաքողները կրնան Մէննէն պէյին դիմել
և Տէլի Օճախը ըստած հեծեղադուհուն մէջ կամաւոր զին-
ուոր արձանագրուիլ . հագուստ , ձի , սնունդ կառավա-
րութիւնը պիտի հոգայ և կամաւորները ամսական հարիւր
զրուշ պիտի ստանան : Մունեաթիկին այս յայտարարութիւ-
նը նոր որոշում մը յղացուց Տէլի Քէշիշի ուղեղին մէջ .
ան որոշեց , փոխանակ հոս հոն եկեղեցիին վերաշինութեան
համար դրամ մուրալու , զինուորագրուիլ և շահիլ պէտք
եղած գումարը . իր մտածումը յայտնեց իր ընկերոջը Մի-
քայէլին և հրամայեց անոր խելոյն փոխանակել իրենց կը-
ղերականի և աշխարհականի զգեստները . խեղճ Միքայէլին
անհաւատալի կ'երեւէր քահանային այս արտառոց որո-
շումը և աշխատեցաւ զայն ետ կեցնել իր դիտաւորու-
թեան գործադրութենէն . ապտակուելու սպառնալիքը
սակայն հարկադրեց զինքը համակերպիլ ու զգեստները
փոխել Տէլի Քէշիշին քահանայական տարազին հետ :

Տէլի Քէշիշ հագուեցաւ Միքայէլին զգեստներով , մըկ-
րատեց իր փառաւոր մօրուքը՝ փոքրիկ մաս մը միայն ձը-
ղելով և հետեւեալ նամակը գրեց իր ծնողքին , զոր յանձ-
նեց Միքայէլին , և խելոյն զայն զրկեց Զէյթուն : Նամա-
կը կը կրէ 1802 Նոյեմբերի 2 թուականը :

« Պատկանելի հայր .

Ես Տէլիներու Օճախը կամաւոր գօրք գրուեցայ . արդ
զիս մոռցե՞ք , քանզի գիժախմբին ընկերացայ . կամ կը մեռ-
նիմ կամ շատ դրամով կը վերադառնամ եկեղեցին նորոգե-
րու : Ասանայի Հայերը չկրցան իմ փափաքս կատարել : Այս
չափս քաւ համարեցով , սիրելի հայրիկ , Ձեր եւ մօրս Գո-
հար խաթունին ձեռքերը ջերմ փափաքով կը հաւքուրեմ , եւ
մեկ հասիկ սիրելի գաւալիս խաւշոր Սարգիսին սեւ աջ-
քերը եւ երեցիկիս Ամազուն խաթունին աշայտերը կը պագ-
նեմ : Քանի մը օրէն հեռաւոր երկիր պիտի երթանք . մնա-
ցե՞ք քարեաւ . ձեզի համար աղօթող Քրիստոսի ծառայ Օհան
Քահանայ :

ՄԱԿԱՆԱԽԱՂԸ ԵՒ ՀԱՐԻԻՐԱՊԵՏ ԸԼԼԱԼԸ . — Տէլի
Քէշիչ Մէննէն պէյին ներկայանալով ըսաւ որ զինուորա-
գրութիւն կ'ուզէ : — Ո՞ր տեղացի ես : — Զէյթունցի եմ : —
Միթէ Հա՞յ ես : — Այո՛ , ե քահանայ : — Ուրեմն քեզի չի
վայել որ զինուոր գրուիլ . իսկ եթէ կրօնքդ փոխել կ'ուզես ,
այդ ուրիշ խնդիր : — Ո՛չ , քա՛ւ լիցի , բայց մուսուտիկը կ'ը-
սէր թէ կրօնքի խտիր չկայ ե այդ պատճառաւ ես ալ ե-
կայ : — Ես կատակ ըրի . քա՞նի տարեկան ես : — 39 տա-
րեկան : — Անո՞ւնդ ինչ է : — Օհան Քէշիչ Ղաւուղը Պէօ-
լիւքեան : — Հա՛ , լսեր եմ այդ անունը . դուն յայտնի
գերդաստանէ մը պիտի ըլլաս . բան մը պիտի ըսեմ , չվի-
րաւորուիս , կ'ըսեն թէ Ղաւուղը պէօլիւքներուն գլուխը
պարապ կ'ըլլայ , ճի՞շդ է : — Եթէ գլուխս պարապ չըլլար ,
այս դիժախմբին մէջ չէի մտներ : Պէյը խնդաց այս սրա-
խօսութեան վրայ ե ըսաւ «դուն աւելի տէրիք մըն ես :
— Շա՛տ լաւ , կ'ընդունիմ այդ անունը . բայց կ'աղաչեմ
իմ քրիստոնեայ ե քահանայ ըլլալս ձեր մօտ գաղտնիք
մնայ : Պէյը խոստացաւ գաղտնի պահել ե որոշուեցաւ ա-
նունը Եուսուֆ արձանագրել : Պէյը ուզեց գիտնալ թէ ձի-
ավա՞րժ է ե կրնա՞յ մականախաղի (ճիրիտ) մտնել . Եու-
սուֆ պատասխանեց որ իր մականախաղը ուրիշին մահա-
րեր կրնայ ըլլալ , միայն եթէ իր բազուկը փակով մը կապ-
ւի ամուր կերպով , ոյժը կը պակսի քիչ մը ե զարնուողը
թերեւս չիմեռնիր : — Վաղը այդ խաղին պատրաստ գտնուիր ,
ըսաւ պէյը : Հետեւեալ օրը Եուսուֆ ընտրեց իր հաւնած
ձին ե Պէյին հետ ձիարշաւի հրապարակը գացին . Հայ ,
թուրք մեծ բազմութիւն մը հաւաքուած էր հոն . ներկայ
էին նաեւ կուսակալը՝ Ալի Րիզա փաշա , կառավարական
պաշտօնեաներն ու քաղաքին երեւելիները . կուսակալին աւ-
ջեւ դրուած էր ամէնէն ճարպիկ մականաձիգներուն նուէ-
րի համար պատրաստուած զգեստեղէնի մեծ ծրար մը : Հան-
դէսը սկսաւ . տասը ձիաւորներ Եուսուֆի կողմը շարուե-
ցան ե տասն ալ անոր հակառակորդ Ասլան Ալի անուն
հռչակաւոր մականաձիգի մը կողմը : Նախ երկու ընդդի-

մադիր տասնեակները խաղցան ու յետոյ կարգը եկաւ իրենց պետերուն . Տէլի Եռսուֆ և Ասլան Ալի ըստ սովորութեան համբուրուեցան , որպէսզի եթէ մէկը մեռնի , միւսը մահապարտ չի նկատուի . քանի մը ձեւական արշաւներ ըրին մէկ մէկու դէմ և նախ Արսլան Ալի ձայն տուաւ . ո՛վ Եռսուֆ , ամուր բռնէ քեզ , ահա՛ ճիրիսս եկաւ — և սաստկութեամբ արձակեց զայն նետի մը նրման : Եռսուֆ , քաջավարժ այդ խաղին , վայրկենապէս ծռեցաւ իր ձիուն մէկ կողմին վրայ և հակառակորդին գաւազանը օդին մէջ սլացաւ : Եռսուֆ շտկուեցաւ և ձայն տուաւ Ասլան Ալիին որ պատրաստուի ընդունելու փոխարէնը . իր վերջին բառին հետ միահաղոյն արձակուած ճիրիսը հակառակորդին մէկ ականջը խլեց տարաւ և ըսկաւ արիւնը հոսիլ առատօրէն . հանդիսականները երկիւղով համակուած պահանջեցին վերջացնել խաղը . կուսակալը անմիջապէս իր քով կանչեց Տէլի Եռսուֆը և ըսաւ , «Աֆէրին , պունտան սօնրա սէնին իամին Ֆէրհատ տրր :» Նոյն օրն իսկ Ֆէրհատ գիժախումբին հարիւրապետ կարգուեցաւ 500 զրչ . ամսականով . կուսակալը ծրարէն սրբնալը չեփգեկ (տեսակ մը բաձկոն , արծաթ թելէ բռնուած քով) մը և արծաթապատ պատեանով սուր մը նուիրեց Ֆէրհատ աղային : Մէննէն պէյ ցոյց տուաւ կուսակալին՝ անոր աջ թեւը , որ փոկով կապուած էր հարուածին սաստկութիւնը չափաւորելու նպատակով : Ասլան Ալի չա՛տ գոհ եղաւ ականջ մը միայն կորսնցնելով ազատուելուն համար :

ՇԷՐԷՖԼԻԻ ՅԵՂԱՊԵՏԻՆ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԻԼԸ . — Գի-

ժախմբին հաղարապետն էր Ատանայի Րամազան Օղլու Եէկէն աղա , որ ձիարշաւի այս հանդէսէն հինգ օր վերջ պաշտօն ստացաւ հարիւր ձիաւորով Ատանայէն 7 ժամ հեռու Սարը Չամ ըսուած տեղը երթալ ու ողջ կամ մեռած ձերբակալել Շէրէֆլիի ցեղապետը՝ Մուստաֆա պէյն իր ընկերներով , որոնք քսան ձիաւոր՝ այդ ժամանակ հոն կը գտնուէին և Ատանայի ու շրջականներուն ազարակները և անցնող կարաւանները կը կողոպտէին : Գիժախումբը մեկ-

նեցաւ և պաշարեց աւազակներու խումբը . Մուստաֆա պէյ յանձնուելու համար աւաջարկեց որ Եէկէն աղա իր մօտ երթայ բանակցելու , բայց դիմելով իր խօսքը հրա-
յան պարսկեց Եէկէն աղային վրայ ու ձին վիրաւորեց . Տէ-
լիները երբ տեսան իրենց պետին զերի բռնուիլը , որոշե-
ցին փախչիլ . Ֆէրհատ աղա խրախուսեց զիրենք և յար-
ձակեցաւ աւազակներուն վրայ , որոնց պետը գնդակով
մը թեթեւապէս վիրաւորեց զինքը , որ իր կարգին աւա-
զակապետը ազդրէն զարկաւ ու գետին տապալեց և անոր
ձին փախչելով Տէլիներու խումբին մէջ եկաւ . ժամու մը
չափ հրացանածղութեան փոխանակումէ մը յետոյ , Մուս-
տաֆա պէյ իր մարդոց հինգը կորսնցուց , երկուքը փա-
խան և ինքը 13 ընկերներով գերի բռնուեցաւ ու շրջ-
թայակապ Ատանա բերուեցաւ . Տէլիներէն միայն երեք մարդ
սպաննուեցան այդ կռիւին մէջ : Կուսակալը յաղթական
գիծախումբը դիմաւորեց մեծ բազմութեամբ ու երբ գո-
վեստներ տալով համրուրեց Եէկէն աղային ճակատը , սա
փութայ պատմել եղելութիւնը և Ֆէրհատի քաջութեամբ
թէ աւազակներուն ձերբակալուիլը և թէ՛ թէ իր իսկ ան-
խուսափելի մահէ մը ազատուիլը , ու խնդրեց կուսակա-
լէն որ իր հազարապետութեան պաշտօնը անոր յանձնուի :
Փաշան Ֆէրհատը իր ներկայութեան ընդունելով այսպէս
խօսեցաւ . «Այսուհետեւ Տէլի պաշին դուն ես , կը շնոր-
հաւորեմ հազարապետութեանդ պաշտօնը և խումբիդ վրայ
100 ձիաւոր եւս կ'աւելցնեմ . լիազօր իշխանութիւն ու-
նիս ընելու ամէն ինչ որ հակառակ չէ կառավարութեան .
պիտի գրեմ քաջութիւնդ Պոլիս ալ : Պաշտօնդ պիտի կա-
տարես պարբերաբար Պաղատատ , Հալէպ , Գոնիս և Ատա-
նա . երբ Ա . շրջանի հինգ տարին լրանայ , ազատ ես հե-
ռանալու պաշտօնէդ , իսկ եթէ Բ . շրջանն ալ ուզես շա-
րունակել , եօթը տարի կը տեւէ ան : Այսուհետեւ ամսա-
կան 1500 զրշ . պիտի ստանաս , երբ և ուր որ ուզես պի-
տի վճարուին ամսականներդ : Այսուհետեւ Ֆէրհատ էֆէն-
տի պիտի կոչուիս :» Կուսակալը բազմութեան առջև այս

խօսքերը խօսելէ վերջ, ընտիր նժոյգ մը նուիրեց անոր և հրամայեց որ երկու ամսական կանխիկ վճարուի. անձամբ քննելով ուսին վէրքը, պատուիրեց որ բժիշկներ շուտով դարմանեն զայն: Ֆէրհատ էֆ. իր շնորհապարտութիւնը յայտնելով այս բոլոր պատիւներուն համար, խնդրեց կուսակալէն որ իր ձիաւորներուն թիւը 400ի բարձրանայ, իւրաքանչիւրին երեքական ամսական կանխիկ վճարուի և իր երկու Ձնքուշցի Հայ և երկու Ատանայի թուրք կըտրիճներուն յիսնապիտի պաշտօն և 300ական զրշ. ամսական շնորհուի: Կուսակալը անոր այս բոլոր փափաքները ընդունեց:

Տ. ՕՀԱՆ՝ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ ՖԵՐՀԱՏ ԷՖ. ԵՂԱԾ. —

Դժուար չէ երեւակայել Ձէյթունցի դիւցազն քահանային հոգեկան անխառն հրճումնքը այս ամէն արագահաս յաջողութիւններուն համար որոնց մէջ Նախախնամութեան որո՛շ մօտը կը տեսնէր. ինք Ձէյթունէն Ատանա եկած էր դրամ հաւաքելու Ասատուծոյ Տան վերաշինութեան ի նըպատ. իր ակնկալութիւնները չէին պսակուած և անաքանի մը շարթուան մէջ յաջորդարար եղած էր Տէլիքէչիշ, զինուոր Եուսուֆ, հարիւրապետ Ֆէրհատ աղա և հիմա ալ՝ հազարապետ Ֆէրհատ էֆ. 1500 զրշ. ամսականով. այս յաջողութիւնները իրեն համար ապացոյց էին՝ որ իր պատշաժ Աստուածը հաւանած էր իր բնթացքին:

ՖԵՐՀԱՏ ԷՖ. ԳՈՆԻԱ ԿԵՐԹԱՅ. — Մուստաֆա պէյի ձերբակալուելուն համբուր Գոնիա հասած էր. տեղւոյն կուսակալը Մուխլիս փաշա իր մօտ հրաւիրեց Տէլի պաշին. տասն օր յետոյ Ֆէրհատ էֆ. 400 ձիաւորներու զըլուխն անցած Գոնիա մեկնեցաւ. կուսակալը և արքայազն Մօնլա Հիւնքեար օղլուները մեծ պատիւով ընդունեցին զինքը և պատմելով Գոնիայի դաշտին մէջ բնակող 1000 տնուոր Շէրէֆլի և Պէկտիլլի աշիրէթներուն բարբարոսութիւնները, խնդրեցին որ զանոնք հեռացնէ դաշտէն և Հալէպի կողմերը բնակեցնէ: Ֆէրհատ էֆ. դիտել տուաւ այդ գործին համար իր ձիաւորներուն անբաւականութիւ-

նը և առաջարկեց որ 400 ձիաւոր ևս աւելցուի անոնց
թուոյն վրայ. առաջարկը դործադրուեցաւ ու մեր քաջ
հերոսը խնդրեց մեկնեցաւ և յաջողեցաւ այդ վայրենի ցե-
ղերը ամէն կողմէ պաշարել գոչտին մէջ. նամակով մը եր-
կու պատգամաւոր դրկեց ցեղապետներուն և առաջարկեց
կամովին անձնատուր ըլլալ, խոստանալով որեւէ վնաս չի
հասցնել իրենց և հակառակ պարագային սպառնացաւ զի-
րենք սրէ անցնել ու յորդորեց որ Փայտսի բերդին մէջ բան-
տարկուող իրենց պետին՝ Մուստաֆայի օրինակը աչքի առ-
ջն ունենան: Աշիրեթները խոհեմութիւն համարեցին Տէ-
լի պաշի խոստումին վստահիլ և զէնքերնին ուղտերու
վրայ բեռցնելով եկան ու անձնատուր եղան առանց զի-
մադրութեան փորձ մը ընելու. Ֆէրհատ էֆ. այդ 1000
տնուորը առաջնորդեց Գոնիա, ուր մեծամեծ պատիւներ
և թանկարժէք նուէրներ արուեցան իրեն. կուսակալին ա-
ռաջարկութեամբ, աշիրեթները Ատանայի գիծով Հալէպ
տարաւ և Րազգա ըստած տեղը զանոնք հաստատել տը-
ւաւ. Հալէպի կուսակալն ալ գնահատելով Ֆէրհատ էֆ ի
քաջութիւնն ու դործունէութիւնը զոյգ մը արաքական
նոթոյգ նուիրեց և 400 ձիաւոր ևս ինքը աւելցուց, որով
մեր արի հազարապետը իր հրամանին տակ ունեցաւ այժմ
1200 ձիաւորներու պատկառելի ոյժ մը:

Այս անօրէն ցեղերուն նուաճման առթիւ հնարուած
երգը, որ հարիւր տարուան հնութիւն մը ըլլալով մէկտեղ
տակաւին մոռցուած չէ Զէյթունի մէջ, Տ. Օհան երբեմն
իր սենեակին մէջ կ'երգէր ոգևորուած շեշտերով ու ան-
շուշտ երեւակայելով իր անցեալ սխրագործութիւններուն
այդ փառաւոր պատկերը. հոս կը գնենք այդ երգէն տուն
վր,

Մըսըդ Ալի Տէսի, Աշիրեթ եկեկնդեր,
Ֆերհատ պիւսպաշըյա պոյուն էյեկնդեր,
Թարշայը գոյուն Կոնիւնիսկն գաշըր Տէյեկնդեր,
Րազգայա խսֆեան կիթսի Շերեֆլի, Պեկի Տիլլի:

Այնուհետեւ Ֆէրհատ էֆ. իր գունդովը Պաղտատ մեկնեցաւ ուր տարի մը բազմաթիւ քաջագործութիւններ ընելէ յետոյ վերադարձաւ Ատանա :

Տ . ՕՀԱՆ ՆԻԻՐՓԷՏԻ ՄԷՋ .— Տէլի Քէշիշ իր պաշտօնը շարունակեց ամբողջ 12 տարի , ամէն տեղ կարգ ու կանոն , ապահովութիւն խաղաղութիւն ու հանդարտութիւն ամուկով : Երբ կառավարութիւնը զինուոր հաւաքելու ժամանակ կը մտնէր թուրք գիւղերն ու աւանները և բռնի կը գործադրէր կառավարութեան հրամանը : Ան սկսաւ իր պաշտօնին Սուլթան Սէլիմ Գ.ի օրով 1802ին , անընդհատ վարեց զայն և՛ Սուլթան Մուսթաֆա Դ.ի ժամանակ 1807ին , մինչև 1814 որ տակն կը գահակալէր Սուլթան Մահմուտ Բ. : Իր պաշտօնավարութեան վերջին օրերուն Անտրուսիի կողմերը գնաց զինուոր հաւաքելու . Նիւրփէտ ըստած 80 տունէ բաղկացած գիւղ մը կար , կէսը Հայ և կէսը Թուրք բնակիչներով . գարուն էր և Տէլիները իրենց 1200 ձիերուն համար կանանչ ու ընտիր խոտ կը պահանջէին . թուրք գիւղապետը 100ի չափ Հայեր ժողովելով բերաւ Տէլիներուն քով որ խոտ քաղեն անոնց ձիերուն համար . Ֆէրհատ էֆ. խորազանի քանի մը պատուական հարուածներով հասկցուց թէ կեանքներուն քաղած խոտը իրենց ձիերուն համար պիտի կը համարուի , ինչպէս նաև անոնց հացն ու ջուրը . ասոր վրայ բոլոր ձիաւորները Թուրքերու տուներուն մէջ հիւրընկալուեցան և անոնցմէ հոգացուեցան Տէլիներու կերը , անկողինները և ձիերուն խոտը :

Նիւրփէտի մէջ այդ միջոցին կը գտնուէր Մենակոսնոյ անուն Չէյթուցի համետագործ մը , որ Տ . Օհանի ծուխերէն էր . հազարապետը զայն կէս գիշերին իր քով բերել տուաւ և առանձնանալով հարցուց թէ կը ճանչնայ զինքը . ծանօթութիւնն ու վերջիշումը շուտ հաստատուեցաւ երկուքին միջև . Տ . Օհան արտասուեց դառնապէս , երբ տեղեկացաւ որ ամբողջ Չէյթուն իր կարօտը կը քաշէ . լալով համբուրեց արհեստաւորին ճակատը և պատուիրեց որ

երթայ գիւղին քահանայն իրեն դրկէ, որովհետեւ կ'ուզէր խոստովանիլ և հաղորդուիլ. իր փափաքը կատարուեցաւ. պատուիրեց քահանային պահել գաղտնիքը և 3000 դրուշնուիրեց գիւղին խարխուլ եկեղեցիին վերաշինութեան համար. իր հայրենակիցին ալ լսաւ որ 15 օրուան չափ բապտիստէ իրեն, որպէսզի պաշտօնէն հրաժարելով դայ ու միասին Ձէյթուն վերագառնան: Միւս օրը գիժախումբը Ատանա մեկնեցաւ Ծ թուրք զինուորացուներ առնելով այդ գիւղէն:

Տ. ՕՀԱՆ ԻՆՔՁԻՆՔԸ ԿԸ ՅԱՅՏՆԷ. — Փէրհատ էֆէնախի Ատանա ունեցած այս վերջին մուտքը մեծ հանգիստաւորութեամբ տեղի ունեցաւ. 1200 ձիաւորները երկու կարգի վրայ շարուած և թմբկահարները անոնց առջեւէն կ'երթային. դրեթէ բոլոր Ատանացիները գիմաւորելու ելան. գունդը կուսակալին ազարանքը մտաւ. իսկ Փէրհատ էֆ. կուսակալին քով սուրճ մը խմելէ յետոյ դուրս ելաւ և ապա Մէննէն պէյի և Եէկէն աղայի հետ վերագառնալով առաւ իր հրաժարականը. կուսակալը՝ Շէրիֆ փաշա, որ նորեկ էր, չուզեց ընդունիլ մատուցուած հրաժարականը, յայտնելով որ գիւղին չէր իրեն նման հաւատարիմ ու գործունեայ պետ մը գտնել գիժախումբին. Փէրհատ էֆ. ըսաւ թէ իր տեղը կրնայ ներկայացնել արժանաւոր յաջորդ մը՝ իր երբեմնի ճիւղիսի ախոյեանը՝ Աւլան Ալին. սա գիժապետ կարգուեցաւ և պատմեց կուսակալին իր մէկ ականջին պակասութեան պատճառը: Փէրհատ էֆ. իր մատուցած ծառայութիւնները և քաջագործութիւնները հաստատող վկայագիր ընդունեց կուսակալէն և հրաժեշտի ողջոյնը տալու համար երբ ներկայացաւ վարչական ժողովին, (մէճլիսի խտարէ) յայտնեց իր ինքնութիւնը, Ձէյթունցի Հայ մը ու քահանայ ըլլալը. ամէնքը ապշեցան այս անակնկալէն. Մէննէն պէյ, որ ներկայ էր ու զատանիքը 12 տարի խղճմտօրէն պահած, հաստատեց եղած յայտնութիւնը և իր կանխաւ ունեցած գիտակցութիւնը, կուսակալը՝ որ կ'երեւի թունդ ու մոլեռանդ մէկն էր, դայ-

ոյթով ազատակեց . « Եթէ գիտնայի Հայ ու քահանայ ըլ-
լայդ , այդ պատուոյ վկայականը չէի ստորագրեր . » Տ .
Օհան խկոյն պատասխանեց . « Այն ատեն ես ալ Ատանան
ձեր գլխուն կը փլցնէի : » Կուսակալը հանդարտեց ու ե ու-
ղեց գիտնալ թէ ինչ^օւ իր երբեմնի հաղորդակար հայրե-
նիք վերադառնալէ առաջ ինքզինքը յայտնեց . քահանան
ըսաւ , թէ կ'ուզէր Աւետարանի համաձայն , որուն պաշ-
տօնեայ մէն է ինքը . Քրիստոսի անունը խոստովանիլ կու-
սակալներու առջե . համարձակօրէն ե միանգամայն չունե-
նալ իր խղճին վրայ գաղտնիքի խայթը , ու հաշտ կերպով
մեկնեցաւ ժողովասրահէն :

Կուսակալը պատուիրեց Պղտիկեանին որ իր տունը
հիւրընկալէ քահանան . Տ . Օհան սակայն չընդունեց , որով-
հետե . ինքը Մէննէն պէյին հիւրն էր : Պղտիկեան այցելե-
լով Տ . Օհանին , ներողութիւն խնդրեց 12 տարե առաջ
կատարուած չնչին հանգանակութեան համար ե փառաւոր
հացկերոյթով մը մեծարեց զինքը , որուն մասնակցեցան
Մէննէն պէյ , Եէկէն աղա , կուսակալը ե իր հետեւորդ
պաշտօնեաները : Տ . Օհան քանի մը օր ալ Պղտիկեանէն
հիւրասիրուելէ վերջ , մեկնելու պատրաստուեցաւ , ան ու-
նէր երեք ընտիր ձի , որոնց մէկը կը հեծնէր ե երկուքը
հտեւէն կը տարուէին իբրեւ մասնաւոր պատիւ մը որ յա-
տուկ էր մեծերուն . (հիմա ալ այդ սովորութիւնը դեռ կը
պահեն կարգ մը գաւառներու տէրերէնքնք .) ունէր նաեւ
քունակիր ջորի մը , ձիապան մը ե ջորեպան մը վարձե-
լով , հետեւ առաւ գիթախումբի իր ընկերներէն Չնքուչցի
երկու Հայերը ե տասը ուրիշ ձիաւորներու առաջնորդու-
թեամբ , հիւրընկալ Պղտիկեանի ե անոր ընկերներուն հետ
մեկնեցաւ Ատանայէն ուղղակի Սիա . 3000ի չափ Հայ ե
թուրք երկու ժամու տեղ ճամբու դրին զինքը . իշխանավա-
յել այս թափօրով երբ հասաւ Սիա , խկոյն ներկայացաւ Տ .
Կիրակոս կաթողիկոսին , պատմեց անոր իր տասներկու
տարուան կեանքը ե խնդրեց Կոնդակ մը իր քահա-
նայական պաշտօնը շարունակելու համար . կաթողիկոսը

հետեւեալ կոնդակը յանձնել հաճեցաւ իր սիրելեալ զաւակին :

«Առ Զեյթունի առաջնորդ Արհիապատիւ Տ. Մարտիրոս եպիսկոպոս, սիրելիս մեր ի Քրիստոս: Այսու հայրապետական Կոնդակաւ ազդարարեմք Ձեզ վասն քահանայի սիրելոյն իմոյ քաջամարտիկ զօրավարին Տ. Օհան Դավիթը Պեռլիկեցի. զի ի ժամանեղն առ Ձեզ՝ սիրով ընկալջիք զնա, որպէս անառակ որդի. «զի կորուսեալ էր եւ գտաւ»: Միմիայն պատշաճեալ է նմա ապաշխարել, աւուրս քառասուն, ծովապահուքեամբ եւ սաղմոսիւք: Ի շրունք քառասուն աւուրց պատարագ մատուցել ի արքայայրի վանուցդ: Եւ ապա հրամայեալ է նմա իջանել ի Զեյթուն յեկեղեցին Ս. Սարգսի քաղին իւրոյ. անդ քահանայական պաշտօն կատարեցել մինչեւ ցմահ: Սովիմք քաւականանալով ողջ շերտիք Տեաւմբ ի Քրիստոս:

Խ. Սպասաւոր

Գրեցաւ կոնդակս

Ս. Լուսաւորչայ աջոյ

Ի քաղին Հայոց ՌՄԿԴ. Հոռի ամսոյ ԻԲ.

Կիրակոս Ա. կաթ. Հայոց

Յամի Փրկչին 1814 հոկտ. 1

Տանն Կիլիկիոյ

Տ. Օհան այս կոնդակով մեկնեցաւ Նիւրիէա գիւղը և հետն առնելով Մենակոսնոց անուն Զէյթունցին, չորս օրէն հասաւ Ս. Աստուածածին վանքը:

Տ. ՕՀԱՆԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ԶԵՅԹՈՒՆ. — Տ. Օհան Զէյթունէն մեկնած էր 1802 հոկտեմբերին և կը վերադառնար 1814ին նոյն ամսուն. այդ երկար տարիներու ընթացքին մէջ ան ո՛չ մէկ համակ չէր գրած իր ծնողքին. չահած էր գրեթէ 100,000 զրշ: Զէյթունի առաջնորդը՝ իսկոյն Տ. Օհանի վերադարձը աւետեց անոր ծնողքին և հայրըն ու մայրը, երէցկիներն ու զաւակը, ազգականներ, թաղեցիներ, չորս իշխաններն ու վեց եկեղեցիներու քահանաները վայրկենապէս վանքը լեցունցան և անպատմելի ուրախութեան արցունքներով ողջագութեցին զինքը. բաժակաճառեր արտասանուեցան՝ եպիսկոպոսէն դրուած ճոխ սեղանին վրայ: Տ. Օհան իր ամբողջ կեանքին մէջ երբեք ոգելից ըմպելիք չէր գործածել. բաժակաճառի ատեն զաւաթ մը սրտը ջուր կ'առնէր իր ձեռքը. ան կ'ըսէր թէ՛ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներուն վայելուչ չէ օղի կամ զինի գործածելը. (մեր արդի կրօնական պաշտօնեաներուն ա-

կանջը խօսի, որոնց մէջ կը գտնուին նոյնիակ գինով վիճակի մէջ պաշտամունք կատարողներ և պատարագ մատուցանողներ . . . ու ասանք են որ կրօնի հուրը պիտի արծարծեն ժողովուրդին մէջ և Քրիստոսի հօտը պիտի առաջնորդեն . . . :)

Իշխանները ազաւեցին և պիտակոպոսին որ արտօնէ Տ. Օհանը իր տունը երթալ ու իր պաշտօնին ձեռնարկիլ, սակայն անիկա յայտարարեց որ կաթողիկոսական կոնդակին տրամադրութեան համաձայն իր քառասնօրեայ ապաշխարանքը պիտի կատարէ վանքին մէջ :

Քառասնօրեակի լրումին, Տ. Օհան վանքի եկեղեցիին մէջ հանդիսաւոր պատարագ մատուց, մատաղներ մօրթել տուաւ, իր ջորին վանքին նուիրեց և Կաթիկոպոսաւայել չքով ու թափօրով քաղաք մտաւ : Զէյթուն նոյն թուականին սով կար դարձեալ . Տ. Օհան բացաւ իր ոսկելից քսակները . իբր հազար ընտանիքի նուէրներ տուաւ և հարիւր հրաւիրեալներ մեծ ճաշկերոյթով մը պատուեց : Իր երբեմնի զինակից երկու Զնքուչցիները չուղեցին Զէյթունէն հեռանալ . բայց ժամանակ վերջ Արթին իր հայրենիքը երթալով չվերադարձաւ, իսկ Խաչօ ամուսնացաւ Զէյթունի մէջ և այժմ անոր սերունդը՝ որ Աշնան Պարաիզինք կը կոչուին, կը բնակին Պօղպոյի թաղը :

Այլ ևս Տ. Օհան անհուն ժողովրդականութիւն չառած էր. իշխաններն ալ կը հպատակէին իր կամքին : Ան անմիջապէս նպատակեց եկեղեցւոյն վերաշինութիւնը սկսիլ . բայց Կաթիկոպոսը չթոյլատրեց, առարկելով թէ՛ իբր թուրք զինուոր չահուած դրամով եկեղեցի շինելը ինքր պատշաճ չի նկատէր :

Տ. ՕՀԱՆ ՊՈԼԻՍ ԿԸ ՄԵԿՆԻ. — Տ. Օհան շատ ծանրը գտնելով Մարաշի կառավարութեան Զէյթունէն պահանջած տարեկան տուրքը, կ'առաջարկէ այսաններուն (այսն = երեւելի, կը կոչուէին այն ատեն՝ ազգեցիկ թուրքերը, որոնցմէ կառավարական պաշտօնեաներն իսկ կախում ունէին և կ'ակնածէին) թէ Զէյթուն ապառաժուա է և ժողովուրդը աղքատ, ուստի 60 ֆսեկէն (քսակ = 500

դրչ .) աւելի տուրք չեն կարող վճարել , գումար մը որ արդէն սահմանուած էր ժամանակին Սուլթան Մուրատ Դ-ի հրովարտակով : Այսանները մերժեցին և Տ . Օհան 1833 ին Պոլիս կը մեկնի Սուլթան Մահմուտին աղերսելու համար . օրուան պատրիարքը՝ Ստեփան Աղաւնի , երբ ներկայացաւ իրեն քահանան , սկսաւ յանդիմանել զանի իբրեւ ապստամբներու պետ մը . որ իր ժողովուրդով քրիստոնեայ անգամ ըսուելու արժանի չեն , քանի որ զէնք կը գործածեն թագաւորին դէմ : Տ . Օհանի արիւնը գլուխը ցատկեց այս անակնկալ յանդիմանութեան վրայ և իր Զէյթունցիի խրոխտութեամբ պոռաց անոր երեսին . « Հա՛յր սուրբ , Սուլթան Մուրատէն մեզի չնորհուած հրովարտակին գործադրութիւնը պահանջէնիս և մեր արդար իրաւունքները քաջասրտօրէն պաշտպանելնիս ապստամբութի՞ւն է միթէ » : — « Պատրիարքի մը հայր սուրբ կ'ըսե՞ն , ա՛նպիտան — աղաղակեց Սրբազանը : — « Հապա դո՞ւք , որ առանց ողջոյնս փոխադարձելու և այս տաժանելի ուղեորութեանս նկատմամբ բառ մը արտասանելու զիս , յանկարծ կը յանդիմանէք ու կը նախատէք . ես Զեզի հայր սուրբ ըսի , թէ եայդ անունին արժանաւոր մէկը չէք երեւիր . մինչդեռ դուք , գիտնալով մէկտեղ որ Զէյթունի աւագերէցն եմ և տարիքով Զեզմէ մեծ , քահանայութիւնս անգամ կ'ուրանաք . մանաւանդ գիտէք թէ , ժողովուրդին կենսական մէկ գործին համար եկած եմ , եթէ այսպէս վարուելով , իբրեւ ազգին պատրիարքը , պարտականութիւննիդ կատարելէ խոյս տալ կ'ուզէք և խափանել հրովարտակին նորոգութեան խնդիրը , Զեզի կը ճանչցնեմ թէ ո՛վ է Տէլի Քէշիշը » : Սրբազանը այս համարձակախօսութենէն աւելի բորբոքած , իսկոյն բարապանները կանչեց և հրամայեց որ խենդ տէրտէր խուցի մը մէջ արգելափակ ընեն առանց հաց ու ջուր տալու . պատրիարքին հրամանը մեծ դժուարութեամբ կարելի եղաւ կատարել , Տ . Օհանի բուռն դիմադրութեան պատճառաւ :

Հետեւեալ օրը Պոլսահայ նշանաւոր թիւթիւնճեան-

ները խմանալով եղելութիւնը , պատրիարքարան եկան և
Տ . Օհանը իրենց տունը տարին . խորհուրդ տուին որ ուղ-
ղակի Սուլթանին ներկայանայ . սակայն՝ ըսին , եթէ իւրն-
դիրդ հաճելի չլլայ Սուլթանին , կեանքդ կը վտանգուի :
Հայրենանուէր քահանայ յայտնեց թէ ինքը պատրաստ էր
անձնազոհութեան : Ազնուասիրտ թիւրք լռեց և անհայտ
աղերսագիր մը պատրաստել տուին , Սուլթանին մատուց-
ուելու համար և առաջարկեցին Տ . Օհանին որ Պոլսոյ քա-
հանաներուն տարազը հագնի . ան մերժեց փոխել իր ըզ-
գեստները , որովհետեւ , ըսաւ , «ներքինով պէտք է քահա-
նայ ըլլալ և ո՛չ արտաքինով . Աստուած եթէ ուզէ այս
տարագովս ալ կը յաջողցնէ խնդիրս» : Տ . Օհան հագած
էր չուխա շաշմար , մէջքը կապած լահոռի շաշ , ոտքն ու-
նէր Այնթապի կիւղ շէվրաշը ըսուած կօշիկը , իսկ գլուխը
դրած էր խոշոր փես մը , որուն շուրջը փաթթուած էր
ուրիշ թանկագին լահօրի շաշ մը . զինքը տեսնողը թիւրք-
մէն ցեղապետ մը պիտի կարծէր :

Տ . Օհան երեք օր վերջ , Սուլթան Պայագիտի հրա-
պարակին վրայ կեցած , կայսեր անցքին կ'ըսպատէր . ծո-
վածաւալ հանդիսականներու բազմութիւն մը լեցուած էր
հոն . վեհապետը երեցաւ ձիու վրայ հեծած և Տ . Օհան
փութայ բարձրաձայն «Փա՛տիշահըմ , նազար գըլ տրզու-
հալըմ» աղաղակել , զիւր բարձրացնելով աղերսագիրը .
շուրջը գանուզները «սո՛ւս օլ» ըսին իրեն և քանի մը
ապստաններ իջան քահանային քթին , բերնին , բայց բարի
Սուլթանը խմացած էր աղաղակը և ձին կեցուցած . հը-
րամայեց իր մօտ տանիլ խնդրարկուն . Տ . Օհան իր յաղթ
հասակով և աներկիւղօրէն իսկոյն ներկայացաւ և համբու-
րելով Վեհափառին քղանցքը , յանձնեց աղերսագիրը . Սուլ-
թանը ուշադրութեամբ կարդաց և «խմզանդ փափազ տրբ ,
ոխտէ փափազ գըլըղը կօզ . սահլնէն փափազ մը սընըղ»
հարցուց . Տ . Օհան պատասխանեց . «է՛վվէթ , շէվքէթ-
լում . գուլընդա Տէլի Քէշիշ տէրլէր . օն իքի սէնէ միւ-
թէմատիյէն պին իքի եիւզ աթըլը իլէ Հալէպ , Ատանա , Գոն-

իսա Վէ Պաղտատ ճիշէթլէրինտէ տէլի պաշլըդ իտէրէք , տէօվլէթիմին խամէթինտէ պուլունմըշրմ :» Սուլթանը այս պատասխանէն գոհ մնաց և շուրջը գտնուող փաշաներուն հրամայեց որ Տէլի Քէշիշը ձիու վրայ նստեցուցած Պատրիարքարան տանին , իսկ քահանային համարձակախօսութիւնը գովելով ըսաւ որ իր խնդիրը երեք օրէն պիտի կատարուի :

Տէլի Քէշիշ երբ փաշաներու և իսուսն բազմութեան մը հետ Պատրիարքարան հասաւ , պատրիարքը ապշեցաւ բոլորովին ու ականածանքով մը պատուասիրեց զանոնք . փաշաները քահանային արժանավայել կերպով հիւրասիրութեւն մատին իրենց վեհափառ տէրոջ կամքը հազորդեցին պատրիարքին ու մեկնեցան . Սրբազանը համբուրեց Տ . Օհանի ճակատը և իրմէ վեր նստեցուց . դիրքերը փոխուած էին և Տ . Օհան առիթը փախցնելու սովորութիւնը չունէր . «Սրբազանն Հայր , ըսաւ , երբ քեզի ներկայացայ Քրիստոսի կողմէն , անարգեցիր զիս ու բանտարկեցիր . իսկ հիմա երբ կուգամ թագաւորին կողմէն , զիս կը համբուրես ու քեզմէ վեր կը բազմեցնես . այսպէ՞ս պէտք է ըլլայ պատրիարքի մը պաշտօնը :» Սրբազանը կարմրեցաւ և ներողութիւն խնդրեց իր անվայել վարմունքին համար... :

Սուլթան Մահմուտ ճիշդ երեք օր վերջ յատուկ պալատականի մը ձեռքով պատրիարքարան զրկեց Սուլթան Մուրատի վերանորոգուած հրովարտակը որ յանձնուի Տ . Օհանին , նաև ոսկեայ խաչ մը՝ նուէր . այս խաչը որ շատ գեղեցիկ կերտուածք մը ունէր , Տ . Օհան իր կենդանութեան տանը միշտ գլխարկին վրայ կը կրէր , և հիմա Ս . Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ սողաւարաթի մը ճակատը կը զարդարէ :

Կը պատմուի թէ , Տէր Օհան երկրորդ անգամ կայսերական պալատին աջ կ'ընդունուի Սուլթանէն , որ իրեն 200 ոսկի դրամական պարգև կուտայ և կը պատուիրէ որ իր բարեկները տանի Չէլթուէնի Իր հպատակներուն : Տ . Օհան շնորհարաշխ վեհապետէն արտօնութիւն կը խնդրէ

Սուլթանուհիին ալ ներկայանալ և անկէ ալ 100 ոսկի նու-
ւէր կը ստանայ :

Կ'ըսուի նաև , որ Տ. Օհան կրբ օր մը ձիով կը պատէր
Պոլսոյ մէջ . յանկարծ մեծ ամբոխի մը կը հանդիպի ու կը-
տեղեկանայ որ հայ աղջիկ մը խղամօցնելու կը սանին .
խակոյն կը ձեռքէ բազմութիւնը և աղջկան մօտ հասնելով ,
կայծակի արագութեամբ զայն խլածին պէս , իր ձիուն գա-
ւակին վրայ կը նետէ և քառամբակ արշաւով պատրի-
արքարան կը հասցնէ՝ ապշահար թողլով ամբոխը :

Շատ բնական է որ Զէյթունցի քահանային Պոլիս դա-
լին ու պատրիարքին հետ ունեցած բաղխումը , կայսեր ներ-
կայանալն ու պատժ ընդունելութիւնը , թիւթիւնճեաննե-
րու նման հանրածանօթ գերդաստանէ մը հիւրասիրուիլը՝
պատճառ հանդիսանային իր համբաւին Պոլսոյ մէջ շուտ մը
տարածուելուն և համակրական զօրաւոր հոսանքի մը գո-
յութեան , ուստի կարեւոր դումար մը հանգանակուելով
յանձնուեցաւ իրեն՝ ի նպատակ Ս . Սարգիս եկեղեցւոյ վե-
րաշինութեան , թիւթիւնճեաններն ալ նուիրեցին պատա-
րագի թանկագին զգեստ , հողաթափ , շապիկ , ուրար և
թաւշապատ Իւզաբերից Աւետարան մը , կողքերուն վրայ
արծաթեայ ոսկեզօծ նկարներով : Այս ձեռագիր Աւետա-
րանը խիստ գեղեցիկ և տպագրութեան նմանող գրով մը
գրուած է , պատկերները և գլխագիրներն ալ ոսկեզօծ են .
հնագէտներ հետապնդած են զայն գնել և յօժարած վը-
ճարել մինչև 50 ոսկի , բայց Զէյթունցիք չեն ուզած ձեռ-
քէ հանել : Աւետարանն ունի սա Յիշատակարանը .

«Սուրբ Աւետարանա՝ Ունիոյ Ս . Սարգիս եկեղեցւոյ
նուիրեցի ձեռամբ քաջարի Տ. Օհան քահանայի , ի յիշատակ
թիւթիւնճեանց տոհմի Կ . Պոլսեցւոյ : 1833 Սեպտեմբեր 14»

Տ . Օհան վերադարձաւ Զէյթուն Սուլթան Մուրատ
Դ-ի վերահաստատուած հրովարտակով և Եւդոկիացի ճար-
տարապետներուն գմբէթաւոր , գեղեցիկ եկեղեցի մը շինել
տուաւ 1835ին , ուր (Ս . Սարգիս) կը հանգչի այժմ իր
մարմինը :

ՅԵՂԱՊԵՏՆԵՐԸ ԿԸ ԶՍՊԷ ԵՒ ԻՊՐԱՀԻՄ ՓԱՇԱՅԻՆ
ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՆԱՅ. — Դիւրին է բմբունել թէ, այդ երանե-
լի միւսքեւսնա ժամանակին, երբ Ձէյթունի ափ մը Հայերը
այդքան յանդուգն ու սանձարձակ էին, ո՛րքան ուրեմն
աւելի օրէնքի կաշկանդումներէն ազատ պիտի զգային զի-
րենք շրջակայ թուրքերն ու Քիւրտերը: Ձէյթունի արեւ-
մտեան կողմը կը խրոխտար Ղօզան սաղրն, իսկ արեւել-
եան կողմը Ազճատաղ, ասոնցմէ գատ, գալնան և ամ-
րան եղանակներուն՝ Ձէյթունի լեռներուն մէջ մարախի
նման կը տարածուէին թափառական, աւազակաբարոյ ցե-
ղեր, որոնք անտանելի պատուհասներն էին Ձէյթունցի-
ներուն. այդ վայրենիները՝ երբ իրենց եայլաները (ամա-
րանոց) ելլէին, արձակ համարձակ կ'աւրչակէին Ձէյթունի
այգիները ու կը յափշտակէին խաղողները՝ հասուն կամ
անաս. ասոնց գլխաւորները կ'ըսուէին՝ Աւշար, Պօղտօ-
ղան, Արտահանլը, Ճէլիզանլը և իւրաքանչիւր ցեղ ունէր
իր յատուկ ցեղապետը:

Տ. Օհան նախ Ղօզան տաղլի ցեղապետին՝ Եուսուֆի
հետ բարեկամական դաշինք հաստատեց. յետոյ սպառ-
նացաւ թափառական ցեղերուն՝ որ իրենց տեղերը հան-
դարտ մնան ու չխանդարեն Ձէյթունցիներու խաղաղու-
թիւնը: Տ. Օհանի սպառնալիքներէն կատաղած, այս բար-
բարոսները սկսան յաճախակի ընդհարումներ ունենալ Ձէյ-
թունցիներուն հետ: Շատ անգամ, Տ. Օհան պատարա-
գած ատեն, ցաւալի լուրեր կ'ստանար և կը հրամայէր որ
ձին, զէնքերը և ուտելիք բերին եկեղեցիին դրան առջև.
արարողութիւնը լրացնելուն պէս, կը ցատկէր ձիուն վը-
րայ և կը փութար վտարել Ձէյթունի սահմաններէն այդ
արիւնկղակ յիւսղակները՝ պարտութեան մատնելով զի-
մադրողները: Այսպէս Տ. Օհան նուաճեց թափառական ցե-
ղերը ու զանոնք միայն արտօնեց ամարանոց ելնել, որ
իւրեւ նշան հպատակութեան ու հաւատարմութեան, հան-
դիսաւորապէս իր սուրին տակէն կը յօժարէին անցնիլ,
ինչպէս կատարուեցաւ Մարաշի կամուրջին նեղ անցքին

վրայ , զոր պատմեցինք Թէճիրլիցի ցեղապետներուն հետ
մզուած կռիւի պատմութեան մէջ :

1836 ին Եգիպտոսի փոխարքայ Մէհմէտ Ալի փաշայի
որդին՝ համբաւաւոր Իպրահիմ փաշան , երբ Սուրիա ար-
շաւելով Փոքր Ասիա կը հասնի , անցած տեղերը մահ ու
աւեր տփռելով , կուգայ Մարաշ . նախանձաւտաւ աշխնե-
րուն աղամանդ տռիթ մը կըլլայ փաշային ներկայութիւնը՝
Ձէյթունը ամբաստանելու , թէև Իպրահիմ փաշա լսած
լլալով Ձէյթունցիներու քաջութիւնը՝ չուզեր անոնց վը-
րայ յարձակում մը փորձել : Չարաքախտ զուգադիպու-
թեամբ նոյն միջոցին , Ձէյթունցի եօթը կարիճներու մէկ
գնդակին պատահամբ զոհ կ'երթայ Մարաշի կամուրջին
վրայ , Մարաշի հայ երեւելիներէն՝ Թօփալեանը . խնդիրը
Իպրահիմ փաշային կը ներկայացուի և վտանգին լուրը իս-
կոյն կը հասնի Տ . Օհանին , տագնապալի բռնէներու մէջ ,
իր յաջողութեան վստահ , Տ . Օհան՝ այդ եօթը երիտա-
սարդները հետն առած Մարաշ կը հասնի ու փաշային կը
յայտնէ որ ինքն է սխալ ժունքի մը հետեանքով Թօփալ-
եանը սպաննողը , երբ կը հետապնդէր ձերբակալել Չիւլ-
ֆար օղլու Պաթթալ աղան , որ Մարաշի կառավարիչ Սիւ-
լէյման փաշայի թելադրութեամբ կառավարական գանձը
յափշտակած կը փախչէր . կ'ըսէ նաև Իպրահիմ փաշային ,
թէ յաջողած է խլել Սիւլէյման փաշայի 18 ջորիները և
իրեն նուէր բերել : Փաշան հրապուրուած Տ . Օհանի հա-
մարձակախօսութենէն , կ'ըսէ անոր . «Շա'տ լաւ ըրած ես .
քեզ Ձէյթունի միւսեղիւն կարգեցի . (այս անունը կը սրբ-
ուէր հին ատեն միւսիւրի , գայնագամի հման քաղաքային
պաշտօնեաներու) Սուլթան Մահմուտ քեզի խաշ մը նը-
ւիրեր է . ահա ես այ քեզի սուր մը կուտամ , որ երկուքն
ալ պէտքին համեմատ գործածես . » և փաշան թանկագին
սուր մը իր ձեռքով կը կապէ քահանային մէջքը : Տ . Օ-
հան այս կերպով ազատեց Ձէյթունը ահարկու վտանգէ
մը և համարձակեցաւ ներկայանալ փաշայի մը , որուն հա-
մար մարդու մը գլուխը կտրելը՝ սոխի մը գլուխը կը տ-

րելէն տարրերութիւն չունէր: Փաշան որ մտադրած էր
Թուրք Միւսէլլիմ մը գրկել Չէյթուն, այդ որոշումն ալ փո-
խեց և հրամայեց որ բերուած ջորիներուն կէսը Տ. Օհան
իր հետ տանի ու վերադառնայ խաղաղութեամբ:

ԵՐՈՒՍՍԱՂԵՄ ԶԱՄԲՈՐԴԵԼԸ.— Տ. Օհան, Երու-
սաղէմի Չաքարիա Պատրիարքին օրով 47 (17ը կին) հո-
գիէ բաղկացած կարաւանի մը գլուխն անցած երբ ուխտի
կ'երթար, Դամասկոսի մօտ հնազե ըսուած 70 հոգինոց
արար աւազակախումբի մը կը հանդիպի. Չէյթունցիք աւա-
զակներէն Յը կը սպաննեն ու հինգը գերի կը բռնեն իրենց
պետին՝ Շէյխ Սէյաիի հետ. ընդհարումին մէջ Տ. Օհա-
նին ձին կը սատկի. գերիները Դամասկոսի կուսակալին
կը տանի, որ կը նուիրէ Տ. Օհանին 200 ոսկի արժէքով
արարական նժոյգ մը և ուրանիա մը (սուղ վերարկու մը,
որուն օձիքը, թևերը և քղանցքը ոսկի թելով բանուած
կ'ըլլան:)

Երուսաղէմի մէջ Աւագ շաբաթ իրիկուն «Լուսաւոր-
եա»ի ժամանակ Ս. Գերեզմանի շուրջը Հայերուն և Յոյ-
ներուն մէջ կռիւ մը կը ծագի. Տ. Օհան կը տանի յաղթա-
նակը և Չաքարիա պատրիարք իր վրայ առած թանկա-
զին ծաղկեայ փիլոնը անոր կը նուիրէ, կոնդակով մը ար-
տօնելով քաջարի քահանան, որ մինչև մահ եկեղեցիին մէջ
գործածէ զայն:

ՀԱԻԱՏՈՒՐԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ ԽԱՐՈՅԿՈՎ Կ'ԱՅՐԷ
.— Անգամ մը Մարաշի մէջ հայ վարդապետ մը խղամա-
կան կրօնը կ'ընդունի. տեղւոյն երեւելիները այս դէպքը
կ'իմացնեն Չէյթունի առաջնորդին և կը խնդրեն որ ու-
րացողը վանքը բերել տայ իր նոր կրօնքէն հրաժարեցնե-
լու համար. կը գրեն նաև թէ հաւատուրաց վարդապետը
երկու օր վերջ Սու Չաթըյի գիծով Կեսարիա պիտի եր-
թայ: Առաջնորդը այդ գործը կը յանձնէ Տ. Օհանին ու
կ'արտօնէ զինքը՝ որ եթէ ուրացողը չուզէ վանք գալ, ըս-
պաննէ անխնայ: Տ. Օհան 30 մարդով կը շտապէ Սու-
Չաթը ըսուած տեղը և երբ հարիւրաւոր Թուրքերէ բաղ-

կացած մեծ կարաւանին կը հանդիպի . կը մերկացնէ սուրը
և կը պահանջէ որ ցոյց տան իրեն հաւատուրաց վարդապետը , սպառնալով ամէնքն ալ կողոպտել և սպաննել . ճարահատեալ կը ցուցնեն ուրացողը՝ որ գլուխը կանանչ փաթթած և ձի մը հեծած էր . աղգասէր քահանան վազեց անոր քով , պլլուեցաւ ասպանդակներուն , անոր ոտքը համբուրեց , լայաւ , աղաչեց , պաղատեցաւ որ իրեն հետ վանքերթայ , վերստանանէ իր կարգն ու պաշտօնը . վաս ուրացողը ստկայն՝ անդրդուելի մնաց ու դառնօրէն մերժեց :
Տ . Օհան պատուիրեց կարաւանի թուրքերուն հանդիսատես ըլլալ ու րացողին տրուելիք պատիժին : Նորակրօն՝ Մուհամմէտ Սատրգ էֆէնտին կապուեցաւ հոգ դիւրավառ ծառի մը և կրակ տրուեցաւ . այսպէս ողջ ողջ այրել տուաւ զայն ու վերադարձաւ Զէյթուն . Առաջնորդ՝ Յակոբոս Եպիսկոպոս Պատանեան համբուրեց Տ . Օհանի ճակատը՝ արդար ու օրինաւոր նկատելով հաւատուրաց վարդապետին տրուած այդ սոսկալի պատիժը :

ԶԱՓԱՌԻ ԹՈՐՈՍԸ Կ'ԱԶԱՏԷ . — 1851ին Կիւրինի մէջ Չափառ Թորոս անուն Հայ մը կրօնախօխ եղած էր . կինը վառվառէ լուր կը ղրկէ Տ . Օհանին որ գիրենք ազատէ : Տ . Օհան իսկոյն տասը գինուած քաջերով Կիւրին գնաց : Ալեփառ ծերունին տակաւին չէր կորանցուցած իր կորովը . հեծած էր ընտիր նժոյգ մը , հագած ոսկեթել բանուածքով շաշարը և ճամհսան տեւիտ ֆոխարան ըսուած վերարկուն վրայ առած՝ յիշատակուած արվանիհն . գլուխն ունէր խոշոր ֆէս մը , որուն վրայ կարուած էր Սուլթան Մահմուտին նուիրած խաչը . իսկ մէջքէն կախեր էր Իպրահիմ վաշայէն տրուած սուրը . այս պատկառազդու կերպարանքով ուղղակի շուկան իջաւ իր հեծեալներուն հետ և մերժելով Գօշուհեան Մարգար աղային հրաւերը , խնդրեց որ զինքը քաղաքին ամէնէն ևրեւելի թուրքին տունը առաջնորդեն . Նաֆիզ Ալի Զատէ Սատրգ աղա , յարգանքով ընդունեց մեծանուն Տէլի Քէշիշը , որ երեկոյին բացատրեց իր Կիւրին գալուն պատճառը

և պահանջեց որ Չափառ Թորոսը իրեն յանձնուէր. «գնա՛, խօսիր գասրյին, միւֆթիին, գայմազաւին, թէ վաղը կէսօրին Չափառ Թորոսը իր լնատանիքով ու կահկարասիներով առջեւս պիտի ձգեն, որ Զէյթուն տանիմ. հակառակ պարագային, ահա Գարգի կիրճը կ'ըջնամ ու մէկին տեղը տասը Տաճիկ բռնելով պատանդ կը տանիմ Զէյթուն»։ Տէլի Քէշիշին կամքը կատարուեցաւ և Սատրգ աղա 100 ոսկինոց ձի մըն ալ նուիրեց իր հիւրին։ Չափառ Թորոս Զէյթուն փոխադրուեցաւ և հոն մանչ դաւակ մը ունեցաւ, զոր Վաւվառ անունով մկրտեցին՝ մօրը բարեպաշտութեան համար։

ԹԻԻՖԷՆՔՃԻ ՀԱՍՍՆ ԱՂԱՆ. Տ. ՕՀԱՆ ԿԸ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԻ.— 1852 ին Մարաշի կառավարիչ Շգոտրացի Մուստաֆա փաշան. Թիւֆէնքձի պաշը Հասան աղա տնուն մէկը ղրկեց Զէյթուն, պահանջելով որ յեանեալ 150,000 դրշ. տուրքերը վճարուին։ Զէյթունցիք Հասան աղային առջև լեցուցին պայտերու և երկաթի դէղ մը, յայտնելով թէ ունեցածնին այդ է, դրամ չունին որ վճարեն և մարդը ձեռնուռայն Մարաշ դարձաւ։ Ասոր վրայ փաշան՝ Մարաշի այսններուն խորհրդով, հրահանգ ղրկեց շրջակայ բոլոր գայմազամերուն և միւսիւրներուն, որ հանդիպող Զէյթունցիները ձերբակալեն և Մարաշ ղրկեն։

Տ. Օհան այդ միջոցին Երուսաղէմէն կը վերադառնար. անտեղեակ փաշային այդ նոր հրահանգին, ուղղակի Մարաշ գնաց, ուր անմիջապէս բանտը դրուեցաւ։

Զէյթունցիք շա՛տ յուզուեցան իրենց պաշտելի քահանային բանտարկուիլը իմանալով և փութացին եղելութիւնը տեղեկագրել Պոլիս պատրիարքարան և հայ ամիրաներուն, խնդրելով այդ կամահաճ փաշային պաշտօնանկութիւնը. աղերսադրով մըն ալ Մարաշ ղիմեցին, որպէսզի **Տ. Օհան** ազատ արձակուի. այս ղիմումները սակայն՝ արդիւնք մը չունեցան ու Զէյթունի իշխանները երկրորդ գրով մը՝ խորամանկ միջոց մը հնարեցին **Տ. Օհան**ը ազատելու, «Փա՛շա էֆէնսի. — գրեցին իշխանները. —

խմայանք որ թէմիր աղա անունով կտրիճ թիւ փենկնի պաշը մը եկած է հոգ . եթէ այդ քաջը 60 հեծեկազօրքով ու քահանան ալ հետը Ձէյթուն զրկէք , ժողովուրդը պիտի վախնայ և անվճար տուրքերը պիտի գանձուին» : Փաշան համոզուեցաւ այդ հնարքին արդիւնաւորութեան ու թէմիր աղան թմրուկներով , հեծեկազօրքով , Տէլի Քէշիշով մէկտեղ Ձէյթուն զրկուեցաւ : Թէմիր աղան իշխաններուն խորհրդով գրեց փաշային՝ թէ տուրքերը երկու ամսուան մէջ պիտի գանձուին : Ձէյթունայիները երեցած տեղերնին ձերբակալելու հրամանն ալ ջնջուեցաւ , որով անոնք գիւրութիւն ունեցան այդ երկու ամսուան մէջ Ալպիտանէն , Եարփուզէն , Կէօքսիւնէն , Մարաշէն և ուրիշ տեղերէ ցորեն , գարի , աղ , օճառ և ուրիշ պէտքեր փոխադրել Ձէյթուն :

ԹԷՄԻՐ ԱՂԱՅԻՆ ԳԼԽԻԿՈՐ ՈՒԹԻԻՆԸ . — Թէմիր աղա բնիկ Երզնկացի , համբաւաւոր զօրապետ մըն էր : Ձէյթունի իշխանները առին զինքը իր ձիաւորներով միասին ու մեկնեցան Պէրիա լեռը , յուլիսի աթաղէզ օրերուն մէջ կերուխումով զուարճանալու . 15 օր մնացին այդ քանչեւի բարձունքներուն վրայ , վայելելով Պէրիաի բնական գեղեցկութիւնները և Ձէյթունի անուշահամ գինին ու պատուական օղին , մօրթուած օրական հինգ ոչխարի խորովածներուն հետ . երբ յուլիս 30 ին վերադարձան քաղաք , աւաջարկուեցաւ բարեմիտ զօրապետին , որ ձիաւորներուն 40ը Մարաշ զրկէ ու մնացեալ 20 ձիաւորով ջերմուկ երթայ Օգոստոսն ալ հոն անցնելու կերուխումի մէջ . ասանկ անոյշ առիթներ , հաճելի ժամանցներ՝ Հայերու քսակէն , ձեռքէ փախցնող մարդ չէր մեր թէմիր աղան :

Օգոստոսի վերջերը վերադարձան զուարճասէր հարկահաւաքները Ձէյթուն և իշխաններուն խնդրանքին վրայ , թէմիր աղան ներկայացուց յեանեալ տուրքերու հաշիւը որ 150,000 զրուշի պատկառելի գումար մը կը կազմէր : Ձէյթունցիք շահած էին իրենց ուղած ժամանակը և

աղաարաւատուած ու պարենաւորուած . պարզ կերպով հաս-
կցուցին թէմիր աղային , թէ իրենք կը ճանչնան միայն
նոր տարուան 30,000 զրշ . ձագթու աւելքը , որուն կէսը՝
համաձայն հրովարտակին՝ իրենց եկեղեցիներուն կը պատ-
կանի և կէսը կառավարութեան , ու յորդորեցին զինքը որ
15,000 զրշ . ր գանձելով մեկնի : Այս անակնկալին առջեւ
թէմիր աղա սաստիկ զայրացաւ . « Պէնի պիլը՝ լամիսինիզ ,
հօգսա իամիմի իշիթմիշսընզ , 150,000 զրշ . նազա աղչէ ,
եարըն պու սասթտա թէմամէն իսթէրիմ » որոտաց սպառ-
նագին : Տ . Օհան անգլիական պաղարիւնութեամբ պատաս-
խանեց . « Ա՛ղա . մեր Զէյթունը 150,000 զրշ . պարտք ու-
նեցեր է . լա՛ւ . ես Մարաշ երեք ամիս բանտարկուեցայ .
ամիսը 50,000 զրշ . հաշուելով , պէտք է 150,000 զրշ .
ինծի վճարուի : Ես Սուլթան Մահմուտէն խաշ ու հրովար-
տակ ունիմ , Եգիպտոսի Իպրահիմ փաշայէն սուր ունիմ ,
մանաւանդ հայ եկեղեցական մըն եմ . չէ՞ որ Մարաշ փա-
շային առջեւ , ուր դուք ալ ներկայ էիք , գոչեցի , ըսի ,
ինծի պէս մարդ մը մի՛ բանտարկէք . ես Ս . Երկիրէն կու-
գայի , մե՛ղք է , խղճի դէմ է , ամօ՛թ է , վերջը վրադ սու-
ղի կը նստի , բայց մօիկ չըրաւ ու զիս բանտարկեց : Մեր
իշխանները քեզ պատուեցին , դբօսցուցին , կերար , խմեցիր ,
հիմա ալ 15,000 զրշ . կուտան , գոհ ու շնորհակալ եղիր ,
ընդունէ՛ ու գնա : Բայց քանի որ չես հաճիր , իմ ե-
րեք ամսուան բանտարկութեանս համար օրական մէյմէկ
ոսկիէն՝ պէտք է վճարէք ինծի 90 ոսկի , 10 ոսկի ալ ա-
նոր շուքը՝ 100 ոսկի , 100 ոսկի ալ ձեր ձիերուն կերածին
փոխարէն՝ կ'ընէ 200 ոսկի . հի՛մա այս 200 ոսկին ցնծա՛
ու հեռացիր : » Թէմիր աղա շուրջը նայեցաւ ու դտաւ ինք-
զինքը շրջապատուած դաժանողէմ և սպառնալինուած կրտ-
րիճներէ . հասկցաւ իր ձախող վիճակը . « Փա՛փաղ էֆէն-
տի . քովս երեք ոսկիէն աւելի դրամ չունիմ » , ըսաւ Տէր
Օհանին , որ պահանջեց իրմէն գրեւ իսկոյն փաշային 200
ոսկի դրկել . « Աս ալ չէինք առնել ձեզմէն , բայց մեղք գոր-
ծած կ'ըլլանք . մենք քեզ պատուեցինք , դուք խորհե-

ցաք թէ մեր վախն էր պատճառը և ապերախտ գտնուեցաք . ուստի ձեր ձիերուն արուած գարիին ու խոտին գինը կը պահանջենք : » Թէմիր աղա ճարահատ , գրեց Մարաշ , որ շուտով 200 ոսկի գրկուի իբր փրկանք իր անձին : Զէյթունցիք զինքը իր 20 ձիաւորներով Սուրէնեան Մարտիրոս իշխանին բերդը տարին ու բանտարկեցին և փաշային գրուած նամակն ալ զինուորի մը հետ Մարաշ գրկուեցաւ անմիջապէս :

Նամակատար զինուորը երեք օրէն վերադարձաւ , փաշան զրկած էր 200 ոսկին . Տ . Յանն այդ գումարին կէսը Ս . Սարգիս եկեղեցիին նուիրեց , կէսն ալ ուղեց իշխաններուն տալ , բայց անոնք խնդրեցին որ իրեն պահէ :

Թէմիր աղա մեկնելէ առաջ , շուկային մէջ , հեծած իր ձին , մեծ բազմութեան մը առջեւ սա յայտարարութիւնը ըրաւ . « Պագընլը , աղալար , պէյլէր , պէն ալթմըշ եաշնատա պիր աաէմըմ . իկիրմի սիննիմաէ սիլքի աաքէրիյէ տախիլ օլմուշըմ . տէմէք գըրգ սէնէ օլընօր , պէօյլէ ֆըրսանդլըգ կէօրմէմիշ խտիմ . աշգ օլսուն սիզլէրէ մէկէր Զէյթուն . Զէյթուն տէրլէր իսէ , եուսուլաճագ պիր շէյ տէյիլ իմիշ , տալուլ իլէ կէլտիմ , սիւքիւթ կիտիեօրում : » Իշխանները խնդրեցին որ իրենց բարեւները հաղորդէ փաշային և ըսէ անոր , որ ուխտաւոր քահանայ մը բանտարկելը այդպէս չըլլար , այսպէս կ'ըլլայ վարպետութիւնը : Իսկ Տ . Յանն յանձնարարեց Թէմիր աղային իր կողմէն ըսել փաշային . « Թող մենէ հեռու պատի . Մարաշը իր զխուն նեղ կը բերենք , հա՛ , դուք ալ երթաք բարով : »

Տ . ՕՀԱՆ ԿԸ ՎԱԽՃԱՆԻ . — Տ . Յաննի քաջագործութիւններէն մէկ քանին , ինչպէս , Աղճատաղիի պատերազմին ունեցած մասնակցութիւնը , Թէճիրլիյիներու նւաճումը , Ահմէտ փաշան Մարաշի կառավարիչ հաստատելը , Ֆրնուզի Գայիշ Օլլուն ձերբակալելը , Կիւրինիյի Սէֆէրին առեւանգումը յաջողցնելը՝ արդէն իրենց կարգին պատմած ենք : Այս պատուական քահանան իր քաջութեան և հայրենասիրութեան հետ , էր նաև աղքատատէր

ու բարեգործ քանի մը տառնեակ մարդիկ իր ծախքով Երուսաղէմ ուխտի տարած է և վեց երիտասարդներ ամուսնացուցած, իր քսակը բաց էր հոն՝ ուր կարօտութիւն կար և իր ամբողջ կեանքը քաջագործութեան, բարեգործութեան, խոհեմութեան հիանալի պատկերաշարք մը կը ներկայացնէ և արժանաւորապէս իրաւունք ունի դատակից նկատուելու Ս. Ղեւոնդեանց անմահ կարգին, Տ. Օհան տպրեցաւ իբր գերազանցապէս տիպար քահանայ և Հայ մը, ան արդիւնաւորապէս դիտցաւ գործածել իր խաչն ու սուրը՝ իւրաքանչիւրը իր կարգին։ Թող հայ քահանաներն ու վարդապետներն առհասարակ, ամէն տեղ, Տէլիֆէշիչներ ըլլային և Հայը՝ ապահովաբար աշխարհապետներու չափով երթարկուէր։ Հարստանալու, ոսկի գիգելու ամէն դիւրութիւն ունենալով հանգերձ, (ինչ որ մեր կրկերին մեծագոյն մասին խոչարն ու երազն է եղած հաղուազիւտ բացառութիւններով) Տ. Օհան իր անձին համար ոչինչ չէ խորհած, իր ինչպէս ֆիզիքական ու հոգեկան ոյժերը, նոյնպէս և նիւթական կարեկիւթիւնները դրած էր ամբողջութեամբ ի սպաս իր հօտին, իր եկեղեցիին, իր Ազգին։ Վախճանած ատենը թողուց իր ետեւ երեք ձի, զէնքերը, ատեն մը միայն և բաւական ալ պարտք։ Տունը երկու մասի բաժնուելով արուեցաւ իր երկու հօրեղբորորդիներուն՝ Մ. Վահէսին և Մ. Թորոսին, պայմանաւ որ անոնք վճարեն Տ. Օհանի ձգած պարտքերը, ձիերը ծախուելով յատկացուեցան ծեր երէցկեանցը պէտքերուն ու ապրուստին, միայն զէնքերը յարմար դատուեցաւ յանձնել Մ. Թորոսին, որ հանդիսացաւ արժանաւոր յաջորդ մը մեծանուն հանգուցեալին, ձեռնադրուելով քահանայ և կոչուելով Տ. Յակոբ, որուն քաջութիւնը տեսանք արդէն Ազիզ փաշայի պատերազմին մէջ։

Երկար տարիներու ծանրութեան տակ առանց կըրած ըլլալու, այս սպիտակաւառ աղիօք պանծացեալ արի ու բարի ծերունին, 1863 ապրիլ 3ին, Աւագ շրեքշաբթի օր, երբ բոլորովին առողջ, փոքրիկ ծրար մը ձեռքը, ատեն

կը վերադառնար շուկայէն, կօշիկները հանած պահուն, յանկարծամահ եղաւ և աւանդեց իր հոգին Յաւիտենականին ձեռքը : Տ. Օհան, իր մղած ա՛յնքան կռիւներուն մէջ, երբե՛ք մահաւան տագնապը զգացած չլլալով, չզգացնաւ այս աշխարհէն բաժնուելու պահուն. ան մէկէն իր աչքերը բացաւ այն աշխարհին մէջ, որուն կը հաւատար, կը բաղձար և զոր կը քարոզէր եռանդով :

Աւագ հինգ շաբթի, Զէյթունի առաջնորդ Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոս կառարեց վերջին օծումը և Մեծ Հերոսին մարմինը ամփոփուեցաւ իր ջանքերով կառուցուած Ս. Սարգիս եկեղեցին, շքեղ հանդիսաւորութեամբ : Այդ օրը Զէյթունի մէջ չկար աչք մը որ չարտասուեր, չկար կուրծք մը որ չհառաչեր. ամէնքն ալ յանկարծակիի եկած էին. որովհետեւ Տ. Օհան Ծաղկաղարգի օրը պատարագ մատուցած էր, Աւագ երեքշաբթի իրիկուն Տասը Կոյսերու Աւետարանի կարդացեր և Աւագ չորեքշաբթի առաւօտ եկեղեցիին մէջ Մանկունքի Շարականը երգած էր ու ահա ժամը չորսը քառորդ անցած, մեկնած էր դէպի յաւիտենականութիւն . . . :

Տ. Օհանի ընտրած ու հեղինակած նշանաբանն էր՝ «գօռ պիղեֆսե» = ոյժը դաստակին մէջ, խօսքը : Իր սիրական մէկ սովորութիւնն էր նաև յաճախակի փիլոնին տակէն ձախ ձեռքը հանել, աջ ձեռքին միջնամատով ձախին դաստակը հարուածել ու ըսել. «Թէգէավիւրնէա հէօս է, Փէշէանէ հէօս է, Կէաթէօղիւկէօսնէա հէօս է, պատրիորքնէա հէօս է, արեւը ու լուսունկան տիսիր իմ իւր, աստղերը քանը՞ փարօ կ'առնում. (Թագաւորն ալ հոս է, փաշան ալ հոս է, կաթողիկոսն ալ հոս է, պատրիարքն ալ հոս է, արեն ու լուսինը տեսեր եմ որ, աստղերը քանի՞ փարայի կ'առնեմ :) Արեւը՝ Թագաւորը կ'ակնարկէր, լուսինը՝ պատրիարքը, աստղերն ալ Զէյթունի թշնամի երեւելիներն ու փաշաներն էին :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ. — Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ ձախակողմեան դասին հտեւը կը գտնուի Տ. Օհանի գերեզմա-

նը, ուր շրջանակի մէջ առնուելով պատէն կախուած է հետեւեալ Յիշատակարանը :

Գաւիթ բանաւոր գառանց Յիսուսի երկնաշէնս սաճար,
Յորում հրեղինաց ճախրեն, սրբանան զոռմարք գեղապար:
Սա արոռ վեհին, անեղ Աստուծոյ եւ զան գերափառ,
Որոյ ընդ ոսիւք նշողեն աստեղք, պաղպաջք վառ ի վառ:
Աս ճաճանցագեղ ըսիւիւն ծաւալի շող աստուածափայլ,
Յոյք ակնախրսիդ, ցայտեն մշտաբուռիս նրշող ոսկեփայլ:
Աս յահեղ որոս հընչե ի բոնքիւնս Անեղին բարբառ,
Դողան ի սարսուռ յօնիցն ի շարժիչ անմահից կաճառ:
Զայս շէնն անմասոյց, յորում մահացուաց ոսից զարշապար,
Կառոյց Տէր Յովհան յանուն Ս. Սարգսի արհւոյն փաշափառ,
Դռն՝, Դռն նահասակ, մասիր ի խնծիդ յայս վայր արբափայր,
Մաղթել ի Ս. բեւ զայս բազկասարած առ Էնն ինքնակալ:
Այք իւր յառեացին միշտ ի փոյդ հեզիկ աղերս ոգեապառ,
Յօղել շինողիս յանձըն սրբասունն շաղ փաղցրածաւալ:
Եւ զորդին իւր Տէր զմահիսեալ Սարգիս արքոյդ փաշափառ,
Զոր մահունն մանգաղ արկ կործան, յիշեալ յաղին փափկափայր*.
Եւ զմայր սորին Մարգրիտ Տիկնուհին, համեաւ եւ խոնարհ,**
Ըսիւիւն ի սիրտ անասակ գինեաւ անմահիդ հեղեալ:
Մինչ շիրք անասակ արեան Յիսուսի սուրբ խաչաչարչար,
Հեղանի ի սուրբ սրկիհ յողջակեզ ի սեղան արկեալ:
Հնչեացե փաղցրիկ ի շիրիւն նուագ յաղամանդ կիւրառ,
Անմահ մնացե յիշասակ սորա ի սապակ խոնարհ:

Յամի Տեառն 1829 Յունուար 1

Տ. Օհանի մահուան վրայ, Մըղաղարկ Դարապալեան
անուն, բնիկ Զէյթունցիէ մը, յօրինուած Տաւրանին է հե-
տագան, զոր Տիար Կարապետ Տ. Յակոբեան՝ յիշողութեամբ
գրած է, մոռցուած բառեր կամ տողեր իր կողմէն աւել-
ցնելով:

(*) Կ'ակնարկէ Տ. Օհանի զաւկին մահը՝ Աղճատաղիի պատերազ-
մին մէջ:

(**) Տ. Օհանի կինը Անազոն, երէցկին եղած ատեն, ըստ սովորու-
թեան՝ Մարգարիտ անուանուեցաւ:

ՏԷԼԻ ՔԵՇԻՇԸՆ ՏԱՍԹԱՆԸ

Հա՛նը պիգիմ սեփեթ գուշըն աշաւի
Պաշընըզն թաճը , զոր Տեշի Քեշիշ ,
Սանֆի պու Զեյթունըն պեյի , վաշիւսի ,
Գահրիման սեւսարը զոր Տեշի Քեշիշ :

Իսմի վե շեհրեթի Տ . Օհան իսի ,
Գըլըճ գուշանըրսը զումանսան կիպի ,
Զեյթուն պիւֆիւնընիս պիր սիյեճ իսի ,
Աշեմե սեփիւշիւ զոր Տեշի Քեշիշ :

Ինճիլի էլինիսե օգուր , եազարսի ,
Գափկայա կիրիւնճե թապուր պօզարսի ,
Միլլեթ իշիւն ճանը փեսա եսերսի ,
Զեյթունըն փեմահը զոր Տեշի Քեշիշ :

Պաղսաւ չեղերիւնիսե օշը պիւնպաշի ,
Աշեմ պիլիր պեօյի Տեշի Քեշիշի ,
Փաշիշահ չըրաղը պիր սեփեթ գուշի ,
Ուշըն էշեմ կիթսի զոր Տեշի Քեշիշ :

Սուլթան Մահմուտ Խանա սուլեմն ճիւղը
Աշը անսան Պերաթ վե իմթիյազը
Իսթամպօլ իշինիսե երմեմի գըզը
Եհսիրեմն գուրթարան զոր Տեշի Քեշիշ :

Եափսըրսը վազըփը էյլեթի պիւնա ,
Մեմն էյլեթի Խըսրեկըզ իւմթինե .
Օսալար շեմեթսի վերսի իսանե
Վազըփըն վեֆիլի զոր Տեշի Քեշիշ :

Իսեմն աշիրեթլերի իսֆեմն էյլեթի
Նիշե դարիպ սիշասընա կեօնեթի .

Գօճա Աղճասաղսա եալրու իթիրսի ,
Ասաշէթ եօրունա գօր Տէլի Քէշիշ :

Մըսըր փաշիսինէ գարշըյա փարսը ,
Իպրահիմ փաշասան գըլըճ պաղասը ,
Զէյթունա Միւսէլլիմ թայեին օրունսը ,
Բուխասթը ազիմ գօր Տէլի Քէշիշ :

Աշիւմ նազար գըլար իսի իսմինէ ,
Գըլըճը չեֆեր'սի ֆենսի խասմինէ ,
Ճանը թէսլիմ էթսի այեագ իւսթիւնէ ,
Տիւնեայի տէլիշսի գօր Տէլի Քէշիշ :

Հագգըն իրասէթի ֆի իճրա օշոն
Աշիւմ ֆենսի իշիւն դամ իշէ տօշոն .
Նասսօ օշոն եերինէ համիսի օղոն ,
Շիւմսի ախիրէթսէ տըր գօր Տէլի Քէշիշ :

Օճաղընա կէլիւր սի տէլի տիւֆանէ ,
Օգուր , եազար տօնտէրիւր սի շահինէ .
Քերամէթ օճաղընսան ֆենսի պեհանէ ,
Զասկէան տօյունսան գօր Տէլի Քէշիշ :

Հէր նէ տէրսէն ճիւսաղընա եագըշըր ,
Հիւնէտար կիսլի պէյլիւր իշէ քօգուշըր ,
Հէր ֆօշէտէն միսափիւրլիւր ազըշըր ,
Իֆրամընա եալմուգ գօր Տէլի Քէշիշ :

Ղարապաշ օղունմ տէր , էյլէսի զէրեաս ,
Նէ' մուքլու ճանընա , օշուն փիւր րահմէթ .
Խայրը շէրինտէն չօգ գազանսը ճէննէթ ,
Նամը թէփարիթսէ գօր Տէլի Քէշիշ :

Տէլի Քէշիշի մահը թէն իսկապէս ծանր հարուած մըն

էր Չէյթուէի համար, բայց սրտապնդող պարագան այն էր, որ իր երկար տարիներու քաջութիւնները շատերու օրինակ եղած էին ու Չէյթուէի յառաջացած՝ անվեհերութեան, խիզախութեան և ինքնապաշտպանութեան մէջ մանաւանդ պարտուողներէ խլուած աւարներով ալ հարըստացած էին: Բարոյական ու ֆիզիզական կորովին, երբ կը միանան տնտեսական ու նիւթական նպաստաւոր պայմաններ, յայտնի է թէ, այդ հանգամանքներուն տակ ապրող ժողովուրդ մը՝ առիւծներ կ'արտադրէ. մինչդեռ ընդհակառակը, աղքատութիւնն ու թշուառութիւնը կուգան յաճախ ջլատել մարդոց բազուկներուն ոյժն ալ, սրտին արիւթիւնն ալ: Այս իսկ խորհրդով չէ՞ր միթէ, որ դիւահանձարն Համիտ, իրեն սեւեռակէտ ընտրած էր անսպառ ու նորանոր հարկերով քամել Հայուն քսակը, ճամբորդութիւնները արգիլելով կտրել ի սպառ շահու աղբիւրները և ընդհանուր կոտորածներուն զուգընթացօրէն՝ հրդեհել, աւարառութեան ենթարկել Հայերու բնակարաններն, որպէսզի ջարդերէն ազատուողներն ալ, մերկ ու անօթի, փոխանակ ազատութեան վրայ մտածելու, հացի և ապրելու վրայ մտածեն, մուրալու և օտարին նպաստով ապրելու նուաստութեան ենթարկուին: Միայն չկրցաւ Կարմիր Սուլթանը խորհիլ թէ, բնաջնջումի իր այդ քաղաքականութիւնը ծնունդ պիտի տար միւսնոյն ատեն Կարմիր Յեղափոխութեան . . . :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱՒԻԹ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Բնիկ Խարբերդցի, Առաքել անուն ոստայնանկ մը՝ 1826 ին թողլով իր ծննդավայրը՝ Մարաշ կուգայ հաստատուիլ, ուր կը շարունակէ իր արհեստը և կը նշանուի քաղաքին Ս. Աստուածածին եկեղեցոյ Աւագ քահանայ Տ. Դաւիթի աղջկան հետ: Պատկադրութեան օրը, հարսանեկան թափօրը երբ եկեղեցիէն սուն կը դառնար, թուրք մը կը մօտենայ փեսային ու վար ձգելով ձեռքին մօմը՝ կը մարէ. հարսնեօրները կը զայրանան և պատուական տիոց մը կուտան այդ անկարգ սրիկային, որ խկոյն ի նպաստ իրեն մէկ երկու սուտ վկաներ կը պատրաստէ և բողոք կուտայ կառավարութեան, իբր թէ անմեղ տեղը՝ Հոյերը զինք ծեծեր են ու փեսան ալ հայհոյեր է իր կրօնքին. դատաւորը առանց իրողութիւնը ըստուգելու՝ կը բանտարկէ Առաքելը, վճիռ արձակելով որ կամ կրօնաւիժի ըլլայ և կամ լեզուն կտրուի. սակայն Տ. Դաւիթին կողմէն տրուած հազար զրուշի (որ այն ատենը շատ մեծ գումար մը կը համարուէր) կաշառքը կ'ազատէ Առաքելը վճռուած պատիժէն: Հետաքրքրական է կաշառուած դատաւորին հետեւեալ տրամաբանութիւնը, որուն համեմատ Առաքել ազատ կ'արձակուի: «Կեամբուր քեաֆիր տէմէք տիր. քեաֆիր իսէ հիչ պիր վագըթ քիւֆիւրտէն խալլ օլմազ» որով անհաւատի մը հայհոյութիւնը ինքնին զուրկ կը նկատուի կարեւորութենէ: Առաքել նոյն օրն իսկ բարեկամներու խորհրդով, այլեւս վատնդաւոր կը գտնէ Մարաշ մնալը ու կը փախչի Ջէյթուն և իրօք, այդ դատավարութենէն օր մը վերջ, երբ թուրքերը կ'իմանան դատաւորին վերջին վճիռը, զայրացած կըսկսին Առաքելը փնտռել, բայց երբ կը հասկնան, որ Ջէյթուն ապաստանած է ան՝ կը հանդարտին: Ջէյթունցի ջորեպաններ Առաքելին կինն ալ կը փոխադրին Մարաշէն և նորապսակ ամուլը համբուաւոր Տէլի Քէշիշին

խնամոց սակ իր բնակութիւնը կը հաստատէ Զէյթունի Գարկիար թաղին մէջ :

Տարի մը վերջ , 1828ին , Առաքել մանչ զաւակ մը կ'ունենայ , զոր Տ . Օհան մկրտելով կ'անուանէ իր եկեղեցին անուանով՝ Սարգիս . նորածինին մայրը ծննդարեւութենէն երկու շաբաթ ետքը կը մեռնի ու քիչ ատենէն Առաքել երկրորդ անգամ կ'ամուսնանայ Զէյթունցի Անազոն անուն այրի կնոջ մը հետ , որմէ ետ մանչ զաւակ մը կ'ունենայ , զոր կ'անուանեն Դաւիթ : Առաքել իր որդի Սարգիսին՝ ստէպ Սարբերդի սովորութեան համեմատ «տղայ , Սարգիս» անունները կուտար , ուստի Զէյթունիք սկսան զայդ մակդիրի տեղ գործածել եւ փոխանակ լոկ Սարգիսի , Տղայ-Սարգիս կոչել Առաքելի մայրազուրկ զաւակը :

Առաքել երկար չապրեցաւ . Զէյթուն հաստատուելէն երեք տարի վերջ մեռաւ ան : Այն տակն Զէյթունի մէջ տակաւին դպրոց չկար եւ Տղայ-Սարգիս թէեւ 16-17 տարեկան , Զէյթունի թաղերուն մէջ կը թափառէր անուս եւ անգործ , հոս հոն չարութիւններ կ'ընէր ու ասոր անոր տունը կը կշտացնէր փորը : Օր մը , Տղայ-Սարգիս պարտէզ մը կը մանէ ու թթենիի մը վրայ կ'ենէ թութ ուտելու . պարտէզին տէրը՝ Տարախճեան Վարդեմար՝ վրայ կը հասնի եւ Տղայ-Սարգիս խոյս տալու համար ինքզինքը աճապարանքով վար կը նետէ ծառէն , բայց ծանրապէս կը վիրաւորուի սրունքէն . տանտիրուհին կ'արգահատի այդ որդի սղուն եւ իր տունը տանելով կը խնամէ զայն , սակայն Տղայ-Սարգիս այդ անկումին հետեւանքով կաղ մընաց անուհետեւ :

Երբ Գառնեցի Յովհաննէս վարդապետին նախաձեռնութեամբ աւաջին անգամ դպրոց բացուեցաւ Զէյթունի մէջ , Տղայ-Սարգիս դճնապան կարգուեցաւ նորաբաց դպրոցին եւ տարուան մը մէջ վարժուեցաւ բաւական կարգալ , գրելու : Նոյն ժամանակ Երուսաղէմէն Զէյթուն դարձող Զմիւռնիացի ազնիւ ուխտաւոր մը , համակրելով Տղայ-Սարգիսին ընդունակութեան , իր պաշտպանութեան

ներքե առաւ և Զմիւռնիա տանելով Մեսրոպեան վարժարանը դրաւ . Տղայ-Սարգիս հոն վեց տարի շարունակեց իր ուսումը և ընթացաւարտի վկայական ստացաւ :

Սերաստիացի վաճառական մը Զմիւռնիա կ'երթայ առեւտրական գործով և տեղւոյն վարժարաններուն բարեկարգ վիճակը տեսնելով , կը խնդրէ որ իր քաղաքին համար կարող ուսուցիչ մը ցոյց տրուի իրեն . Զէյթունցի Պարոն Սարգիսը կը մասնանշուի և վաճառական զոյն իրեն հետ Սերաստիա կը տանի , ուր հայերենի ուսուցիչ կը կարգուի :

Տղայ-Սարգիս որ վկայական առնելէ վերջ Պարոն Սարգիս եղած էր , հիմա ալ եղաւ Պատուելի Սարգիս և քիչ ատենի մէջ մեծ ժողովրդականութիւն շահեցաւ ու սիրելի դարձաւ բոլոր Սերաստիացիներուն . իր երկու պաշտօնակիցներուն՝ Վարդան և Մանուկ պատուելիներուն հետ համերաշխ գործակցութեամբ մեծ մղում յաջողեցաւ ապրիլական գործին , այնպէս որ Եօզղատ ու Կեսարիա իսկ օրինակ առնելով Սերաստիայէն , սկսան հոգ տանել իրենց վարժարաններուն բարեկարգութեան : Պատուելի Սարգիս հիմնեց Սենեքերիմեան շնկերութիւնը , լսարան մը բացաւ և իր եռանդուն ատենախօսութիւններով արծարծեց ուսմունքի սէրը ժողովուրդին մէջ : Իր պաշտօնավարութեան օրով , Սերաստիայի աղգային վարժարանէն ելնող ընթացաւարտները կարեւոր դիրքերու տէր մարդիկ եղան , ու մանք հեռագրական պաշտօնայ , ոմանք վաճառական , բժիշկ ու եկեղեցական , օգտակար հանրութեան և պատուարեք իրենց ժրջան դաստիարակին :

Պատուելի Սարգիսի համբաւը հասաւ մինչև Զէյթուն . Առաջնորդը՝ Յովհաննէս Կալիսկոպոս Էօքսիւղեան , առաջարկեց Տարախճեան Վարդեվար աղային՝ Սերաստիա երթալ և իր երբեմնի որդեգիր Տղայ-Սարգիսը Զէյթուն բերել . նամակով մըն ալ խնդրեց Սերաստիայի Առաջնորդ Կարապետ Կալիսկոպոսէն և տեղւոյն երեւելիներէն , որ հաճին անպատճառ Սարգիս պատուելին Զէյթուն դնել . Սե-

բաստիապիք մեծ դժուարութեամբ կարելի եղաւ համոզել
որ զրկուին իրենց սիրելի Պատուելիէն , զոր մեծ բազմութեամբ քաղաքէն մինչև Գարատաշար թէփէսի ըսուած տեղը
ճամբու դրին վերջապէս՝ իր հայրագիրին՝ Վարդեվար
աղային հետ :

Անանիա առաքեալի տօնախմբութեան օրը , վաճառին
մէջ պատուելի Սարգիս եռանդնալից քարոզ մը տուաւ
Զէյթունցիներուն , որ խորունկ տպաւորութիւն մը ըրաւ
յոգնախուռն ունկնդիրներուն վրայ . ժողովուրդը փափաքեցաւ
որ այդ իմաստուն պատուելին ստանձնէ Զէյթունի
վարժարանին ղեկը . սակայն եպիսկոպոսը , որ իր կարգին ,
չատ զգածուած էր անոր պերճիմաստ ճառէն , յայտնեց
ժողովուրդին թէ ինքը Պոլիսէն ուսուցիչներ բերել
պիտի տայ վարժարանին համար , իսկ Սարգիս պատուելիին
նման գերզգօն մէկը , կ'ուզէ վարդապետ ձեռնադրուել .
եպիսկոպոսը ըսաւ . « Մեր եկեղեցւոյ օրէնքը չի թոյլատրեր
որ կաղ մարդ մը ձեռնադրութիւն ընդունի , բայց
այդ մեղքը ես իմ վրաս կ'առնեմ » : Քիչ յետոյ , Ս . Աստուածածին
վաճառին մէջ պատուելի Սարգիս՝ նախ սարկաւադ
և յետոյ վարդապետ ձեռնադրուեցաւ Վարդան անունով ,
երեսնամեայ հասակին մէջ :

Տարի մը վերջ Դաւիթ վարդապետ ծայրագոյն առտիճանը
ստացաւ Յովհաննէս եպիսկոպոսէն և Զէյթուն գալով իր
անդրանիկ քարոզը տուաւ Ս . Լուսաւորիչ եկեղեցիին
մէջ , բնաբան ունենալով Աւետարանի « բռունք
զօրաւորք յափշտակին զարքայութիւն երկնից » խօսքը .
հայրենասէր վարդապետը իր այդ կրակոտ բեմախօսութեամբ
թելադրեց Զէյթունցիները որ պահեն իրենց քաջութիւնը
և բացատրեց թէ , զէնքով ու զօրութեամբ կրնան
միայն պահել իրենց կրօնքը , եկեղեցին և ազգութիւնը .
պատմական օրինակներով փաստաբանեց զէնքին
անհրաժեշտութիւնը՝ Հայուն գոյութիւնը պահպանելու համար .
եզրակացուց թէ , մեղք չէ երբեք սպաննել մէկը ,
որ կըսպառնայ իրենց կրօնքին , պատիւին և կը կապտէ

դիրենք իրենց ազատութենէն :

Դաւիթ Ծ . վարդապետ ամբողջ տարի մը կեցաւ Ջէյթուէն և ամէն կիւրակէ յաջորդաբար կը քարոզէր և կեղեցիներուն մէջ , ունենալով միշտ հիացող ունկնդիրներու խումբ մագմութիւն մը :

Եպիսկոպոսը ապա «գաղափարական շրջիկ քարոզիչ»ի անունով հրաման տուաւ Դաւիթ Ծ . վարդապետին , կտրիճ Ջէյթուէնցիի մը ընկերակցութեամբ ու զինուած , շրջիլ քաղաքէ քաղաք , գիւղէ գիւղ և ոգեւորել ժողովուրդը անվեհերութեամբ ու ինքնաձանաչութեամբ , արթնցնելով անոր սրտին մէջ գիտակցութեան ոգին և արծարծելով ազատութեան սէրը :

Եգեսիացի Յակոբ Եպիսկոպոսին առաջնորդութեան օրով , Դաւիթ վարդապետ Զատկական տօնին Հալէպ կը գտնուի և թոյլատուութիւն կը ստանայ Ս . Յարութեան առաւօտուն քարոզ խօսելու . ուշագրաւ են արիասիրտ վարդապետին սա խօսքերը . «1800 այսքան տարիներէ ի վեր քրիստոնեայ եկեղեցիներու մէջ Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց աղաղակը կը թնդացնէ առճարներուն կամարները . Քրիստոս իր աստուածային զօրութեամբ կրցաւ փշրել մահուան կապանքները և յարութիւն առնել մենք որ 500 տարիներէ ի վեր կենդանի մեռեալներ ենք և կաշկանդուած գերութեան շղթաներով , ե՞րբ պիտի յարութիւն առնենք և մինչեւ ե՞րբ պիտի խորդանք Յովնանու քունով . մենք ալ մեր բազուկին զօրութեամբ պէտք է որ ջախջախենք բռնապետութեան անարգ լուծը և ազատութեան մէջ յարութիւն առնենք . և եթէ այսօր մենք կ'ուրախանանք տօնելով Քրիստոսի Յարութիւնը , ան ալ պիտի ուրախանայ մեր յարութիւնը տեսնելով . . . » :

Այս ազատաշունչ քարոզին տպաւորութիւնը շատ մեծ եղաւ . Հալէպի ազգայիները խնդրեցին որ վարդապետը իրենց մօտ մնայ , ան բացատրեց իր ազատութեան աւետարանիչի պաշտօնը . «Ես պարտաւոր եմ շրջիլ ամէն տեղ ու քարոզել Հայուն պարտականութիւնը» . ընդունեց

տակայն պատարագելու և քարոզ մըն ալ տալու թա-
խանձանքը . Չատկական մեռելոցի օրուան իր այդ քա-
րոզին մէջ ալ հիանալի կերպով բացատրեց թէ՛ մեռեալ-
ները հրեշտակներու , իսկ Հայերը հոգեւոր հովիւներուն
փողահարութեամբ պիտի արթննան իրենց խոր քունէն
և յարութիւն առնեն :

Դաւիթ վարդապետ անխոնջ իր ստանձնած պաշտօ-
նին մէջ , իր կեանքը անցուց տառնեակ մը տարիներու
ընթացքի . մէջ չըջելով զանազան քաղաքներ , ինչպէս՝
Կիլիկիոյ սահմանին մէջ Փայաս , Պէլլան , Անտիոք , Սու-
էյտիա , Քիլիս , Այնթապ , Եդեսիա և մինչեւ Սեբաստիոյ
կուսակալութեան այլեւայլ քաղաքները , ամէն տեղ կը
սփռէր ոգեւորութիւն և կը գտնէր սիրաջերմ ընդունե-
լութիւն : 1875ին Դաւիթ վարդապետ կեքեց իր մահկա-
նացուն Վէզիր Քէօփրիւի մէջ 47 տարեկան , դեռ երի-
տասարդ հասակին , ու մեծ հանդիսաւորութեամբ թաղ-
ուեցաւ հոն՝ եկեղեցիին գաւիթը , իր մահը թէ Չէյթուն-
ցիներուն և թէ բոլոր զինքը տեսնող ու լսողներուն
խորունկ կսկիծ պատճառեց :

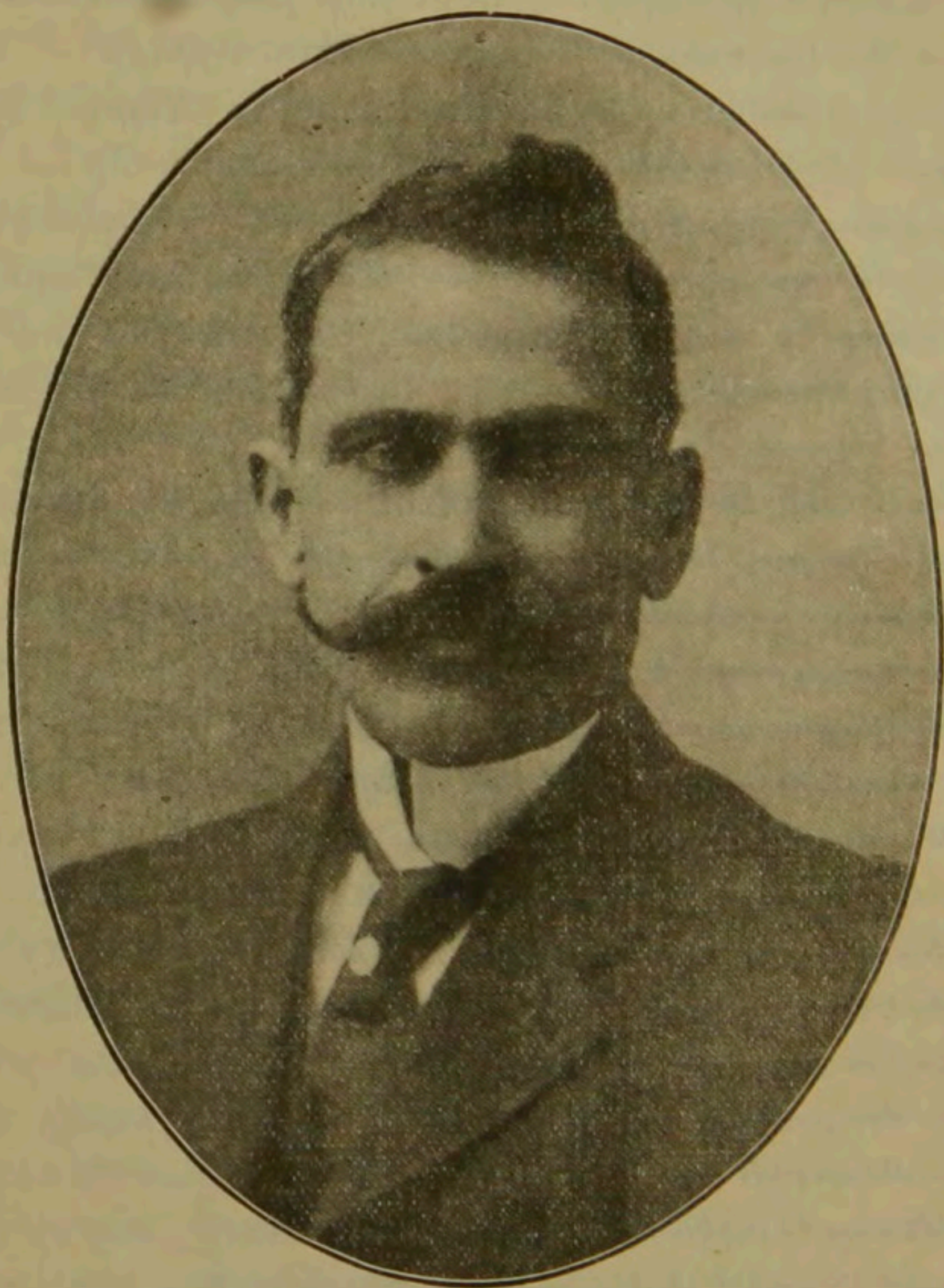
Դաւիթ վարդապետ ունէր աշխատասիրութիւն մը
անտիպ՝ Կիլիկիոյ տեղագրութեան վերաբերեալ , որ
Չէյթունի մեծ հրդեհին իր բոլոր միւս գրութիւններուն
հետ հրոյ ճարակ եղաւ դժբախտաբար :

Դաւիթ վարդապետ իր ուղեւորութեան միջոցին եր-
բեմն Չէյթուն կ'այցելէր , ուր կը մնար կարճ ժամանակ
մը . այդ ատենները փոխանակ վանքը հիւրընկալուելու ,
կը սիրէր բնակիլ իր եղբօրը՝ համանուն Դաւիթին տունը
որ դրացի էր Կարապետ Տ . Յակոբեանին , սա քաղցրա-
ձայն պատանեա կ'մըն էր և Դաւիթ վարդապետ միշտ
իւր քով տանելով զայն , « Քաղցր հայրենեաց աղատու-
թեան համար » երգը երգել կուտար , երգ մը , որուն ար-
դէն նուիրուած էր ազնիւ վարդապետին ամբողջ կեան-
քը : Վարդապետը քակել տուաւ իր եղբօրը անշուք բը-
նակարանը և վայելուչ ու ճաշակաւոր տուն մը շինուե-

յաւ իր ծախքով . բայց վարդապետին վախճանելէն յետոյ , եղբայրը՝ Դաւիթ շա՛տ թշուառ վիճակ մը ունեցաւ . այս մարդը հակառակ իր եղբօր ճարտարութեան , վերջին տատիճան պարզամիտ , անընտել և անժողովրդական կեանք մը կ'ապրէր : Զէյթունի մեծ հրդեհին , երբ Թաւազի Քերովրէ Էֆ. Գույումճեան նպաստ բաշխելու պաշտօնով Զէյթուն եկաւ , հիւրասիրուեցաւ Կ . Տ . Յակոբեանէն՝ որուն տունը այրած չէր և որ գործակատար եղաւ Գույումճեանին . այդ ժամանակ Կ . Տ . Յակոբեանի խնդրանքով Դաւիթ վարդապետի եղբայրը՝ Դաւիթ, Զէյթունի Հ . Միաց . Ընկերութեանց վարժարանին տնտես կարգուեցաւ և այդ պաշտօնին մէջ մնաց մինչեւ իր մահը :

Դաւիթ վարդապետ իր կարճատե կեանքին մէջ անձնուէր ու ճշմարիտ յեղափոխականի մը տիպարը հանդիսացած և իր հայրենավառ զգացումներով ու քարոզներով Կիլիկիոյ սահմանին մէջ ու անկէ դուրս , ժողովուրդը հրահրած ու արթնցուցած ըլլալուն համար , կ'արժէ որ տնտեսական իր յիշատակը և երախտագիտութեամբ յիշուի յաւէտ այն ժողովուրդէն՝ որուն համար ապրեցաւ , շնչեց ու գործեց :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

Ծնունդը եւ մանկութիւնը. — Կ. Տ. Յակոբեանի Կե-
տարիայ մեջ. — Սամսոն երթալը եւ հայրենիք վերադարձը. —
Պոլիս կ'երթայ եւ վերադարձին կ'ամուսնանայ. — Տեճեա-
նի սպանութիւնը. — Տ. Յակոբեան 95ի կոիւնտերու մեջ. —
Թե ի նշախ շահեցաւ հիւպատոսներու համակրութիւնը. —
Տ. Յակոբեանի կնոջ մահը. — Տ. Յակոբեանի մեկնումը

Զեյթունեն.— Տ. Յակոբեան Լոնսոնի մեջ.— Տ. Յակոբեան Ամերիկա կը մեկնի.— Որքանոցի քացման ձեռնարկներ.— Տ. Յակոբեանի Գանասա ուղեւորութիւնը.— Վերադարձը Ամերիկա.— Երկու օրիորդներու Զեյթուն զրկուիլը.— Տ. Յակոբեանի երկրորդ ամուսնութիւնը.— Տ. Յակոբեան Պերշինի մեջ (Գանասա).— Թե ի՛նչպէս դրամասան մեջ պաշտօն ստանձնեց.— Տ. Յակոբեանի ամուսնալուծութիւնը.— Տ. Յակոբեան՝ Օսմ. Սահմանադրութեան հոշակումեն յետոյ.— Տ. Յակոբեանի վերջին ձեռնարկը :

ԾՆՈՒՆԴԸ ԵՒ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ.— Տէլի Քէշիշի վախճանելէն ետքը, Ս. Սարգիս եկեղեցիին քահանայ ձեռնադրուեցաւ մեծանուն հանգուցեալին հօրեղբօրորդին Տ. Յակոբ, յանգուգն և հայրենասէր մարդ մը, որ ինչպէս պատմեցինք, պատերազմի մէջ զարնուած էր ծունկէն և Ազիզ փաշայի պարտութենէն յետոյ, ծպտուած, ցուպ ի ձեռին, հետիոտն համարձակեցաւ պատգամաւոր երթալ Պոլիս :

Տ. Յակոբ Տէլի Քէշիշէն ժառանգած տանը մէջ ունեցած է վեց զաւակ, Մարիամ, Մկրտիչ, Յովհաննէս, Կարապետ և Զարուհի. Մկրտիչ իր ծնողաց կենդանութեան ատեն մեռաւ երկու տասուան ամուսնացած վիճակի մէջ, յետոյ մեռաւ Մարիամ, հոյնպէս ամուսնացած. Ստեփան եւս մեռաւ ծաղկահասակ, իսկ Յովհաննէս քանի մը տարի առաջ կնքած է մահկանացուն. ներկայիս կ'ապրին, Զարուհի՝ Զէյթունի մէջ և Կարապետ՝ Գանատայի Պէրլին քաղաքը :

Կարապետ ծնաւ 1862ին, իր մանկութեան ատեն արդէն ցոյց կուտար իր անձին վրայ վառվռունութիւն, հետաքրքիր ոգի, անիկա դիւրաշարժ ու հնարամիտ տղեկ մըն էր. լարուած ուշադրութեամբ ու մեծաբայ աչքերով մտիկ կ'ընէր Զէյթունի անցեալ փառքերուն պատմութիւնները, մանաւանդ Տէլի Քէշիշի սխրագործութիւնները կը փոթորկէին իր աղու հոգին. չէ՞ որ ինքն ալ այդ պան-

ծալի հերոսին արիւնք կը կրէր իր երակներուն մէջ . կը ջանար գոց սորվիլ Տէլի Քէշիշի ճասթանին և երգել : Նոյն ատենները Եգիպտոսի Նուպարեան գերդաստանի կողմէն Չէյթուէնի չորս թաղերուն մէջ մէյմէկ ծաղկոյնէր բացուեցան . նորութիւն մըն էր այդ , որովհետեւ մինչև այդ ժամանակ քահանաներու զաւակները գրել , կարդալ կը սորվէին , ապագային քահանայ ձեռնադրուելու համար . սակայն ժողովուրդը անհոգ ու անտարբեր կը գտնուէր կրթութեան հանդէպ : Ս . Սարգիսի թաղին մէջ բացուած դպրոցը օգնական-դասատուի պաշտօնը յանձնուած էր Կարապետին եղբորը՝ Մկրտիչին , որուն մօտ սկսաւ սորվիլ այրբէնգիմը :

Տիգրանակերտէն Մկրտիչ Տիգրանեան անուն վարդապետ մը եկաւ Չէյթուէն և ուղեց քանի մը պատանիներ Պոլիս տանիլ դպրոց դնելու համար . Տ . Յակոբ թէեւ ինքը անուս , բայց ուսումնասէր քահանայ մըն էր , ուստի Յովհաննէս զաւակը՝ ուրիշ վեց Չէյթուէնցի տղաքներու հետ դրկեց Պոլիս . դժբախտաբար տարի մը վերջ իր Մրկրտիչ զաւակին մահուան վրայ , չդիմանալով երէցկնոջը թախանձանքին , Յովհաննէսը ընտանեկան յարկը վերադարձուց և 1872ին ուխտի երթալով Երուսաղէմ , հետն առաւ Կարապետը՝ նորաբաց ժառանգաւորաց վարժարանը դնելու նպատակաւ . հակառակ Տ . Յակոբի աղաչանքներուն , Եսայի պատրիարք չընդունեց Կարապետը , առարկելով դպրոցին պիւստճէի անմերտ վիճակը . Կարապետ իր ծնողաց հետ Չէյթուէն վերադարձաւ կրկին և իր թաղին դպրոցին մէջ շարունակեց ուսումը , ընչաչով կանոնաւոր փոխառաց մը եկեղեցիին :

Պատանի Կարապետ կը զգար կառավարութեան ճշնշումներն ու իր սիրտը արդէն իսկ լեցուած էր դառնութեամբ և ատելութիւնով . Չէյթուէնցիք տուրքերու ծանրութեան տակ կը կեղեքուէին . շատ տուներ ալքատացած , վրէժխնդրութեամբ լեցուած , ապստամբող խմբակներ կազմեր էին ու ի հարկին կ'ապատտանէին լեռները :

Կառավարութիւնը թէև յաջողած էր Չէյթունցիներէն փոքրամասնութեան մը սիրտը դրաւել, ցոյց տալով անոնց շահու աղբիւրներ, ինչպէս՝ տաճանորդի գործ, զանազան պաշտօններ, խաղի հողերու վաճառում և այլն, բայց մեծագոյն մասը անհաշտ կը մնար հանդէպ կառավարութեան և Տ. Յակոբին տունն ալ այդ կարգին կը վերաբերէր։ Այդ միջոցին՝ Տ. Յակոբ վախճանեցաւ և քիչ վերջն ալ ելէցկիւնը գնաց միանալ իր ամուսնոյն. Կարապետ որբ մնաց իր մեծ եղբոր խնամքին տակ և սկսաւ աշակերտիլ Միայ. Ընկերութեանց 1880ին Չէյթունի մէջ Յակոբ Էֆ. Ալլահվէրտեանի ձեռքով բացած վարժարանին մէջ։ Հոգեւորս Տ. Յակոբէն ժառանգեր էին տուն մը, լաւ այգի մը, պարտէզ, քանի մը արտավար տարածութեամբ հող, ձի մը և բաւական արժէքաւոր կահկարասիներ. սակայն կառավարութեան ճնշումներուն տակ հետզհետէ քանի մը տարուան մէջ այդ ամէնքը ծախուած, և ձեռքէ ելած էին ու ձին ալ վերածուած էր փոքրիկ սև իշուկի մը, որով Կարապետ անտառէն փոյտ կը կրէր ծախելու համար և աշնան այգեկութին ալ մօտակայ գիւղերը խաղող կը տանէր Չէրքէզներուն վաճառելու և ցորենի հետ փոխանակելու. յանդուգն տղայ մըն էր Կարապետ. երբեմն ճամբան իր ընկերներուն հետ կը հանդիպէր Չէրքէզներու, որոնք խաղողները յափշտակել կ'ուզէին. Կարապետ կ'ընդգիմանար և վէճի կը բռնուէր անոնց հետ, մինչդեռ իրմէ աւելի հասակաւոր տղաքներ համակերպութեամբ կը ջանային վէճը դադրեցնել։ Կարապետ յանդգնութեան հաւատարմութեամբ նաեւ խորամանկութիւն. Պապիկ փաշայի խընդիրը երբ վերջացաւ, թուրք բանակը Չէյթունէն տեղափոխուելու համար, բեռնակիր կենդանիներու պէտքն ունէր, և բաւականաչափ ջորիներ չգտնուելով, զօրքերն ըսկսան Չէյթունի էջերն ալ հաւաքել. իշապանները առհասարակ պատանիներ էին, որ չհամարձակեցան իրենց էջերուն հետ երթալ զինուորներուն մէջ, և անոնց խնամքին յանձնուեցան կենդանիները. Կարապետ չա'տ կը սիրէր իր

էշը ու չուղեց զատուիլ անկէ, միաժամանակ էշն աղա-
տելու ծրագիր մը պատրաստելով մտքին մէջ. թաղին ամ-
բողջ էշերը կը հաւաքուէին հրապարակի մը վրայ, զին-
ուորներու հակողութեամբ. մութը կոխեց, զիշեր եղաւ,
էշերը սկսան քշել Ձէյթունի նեղ ու մութ, օձապառլա փո-
ղոցներուն մէջ. Կարապետ այդ պահուն տէր չունեցող սև
էշ մըն ալ իր տռջև խառնել յաջողած էր. մէկ երկու փո-
ղոց անցնելէ վերջ, իր էշը մութ անկիւն մը ամրապէս
կապեց առանց նշմարուելու և իսկոյն սկսաւ քշել միւս
էշը և ընկերանալ զօրքերուն. երբ դուրս պիտի ելնէին
քաղաքէն, կամացուկ մը թողուց այդ իշուն պոչը և անե-
րեւոյթացաւ. հասնելով իր սեպհական իշուն քով գտաւ
զայն ապահով և տարաւ ուրիշ տեղ մը կապեց. առաւօ-
տուն արդէն ո՛չ բանակ մնացած էր Ձէյթունի մէջ, ո՛չ
ալ էշ փնտռող ոստիկաններ կը գտնուէին: Կարապետին
այս յանդգնութիւնը շատերուն մատ խածնել տուած էր:
Ուշիմ ու ճարտար այս պատանին իր ծախած փայտով ու
խաղողով կ'օգնէր իր եղբօրը տան ապրուստը հոգալու.
Եղբայրն ալ այգեգործութեամբ կը պարապէր և այսպէս
երկու դեռահասակ եղբայրները անտանելի աղքատու-
թեան մէջ անգամ, իրենց երբեմնի շէն օճախը վառ պա-
հելու կը տքնէին ոգի ի բռին: Երբ ձմեռը կը հասնէր ու
այլևս Կարապետ չէր կարող իշապանութեամբ գրամ շա-
հիլ, դպրոց կը յաճախէր եռանդով. ի բնէ սրամիտ էր և
ընդունակ. դժբախտաբար նիւթական այդ աննպաստ պայ-
մանները չէին ներեր իրեն կանոնաւորապէս շարունակել
իր ուսումը և ընթացաւարտ մը ըլլալ: Դպրոցին մէջ Կա-
րապետ Տ. Յակոբեան, արձանագրուած էր Կարապետ Տէլի
Քէշիշեան անունով, ինչպէս որ կը ստորագրէր Տ. Յա-
կոբ:

Կ. Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՄԷՋ. — 1881 թն
Ձէյթունի Ս. Յովհաննէս և Ս. Աստուածածին թաղերուն
մէջ վէճ մը ծագելով երկու կողմն ալ, իրենց սովորու-
թեան համեմատ զէնքի դիմեցին. Ս. Աստուածածնի թա-

ղեցիները մահացու կերպով վիրաւորեցին Ս. Յովհաննէս թաղեցի մը, ասոնք ալ իրենց հակառակորդներէն երեք հոգի գերի բռնեցին. այս արժեւալի ընդհարումին ակահատեալ եղաւ Միայ. Ընկերութեանց ընդհանուր տեսուչ Սանտալճեան էֆէնտին, որ արտասուալից աչքերով միջամտեց և հազար ազաչանքներով հաղիւ կրցաւ հաշտութիւն գոյացնել և ազատել ձեռքերնին կապուած գերիները: Ս. Սարգիս թաղէն՝ միայն Կարապետ Տ. Յակոբեան օգնութեան հասեր էր Ս. Յովհաննէսի թաղեցիներուն և ծանրապէս վիրաւորած՝ Սինկիրեան Սաչեր ահուն երիտասարդ մը. երբ իմացաւ որ վէրքը վտանգաւոր է և կառավարութիւնն ալ զինքը կը հետապնդէ, փախուստ տուաւ Զէյթունէն և Կեսարիա գնաց. այդ միջոցին Կարապետ գրեթէ 18 տարեկան եղած էր: Կ'արժէ հոս բացատրել այդ կռիւին և Ս. Սարգիս թաղէն միայն Կարապետին մասնակցելուն պատճառները: Մեծ պահոց առթիւ Քիլիսէն քանի մը թուրքեր ձիթաիւղ բերած էին Զէյթուն վաճառելու և փոխարէն չամիչ բռցնելով վերադառնալու համար. ասոնք հիւրընկալուած էին Ս. Յովհաննէս թաղեցի Մարկարոսեան Վարդեվար աղայէն՝ որ Կ. Տ. Յակոբեանի քեռայրն էր. Քիլիսցիները իրենց ապրանքին շուկային մէջ ծախուած ատենը՝ անիրաւուած էին Ս. Սատուածածնի թաղեցիներէն ու այդ պատճառով բացուած էր վէճ մը, որ յանգած էր կռիւի և Կարապետ փութացեր էր իր քեռայրին օգնութեան:

Կ. Տ. Յակոբեան թէեւ լաւ պատիարակուած երիտասարդ մը չէր կրցած ըլլալ, բայց և այնպէս ունէր բընաձիր լնտիր յատկութիւններ, մաքուր և անբասիր բարոյական և համարձակութիւն, որով Կեսարիոյ մէջ շուտով կրցաւ իր շուրջն ստեղծել համակրանքի լայն հոսանք մը. թուրքերէն զրել, կարդալ, խօսիլ անգամ չէր գիտեր և զրած երկու տող հայերէնն ալ լեցուն էր սխալներով, սակայն զինքը Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ (զոր ֆիւշիւֆ ժառկանուանէին) դպրոցին մէջ օգնական ուսուցիչ կարգե-

ցին . այն ասուն կեսարիոյ թաղային վարժարանները մի-
այած էին :

Զուգադիպութեամբ Կ . Տ . Յակոբեանի պաշտօնը ու-
տանձնած առաջին շարժումն մէջ Վարդանանց տօնը վը-
րայ հասած էր և պատրաստութիւններ կը տեսնուէին այդ
առթիւ հանդէս մը տալու քաղաքին Պաղչէ Պաշր լսուած
շէնքին մէջ , որ կը գործածուէր իբրեւ լսարան . հնարա-
միտ Ձէյթունցին՝ իր շուրջը համակրանք տանդձելու պա-
տենութիւն մը նկատեց . այս հանդէսը և հակառակ թուր-
քերէն խօսելու անվարժութեան , խնամով ճառ մը պատ-
րաստեց ու հանդէսի պահուն բեմին մօտ տեղ մը դրաւնց .
բանախօսութիւններ , երգեր իրարու կը յաջորդէին և ա-
հա համարձակօրէն անիկա բեմը ցատկեց առանց հրաւէ-
րի և «լէքէսիդ միլլէթփէրվէրլիք թէքմիլ ազիզլիք տրր»
յառաջաբանով մը սկսաւ ճառախօսել . անակնկալ մըն էր
ասի ո՛չ միայն հանդիսականներուն համար , այլ և հանդի-
սադիր ժողովին , որ ո՛չ մտքէն անցուցած էր ո՛չ ալ բա-
ժին մը տուած՝ նախապէս , նորեկ դասատուին : Տ . Յա-
կոբեան վարժ բեմախօսի մը նման կ'որոտար բեմին վրայ
և սա ուշադրաւ խօսքերն ալ ըսաւ . «Վարդան խուսու-
սընտա քիլիսամըզ եանլըշ պիր հարէքէթտէ պուլունմագ-
տա տրր . դիրա էրմէնի քիլասամզըն վէլինիմէթի պուլուն-
տուղնտան , Վարդանըն տօղտուղը կիւնիւ տախի տօնա-
խմբութիւն իճրա օլընմալը իտի :» Տ . Յակոբեան իր նը-
պատակին մէջ յաջողած էր և տեղացիք նորեկ Ձէյթուն-
ցին սկսան խօսակցութեան սուարկայ ընել . շատերը կ'ը-
սէին . «Ձէյթունլի աճի թիւթիւն կիպի կէօզիւմէ կիրաի :»

Կ . Տ . Յակոբեան , քահանայի դաւակ , թունդ Լու-
սաւորչական , խոր հակառակութիւն մը կը սնուցանէր
Կաթողիկոսներուն դէմ , որոնց հանդիպած էր Ձէյթունի մէջ .
հոս զինքը աւելի դառնացնող աղանդաւորներու դէմ յան-
դիման դանուեցաւ , այն է՝ Աւետիսականներուն . Աւետիս
Երէցեան անուն մարդ մըն էր աղանդապետը , կրթուած
Ամերիկայի մէջ , սորված բժշկութիւն և բաւական պեր-

ճախօս . սա ո՛չ բողոքական էր , ո՛չ կաթոլիկ և ո՛չ Լուսաւորչական . իր հետեւողները կ'արտօնէր լուսաւորչական եկեղեցին յաճախել , բայց արգելած էր խաչակնքելը . հայ եկեղեցւոյ մկրտութիւնը և մէկ քանի արարողութիւնները կ'ընդունէին , մնացեալ բոլոր ծէսերուն և արարողութեանց սարսափելի հակառակորդներ էին այս ազանդաւորները : Կ . Տ . Յակոբեան կիրակի օրեր կ'երթար անոնց ժողովներուն , կ'ունկնդրէր , յետոյ կը սկսէր հակաճառել և էջը յարուցանէր մեծ աղմուկ . զայրացան Աւետիսականները և դիմելով Առաջնորդական փոխանորդին՝ (Յակոբ վարդապետ) խնդրեցին որ զսպէ Զէյթունցին ու չթողու որ իրենց ժողովները աղմկէ . Յակոբ վարդապետ յորդորեց յանդուգն երիտասարդը , որ հանգիստ թողու զանոնք . Կ . Տ . Յակոբեան սակայն անոնց դէմ ոգորելու համար տարբեր միջոցներու դիմեց . համոզեց իր հասակակիցները և Հոգեւորաց Խումբ անունով ընկերութիւն մը կազմակերպեց , որուն նպատակն էր ամէն գինով արգելք հանդիսանալ Աւետիսականութեան տարածումին . այս խումբը ըսկսաւ շաբթուան մէջ քանի մը անգամ ժողովներ ունենալ , լսարան տալ և Կ . Տ . Յակոբեան՝ որ ալ բաւական վարժըւած էր թուրքերէն խօսելու , յաջողեցաւ զօրաւոր հակառակութիւն մը երեւան քերել և վերջապէս Տոք . Աւետիս կառավարական հսկողութեամբ Գոնիա աքսորուեցաւ : Խաչատուր էֆ . Պաղտատարեան , որ Կեսարիոյ վարժարանաց ընդհանուր տեսուչն էր , օգնեց այս կազմակերպութեան և ինքը պատրաստեց Հոգեւորաց Խումբին ծրագիրը :

ՍԱՄՍՈՆ ԵՐԹԱԼԸ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ . —

Կ . Տ . Յակոբեան այսպէս ժամանակ մը Կեսարիա մնալէ վերջ , որոշեց Պոլիս երթալ . հասնելով Սամսոն , հաճելի երեցաւ իրեն ատեն մըն ալ այս քաղաքը մնալ , ուր ըստանձնեց Ներսէսեան վարժարանին օգնական կառավարիչի պաշտօնը . նոյն միջոցին Սամսոնցիք շինեցին նոր երկսեռ դպրոց մը : Խրիմեան Հայրիկ այդ օրերը Վանէն Պո-

լիս կը տարուէր, Սամսոնի մէջ ուղեցին զինքը օր մը հիւրասիրել, բայց կառավարութիւնը չ'արտօնեց, վախճալով թէ մի' գուցէ Վասպուրականի Արծիւը՝ արծիւի սլացք մը տայ Սամսոնի Հայերուն. Տ. Յակոբեան շատ կը փափաքէր Հայոց Հայրիկը տեսնել. ուղեց ընկերանալ որոշուած հրաւիրակ Յանձնաժողովին, բայց համոզեցին զինքը թէ Հայրիկ հաւէն դուրս պիտի ելնէր քաղաքին մէջ պատուասիրուելու համար. ուստի կառավարութեան թոյլատու չգտնուիլը խորունկ վիշտ մը պատճառեց իրեն: Կ. Տ. Յակոբեան աւելի քան երկու տարի բնակեցաւ Սամսոն և հոս ևս շահեցաւ բաւական համակրանք ու համաբուժում: Կեսարիոյ և Սամսոնի մէջ իր վարած այս պաշտօններուն շնորհիւ, թուրքերէն և հայերէն մաքուր խօսելու վարժուած, փորձառութիւն, մտաւորական քիչ շատ պաշար ձեռք բերած էր այլևս:

Հայրենաբաղձութիւնը սկսաւ զինքը տանջել. խորհեցաւ որ հասած է Զէյթուն վերադառնալու և ամուսնանալու ժամանակը. լեզուն, վրան գլուխը լաւ մը շրտկուած, վայելուչ երիտասարդ մը եղած էր և համեստ ու պարզունակ կենցաղավարութեամբ, յաջողած բաւական կարեւոր գումարի մըն ալ տէր ըլլալ. մանաւանդ Զէյթունէն տեղեկանալով որ տարիներ առաջ իր մահացու կերպով վիրաւորած երիտասարդը վէրքին բուժուելէն յետոյ տարի մը ապրած է և ապա բնական մահով մեռած, խորհեցաւ թէ իր վերադարձին որեւէ խոչընդոտ չէ մնացած, ուստի Սամսոնէն Պոլիս, և անկէ Զէյթուն մեկնեցաւ 1884 ին: Պոլսոյ մէջ Տ. Յակոբեան Հայրիկը տեսնելու իր անդուստի տեսնջին գոհացում կրցաւ տալ. ներկայացած պահուն, Խրիմեան իր սովորական զուարթ ամսութեամբ «ինչ կ'ուզես, զա՛ւակս» հարցուց իրեն. — Ոչինչ, Հայրիկ, միայն Զեզ տեսնելու փափաքով Պոլիս եկայ — պատասխանեց Տ. Յակոբեան: — Ինչո՞ւ համար, զա՛ւակս, միթէ կը կարծէիր որ հագուած, շքուած մեծ փոր վարդապետ մըն եմ. ահա՛ իմ վիճակը. — Ո՛չ մէկ Զէյթունցիի աչքին

արժէք չունին մեծ փորն ու հազուադէպ, Հայրիկ, մենք
սրտին կը նայինք: Հայրիկ համակրեցաւ երիտասարդ Ձէյ-
թունցիին և պատուիրեց որ իր հետ տանի Հայրիկին ող-
ջոյնները և հաղորդէ իր կարիճ հայրենակիցներուն:

Վերադարձին Կ. Տ. Յակոբեան տեսաւ որ ինքը ա-
մուսնանալու համար շատ ուշացեր է. 22 տարեկան երի-
տասարդի մը Ձէյթունի մէջ աղջիկ գտնելը անկարելի կը
նկատուի. անիկա ծերացած կը համարուի. արդէն Ձէյ-
թունի աղջիկները խիստ հազուադէպ են. յաճախ հաշ-
ուած ու տեսած են, որ ութը երիտասարդի մէկ աղջիկ
կ'իյնայ. այն ալ, եթէ տղուն աչքը ճարպիկ ու հարուստ
է, կրնայ իր 6-7 տարու աղեկը նշանել 4-5 տարեկան աղջ-
կան մը հետ և սպասել որ մանչը 14-15 տարեկան ըլլայ
և ամուսնացնէ. անոնք որ մանկական այդ տարիքին մէջ
նշանուելու բախար չեն ունեցած, Աստուած ողորմի ա-
նոնց. կամ պիտի սպասեն որ այրի կին մը գտնելով ա-
մուսնանան և կամ Մարաշ պիտի գիմեն, ուր աղջիկները
առատ են և երիտասարդները՝ սակաւ, ճիշդ Ձէյթունի
հակառակ:

Կ. Տ. Յակոբեան երբ իր բարեկամներով կը մտա-
ծէր յարմար ամուսնութիւն մը կնքել, վրայ հասաւ Ձէյ-
թունի աղետալի հրդեհը եւ իբր օգնական նպաստաբաշխ
Քերովքէ էֆ. Գուլումճեանի, որ Պոլսոյ Ձէյթունի հրկիզե-
լոց գործադիր Յանձնաժողովէն ղրկուած էր, սկսաւ ըզ-
բաղիլ թաղային ու ժողովրդական գործերով և մասնաւ-
որ զիրք մը գրաւել քաղաքին մէջ, սիրուիլ ժողովուր-
դէն, ցոյց տալով գնահատելի գործունէութիւն մը: Նկա-
տելով թէ Տէլի Քէշիշէն ժառանգուած իր հայրենական
տունը այլեւս հինցած ու անճաշակ, անյարմար էր բնա-
կութեան, Կեսարիոյ և Սամսոնի սրահածնավարութիւննե-
րէն խնայած ու աւելցուցած դրամներով, Ձէյթունի ճիշդ
գիմացը բլուրի մը վրայ, եղբօրը հետ միասին քարաշէն
գեղեցիկ տուն մը շինել տուաւ իրենց ածուքին տեղը.
նորակառօյց տունին հետեւէն կ'անցնէր քաղաքին գետա-

կէն զատուած ջրաղացքի մը ջուրը և առջեւն ունէր արտավարի մը տարածութեամբ ծառատաւան—պարտէզ մը : Զէյթունի հարաւ . արեւելեան կողմէն զօրանայր , ճիշդ արեւելեան լերան ստորոտէն վանքը՝ իսկ արեւմտեան ընդ-րէն Կ . Տ . Յակոբեանի տունը՝ քաղաքին երեք զարդերը կը համարուէին :

ՊՈԼԻՍ Կ'ԵՐԹԱՅ ԵՒ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻՆ Կ'ԱՄՈՒՍՆԱ-ՆԱՅ . — Կ . Տ . Յակոբեան խանութ մը բացած էր և կը դրաղէր առեւտուրով : Այդ միջոցին հրկիզեալ Ս . Աստուածածին եկեղեցւոյ վերաշինութեան նպաստ ձեռք բերելու համար թաղական խորհուրդը յարմար դասուց զինքը Պոլիս զրկել Ազգ . Պատրիարքարանին ներկայանալու . այս ընտրութիւնը ապացոյց մըն էր մինչև այդ ատեն , իր վայելած ընդհանուր համակրանքին ու ժողովրդականութեան , քանի որ ինքը Ս . Սարգիս թաղէն ըլլալով հանդերձ , Ս . Աստուածածին թաղէն կ'ընտրուի այդ ձեռնհասութիւնն պահանջող պաշտօնին : Կ . Տ . Յակոբեան սիրա-յօժար ընդունեց առաջարկը և մեկնեցաւ Ատանա , անկէ Իզմիր և հասաւ Պոլիս , ուր հիւրընկալուեցաւ Զէյթուն-ցի Գրիգոր վարդ . Աբարդեանէն՝ որ Քասրմ փաշա կը բընակէր : Իր ժամանումին յաջորդ օրը պատահեցաւ Գում Գարուի նշանաւոր յեղափոխական ծանօթ ցոյցը և մէկը չէր համարձակիր այդ օրերը համարձակ հոս հոն երթալ Պոլսոյ մէջ . օր մը երբ պատրիարքարանէն Քասրմ փաշա կը վերադառնար , յանկարծ չրջապատուեցաւ Համիտի խա-ֆիհներուն լէզէոնէն խումբի մը , որոնք հարցուցին իրեն թէ՝ ո՛վ է , ո՛ւրկէ կուգայ և ո՛ւր կ'երթայ . Կ . Տ . Յակոբեան առանց շուարելու պատասխանեց , թէ կ'ուզէ երթալ Զէյթունի նորընտիր Քայմազամին տունը , բայց չի-զիտեր թէ որ կողմն է թաղին . (օր մը առաջ թերթերէն տեղեկացեր էր Քայմազամին անունը և բնակութիւնը ,) լրտեսները զինքը առաջնորդեցին ուղղակի յայտարարուած տան դուռը . իսկոյն համարձակօրէն բաղխեց և ներսէն հարցուեցաւ « ո՛վ էք » . — « Պէյ էֆէնտին տեսնել կ'ուզեմ ,

տո՞ւննէ արդեօք» պատասխանեց բարձրաձայն . իրեն ըս-
ուեցաւ ներսէն թէ պէյը տունը չի գտնուիր , ժամը 8 ին
պիտի գայ . այս խօսակցութեան վրայ ապահովուած լըր-
տեաները թողուցին զինքը . բայց Կ . Տ . Յակոբեան խնդ-
րեց որ հաճին ընկերանալ իրեն մինչև կամուրջին գլու-
խը , ու անոնցմէ մէկը բաւական տեղ ալ քալեց իրեն հետ .
այս հնարքով ազատուեցաւ անոնց հետապնդումէն :

Տ . Յակոբեան Զէյթունի քաղաքական ժողովին խնդ-
րագիրը թէև ներկայացուց Պատրիարքարանին , բայց այդ
խռովայոյզ օրերուն՝ անկարելի համարուեցաւ նպաստա-
ւոր կարգադրութիւն մը ընել . որոշուեցաւ զինքը Իզմիր-
լեան Սրբազանին զրկել Եգիպտոս , ուր կը գտնուէր մե-
ծանուն հայրենասէրը Առաջնորդական պաշտօնով . սակայն
քաղաքականութեան ստացած աւելի վատթար հանգա-
մանքը այդ որոշումն ալ անիրագործելի թողուց և Կ . Տ .
Յակոբեան ի զուր Պոլսոյ մէջ ժամանակ մը կեցաւ ու դի-
մումներ ըրաւ վարդապետին ընկերակցութեամբ՝ ուր որ
կը յուսար նպաստ ստանալ եկեղեցիին վերաշինութեան .
վերջապէս ձեռնունայն ստիպուեցաւ վերադառնալ Զէյթուն
և տեսաւ իր սիրական հայրենիքը դարձեալ պատերազ-
մական վիճակի մէջ . Սալիհ փաշայի տարին էր , 1890 թը-
ւականը , զոր պատմած ենք իր կարգին :

Ազգականներ և բարեկամներ սկսան թախանձել զին-
քը որ ամուսնանայ . 26 տարեկան եղած էր ու տակա-
ւին կը վարանէր Կ . Տ . Յակոբեան . պատճառները մէկէ
աւելի էին . նախ՝ յարմար աղջիկ մը , ինչպէս ըսինք , չէր
կրնար գտնել Զէյթունի մէջ . յետոյ ինքն ալ տեղական կա-
ռավարութեան աչքին Վուզիրը մէկը սկսած էր համար-
ուիլ . թէև դեռ զէնք առած և հերոսներուն ընկերանա-
լով լեռները ելած չէր , բայց յեղափոխականներու հետ ու-
նեցած շփումն ու յարաբերութիւնները՝ շատոնց զինքը կաս-
կածելիներու ցանկին գլուխը դրած էին , որով ձերբակալ-
ուելու և բանտարկուելու հաւանականութեան տակ կը
գտնուէր և իրեն դժպատեհ կը թուէր այդ հանգամանք-

ներուն տակ ամուսնանալը : Այդ միջոցներուն էր որ Զէյթունի հերոսախումբը՝ Օսման անուն տեղացի , հայախօս , լրտես սատիկանը սպաննած էր և Սմբատ-Բիւրատ էֆ . Պոլիսէն հայրենիք վերադարձի պահուն , Եարփուզի մէջ ձերբակալուած ու Մարաշ բանտարկուած էր . ուստի խոհեմութիւնը պարտք կը գնէր իր վրայ ամուսնանալէ առաջ խորհիլ . . . :

1891 Մայիսի գեղազուարճ օրերուն , Կ . Տ . Յակոբեան իմացաւ որ Հաճընի բողոքականաց դպրոցէն խումբ մը աղջիկներ արձակուրդի առիթով Զէյթուն եկած են և իրենց մէջ կը գտնուի Թամար Զապրնեան անուն 18 տարեկան օրիորդ մը , որ թէև բնիկ Զէյթունցի , բայց մահուկ հասակէն որբ մնալով իր բողոքական քեռիներուն միջոցաւ Հաճընի միախոնարներուն դպրոցը ընդունուած և դաստիարակուած էր . օրիորդ Թամարի մասին ա՛յնքան գովեստներով խօսեցան ճանչցողները , որ Կ . Տ . Յակոբեան համոզուեցաւ և առանց տեսած ըլլալու աղջիկը , դժբայի հարսի մը միջոցաւ նամակ մը ղրկեց անոր ու ձեռքը խնդրեց . օրիորդը ընդունեց ելած առաջարկութիւնը , ինքն ալ լսած էր որ «Տէր Էակիւբիւնց Կարապետ էֆէնտին կէնճ ու կէնէչ , քէլէչ կըտրըճ մը , գրրիլ կարգօլը կիտէ , լէզուանը ու պէշիրէքլու է , վրլացոյ ճառէն էզ կու հանէ» . (Տ . Յակոբեան Կարապետ էֆէնտին երիտասարդ ու թարմ , շնորհքով կարիճ մըն , գրեկ կարդալ գիտէ , լեզուանի ու ձեռներէց է , լուացուած կարասէն իւզ կը հանէ :)

Փոխադարձ հաւանութեան անմիջապէս յաջորդեց նըշանտուութիւնը՝ Կ . Տ . Յակոբեանի եղբօր և քահանայի մը միջոցաւ . օրիորդին մօրեղբայրը թէև ուղեց առարկութիւններ ընել թէ՛ Տ . Յակոբեան բողոքականներուն հակառակօրդ մըն է և անյարմար է իրեն բողոքական աղջկան մը հետ ամուսնանալը , բայց աղջիկը անձամբ ընդունեց ղրկուած նշանը ու խնդիրը վերջացաւ . միւս օրը սակայն , երիտասարդ մը հեւաստօտ հասաւ Տ . Յակոբ-

եանի մօտ և պատմեց թէ բողոքականաց պատուելին՝ Կոստան էֆ. Օրիորդը գրեթէ ակամայ՝ իր ետին ձգած, պարտէզէն քաղաք կը տանի կատարուած իրողութիւնը վիժեցնելու դիտումով. որովհետեւ Տ. Յակոբեան վաղուց ծանօթ էր իբրեւ անհաշտ հակառակորդ մը՝ ինչպէս Պապականութեան, նմանապէս Բողոքականութեան, պատուելին վրէժ լուծելու առիթ մը գտած կը կարծէր. Կ. Տ. Յակոբեան զայրացած, պատուիրեց տեղեկաբեր երիտասարդին՝ օրիորդը տանիլ այսինչ տունը և պաշարել զայն քանի մը երիտասարդներու հետ, ինքն ալ փութաց Գայմադամին մօտ ու պատմեց եղելութիւնը. սա՛ քահանայ մը և յիանալետ մը սալով իրեն, զրկեց և աղջիկը բերել տուաւ, ժողովի ներկայութեամբ խնդիրը քննելու և վրձնելու համար. երբ պարտէզէն կառավարութեան պաշտօնատունը կ'առաջնորդուէր աղջիկը, հետաքրքիրներու բազմութիւն մը հետզհետէ խռնուելով հակայ թափօր մը կազմուեցաւ փողոցներուն մէջ և տանիքները լեցուեցան դիտողներու երկսեռ խումբերով։ Ժողովին առջև պատուելի Կոստան բողոքեց Տ. Յակոբեանի ընթացքին դէմ և առարկեց թէ աղջիկը բողոքականներու կողմէն վեց տարիներ ինամուած ու դաստիարակուած է ա՛յն պայմանով, որ շրջանաւարտ ըլլալէ յետոյ, իրենց տրամադրութեան ներքեւ վարժուհիութեան պաշտօն վարէ և իրեն համար եղած ծախքերը վճարէ. Գայմադամը պատուելիին փաստաբանութիւնը իմանալէ վերջ, օրիորդին հարցուց թէ Կ. Տ. Յակոբեան որ և է ճնշում մը ի դուրձ դրած է զինքը հարկադրելու նպատակուած ամուսնութեան, խեղճ աղջիկը ամօթխածութենէն շառագունած և արտասուելով պատասխանեց որ ինքը իր յօժար կամքով կ'ուզէ ամուսնանալ Տ. Յակոբեանի հետ. այս յայտարարութեան վրայ պատուելին շանթահար, թէ և իր պահանջումը աշխատեցու օրինաւոր ցոյց տալ, սակայն ժողովը ժխտեց իր առարկութիւնը և յարմար դատեց որ աղջիկը շարաթ մը հիւր մնայ հայ կաթողիկի մը տունը, որպէսզի աւելի

տղատ ու անկաշկանդ վիճակի մէջ կարողանայ խորհիլ և իր ընտրութիւնը որոշել . այդ շաբաթը լրանալէ ետքը , 1891 յունիս 5ին կատարուեցաւ Կ . Տ . Յակոբեանի ամուսնութիւնը :

Տիկին Կ . Տ . Յակոբեան միջահասակ , սպիտակագոյն , գեղեցկակազմ , քաջառողջ և լաւ դաստիարակուած աղջիկ մըն էր . իր եւրոպական արդուզարդով , կենցաղավարութեամբ , իբրեւ գոհար մը կը փայէր Զէյթունի իգական սեռին մէջ . երանի կուտային Տ . Յակոբեանին , որ այնքան երկար ժամանակ սպասելէ վերջ , արժանացած էր այդ բախտաւորութեան : Եւ ստուգիւ , անիկա երջանիկ էր ու երջանիկ համարուելու շատ պատճառներ ունէր . երջանիկ էր նախ , որ Զէյթունցի էր ինքը ու գիտեր թէ Զէյթուն ամբողջ ազգին և օտարներուն անգամ համարումն ու համակրանքը կը վայելէ իբրեւ առիւծներու բնավայր մը . կ'ապրէր բարեկեցիկ , ճաշակաւոր ու լաւ կահաւորուած տունի մը մէջ , որուն դիրքն ալ հրապուրիչ էր և պտղատու ծառաստանով մը աւելի գեղեցկացած . ունէր ընդարձակ այգի , երկու ջորի և վարձուած ջորեպան մը . ինքը կը զբաղէր վաճառականութեամբ . երկու եղբայրները սիրահաշտ կ'ապրէին միասին . մեծ եղբայրը ունէր Զարուհի անուն հնգամեայ աղջնակ մը և Երուանդ անուն միամեայ սիրուն տղեկ մը , որով ընտանեկան այս երջանիկ խմբակը կը բաղկանար վեց հոգիներէ միայն . բնական էր ուրեմն որ երջանիկ նկատուէր այս ընտանիքը Զէյթունի մէջ և իբր աստղ մը փայլէր ընտանեկան յարկի այդ մթնոլորտին մէջ՝ Տիկին Թամարը :

Սակայն կար տեւ ամպակոյտ մը որ կը սպառնար այդ յարկին լուսարձակ արեւը խափանելու . ու ասիկա Կ . Տ . Յակոբեանի վտանգաւոր ապագան էր , քանի որ ան կառավարութեան կողմէն թէեւ արտաքուստ հաշտ , բայց ներքուստ անհաշտ աչքով կը դիտուէր շարունակ : Զէյթունի առջեւէն հոսող գետակը առատ ու լնտիր ձուկեր ունի և ձկնորսները մերկանալով ջուրը կը մտնեն զանոնք

որսալու . երբ պատահի ձկնորսին ձեռքը ձուկի մը , ափը
կամացուկ մը կը դնէ անոր կռտակին կամ պոչին վրայ .
եթէ բռնելու համար սեղմում ի դործ դնէ , ձուկը խկոյն
կը սահի ձեռքէն և խոյս կուտայ . ուստի առանց սեղմե-
լու կը մօտեցնէ իր ափը ականջին և բխամատը անգամ
մը հոն զետեղելուն պէս , խկոյն կը սեղմէ և ձուկը այլևս
անկարող կ'ըլլայ խոյս տալու : Կ . Տ . Յակոբեան կառա-
վարութեան կողմէն կը փայփայուէր այդ կերպով , որուն
նպատակն էր ձեռքը մօտեցնել այդ կասկածելի կեանքուն
ականջին , որ ատեն անշուշտ պիտի ուզէր սեղմել ու որ-
սալ . սակայն անիկա իր խորամանկութեամբ այնպիսի ըն-
թացք մը ցոյց կուտար , որ կառավարական նորեկ պաշ-
տօնեաները զինքը գառնուկի մը պէս հանգարտ ու ան-
մեծա մէկը նկատելու միամտութիւնը կ'ունենային շատ
անգամ : Զէյթունի մէջ սովորական խօսք մը դարձել էր
իրեն համար սա ասութիւնը . « Եթէ միշտ պիտի պէլատան
գուրթուլան : »

Նորապսակ ամուլը փոխադարձ պաշտօնքներով կ'ապ-
րէին իրենց մեղրալուսնի օրերը . Տ . Յակոբեանի միակ
փափաքն էր իր սիրելի կինը զուարթ և երջանիկ պահել .
Տիկին թամար յայտնեց իր ամուսնոյն թէ կը փափաքի
վարժուհիութեան պաշտօն մը ստանձնել , որովհետև իրեն
չա՛տ ծանր կ'երևէր դպրոցական կեանքէն բոլորովին զուրկ
մնալը , որուն նուիրուած էր քանի մը տարիներ այնքան
եռանդով ու հաճութեամբ : Տ . Յակոբեան խկոյն դիմում
ըրաւ Պոլիս Հ . Միաց . Ընկ . Տնօրէն ժողովին , որ անմի-
ջապէս պաշտօն մը տուաւ Տիկին թամարին , ինչ որ չա-
փէն աւելի ուրախացուց նորատի կինը և մզեց զինքը ե-
ռանդուն գործունէութեան մը վարժարանին մէջ . տան
համար սպասուհի մըն ալ վարձուեցաւ , որ Տիկինը հան-
գիտա ու անկաշկանդ իր պաշտօնին նուիրուի : Այդ ատեն
վարժարանին Տնօրէնն էր բնիկ Զէյթունցի Աւետիք Էֆ .
Կէսդնեան :

1892 թուականին մէջն ենք . Տ . Յակոբեան աղջիկ

զաւակ մը ունեցաւ . հարցուց իր կնոջ թէ ո՛ւր կուզէ որ մկրտուի երախան , եկեղեցի՞ն թէ ժողովարանը . ինչպէս յայտնեցինք , թամար բողոքական հաստատութեան մէջ առած էր իր դաստիարակութիւնը . ազնիւ կինը իր սիրուն աչքերը սեւեռելով ամուսնոյն՝ ըսաւ . « զի՞ս կը փորձես միթէ , չէ՞ որ տարի մէն է հետդ միասին լուսաւորչական եկեղեցին կը յաճախեմ եւ հաճոյքով կ'ունկնդրեմ : » Մրկրտութեան հանդէսը կատարուեցաւ շքեղապէս . դժբախտաբար երախան հազիւ քանի մը ամիս միայն ապրեցաւ :

ՏԵՃԵԱՆԻ ՍՊԱՆՈՒԹԻԻՆԸ . — Այդ միջոցին Զէյթունի հորիզոնը սկսած էր մթազնիլ . յեղափոխութեան հոսանքները մրրկավար ուղղութեամբ ամպեր կը կուտակէին կիլիկիոյ այդ բարձունքներուն վրայ եւս . Տ . Յակոբեան հերոսախումբերուն հետ գաղանի յարաբերութեան մէջ կը գտնուէր եւ իր Պոլիսէն բերած հեռադիտակներով կ'ընծայէր անոնց հարկ եղած դիւրութիւնները : Պէլէնէն նոր Գայմագամ մը փոխադրուած էր Զէյթուն , որուն համար կ'ըսուէր թէ վերջին ծայր խորամանկ զազան մըն է եւ Համիտի հարձերէն մէկուն հետ ալ ամուսնացած : Սա իր պաշտօնին մէջ տեղաւորուելուն պէս , առաջին գործն ըրաւ լրտեսներու կազմակերպութիւնը , որոնց մէջ էր լըրտես Օսմանը , որ ինչպէս պատմեցինք , չկրցաւ իր լրտեսական գործունէութիւնները շարունակել , որովհետեւ հերոսախումբը շուտով զինքը զրկեց միւս աշխարհը . Գայմագամը դիտամաժ առժամապէս լռութիւն պահեց . սակայն 1892 Ապրիլ 7ին իրիկուան դէմ յանկարծ հրացանի ձայն մը լսուեցաւ . Տեճեան թօփալը , որ հերոսախմբին նշանաւոր անդամներէն մէկն էր , իր տան մէջ , նահապետական վառարանին առջեւ նստած երբ մազերը կը սանտրէր , ծխնելոյզէն վար արձակուած գնդակէ մը մահացու կերպով զարնուած էր . մարդասպանը միւսնոյն ատեն զոհին մեծ մօրը ձայնած էր վերէն . « Մենծ անա . տեղէդ մեռօ՞վ թէ սօղ է . » (մե՛ծ մայր . տղադ մեռա՞ւ թէ ողջ է) : Ո՞վ էր սակայն այդ մարդը . Զէյթունի պատմութեան մէջ սե

էջ մը աւելցնող այդ եղբայրասպանը. — հայրենասէր ու հռչակաւոր Եէնիտիւնեա Պապիկ փաշային եղբայրը՝ Նազարէթն էր, որ քանի մը օր վերջ Նազարէթ Չավուշ եղաւ. նենգամիտ Քայմազամը իր ծրագիրը գործադրած էր. ան՝ գաղանի քննութիւններով ստուգած էր որ լրտես Օսմանը սպաննողն էր Տեճեան թօփալը, այդ կրակուրոց եւ անվեհեր երիտասարդը, ու զայն սպաննել տուած էր Նազարէթ ոստիկանին ձեռքով և չավուշութեան աստիճանին շնորհումով: Տեճեանի սպանութեան հետեւեալ օրն իսկ Քայմազամը հրաւեր կարդաց միւս հերոսներուն, թէ այլ ևս ազատ են իրենք ու փոխստական չեն համարուիր, ուստի կրնան լեռնէն վար իջնել. ասի աչքկապուկ մըն էր որ կը խաղար վարպետորդին՝ սիրաշահելու համար զանոնք. բայց կասկածն ու անվստահութիւնը արդէն փոխադարձաբար տիրած էր կառավարութեան ու ժողովուրդին միջեւ:

Տ. Յակոբեան այս միջոցին զբաղած էր թաղային խնդիրներով և Ս. Սարգիս թաղին այգիներու տասանորդի պատասխանատուութիւնն ստանձնած, ինչպէս նաև ուրիշ գիւղի մըն ալ աշարի վարձակալութիւնը. իր այս բազմազբաղ վիճակով մասամբ ինքզինքը զերծ կը զգար իր տան ծխնելոյղէն գնդակահարուելու հաւանականութենէ մը, քանի որ մէկէ աւելի հայ լրտեսներ կային տակաւին, որոնք չավուշութեան աչք տնկած էին:

1895ին Տ. Յակոբեանին երկրորդ աղջիկ մըն ալ ծնաւ, որ առաջինին նման չկրցաւ ապրիլ. այս երկրորդին մահը բաւական ծանր կշռեց իր և կնոջը սրտին. երկուքն ալ կը փափաքէին զաւկի խանդաղատանքը վայելել: Զինքը քահանայ ձեռնադրել տալու ընդհանուր փափաք մը կար քաղաքին մէջ, այն յոյսով թէ Տէլի Քէշիշի տեղը կրնայ բռնել իր արիասրտութեամբ ու խելքով. այցելող մարդիկներ կ'ըսէին Տիկին Տ. Յակոբեանին. «Կարապետ էֆէնտին տէրաւէր մը պիտի ուխտենք, դոն է քէլէշ իրիցկին մը կունօս, սօխ կեցիր ուր մեր տէլիզանլըքը չը-

մըցկըթին քիզ, իրենց իբլօխը սուրնալօ համօր» . (Կ . Է-
Ֆէնտին քահանայ օրհնել պիտի տանք . դուն ալ գեղեցիկ
երէցկին մը կ'ըլլաս, բայց զգուշացիր որ երիտասարդնե-
րը կամիթ չտան, ածելին սուրնալու համար .) այս նախա-
պաշարումը կար Ձէյթուէի մէջ : Տիկինը մամիկներուն լեզ-
ուով կը պատասխանէր . «ըսրկ մօրդ չէ կանը մըցկըթի» .
(զիս մարդ չի կրնար կամթել :

Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԳՅԻ ԿՌԻՒՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ . — Հասած
էր սակայն արիւնոտ թուականը և հնչած նահատակու-
թեան ու մահուան դէմ խոյանալու ժամը . ու մենք տե-
սանք ԳՅԻ մեծ ճակատամարտին պատմութեան մէջ Կ .
Տ . Յակոբեանի հերոսական մասնակցութիւնը . թէ ի՞նչպէս
ան՝ Հնչակեան գործիչները իր սուսնն ընդունեց, անոնց
հետ խորհրդակցեցաւ ու գործեց, թէ Բերդիզ Զայի պա-
տերազմին մէջ, Զօրանոցի պաշարման ատեն և պատերազ-
մին ամբողջ տեւողութեան, ո՛րքան խիզախօրէն առաջ
նետուեցաւ, արհամարհելով սուրն ու հուրը, գնդակն ու
ռումբը և ողջ մնաց ինքը ՀՐԱՇՔՈՎ, պարագայ մըն ալ
կայ սակայն, զոր չենք կրնար տեղեկանալ առանց խորունկ
հիացում մը զգալու . անոր սրտին խորը՝ այդ միջոցնե-
րուն երկու հակամարտ ոյժեր կը պայքարէին ահաւոր կեր-
պով . մէկն էր Հայրենիքի սէրը՝ որ մահը կը յաղրցացը-
նէր իրեն համար, իսկ միւսն էր ամուսինի սէրը՝ որ կեան-
քը կը սիրցնէր իրեն . կ'ուզէր մեռնիլ Հայրենիքին հա-
մար ու միանգամայն կ'ուզէր սպրիլ ամուսինին համար,
զոր կը սիրէր ու կը պաշտէր իր հոգիին ամբողջ թափո-
ւը . այս պարագան սարսափելիօրէն կը ճնշէր այդ երիտա-
սարդ հոգին, կապարի ահեղ ծանրութեամբ մը կը օեղ-
մէր իր կուրծքը, որ երբեմն պայթելու աստիճան կ'ու-
ռէր սե սե խորհուրդներու խենդեցնող երեւակայութիւն-
ներով : Մեռնիլ, այո՛, շա՛տ դիւրին ու հեշտ, կը խոր-
հէր հերոսը . հապտ իր կի՞նը, որ զեղանի հրեշտակ մըն
էր, որ թովանքի ու հրապոյրի ամէն գերազանց յատկու-
թիւններով օժտուած էր, որ սիրուելու ու պաշտուելու

համար գոգցես ծնած էր, ի՞նչ պիտի ըլլար ան. ի՞նչ պիտի ըլլար, եթէ Զէյթուն իյնար ու թշնամին գրաւէր քաղաքը, որո՞ւ ձեռք պիտի իյնար այդ գեղունին... Մեռնի՛լ, այո՛, խրախճանք մըն է, կը մտածէր Տ. Յակոբեան, հա՛պա, եթէ ինքը ողջ մնար, գերի մը թշնամիներուն ձեռքը, կապուած, կաշկանդուած, և եթէ դժոխային վըրէժխնդրութեամբ մը իր սիրունին, իր պաշտելին, ի՛ր իսկ աչքերուն առջեւ... հախատէին, օ՛հ, ասիկա ահուելի էր ու անտանելի... :

Տ. Յակոբեանի այս մղձաւանջները սակայն կ'անհետանային, կը շոգիանային իր կնոջ ներկայութեան, որ կ'ողբերէր զինքը, իր հանդարտ ու ջինջ հայուածքով կը խրախուսէր զինքը. նէ չէր ուզեր որ իր ամուսինը օր մը իսկ բացակայի պատերազմէն և հակառակ իր ունեցած փոխադարձ պաշտումին, կը թելադրէր որ կայծակի պէս սլանայ իր պաշտելին ռազմի դաշտը, փառքի դաշտը. միշտ կ'ուզէր ընկերանալ ամուսինին. «եթէ վիրաւորուիս, քովըդ պէտք է որ գտնուիմ վէրքդ կապելու համար» կ'ըսէր անոր. Տ. Յակոբեան գրեթէ բռնի կը հարկադրէր զայն տունը մնալ, և ան Պունտուխցի երիտասարդի մը հետ պաշար և ռազմամթերք կը զրկէր ամուսինին, տապաւրելով որ կռուի անվեհեր. նէ չէր հաւատար թէ իր ամուսինը երբեք կրնայ զարնուիլ, կրնայ մեռնիլ։ Ինչպէս պատմած ենք, ռազմագիտական հաշուով մը Տ. Յակոբեան՝ կրակ տուած էր իր տունին բոցերը երբ սկսան բարձրանալ, ան վազեց իր կնոջ մօտ, որ չըլլայ թէ նէ տխրի տեանելով իրենց բնակարանին ալիւր. սակայն գտաւ զանի որ շատ անխռով վիճակի մէջ, դուրս ելած կը դիտէր բոցերը. Տ. Յակոբեան խնդրեց կնոջմէն դուրսը չկենալ, մի՛ գուցէ գնդակի մը հանդիպի. պաշտելի կիներ ըսաւ ժպտելով. «այո՛, կը հասկնամ միտքդ. զիս կուզես արգելել դիտելէ այն բնակարանը, ուր անցուցած ենք մեր ամէնէն երջանիկ օրերը, բայց մի՛ վախճար, երբեք հոգ չեմ ըներ, միթէ Ազգին համար տուն մը զոհելը շատ բան է. մեր հո-

գիւնները թող ողջ մնան :» Տ . Յակոբեան որ եկած էր կիներ միսիթարեւու , տեսաւ որ ինքը անկէ կը միսիթարուի : Թէ՛ Հնչակեան գործիչներուն ձեռքով պատրաստուած և թէ զօրանոցէն դրուուած Ս . Սարգիս թաղի բաժին վաւօթներն ու ազմամթերքները Տ . Յակոբեանի տունը ամբարուած էր . սա իր յաճախողէս պրշաւանքներուն բերմունքով շատ անգամ կը բացակայէր տունէն , ուստի ազմանիւթերուն մատակարարութիւնը յանձնած էր իր կնոջ և երբ վերադարձին դիտողութիւն կ'ընէր անոր առատօրէն բաշխումին , նէ կը պատասխանէր եռանդով . « Ես քաջամարտիկներուն բա՛ժինը առատ կուտամ և վրաստան ևմ որ սխալմունք գործած չեմ ըլլար ասով իմ պարտականութեանս մէջ : Հերոսութի մըն էր Թա՛ւար , յարգա՛նք իր վարդ յիշատակին , պաշտա՛նք իր խնկելի զգացումներուն :

Թէ՛ ԻՆՉՊԷՍ ՇԱՀԵՅՍԻ ՀԻԻՊԱՏՈՍՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ ՈՒՄԸ . — Երբ պատերազմը վերջացաւ և հաշտութիւնը կնքուեցաւ , օտար պետութեանց հիւպատոսները հետաքրքրութեամբ կ'ուզէին տեղեկանալ մանրամասնութեանց և լսածնին կը նօթագրէին յուշատետրերու մէջ . որովհետեւ հաշտութեան համար Զէյթունցի բանագնացներուն մէկն ալ Տ . Յակոբեանն էր և ընկերները զայն կը մասնաճշտէին մասնաւորապէս՝ հիւպատոսներուն , պատմելով անոր ունեցած դերը կռիւին մէջ տունին դիրքը , այրուիլը , գնդապետին սուրին յանձնուիլը և ուրիշ քաջագործութիւնները , Տ . Յակոբեան ուշագրաւ դէմք մը դարձաւ անոնց համար , և երբ նոյն միջոցին Եւրոպայէն , Ամերիկայէն նպաստներ հասան Զէյթունցիներուն , ալիւր , աղ և ուրիշ պարէններ բերուեցան քաղաքը , բաշխումի գործն ստանձնեց Անգլիական հիւպատոսը , որ իր առաջին հոգն ըրաւ Կեդրոնական դպրոցը առժամեայ հիւանդանոցի մը վերածել և ատոր համար պէտք եղած կարգադրութիւնը յանձնեց Տ . Յակոբեանին . դպրոցին մէջ ամբողջ ձմեռը քանի մը տնուոր գիւղացիների բնակած էին և

վերածած զայն աղբանոցի . հարկ էր նախ լուալ և մաք-
րել , ինչ որ շուտով կատարուեցաւ . սակայն չէնքը չբա-
ւեց հիւանդներուն և ժանտատենդը արագ օրէն մեծ նախ-
ճիրներ կը գործէր քաղաքին մէջ , փողոցները լեցուած է-
ին սասկած կենդանիներու , մեռած գիւղացիներու և ըս-
պաննուածներու դիակներով , որոնցմէ ոմանք կէս մը հա-
զիւ թաղուած էին փողոցներու անկիւնները . բարերախ-
տարար եղանակը ձմեռ ըլլալով , դիակները առանց նե-
խելու , սառեր մնացեր էին . պէտք է խոստովանիլ թէ փա-
շաներն ալ մեծ խնամք տարին քաղաքը մաքրելու ծանր
ու ստիպողական գործին և կառավարութիւնը իր ծախ-
քով դիակները քաղաքէն հեռացուց : Անգլիական հիւպա-
տոսը գիշեր ցորեկ զբաղած էր իր մատակարարութեան
յանձնուած դրամը խղճմտօրէն և արդարութեամբ բաշխե-
լու գործին . արաք հաւատարիմ սպասաւոր մը ունէր որ
կը շալկէր տոպրակի մը մէջ լեցուած մէճիտիէ դրամները
և իրենց կ'ընկերանար Տ . Յակոբեանը . երեքը միատեղ
տունէ տուն կը պատէին և ընտանիքներու անդամոց թի-
ւին համեմատ կը կատարէին նպաստի բաշխումը . գործ մը
որ շաբաթներ տեւեց . չկար տուն մը որ ահաւոր ախտէն
վարակուածներ չգտնուէին , մեծ մասամբ դեռ ախտոնե-
րու մէջ , որովհետեւ տունները լեցուած էին , արդէն պատ-
մեցինք թէ պատերազմի ատեն շրջակայ բոլոր հայ գիւ-
ղացիները Ձէյթուն ապաստանած ըլլալով , խճողուած էին
հոն , ուր որ կրնար բնակելի ըլլալ . հազիւ տունները այ-
ցելելով նպաստ բաժնելու գործը կէս եղած էր , անգլիա-
կան հիւպատոսը համաճարակին ամէնածանր տեսակէն վա-
րակուելով անկողին ինկաւ :

Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ԿՆՈՋ ՄԱՀԸ . — Ձէյթունցիք հա-
զիւ թէ ազատած էին թշնամիին սուրէն և ահա հիմա
համաճարակի սուրն էր որ կը հնձէր զիրենք անողոքա-
բար , ահաւոր թշնամի մը , որուն դէմ սուրն ու գնդա-
կը , հերոսութիւնն ու քաջութիւնը ոչինչ չէին արժեր .
մանգաղ մը սոսկալի , որ կը հնձէր առհասարակ ծերն ու

երիտասարդը , աղան ու աղջիկը , և այն առիւծասիրտ և րիտասարդները , որոնք կուրծք տուած էին սուրին ու թընդանօթին , հիմա աչնան կարկտահար տերեւներու նման կը թարչամէին ու կը թօթափէին :

Այս տհաւոր համաճարակէն վարակուեցաւ նաև տիկին Յակոբեան , որ հակառակ տարուած ա՛յն քան խնամքներուն և Տոքթ . Շէփրրտինման ճարտար բժիշկի մը դարմանատուութեան , աւանդեց իր մաքուր աղաւնիի հոգին իր սիրեցեալ ամուսինին բազուկներուն մէջ . . . : Անհնար է նկարագրել այս դառնագին կորուստին վրայ Կ . Տ . Յակոբեանի զգացած խորունկ կսկիծն ու յուսահատութիւնը : Ան աղաւտուած էր ստոյգ մահէ մը և կարծես նոր զիրար գտած էին երկու սիրակցորդ ամուսիններն , ինչ հոգ թէ չունէին սուն , տեղ , փճացեր էին նիւթապէս , կը բաւէր որ ողջ առողջ ազատեր էին տհաւոր ճակատամարտէն , իրարու քով էին , զիրար կը սիրէին , զիրար կը պաշտէին , ու այդքան ալ արդէն բաւական էր իրենց երջանկութեան համար . և ահա Ատրուպէին սուր մանգաղը կը հնձէր այդ չնաշխարհիկ կնոջ կեանքն ալ և անապատի կը վերածէր իր այրիացած ամուսինին սիրտը :

Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ՁԵՅԹՈՒՆԷՆ .— Տք . Շէփրրտ Այնթապէն Ձէյթուն եկած էր համաճարակին դէմ կռուելու համար և կը խնամէր հիւանդները , ինչպէս նաև Անդլ . հիւպատոսը . Տ . Յակոբեան՝ Տոքթորին տնրաժան ընկերն էր և անոր նման բազմազբաղ . ինչպէս իր կնոջ , զոր կրցաւ ճողոպրել մահուան ճիրաններէն , նոյնպէս և հիւպատոսին խնամատարը եղաւ և ան՝ բարեբախտաբար ապաքինեցաւ . ամբողջ Ձէյթունցիք կ'աղօթէին այդ պատուական մարդուն թանկագին կեանքին ու առողջութեան համար , որովհետև ան իր բարեսրտութեամբ , կարեկից հոգիով բարերարած էր հազարաւոր թըշուառներու և անոնց վրկիջը հանդիսացած :

Վեհոգի հիւպատոսը , որ ժամանակին Վան ևս մնացած էր այդ պաշտօնով , քաջավարժ էր Թուրքերէն խօ-

սելու և գրելու, ինչ որ Տ. Յակոբեանին առիթ ընծայեց ինքզինքը սերտ յարաբերութեան մէջ դնելու անոր հետ և գրաւելու անոր համարումն ու համակրանքը: Ձէյթուն մտած առաջին օրէն սկսեալ անիկա շատ առքուկ վերաբերմունք մը ցոյց տուաւ Հայերուն և բանակցութեան ատեն, ժողովին մէջ իր կարեկցական ու խրախուսական հայուածքներով կը քաջալերէր Ձէյթունի ներկայացուցիչները՝ որ առանց քաշուելու, ազատօրէն խօսին ու յայտնեն իրենց ցաւերն ու փափաքները: Բանակցութեանց սկսուելէն երկու օր ետքը, քաղաք իջեկով Տ. Յակոբեանի ընկերակցութեամբ ելաւ Կեդրոնական վարժարանին տանիքը և հիացումով կը դիտէր հպարտ Ձէյթունի լիւսները, որոնց կողերուն վրայ տարածուած այգեստաններն ու ծառաստանները մոխրակոյտերու վերածած էր Համիտի քանդող ձեռքը. կը դիտէր Կլատտիսի հողին կրող այս հայասէր հիւպատոսը՝ քաղաքին փողոցները, որոնք յաճախ խռնուած էին ամէն սեռէ ու հասակէ թրշուառներու հոծ բազմութեամբ և լեցուած՝ դիակներով՝ ժանտախտի ահարկու մանգալը կը հնձէր անգլիօրէն այգի ժայռերու զաւակները ու հիւպատոսին ազնիւ դէմքը՝ այս տխրասարսուռ տեսարաններուն առջեւ կը համակուէր վշտի ակներեւ արտայայտութեամբ: Ձէյթունցիք երբեք չեն կրնար մոռնալ այս արի ու բարի մարդը, որուն քաղցրը յիշատակները բազմաթիւ սրտերու մէջ կը պահուին գուրգուրանքով. ուրախ ենք որ այժմ ան՝ աւելի բարձրր աստիճանի ու պաշտօնի տիրացած և Չմիւսնիոյ անգլիական ընդհանուր հիւպատոս կարգուած է: Քաղաքակիրթ պետութիւններ լաւ գիտեն գնահատել արժանիքը իրենց երկրի այն զաւակներուն, որոնք ոչ միայն պատուաբեր և օգտակար կը հանդիսանան մայր հայրենիքին, այլ և կը ծառայեն ամբողջ մարդկութեան ու իրենց կեանքը բարի գործերու, վիշտեր ամօքելու, ցաւեր մեղմացունելու, թշուառներ սփոփելու կը յատկացնեն կատարեալ անձնութիւնութեամբ. ա՛յսպիսի անձ մըն է Հէնրի Պարն-

ՀԵՆՐԻ Ը. ԳԱՐՆԶԱՄ

Հախախտ Բաժանորդ Թագաւորական զինուոր

HENRY D. BARNHAM

համ, որուն կը յայտնենք մեր երախտագիտութիւնը և իր շնորհալի պատկերը զետեղելով հոս, զայն մեր երկասիրութեան գեղեցիկ մէկ զարդը կը նկատենք հաճոյքով :

Այդ միջոցին օրական մահերու թիւը բազմապատկուած էր. մեռաւ նաև Տ. Յակոբեանի եղբորորդին կայտառ Երուանդը. երկու եղբայրները միայն այդ սիրուն սղեկն ունէին տան մէջ, որուն վրայ կը գուրգուրային. խորունկ վէրք մըն ալ առար մահը բացաւ Տ. Յակոբեանի սրտին մէջ : Տ. Յակոբեան, ինչպէս յայտնեցինք, անգլիական հիւպատոսին սէրն ու համարումը լիովին շահած էր արդէն ու խնդրած՝ որ իր աջակցութեամբ արտասահման կարողանայ մեկնիլ և ծրագրուած էր որ նախ ինքը մեկնի և ապա կինը փոխադրելու միջոց մը գտնէ : Տ. Յակոբեանի կարծիքով, Զէյթունի հաշտութեան պայմանագիրը գոհացուցիչ չէր ու իր Զէյթուն բնակիլը վտանգաւոր կը նկատէր. ապստամբութեան պարագլուխներէն միայն ինքը և Նազարէթ չավուշը մնացած էին. սա իր հին արհեստը սկսած էր գործադրել և Մարաշիւան Սարգիս անուն կարիճ մը բռնելով յանձնած թշնամիին, զինադադարէն վերջ զինուոր մը սպաննած ըլլալու՝ ամբաստանութեամբ : Հիւպատոսն ալ համոզուած էր թէ Տ. Յակոբեան պէտք չէ որ այլևս Զէյթունի մէջ ապրի և խոստացած՝ զինքը տանիլ իրեն հետ. հիմա որ ցաւագին պարագաներու բերմունքով, իր հոգեհաստին ալ մեռած էր, այլևս վարանելու ո՛չ մէկ պատճառ չունէր. ուստի 1896 Մայիսի մէջ մեկնեցաւ իր բարերարին հետ Այնթապ և անկէ Հալէպ, ուր գրեթէ երկու ամիս փակուած մնաց անգլիական Հիւպատոսարանը, որ մի՛ գուցէ կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրէ իր վրայ ու առիթ տայ իր բարերարին աւելորդ նեղութիւններ կրելու : Հիւպատոսը այդ երկու ամսուան մէջ պէտք եղածին չափ կապուորուեցաւ և ի վիճակի էր երկար ճամբորդութեան տոկալու. կառախումբով մեկնեցան Իսքէնտերուն, ուր տեղւոյն անգլ. հիւպատոսարանին մէջ հազիւ ճաշ մը ք-

հեղու ժամանակ կրցան դանել և խակոյն յունական շոգե-
հաւ մը մտնելով, ուղեւորեցան Իզմիր: հիւպատոսը
խորհուրդ տուաւ Տ. Յակոբեանի որ հաւէն դուրս չելնէ,
մինչև որ Իզմիրի հիւպատոսարանէն մէկը դրկէ՝ Լոնտոն
մեկնող բռնաբարձ փոխադրանաւի մը մէջ զինքը դնելու
համար, քանի որ հիւպատոսը Իտալիա մտադիր էր մեկ-
նիլ և ցամաքէն կատարել իր ճամբորդութիւնը: Լոնտոնի
իր բնակարանին հասցէն ալ տուաւ Տ. Յակոբեանին ու
պատուիրեց, որ երբ ըրիտանական ոստանը հասնի, գրտ-
նէ զինքը: Ազնիւ հիւպատոսը, որ արդէն կը հոգար Տ.
Յակոբեանի ծախքերը, 13 անգլ. ոսկի ալ տուաւ, որ
պէսզի Լոնտոնէն Ամերիկա երթալու համար իր պէտքե-
րուն յատկացնէ, ու այսպէս բաժնուեցան իրարմէ: Տ.
Յակոբեանի նստած հաւը Իզմիրէն չամիչ բեռցած էր և
սկսաւ դանդաղօրէն ուղեւորիլ դէպի Լոնտոն:

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԷՋ. — Շոգենաւին մէջ
այս կտրիճ պատերազմիկը՝ երբ ինքզինքը բոլորովին ա-
ռանձին ու միայնակ զգաց, տխրութիւն մը պատեց իր
սիրտը՝ որուն խորը դեռ կը մխար պաշտելի ամուսնոյն
մահուան հրատուչոր կայծը. ինչե՛ր չէր խորհիր, ինչե՛ր
չէր յիշեր... քանի մը ամիսներու ընթացքին մէջ ինչե՛ր
պատահած էին և վիճակի ի՛նչ փոփոխութիւններու են-
թարկած զինքը: Իրեն կը թուէր թէ այդ հաւը դադաղ
մըն էր ու ինքը կենդանի մեռեալ մը. կը գուշակէր որ ի-
րեն առջև բոլորովին նոր ասպարէզ մը բացուած է. բայց
ի՞նչ կը սպասէ իրեն, ատիկա չէր կարող ճշդել. մա՞հ թէ
վերածնունդ. ու կը խորհէր, «Ապագան լի է անակնկալ-
ներով:»

Բարեբախտաբար անալեկոծ, խաղաղ ճամբորդու-
թիւն մը ունեցաւ. շոգենաւը միայն ճիւղրալթարի առ-
ջև քիչ մը կանգ առաւ ածուխ առնելու համար: Վեր-
ջապէս հասաւ Լոնտոն և Յոյն ընկերի մը օգնութեամբ
ու մեծ դժուարութեամբ յաջողեցաւ դանել այդ ծովա-
ծաւալ մայրաքաղաքին մէջ Հայ մը ու անոր շնորհիւ

Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնատեղին, ուր վայելեց շատ սիրալիր լնդունելութիւն մը: Քանի մը օր վերջ գտաւ նաեւ իր բարերար հիւպատոսը, որ զինքը հիւրընկալեց զիշեր մը իր տանը մէջ և յաջորդ օրը քաղաքին մէկ քանի նշանաւոր վայրերը պատօյուց: Տ. Յակոբեան փափաք յայտնեց հիւպատոսին, անգլ. բանակին մէջ զինուոր արձանագրուիլ, բայց սեղեկացաւ որ քաղաքացի չեղողներ չեն ընդունուիր: Շուրջ երկու ամիս մնաց Լոնտոնի մէջ, այդ միջոցին հանդիպեցաւ Ռուսահայ տիկնոջ մը, որ յայտնեց իրեն թէ Զէյթուն զրկուելու համար հարկը ոսկի կը գանուի իր քով, բայց չի դիտեր ի՞նչ միջոցով կարելի է զրկել. Տ. Յակոբեան տիկնոյը հիւպատոսին տունը առաջնորդեց և բացատրեց ինդիրը. այդ գումարէն 10 ոսկի Տ. Յակոբեանի տան վերաշինութեան յատկացնելու համար՝ իր եղբորը յանձնուելու պայմանաւ, հիւպատոսը հաճեցաւ Մարաշի Միսիոնար Մր. Մեքալլիւմըն միջոցաւ զրկել Զէյթուն. դժբախտաբար դրամը Նազարէթ չավուչին ձեռքը կ'անցնի որ կառավարական պաշտօնէի մը հետ համախորհուրդ, կուլ կուտան զայն և նպատակին չեն ծառայեցներ. այս վատ դործն ալ պէտք է անմոռանալի տրատ մը համարուի այդ մարդուն, որ Պապականութեան կրթնած, սկսած էր իր ազնիւ գերդաստանին անպատուաբեր կեանք մը վարել: Կրտուի թէ Նազարէթ չավուչ այժմ ձգած է Պապականութիւնը:

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ ԿԸ ՄԵԿՆԻ.— 1896 Օգոստոսին, Տ. Յակոբեան Լոնտոնէն Ամերիկա մեկնեցաւ և հասաւ Նիւ-Եօրք, ուր տեսաւ թէ՛ ամէն օր Հայաստանի այլևայլ գաւառներէն՝ համիտական սարսափներէն հալածական՝ բազմաթիւ Հայեր կը թափին: Տարի՛ներով Նիւ-Եօրք հաստատուած, հարստութեան և դիրքի տէր Հայերու հետ շփում ու յարաբերութիւն ունենալու ապարդիւն փորձեր ընելէ յետոյ, ան ստիպուեցաւ կենակցիլ իրեն նման անփորձ հայրենակիցներու հետ. սակայն Տ. Յակոբեան սնած ու ապրած էր նահապետական մաքուր

մթնոլորտի մը մէջ ու այդ նոր կեանքը՝ բարեղոնական անտանելի խառնակութիւն մը, շատ ծանր թուեցաւ իրեն . ան շուտով ուսումնասիրեց նորեկ գաղթականներու կեանքըն ու կենցաղը . այո՛, Ամերիկա ապրտտանարան մըն էր, տաքուկ բոյն մը՝ բռնապետութեան զոհերուն . սակայն միւսնայն ատեն ունէր նաև իր յուեգոյն կողմերը և շատեր կային, որ իբրև աղաւնի կը մանէին հոն և կ'ենէին անկէ՝ փոխուած ազգաւի : Տ . Յակոբեան չէր կրնար հետեիլ ա-նոնց . ան ունէր վեհ ծրագիր մը, անոր սիրտը համագրաւ-ուած էր լոկ իր ծննդավայրին սիրով . անոր աչքին չէին երևիր նոր Աշխարհի փարթամութիւններն ու հրապոյրները, այլ կը պատկերանային իր բնագաւառին մերկ ու ցնցոտի-ներով ծածկուած, պատառ մը հացի կարօտ, անտէր ու անպաշտպան որբուկները միայն, և խորունկ կսկիծով մը համոզուեցաւ թէ Զէյթունի մէջ որբանոցի մը բացման հա-մար իր ունեցած ծրագիրը պիտի չկարողանայ գործադրել ազգային շրջանակին ձեռնառութիւններով, ուստի որո-չեց անկէ բոլորովին մեկուսացած, Ամերիկացիներու մօտ դիմումներ ընել և իր այդ ցանկալի նպատակին իրագործ-ման նուիրուիլ : Անհրաժեշտ էր սակայն, իր ձեռքն ու-նենալ հաստատագիր մը, որ ապացուցանէր իրեն համի-տական ջարդերէն ազատուած ու մանաւանդ Զէյթունի՝ բռնապետութեան դէմ մղած ահաւոր պայքարին մաս-նակցող Հայ մը ըլլալը . ուստի դարձեալ գրով մը դիմեց Լոնտոն, իր ազնուագոյն բարերարին, որմէ ընդհուպ ըս-տացաւ խնդրուած յանձնարարականը՝ նամակով մը, ո-րոնց բնագիրները և թարգմանութիւնը հոս կը գետեղենք :

ՀԻՒՊԱՏՈՍԻՆ ՂՐԿԱԾ ԹՈՒՐՔԵՐԷՆ ՆԱՄԱԿԸ

دوستم قره بت

۶ سیدمیر تاریخی مکتوبکزی شمعی آلم و آرزو ایلدیگکز
شهادتنامه لفاً ارسالله انشاءالله هر وجهه ایشکزه کله جکدر

تعجب اوله جق بر شی که من ارقتمزدن صکره قوند شم ایله
برابر آمریقایه کیتدم و مکتوبکڑک یازادیغی تاریخده بییدور قده
بولنبور ایدم اگر اوراده ایکن بولندیغکز محلی بیلیمش اولسه
ایدم سزی یانمزه چاغراجق ایدم بو صباحکی پوسته ایله مستر
مکالم طرفندن اوزون اوزادیه بر مکتوب آلدیم زیتون کویلولری
کون بکون راحب سب ایدبورلر هر جهتهده فوق العاده
کوزل بو راکوله چیقمش و کویلیلره چفت حیوانلری و
آلتلری صاتون آلق ایچون ایکی بیک لیرا تخصیص اولنمشدر
آلله اصمرازم سزی انشالله آریقاده راحت بولورسکز
۲ اوقدمپر ۹۶ انکیلز قونسلوسی مسیو بارنهام

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կարապետ քա՛րեկամս . Սեպտ. 6 թուականն նամակների
հիմաւ ստացայ եւ ձեր փափաքստ Վկայագիրը ներփակ կը
դրկեմ եւ կը յուսամ որ ամեն կերպով ձեր նպատակին պիտի
ծառայե . զարմանալի է , ձեզմէ քաժնուելէ վերջ , եղբորս
հետ միասին Ամերիկա գացի եւ ձեր նամակը գրուած թը-
ւականին , ես Նիւ-Եորք կը գտնուեի . հոն եղած ատենս ,
թէ որ ձեր գտնուած տեղը գիտնայի , ձեզ մեր մօտ պիտի
կանչեի : Այս ատենուս սուրհանդակով Մր . Մեքալիւնեմ
երկար քարակ նամակ մը առի . Զեյթունի գիւղացիները՝
որեւոր կը հանգստանան . ամեն կողմ շատ գեղեցիկ կարգ ու
կանոն կը տիրէ եւ գիւղացիներուն վարուցանի կենդանիներ
ու երկրագործական գործիքներ գնելու համար , 2000 ոսկի
յատկացուեալ է : Զեզ Աւսուծոյ կը յանձնեմ . Աւսուծով Ա-
մերիկայի մէջ հանգիստ կը գտնեմ

ՀԻՒՊԱՏՈՍԻՆ ՅԱՆՉՆԱՐԱՐԱԿԱՆԸ

ՊԱՏՃԷՆ ԲՆԱԳՐԻՆ

BRITISH CONSULATE V. R. ALEPPO.
VICTORIA REGINA.

I have great pleasure in stating that the bearer, Garabed Der Hagopian is honest and trustworthy. After the capitulation of Zeitoun, and the fighting, in which he took a prominent part, I employed him in hospital, nursing the sick, and he nursed me through a severe run of typhoid fever. As I feared, that on account of the prominent part he had taken in the insurrection, he might suffer at the hands of the Turks, I carried him off with me to Aleppo, where he was for some time employed at the Consulate. On my departure for England, I took him with me, with the object of forwarding him to America, where he arrived about two months ago.

I hope he may find regular employment and he has my best wishes for his welfare.

HENRY D. BARNHAM.

Her Brittanic Majesty's consul for Aleppo and Adana. Turkey. London. October 2, 1896.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մեծն Բրիտանիոյ Հիւպատսարանը Վ. Բ. Հաշեպ, Թուրքիա
Վիսթրիա Բեռլինա

Հաճոյք ունիմ վկայելու թէ՛ Կարապետ Տ. Յակոբեան, որ յանձնարարական մը կը ներկայացնէ, վստահելի եւ հաստատարիմ անձ մըն է։ Զեյթունի դաշնագրութենէն վերջ, եւ պատերազմի յրանադուլն՝ որուն մէջ ինքը կարեւոր դեր մը կ'ստարէր, հիւանդանոցին մէջ իրեն պաշտօն մը տուի, ուր իմ հոգսարս եղաւ՝ սաստիկ ժանտախտէն խուսափելու միջոցին։ Նկատելով որ ինք ապստամբութեան պարագային ներքին մեկն էր եղած, սկսայ վախճանալ որ քերէւ Թուրքի-

որ իրեն վնաս մը հասցունեն . ուսի գիմֆը հետս Հաշիպ
սարի , ուր պահ մը Հիւպատոսարանին մէջ պաշտօն մը վա-
րեց : Անգղիա երթալու առնալ գիմֆն ալ հետս առի , մնա-
որեղով դրկել Ամերիկա , ուր հասաւ ասիկէ ետեւ աւիսա ա-
ռաջ : Կը յուսամ որ հոն կրնայ զտնել իրեն կանոնաւոր գործ
մը : Ամեն կերպով իրեն յաջողութիւն եւ բարօրութիւն կը
մտադրեմ :

ՀԷՆՐԻ Տ . ՊԱՐՆՀԱՄ

Նորին Բրիտանական վեհախառնութեան Հիւպատոսը Հա-
շիպի եւ Ա.սանայի , Թուրքիա : Լոնսոն 2 հոկտեմբեր 1896

ՈՐԲԱՆՈՅԻ ԲԱՅՄԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ . — Կ . Տ . Յա-

կորեան . հիւպատոսին այս նամակն ու յանձնարարագիրը
տոնանալէ վերջ , քանի մը ազնիւ բարեկամներու օժան-
դակութեամբ մեկնեցաւ Նիւ Եօրքէն Շիկակո եւ անկէ Ս-
յովա նահանգին Թէյպը ըստած փոքրիկ քաղաքը , ուր
կը գտնուէր Ֆէյթ Հոմ ըստած միախոնարական հաստատու-
թիւն մը , որուն անօրէնին կողմէն ընդունուեցաւ իբրեւ
ապաստանարան փնտռող Հայ մը , 1896 Նոյեմբերին : Տ .
Յակորեան այդ հաստատութեան մէջ շուտով գտաւ տաք
վերաբերում մը իր անձին հանդէպ , ցոյց տուած ազնիւ
քնաւորութեամբ եւ բարեմասնութիւններով . տարին դեռ
չլրացած , բաւական վարժուեցաւ անգլիերէն լեզուն ,
սորվեցաւ գրել , կարդալը , միւսոյն ատեն այդ քաղաքին
մէջ լաւ դիրք մը գրաւեց ու հասած նկատեց իր նպա-
տակին աշխատելու ժամանակը , յաջողեցաւ կազմել Յանձ-
նախումբ մը , եւ ստանալ հետեւեալ վկայագիրները .

ԲՆԱՅԻՐՆԵՐՈՒՆ ՊԱՏՃԷՆԸ

FROM TABOR, IOWA, CHURCHES.

This is to certify that Garabed Der Hagopian, a
native of Armenia, came to Tabor, Iowa, to the Heph-
zibah Faith Home, in November 1896. He bears re-
commendations from the British consulate at Aleppo
and Adana Turkey and while with us, he has shown

himself a devoted, earnest Christian, as well as a man of honest business principles and ability. As such, we take pleasure in commending him to the confidence of all concerned. He has shown great interest in his own people, with no seeming selfish motive in any of his labors. He now proposes under the blessings of God, through the liberality of those who may become interested in the work, to gather means, and when sufficient is contributed, to put in operation an orphans' home and school in his native land. The Congregational church of Tabor, in regular meeting assembled, in further aid of the work of Garabed Der Hagopian and at his request, hereby designate John Barbour, Post Master, E. C. Vranken, the express agent of the Adams Express company at this place, and Rev. Mr. Kelley as suitable persons to whom contributions for the relief of the destitute Armenians, can be safely sent by those to whom Mr. Hagopian may make his appeals.

20 Sept. 1896 JOHN ASKIN, Pastor,

Mr. L. A. HILL, Ch' Cl'k.

First Cong'l Church, Tabor, Iowa.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(ԹԷՅՊԸՐ ԱՅՕՎԱՅԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԷՆ)

Ներկայս կը հաստատե թե՛ Կարապետ Տ. Յակոբեան, քնիկ Հայաստանցի մը, Թեյպոր, Այովա, Հեփգիպա Ֆեյթի Հօմը (հաստատե տուն) եկաւ 1896 Նոյեմբերին, Հաշկայի եւ Աստուայի Բրիտանական հիւպատոսարանէն յանձնարարականներով: Մեզ հետ եղած միջոցին, զինքն զսած եմք ո՛չ միայն շուրջ եւ բոլորակողմէ ֆրիսունեայ մը, այլ նաեւ ուղիղ եւ գործնական սկզբունքներու տէր, կարող անձ մը: Այս առթիւ, մեզ համար ուրախութիւն մըն է զինքն յանձնարարեղ այն ամենուն վստահութեան՝ որոնք իրեն հետ կը յարաբերին: Խորին շահագրգռութիւն մը ցուցուցած է իր

ազգին հանդեպ, առանց որեւէ տեսանելի անձնասիրական
շարժանիքի մը իր ներքե ջանքերուն մէջ: Եւ հիմա ինք ա-
պաւիհելով Աստուծոյ ողորմութեան, կ'առաջադրէ իր դասին
համար հետաքրքրուողներուն առաստաճեցնութեան գումար
մը հաւաքել, եւ երբ քաւախակ հանգանակութիւն մը գո-
յանայ, իր հայրենիքին մէջ որքանոց մը քանալ: Թեյալքի
Ժողովական Եկեղեցին, իր պաշտօնական մէկ նիստին մէջ,
առաւել եւս օժանդակելու համար Կարապետ Տ. Յակոբեա-
նի դասին եւ ի՛ր իսկ առաջարկով, կ'արտօնէ Ճօն Պարպրո՝
նամական տեսչը, Է. Ս. Վրեկիքն՝ Էսկմա Էֆսքրես Ըն-
կերութեան տեղոյս ներկայացուցիչը եւ Արժ. Մր. Քեյի իբր
յարմար, ձեռնհաս անձինք, որոնց կրնան դրկել իրենց շու-
նան անոնք՝ որոնց Մր. Յակոբեան դիմում մը կ'ընէ՝ հայ
կարօտեալներու ի նպաստ:

Ճօն Էսքին, Երեք

20 Սեպտ. 1897 Միսիս Լ. Ա. Հիշ Եկեղեցւոյ քարտուղար.

Առաջին Ժողովական եկեղեցի, Թեյալ Այովա:

The Official Board of the Church of Christ of Ta-
bor, Iowa, endorses what has been said above, about
Mr. Garabed Der Hagopian, and commends the com-
mittee named in the letter to to the public as reliable
men.

W. T. FISHER, Pastor.

Թեյալի Բրիտանի եկեղեցւոյն պաշտօնական Ժողովը՝
կը վաւերացնէ ինչ որ վերեւ շարած է Մր. Յակոբեանի
մասին, եւ յանձնարարականին մէջ նշանակուած Յանձ-
նախումբը հասարակութեան կը յանձնարարէ՝ որպէս վրա-
տահելի անձինք:

Վ. Թ. Ֆիշըր, Երեք

To whom it may concern:

This certifies that the Baptist church of Tabor, in
regular action, voted to endorse the above recommen-
dations given to Mr. Der Hagopian, and urges all to
whom he may come to give him a hearty reception.

S. H. THOMPSON, Pastor.

Ան՝ որ անկ է .

Ներկայս կը հաստատե թէ՝ Թէյպրի Մկրտակաւն եկեղեցին իր կանոնաւոր մեկ նիստին ֆուկարկութեամբ հաշտութիւն կուտայ վերի յանձնարարականներուն՝ Մր. Յակոբեանի նկատմամբ եւ կը թախանձե որ իրեն՝ արագիւն ընդունելութիւն մը տրուի, որու որ դիմե:

Ս . Հ . Թումարն, Երեց

A CARD FROM HIS BANKERS.

Tabor, Iowa, Nov. 11th, 1897.

The First National Bank of Tabor, commends the above committee to the confidence of the public, and will act as the fiscal agent of the committee and Mr. Hagopian, to receive funds and forward them to such agents as they may approve for the benefit of the Armenian sufferers,

L. J. NETTLETON, Cashier.

(ԻՐ ՍԵՂԱՆԱԻՈՐԷՆ ՏՈՄՍԱԿ ՄԸ)

Թէյպր. Այովա Նոյմ . 11 . 1897

Թէյպրի Ազգային առաջին դրամատունը՝ վերոյիշեալ Յանձնախումբը ժողովուրդին վստահութեան կը յանձնարարե եւ այսու կը ծանուցանե թէ՝ սոյն Յանձնախումբին եւ Մր. Յակոբեանի նկատմամբ գործակալութիւնը պիտի ընէ, գումարները գանձելով եւ դրկելով այն գործակալներուն, որ անոնցմէ կը նշանակուին՝ Հայ տառապեալներուն նպաստելու համար:

Լ . Ճ . Նեքրոսի, Գանձապահ

Հանգանակութեան նպատակով այս գորաւոր գրութիւններն ի ձեռին, Տ. Յակոբեան սկսաւ ճամբորդել Ամերիկայի արեւմտեան նահանգները եւ եկեղեցիներու մէջ բամ հրաւիրուելով, ազդուօրէն կը պատկերացնէր Հայերուն տառապանքները եւ ենթարկուած անտանելի կացութիւնը բռնապետական ռեժիմի արիւնաքամ ճիրաններուն մէջ. յետոյ եկեղեցիին Երէցը կամ Հոգաբարձութիւնը ներկաներէն հանգանակութեան կը ձեռնարկէին, որ կը

շարունակուէր յաջորդ օրը քաղաքին մէջ և գոյացած գումարը կը ղրկուէր Թէյպրի մէջ կազմուած յանձնաժողովին, որուն միջոցաւ կը յանձնուէր յիշուած դրամատուներ: Տ. Յակոբեանի քաղաքէ քաղաք ունեցած ճամբորդութիւններուն ծախքն ալ կը հոգացուէր մէն մի այցելած քաղաքի եկեղեցիներէն: Շոգեկառքի Permit մը ստացած էր կէս գինով, տարեվերջին նորոգելու պայմանաւ:

Տ. Յակոբեանի գործունէութեանց կեդրոնը Թէյպր քաղաքն էր թէև, բայց նոյն քաղաքին մերձակայ Շէնէնտօ լսուած քաղաքն ալ յաճախ կ'այցելէր. Շէնէնտոյի մէջ կը գտնուէր բարեգործական հաստատութիւն մը, Ֆայր Պրէնտ անուանով, որուն նախագահն էր վեհօգի անձնաւորութիւն մը, Մր. Հէնլի, որ միանգամայն Տնօրէն-Խմբագրապետն էր նոյն քաղաքի մէջ հրատարակուած The Firebrand թերթին. սա զօրաւոր աջակից մը հանդիսացաւ Տ. Յակոբեանին և իր թերթին մէջ կարի նպաստաւոր յօդուածներ հրատարակեց, ինչպէս նաև անգլիերէն թարգմանութիւնները այն նամակներուն՝ զոր կ'ըստանար Տ. Յակոբեան Ձէյթունէն և որոնք կուգային չեչտել իր մաքուր նկարագիրը, հայրենասիրութիւնը և անցեալ քաջագործութիւնները, ինչպէս նաև Ձէյթունի կարօտութիւններն ու ներկայ վիճակը: Հրատարակուած այդ նամակներէն մէկը, գրուած Յակոբ Երկանեանէ՝ Ձէյթունէն Ամերիկա հասնելէն յետոյ, հետեւեալն էր.

Իմ անեկասիրեցեալ եղբայրս՝

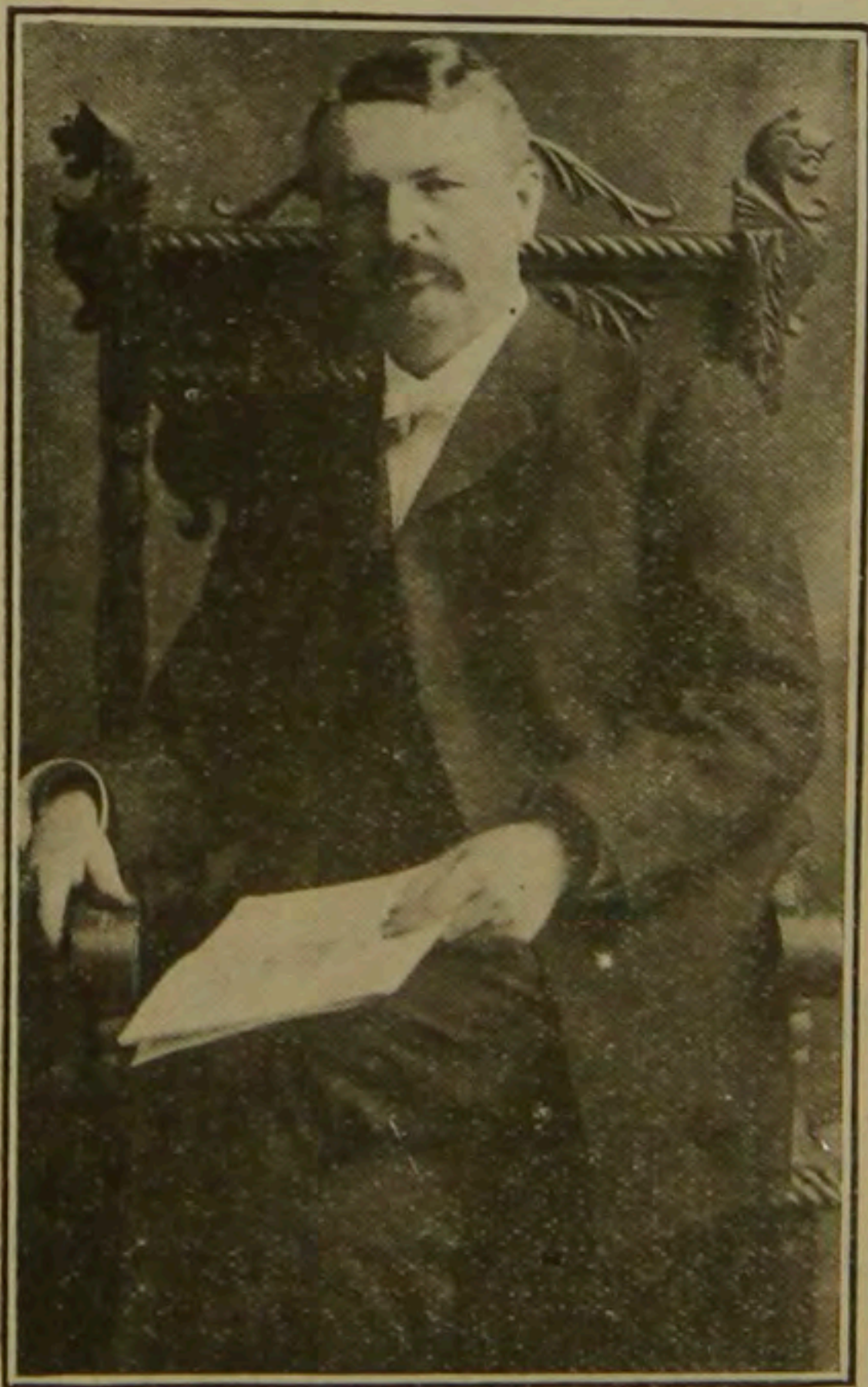
Կարապետ ԿՓ. Տ. Յակոբեան

Ստացայ Ձեր 97 մայիս 5 թուակիր նամակը եւ ուրախութեկս զայն երեք անգամ համբուրեցի: Անձկանօք կը փնտռեի Ձեր հասցեն, բայց չեի կրնար գտնել զայն. սակայն եւ այնպէս շա՛ս զարմացայ թե՛ ի՛նչպէս գիտցած էիք իմ Ամերիկա ժամանումս եւ ալ աւելի զարմացայ թե՛ ինչպէս գտած էիք իմ ներկայ հասցեն, կեցցե՛ս: Երախտագրութեամբ Ձեր բարի խրատներուն համար. բայց, սիրելի բարեկամս, ի՛նչ բանի համար յուսահատութեան մէջ ըն-

կղմած կը բուխի. Չէր Ամերիկա գաղութն համար է ան,
եթէ ոչ Չէր կողակցին համար, որ համբորդեց դեպի յա-
շխման կանոնքին: Չէր սիրելի հարսը մեռած չէ. ան
կ'ապրի նոր կեանքով մը՝ Աստուծոյ շնորհիւ: Միեւնոյն ա-
սեմ, քիստոնի մը չի վայելէր յուսահասութեամբ ընկճուիլ:
Այս աշխարհի ամենահարուստ եւ ամենամեծ անձնաւորու-
թիւններն ամենէն թշուառներն են. որովհետեւ անոնք կը
սեղմեն իրենց ուղեղներուն մէջ աշխարհի բոլոր հոգերը:
Դուք Չէր նամակները կը գրէի անփորձ տղա մը պէս,
որ հեռացած ըլլալով իր տունէն, կը հեծէ եւ կ'արժանանայ
հայրենիքին համար ու միշտ անձկութեամբ կը սպասէ
ծննդավայրը դառնալու: Չէ՞ գիտէր որ Աստուած ամենա-
կարող է: Արդարեւ Աստուծոյ սիրող Նախախնամութեան
շնորհիւն է որ դուք այս երկիրը եկաք, որպէսզի Չէր հայրե-
նակիցներուն եւ ձեր երկրին օգտակար ըլլաք: Յիշէ թէ
Յակոբի որդին իր ապրած երկրին բարեւարը եղաւ, ինչ-
պէս նաեւ փրկիչը՝ իր սովաշունչ ընտանիքին՝ հօրը եւ եղ-
բայրներուն: Դուն կրնաս գիտնալ այն՝ գոր պատճառներ է
Ամենակարողը փեղի համար: Ես կ'ըսեմ որ այս երկիրը
գաղութն համար պէ՛տք չէ գոյսաւ: Բոլոր հայրենակիցներդ կը
խորհին թէ ձեզ համար շա՛տ մեծ խոհեմութիւն մըն էր
թողուլ ձեր երկիրը, քանի որ ես յաճախ շատ եմ, որ
ձերբախառնելով զնանք պիտի նետուէիք: Պատեմ ձեզ քա-
նի մը միջադեպեր, որոնք տեղի ունեցան ձեր մեկնումէն
վերջ, սպացուցանելու եւ հաստատելու համար իմ խօսքերս:
Իբր թէ դուք մարթինի հրացաններ պահած էք Աստուծոյ
ստիճակ Անդրեասեանի տունը, կառավարութիւնը շրջապատեց
զայն հարիւր զինուորներով եւ խուզարկութիւններ կատա-
րեց. բայց որ եւ է քան չգտաւ, սակայն եւ այնպէս, Ա-
ստուծոյ ստիճակ ձերբախառնելով տարուեցաւ: Յետոյ թիւրով
ու փորելու գործիքներով գացին ձեր տան փշատակներուն
մէջ փնտռոյցներ կատարել, պահուած պատերազմական
զենքեր գտնելու ակնկալութեամբ. հոն ալ որ եւ է քան մը
չկրցան գտնել. անկէ գացին ձեր մթերանոցը եւ գրառեցին

Կ. Պողիսէն ձեզ հետ բերած սնունդին ու զնոյսպետին հր-
րաւանով զայն տարին իւր բոլոր պարունակութեամբ. ձեր
կնոջ եւ ձեր հանդերձեղենները եւ զանազան խնայեալ. զոր
դուք եւ ձեր կիները ազատած էիք: Ձեզ ստոյգութիւն կը
մատարէ: Ձեր եղբայրը ողջ է, բայց ձեր հայրենիքը բըշ-
ռաւ կացութեան մը մէջ կը գտնուի. դպրոցները փակ-
ուած են. անքիւ որքեւր կան, որոնք կարօտ են նիւթակաւ
ու բարոյական օժանդակութեան: Դուք մեծ ծառայութիւն
եւ բարիք պիտի մատուցանեիք, եթէ որ եւ միջոցաւ կարե-
նաւ ձեր օգնութիւնը դրեալ անոնց:

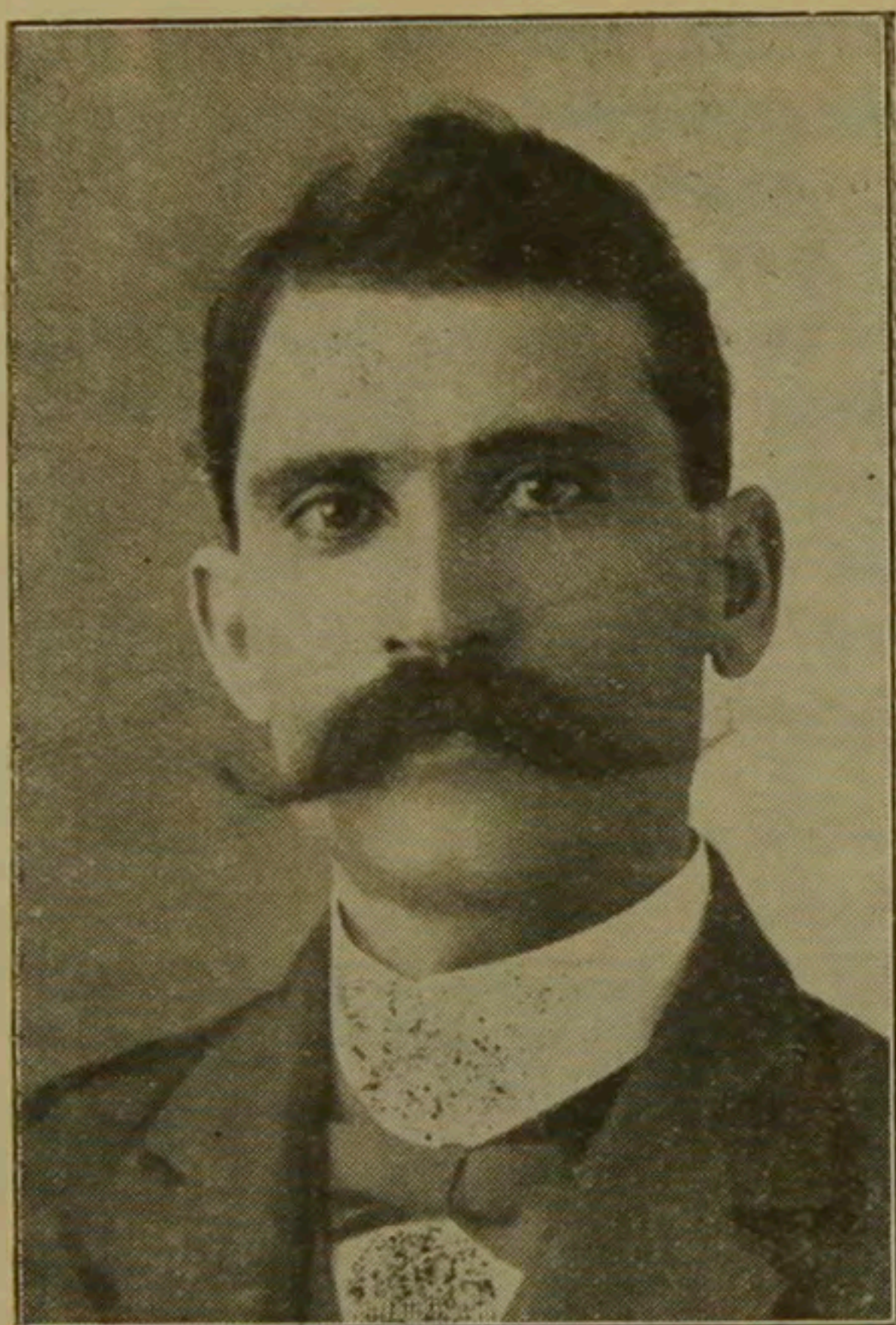
Միշտ ինչ նշմարիտ եւ սիրող եղբայրդ
Յակոբ Երկանեան

Rev. C. S. Hanley

Այս միջոցին ծագե-
ցաւ Սպանո-Ամերիկեան
պատերազմը և բնակա-
նութիւնը Ամերիկացիներու
բուն ամբողջ ուշադրու-
թիւնը պիտի գրաւուէր
անով. սւստի Տ. Յա-
կոբեան խոհեմութիւն
համարեց Գանատա անց-
նիլ առժամապէս ու հոն
շարունակել իր հանդա-
նակութիւնը և անհա-
ղործը, մինչև որ Ամե-
րիկեան յուզող պատե-
րազմը վերջանար: Վեր-
հէնդի այս առթիւ յանձ-
նարարական մը առաւ
Տ. Յակոբեանին և կարի
հետաքրքրական յօդ-
ուած մըն ալ հրատա-

րակեց իր թերթին մէջ. զոր թարգմանութեամբ միասին
կը զետեղենք հոս:

GARABED DER HAGOPIAN

ARMENIAN HERO FOR CHRIST
AND HIS COUNTRYMEN.

LEAD TO AMERICA AND SHENANDOAH
FOR HIS PEOPLE.

The Lord has permitted the FIREBRAND Work during the past year to become interested in the welfare of an Armenian brother, who came to us with the best of recommendations and with a history, that no one had as yet published in this country. God sent him here and by careful work we have interpreted his broken tongue and history for publication. Dr. Durham, our office secretary, has prepared the most of this for publication, as here given. Bro. Hagopian

whose picture appears at the head of this column and the hero of this article, is with us at this writing. He is soon going to make a trip through Canada and other parts of the United States. He is meeting with good success and we trust may be blest of God as never before in the work of helping his people. The town of Zeitoun is the only place where the Armenians defended themselves and made a successful resistance to the Turks. The Turks are very fearful of this point as they were not able to conquer it, and in consequence visitors find it very difficult to get to this place on account of the hatred of the Möslems towards those whom they had not been able to whip and outrage as they did at other places. May God bless and defend Zeitoun and help its inhabitants while in Turkish dominions to so live that the great God shall defend them and care for them. We gladly give the recommendations our brother has received, along with some of the remarkable episodes of his life and some of the correspondence in connection with his work.

Mr. Hagopian is 32 years of age, of medium build and dark complexion. He has pleasing manners and uses excellent language for one who has studied English for so short a time.

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՀԱՅ ՀԵՐՈՍ ՄԸ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԻՐ ԱԶԳԻՆ

**ԱՄԵՐԻԿԱ ԵՒ ՄԻՆՁԵՒ ՇԷՆԱՆՏՕՍԱ ԱՓ ԱՌԱԾ ԻՐ
ԱԶԳԱԿԻՑՆԵՐՈՒՆ ՍԻՐՈՅՆ**

Անցեալ տարի Տերոյր Լախախնամութեամբ «Ֆայր Պրէնս Ուորթ» ը շահագրգռուեցաւ Հայ եղբօր մը գործերովը: Ան մեզ կուգայ բարձրագոյն յանձնարարականերով

եւ պատկանեալք մը, որ դեռ ո՛չ ոք այս երկրին մեջ հրատա-
րակած է: Անսարակոյս Աստուած է որ զինք հոս առաջնոր-
դեց, որով մենք կարող եղանք իր շեզուին կենդանեալք հար-
քել եւ իր պատկանեալք տեղեկանալ, հրատարակեալք հա-
մար: Մեր պաշտօնաւան քարտուղար՝ Տր. Տրքով, ասոր
մեծ մասը ինք պատրաստած է՝ որպէսզի հրատարակուի,
ինչպէս որ հոս հիշարկեալուած է: Եղբայր Յակոբեան՝ որուն
պատկերը սիւնակիս վերեւ զետեղուած է եւ որ յօդուածիս
հերոսն է, ասիկա գրուած պահուն, մեր խով կը գտնուի:
Ինք մտադիր է քիչ ասեմէն շրջագայութիւն մը կատարել Գա-
նասա եւ Միացեալ Նահանգներու միւս կողմերը: Արդեւ
գոհացուցիչ յաջողութեամբ մը սկսած է իր գործը եւ կը
մտադրեմք որ Աստուած օրհնէ զինքը աւելի քան երբեք իր
ազգակիցներուն օգնելու ջանքերուն մեջ: Զեյթուն միակ տեղն
է՝ ուր Հայերը ինքնապաշտպանութեան դիմեցին եւ կրցան
յաջողութեամբ դիմադրել Թուրքերուն: Թուրքերը երկիւղով
կը դիտեն այս կէտը՝ ուր չկրցան յաղթութիւն գտնել, հետե-
ւաբար այցելել փախափողները մեծ խոչընդոտներու կը հանդի-
պին այն պատճառաւ՝ որ ինքանքը ասեղութեամբ շեցուն
են այս ափ մը ժողովուրդին հանդեպ, զոր կարող չեղան
հարուածել ու քանդել, ինչպէս ուրիշ տեղեր: Կը մտադրեմք
որ Աստուած օրհնէ եւ պահպանէ Զեյթունը եւ ձեռնառն
լղայ իր բնակիչներուն՝ որչափ ասեմ որ Թուրք տիրապետու-
եմքարկուած մնան: Կը մտադրեմք որ ամենագորն Աստուած
իր հոգածութեան քակ առնէ զանոնք: Մենք ուրախութեամբ
հոս կը հիշարկեալեմք մեր եղբոր ստացած յանձնարարականե-
րը՝ հանդերձ իր կեանքին մէկ քանի ուշագրաւ միջադե-
պերուն պատկանեալք եւ իր գործին կապակից կարգ մը
թղթակցութիւններով:

Մր. Տ. Յակոբեան 32 տարեկան է. միջահասակ ու
թխադեմ. հաճելի եւ բարեկիրք անձնաւորութիւն մը կը
հերկայացնէ եւ այսքան կարճ ժամանակի մեջ, անզիներէն
առասնողի համար՝ յոյժ ընտիր շեզու կը գործածէ:

Այս ծանօթութիւններէն յետոյ, յօդուածագիրը իր լե-

Թերցողներուն կուտայ Զէյթունի պատերազմին համառօտ մէկ պատմութիւնը, զոր մենք զանց կ'ընենք դնել:

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ԳԱՆԱՏԱ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ .—
Այսպէս Կ. Տ. Յակոբեան Այովա նահանգէն մեկնեցաւ դէպի Գանատա: Շիկակո հասնելով, գտաւ հոն իրեն Հայ ծանօթներ, որոնք «Հայ Ազգային Միութիւն» անուանով կազմակերպութիւն մը ունէին, զոր կը ղեկավարէին տեարք Ա. Կ. Սէքլեմեան և Թ. Պ. Խուսկեան, ազնիւ, կարող և վեհ նկարագրի տէր անձինք, որոնք շատ գընահատեցին Տ. Յակոբեանի կատարած աշխատութիւնները և առաջ բերած արդիւնքները՝ ա՛յնքան կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ. Միութիւնը՝ քաջալերութեան համար Մոզական լապտեր մը նուիրեց Տ. Յակոբեանին և ազդու հաստատագիր մըն ալ ուղղեց Այովայի Ֆայր պըրէնս Թերթի տնօրէնին, որ հրատարակուեցաւ և որուն բնագիրն ու Թարգմանութիւնը հետեւեալն էր.

ARMENIAN NATIONAL UNION.

Organized in 1894—Chartered in 1895. OBJECTS —“To elevate the condition and welfare of its members in all things pertaining to good citizenship.” “To introduce reforms in Armenia by means of international sympathy, aroused by the public discussion of Armenian questions and by awakening the American Press to advocate reform and condemn oppression.”

Chicago, Ills., 81 Ashland Boulevard. Mar. 28, 1898.

To the editor of the Firebrand:

DEAR SIR:— We were much pleased to see such a large space of your excellent paper devoted to the cause of the Armenian sufferers. We felt specially grateful to you for the practical help you have extended to our worthy brother Mr. Der Hagopian, the hero of Zeitoun. We know him to be an able, honest, sincere Christian man, having the sufferings of his native town close to his heart, which, as he has shown

on the battlefield, he prizes more than his life.

Sincerely as we desire to help him materially, as well as spiritually, we find ourselves in the unpleasant situation of being able to do little towards what is in our hearts in regard to the noble work he has undertaken. Therefore, we heartily recommend him and his plans to our American brothers in Christ having faith in their good will and Christian sympathy for persecuted and suffering humanity.

We believe that if provided with a magic lantern and stereopticon views to illustrate his lectures, he would be able to do more effective work. Toward this end, we will do what is in our power, hoping that prompt assistance of sympathizing friends will fill up what may lack.

In view of your manifestation of practical Christianity, thus substantiating your noble professions of the brotherhood of men around the life and example of the God Man by your deeds, we wish to express our deep appreciation and gratitude.

That the blessing of God may rest upon you and your noble ideals and efforts, is the prayer of our hearts.

In behalf of the Executive Committee of the Armenian National Union,

BENJAMIN SAMUEL, Sec'y.

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Կազմակերպուած 1894 ին - արտօնուած 1895 ին .ՆՊԱ.-
ՏԱԿՆԵՐԸ. — «Բարձրացնել իր անդամներուն բարօրութիւնն
ու վիճակը բարի ֆառաւոյնութեան վերաբերեալ գործերու
մէջ» . «Հայաստանի մէջ բարեկրօնագումներ ներմուծել միջազ-
գային համակրութեան շնորհիւ , կենդանացնել զայն հայկա-
կան խնդիրներու քննութեամբ եւ Ամերիկեան մամուլին
գարբնուով , պաշտպանելու համար բարեկրօնագումը եւ դա-

ստպարեղու համար ճնշումը եւ կեղեքումը:

Շիկակո, Ելիսուս 81 Էշիկիս Պուլլիար, Մարտ 28, 1898
Ֆայրայրհենսի խմբագրութեան.

Սիրելի Տէր.— Մենք վերջին ծայր ուրախ ենք, տեսնելով
Ձեր պատշաճական քերթին մէջ այնքան ընդարձակ միջոց
ներ յատկացուած հայ կեղեքեալներու դասին նկատմամբ:
Մենք մասնաւորաբար երախտապարս կը շնորհակա-
նանք օժանդակութեան համար՝ զոր տուիք մեր արժանաւոր
եղբոր՝ Պր. Կարապետ Տ. Յակոբեանի՝ Չէյքունի դիւցազ-
նին: Մենք կը ճանչնանք զայն որպէս կարող, համեստ, ան-
կեղծ, քրիստոնէայ մարդ մը, որ ունի իր հայրենիքին տա-
ռապանակները իր արթն մօտիկ, զորունք, ինչպէս անիկա ցոյց
տուած է պատերազմի դաշին վրայ, կը գնահատեալ աւելի քան
իր կեանքը:

Անկեղծօրէն մենք կը փախափենք օժանդակել անոր նիւ-
թապէս, ինչպէս նաեւ հոգեւորապէս. մենք կը զօնենք ինք-
զինքնին՝ հանդեպ անոր ձեռնարկած այդ ազնիւ գործին,
անհաճոյ կացութեան մը մէջ, որովհետեւ մեր արտերուն մէջ
եղածին մեկ փոքր մասը շոկ կարող ենք կատարել: Հետեւա-
բար, մենք արագին կը յանձնարարենք զինքն ու իր ծրա-
գիրները՝ մեր Ամերիկացի քրիստոնէայ եղբայրներուն, մեծ
հաւաստի մը ունենալով անոնց բարեացակամութեան եւ քր-
իստոնեական համակրութեան՝ հաշտուած ու կեղեքուած
մարդկութեան համար:

Մենք կը հաւատանք թէ, եթէ ան ունենար մոգական շապ-
տեր մը եւ հաստատակէտ մը՝ իր բանախօսութիւնները պատ-
կերացնելու, ան կարող պիտի ըլլար աւելի արդիւնաւոր գործ
ընելու: Այս նպատակին իրագործման համար, մենք պիտի
աշխատենք մեր ամբողջ կարողութեամբ, յուսալով որ հա-
մակրող բարեկամներու պատրաստակամ օգնութիւնը՝ շուտով
պիտի ղեցնէ պակասը:

Նկատի ունենալով որ դուք պիտի արտայայտէք Ձեր գործ-
նական քրիստոնէութիւնը, նիւթականացնելով մարդկային

եղբայրութեան Ձեր ազնիւ ուխտերը , Աստուած-Մարդուն օրհնակին նմանելու Ձեր ազնիւ գործերով, մենք կը փափաքինք արտայայտել մեր խորին երախտագիտութիւնն ու գնահատուիք :

Մեր արտերուն աղօթքն է որ Աստուծոյ օրհնութիւնը հանգցի Ձեր ազնիւ իսկաշնեւրուն եւ ջանքերուն վրայ :

Ի դիմաց Հայ Ազգ. Միութեան Գործ. Յանձնախումբի Բեւիտանին Սամուէլ , Քարսուդար

Հայրենասէր դիւցազնը՝ Տ . Յակոբեան , Շիկակոյի մէջ Հայ կազմակերպութիւնէն ընդունած մոզակիան շապտերը սկսաւ գործածել իր բանախօսութիւններու ատեն թէ՛ եկեղեցիներու եւ թէ՛ հրապարակախօսական սրահներու մէջ . 75ի չափ պատկերներ ունէր , զորոնք մոգական լապտերով կը ներկայացնէր ունկնդիրներուն . իր շեշտերը կուռէին ու ոգեւորեալ . կը պարզէր ներկաներուն հայ ազգին ծագումը՝ ջրհեղեղէն անմիջապէս ետքը . Հայկին պատկերով կը ներկայացնէր առաջին ազատասէր դիւցազնը, Տիգրան Բ . ին պատկերով՝ արքայից արքան , Սանդուխտ կոյսին՝ քրիստոնեայ անդրանիկ հայ նահատակուհին , Մեսրոպին՝ հայ տառերուն անմահ հնարիչը , Քաջ Վարդանին պատկերով , յանուն քրիստոնէութեան՝ Պարսից հետ մըլուած մեծ պատերազմը կը նկարագրէր . վերջապէս , կը պատմէր ունկնդիրներուն Հայաստանի բաժանումը երեք պետութիւններու միջեւ ու յետոյ կը սկսէր ներկայացնել հայկական վերջին ջարդերուն ահեղ դրուագները . պատմութիւնները՝ քստմնեցնող , լապտերին ցուցադրած պատկերները՝ սարսռազդեցիկ , երեսուն հատի չափ , մէկը միւսէն ահաւոր : Այդ պատկերները կը ցուցադրուէին Քարսուդայի զօրաւոր լոյսով . ընդհանրապէս մոգական լապտերին գործածութիւնը երկու անձ կը պահանջէ . մէկ մը որ պատկերները զգուշութեամբ ու կարգով լապտերին մէջ զետեղէ եւ հոգ տանի լոյսին , եւ ուրիշ մը՝ որ կենաց հանդիսականներուն առջեւ ու ցուցադրուած պատկերներն

քը բացատրէ . Տ . Յակոբեան ինքը առանձին կը կատարէր այդ երկու գործն ալ և շատ կանոնաւորութեամբ ու գոհացուցիչ կերպով , ինչ որ կը զարմացնէր ժողովուրդը և արտաքոյ կարգի յաջողութիւն մը կը համարուէր : Տ . Յակոբեան յուզուած , իր ամբողջ պերճախօսութեամբ կը յուզէր նաև ունկնդիրներուն հոգիները և կը հրաւիրէր անոնց գութն ու կարեկցութիւնը՝ այդ՝ համիտական ջարդերուն հետեւանքով , Հայաստանի մէջ գտնուած անթիւ որբերուն և այրիներուն վրայ , տիրող սոսկալի թշուառութեան վրայ , կոչում կ'ընէր անոնց քրիստոնէական զգացումներուն և մարդկային վսեմագոյն սկզբունքներուն : Այս ատենախօսութիւնները , այս կենդանի պատկերները կրնային միթէ անպտուղ մնալ ու Տ . Յակոբեանի ջանքերը կուտային իրենց առատ արդիւնքները :

Տ . Յակոբեան ունկնդիրներուն ուշադրութիւնը լարուած պահելու համար , իր բացատրութիւնները երբեմն կը համեմէր զուարճախառն ոճով մը : Ս . Մեսրոպի պատկերը ցոյց տուած պահուն , խօսելով Հայաստանի Ոսկեդարուն վրայ , կ'ըսէր . «Չի կարծէք թէ Հայաստան լուսաւորուած և քրիստոնէութիւնը ընդունած է Ամերիկեան միսիոնարներու ձեռքով . մեր առաջին մեծ միսիոնարը եղած է նոյն ինքն Եհովան , այցի գալով Եգիպտի պարտէզը՝ որ Հայաստանի մէջ է . երկրորդ միսիոնարն է Նոյին տապանը՝ որ հանդիպած է մեր Արարատեան բարձունքներուն վրայ . երրորդը Թադէոս՝ և չորրորդը Բարթուղիմէոս առաքեալները . Քրիստոս նամակ մը գրած և զըրկած է մեր Արգար թագաւորին , այն ատենները Ընդլ Սեմը (Ամերիկա) դեռ ծնած իսկ չէր :» Երբ կարգը կուգար Վարդերու պատմութեան , կ'ըսէր . «Սուլթան Համիտ շրջանաւարտ եղած է Բէէզդեբուլի համալսարանէն , հիմա գլխաւոր սատանաները ահուգողի մէջ կը գտնուին , թէ մի' գուցէ Համիտ մեռնելով գայ և սանդարամետի դեկը իր ձեռքն առնէ . . . : Ինչպէս որ ձեր փոքրիկները թաշկինակ մը շարժելով կը խաղցնեն իրենց կատուի ձա-

գերը , Համիտ ալ նոյն կերպով կը խաղցնէ եւրոպական տէրութիւնները : »

Պատկերները կը ցուցադրուէին բնականաբար դիշեր առին . իսկ երբ առաւօտները տեղի կ'ունենային հրապարակային գումարումներ , Տ . Յակոբեան յաճախ բնարան կ'ընտրէր իրեն խօսելու Ողբ Երեմիայի 12 ըդ . համարը եւ կը պատմէր Համիտական կոտորածները , անպաշտօն Հայերուն խժոժօրէն խողխողուիլը , անմեղ կոյսերուն վայրագօրէն բռնաբարուիլը եւ մանկիկներուն սուինահար ու քարերու զարնուելով հրէշային մահացումները , որոնց իշուր կ'արտասուէին բոլոր սենկնդիրները : Տ . Յակոբեան շատ անգամ կը հրաւիրուէր երէցներէն քարոզ ալ տալու եկեղեցիներու մէջ . Աւետարանական ճշմարտութիւններ կը պարզաբանէր ա'յնպիսի ձեւով մը , որ նորութիւն կը թուէր Ամերիկացիներուն , որոնք հաճոյքով կուգային մտիկ ընելու զինքը . անգամ մը ըսաւ Զաքէոսի մասին , որ եթէ այդ մեծատունը հաշուի առնէր ժանտաթղենին վրայ ելնելով իր ծիրանի թանկ զգեստներուն պատուաւիլը եւ մարմինին վիրաւորուիլը , պիտի կորսնցնէր յաւիտեան՝ փրկութեան պատհանութիւնը , որ նոյն պահուն իրեն ներկայացիր էր . եւ կը յորդորէր Ամերիկայի ժողովուրդը այդ կարգի հաշիւներ չունենալ երբոր առիթը կուգայ ո'չ միայն իրենց փրկութեան այլ եւ բոլոր տառապեալներուն . քանի որ Յիսուս հրամայած է սիրել ընկերը իր անձին պէս . . . :

Տ . Յակոբեանին դէպի Գանատա ունեցած առաջին ուղեւորութեան միջոցին ալ հանգանակուած գումարները կը զրկուէին դարձեալ Սյօվայի մէջ կազմուած Յանձնախումբին՝ ճիշդ այն ուղղութեամբ , ինչպէս որ արդէն բացատրեցինք :

Անիկա Գանատայի եկեղեցիներէն ալ ձեռք բերաւ հետեւեալ շատ պատուաբեր յանձնարարական-նամակը .

Dear Christian brother,

This letter will introduce to you Mr. Garabed

Der Hagopian, one of our persecuted Christian brethren of Armenia. For the past month he has been with us here in Sterling — his first effort in Canada—laboring in the village and country churches of Armenian respective charges on behalf of his persecuted and down-trodden people. Earnest, enthusiastic and devoted to his cause, he speaks with an eloquence, born and breathing of the spirit of the Divine master. He comes with a message that has been received with sympathy and kindness by our people. His cause, his faith, his earnestness, and his true Christian character, all constitute a strong claim on the sympathies of the followers of Christ in Canada.

W. JOHNSTON, Pastor, Meth. Church.

S. S. BURNS, Pastor Pres. Church.

W. WILSON, Methodist minister.

Sterling June 11, 1898

Սիրելի Քրիստոնեայ եղբայր,

Այս համարը պիտի ներկայացնե՞ ձեզ Պրն. Կարապետ Տ. Յակոբեանը՝ մին Հայաստանի հաշածուած քրիստոնեաներէն: Անցեալ ամիս անիկա մեզ հետ հոս Սդեռնի կը գտնուէր: Գանասայի մեջ իր առաջին ջանքը եղաւ աշխատիլ գիւղի եւ գաւառի եկեղեցիներու մեջ, հաշածուած ու կոխոնոնուած իր հայ ժողովուրդին համար: Զերմեռանդ, եռանդուն եւ իր դասին նուիրուած, ան կը խօսի ճարտասանութեամբ, ծնած է եւ կը շնչէ աստուածային ոգիով մը: Ան կուզայ պատգամով մը, զոր սիրով ու համակրութեամբ ընդունած է մեր ժողովուրդը. իր դասը, հաւասքը, ջերմեռանդութիւնը եւ իր քրիստոնեայ նկարագիրը՝ բոլորն ալ զօրաւոր պահանջ մը կը դնեն Գանասայի Քրիստոսի հետեւորդներուն համակրութեանց վրայ:

Ճօնարն, Երեք Մեքոսական եկեղեցւոյ.

Պրնա. » Երիցական »

Ուիլսոն, Մեքոսական Քարոզիչ

Սդեռնի 11 Յունիս 1898

Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ԱՄԵՐԻԿԱ . — Երբ Ադանո-Ամերիկեան պատերազմը վերջացաւ ի նպաստ այս վերջնոյն , Տ . Յակոբեան որոշեց Ամերիկա վերադառնալ դարձեալ և այս անգամ՝ արեւելեան նահանգներուն մէջ գործելու նպատակով , ժամանակի մը համար տեղափոխուեցաւ Քլիվլէնտ , ուր ծանօթութիւն հաստատեց Գերմանացի բարեգործ անձի մը՝ Վեր . Ճ . Ա . Սփրինկերին հետ , որ Լոյս և Յոյս անուն Միսիոնարական Հաստատութեան մը նախագահն էր և իր կեդրոնատեղին կը գտնուէր 101 University St. , մէկ երկու օր այդ տեղ մնալէ յետոյ , Տ . Յակոբեանի և Սփրինկերի միջև գոյացած համաձայնութեամբ մը՝ որոշուեցաւ որ նոյն քաղաքին մէջ գտնուած Տիքլէէս Հոմ անուն հաստատութենէն երկու օրիորդներ , Թէյպրի մէջ Տ . Յակոբեանի արամադրութեան ենթարկուած դրամով ճամբայ ելլեն դէպի Չէյթուն և հոն անոր փափաքին համեմատ որքանոց մը բանան , ու ինքն ալ Ամերիկայի մէջ շարունակէ իր գործը՝ բացուելիք օրքանոցին տեւականութիւնը ապահովելու համար :

Այսպէս Տ . Յակոբեան երկրորդ Յանձնախումբ մըն ալ յաջողեցաւ կազմակերպել , կեդրոնատեղի ունենալով Ինտիանա նահանգին Պրրն քաղաքը : Այս առթիւ կնքուած ու հրատարակուած պաշտօնագրերուն բնագիրներն ու թարգմանութիւնները հետեւեալներն են :

MISSIONARY SOCIETY OF LIGHT AND HOPE.

Berne, Indiana, Jan. 24th, 1899.

By the request of G. D. Hagopian, we applied all the money received, from the First National Bank of Tabor, Iowa: and we co-operate with him in the work of the Lord, for the orphans in Armenia, and recognize him as a member of the "Armenian Or-

REV. J. A. SPRINGER
ՎԵՐ. Զ. Ա. ՍՓՐԻՆԿԸՐ

phans' Relief Committee," of Berne, Indiana.

J. A. SPRINGER,

Secretary of the Armenian Orphan Relief Committee.

ԼՈՅՍ ԵՒ ՅՈՅՍ ՄԻՍԻՈՆԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանի որբերուն ի նպաստ Կարապետ Տ. Յակոբեանի Այոթա նահանգին Թեյպր խաղաֆի Ֆրար Նեշինեղ պրամասան մեջ հանգանակած ու դրած ամբողջ գումարը՝ իր փախաֆին համեմատ գանձելով իր նպաստակին տրամադրած եւ Տերոյը գործին մեջ իրեն ձեռնեսու ընալու համար Հայաստանի որբերուն Յանձնախումբ մը կազմելով, զինքն ալ անդամ ընտրած ու ճանչցած եմք:

Ճ. Ա. Սքրինկըր

Նախագահ Հայ Որբերու Յանձնախումբին

WORK OF THE COMMITTEE

The word of God shows us that in the last days there shall be perilous times, and as we are living in the last time we find famine, pestilence, earthquakes in the different nations. Before we were quite through with the famine in Russia we were called upon to assist in the great famine of India, where hundreds of people perished and hundreds of thousands of dollars were sent to assist from America.

Again comes the call from Armenia where we have already been helping in the past. In the mind of the majority of the people the Armenian trouble is a thing of the past, and we do thank God that the wholesale massacres are stopped, but we must not forget that there are hundreds and thousands of Armenians who lost all their property and are so under bondage that it is almost impossible for them to make a living. Among those suffering are over 40,000 of poor orphan children, where not one-tenth of them are cared for yet, and, besides, those thousands of widows that are in poverty and are unable to make their living. The need of the

Armenians is surely greater than any other part of the earth. We praise God that He blessed us so in our land of plenty that we are able to help to support poor orphan children whose fathers and mothers died as martyrs for Christ's sake. The plan of the Armenia Relief Committee is to erect an orphans' home in Armenia to gather in orphan children, where they are loved, and trained, and provided with the necessities of life, and where they are instructed in the Gospel for which their fathers and mothers died. The committee hopes to be able to bring a great number over to our country, to place them in orphanages and private families. This seems to us to be the proper plan. In that way they would be relieved from the curse of the Turk when they become men and women. Several orphanages have already applied for children. Sister Narieana Gerber Matron of the Deaconess Home in Cleveland, and Sister Rose Lambert, daughter of Rev. George Lambert. They are preparing and will sail for Armenia about Nov. 1 st. 1898. We hope that all the dear readers will join the work heartily. We would kindly ask that they send their worthy donations as soon as possible to the

ARMENIA RELIEF COMMITTEE, BERN, IND.
GARABED DER HAGOPIAN,

OF ZEITOUN, ARMENIA, Solicitor.

ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎԻՆ ԳՈՐԾԸ

Տերոյր խօսքերը կը յայտնեն մեզ թէ, վերջին օրերը քաղնալսանի ժամանակներ պիտի գան. զոգցես այժմ մեկի այդ օրերուն հասած եկի եւ սովերուն, սրածուքիւններուն, երկրաշարժներուն ախանաճես կըղանկի՝ այլ եւ այլ ազգերուն մէջ: Դեռ չվերջացած Ռուսաստանի սովը, մեր ուշադրութիւնը հրաւիրուեցաւ Հնդկաստանի ահաւոր սովին վրայ, ուր հարիւրներով ժողովուրդ կորսուեցան եւ Աւերիկա հա-

իւր հազար տղարներով օգնութեան փութաց:

Կրկին անգամ կոչը կուգայ Հայաստանէն, որուն կ'օգնէինք մեկն արդէն անցելոյն մէջ: Ամերիկայի ժողովուրդին մեծամասնութիւնը Հայերուն նեղութիւնները հիմնած կը համարին. մեկն էւս կը գոհանանք Տերոյմէն, որ այժմ ընդհանուր կոտորածը դադարէր է. սակայն պէտք է որ մոռնանք այն հարիւրաւոր հազարաւոր Հայերը՝ որոնք կորսնցուցին իրենց ստացուածքները եւ ներկայիս մէջ կը գտնուին շատ անտանելի վիճակի մը մէջ, այնպէս որ իրենց համար ապրիլը այլեւս անկարելի դարձեր է: Եւ ահա ստուց մէջըն է որ կը գտնուին 40,000 որբեր, որոնց մէկ քառորդն իսկ խնամուած չեն եւ ստուցմէ զատ հազարաւոր որբեւայրիներ կան անբացարձէի բշտառութեան եւ ապրելու անհնարութեան մասնուած: Ուստի Հայաստանի մէջ կարօտութիւնը ճշմարտապէս խիստ մեծ է, քան որիչ որեւէ երկիր՝ աշխարհիս վրայ: Մեկն կը գոհանանք Տերոյմէն, որ Աստուած օրհնած է մեզ այնպէս, որ մեր երկիրը բարութիւնով շեցուն է, այնպէս որ մեկն կարող էմք սնուցանել խեղճ որբերը, որոնց ծնողները նահատակուելով մեռած են ի սեր Բրիտանի:

Հայանպաս Յանձնախումբին նպաստին է Որբանոցի մը հաստատութիւնը Հայաստանի մէջ, հաւաքելու համար որբ մանկիկներ, սիրելու կրթելու զանոնք, եւ հոգալ անոնց կեանքի բոլոր անհրաժեշտ պիտոյքները ու դաստիարակել զանոնք Աստուծոյ խօսքին մէջ, որուն համար իրենց հայրերն ու մայրերը մեռան: Յանձնախումբը կը յուսայ նաեւ աշխատիլ որ մաս մը որբեր ալ հոս բերուին ու այս երկրին մէջ խնամուին. մեզ կը թուի թէ, սակայն ալ շատ ուղղութիւն մըն է, որովհետեւ այդ կերպով պիտի ազատուին Թուրքերուն նեղութիւններէն, երբոր չափահաս ըլլան: Արդէն մէկ քանի որբանոցներ՝ դիմուով ըրած են որբերուն համար:

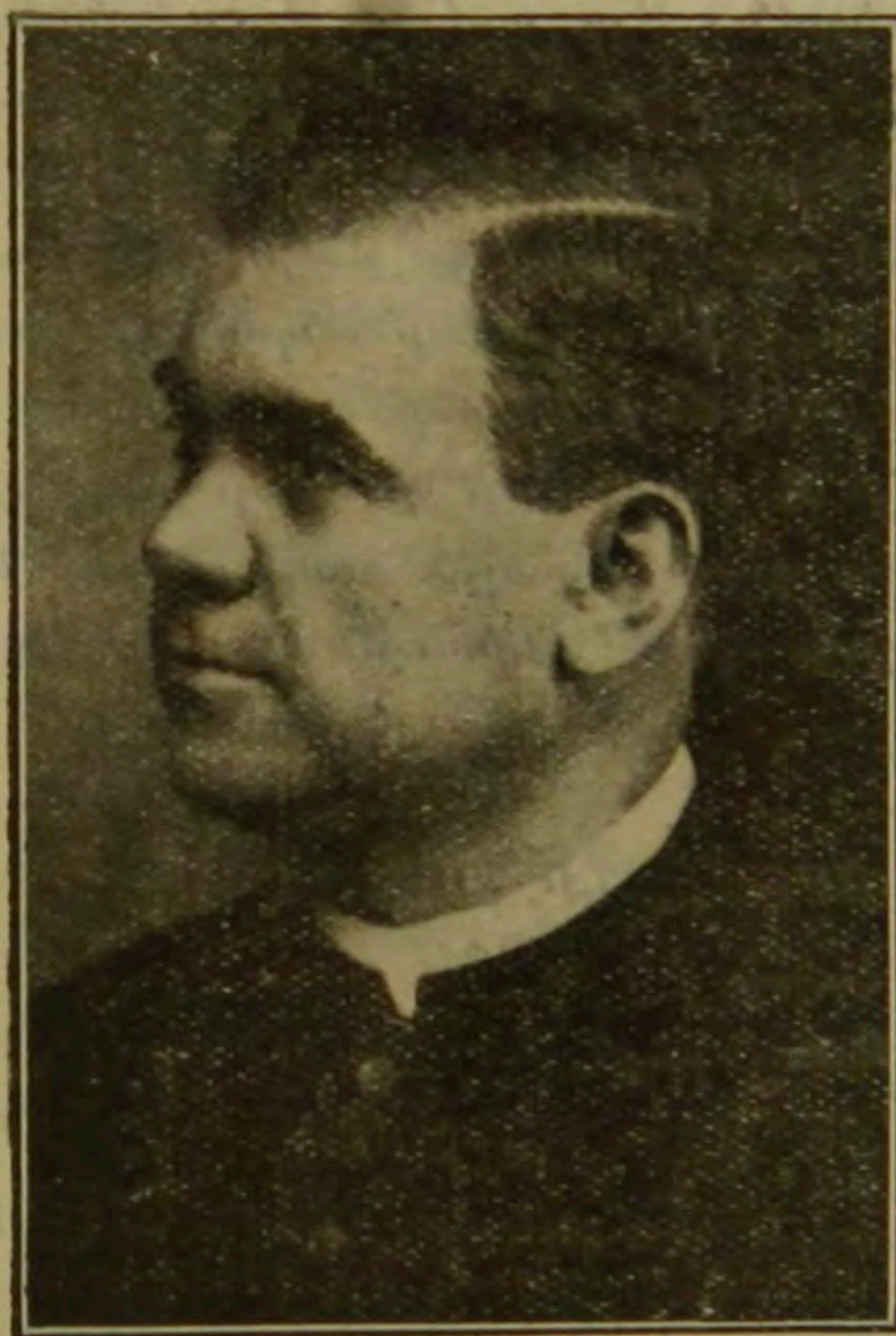
Քոյր Մարիանէ Կըրպըր՝ Բիվիկենսի Տիֆրնէս Հօմի «Matron»ը եւ քոյր Ռօզա Լեմպրս. Վեր. Շօրճ Լեմպրսի դուստրը, կը պատրաստուին 1898 Նոյմ. 1ին դեպի Հա-

յաստան ուղեւորելու : Լիայոյս եւիք որ այս յայտարարութիւն-
ները կարդացողները սրտանց պիտի աջակցին մեզ , ու մեւեմ
կը խնդրենք որ այնպիսիք հաճին փութացնել իրենց նպաստ-
ները՝ կարելի եղածին չափ շուտ : Հայկական նպաստահա-
ւաք Յանձնախումբին Պրէն Ինսիստան , առ Կարապետ Տ .
Յակոբեան Ձեռքունցի . Գործակալ

Այս երկրորդ յանձնախումբին կազմուելէն յետոյ ,
Տ . Յակոբեան հրատարակեց համառօտ տեղաւի մը , ու-
րով , Ամերիկացիներուն կը պարզէր Հայոց ծագումը , քր-
իստանէութեան մուտքը , գրականութեան ծագումը ,
Վարդանանց պատերազմը , Հայերուն իրենց անկախութիւ-
նը կորսնցնելը և վերջին ահուկի կոտորածներն ու երեւան
եկած սարսափելի թշուառութիւնները Հայ տարաբախտ
ցեղին : այս տեղաւիներէն տասնեակ հազարներով ցրուե-
ցին Ամերիկայի այլեայլ նահանգներուն մէջ և ակնկալուած
չափով զանազան տեղերէ առատօրէն սկսան նպաստներ
տեղալ Պրէնի Յանձնախումբին դանձարկղը , որուն մատա-
կարարութիւնը յանձնուած էր կարող անդամներուն՝ հա-
մաձայն տրուած ու ծրագրուած որոշումներուն :

ԵՐԿՈՒ ՕՐԻՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ՄԵԿՆՈՒՄԸ . — 1888

Սեպտեմբերի սկիզբները Տ . Յակոբեան , Օր . Մարիանէի
և Օր . Ռոզայի հետ մեկնեցաւ Բենախլվանիա նահանգը , որ-
պէսզի հոն ալ քանի մը տեղեր դումարումներ ընելէ վերջ ,
Օրիորդները Նիւ-Եօրք մեկնին հաւ նստելու դէպի Թուր-
քիա , իսկ ինքը շարունակէ իր գործը . հարկ եղած կար-
գադրութիւններն ու պատրաստութիւնը տեսնուած էր և
Տ . Յակոբեան Օրմանեան պատրիարքին ուղղուած նամա-
կով մը խնդրած էր անոր աջակցութիւնը՝ Օրիորդներուն
Ձէյթուն երթալու և որքանոց մը բանալու մասին . գրած
էր նոյնպէս Ձէյթունի մէջ գտնուող իր եղբօրը , որ հարկ
եղած դիւրութիւնները ընծայէ այդ երկու անձնուէր Ա-
մերիկուհիներուն , որոնք ա՛յնչափ մեծ հեռաւորութիւն մը ,
ծովեր ու ցամաքներ կտրելով , կ'երթային դուրգուրալ
անտէր մանուկներու , ծնողազուրկ որբերու վրայ :

Rev. C. H. BRUNNER

Երեք ու զեկիցները երբ
ժամանեցին Բեյսիլվան-
իս, ուր մտադիր էին հր-
րագրական խօսու թիւն-
ներ սարքել, հոն հոն-
դիպեցան Վեր. Ա. Հ. Պրը-
նըրին, որ յարանուա-
նութեան մը առաջնորդ-
ներէն էր, զորոնք սովոր
էին կոչել «Elder»: Սա
բարեօրոտ անձ մըն էր
և մեծ ու սիրալիր լն-
դուէ կուտեան մը ար-
ժանացուց իր հիւրերը և
ճամբորդ օրհորդներուն
հարիւր տղարի գումար
մը նուիրելէ զատ, խոս-
տացաւ Օրհորդ Ռօզայի
անձնական ծախքը իր և-

կեղեցիին կողմէն հոգալ, որքան ժամանակ որ անկա-
մնայ Զէյթունի մէջ: Այս յիշատակելի անձնաւորութիւնը՝
որուն պատկերը կը տեսնուի հոս, կազմակերպուած Հա-
ճրնի որդանոցին Յանձնախումբի նախագահն է հիմա Ա.
մարիկայի մէջ:

Օրհորդները մեկնեցան Պոլիս և ներկայացան Օրման-
եան պատրիարքին: Օրմանեան՝ ժամանակին փառկու-
թիւնը պատրուակելով, սպասուած քաջալերութիւնը զլ-
լացաւ անոնց և ի պատասխան Տ. Յակոբեանի զխմու-
մին, յանձնարարեց Ամերիկահայոց Առաջնորդ՝ Յովսէփ
Եպիսկոպոս Սարաճեանի, հաղորդել Տ. Յակոբեանին, որ
իր որդանոց մը բանալու նպատակին գործադրութիւնն ու
հաջը Պատրիարքարանին յանձնուի, վատնագաւոր նկատե-
լով օտարո՝ հիմերու նեղկայութիւնը Զէյթունի մէջ: Սա-
րաճեան Սրբազանին՝ այս առթիւ Տ. Յակոբեանին գրած

նամակին պատճէնը բառ առ բառ և ամբողջութեամբ
կ'ընդօրինակենք հոս, ուր կը ցոլանայ Պատրիարքին հոգե-
բանութիւնը շա՛տ յստակօրէն : Այդ արիւնի թուականնե-
րուն, երբ Ամերիկայէն և Եւրոպայէն նպաստներ կը սե-
ղային Թուրքիա, երբ Ամերիկեան ու Գերման միախոնար-
ներու կողմէն արդէն իսկ որբանոցներ կը բացուէին Հա-
յաստանի զանազան կողմերը, մեզ համար անլուծելի կը-
մնան յանուն Պատրիարքին՝ Սարաճեանի սա խօսքերը .
«Օտարուհիները գնալով ի Զէյթուն երբ անձամբ հաստա-
տեն Որբանոցը, անշուշտ պիտի խրաչին տեղացիները և
տեղի պիտի տրուի քաղաքական մեկնութեանց և կաս-
կածներու : »

ՍՍ.ՐԱՃԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Առաջնորդութիւն Հայոց
Միացեալ Նահանգացն Ամերիկայի
Թիւ 9

Ուսթըր 4 նոյ . 1898

Մեծարգոյ Պր . Կարապետ Տէր Յակոբեան
ի Քլիվլէնտ (Օհայօ)

Սիրելի ի Քրիստոս

Զեր սիրելութիւնը ներկայ տարւոյ Օգոստ . 8 թուա-
կանաւ գիր մը ուղղելով առ Ամեն . Սրբազան Պատրիարքն
Կ . Պօլսոյ, յայտնած էր թէ՛ կը փափաքիք որբանոց մը
հաստատել Զէյթունի մէջ և թէ Բարեգործական Ընկե-
րութիւն մը աջակից գտած էք Ձեզ, որոյ նախագահ
Գերման-Ամերիկացին յօժարած է գործին նախաձեռնու-
թիւնն ստանձնել և անմիջապէս երկու տիկիներն(*) զրկել
ի Զէյթուն, որբանոցը հաստատելու համար և այլն . և հետե-
ւաբար, կը խնդրէք նորին բարձր որբաղնութենէն՝ յանձ-

(*) Զարմանալի է որ օրիորդները Սարաճեանի գրչին տակ ճիկիմ-
ներու փոխուած են :

նորարեւ յիշեալ տիկիներն Զէյթունի Ազգային հոգեւոր
կոնստանտին, գնելով նաեւ մի ազգային շէնք նոցա ար-
ամաղրութեան ներքեւ, ի գործածութիւն որբանոցի :

Նորին Ամենապատուութիւնն կը հրահանգէ մեզ գրել
առ Զեզ, թէ յոյժ գովելի և գնահատելի նկատուած է Զեր
ցանկութիւնն և զայն իրազօրծելու ջանքերն ի մասին
որբանոցի բացման ի Զէյթուն, միւս կողմանէ գիտել կը
տայ թէ՛ ի նկատի ունենալով տեղւոյն ներկայ հանդա-
մանքներն և ժամանակի փափկութիւնն, յարմար չթուիր
իրեն որ օտարուհիներն գնալով ի Զէյթուն անձամբ հա-
տատեն յիշեալ որբանոցը՝ որ անշուշտ թէ պիտի խրաչեցնէ
տեղացիներն և թէ տեղի պիտի տայ այլ և այլ քաղաքա-
կան մեկնութեանց և կասկածներու, ուստի կ'առաջար-
կէ որ Բարեգործական Ընկերութիւնը կամ բարեօրոյ
Պր. Նախագահն հաճի այլ որբանոց մը Ընկերութեանց նը-
ման իրեն (Ս. Պատրիարքին) թողուլ այդ նպատակի ի-
րագործման հոգը և կը խոստանայ բանալ որբանոցը իւր
վերին հսկողութեան ներքոյ և կառավարել զայն գաւա-
ռէն լնարեալ և իւր կողմէ հաստատեալ Հոգաբարձու-
թեան մը ձեռամբ, կը խոստանայ նաեւ յիշեալ որբանոցի
կացութիւնը և մատակարարութեան հաշիւներն ալ պար-
բերաբար զրկել միշտ օժանդակող մարմնոյն կամ առ որս
պէտք է : Ներփակեալ զրկելով առ Զեզ որբանոցներու
կազմակերպութեան Հրահանգը՝ զոր զրկած էր նորին
արքայնութիւնը, կը խնդրուի որ հաճիք փութով այս
մասին գրել մեզ :

Մնամ ողջունիւ սիրոյ

Յովսէփ Եպիսկոպոս Ամերիկայի

Սրբազանին այս նամակը չափ ուշ հասաւ Տ. Յա-
կոբեանին և մինչև այդ ժամանակ, ամէն գործ կարգա-
դրուած ու վերջացած էր, որովհետև խիզախ ու յանդու-
գըն Ամերիկուհիները բարեբախտաբար չէին վհատած Պատ-
րիարքին ցուրտ ընդունելութենէն ու մեկներ էին Զէյ-
թուն՝ Տ. Յակոբեանի եղբօր քով, տեղական կառավա-

բութիւնը սակայն , չթոյլատրեց որ Զէյթունի մէջ որբա-
նոց բանան և Օրիորդները հարկադրուեցան Հաճընի մէջ
բանալ նպատակուած այդ հաստատութիւնը . Տ . Յակոբե-
ան այս եղելութիւնները իր պատասխանագրով հաղոր-
դեց Յովսէփի եպիսկոպոսին :

Այսպէս Տ . Յակոբեանի ջանքերը չկրցան թէև պը-
տակուիլ իր փափաքին համեմատ , բայց գէթ ունեցաւ մը-
խիթարութիւն մը գերազանց , որ իր աշխատութեանց ու
յոգնաքիրտն ձեռնարկներուն շնորհիւ Հաճընի մէջ բայ-
ուեցաւ որբանոց մը , ուր գոնէ ա՛յդ քաղաքէն և շրջա-
կաներէն՝ այժմ իսկ երեք հարիւրէն աւելի որբեր և այրի-
ներ կը խնամուին , կը դաստիարակուին և թշուառու-
թեան ճիրաններէն ազատուելով կ'ասլրին հանգիստ ու քաղ-
ցըր մթնոլորտի մը տակ և կը պատրաստուին օգտակար
ըլլալու իրենց Ազգին ու Հայրենիքին :

Տ . Յակոբեան իր Այովայի նախորդ կեդրոնատեղիէն
մեկնելէն ի վեր մեծամեծ յաջողութիւններ ձեռք բերած
էր ու յաղթականի մը ճշմարիտ գոհունակութեամբ էր
որ վերադարձաւ հոն : Հաճընի իր գործակիցներուն հետ
սկսած էր թղթակցիլ . անոնք սրտառուչ նամակներ կը
գրէին և էական կէտերու մասին Տ . Յակոբեանի խոր-
հուրդներուն կը դիմէին . հոս կը դնենք այդ նամակներէն
մէկը , ուր կը տեսնուի թէ Օրիորդները ի՞նչպէս գործի
սկսած էին : Այս նամակը գրուած էր հայատառ թուրքե-
րէն և Տ . Յակոբեան զայն անգլիերէնի թարգմանելով հը-
րատարակութեան տուաւ Ֆայրպրէնս թերթին մէջ :

ՆԱՄԱԿԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՊԱՏՃԷՆԸ

Հաճըն թուրքիա 12 Մայիս 1899

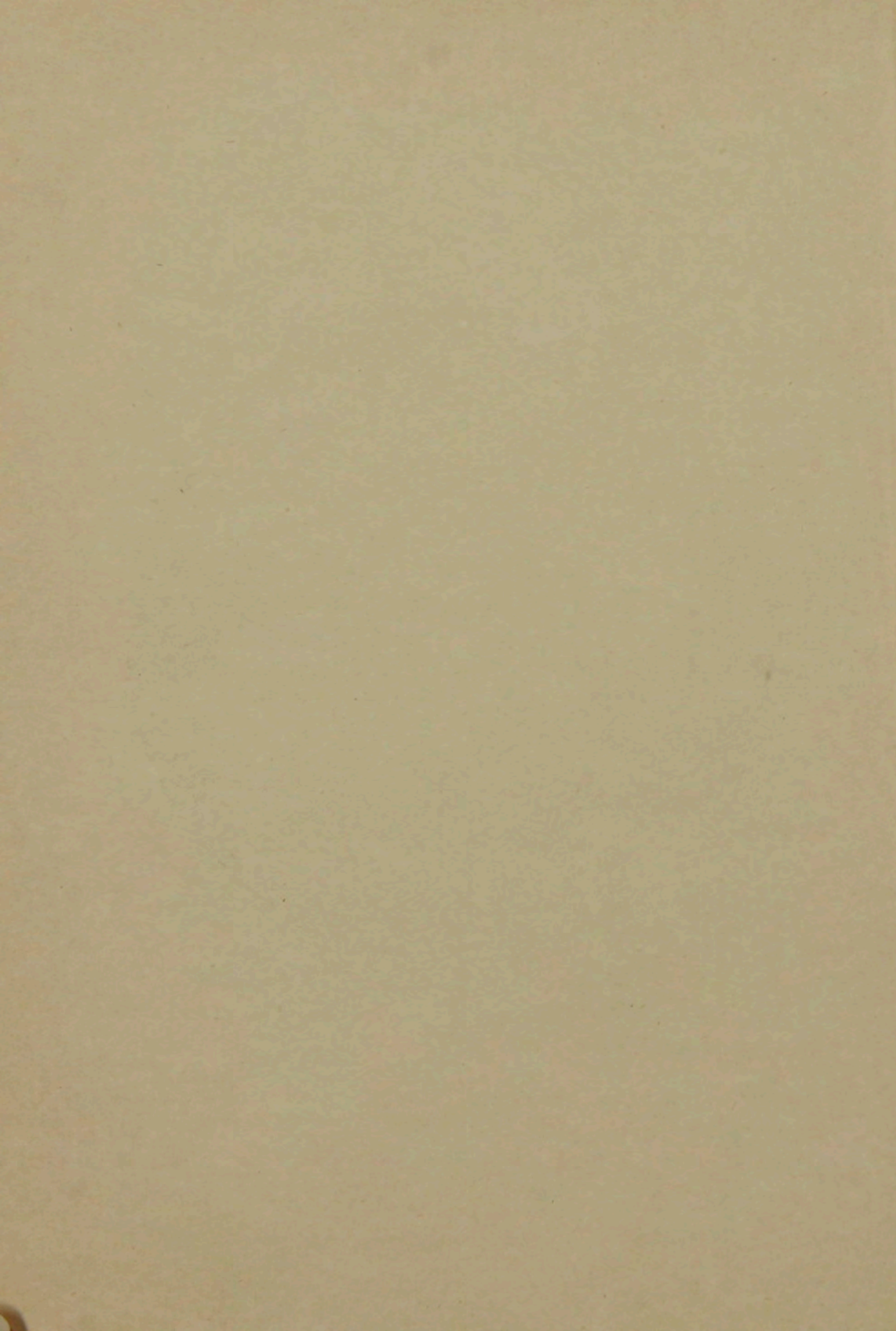
Սիրելի Եղբայր Յակոբեան ի Տէր

Ձեր նամակը հիմա ստացանք . կը ցաւիմ որ Օր .
Կըրպրին նամակը չէք ընդունած , զոր Պէրն Ինտիանա
հասցէիդ ղրկեց . մենք այդ մասին կը զարմանայինք թէ
ինչո՛ւ չպատասխանեցիք . կը խորհէինք միանգամայն , որ
կարելի է չկարողացանք որոշ հասցէիդ հասցնել , այնպէս

MARIE GERBER
ՄԱՐԻ ԿԵՐԹԵՐ

ROSE LAMBERT
ՐՕԶԱ ԼԵՄԲԵՐԹ

որ ահա վերստին կը գրեմ :

Այժմ վարձած ենք ամենամեծ շէնքը Հաճընի մէջ , որ կրնայ գործածուիլ , երբ բարեփոխուի : Եթէ պէտք կը տեսնէք ու կը լիափաքիք , ատեն ատեն յօդուածներ կը գրեմ Ֆայրպրէնս թերթին մէջ և այդ կերպով անտարակոյս կը տեղեկանաք մեր գործերուն . նաև պիտի խնդրեմ հղբայր Սփրինկըրէն՝ որ իմ նշխարականս կը հոգայ , ձեզի զրկել Կաապը Պենըր թերթը , որուն գրեթէ ամիսը անգամ մը կը գրեմ նամակ մը , ես պիտի գրեմ նաև ձեզ յաճախակի , յուսալով թէ՛ այսուհետև մեր նամակները կանոնաւորապէս կը հասնին ձեր ձեռքը :

Եղբօրդ մասին հարցուցինք և իր մօտաւոր ծանօթներէն աղջիկէ մը տեղեկացանք որ ան չյաւոր վիճակի մէջ չէ և խանութպանութեամբ կը զբաղի հիմա : Այս ձեռմեռ անկարելի է մեզ անցնիլ լեռներէն , բայց կը յուսանք որ յառաջիկայ գարնան պիտի կարողանանք : Մտադիր ենք հոն ևս որբանոց մը բանալ , որքան կարելի է շուտով : Առ այժմ 153 որբեր ունինք մեր հոգատարութեան տակ : Այս շաբթու Օր . Կըրպըր և Մր . Մարթին շրջակայ գիւղերը գացին ամէնէն աղքատ որբերը ընտրելու համար : Երբ տարածայնուեցաւ թէ որբանոց մը հաստատուած է , սկսան օրական 50 է աւելի որբեր բերուիլ , չա՛տ կը ցաւիմ որ մեզ համար անկարելի է ամենքն ալ ընդունիլ : Այս քաղաքին մէջ կան անթիւ խեղճ ու

աղքատ ընտանիքներ : Հիմա շատ զբաղուած եմ ընդունուած մերկ որբերը հագուեցնելու համար զգեատեղէն կարելու գործերով : Խիստ մեծ հաճոյք կը զգամ այս մերկ ու աղտոտ որբերը մաքրելու և հագուեցնելու գործէն : Գալ ամառ կը յուսանք երթալ Մարաշ տարեկան ժողովարանի խնամ :

Մայրական խնամ (*) վիճ , ուր , ուրախ պիտի ըլլանք , եթէ

(*) Այս պատկերը ցոյց կուտայ Ամերիկոհիներուն խնամքը՝ որբուկներուն . Տ . Յակոբեան զայն տպել տուած էր իր բանախօսութեանց նիւթերը պարունակող քարտերուն վրայ :

տեսնենք եղբայրդ ալ : Այս նամակը կը բացատրէ ձեզի ,
մեր ըրած ու տեսած գործերը հոս . դուք ալ հաճեցէք
պարզել մեզի ձեր գործերը Ամերիկայի մէջ :

Ասիկա իմ սուաջին հայերէն գրած նամակս է . բայց
մեծապէս օգնեց ինձ սուսուցիչս : Խնդրեմ , երբոր գրես
ինծի , անգլիերէն գրէ . որովհետեւ դեռ իմ գրածէս զատ ,
ուրիշին գիրը չեմ կարող կարգալ :

Թող Տէրը պարգևէ ձեզի մեծ յաջողութիւն ձեր կեանքին

Քոյրդ Ի Քրիստոս և աշխատակիցդ

ՌՕԶԱ. ԼԱՄՊԵՐԴ

Տ . Յակոբեան քանի կը ստանար այս կարգի սրտա-
ճմլիկ նամակներ , այնքան ինքզինքը դժգոհ կը զգար իր
ունեցած յաջողութիւններէն . կը խորհէր թէ գործերը շատ
դանդաղ կը քալեն . որպէսզի կարենայ աւելի զօրաւոր
թափ մը տալ իր ձեռնարկներուն , նամակ մը գրեց Ամե-
րիկա նախագահ Մաք Քինլիին (President Mc Kinley) ,
ուր համառօտակի Հայուն խղճալի վիճակը նկարագրելէ և
• իր գործին նկատմամբ տեղեկութիւններ տալէ յետոյ , Մի-
այեալ Նահանգաց մէջ բոլորովին ձրիաբար ճամբորդելու
համար արտօնութիւն կը խնդրէր . սակայն յուսախարե-
ղաւ , ստանալով Նախագահին քաբառաւարէն նամակ մը ,
որուն պատճէնն ու թարգմանութիւնը կը գնենք հոս :

EXECUTIVE MANSION,

WASHINGTON.

July 27, 1899.

My dear Sir:

Replying to your communication of the 24th ins-
tant, I beg leave to state that owing to the numerous
requests similar to your own, constantly received from
all parts of the country, the President has felt obliged
to adopt a rule which precludes him from writing let-
ters such as you desire.

I am sure that you will, upon reflection, appre-

ciate the conditions in this regard and understand that the President's inability to reply more favorably arises from no lack of interest in the work of many of those who write to him.

The letter accompanying your communication is herewith returned.

Very truly yours,
Acting Secretary
to the President.

Mr. Garabed Der Hagopian,
Shenandoah, Iowa.

Ուաշինկթոն 27 Յուլիս 1899

Սիրելի Տէր

Պատասխանելով Ձեր ներկայ ստացուած 24 թուականի նամակին, կը խնդրեմ թող տուեմ ինձ յիշել թէ, ձեր ինկն նշանակեալ անթիւ խնդրանքներու պատճառաւ, զոր կը ստանանք երկրին թողոր մասերէն, նախագահը ստացուած կը զգայ ինքզինքն՝ որդեգրել կանոն մը, որ իրեն կ'արգիշէ գրել նամակներ այնպէս, որպէս դուք կը փափայիք:

Վստահ եմ թէ, խորհրդածելով պիտի ընթանիք պարագաները ու պիտի հասկնաք, որ նախագահին աշխատանքները կերպով պատասխանելու անկարողութիւնը յառաջ չի գար իրեն պիտոյններուն գործին հետաքրքրուելու պակասէն:

Ձեր նամակին ընկերացող գրութիւնը ասոր հետ կը վերադարձնուի:

Ձերդ անկեղծօրէն
Նախագահին ֆարսուղարը

Պատասխան Տ. Յակոբեան
Շենանդո Սթիւ

Տ. Յակոբեան այս նամակը ստանալէն ետքը որոշեց նախ Նպրապա նահանգը երթալ. որովհետեւ Սթիւայի մէջ գտնուած ժամանակ, իր բանախօսութիւններուն աջ մասը՝ որ Ձէյթունի ապստամբութիւնը կը պատկերացնէր, այդ նահանգին Օմահո հռչակաւոր մեծ քաղաքին Օմա-

հօպի անուն լայնածաւալ թերթին մէջ ամբողջ էջի մը վրայ հրատարակուած ըլլալը տեսած էր ու կ'ուզէր օգուտ քաղել պատենութենէն . յուսախաբ ալ չեղաւ . երբ նոյն նահանգին մէջ ժողովներ կը կազմէր, 1899 սեպտ. 4 ին՝ Պիէթրիս քաղաքին, ուր մեծ յաջողութիւններ ունեցաւ, բոլոր թերթերուն մէջ անակնկալօրէն հրատարակուած գտաւ իր անուան ձօնուած անգլիերէն ոտանաւոր մը, որ կը կրէր Պատ. Ճորճ Ու. Գրոֆթսի ստորագրութիւնը . Պատ. Գրոֆթս նոյն քաղաքին Գանկըրկէչքնէլ ժողովական եկեղեցիին քարոզիչն էր, որուն հովուած եկեղեցիին մէջ նախորդ օրը բանախօսած էր Տ. Յակոբեան . Պատուելին կարդացած էր նաև Օմօհօպիի հրատարակած յօդուածն ալ ու մօտէն քննած Տ. Յակոբեանի ունեցած յանձնարարականներն և Հիւպատոսին տուած վկայութիւնները, որոնց յենլով շարադրած էր այդ ոտանաւորը, զոր կը դնենք ստորեւ իր թարգմանութեամբ : Ազնիւ պատուելին վախճանած է հիմա, ու կը ցաւինք որ կարելի չեղաւ մեզ իր պատկերը ունենալ և զետեղել հոս :

GARABED DER HAGOPIAN

THE HERO OF ZEITOUN, ARMENIA

I hail thee, brave Hagopian,
Snatched from the all-devouring flame
So that thine eyes might look upon
Thy well-earned fame.

A hero art thou, lion-like,
Who wears old Zeitoun's fadeless crown;
Like Joshua who rose to strike
God's foemen down.

A hero who feared not to die
And launched forth on death's swollen stream,

And looked the fierce Turk in the eye
And scorned its gleam.

Who stood with God's own chosen fold,
The truth of God to still maintain,
Come hunger, thirst, come heat or cold,
Come mortal pain!

He saw his comrades fall around,
He saw his home consumed with fire;
He saw upon the blood stained ground
His wife expire.

And then within his veins the blood
Like tides of molten metal surged,
To smite with death the scorpion brood
His comrades urged.

He gained the day, fair Zeitoun stands
Because he faced the gates of hell—
Go with swift feet and to all lands
The story tell.

And may the God who saved Zeitoun
And let her blessed hero live
Come to enslaved Armenia soon
And freedom give.

—G. W. CROFTS.

Beatrice, Neb., Sept. 4, 1899.

206

ՀԱՅ ՀԵՐՈՍ Կ. Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

Կ'ողորմեմ ըզֆեզ, քաջի Յակոբեան,
Վայրագ սրածուքեան հուրեն փրկիչս,
Զեկնով վաստիւս փառքի շարժան,
Դու արդ վայելիք սրտով անկասկած:

Զեյթունի հերոս մ'ես առիւծասիրտ ,
Անթարշաւ պրսակ փայել ե ֆեզի .
Արդի Յեսու մը որ թշնամին բիրտ ,
Կ'ընէ դիտապատտ առանց երկիւղի :

Հայ հերոս մը որ մահէն չի վախնար .
Այլ կուրծքը կուտայ անոր հոսանքին .
Դուն շեշտ նայուածքով կոռադաշտն ինկար ,
Ընդդէմ տրամաբան հայակեր Թուրքին :

Ասուծոյ « փ » մը ընտելաներուն ֆով ,
Ինկնապաշտարան գէնիդ վե՛ր շարձուցուցիր .
Նօրութիւն , ծարաւ , սար , ձոր անվըրդով ,
Հոգւոյդ՝ ջախջախուած ինկան ցանուցիր :

Տեսար ընկերներդ որ գնդակահար ,
« Վըրհժ » ձայնելով շուրջդ կ'իյնային .
Տեսար հրդեհուած տունդ բոցավառ ,
Ուժասպառ կիւնդ կուտար իր հոգին :

Յայնժամ արիւնքդ երակներուդ մէջ
Իբրեւ հրանիւթ ժայթքեց փրփրադէզ ,
Կարիճ թշնամին ըզզաց մահուան գէջ
Հրպուսն ի՞նչ ճակտին՝ ուզուին յապարհէջ :

Բայց դու շահեցար օրը վճռական ,
Զի քու շնորհիւ Զեյթունն կ'ապրի դեռ .
Դժոխքի դուռներն անձդ նըշխական
Անկաջընել երբեք չ'են գօրեր :

Եւ արդ Տերն հրգօր որ փրկեց Զեյթուն ,
Ու կեանքն երկարեց անոր քաջ որդւոյն ,
Թող յաւերժ մընայ պահապան արթուն .
Մինչեւ Հայն գըտնէ թանկ ազատութիւն :

Պեպրիս Նեպրաւֆա

Սեպտ . 4 , 1899

ՃՈՐՃ Ու . ԳՐՕՅԹՄ

Թարգմ . Գ .

Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ Բ . ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆԸ . — Այս բազմալատակ և բազմաբղիւն հերոսին Ամերիկայի մէջ վաճառած համակրութիւններն ու գտած յաջողութիւնները՝ եթէ մէկ կողմէն պէտք է վերագրել իր պերճախօսութեան և Ամերիկացիներու գթասրտութեան ու մարդասիրութեան, միւս կողմէն ապահովաբար հարկ է արդիւնք նկատել իր մաքուր, անսգիւտ բարոյականին, անշահախնդիր ոգիին և հայրենասիրական ջերմ եռանդին, որոնցմով զրաւեց բազմաթիւ սրտեր և համակրանքի ջերմ հոսանք մը գոյացուց իր շուրջը՝ ո՛ւր որ գնաց, որոնց հետ որ տեսնուեցաւ : Տ . Յակոբեանի կեանքը տիպար օրինակ մը կ'արժէ որ հանդիսանայ մեր բոլոր այն երիտասարդներուն, որոնք երբ կը պանդխտին Նոր Աշխարհի մէջ, կը մոռնան չուտով իրենց տոհմային առաքինութիւնները, կը մերկանան իրենց մաքուր բարոյականը և զեղխութեան ու շրջալսութեան մէջ կը կորսուին անդնդասոյդ :

Ինչպէս տեսանք, Տ . Յակոբեան գրեթէ երեսնամեայ էր երբ ամուսնացաւ Ջէյթունի մէջ և հազիւ երկու երեք տարի կենակցեցաւ իր պաշտելի լծակիցին հետ ու ահա կը գտնուէր Ամերիկայի բազմամբոյ քաղաքներուն եռուղեովին մէջ : Ան ամուսնացած էր անարատ ու բացարձակակապէս կոյս վիճակով մը և թառած զօրաւոր նկարագիրով, որուն դէմ եղէզի տէս կը ջախջախուէին օտար աշխարհի ամենէն զգլխիչ հրապոյրները՝ իրենց բովանդակ թովշութեամբ : Սակայն ինքը բնապէս առողջ ու զօրաւոր կազմուածքի տէր, տակաւին կեանքի ամէնէն աւելի պահանջքոտ տարիքին մէջ էր, ու շատ բնական՝ իրենխորհիլերկրորդ ամուսնութեան մը վրայ, որուն՝ ո՛րչափ ոյժով որ զինքը կը մղէր իր ֆիզիգականը, նոյնքան զօրութեամբ կը հարկադրէր նաև զաւելի անդիմադրելի սէրը, ա՜ն կը փափաքէր պահել անվթար իր բարոյականը և միեւնոյն ժամանակ վայելիլ զաւակներու սէրը, ու ասոնց միակ միջոցն էր բնականաբար օրինաւոր ու յաջմար ամուսնութիւն մը կնքել :

Փափաքելով հայ օրիորդի մը ձեռքը խնդրել , դիմումներ ըրաւ Ջէյթուն , Հաճըն և Ուսդըր , Հայոց Առաջնորդարանին . դժբախտաբար իր բոլոր ջանքերը ապարդիւն մնային և տախտակեցաւ սրտել Ամերիկուհիի մը հետ ամուսնանալ , ինչ որ շատ դիւրին էր իրեն համար՝ շնորհիւ իր մշակած ծանօթութիւններուն և լայն սահմանի մէջ ունեցած յարաբերութիւններուն . արդէն , հակառակ Ամերիկայի մէջ տիրող սովորութեան , որ առհասարակ երիտասարդներու անկ է նախառաջարկ ըլլալ միշտ ամուսնութեան , երեք օրիորդներ առաջարկած էին ամուսնանալ իրեն հետ , բայց մերժուած էին երեքն ալ . որովհետեւ ինքը տկանատես եղած էր ու գիտեր թէ Ամերիկայի մէջ ամուսնալուծութիւնն ո՛րքան յաճախադէպ է ու սովորական , բան մը՝ որ իր Հայաստանցիի ջիւղերը կը ցնցէր . օր մը կարդաց թերթի մը մէջ ամուսնալուծման դատ մը , որ բացած էր Ամերիկացի կին մը իր . . . ճասնչիներորդ ամուսինին դէմ . ասիկա թէև Ամերիկայի մէջ արտակարգ իրողութիւն մը չէ , ուր երբեմն նոյնիակ երկու օրուան ամուսնացուցներ երրորդ օրը իրարմէ կը զատուին , բայց Տ . Յակոբեանի նման մանաւանդ՝ ջերմեռանդ քրիստոնեայ Հայու մը համար , սարսափելի պիտի թուէր բնականաբար . որով մինչեւ այդ ատեն զգուշացած էր Ամերիկուհիներու հետ ամուսնանալէ , սակայն երբ հայ աղջիկ մը գտնելէ յուսահատեցաւ , որոշեց ամուսնանալ , քրիստոնեայ և բարեպաշտ ամերիկացի աղջկան մը հետ , խորհելով թէ՝ ինչպէս իր , նոյնպէս և անոր քրիստոնէական կրօնքն ու բարեպաշտութիւնը ապագային՝ ամուսնական սուրբ խորհուրդին դէմ մեղանշելու զօրաւոր պատնէշներ պիտի հանդիսանային . ինքնիրեն տալով այս ապահովութիւնը , գնաց իր երեւակայած Ամերիկուհին գտնել Միսիսսիպիական այն հաստատութիւններուն մէջ , որոնց հետ յարաբերած էր և կը կարծէր հանդիպած ըլլալ այնպիսիներու :

Միսիսսիպիական այդ հաստատութիւններուն մէջ կը

գտնուին երկու սեռէ դեռահաս ու հասակաւոր տղաքներ
ու աղջիկներ, որոնք կը հետեւին Ս. Գրոց և կը վար-
ժուին քարոզախօսութեան, միեւնոյն ատեն պարտաւելով
հաստատութեան զանազան գործերուն, ինչպէս պարտի-
զամշակութեան, փայտահատութեան, երկրագործութեան,
խոհարարութեան և տնական այլ և այլ զբաղմունքնե-
րու. ասոնց բարոյական կեանքին մաքրութեան վերջին
ծայր հսկողութիւն ի գործ կը դրուի և շատ հազուադէպ
է գայթակղական արարքի մը պատահիլը: Ասոնց յարմա-
րաւորները կ'երթան Հնդկաստան, Չինաստան, Ճաբոն և
ուրիշ տեղեր աւետարանչական և բարեգործական պաշ-
տօններով:

Շէնէնսօ քաղաքին միախոհարարական հաստատութեան
մէջ վերջապէս գտաւ Տ. Յակոբեան 25 տարեկան, մի-
ջակ գեղեցկութեամբ, երկանահասակ էտնա Փէրրիշ (Ed-
na Parrish) անուն օրիորդ մը որ գիշեր ցորեկ Աւետա-
րանը իր ձեռքէն չէր ձգեր ու շատ աղօթասէր էր, ինչ
որ կը համապատասխանէր իր բնաւորութեան. այս աղ-
ջկան քրիստոնէավայել կենցաղին տեղեակ ըլլալով, առա-
ջարկեց ամուսնանալ և ասանց դժուարութեան՝ ընդուն-
ուեցաւ իր խնդրանքը. փոխադարձաբար յայտնուած հա-
ւանութեան համաձայն, տեղական կառավարութենէն առ-
նուեցաւ օրինական արտօնագիրը և 1900 յունուար 24ին
կատարուեցաւ իրենց ամուսնութիւնը՝ պսակադրութեամբ
Պատ. Հէնլիի, նոյն հաստատութեան նախագահին, որուն
նկատմամբ արդէն խօսեցանք: Քաղաքին թերթերը հրա-
տարակեցին Տ. Յակոբեանի ամուսնութիւնը, երջանիկ և
բարեբաստիկ կենակցութիւն մաղթելով նորապսակ ամու-
սին:

Ինչպէս ծանօթ է, Ամերիկայի մէջ պսակէն առաջ,
ըլլայ ան եկեղեցական թէ քաղաքական պաշտօնեաներու
ձեռքով, ամուսնացող զոյգը՝ իրենց կարողութեան չափով
նախ պատրաստութիւններ կը տեսնեն և պսակէն անմի-
ջապէս յետոյ, շոգեկառք կ'ուղղեն իրենց քայլերը և կը

ճամբորդին քաղաքէ քաղաք իրենց մեղրաշուսնի օրերը վայելելու համար և երբ փափաքին կամ այլևս չներէ նիւթական վիճակնին, կը վերադառնան իրենց բնակարանը ու կը սկսին պարասլիլ իրենց գործին: Տ. Յակոբեան աւուսնանալէն առաջ, մտադրած էր Քէնսըս նահանգը երթալ, ուր կարգ մը տեղեր կանխաւ ժամադրած էր գրանուիլ. ուստի յարմար թուեցաւ իրեն իր ժամադրութիւնները յարգել կարողանալու ծրագիրով մը անցնել մեղրալուսինը. սակայն երբ հասաւ պատկուելու օրը, օրիորդը յայտնեց իրեն՝ թէ պատկէն վերջը՝ հրաւիրուած են իր բարեկամներէն մէկուն տունը և հարկ չկար նոյն գիշերը շոգեկառք նստիլ և ուրիշ քաղաք մը մեկնիլ. առաջարկը թէև տարօրինակ երեւցաւ Տ. Յակոբեանին, բայց չուզեց հակառակը պնդել ու կիրակի իրիկուն, ընդարձակ եկեղեցին մէջ, մեծ բազմութեան մը ներկայութեամբ, պատկարարողութիւնը լրանալէ վերջ, գացին գիրենք հրաւիրող այդ բարեկամին տունը և երբ առանձնացան իրենց համար պատրաստուած սենեակը, Ամերիկուհին մեղմութեամբ և քաղաքավարութեամբ պարզեց ամուսինին՝ իր փափաքն ու նպատակը, որ էր՝ ծննդաբերութենէ զերծ մնալու համար արհեստական միջոցներու դիմել, մէկ խօսքով զաւակ չունենալ. . . : Անհնար է երևակայել այն յուզումն ու այլայլութիւնը, զոր ունեցաւ մեր բարեպաշտ Զէյթունցին, լսելով այս խօսքերը իր կնոջ շրթունքներէն. ինքը որ նահապետական մաքուր միջնուրտի մը տակ ծնած էր ու սնած, որդեծնութեան գաղափարը սուրբ և աստուածային ըմբռնած և ամուսնութեան գլխաւոր նպատակը դայն ճանչցած մէկն էր, ի՞նչպէս կրնար հաշտեցնել այդ անընպասելի, աներևակայելի խորհուրդը, որ պիղծ կը թուէր իրեն, դիւային և գաղանական. պահ մը արձանացած ու ապարան մնաց և յետոյ սաչափ միայն կրցաւ ըսել. «Ինչո՞ւ այդ խորհուրդդ նախապէս չյայտնեցիր ինձ. ես կը նախընտրէի չամուսնանալ.» Ամերիկուհին իսկոյն, իր ցեղին պաղարիւնութիւնովը պատասխանեց. «Է՛ ի՞նչ կայ,

կրնանք մեր ամուսնութիւնը չեղեալ նկատել .» և խնդրոյն ոչնչութիւնը հաստատելու համար սկսաւ Տ . Յակոբեանի թէ ծանօթներէն և թէ անծանօթներէն բազմաթիւ օրինակներ բերել , որոնք իրենց նման չըջիկ միախոնար կամ հրապարակախօսներ էին և առաջարկուած ձեւով կը կենակցէին . ու այս խօսքերը ճիշդ էին , գիտէր Տ . Յակոբեան , բայց իրեն համար զարհուրելի կ'երեւէր . մանաւանդ որ զաւակ ունենալու անսահման փափաք ալ ունէր : Այր ու կին այդ իրիկունը շա՛տ երկար խօսեցան . Տ . Յակոբեան աշխատեցաւ համոզել իր կինը որ հրաժարի այդ խորհուրդէն . նէ անդրդուելի մնաց և հակառակ պարագային՝ պնդեց կնքուած ամուսնութիւնը իւզել անմիջապէս . բայց այդ ալ Տ . Յակոբեանի գործին չէր դար , քանի որ դարձեալ պիտի դատապարտուէր միայնակեցութեան եւ քրիստոնէական օրէնքով ալ՝ նոր ամուսնութիւն մը կընքելու անկարող կ'ըլլար . ուստի մնալով երկու սուրի մէջ , որոշեց երկու չարեաց փոքրագոյնը ընտրել և յուսալով ժամանակ մը վերջ յաղթել իր կնոջ յամառութեան , հաւանեցաւ անոր առաջարկին :

Ահա՛ ամերիկեան ամուսնութեան մէկ նմոյշը , այն ալ քրիստոնէայ համարուած դասակարգին մէջ : Այդ երկրին՝ որ լուսաւորութեան զենիթն հասած կը նկատուի , ամուսնական վիճակին ընդհանուր պատկերը կարելի է նմանցնել տեսակ մը առևտրական ընկերութեան , որ կրնայ լուծուիլ իսկոյն պղտիկ անհամաձայնութեամբ մը և նորի մը ձեռնարկուիլ . տեղական օրէնքը շա՛տ դիւրաւ կ'ը թողատրէ ամուսնալուծութիւնը . եթէ Տ . Յակոբեանի տեղ իր գաղափարով Ամերիկացի մը եղած ըլլար , նոյն իրիկունը կը բաժնուէր յամառ Ամերիկուհիէն և յաջորդ օրը կ'ամուսնանար ուրիշի մը հետ , պայման դնելով անշուշտ որդեծնութեան անհրաժեշտութիւնը . թէև այդ կարգի խնդրոյ մը համար այր Ամերիկացի մը մտքէն անգամ չպիտի անցնէր ամուսնալուծուիլ , որովհետև զաւակ անուցանելու հարկէ մըն ալ տղատուած պիտի զգար ինք-

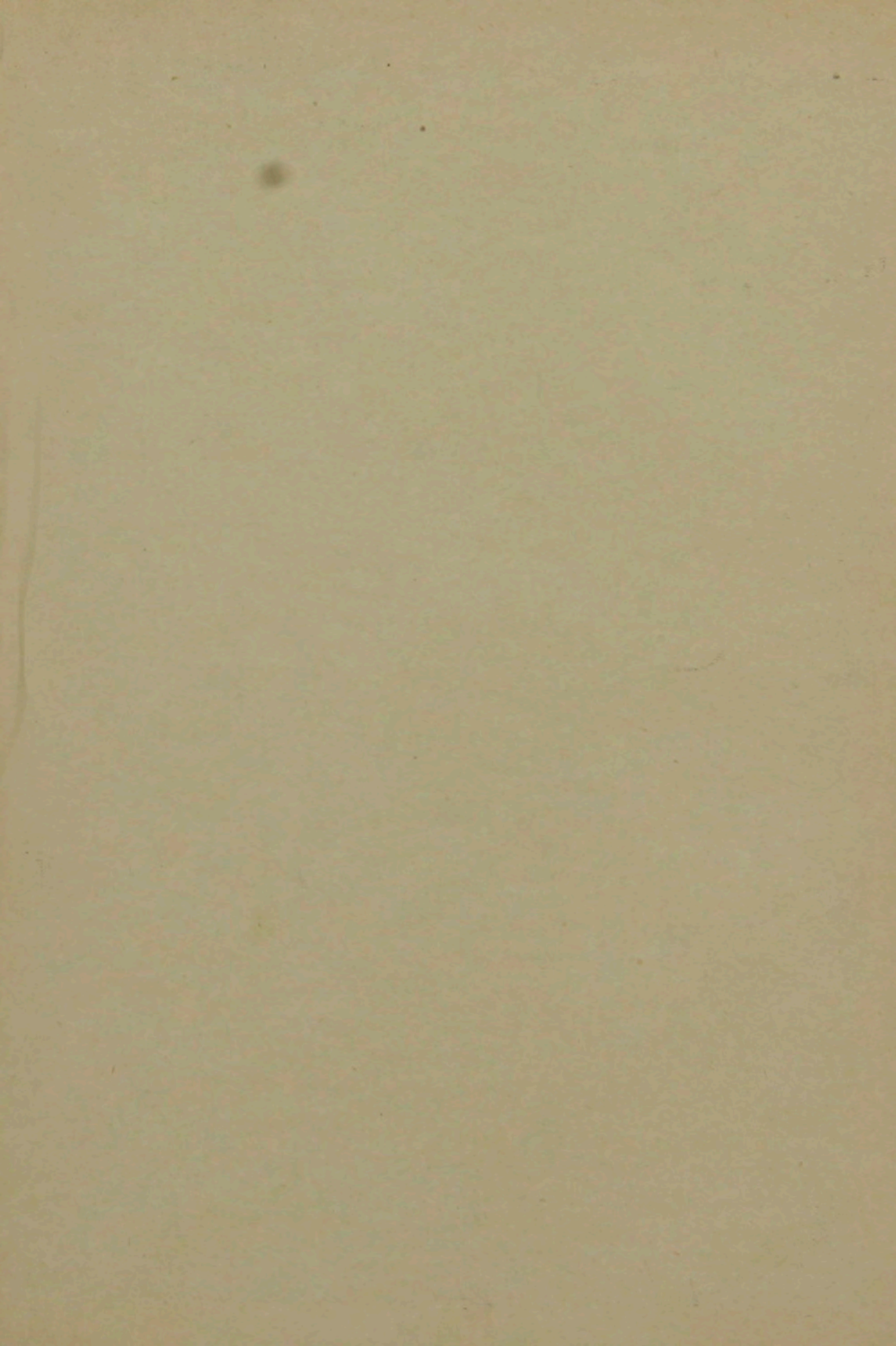
զինքը և կնոջը այդ փափաքը ի՛ր ալ սրտին ուղածը պիտի ըլլար :

Այս համաձայնութեամբ նորապսակ զոյգը սկսան իրենց մեղրալուսնի ճամբորդութիւնը կատարել Քէնսըն նահանգին մէջ, ուր մեծամեծ յաջողութիւններ գտաւ Տ. Յակոբեան, Հաճընի որբանոցին օգնելու համար մասնաճիւղեր կազմակերպելով և իր բանախօսութիւնները շարունակելով : Այդ նահանգին մէջ գտնուած ատեն ընդունեց հետեւեալ համակը և որբերուն լուսանկարները .

Հաճըն, Թուրքիա 12 Ապրիլ 1900

Սիրելի եղբայր և Քոյր Յակոբեան

Հաճոյքով կը տեղեկանանք Ֆայրպրէնս թերթէն, որ ձեր այցելած այլեայլ տեղերու մէջ ընկերութիւններ կազմակերպած էք : Կը հաւատանք թէ այդ ամենայնաջող կերպին է : Սակայն, երբոր ձեր բոլոր ջանքերը ի գործ կը դնէք որբերուն ի նպաստ, հաճեցէք չմոռնալ մեր խեղճ որբեւայրիները : Թոյլ տուէք ինձ որ իբր օրինակ, նկարագրեմ ձեզ Հայաստանէն տեղ մը : Այս շաբաթ, ինչպէս միշտ, շատ կսկծալի եղաւ մեզի. պիտի աշխատիմ պարզել պատճառները : Ես հիմա կը հասկնամ թէ, ինչո՛ւ համար եղբայր Յակոբեան միշտ ինքզինքը ցաւագին կ'ըզգար : Հաճըն ամբողջ Թուրքիոյ մէջ ամէնէն աւելի կարօտ տեղերէն մէկն է. երկու հարիւր որբերէն զատ, զոր կը խնամենք, մեր ունեցած բոլոր կարելիութիւնները կը գործադրենք ամօքելու համար նաև խեղճերը և աղքատ այրիները : Մեր հոս գործի սկսելէն ի վեր ճիգ թափեր ենք ամէնէն աւելի կարօտեալներուն գործ հայթայթելու եւ ըստ այնմ անոնց օգնելու : Որովհետեւ գարունը մօտալուտ է, մեզմէն նպաստ ընդունողներուն թիւը որոշած ենք պակսեցնել և փոխանակ օգնելու 100 որբեւայրիներու, օգնել անոնցմէ 30ին կամ 40ին : Կը զարմանաք անտարակոյս. թէ ինչո՛ւ. պատճառը ըսեմ. նախ օդը տաք է եւ վառելիք չունենալնուն համար սառելու վտանգ չկայ. եր-

կրորդ, թէև տարակուսելի, բայց հաւանական է որ երկու շաբաթուան մէջ մէկ օրուան գործ գտնեն տեղ մը և ասով 50-60 փարա շահին, կամ թէ, ոմանք պարտէզ մը ունենալով, կրնան տնկէ քիչ մը բան արտադրել. վերջին ամէնէն գերազանց պատճառն այն է, որ մեզի զբերուած դրամները սկսած են նուազիլ: Ուրիշ պատճառներ ասոնք են. ամառ ատեն մեր բոլոր օրերը տունը կը գտնուին և այսպէսով մեր ժամանակը զրաւուած է:

Ըսենք թէ ինչ օրավարձք կը վճարենք. օրական 90 փարա լուացարարի, 65 փարա կարողչէքի, 75 փարա ջրկիրի, 30-40 փարա բուրդ մաքրելու և գգեղու: Շա'տ պիտի խղճաք ասոնց վրայ. սակայն ասոնք տեղւոյն համար խիստ բաւարար օրավարձքեր են, քանի որ շաբաթուան մէջ երեք օր աշխատելով կրնան ինքզինքնին և իրենց 3-4 զաւակները խնամել և սնուցանել. պիտի դարմանաք երբ ըսեմ թէ, միտիտեար մը մեզ կը մեղադրէր այդքան շատ վճարելնուս համար:

Երկուշաբթի առաւօտ է. ըստ սովորականին աղքատ, կոյր, խեղանդամ այրի կիներ և մեծցած որբեր դրան առջև կը խռնուին ստանալու իրենց մաս մը բուրդը որ մանեն, ու մենք ինկած ենք խիստ նեղ դրութեան մէջ, ընտրելու համար 35 մանուկներու մէջէն 15 ամենակարօտները: Կուտանք անուն մը և կը հարցնենք. — Տուն ունի՞ս: Կոյր, խղճալի կին մը, գաւազանին կրթնելով, դժուարաւ ոտքի ելաւ և պատասխանեց. — Ո՛չ չունիմ: — Ո՛ւր կը բնակիս: — Դրացիին մէկը արտօնած է զիս, որ իրենց ախոռին մէկ անկիւնը պառկիմ: — Որդի չունի՞ս: — Որդի մը ունիմ 2 տարեկան, աղջիկ մը 4 տարու և 8 տարեկան զաւակս ձեր որբանոցն է: — Այգի կամ պարտէզ չունի՞ս: — Ո՛չ, որեւէ բան մը չունիմ: — Քանի որ բան մը չունէիր, մեր գալէն առաջ ինչո՞վ կ'ապրէիր: — Ինչ որ մուրալով դրացիներէն ճարէի: Եւ ոտքերնիս իյնալով ըսկաւ աղաղակել. «Աստուծո՛յ սիրոյն, ինծի գո՛րծ տուէք:» Ու 10-12 հոգի վկայեցին թէ կը ճանչնան և խօսուած-

ները ճշմարիտ են : Ըսինք իրեն որ շարունակ գայ :

Երկրորդ անուն մը տուինք , տարէյ աղջիկ մը ելաւ . զրեթէ կոյր է , միւսնոյն հարցումները ընելով , գտանք թէ որք մըն էր , աշխարհի մէջ առանց բարեկամի և դրամի , և թէ մեր որբանոցը ընդունուելու համար չա՛տ մեծ էր : Անտուն է և ո՛չ մէկ նեցուկ ունի . մենք ստիպուած էինք չմերժել և անոր գործ տալ : Յետոյ ուրիշ աղջիկ մը կը հարցաքննենք . մայրը հիւանդ է , մեծ մայրը կ'ապրի իրենց հետ և աղջիկը 3-4 հատ եղբայր և քոյր ունի , տոնք կ'ապրին վարձուած սենեակի մը մէջ և տան տէրը կ'ըսէ որ , եթէ իր պարտքերը չվճարէ մօտաւորապէս , պիտի գրաւէ իրենց էշը . կը թոյլատրենք զինքը գալ : Երեք կամ չորս ժամ զանազան պատմութեան ունկնդրելէ վերջ , ճամբեցինք շատեր , գիտնալով հանդերձ որ կարօտ են : Յուցակը հաշուելով գտանք , որ փոխանակ 15 ի 22 անուններ կան , որոնց գործ գտնել հարկ եղած է :

Յաջորդ առաւօտ ծեր մեծ մայրը , որ կ'օրհնէր մեզ ամէն անգամ երբ իրեն 40 փարա տայինք , վերադարձաւ և մեր ոտքերը լոյնալով աղաղակեց և խնդրեց , մինչեւ որ ըսինք իրեն թէ գործ պիտի ունենայ : Որբունին եկաւ և հառաչելով ըսաւ . « Ես չատ մեծ ըլլալով , չեմ կրնար ձեր տունը գալ , կ'ըսէք . բայց ես ո՛չ մայր , ո՛չ ազգական և ո՛չ բնակարան ունիմ . չպիտի՞ տաք ինձ քիչ մը բուրդ որ մանեմ : » Մենք մեր սիրտը խստացնելով ըսինք . — Կ'ուզենք ձեզ օգնել , սակայն չենք կրնար : Ամէն առաւօտ և երեկոյ միւսնոյն խնդրանքով կուգայ և չատ լաւ գիտենք որ եթէ չօգնենք իրեն , պիտի ստիպուի մուրալ :

Այսօր կանչեցինք մնացեալ կիները : Այրի մը օրական 20 փարա շահող մեծ աղայ մը ունի . բայց թէեւ ան բամպակ գզել գիտէ , մենք կը ճամբենք զինքը , յուսալով թէ կարող պիտի ըլլայ գործ մը գտնել : Ուրիշ կնոջ մը հարցուցինք , քեզ խնամող զաւակ չունի՞ս : Ան արտասուեց ու պատասխանեց . « Ես երկու զաւակներ ունէի , որոնք

դիս կը խնամէին . բայց ջարդերու ատեն սպաննուեցան :» Տեղի անձկութեան պատճառաւ շատ բան պիտի չկենանք ըսել այս խեղճ կիներու մասին . բայց այժմ գաղափար մը կողմեցիք թէ շարունակաբար ի՞նչ կը լսենք : Սիրելի բարեկամներ . կը զարմանա՞ք թէ «կեանքը գերեզմանին կը մօտենայ» . այս կարօտութիւնները շարունակ լսելէ և տեսնելէ վերջ , կը զարմանա՞ք թէ մենք երբեմն կանգ կ'առնենք և կը խորհինք թէ Փրկչին սիրար ի՞նչպէս պիտի վշտանար , երբոր դիտէր Ամերիկայի մեր սիրելի քրիստոնեայ բարեկամներու տուները և ունկնդրէր այս տառապողներու աղաղակներուն : «Ես նուազեցայ , մինչեւ որ հաւատացի տեսնել Տէրօջը բարութիւնը՝ ապրողներու երկրին մէջ :» Ասիկա այն ծոմապահութիւնը չէ՞ որ Աստուած ընտրած է : «Ահա ա՛յս է իմ ընտրած ծոմապահութիւնս . որ անիրաւութեան կապերը քակես , և լուծին կապերը թուրցնես , ու հարստահարութիւն կրողները աղաաթողուս , և ամէն լուծը կտարես , քու հացդ անօթիին բաժնես , և թափառական տնանկները տունդ ընդունիս՝ երբոր մերկ մը տեսնես՝ զանիկա հագուեցնես , ու քու մարմինէդ քեզ չպահես : Ես . Գլ . ԾԸ . 6-7 :» Շարունակեցէք և կարդացէք խոստումը :

Դուք կ'ըսէք թէ առանց մեր օգնութեան , անոնք կանխաւ կ'ապրէին . ես այս դիտողութիւնը լրի այս առաւօտ իմ թարգմանիս . ան պատասխանեց . «Այո՛ , անոնք կրնան երթալ և մօրալ . — և յետոյ ըսաւ , — ո՛վ քոյր Լամպէրթ , ես առաջ այս տեսակ բաներ չէի գիտեր . ես երբեք չէի գիտեր թէ կարօտութիւնը այսքան մեծ էր . ինձ կը թուի թէ , ես չեմ կրնար զանոնք ճամբել , քանի որ վերջին ծայր խեղճ են , որ ատեն ստիպուիմ անոնցմէ մին ճամբել , աչքերս կը սկսին լեցուիլ :» Նկարագրել անկարելի կը գտնեմ , բայց մեծ մխիթարութիւն մըն է գիտնալ թէ «Ան գիտէ :»

Կը խնդրեմ և կը պաղատիմ որ ձեր բաժինը կատարէք : Մենք ժամանակ պիտի գտնենք այս կարօտեալներ

բուն յատկացնելու, եթէ դուք միայն օգնէք մեզ, մենք որոշած ենք շօրունակել նախապի գործը Տէրօջը օգնութեամբ: «Ո՛վ որ գութ ունի խեղճերուն վրայ, փոխ կուտայ Աստուծոյ և Ան կրկնապէս պիտի հասուցանէ:» Կը խնդրեմ անոնցմէ, որոնք զրամ ունին, փոխ տան քիչ մը Տէրօջը, Յիսուսի սիրոյն համար, Ան պիտի հասուցանէ զայն կրկին: Կը խնդրեմ անոնցմէ, որոնք խնայելու քիչ մը բան ունին և իրենց համար հաղիւ բաւական, միտնալ մեզ հետ ազօթքի համար, քանի որ «Ան չի մոռնար խոնարհին աղաղակը:» Յաճախ մեր սրտերէն «Տէ՛ր, հերիք չէ՞» հաւաչը դուրս կ'ելնէ: Կը մաղթեմ որ Աստուած օգնէ մեզմէ խրաքանչիւրին, կատարելու մեր պարտականութիւնը և արգիլելու որ մեզի երբեք չըսուի. «Դուք ըրիք զայն ո՛չ թէ ինձ համար: Դուք կրնայիք բայց չըրիք:»

Ո՛վ որ մտիկ չընէր տառապողին աղաղակին, իրեն աղաղակներն ալ մտիկ ընող մը պիտի չգանէ: Անոնք որ կ'ուզեն օգնութեան ձեռք երկնցին կարօտեալին, թող հաճին ըսել թէ այս նախատակին համար է:

Մաղթելով որ Աստուած օրհնէ ձեր գործը,

Մնամ ի Քրիստոս յանուն կարօտելոց

ԲՕԶԱ. ԼԱՄՊԷՐԹ

Այս կարի յուզիչ նամակը, որուն անգլիերէնն ալ հրատարակուեցաւ, ստանալէն ժամանակ մը վերջ, Տ. Յակոբեան անցաւ Գոլթրատո նահանգը՝ ուր կը գտնուէր իր կնոջ մէկ քոյրը, որ զիրենք շարաթի մը չափ հիւրընկալից. հոն առիթ ունեցաւ տեղեկանալու թէ իր այդ քեհին՝ որ իր երկրորդ ամուսինին անունով Տիկին Լայնինգերը (Mrs. Lininger) կը կոչուէր, իր առաջին ամուսինէն շատեմա ամուսնալուծուած, երկրորդէն հեռացած և հիմա երրորդի մը հետ կը կենակցի ու աւելի տարօրինակը այն է, որ այդ զարհուրելի կինը... կիրականօրեայ զըպրօցի մը մէջ ալ ուսուցչուհի է...:

Ամերիկացի կիներու այս իպարները՝ տեսնելով, Տ. Յակոբեան դարձեալ կը վերջիշէր իր պաշտելի կիներ, ան-
հման թամարը, որ եթէ ողջ ըլլար ու Ամերիկացի մէջ հե-
տը դանուէր, գասած յաջողութիւնը գաղտնիակէտին կըր-
նար հասնիլ. դժբախտաբար անոր լուսանկարն ալ չկար.
Տ. Յակոբեան յուսալով թէ իր հանգուցեալ կնոջ պատ-
կերը թերեւս առնուած ըլլայ Հաճընի մէջ աշակերտուհի
եղած ժամանակ, գրած էր և խնդրած, սակայն չէր յա-
ջողած. մողական լապտերով երբ պատկերներ կը ցուցա-
դրէր հանդիսականներուն և կը խօսէր Ձէյթունի վերջին
պատերազմին վրայ, հարկ կ'ըլլար իրեն յիշել թամարն ալ
ու շատեր փափաք յայտներ էին մողական լապտերով տես-
նել այդ հերոսուհին: Նոյնպէս յաճախ տեսնել կ'ուզուէր
Տ. Յակոբեանին՝ զօրանոցի զբաւման ատեն գնդապետին
առած սուրը, բայց այդ ալ անհնար էր արդէն:

Գոլորատոյի Սրբինկա քաղաքին մէջ Տ. Յակոբեան
ամբողջ երեք ամիսներ բնակեցաւ իր կնոջ հետ. Սրբինկա
Ամերիկեան հռչակաւոր քաղաքներէն մէկն է, նշանաւոր
իր հանքաջրերով, աղբիւրներով և առողջարար օդով,
այնպէս որ հարուստ Ամերիկացիներ հոգ կը դիմեն շատ
տեղերէ՝ իրր ամառանոց, որով բնականաբար ամէն ինչ ըն-
տիր ու սուղ կ'ըլլայ: Տեղւոյն Մկրտական եկեղեցիին ե-
րէց Տոք. Էտուրթ Պրիդլիլի, կիրակի իրիկուն մը բանա-
խօսութեան հրաւիրեց Տ. Յակոբեանը, որ խօսեցաւ Հա-
ճընի որբանոցին վրայ և պարզեց այրիներուն ու որբերուն
թշուառութիւնը: Նոյն եկեղեցիին անդամուհիներէն Տիկին
Ֆիլիփս, որ շատ բարի և քրիստոնեայ կին մըն էր, աղ-
ջուելով Տ. Յակոբեանի խօսքերէն, հրաւիրեց զայն որ
քանի կը մնայ Սրբինկայի մէջ, միշտ իր ճաշարանէն ստա-
նայ կնոջը հետ իրենց կերակուրը՝ առանց որեւէ վճարումի,
այդ տիկնոջ ճաշարանը քաղաքին առաջնակարգ ճաշարա-
նըն էր, ուր կը յաճախէին մէլիոնատէրներ և նշանաւոր
անձինք: Տ. Յակոբեան և իր տիկինը արդէն ամուսնա-
նալէ ի վեր, ուր որ ալ երթային, միշտ պատիւ ու հիւ-

ըրնկալութիւնն կը վայելէին ամէն տեղ և շատ քիչ անգամ
կը պատահէր որ ծանօթի կամ հրաւերի չհանդիպելով հիւ-
րատուն իջնէին :

Տ. Յակոբեան իր այս ճամբորդութեանց միջոցին պէտք
եղածէն աւելի մեծ չափով կ'ընկղմէր իր կիներ վայելքնե-
րու և պատիւներու մէջ, որպէսզի յաջողի ետ կեցնել զայն
իր զաւակ չունենալու առաջադրութենէն : Ուստի երբ
տիկին Ֆիլիսիսի կողմէն այդ շնորհալի վերաբերմունքն ալ
վայելել սկսան, պատենութիւնը հասած նկատեց նոր փորձ
մը ընելու և բանալով խօսքը, պարզեց քրիստոնէութեան
տեսակէտը ամուսնութեան նկատմամբ ու զաւակ ունե-
նալու իր անսահման իղձը . Տիկին Տ. Յակոբեան վերջա-
պէս յաղթահարուած իր ամուսինին խօսքերէն, պայման-
ներ առաջարկեց, որոնց գործադրութեամբ սկիսի համա-
կերպէր որդեծնութեան համար եղած թախանձանքներուն :
Տիկնոջ պայմանն էր բնակութիւն հաստատել Թուլոն քա-
ղաքը, որ Իլինոյիլ նահանգին մէջ Շիկակոյի մօտերը կը
գտնուի, ուր ունէր ինքը հարուստ ազգականներ, և հոն
փոխադրել Շէնէնտոյէն իր յիսնամեայ մայրը՝ (որ 12 տա-
րիներէ ի վեր զատուած էր ամուսինէն) տասնամեայ եղ-
բայրը և 27 տարեկան ամուրի քոյրը, և տուն մը գնելով
միատեղ բնակիլ անոնց հետ : Այս պայմանները թէև բա-
ւական ծանրակշիռ էին, որովհետեւ Ամերիկայի մէջ այդ
տեսակ ընտանիք մը պահել գլուրին գործ մը չէ, բայց Տ.
Յակոբեան չվարանեցաւ ընդունիլ զանոնք քանի որ կ'այ-
րէր, կը մրկէր զաւակի սիրով : Տուն տեղ ըլլալու առաջար-
կը ինքնին Տ. Յակոբեանի մտադրած ծրագրին մէկ մասն
էր եղած ամուսնանալէն առաջ ալ, սակայն սա տարբե-
րութեամբ, որ ան կը խորհէր հաստատուիլ այնպիսի տեղ
մը, որ կեդրոն մը ըլլար իր գործին և հաստատուած նը-
պաստահաւաք մարմիններուն ու մասնաճիւղերուն հետ
թղթակցութեան գործը յանձնելով իր կնոջ և տալով անոր
սպասուհի մը, շարունակել իր այցելութիւնները քաղա-
քէ քաղաք, մերթ առանձին, մերթ ամուսինին հետ, և

թէ փափաքէր :

Երբ Տիկին Տ. Յակոբեանի յղութիւնը յայտնուեցաւ, իսկոյն ուղեւորեցան դէպի արեւելք և 1901 Յունուարին հասան Թուրքիոյ քաղաքը, ուր ստուգիւ տիկինը ունէր հարուստ ազգականներ, որոնք սիրալիր լնդունելութիւն մը տուին իրենց : Առաջին գործերնին եղաւ տան մը գնումը և յաջողեցան պատուաւոր փողոցի մը մէջ նպաստաւոր պայմաններով շէնք մը գնել, որ ունէր կէս արտավար հող ու ծառաստան, որմէ յետոյ անմիջապէս բերել տուաւ Տ. Յակոբեան իր գոթանչը, քենին և աներորդին ու եղան մէկ տան մէջ հինգ անձ. ծախքերու հազին զուռ մը բացուած էր, որուն համար հող չէր ընել սակայն, որովհետեւ քիչ ատենէն զաւկի մը տէր պիտի ըլլար, ու այդ բախտաւորութիւնը իրեն համար ամէն զոհողութիւն կ'արժեարէր : 1901 Մարտ 31ին ծնուա տիկինը մանչ մը, զոր Տ. Յակոբեան անուանեց Երուանդ, անշուշտ յիշելով իր մեռած սիրուն եղբորորդին. ա'լ երջանիկ էր, քանի որ աուն, կին և զաւակ ունէր. սակայն տնեցիներուն դէմքը խոժոռած էր. անոնք կը խորհէին, զաւակն ի՞նչ է որ, իր ամբողջ գուրգուրանքին ու հոգածութեան առարկայ ըրած է հայրը և իրենց նուազ հոգածու կը գտնուի և իրենց աղջիկն ալ ծննդաբերութեամբ կը տառապի և նորածինը դիեցնելով կը չարչարուի . . . :

Բայց թէ Տ. Յակոբեան՝ մայր մը իր երկու զաւակներով կը խնամէ, անոնց համար ծախքեր կ'ընէ, այդ պարագաները աչքի չեն զարնուիր, փեսային պարտականութիւնները կը համարուին . . . : Օրեր կ'անցնին, դժգոհութեան քրթմնջիւնները կը շատնան. բայց Տ. Յակոբեան կը սիրէ իր ընտանեկան կեանքը, կարեւորութիւն չիտար մոլտութներու : Յաջողած էր նոյն ատեն այդ քաղաքին մէջ հրատարակուող թերթի մը տպարանը գործ ալ գլտնել, ատեն ատեն տունին և պարտէզին խնամքով կ'ըզբաղէր, ապրուստը գրեթէ ապահովուած էր, մտահոգութիւն չունէր, բացի իր կնոջ, մօրը, քրոջը և եղբօրը տը-

մարդի ընթացքէն, որոնք հետզհետէ կը սկսէին զինքը հեղել և գողցնա կապարի մը ծանրութեան ներքե ճնշել: Կոխարդ պառաւը կ'ուզէր վարուիլ այնպէս իր փեսային հետ, ինչպէս վարուած էր ժամանակին իր ամուսնոյն հետ և խեղճ մարդուն կեանքը դառնացնելով, հարկադրած բաժնուիլ: Նոյն ընթացքը ունենալ կը թելադրէր և իր աղջկան: Տ. Յակոբեան վերջապէս անտանելի գտաւ ընտանեկան այդ կացութիւնը և իր բարեկամ փաստաբանին տուած վստահութեան վրայ, որ մը տուն գալով յայտարարեց որ 24 ժամուան մէջ պէտք է տունէն հեռանան այդ վատ արարածները՝ որոնք իր բարիքները կը փոխարինէին ապերախտութեամբ, երբ ընդդիմանալ փորձեցին, Տ. Յակոբեան սպառնացաւ օրէնքին դիմել՝ ասոր վրայ հոս հոն դիմելով հասկցան թէ օրէնքը աննպաստ է իրենց և մեկնեցան տունէն իրենց հետ տանելով Տիկին Տ. Յակոբեանը, հընգամակայ զաւակին հետ ու բողոքեցին դատարանին՝ ամբաստանելով թէ Տ. Յակոբեան իր կին ու զաւակը արտաքսած է տունէն: Քննութիւնը սակայն հաստատեց որ զրպարտութիւն մըն է լոկ այդ ամբաստանութիւնը և կինըն ու զաւակը տուն վերադարձան կրկին: Ասոր վրայ զերեթէ տարի մը անցաւ խաղաղութեամբ: Այդ միջոցին տիկինը խնդրեց ամուսինէն որ զինքը Սէնթ Փօլ Միննիսոթա (St. Paul, Minnesota) նահանգը ղրկէ իր ազգականներուն քով ժամանակի մը համար, որ փոքրիկին հետ լաւ մը կազդուրուին, ու համաձայնեցան որ Տ. Յակոբեան Օհայօ (Ohio) նահանգը ճամբորդէ և տիկինը միանայ իրեն Քլիվլենտի մէջ երբ որ ուզէ. այս կարգադրութեան համեմատ բաժնուելով զիրար գտան դարձեալ 101 University St. Clevelandի մէջ, ուրկէ անցան Փանատա և երբ տիկնոջ երկրորդ յղութիւնը յայտնուեցաւ, վերադարձան թուրն իրենց տունը: Ծննդաբերութեան օրերը մօտենալուն վրայ տիկինը խնդրեց ամուսինէն որ այս անգամ, միայն իր մա'յրը հաճի ընդունիլ, և պնդեց թէ անհամաձայնութեանց պատճառը քոյրը եղած էր. պառաւը կրկին

լնդունուեցաւ և օգտակար ալ եղաւ թէև իր ներկայութիւնը ծննդաբերութեան և փոքրիկներուն հոգատարութեան տեսակէտով, բայց հազիւ թէ տարի մը կրցան միատեղ բնակիլ. չար պառաւը առաջինէն աւելի օնտանեկի դարձուց Տ. Յակոբեանի վիճակը, որ հարկադրուեցաւ երկրորդ անգամ վռնտիլ գինք տունէն. այս փորձանք կիներ դարձեալ համոզեց ու հետը տարաւ Տիկին Տ. Յակոբեանը երկու զաւակներովը միատեղ: Թուլոն մեծ քաղաք մը չէր և ամէնքը տեղեակ էին Տ. Յակոբեանի բնտանեկան վիճակին ու համակիր՝ անոր կրած տարապարտուց վիշտերուն. կը մեղադրէին գինքը որ խկոյն ամուսնալուծութեան չղիմեր և նոր ամուսնութեամբ մը կեանքը քաղցրացնել չխորհիր, քանի որ տուն տեղ ունի և տպրուստն ալ ապահով է. այդպէս չէր կրնար խորհիլ սակայն մեր Զէյթունցի հերոսը, որ ունէր քրիստոնէական օրէնքի հնազանդութիւն և խղճմտանք, ու երբ ժամանակ մը վերջ կիներ՝ նոյնիսկ իր օղբականներէն մեղադրուելով տուն վերադարձաւ. Տ. Յակոբեան արդէն խրատուած բարեացակամ անձերէ ալ, որոշեց տեղափոխուիլ Թուլոնէն և հեռանալ իր կնոջ մօրմէն ու օղբականներէն, որպէսզի այլևս նոր անհամաձայնութիւններ չծագին իր և կնոջը միջև. ուստի ծախեց կա՛ն կարասիները, տունն ալ վարձու տուաւ և 1904 յունուարի սկիզբները մեկնեցաւ իր կնոջ և հոգեհաստորներուն հետ Ամերիկայէն ու հասաւ Փանատա, Պէրլին քաղաքը, ուր կը մնայ մինչև հիմա:

Տ. Յակոբեանի այս չարաբախտ ամուսնութիւնը խիստ ծանր ու ջախջախող հարուած մըն էր թէ իր սրտին ու բզեացումներուն և թէ իր գործերուն ու ձեռնարկներուն: Բարեբախտաբար Հաճընի մէջ բացուած որբանոցը հաստատուն հիմերու վրայ դրուած էր ու կը շարունակուէր և Ամերիկայէն երկու օգնական նոր գործիչներ ալ աւելցած էին նախորդներուն վրայ: Օր. Մառի Կըրպըր (Miss Marie Gerber) բնիկ Զուիցերիացի էր և իր ծննդավայրը երթալով յաջողած էր հոն ալ նպաստամատոյց մասնաձիւղ

մը կողմել, որ յանձն առած էր իր կողմէն հարիւր որս խնամել. ուստի Տ. Յակոբեանի, ընտանեկան ձախող կողմութեան պատճառաւ, որրախնամ դործերէն աւամայ ձենթաթի մնալը՝ որրանոցին մահացու հարուած մը չեղաւ։ Տ. Յակոբեան իր գլխէն անցած դարձածները ցաւ ի սիրտ գրած էր Մասնաճիւղերու կեդրոնին և բաղմաթիւ ցաւակցական նամակներ ընդունած՝ անոնցմէ։

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՊԷՐԼԻՆԻ ՄԷՋ. — Տ. Յակոբեանի Ամերիկա ոտք դնելէն ի վեր ութ տարիներ անցած էին. ան չէր կրցած տակաւին գրամի տէր ըլլալ կամ նիւթապէս իր ապագան ապահովել. դժբախտ ամուսնութիւն մը կնքած էր, որուն ո՛ւր յանգիլը դեռ չէր կրնար գուշակել. այս աղնիւ մարդուն ճակատագրուած էր տակաւին տառտալիլ. կը մխիթարուէր սակայն, մտածելով թէ՝ ինք իր կարողութենէն չա՛տ աւելի ծառայութիւններ մատուցած էր Ազգին ու Հայրենիքին։ Ամերիկա եկած էր առանց անգլիերէն մէկ բառ գիտնալու, նոյն իսկ իր մայրենի լեզուին քաջահմուտ չէր, պարզապէս նախնական կրթութիւն մը միայն ստացած էր իր ծննդավայրին մէջ. բայց և այնպէս, այդ ութը տարիներու ընթացքին մէջ անընդհատ յաջողութիւններ գինք ողջունած էին, թերթերու մէջ գովարանուած էր, կարեւոր անձնաւորութիւններու համակրանքն ու բարեկամութիւնը վայելած և իր ջանքերուն շնորհիւ նպաստի մեծամեծ գումարներ հաւաքուած ու Հաճընի մէջ որրանոց մըն ալ բացուած էր։ Մխիթարական այս խորհրդածութիւններուն վրայ կուգար աւելնալ նաև իր երկու սիրուն ձագուկներուն. Երուանդին ու Բոլին պատճառաւ մխիթարութիւնն ու սէրը, որոնցմով դարձեալ երջանիկ կը զգար ինքզինքը։

Երբ հասաւ Գանատտական այդ քաղաքը, առաջին դործը պիտի ըլլար հարկաւ, իր ընտանիքին օրական պարէնը հայթայթել ու Տ. Յակոբեան իր փոքրիկ հրեշտակներուն սիրոյն համար պատրաստ էր ամէն տեսակ դործի մանելու և աշխատելու։

Բարեբախտաբար այդ տարին չափազանց ձիւն տեղաց, այնպէս որ երկաթուղիի ճամբաները գոցուեցան և մաքրելու համար գործաւորներու պէտք ու պահանջում կար առատօրէն և ամէն օր : Տ. Յակոբեան միացաւ աշխատողներու այն խումբին, որ կը գործէր Պէրլինէն ինը մըդոն հեռու ուրիշ քաղաք մը երկարող ելեքտրաշարժ կառախումբին գիծին վրայ : ամէն առտուս ժամը 7ին, քաղաքին կայարանէն սկսեալ տասը և երբեմն աւելի գործաւորներով կը սկսէին ձիւնը պեղել ու մաքրել ճամբան. նոյն գործողութիւնը կը սկսէր նաև միւս քաղաքէն և կէսօրուան ատենները երկու խումբերը իրարու կը հանդիպէին, որով ամբողջ դիծը կը մաքրուէր և կառախումբերը կը սկսէին սուրալ. գիշերը սակայն ձիւնը կրկին կը փակէր ճամբան, ուստի յաջորդ օրը հարկ էր կրկնել նախընթացին աշխատութիւնը և այսպէս տեւեց գրեթէ ամբողջ ձմեռը : օրչէքը գոհացուցիչ էր և Տ. Յակոբեան բնաւ յոգնութիւն չէր զգար, գործն աւարտելէ վերջ տուն կը վերադառնար, փոքրիկները կը խայտային իր շուրջը ու կինը չափազանց մաքրասէր, բաքոյակահանին բծախընդիր, ամուսինը գոհացնելու համար, կատարեալ քրիտանկաջ մը ձեւացած, ամէն բան կ'ընէր :

Երբ հասաւ գարունը, գործերն ալ սկսան առատանալ. Տ. Յակոբեան որևէ արհեստի մը վարժուած չէր, ուստի կանոնաւոր գործի մը չէր կարող մտնել. յաջողեցաւ սակայն գործ գտնել քաղաքին կոյուղիի բունծերուն և լմպելի ջուրերուն բաշխումի ճամբաներուն վրայ. օր կ'ըլլար որ գործաւորներու թիւը 30-40 ի կը հասնէր. մէկ երկու շաբաթ աշխատելէ յետոյ իր և միւս գործաւորներուն միջեւ անհամաձայնութիւն մը ծագեցաւ, որուն պատճառն ու բնութիւնը կը հասկցուի հետևեալ կտորէն որ հրատարակուած է նոյն օրուան թերթին մէջ.

Chairman Honsberger brought a matter to the attention of his colleagues that called forth criticisms

of the action of Foreman Rickerman. The chairman said he had instructed Rickerman to make no distinction between union and non-union labor, on the sewer gangs. On Saturday evening Mr. G. D. Hagopian, an Armenian, a citizen of Berlin for some time, reported to the chairman that he had been discharged by Rickerman because he did not belong to the union. Hagopian said that shortly after he began work, he was asked to join the union. He told them he would later on, some time, but that he could not just now. On Saturday he was told, he says, that unless he would quit, all the rest of the men would quit. He went to Rickerman, who said that he had no fault to find with his work and that he was sorry, but that he would have to quit. This was done without any consultation by Rickerman, with the chairman, neither had he given notification of what he had done.

The commission will not stand for such a discrimination. They expressed themselves unanimously that there shall be no distinction made between union and non-union labor in its employ. Foreman Rickerman will be spoken to by the chairman.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նախագահ Հովսեփը իր պաշտօնակիցներուն ուշադրութեան յանձնեց գործաւորապէս Քիֆրուկէնի արարքն՝ արժանի գորաւոր ֆինանսաւորութեանց: Նախագահը շատ քի ինքն հրահանգած էր Քիֆրուկէնը՝ որպէսզի երբեք խտրութիւն չըդնէ Միութեանական եւ ոչ-միութեանական աշխատւորներու միջեւ կոյուղիի բունծերուն վրայ: Շարաք իրիկուն Պրն. Կ. Տ. Եսկոբեան՝ Հայ մը, ժամանակէ մը ի վեր Պերշինի ֆառաքի, տեղեկագրած էր նախագահին քե՛ր Քիֆրուկէնը արձակած էր զինք Միութեան չպատկանելուն համար: Եսկոբե-

եան կ'ըսէ թէ իր գործի սխալէն քիչ վերջը, խնդրեցին իր-
մէն Միութեան անդամակցիչ. ինք ըսած է որ վերջը յար-
մար ասէն կ'ուզէ անդամակցիչ, բայց ո՛չ հիմա: Շարաք
օրը, ինքը կը պատկէ թէ իրեն ըսուեցաւ որ եթէ գործը չի
քողու, քողո՞ր գործաւորները պիտի դադրին գործէն: Ինքը
Բիշրամէնին զնաց, որ ըսաւ՝ որեւէ սխալ մը կամ թերու-
թիւն մը չէ զսա՞ծ իր գործին մէջ, ու շատ կը ցաւեր գոր-
ծը ձգելու անհրաժեշտութեան տակ զնուելուն համար: Ա-
սիկա եղած է սակայն, Բիշրամէնի կողմանէ առանց նա-
խազանին հետ խորհուրդակցութեան եւ առանց անոր իմաց
սալու: Այս ըրածին նկատմամբ Յանձնախումբը չպիտի հան-
դուրժէր այս տեսակ որոշման մը: Անոնք միաձայնութեամբ
որոշեցին, որ երբեք խտրութիւն չդրուի Միութեանական եւ
ոչ-միութեանական աշխատատեղերու միջեւ: Նախազանը պի-
տի խօսի հարկ եղածը գործաւորապէս Բիշրամէնի:

Տ. Յակոբեան վեց ամիսներ բոլորած էր Պէրլին հաս-
տատուելէն ի վեր եւ գրեթէ օր մը անգործ չէր մնացած.
գործին գծուարը կ'ընարէր եւ օրական 10 ժամ կ'աշխա-
տէր ու երբ գործէն ազատ կը մնար, պարտէզներու եւ
տուներու բակերուն խոտերը մեքենայով կտրելու գործեր
կըստանձնէր, այնպէս որ յաճախ օրական երեք տուար
կընար շահիլ. ինքը որ երեսուն տուար պարտքով հասած էր
Պէրլին, վեց ամիսէն այդ պարտքը վճարելէ զատ, գնած
նոր կահկարասիներուն պարտքէն ալ ազատուած էր. ահա՛
անխոնջ աշխատութեան հետեւանքը, եւ որովհետեւ իր գը-
նումները կը վճարէր ճշգրտագոյնութեամբ, կ'ապրէր պար-
կեշտ ու մաքուր կեանքով, ամէնքը իրեն կը համակրէին
եւ քաղաքին մեթոտական առաջնակարգ եկեղեցիին լու-
սարարութեան պաշտօնն ալ յանձնուեցաւ իրեն, ուրկէ
կ'օգտուէր թէ նիւթապէս եւ թէ բարոյապէս եւ որ եր-
բեք արգելք ալ չէր ըլլար իր օրական շահերուն եւ գրա-
դումներուն:

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ԴՐԱՄԱՏԱՆ ՄԷՋ ՊԱՇՏՕՆ ՍՏԱՆԶ-

ՆԵՅ . — Տ . Յակօբեանի Պէրլին գալը թէեւ տարի մը ետեւ չէր , բայց կրցած էր շատ մը կարեւոր անձերու ծանօթանալ և անոնց համակրանքը շահիլ . թէեւ իր բնական իրքին սիրոյն համար , ինչպէս պատմեցինք , ծանր գործերէ չխուսափեցաւ բնաւ այդ օրերուն մէջ , բայց միեւնոյն ասեմ կանոնաւոր գործ մը գտնելու հետամուտ եղաւ և ինքզինքը յոգնած կրղզար ու ֆիզիքական ծանրակիր աշխատութեանց տակալու այլեւս անկարող , մանաւանդ որ պարտքէ ազատուած , կահկարասի գնած , վրայ գլուխ չըսկած էր և Թուրքի տունին վարձքն ալ կանոնաւորապէս կը տոմար , ուստի քահն ու քրիչը մէկ կողմ դրաւ և երբ թերթէ մը տեղեկացաւ որ թափուր է գրամատան մէջ իր այժմ ալ ունեցած պատգամարերի (Messenger) պաշտօնը , դիմեց Տնօրէնին և 1904 հոկտ . 15 ին , 2000 տուարի երաշխաւորութեամբ ստանձնեց զայն : Այդ գրամատան սովորութեան համաձայն , ամէն տարի Մանթրիօյի կեդրոնէն պաշտօնեաներու ամսականի յաւելում կը արուի , անշուշտ քաջալերելու համար աշխատող ձեռքերը : Բայց Տ . Յակօբեանին այդ յաւելումէն զատ կը արուի նաև տարին երկու անգամ պաշտօնական համադրեալ , որ յատուկ է միայն գրամատան messengerներուն :

Պէրլինի Մըր Չէնթս (Merchant's Bank) գրամատանը , որուն կեդրոնը Montreal է , ունի ՏԱՄԷ ՄԻԼԻՈՆ տուարի գրամադրուի և հարիւրի չափ մասնաճիւղեր Գանատայի ու Ամերիկայի դանադան քաղաքներուն մէջ և ուրի հարիւրի մօտ պաշտօնեայ՝ անօրէն , գործակալ , հաշուապալ և գրադիր : Տ . Յակօբեանի սթիմանայ պաշտօնավարութիւնը գրամական այդ կարեւոր հաստատութեան մէջ , ինքնին փայլուն դրուական մըն է այս եղանակ մարդուն խոհականութեան և գործունէութեան :

Այսպէս ամէն բան կարգի մտած էր դարձեալ ու կը պակսէր միայն սեփական տուն մը . մեծ շէնքի մը մէջ քանի մը սենեակ վարձած կը բնակէր թէեւ , բայց դասակները կըսկսէին մեծնալ և խաղաղու տեղ չունէին :

1904 թիւար . 14 ին քաղաքին ամենակարեւոր մէկ փողովին վրայ 1400 տղարի տուն մը ձեռնարկեց զնեղու , սակայն կինը արդեւք ուղեց ըլլալ և չստորագրեց պայմանագրութիւնը , ինչ որ անհրաժեշտ էր ըստ տեղական օրինաց : Երկինը կ'առարկէր թէ , տան գնումը իրենց այդ քաղաքին մէջ մնալուն վիճակ մը կ'ենթադրէր ու ինքը երբ միեւնոյն քաղաքին մէջ տարի մը մնալու ըլլար , ինքզինքը բանտի մէջ կը նկատէր : Ուրիշ առարկութիւն մըն ալ այն էր , որ տունը զնեղով գրամին կը պակսի և չի կրնար այլևս ուղածին չափ ծախքեր ընել և արդուղարդին նայիլ : Վերջապէս S . Յակոբեան հաւանեցաւ գրնել տիկնոջ փափաքած նորաձեւ հագուստ մը ու այդ կերպով ստորագրել տուաւ գնումած տունին պայմանագրութիւնը և 1904 մարտ 14ին փոխադրուեցան այդ նոր բնակարանը :

S . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ԱՄՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆԸ . — Ինչպէս Ամերիկայի , Նոյնպէս և Գանատայի մէջ S . Յակոբեան ունեցաւ բարեկեցիկ վիճակ , պատուարեր դիրք և լաւ պաշտօն : Հիմա ալ ունէր անձնական տուն , աղբուսան ապահով , զաւակներն առողջ և ինքը գոհ էր իր վիճակէն : Գժրախոտարար տիկինը գժգոհ , միշտ կը թախանձէր ամուսինը ճամբորդութիւններ ընել : Ի դուր կ'առարկէր խեղճ մարդը պաշտօնին պահանջը , զաւակներնին խնամելու և կրթելու հարկաւորութիւնը , վերջապէս տուն տեղ ըլլալու , ապագայ պատրաստելու անհրաժեշտութիւնը : Այս կինը չէր կրնար համակերպիլ այդ անյնքան բանասուր և օրինասուր թերադրութեանց , ան խմորուած էր իր մօր ու քոյքերուն նկարագիրով , թերեւ ժառանգականութեն , ան ստեղծուած չէր ճանճիկիկն ու վայր ըլլալու : Խնդրեց վերջապէս որ գէթ իրեն թոյլատրուի առանձին Ամերիկա երթալ և հան Միախմտարուհիի մը հետ ընկերանալով Հաճրնի սրբանոցին համար հանգանակութիւններ շարունակել : S . Յակոբեան երբ տկամաց հաւանութիւն ստիպուեցաւ մտլ , այդ ժամանակ , այդ ստեղծուածային

կինը, որ հակառակ իր անընտել բնաւորութեան և արտակարգ ճաշակներուն՝ անստգիւտ բարոյականով մը ապրած էր իր ամուսնոյն հետ, պնդեց որ զաւակներն ալ հետը տանի և իր մօր խնամքին յանձնէ զանոնք Ամերիկայի մէջ։ Տ. Յակոբեան չէր կրնար այդ զիջողութիւնն ալ ընել, իր սիրասուն զաւակներէն բաժնուիլ, իր մխիթարիչ հրեշտակներուն անմեղունակ ժպիտներէն ու զրդուանքներէն զրկուիլ, անկարելի կ'երեւէր իրեն, ուստի խստիւ մերժեց և անհամաձայնութիւնը դարձեալ եկաւ վրդովել այս բնակարանը, որ կրնար խաղաղութեան և երջանկութեան օթեւան մը ըլլալ ճշմարիտ կնոջ ու մօր մը ներկայութեամբ։ Տ. Յակոբեան ա'լ եկաւ այն որոշման, որ եթէ տիկինը Ամերիկայի մէջ ունեցած ընթացքը վերսկսելու ամենափոքր շարժում մը ընէ, խեղճ վերջակէտը դնէ այդ անտանելի կեանքին, մանաւանդ կը հաշուէր որ զաւակները բաւական մեծցած էին ու ինքը սխիտի կրնար առանց մօր ալ զանոնք խնամել։ Անհամաձայնութիւնը հետզհետէ սաստկացաւ և այն աստիճան, որ տիկինին պատկանած մէթոտական եկեղեցիներուն և բէցները և գլխաւորները որոշած էին յատուկ յանձնաժողով մը կազմել, խնդիրը բարի վերջաւորութեան մը յանգեցնելու, որուն վրայ Տ. Յակոբեան ապահովուած կ'ըզդար ինքզինք, երբ որ մը 1907 փետր. 16 ին տուն դարձաւ պաշտօնատեղիէն ու տեսաւ որ տունը մէկը չկայ և դրացին յանձնեց իրեն հետեւեալ երկտողը որ դրուած էր կնոջը կողմէն, յայտնելով միանգամայն թէ տիկինը իր եկեղեցւոյն պատուելիին տունը գացեր է։

Berlin, Ont Canada

Feb. 16, 1907

Mr. G. D. Hagopian

I am away until the *trial* resting for a few days by the advice of Dr. Walters.

Mrs. Hagopian

Պերլին Օնր . Գաւաւսաւ
16 Փետր. 1907

Պրն . Կ . Տ . Յակոբեան

Պիտի բացակայիւմ մինչեւ դասախոսութիւն՝ հանգստա-
նալու համար քանի մը օրեր . Տոք Կօլքրուի խորհրդով
Տիկին Յակոբեան

Հետեւեալ օրը Տ . Յակոբեան կառավարութեան գլխի-
ւով ցոյց տուաւ այդ երկաթը և յայտնեց թէ, կինը գին-
քը լքած է, ուստի զաւակները կ'ուզէ: Խնդիրը պաշտօ-
նապէս ստուգուելէ յետոյ, ձերբակալութեան հրամանա-
գիրը պատրաստուելու վրայ էր, երբ Տ . Յակոբեանի տու-
նը եկան քաղաքային բժիշկը, պատուելին և երկու վա-
ճատական, իրենց հետ ունենալով տիկինը և հաշտութիւն
գոյացնելու համար միջամատութիւն ըրին. արդարապէս
զայրացած ամուսինը պատասխանեց որ չա՛տ ուշ է այլևս
և խնդիրը կառավարութեան յանձնուած ըլլալով, տիկի-
նը կրնայ գլխի և եթէ իրաւունք մը ունի, հաստատել,
որ ասին տունն ալ, զաւակներն ալ, իրենը թող ըլլան,
միջնորդները թախանձել սկսան և Տ . Յակոբեան իր գե-
րագրիւմ վիճակին մէջ, ձգեց զանոնք ու դուրս եկաւ:
Հանդէպ միջնորդներուն Տ . Յակոբեանի զգացած զայրոյ-
թին շարժառիթը բացատրենք: Տիկին Յակոբեան կը պատ-
կանէր Մեմոնայթ (Mennonite) բուռն յարանուանութեան,
որուն ժողովուրդը առհասարակ պարզ ու անկեղծ մար-
դիկներ են, սուտ չեն խօսիր և փախանակ զատարանի
գլխիւու, իրենց մէջ կը կարգադրեն ծագած վէճերը և ե-
թէ ստիպուին զատարան երթալ՝ երդում չեն ընեն, ինչ-
պէս սովորութիւն է Ամերիկա (նախ ձեռք բարձրացնել
և յետոյ Աւետարանը համբուրելով) ու զատարանն ալ
կ'ընդունի իրենց լոկ խօսքով յայտարարութիւնը: Ասանք
գիրար ֆոյր, եղբայր կ'անուանեն. Տ . Յակոբեան թէեւ
չէր յարած այդ եկեղեցիին, սակայն իր անբասիր կենցա-

դավարութեամբ, անոնցմէ եղբայր Յակոբեան կը յորջորջուէր և քանիցս ալ հրաւիրուած էր իրենց եկեղեցին քարոզելու: Պէրլինի այդ յարանուանութեան եկեղեցին ունէր երկու երեց, Ե. Ս. Հօլմըն (H. S. Hallman) և Ս. Ֆ. Քրաութ (C. F. Krauth). իրիկուն մը Յակոբեան այս վերջնոյն տունը գնաց և իր ու կնոջը անհամաձայնութեան պատճառներուն վրայ խօսելով, խնդրեց որ գէթ իսէր փոքրիկներուն, խնդիրը ծայրայեղութեան չտարուի. երէցը խոստացաւ իր ազդեցութիւնը բանեցնել և տիկինը իր տունը հրաւիրելով, փոխանակ համոզելու, վար դրած ու այդ երկտողը զրել տուած էր ամուսինին. ահա՛ այդ դաւադրութիւնը իմանալով էր որ գրգռուեցաւ Տ. Յակոբեան: Հիմա եկած էին անոնք հաշտութիւն գոյացնել տալու, բայց տեսնելով իրենց անյաջողութիւնը, երկու երէցները՝ տիկինին ճանապարհածախսը իրենց միջեւ հանգանակութեամբ մը ապահովելէ յետոյ, կ'որոշեն զայն Ամերիկա փախցնել զաւակներուն հետ, արդարութեան ձեռքէն ազատելու մտքով. և որպէսզի չստիպուին ստել երբ պաշտօնապէս հարցաքննուին, Տիկին Յակոբեանի անունը կը փոխեն Տիկին Ճէկըրսընի ու Պատ. Հօլմըն իր կառապանը կտնչելով կ'ըսէ անոր. «Ask no question and take Mrs. Jocpson a here children to Breslo.,» (երբեք հարցում մի՛ ընեք և Տիկին Ճէկըրսընը իր զաւակներով ա՛ռ և Պրէսլօ տար.) Պրէսլօ Պէրլինէն իբր երեք ժամ հեռու փոքրիկ գիւղ մըն է. շոգեկառքը Թօրանթոյէն մեկնելով քանի մը տեղեր կանգ առնելէ յետոյ կուգայ Պրէսլօ, անկէ Պէրլին եւ կը շարունակէ իր ճամբան դէպի Շիկակո: Այսպէս Տիկին Ճէկըրսըն Պրէսլօյէն շոգեկառք կը նստի, գիշեր ատեն Պէրլին կուգայ ու կ'անոյնի Ամերիկա: Հետեւեալ առաւօտ երբ տիկնոջ ձերբակալութեան հրամանագիրը կը յանձնուի Պր. Հոլպրի, սա Պատ. Հօլմընի տունը կ'երթայ ու կը հարցունէ՝ թէ հո՞ս է Տիկին Յակոբեանը. Հօլմըն կը պատասխանէ՝ «չենք գիտեր Տիկին Յակոբեանին ուր գտնուիլը.» որովհետեւ պաշտօն-

եան Տիկին Յակոբեան անունը կուտայ և ո՛չ թէ Տիկին Ճէկըբսընին, երէցին հաշուով, սուտ խօսած չլլար ինքը՝ ծածկելով ճշմարտութիւնը... Այս գէպքը կը յիշեցնէ թուրք գիւղացիի մը պատմութիւնը, որ մը այդ գիւղացին իր էշը հեծած գիւղ կ'երթար. ճամբան սաստիկ բարկանալով կենդանիին դանդաղաչարժութեան, կ'ըսէ՝ «է՛շ, ես քու վրայէդ վար պիտի չիջնեմ. եթէ իջնելու լլլամ, կ'ինս ինձմէ լսեծուած թող լլլայ» գիւղ հասնելէ վերջ սակայն, կը հասկնայ իր գործած ծանր սխալը և այդպէս հեծեալ վիճակի մէջ իմանին կը դիմէ և կը խոստանայ նուիրել անոր իր մէկ հատիկ կովը, եթէ ան հնարք մը գտնէ իրեն՝ էշէն վար իջնելու, առանց կնոջմէն լուծուած համարուելու, քանի որ երգում ըրած էր. իմանք բաւական մտածելէ վերջ, միամիտ գիւղացիին խորհուրդ կուտայ, հեծեալ վիճակով ծառի մը տակ երթալ և իշուն վրայէն ծառին վրայ ելնել և ծառէն վար, գետինը իջնել, որով երդմնադրութեամբ չլլար և կնոջմէն ալ լուծուած չի նկատուիր... Երէցն ալ ա՛յդ կարգի հնարամտութեամբ վարուած էր ու կը կարծէր որ Տիկին Յակոբեանին տարբեր անուն մը դնելով, սասած չլլար երբ կը ծածկէ իրողութիւնը։ Ո՛րքան կեղծաւոր Փարիսեցիներ կը գտնուին ամէն տեղ այսպէս, քրիստոնէութեան դիմակին տակ ծածկուած։

Տ. Յակոբեան դառն կսկիծով մը լսեց կնոջը մեկնուածը և իսկոյն սկսաւ թղթակցիլ Ամերիկա փաստաբաններու հետ ու զաւակները ձեռք բերելու միջոց մը խնդրեց որ ցոյց տրուի իրեն, ընդունած պատասխանները յուսադրական չէին և Գանատայի փաստաբաններն ալ իրեն յայտնեցին թէ Ամերիկեան կառավարութիւնը չի զատեր տղաքը իրենց մօրմէն, սակայն Տ. Յակոբեան իր անմեղութեան վրայ վստահ, նախ երկու փաստաբան վարձեց իր տիկնոջ գտնուած քաղաքէն, որոնց նամակով մը խընդիրը մանրամասնօրէն պարզեց. փաստաբանները աղերսագիր մը խմբագրելով իրեն դրկեցին, որ ստորագրելով

վերադարձուց . յետոյ պահանջուեցաւ իրմէն վկաներու
անհրաժեշտութիւնը . Տ . Յակոբեանն պատրաստ էր իր
գրածները ապացուցանելու համար 18 վկաներ Պէրլի-
նէն և 15 ևս Ամերիկայի Թուլոն քաղաքէն ցոյց տալ ,
բայց անոնց անձամբ ներկայանալը անկարելի էր , քանի
որ հարկ պիտի ըլլար ըստ օրինի , տիկնոջ գտնուած Այովա
նահանգին Գաուշդիին գաւառը երթալ : Փաստաբաննե-
րուն որոշմամբ վկաներուն վկայութիւնները դրաւորապէս
իրենց գտնուած քաղաքներու դատարաններէն առնուե-
ցան և վաւերացուելով զրկուեցան : Պէրլինի վկաներուն
մէջ կը գտնուէին , բժիշկ մը , քաղաքապետը , փաստա-
բան մը , պատուելի մը և դրամատան տնօրէնը՝ որոնք
վկայեցին Տ . Յակոբեանի անբասիր վարք ու բարքին և
պարկեշտ նկարագրին համար . ուրիշ վաճառական վկա-
ներ , վկայեցին թէ տիկինը յաճախ դիմած էր իրենց և
ապրանքներ գնած , որոնց արժէքը սիրայօժար ու ժամա-
նակին՝ վճարուած էր ամուսինէն . իսկ մօտակայ դրացի-
ներու վկայութիւնն ալ կուգար հաստատել Տ . Յակոբ-
եանի մարդավայել վարմունքը իր կնոջ հանդէպ , խնամ-
քըն ու սէրը իր զաւակներուն վրայ և տունին ճոխութիւ-
նը ու ապրելակերպի առատութիւնը : Ամերիկայի Թուլոն
քաղաքին մէջ ալ , ուր կը գտնուէր իր նախապէս գնած
տունը , ունէր 15 վկաներ , քաղաքին դատաւորը , բժիշկը ,
դրամատան տնօրէնը , վաճառականներ , դրացիներ , ո-
րոնք նմանապէս փայլուն վկայութիւններ տուին Տ . Յա-
կոբեանի մասին և հետաքրքրական էր վկայութիւնը դը-
րացիներու , որոնք կ'ըսէին թէ իրենք շարունակ սեղանի
վերաբերեալ պակասութիւններու համար տիկին Տ . Յա-
կոբեանին դիմած էին , մինչ ան ո՛չ մէկ ժամանակ ուրի-
շին դիմելու չէր ստիպուած :

Թուլոնի Մեթոտական եկեղեցիին Միւնիսթրը՝ Երէց
Ու . Վիլզէնսըն (Rev. W. Wilconson) վկայեց թէ՛ Տիկին
Յակոբեան իրեն դիմելով ըսած էր , որ եթէ ամուսինը
Թուլոնի տունը իր վրայ արձանագրել տայ , ինքը միշտ

սիրով պատրաստ է կենակցիլ անոր հետ : Ֆիլատէլֆիաէն միախոնարուհի մը , որ երեք շաբաթ Տ . Յակոբեանի տունը հիւրընկալուած էր Պէրլին գտնուած միջոցին , ըստ թէ ինքը տեսած էր որ Յակոբեան խմորեղէններու պատրաստութեան համար փոխանակ խողի ճարպին (Lard) կարագ իւղ կը գործածէր իր տանը մէջ . (Ամերիկա առհասարակ խողի ճարպ կը գործածեն , կարագ իւղը շատ սուղ լլկալուն համար .) վկայեց նաև , որ Յակոբեան շաքար , օճառ և անական ուրիշ պէտքերը նպարավաճառէն չէր գներ , այլ լաւ տեսակներէն ու մեծ քանակութեամբ : Պէրլինէն Մր . Զուպր անուն ճաշարանապետ մը վկայութիւն տուաւ , որ ինքը 1907 Մայիս ամսուան ընթացքին մէջ 20 տոլար արժէքով , չիշերու մէջ դրուած մրգեղէններ գնած էր Տ . Յակոբեանի տունէն . որ ըսել է թէ Տիկինը հեռանալէն չորս ու կէս ամիս ետքը տակաւին՝ այդքան մրգեղէնի առատութիւն կը գտնուէր տունին մէջ : Տ . Յակոբեան այս կարգի վկայութիւններ լսելի ընել տալու ստիպուած էր , որովհետև Տիկինը իր աղերասագրին մէջ զրպարտածէր ամուսինը , յայտնելով թէ՝ անիկա կծծի մարդ մըն է և ինքը զաւակներուն հետ շաբաթներով անօթի կը մնար և թէ հուսկ ապա վռնատուելով տունէն , ուրիշի օգնութեամբ կրցած էր իր մօրը քով երթալ ու անոր խնամքին ապաստանիլ : Աւելորդ է ըսել թէ այս ամէնը կը կատարուէին փաստաբաններու և դատաւորներու միջոցաւ , պատճառելով Տ . Յակոբեանին ահաղին ծախքեր . իսկ ինքը կը շարունակէր դրամատան մէջ ունեցած պաշտօնը . կնոջը հեռանալը տունէն գրեթէ տարի մը կ'ըլլար և վերջապէս 1908 Մարտ 4 ին հեռագիր մը ստացաւ Շէնէնսույի իր փաստաբանէն , որով կը ծանուցուէր թէ Մարտ 6 ին իր դատավարութիւնը տեղի պիտի ունենար , որուն պէտք էր ճիշդ ժամանակին ներկայ գտնուիլ : Անմիջապէս դրամատան անօրէնէն 15 օրուան արձակուրդ առնելով Շէնէնսու փութաց , ուր չորս օր տեւելէ յետոյ դատավարութիւնը , դատաւորը անար-

դար վճռագրով մը ի նպատակ տիկին Տ. Յակոբեանի տը-
ռւաւ իր վճիռը, որուն վրայ զարմացան Տ. Յակոբեանի
փաստաբաններն անգամ և ստիպեցին զինքը որ Գերագոյն
Ատեանին դիմէ. բայց ան նախապատիւ համարեց Ձէյ-
թունի ատեանին (իր խելքին) դիմել և չուզեց համակեր-
պիլ փաստաբաններուն ու նոյն օրը նախ 200 տոլար
խոստացաւ իր Շէնէնտոյի բարեկամներուն, որ զաւակները
Գանատա փոխադրուին և խակոյն շոգեկառք ցատկելով
մեկնեցաւ Թուլոն և կանխահոգութեամբ հոն ունեցած
տունը վստահելի բարեկամներէն մէկուն փոխանցեց կա-
ռավարութեան միջոցաւ, որպէս զի անիրաւ վճիռ ար-
ձակող դատարանը չկարենայ ուրիշ վճիռով մէն ալ իր
տունը արգելքի տակ դնել (հաճգ) կնոջը բաժին պահան-
ջելու համար. այս խելացի կարգադրութիւնը վերջացնե-
լով վերադարձաւ Պէրլին՝ պաշտօնին գլուխը: Դարձէն քա-
նի մը օր վերջ կնոջը փաստաբանէն զեկուցազիր մը ըս-
տացաւ, որով կը պահանջուէր իրմէն վճարել իր կնոջ
համաձայն Շէնէնտոյի դատարանի վճռագրին՝ 200 տոլա-
րի հատուցումը. երբ Տ. Յակոբեան մերժեց այդ վճա-
րումը, կնոջը փաստաբանը փորձեց արգելքի տակ (հաճգ)
առնել Թուլոնի մէջ գտնուած տունը, բայց տեսնուեցաւ
որ ան ուրիշի մը անուան փոխանցուած է արդէն. ուստի
ձեռք զարկաւ Պէրլինի մէջ ունեցած տունը հաճգ լնել և
Տ. Յակոբեան դատարանէն կոչնագիր մը ստացաւ պաշտ-
պանելու ինքզինքը. այս անգամ 2500 տոլար կը պահան-
ջուէր, 2000ը կնոջ համար և 500ը դատական ծախքե-
րու: Տ. Յակոբեան ի պատասխան այդ կոչնագրին երդ-
մնագիր մը ներկայացուց դատարանին, որով կը պաշտ-
պանէր իր իրաւունքները և փաստացիօրէն կը հաստատէր
Շէնէնտոյի դատարանէն արձակուած վճռագրին ապօրի-
նութիւնը: Պէրլինի դատարանէն՝ Տ. Յակոբեանի առար-
կութիւնները հաղորդուեցան Ամերիկեան դատարանին,
որ իր կողմէն ներկայացուցիչ մը որոշեց Գանատայի դա-
տարանին մէջ, քննելու խղճարկուին փաստերը և Պէր-

ԲՕԼ

(Մեռած եօրնամեայ)

ԵՐՈՒԱՆԴ

(Մեռած ուրաւմեայ)

լինի դատարանը իրաւունք տուաւ Տ. Յակոբեանին ու
ազդարարեց տիկին Տ. Յակոբեանի թէ չեղեալ նկատուած
է Ամերիկեան դատարանին վճիռը, որուն անիրաւութիւնը
հաստատուած է, և հարկ է որ իր դատը վերաքննու-
թեան ենթարկուի Պէրլինի դատարանին մէջ:

Հազիւ այս զեկուցումը հաղորդուած էր Ամերիկեան
դատարանին, Տ. Յակոբեան Շէնէնտոյէն հեռագիր մը ըն-
դունեց որ կը գումար իր երկու զաւակներուն մահը և
միասին մէկ գերեզմանի մէջ անոնց թաղուիլը: Հէգ հայ-
րը շանթահար և խելակորոյս այս սարսափելի անականկա-
լէն՝ որ ցնցեց իր ամբողջ էութիւնը, վազեց իր փաստա-
բաններուն մօտ և ցոյց տուաւ հեռագիրը, որ կը կրէր բը-
ժիշկի մը ստորագրութիւնը: Յայտնի չէ թէ փաստաբան-
ները ա՛յդպէս համոզուած, թէ յանկարծակիի եկած հօր
յուզումը հանդարտեցնելու մտքով, պնդեցին որ հեռա-
գիրը կեղծ էր և կնոջը կողմէն պատրաստուած միջոց մը հաշ-
տութեան եզր մը գտնելու համար: Տ. Յակոբեան չհամոզ-
ուեցաւ սակայն ու կը խորհէր թէ այդ սոսկալի աղէտը
իրականութիւն ունի Աստուծոյ մասնաւոր տնօրէնութեան
հետեւանքով: Հեռագիրէն երկու օր վերջ, տարաբախտ
հայրը ընդունեց իր փաստաբաններէն մէկուն հետեւեալ
նամակը, որ կուգար կակծալի իրողութիւնը հաստատել.
փնտելելով որդեկորոյս հօր սիրտը և մատնելով զայն խո-
րունկ վիշտերու նոր հոսանքի մը:

August 15th, 1908

Mr. G. D. Hagopian,

Berlin, Ontario

Dear sir:— Mr. C. S. Hanley informed me of
the sad news that both of your boys had been buried
yesterday afternoon. He stated to me that he imme-

diately wired you after he knew that you had not been informed of the death of the two boys.

Mrs. Hagopian had been living at Enid Oklahoma all spring and summer and I am informed that the boys enjoyed unusual good health until a few days ago when they had some kind of a throat trouble but they did not see a doctor until after several days when the doctor who was called stated to Mrs. Hagopian that she had done all that could have been done by anyone. The doctor did not state that the disease was diptheria and the oldest boy died soon after however from his trouble. The body was imbalmed and Mrs. Hagopian started for Shenandoah with the corpse and the other boy who was then also sick evidently with the same disease. Four hours after reaching Shenandoah yesterday the younger boy died also. Here at Shenandoah it was discovered that the disease was diptheria, at least it was so pronounced by Dr. Putman of Shenandoah. The two boys were placed in the same coffin and buried on the same day that Mrs. Hagopian arrived in Shenandoah. The two boys died just 60 hours after each other, so Mr. Hanley stated. Mrs. Hagopian I am told is heart broken. The Hanley home was immediately fumigated and all precautions taken to prevent the spreading of this most contagious disease.

Mr. Hanley stated to me that Mrs. Hagopian was obliged to borrow \$100.00 or more to meet this unexpected charge upon her at this time. It will be a strange circumstance if there will not be others who will get the disease from this exposure to infection.

I herewith extend to you my sympathy in this double bereavement.

Yours very truly,

Frederick Fischer

ՆԱՄԱԿԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

15 Օգոստոս 1908

Պր. Կ. Տ. Յակոբեան

Պնդին՝ Օնթերիօ

Սիրելի Տէր. — Պր. Ս. Ս. Հենչի իմացուց ինձ ձեր երկու զաւակաց, երեկ կէսօրէ վերջ, թաղուելուն ժամը յորդ : Ան ինձ ըսաւ թէ՝ ինք անմիջապէս հեռագրեց Ձեզ, երբ շեց թէ դուք սակաւին որ եւէ յոր չեիք ստացած զնորոգ մահուան նկատմամբ :

Տիկին Յակոբեան կը բնակէր ամբողջ զարունը եւ ամառը Օքլահոմայի Էնիս քաղաքը եւ ինձ ըսուեցաւ թէ՝ տղաները վերջին ծայր ըստ անողորմութիւն մը կը վայելէին մինչեւ մէկ քանի օրեր առաջ, երբ անոնք ունեցան տեսակ մը կոկորդի գաւ ու հագին քանի մը օր վերջ կանչուած բրձիչը ըսաւ Տիկին Յակոբեանի թէ ինք ըրած էր ինչ որ կարելի էր իրեն ընել : Բրձիչը չըսաւ թէ հիւանդութիւնը կեղծմաշկ էր, սակայն եւ այնպէս մեծ տղան մեռաւ շուտով այդ հիւանդութեամբ : Մարմինը գնահատելով Տիկին Յակոբեան մեկնեցաւ Շենեկնիս անտէրով իր հետ մեռած տղան եւ նստել ողջը, որ նոյն հիւանդութեամբ վարակուած էր յայտնապէս : Շենեկնիս հասնելէ 4 ժամ վերջ, երեկ կրտսեր տղան ալ մեռաւ : Հոս, Շենեկնիսի մեջ յայտնուեցաւ որ հիւանդութիւնը կեղծմաշկ էր. գոնէ այդպէս ըսած էր Շենեկնիսի բրձիչ Բիւքսերը : Երկու տղան ալ միեւնոյն սնունդին մեջ դրուելով թաղուեցան նոյն օրը, որ Տիկին Յակոբեան Շենեկնիս հասաւ : Երկու տղաները մեռած էին յաջորդաբար իրարմէ 60 ժամ տարբերութեամբ : Ինձ ըսուեցաւ նստել որ Տիկին Յակոբեան արտաքէլ եղած է : Հենչիի տունը անմիջապէս հակաանեխուելով, ձեռք առնուեցան հարկ եղած կանխագրուշութիւնները՝ արգիշելու համար այս ամենամահաւիջ հիւանդութեան տարածումը :

Պր. Հենշի պատկեց ինն թե, Տիկիկն Յակոբեան սիւս-
նեցաւ փոխ առնել 100 տոլար, այս անակնկալ ծախքը գո-
ցելու համար: Տարօրինակ պարագայ մը պիտի ըլլայ, եթե
յըրրան ուրիշ վարակուողներ ալ այս հիւանդութեամբ, հա-
կանեխման ենթարկուելէ վերջն ալ:

Այս առթիւ կը փութաւ լայսնել իմ խորին ցաւակցու-
թիւնս Ձեր կրկնակի գրկանմենուն համար:

Ձերդ նշմարաւպէս

Ֆրէսկերիֆ Ֆիշըր

Տ. Յակոբեան այս խորտակիչ կսկիծին ենթարկուե-
լէն քանի մը շաբաթ վերջ, երբ քիչ մը ինքզինքը գտաւ
ու տեսաւ թէ տիկինը գալու և դատը վերսկսելու որեւէ
նշան մը ցոյց չտար, նկատելով թէ երկրին օրէնքին հա-
մեմատ, ամուսինէն բաժնուած կին մը դարձեալ բաժին
մը կ'ուենանայ անոր թէ՛ արդէն ունեցած և թէ բաժնը-
ւելէ վերջն ալ գնած կալուածներէն, որոշեց ինքը հետա-
պնդել սկսուած դատը և այդ կնճռոտութիւնները միան-
գամ ընդ միշտ հարթել, որպէսզի ազատօրէն կարողանայ
կալուածները ուղած ստանը ծախել կամ ուրիշ մը գնել.
ուստի գրեց Շէնէնտոյի իր փաստաբանին, որ եթէ տի-
կինը չհամարձակիր գալ և դատը շարունակել, հարիւր
տոլար ընդունելով թող ստորագրէ հաստատագիր մը՝ թէ
ամուսինին ունեցածէն որեւէ մաս կամ բաժին չունի: Ա-
սոր վրայ, քիչ ատենէն տիկինը Պէրլին եկաւ և հիւրա-
ցաւ իր պատկանած եկեղեցւոյ Պատուելիին. հիւրընկալը
և ուրիշներ միջամտելով աշխատեցան համոզել որ Տ. Յա-
կոբեան դարձեալ ընդունի կինը և միասին ապրին. դա-
ւակներուն կսկիծով այրած հայրը բացարձակապէս մեր-
ժեց, որ ատեն խնդրեցին որ գոնէ տիկինին 1000 տոլար
դրամ տայ, այդ ալ մերժուեցաւ. 500 տոլարի իջան, կըր-
կին մերժում. վերջապէս 200 տոլարի վճարումով մը,
1909 մայիս 4ին չորս փաստաբաններու և քանի մը վկա-

Ներու ներկայութեամբ պայմանագիր մը ստորագրեց տի-
կինը, որով այլեւս Տ. Յակոբեանի մօտ որեւէ պահանջ
կամ իրաւունք չունենալը կը հաստատէր: Այսպէս Տ. Յա-
կոբեան կրցաւ ազատուիլ զինքը կաշկանդող կապերէն եւ
ազատ ըլլալ ունեցածները վաճառելու կամ նորեր գնելու,
ինչպէս նաեւ կրկին ամուսնանալու, որուն սակայն իր խիղ-
ճին ու կրօնքը չէին թոյլատրեր. լաւագոյն համարեց հե-
տեւիլ իր սիրած Տէրոջը պատուէրներուն և առանց նոր
ամուսնութեան մը վրայ մտածելու, անցնել իր մնացեալ
կեանքը աշխարհի վրայ. արդարեւ այդ վիճակը ողբալի է
իրեն նման ազնիւ անձի մը համար, մանաւանդ կ'արժէր
որ այդ քաջարի հերոսին արիւնէն սերած սերունդ մը
պահէր իր գոյութիւնը թէ Ազգին օգտին համար ընդ-
հանրապէս և թէ Ձէյթունի համար մասնաւորապէս:

Տ. Յակոբեանի իր կնոջ դէմ ունեցած դատավարու-
թեան մանրամասնութիւնները չուզեցինք պատմել. սակայն
որպէսզի այս մեծոգի և ազնուատիպ կտրիճին որեւէ թիւ-
րիմացութեամբ, իր ամուսնալուծման առթիւ չվերագրու-
ուի թերութիւն մը կամ դատապարտելի ընթացք մը և իր
քաջութիւններով ու անձնուրացութեամբ ամէն յարգան-
քի արժանի այս անձը չենթարկուի խժրժանքի մը, գոր-
ծոյս Յաւելուածական բաժինին մէջ անհրաժեշտ նկատե-
ցինք հրատարակել դատավարութեան կարգ մը պաշտօնա-
կան վաւերաթուղթերուն, պայմանագիր բնագիրներու
պատճենները և թարգմանութիւնները, ինչպէս նաեւ Շէ-
նէնտոյի դատարանին անիրաւ վճռագիրն ու մէկ քանի
նամակներ, որոնց ընթերցումով կը յայտնուի ինքնին ճշ-
մարտութիւնը և Տ. Յակոբեանի անմեղութիւնը, որուն
վրայ աւելորդ կը նկատենք ծանրանալ:

Տ. Յակոբեան այս դատին երեսէն իր ամբողջ դրա-
մը վատնելէն յետոյ, երբ ամէն բան վերջ գտաւ, տեսաւ
թէ 1000 տուրի չափ պարտքի մըն ալ ենթարկուած է:
Ան իր դատին համար ուրը փաստաբաններ վարձած էր և
տեղական օրինաց համեմատ, կնոջը փաստաբանին վարձքն

ալ ինքը վճարեց : Ան ստիպուեցաւ երկու փաստաբան Պէրլինի մէջ վարձել , երկու փաստաբան կնոջը գտնուած քաղաքին մէջ , երկուք թուլոնի մէջ , ուրիշ մը Ֆիատել-Ֆիոյ մէջ , ուր կը գտնուէր վկաներէն մէկը և ուրիշ մըն ալ տարբեր քաղաքներու համար , դարձեալ վկայութիւններ ձեռք բերելու ստիպումով : այս սմէնքը հարկաւ մեծամեծ ծախքերու կը կարօտէին : Բարեբախտաբար իր պաշտօնէն չզրկուեցաւ բնաւ , և երբ Պէրլինի դատարանին կոչնագիրը հրատարակուեցաւ , Դրամատան՝ Մանթրիօլի կեդրոնական վարչութենէն հարցուեցաւ թէ ի՞նչ է Տ. Յակոբեանի դէմ բացուած 2500 տուարի դատը , որուն անմիջապէս պարզեց խնդիրը Պէրլինի դրամատան անօրէնը , և բացատրեց կեդրոնին թէ երբեք ան՝ առնչութիւն մը չունի Տ. Յակոբեանի նկարագրին ու գործին հետ :

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ՝ ՕՍՄ . ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԸՌ-ՉԱԿՈՒՄԷՆ ՅԵՏՈՅ .— Այս հայրենասէր հերոսը՝ երբ ազատուեցաւ իր կնոջ պատճառած մղձաւանչէն ու հոգերէն , անմիջապէս պատկերացաւ իր աչքերուն իր ծննդավայրին թշուառ վիճակը և խանգարուեցաւ քունն ու հանգիստը կը մտածէր թէ , ի՞նչ նոր բան կրնայ ընել օգնելու հայրենիքին , ու երբ հռչակուեցաւ Օսմ . Սահմանադրութիւնը և ազատութեան , հաւասարութեան որոտագոռ ձայները հասան մինչեւ անդրատլանդեանի եզերքները , Տ. Յակոբեանի մտքին մէջ ծնաւ հսկայ ծրագիր մը որ եթէ կարենար կամ ապագային կարենայ գործադրուիլ , Զէյթունի տնտեսական փրկութիւնն ու ճոխացումը կը նշանակէ և ո՛չ ուրիշ բան . այդ ծրագիրն էր Զէյթունի Չանաղարայի հին ու փճացած այգիներուն ոռոգումն ու վարուցանի հող պատրաստելու խնդիրը : Տ. Յակոբեան Նիւ Եօրքի մէջ հրատարակուող *Երիտասարդ Հայաստան* շաբաթաթերթին միջոցաւ հրապարակի վրայ դրաւ այդ կենսական հարցը և անոր լուծման համար խոստացաւ նուիրել 200 ոսկի : Այս միջոցին պատահեցաւ Ատանայի կոտորածը , «Կարմիր Սուլթանին» վերջին քաղաքականու-

Թիւնը , և Տ . Յակոբեան մոռցաւ ամէն բան , երեւակոյ-
յեց հազարաւոր աղետեալներու թշուառութիւնը , և Քա-
նաատայի ժողովուրդին ուշադրութիւնը սկսաւ հրաւիրել
Ատանայի ծով ցաւերուն վրայ : Պէրլինի մէջ երկու օրա-
թերթ կը հրատարակուէին , որոնց մէջ սիւնակներ կը լե-
ցնէր հոգեւարսուռ նկարագրութիւններով . հայ թերթե-
րու հրատարակութիւնները , անձնական նամակներէ քաղ-
ուած տեղեկութիւնները անգլիերէնի թարգմանելով կը
յանձնէր այդ թերթերուն , որոնք օրայօժար կը հիւրընկա-
լէին , և ժողովուրդն ալ մղուած էր հետաքրքրութեան և
կրկին արթնցած էին գթութեան զգացումները հանդէպ
հայ տառապեալներուն : Տ . Յակոբեան հանգանակութեան
ձեռնարկեց և ազնուասիրտ տիկիներ , իմրակցութիւն-
ներ կազմած , եկեղեցիներու մէջ հագուստներ կը կարէին ,
պատրաստ հաւաքուած մեծաքանակ զգեստեղէններէն
զատ , որոնք հակերով ուղղակի կը դրկուէին Ատանա և
Հաճըն . միւս կողմէն ամբողջ Քանաատայի մէջ հանգանա-
կութիւն բացուեցաւ Թօրանթօ քաղաքին Կըլօպ թերթին
միջոցաւ , որ Քանաատայի առաջնակարգ թերթն է և որ
Մեծ Եղեռնի այդ օրերուն մէջ իր լայնածաւալ սիւնակնե-
րը յատկացուցած էր հայ ցաւերու աղէխարշ նկարագրու-
թեանց . ուժգին կոչեր կը հրատարակուէին հոն , բաց-
ուած հանգանակութեան զարկ արձակու համար . Կըլօպ
կը շարժէր Թօրանթոյի նշանաւոր անձերէն կազմուած
Յանձնախումբի մը հրահանգներով : Պէրլինի մէջ Տ . Յա-
կոբեանի միջոցաւ կազմուած յանձնախումբն ալ ժրու-
թեամբ կ'աշխատէր և Պէրլինի թերթերն ալ լայնօրէն
բացուած էին ցաւագին պատկերացումներու և զօրեղ
կոչերու առջև : Կըլօպի 1909 յունիս 2 ի թիւին մէջ հը-
րատարակուած կը գտնենք հետեւեալը :

FOR THE ADANA CHRISTIANS

The fund is receiving quite a few second sub-

scriptions, for which the committee are especially gratefull. Mr. G. D. Hagopian of Berlin, who in 1895 was one of the victims of Moslem fanaticism, and lost his wife and child, has been very active in Waterloo country in securing subscriptions for the aid of his fellowcountrymen. Already, through an independent agency, \$ 400 has gone forward from Berlin, and Mr. Hagopian now forwards \$ 36 for the Adana fund, subscribed by Berlin people.

ԱՏԱՆԱՅԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

«Ծոն» ը շիովին կ'ըստանայ մեկ ֆանի քաժանորդագրութիւններ ալ, որոնց համար Յանձնախումբը մասնաւորապէս երախտապարտ է: Պ. Կ. Տ. Յակոբեան, Պերշինեան, ինքը՝ որ 1895 ին իսլամ մոլեռանդութեան զոհերէն մեկն էր, կորսնցուցած ըղաշով իր կիսն ու գաւաղը, (*) իր հայրենակիցներուն ի նպաստ հանգանակութիւն կատարելու համար, խիստ մեծ ժողովքամբ կ'աշխատի Ուաթերջօ գաւառին մէջ: Արդեւ անկախ գործակալութեան վր շնորհիւ 400 տոշար ուղարկուած է Պերշինեան եւ Պր. Յակոբեան ներկայիս կը դրկէ 36 տոշար՝ Պերշինի ժողովուրդէն հաւաքուած, Աստանայի «Ծոն» ին համար:

Մինչդեռ Տ. Յակոբեան սրտի կակիծով հոս հոն կը վազէր Ատանայի թշուառներուն ինսպաստ հանգանակութիւններ ընելու և ահա տեսաւ յօդուած մը հրատարակուած Ամերիկայի Առթիւութեան թերթին մէջ, Տարսոնարնակ Տոք. Քրիսթիի ստորագրութեամբ, որ կը պաշտպանէր Թուրքերը և կը մեղադրէր լուսաւորչական Հայերը, իբրըր թէ ասոնք տեղի տուած ըլլային ահաւոր ջարդին: Դժուար է պատկերացնել ցասումը մեր Զէյթունցի հերո-

(*) Խմբագիրը կ'երեւի շփոթած է Տ. Յակոբեանին առաջին կնոջ մահուան և երկրորդ կնոջ զաւակներուն մահուան պարագաները:

սին, որ զգաց՝ կարգալով այդ վնասուած հրապարակագր-
րութիւնը, որ կուգար պաղեցնել սրտերը Ամերիկացիներ-
ուն և վարկաբեկել Հայերը՝ իբրև խառվարար ու անպի-
տան ժողովուրդ: Տ. Յակոբեան փութաց Թուրքերէն
լեզուով բաց նամակ մը հրատարակել Ֆրէզնոյի մէջ հրա-
տարակուող Ասպարէզ շաբաթաթերթին մէջ (Ա. տարի,
թիւ 51, յուլիս 30) որով կը ձաղկէր Պատուելի Քրիս-
թին և կը պաշտպանէր հին եկեղեցւոյ Հայերը: Այդ նա-
մակը Ասպարէզէն նոյնութեամբ կ'արտատպենք հոս:

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ

Թարսուսա Փազիկերու

Պատ. Բ. Տ. Քրիսթիյե

Ամերիգան «Աւթուֆ» դազեքասը վասիքասը իդէ Ա-
սանանըն Էսէֆէնիկ վուզուաթընըն Հայրան «Էսիկ» քի-
շիսիյէ ալիս օղանարըն՝ պէշիկ խսթմէշիկնէն իշերի կեղ-
միշ օշըղընը զիֆր իսէն, վէ օրսսաֆի պի գուսուր միշիկ-
սաշարընըզը մէսուշիյէք քսիքընա գօյան քահրիրաթընըզը
շիւնէանըն հէր պիր ֆէօշէսիսիկ օգուսուզարը կիպի, ֆէն-
սիւմ սաիսի քէսսիւֆի ազիւ իշէ օգուսում:

Օլիսա միշիկիւիկէ սէհշէք վերէն ճօգքա պու ֆի, օ-
թուզ սէնէսէն պերու օրսսա Էօմիւր կէշիւմիշ իֆէն, քիւրֆ-
շերին ճէ ադաւ մէշիկսի օշըղընը սահա պիւմէսիյիկիկ վէ
Էսիւօս պիւմէֆ խսթմէսիյիկիկ օղուպ, Էօյշիւիֆ իշէ միշիկ-
քիւմիկին կիրիֆքար օշըղը Էսան ժուրուն իշինէ հիւսնի
րիգանըզ իշէ ճէֆք Էսղը սօֆմէնիկ սր: Պիւսայէն աշէյի
պէօյշէ պիր դայէք ճազիֆ վազըքսա Ասանանըն առաջնոր-
ղընը վէ Կոլսէրէշիէան Էֆէնիկի շաիսէն պէօյշէ պիր
քէնիւիֆիկի մէսուշիյէքէ տօրու ճիշանկէան Էքմէնիկիկ պաշ-
գա պիր շէյ Էքմիշ օղաջօրընըզ, անճազ միշիկիւիկըն
ճիկերինէ խանշէր սաիշանազսա օշըղընըզը կէօսիէրիյօր-
ընըզ:

Բապպընըզ խանգ օղնազսան Էվիկշ, քասալ Էսնասըն-

սա լօգնայր Յուդանըն աղգընա վերսիկի ֆիպի, Յուդա իշըն իճրասնա պաշրասր: Աճեպա օ լօգնա՞ մը իսի եփեկնիսի. գին խամգ օրնասընըն սեպեպի, եօգ իսե Յուդա օ լօգնայր ալնագսան եվվեշ գարարը վերմիշ վե փլանը սախի հազըրլամըշ իսի:

Հեր նե իսե, Պաս. եփ., զաթընըգ պիգիւն իշիւն վե պիգիւն մեսեշեմիգ իշիւն եճեկապի օշըղընըգսան, սանա պիր չօգ շեշեր սեմեյե հազըրմըգ եօգ իսե սե, շու գասարընը սեյե պիլիրիգ ֆի, քահիրաքնսա իֆրահ իշե գիֆր իքսիկիսիգ Հայրարն «եսկի» ֆիլիսասը պիւքիւն ֆրիսքիանըղա իփթի-խար օշնուգսան մասսա, սեկին սախի վեշիի նիւեքին օշըղընը ինֆեար իսե պիլի՞րմիսին: Մեսեշա, եկեր պիգիւն օ «եսկի» ֆիլիսա ֆեկնի մուգասսես վագիփեսի մուճեպինճե, սեհիրշերսեկն պերու միլլեքիսիգի ֆրիսքիանըգ քարիգինեկ պերսեվամ սագլամասը իշիւն գանլար սեօմեգսե իսի, սեկ պուկիւն նե՛րսե օլանագ իսին: Ճեսարեք եսիւյ սե սեյե պիլի՞րմիսին ֆի եկեր պիգ սեհիրշեր եվվեշ «Էսկի» ֆիլիսամըգը դայւյ եսիւյ սե, եա Աճեմ վե եա սա Թիւրֆ օլսա իսիֆ, եինե գաթընըգ իշերիսիգե կեշիւյ պիգի Մուհամմեհիսն գուճաղընիսան չեֆիւյ սե սեկին օ «եկնի» ֆիլիսանա սախիշ եսեճեֆ իսին: Էօյե իսե, պույուր, Պասուեշի, եքրափլարընիսա օլան Հասանըարը վե Հիւսեիկեշի Մուհամմեհիսն գուճաղընիսան ալրւյ սա սեկին «եկնի» ֆիլիսանա այիս եյշե: Իշթե անըն իշիւն օրասա քային օլմուշարն, վե սեյիշ ֆի «եսկի» ֆիլիսա «եկնի» ֆիլիսա սեյիւյ շեյթանըն եու-մուրթասընը պիպախս միլլեքսաշարը՛ըն մասեյիկինեկ եու-վարլամադա:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

C. D. Hagoqian

(Չեյթունը)

Berlin, Ont. Canada, July 17, 1909

Կիլիկեան կոտորածին հետեւանքով դարձեալ արտագաղթը սկսաւ Հայաստանէն և այդ միջոցին Տ. Յակոբեան Պոսթոն հրատարակուող Հայրենիք թերթին մէջ սրտաճմ-

HON. W. L. M. KING,
Minister of Labor

ՄՐ ՔԻՆԳ

լիկ յօդուած մը կարդաց, որ կը նկարագրէր Գանատա
դիմող խեղճ Հայերուն՝ տեղական իշխանութեանց կողմէն
մերժուիլը և ետ դրկուիլը ու անոնց կրած անտանկի
թշուառութիւնը: Այնքան ազդուեցաւ այդ նկարագրու-
թեանէն, որ զայն իսկոյն անգլիերէնի թարգմանեց և խըն-
դրագիր-նամակ մը դրկեց Մր. Ու. Լ. Մ. Քիւնկին՝ որ
Աշխատութեանց Նախարարն ու իր անձնական բարեկամն
էր, որմէ ստացաւ շուտով պատասխան մը. այդ գրու-
թիւնները կարեւոր կը գտնենք զետեղել այս տեղ:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ 1910 Յունուար 25, քիւ 5 (562)ին մեջ
հրատարակուած յօդուածը:

ԳԱՂԹՈՂ ՀԱՅԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

ԳԱՆԱՏԱ ՀԱԼԻ ՖԱԲՍԻ ՄԷՋ

Անձամբ դժբախտութիւն ունեցած եմ ես, աշխուհե-
նելու Գանատայի Հայի Ֆաֆա ըստած գծով, Լիվրիփոշիէն
եւ Ռօդրսամէն, եկող թշուառութեանց ժառանգորդ հայե-
րու ողբայի վիճակը: Դժբախտներու վիճակը մանրամասն
նկարագրել անկարելի է. սակայն պէ՛տք է գեթ իմ տեսած
սոսկայի իրողութիւններն իսկականին մէջ երեւան բերել:

Ամսոյս 18ին Ռօդրսամէն Urunian նաւն իր հետքե-
րած եր 40 հայեր: Մ. Նահանգի Իմիկրէշըն օֆիսին մէջ,
նախ սկսան Հայերու հարցաքննութիւնները. առաջին հար-
ցըն եր թէ ինչո՞ւ այս գծով կուգան. «նօ-պօնօ՞ ըրաշնուդ
համար.» հարցաքննութիւնն տեւեց միւսկէ ժամ 3 գիշեր:
40 հայերէն 18 հասը նօ պօնօ ըրաշնով եւ Լիվրիփոշի դար-
ձնել հրամայուեցաւ. որովհետեւ յունուար 1էն սկսեալ Գա-
նատայի կառավարութիւնը նոր օրէնք մը հաստատած է որ
քնաւ այսուհետեւ ռեւէ Հայ կամ Սիւրիացի, հիւանդութիւն
ունեցող մը իր հիւանդանոցին մէջ չընդունուի, ինչ որ օ-
րէնք եր Յունուարէն առաջ ընդունիչ ակոնք որ կ'երաշ-
խաւորուէին: Սոսկայի տեսարան մըն եր երբ 18 թշուառ
Հայեր եւ երկու Սիւրիացիներ կաշանաւորուած ունեցածնին

կռնակնին տալով նաւ կը տանին, ասոնց մէջ կային 5-8-12 տարեկան տղաքներ եւ 80 տարեկան զառամեալ մը, հայերէն թաներով «ախքարներ, ախքարներ ոտներնիդ կը պագնենք, մեզ ազատեցիք եւ կամ հոս կրակին մէջ վառեցիք քան նաւը դրեք:» Ասոնց արտաշարժ աղաղակներէն, ներկայ եղող հազարաւոր օտարականներու աչքերէն սկսաւ արցունք վազել:

Չի գտնուեցաւ մէկը, որ չ'ըսէր «փո՛ւր Արմենիէն փիփի՛ր» . Տեսայ երկու կիներ, որոնք շնչասպառ գէտին ինկան սակայն իշուեցան նաւ . կին մը երկու օրէն ի վեր շաշէն ցնորած ըղաղով, «բէյզի» ըսելով թանտարկեցին առանձին խցիկի մը մէջ . աջոյն տեսայ կին մը, որ տախտակամածը կը փորձէր կոտրել, աղաղակելով հայերէն ու թուրքերէն թաներով, «ամա՛ն զիս ազատեցիք այս տեղէն:» Աստուած իմ . ո՞վ է շտողը, որովհետեւ լիօ-պօլիօ են: Հայ ժողովուրդին համար շատ լաւ է հայրենիքի մէջ արիւնով խեղդուիլ, քան շրջանող Ամերիկայի ոսկիներով:

Ճամբորդ մը

Յ. Տ. Յակոբեանի կողմէն Մր. Քիմկին գրուած անգլիերէն նամակը:

Berlin, Jan 28/10 1910

Hon W. L. M. King,
Ottawa

Dear Mr. King,

The enclosed is a translation taken from an article in an Armenian newspaper, and speaks for itself. As a fellow countryman you can imagine my feelings after I read about the great difficulty my friends have on entering this large Dominion where there is room, and religious liberty for many millions more. For the sake of humanity can nothing be done to allow the exceedingly few Armenians that can barely escape from Turkey, to be allowed to land in Canada, without be-

ing forced back again to the Turks cruel sword?. You are acquainted with their conditions, and I believe for humanities sake, you will take this matter up with the immigration department, even if you are not directly connected with this department. It is quite true that owing to the oppressed condition of our people in Turkey, medical privileges are lacking there, and a great proportion of the Armenians have some afflictions that we in this country know nothing of, yet with a little patience on the Departments side, and a little medical attention these difficulties can easily be remedied. The Departments records of criminals will bear out my statement that the Armenians are more law abiding and make better citizens than many others from European countries, I have specially reference to Italians who are mentioned in the papers daily as disobeying the laws, even to the extent of committing murders.

Kindly pardon my lengthy letter, but this matter of allowing my fellow countrymen to come to this vast country is very dear to my heart, and I hope you will use your influence, to allow them to come, especially those who have taken their lives in to their hands when leaving the Turk and have practically sold themselves in order to raise the funds to pay their passage. The need of labor is great especially in Berlin, and if given a small chance they are all able to hold their own in a very short time and become good citizens.

Yours sincerely,

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պերլին Յունուար 28 | 10, 1910

Յարգելի Ու . Լ . Մ . Քինկ

Օրթալա

Սիրելի Պարոն Քինկ

Ներշնչեալք քարգմանութիւն մըն է առնուած հայերէն լրագրի յօդուածէ մը , որ խօսուն է ինքնին :

Կարդալէ վերջ , դուն կրնաս երեւակայել իմ զգացումներս՝ որպէս հայրենակից , այն մեծ դժուարութիւններուն նկատմամբ , որ կ'ունենան քարեկամներս՝ մտնելու համար այս մեծ երկիրը , ուր միշտ նաւորներու տեղ ու կրօնական ազատութիւն կայ :

Ի սեր մարդկութեան , կարելի չէ՞ քոյրասրել շատ քիչ քովով Հայերու ընդունուիլը Գանասայի մէջ , որոնք հազիւ հազ կը փախչին Թուրքիայէն , այնպէս որ չքոնադատին կրկին Թուրքերու անգութ սուրին մատնուելու : Դուք շա՛տ շատ տեղեակ էք անոնց վիճակին եւ ես կը հաւատամ , որ ի սեր մարդկութեան , դուք այս խնդիրը ձեռք պիտի առնէք Գաղթային Տեսչութեան հետ , եթէ մինչեւ իսկ ուղղակի կապակցութիւն ալ չունենաք անոր հետ :

Շատ ճշմարիտ է , որ Թուրքիոյ մեր ժողովուրդին կեղեքուած վիճակին պատճառաւ , բժշկական առաւելութիւններ կը պակսին հոն , եւ Հայերու մեծ մասը , ա՛յնպիսի վիշտեր ունի , որ այս երկրին մէջ անծանօթ են . սակայն եւ այնպէս , Գաղթային տեսչութեան կողմէ քիչ մը համբերութեամբ եւ բժշկական փոքր ուշադրութեամբ մը , այս դժուարութիւնները կրնան դարմանուիլ :

Կառավարական արձանագրութիւնները՝ ոճիրներու մասին , պիտի հաստատեն սա խօսքերս քե՛ Հայերը աւելի օրէնքի կը հնազանդին եւ աւելի շատ քաղաքացի կրնան ըլլալ , քան շատ մը եւրոպական երկիրներէ եկողներ : Ես մասնաւորապէս ակնարկել կ'ուզեմ Իսալացիները , որոնց մասին քերթերը կը գրեն ամեն օր , որպէս օրինազանց , մինչեւ իսկ ոճիր գործելու աստիճան :

Ներողամիտ եղեք նախակիս երկարութեան . քայց իմ հայրենակիցներուս այս ընդարձակ երկիրը գալու խնդիրը՝ իմ արհիւ շա՛տ սիրելի է եւ ես կը յուսամ որ դուք Ձեր ազդեցութիւնը պիտի գործածէք քոյրասրելու անոնց գալը եւ

մասնաւորաբար այնպիսիներուն՝ որոնք ոգի ի բռնին Թուր-
քիայէն փախչիչ կը ջանան, եւ գործնականապէս ծախած
են ինքզինքնին իրենց ճամբու ծախսերը հայրայրեղու հա-
ւար :

Աշխատանքներու պէտքը մասնաւորապէս Պերշինի մէջ
շատ զգալի է . եւ եթէ փոքր ինչ միջոց տուի, անոնց ամենքն
ալ կարող պիտի ըլլան հոգալու ինքզինքնին եւ ըլլալու բա-
րի խղիւղիւններ :

Զերդ անկեղծ

Կ . Տ . Յակոբեան

ՄՐ . ՔԻՆԿԻՆ ՏՈՒԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Ottawa, Feb. 2, 1910.

Dear Mr. Hagopian,

I duly received your letter of the 28th ultimo en-
closing a translation taken from an article in an Ar-
menian newspaper with reference to the alleged treat-
ment of Armenian immigrants at Halifax N. S. I
do not wonder that your feelings were much incensed
at the account given, and I assure you that it did
not need any further request on your part to cause
me to at once take the matter up with the immigra-
tion Department. The immigration Superintendent
informs me that if the persons were detained at the
United States immigration Office, as is stated in the
item enclosed, they must have been intended for points
in the United States, and any action in regard to
their rejection or deportation must have been taken
by the United States officers. Had they been destined
for Canada, they would have come under our of-
ficers, not under the United States officers, who also
have an office at Halifax.

I appreciate your desire to be of assistance to
your countrymen and sympathize with you in your

efforts on their behalf. The difficulty in connection with the question is not so much that of the immigration of Armenians to this country as it is the necessity of a definite policy in regard to immigration generally. In shaping this policy, the Government is obliged to take into account all sorts of consideration, among the number such questions as immigration from the Orient as well as from Southern Europe. To prevent other than direct immigration from Japan, which is restricted by an arrangement with the Japanese Government, it is necessary for the Government to pass an order which would prevent immigrants coming to Canada other than by direct journey from the country of their origin, and as this regulation appeared to meet also the difficulties in regard to certain classes of immigration from Southern Europe, the purpose of the Government being only to encourage immigration from the northern countries, the regulation has naturally been allowed general application.

As to medical treatment, I might say that in the case of immigrants detained at our ports of entry, it is given only to arrivals from countries in which the Department advertises and from which immigrants are desired.

While the case of the Armenians who are seeking as you say, to escape from Turkey might appear to demand special attention, it is difficult for the Government to make exceptions in particular cases where a definite policy has been laid down. However I shall take up this matter with some of my colleagues, and see if some arrangement cannot be made to meet the case of persons who are refugees from religious persecution. My own feelings are entirely in sympathy with any arrangement which will meet cases of this kind without opening the door to pos-

sible abuses or doing injustice to our own working classes.

With kind regards,

Believe me

Yours sincerely,

(Signed) W. L. Mackenzie King.

G. D. Hagopian, Esq.,

c/o Merchants Bank of Canada,

Berlin, Ont.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Օրբաւիա, Փետր. 2, 1910

Սիրելի Պր. Յակոբեան,

Ժամանակին ստացած եմ ձեր Յունուար 28 քուակիր
նամակը, ուր Հաշիփաֆսի մեջ հայ գաղթականներուն պա-
սահած նեղութեանց մասին հայ թերթի մը գրած յօդուա-
ծին քարզմանութիւնը եւս ներկայացած էիք: Չեմ զարմա-
նար երբեք, որ ձեր զգացումները գրգռուած են այդ դեպ-
քերուն առթիւ, եւ կը վստահացնեմ ձեզ, որ առանց աւելի
խնդիրքի մը սպասելու ձեր կողմէն՝ անմիջապէս քննու-
թեան սկսայ: Գաղթականութեան Գրասենեակին Տնօրէնը
կը տեղեկացնէ ինծի, թէ քանի որ այդ անձերը Միացեալ
Նահանգներու Պաշտօնատան մեջ վար դրուած են, ինչպէս
որ կ'ըսուի ներկայ յօդուածին մեջ, ուրեմն անոնք Միաց-
եալ Նահանգներու ռեւէ մէկ քաղաքը պիտի երթան եղեր, եւ
այդպէս իրենց մերժումը կամ եւս դրկուիլը Միացեալ Նա-
հանգներու ձեռքովը կ'ստանան: Եթէ անոնք Գանատա
գալու ըզրային, մեր պաշտօնականներու իրաւասութեան տակ
պիտի իյնային, որովհետեւ մենք Հաշիփաֆսի մեջ ալ պաշ-

solinasուն ունին:

Ես կը գնահատեմ ձեր հայրենակիցներուն օգտակար ըլլալու ձեր փափաքը, եւ կը համակրիմ անոնց ի նպաստ ձեր առած ֆայլերուն: Խնդրոյն դժուարութիւնը հոն չէ որ հայ գաղթականներու դէմ միայն խիստ օրհնի կը գործադրուի, այլ բոլոր գաղթական ցեղերուն դէմ առհասարակ: Այս ֆաղափականութիւնը որդեգրելու առէն՝ կառավարութիւնը սխալուած է զանազան խնդիրներ նկատողութեան առնել, որոնց մէջ կը գտնուի Արեւելիէն ինչպէս նաեւ Հարաւային Եւրոպայէն գաղթողներու խնդիրը: Ճաբոնէն հոս անուշդակի ճամբաներով գաղթուելը արգիշելու համար, որ յստակագծուած է Ճաբոնական կառավարութեան հետ համաձայնութեամբ, հարկաւոր էր որ մեր Կառավարութիւնը օրհնի կարգ անցներ արգիշելու համար իրենց երկրէն ուղղակի Գանասա չեկող գաղթականներու մուտքը հոս, ու քանի որ այս կարգադրութիւնը ուրիշ դժուարութիւններու ալ առաջք առաւ Հարաւային Եւրոպայէն գաղթողներու համար, Կառավարութիւնը զայն գործադրելի հոշակեց ամեն պարագայի մէջ: Ըսենք հոս թէ Կառավարութիւնը Հիւսիսային երկիրներէ գաղթողներ միայն կ'ուզէ, եւ կը ծանուցանէ ալ անոնց համար այդ երկիրներուն մէջ: Հիւսիսային գաղթականներու համար բժշկական խնամք ալ կը տարուի, երբ անոնք այս հաշտահանգիստը կը հասնին:

Մինչդեռ Հայերու պարագան, որոնք ինչպէս կ'ըսեմք ձեր նամակին մէջ, Թուրքիայէն կը փախչին, արժանի է մասնաւոր ուշադրութեան, սակայն շատ դժուար է կառավարութեան համար բացառութիւն ընել հոն, ուր որոշ օրհնի մը գծած է: Սակայն եւ այնպէս այս խնդիրը պաշտօնակիցներուս հետ խորհրդածութեան պիտի առնեմ, քանի որ չեմ ուզում միջոց մը չի կա՞յ կրօնական հաշտանքներէ փախչողներուն համար մասնաւոր սնօրհնութիւն մը ընելու: Ես բացարձակապէս համամիտ եմ որեւէ կարգադրութեան, որ պիտի կարենայ այս տեսակ պարագաներու տակ օգտակար ըլլալ՝ առանց զեղծումներու դուռ բանալու կամ գործաւոր

դասակարգին վնաս հասցնելու կարելիութեան:

Սիրալիր յարգանքներով, հաւատարմօք զիս,

Չերդ անկեղծօրէն

W. L. Mackenzie King

Տիար Կ. Տ. Յակոբեան

Շնորհիւ Merchants Bank of Canada
Berlin, Ont.

Այսպէ՛ս Տ. Յակոբեան, երբ մէկ կողմէն իր դժբախտ ազգակիցներուն թշուառութիւնը մեղմացնելու համար նրպաստներ կը հաւաքէր և միաժամանակ Հայերուն՝ անոնց որ վերջապէս հազար ու մէկ դժուարութիւններով հասած էին Ամերիկա կամ Փանատա՝ մուտքը դիւրացնելու համար դիմումներ կ'ընէր, միւս կողմէն ալ արդէն կանխաւ նամակներով ու յօդուածներով կը խնդրէր իր հայրենակիցներէն՝ ամուր կառչիլ հայրենի հողին ու փոխանակ գաղթելու՝ միջոցներ ստեղծել հայ վերածնութեան: Շա՛տ գեղեցիկ է Ասպարեգի 1909 Սեպ. 17, թիւ 58ին մէջ հրատարակուած իր «Փաղթե՛նք թէ սթափինք» խորագրով յօդուածը, զոր դրած ենք մեր «Յուելուած» ի բաժնին մէջ և ուր այս հարցին շուրջ իր տեսութիւնները կը պարզէ, թուելով պատմականօրէն՝ մեր Ազգին կրած տառապանքները բո՛ւն իսկ Ազգին զաւակներուն առած սխալ քայլերուն հետեւանքով:

Այս էր Տ. Յակոբեանի կարծիքն ու փափաքը. չհեռանալ հայրենի երկրէն, բայց Կիլիկիան արհաւիրքներուն քնական բերմունքով, երբ մահէն մազապուրծ հոգիները ինքզինքնին արտասահման կը նետէին ու մերժումներու կը հանդիպէին, շատ տրամաբանական էր անշուշտ իր Մր. Քինկին մօտ ըրած դիմումը, որուն համար ալ անիրաւաւարար քննադատուեցաւ Արեւելի մէջ թէև, սոկայն քննադատողը ստացաւ իր արժանաւոր պատասխանը ու կարկեց լեզուն:

Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ՎԵՐՋԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿԸ. — Տ. Յա-

կորեւան զարձեալ իր ուշադրութեան առարկայ ըրաւ Զէյթունի Զանաղարայի խոպանայած այգիները ուռցելու ծրարագիրը և գրեց Զէյթունի Առաջնորդական Փոխանորդին նամակ մը այդ մասին, և Փոխանորդը պատասխանեց իրեն, որ եթէ այդ ծրագիրը գործադրուի, Զէյթուն կը վերականգնանայ պարզապէս այդ պատասխանը զինքը քաջաւերեց ինչ մը ուղղելու Զէյթունցիներուն, որ հրատարակուեցաւ Ասպարեզի մէջ և զոր կ'արտատպենք հոս :

ԿՈՉ ՄԸ ԶԵՅԹՈՒՆՅԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐՈՒՄ

Իմ հարազատ հայրենակիցներս, մէկէ աւելի է որ հանդիպած եմ այնպիսի յայտնուած կարծիքներու թէ հայ ցեղը զանազան ազգերէ բաղկացեալ ժողովուրդ մըն է, սակայն և այնպէս այդպիսի ենթադրութիւններ ամենափոքր կասկած մը կամ երկիւղ մը չեն կարողացած ներշնչել ինծի, հետեւաբար աւելի քան վստահ եմ որ դուք Հայկ գիւցազնի հարազատ թոռնիկներն էք : Եթէ այս մասին թերահաւատներ դանուին իսկ, այնպիսիներու համար դուք ունիք անթիւ ջախջախիչ փաստեր և ապացոյցներ : Դուք ուրիշներէ աւելի շատ մը բանաւոր պատճառներ ունիք լքելու ձեր ամայի ծննդավայրը, սակայն ձեզի արգելք հանդիսացող և զձեզ ձեր այդ մայրենի հողին վրայ ամուր մը կառչել տուողը՝ եթէ ձեր երակներուն մէջի մեր նախնիքներէն ժառանգած հարազատ արիւնը չէ, հապա ի՞նչ է :

Դուք ազնիւ նկարագրի տէր, ճարպիկ՝ միանգամայն համեատ ժողովուրդ մըն էք, նաև ինքնավստահ էք թէ ո՛ւր որ ալ երթաք լաւ գիրքի և լաւ ապրուստի տէր կ'ըլլաք իսկոյն, բայց գիտեմ այսպիսի մի ահարգ քայլ առնել ձեզի համար հազար անգամ անկարելի է : Երբ որ մեր պաշտելի Վարդանը կատարելապէս նեղուեցաւ Պարսից և հայ կոչուած կարգ մը անհարազատներու ձեռքէն, որոշեց ի-

ընեներովը մէկտեղ Յունաստան փոխադրուիլ, սակայն յանկարծ ինքնիրենը գալով փոխեց իր որոշումը դէպի վենու-թիւն . «Ահա զի մեծ քան զՍողոմոն է աստ:» Դուք Մա-միկոնեան գերդաստանէն իսկ գերիվեր էք , քանզի դիմե՛լ դէպի օտարութիւն՝ մտքերնուդ անգամ չանցնիր :

Ամենածանր պարագայի մէջ ևս հանդէպ բովանդակ հայութեան մի անաղօտ լապտեր հանդիսացող իմ փարե-լի հայրենակիցներս , մինչեւ ե՞րբ կը յուսաք թէ պիտի կա-րողանաք մաքառիլ այդ ձեր արդէն իսկ անտանելի դար-ձած թշուառ վիճակին դէմ և միանգամայն անարատ պա-հել ձեր այդ նուիրագործուած անունը ընդ միշտ , ձեր փայլուն համբաւը՝ աշխարհիս , նա մանաւանդ մերիննե-րուն , աչքերը այնպէս մը շլացուցած է որ մեր ազգը այ-լեւս կարող չէ ձեր սղքատութեան խորը թափանձել : Ուստի ձեզ , միայն ձե՛զ կը մնայ դիմել ուէ հիմնական միջոցներու բառնալու համար ձեզի և ձեր ապագայ սե-րունդին վտանգ սպառնացող խոչընդոտները :

Մեր Զէյթունի հին արկածալից անցեալներէն կ'իմա-նանք թէ ժամանակներ առաջ մեծանուն Տէլի Քէշիշը (Տ . Օհան) մինչեւ Սուլթան Մահմուտին դիմեր «Մէմլէ-քէթիմիզ թաշախըր տըր» ըսելով տուրքի գեղջումներ , ֆէրմաններ , առանձնաշնորհումներ ձեռք բերած է . մինչ-դեռ այն ատենները Զէյթունի պարագաները ներկայիս չափ ալ վատթարացած չէին . ուրեմն որչափ եւս առաւել մեզ կը մնայ մեր արդար պահանջները լսելի ընել սալ մեր ար-դի արդար կառավարութեան և մեր ազգային պատրիար-քադանին :

Զեր սիրեցեալ առաջնորդ Գեր . Վաղարշակ վրդ . էն ստացած նամակէս կ'իմանամ թէ , ակնարկած ջուրս շատ դիւրութեամբ կարող է ոռոգել Չանաղարայի գարերէ ի վեր խոպանացած անսահման այգիները : Նորին Գեր . ալ աւելի առաջ երթալով կ'աւելցնէ՝ «Զէյթունի հողին կ'ազատ-ուի , օգտակար լլիալէ ի զատ կենսական է ,» ակնարկելով նոր ամալրանոցի մը գոյութեանը Զէյթունի խորշակահար

բնակչաց համար : Ահա էական կէտ մը եւս որ ատիկա մըտ-
քէս անգամ անցած չէր , ե ի վերջոյ Հայր սուրբը հազար
ոսկիի կարօտութիւնը կը մատնանշէ : Ի՞նչ . պատուական
ժողովուրդի մը փրկանքին համար հազար ոսկին միթէ մեծ
բա՞ն մըն է : Աւելի քան վստահ եմ որ հազար ոսկին ծախ-
սելէն ետքը հազար օրուան սպասելու հարկ չի մնար , այն-
պէս մը որ մի միայն յարդ արդարեւո՞վ կրնաք գոցել այդ
հազար ոսկւոյ գումարը , ի բաց առեալ ասկէ բղխուելիք
անթիւ օգուտները :

Զէյթունի անձուկ վիճակին բարեփոխման համար այս-
պիսի մի յղացում իմ կողմանէս նորութիւն մը չէ : Սահմա-
նադրութիւնը հռչակուելէն անմիջապէս ետքը միևնոյն
գաղափարս նիւ Եորք հրատարակուող Ե . Հայաստանի
միջոցաւ հրապարակ հանելով , այս ձեռնարկին իրագործ-
ման համար 200 ոսկի եւս խոստացած էի . ահա այս առ-
թիւ դարձեալ կը կրկնեմ թէ , երբ այս կարևոր ձեռնարկը
գործնականի վերածուի , շատ սիրով կը յարգեմ խոս-
տումս :

Ուրեմն սիրելի հայրենակիցներս , ալ ժամանակը հա-
սած է որ պէտք եղածին չափ հետաքրքրուիք ե փութաք
ի սէր ձեր ապագայ սերունդին , տնօրինելու համար պարտ
ու պատշաճը : Այս մասին փափաքելով իմանալ ձեր կամ-
քը կամ ուղղակի ե կամ աղգօգուտ «Ասպարէզ»ի միջո-
ցաւ , Մնամ ձեր հարազատ հայրենակիցը՝

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Պէրլին , Օնթ . Գանատա , նոյ . 2 , 1910

Տ . Յակոբեան , փորձառու այս կարգի գործերու մէջ ,
գիտնալով որ ուղղակի ի՞ր կողմէն Պատրիարքարանի կամ
Կառավարութեան դիմում մը գործնական օգուտ մը յա-
ռաջ պիտի չբերէ , քանի որ ինքը շատոնց հեռացած էր
Զէյթունէն , ուստի խորհեցաւ այս «կոչ»ը ուղղել իր հայ-
րենակիցներուն ե յուզելով խնդիրը , թելադրել զիրենք որ
կառավարութեան ե Պատրիարքարանին հանրագրութիւն-
ներով ե ուրիշ միջոցներով դիմեն ե աշխատին սոսկման

գործը յաջողցնելու, որ ասան անշուշտ ինքն ալ իր լու-
մաներով ոյժ պիտի տար այդ կենսական ծրագրին իրա-
գործուելուն. սակայն իր «կոչ»ը կը ցաւինք ըսել որ իր
հայրենակիցներուն կողմէն արձագանգ չգտաւ. այն ատեն
որոշեց Եգիպտոսի Հ. Բ. Ը. Միութեան դիմել, շեշտելով
անհրաժեշտութիւնը այդ ձեռնարկին և կրկնելով իր նիւ-
թապէս օժանդակելու խոստումը, որուն ի պատասխան
ստացաւ հետեւեալ գրութիւնը:

Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութիւն

1906 ին հիմնուած

Կեդր. Վարչ. Ժողով

Գահիրէ (Եգիպտոս)

Գահիրէ 30 Սեպ. 1911

Թիւ 2376

Մեծայարգ

Տիար Կ. Տ. Յակոբեան

Պէտրին (Գանատա)

Տիար,

Հաճոյքը ունեցանք ստանալու Ձեր 17 Օգոստ. ամ-
սաթիւ նամակը, Ձէյթունի ուղղման մասին: Ձեր ծնըն-
դավայրին նկատմամբ, որ ամէն Հայու սիրտին մօտ է իր-
րեւ արծիւներու բոյն, Ձեր ցոյց տուած հոգածութիւնը
անկեղծօրէն շնորհաւորելի է:

Ձեր առաջարկը ժամանակին մեզի հաղորդուած ըլ-
լալով, քննութեան ձեռնարկած էինք: Արդ, ձեռնհաս եւ
վստահելի անձնաւորութեանց վկայութեանց նայելով, եւ
տեղւոյն վրայ կատարուած քննութեան հետեւանքով, ժո-
ղովս այն եզրակացութեան յանգեցաւ թէ Ձեր ծրագիրը
գործնականին մէջ կոչուած չէ արդարացնելու լլկալիք գո-
հողութիւնները, և թէ նոյնիսկ բարոյական տեսակէտով,
կրնայ հակառակ արդիւնք արտադրել. այսպէս կը խորհի

հաւե Շնորհ . Կաթողիկոսը :

Մեր ալ համոզումն է արդարեւ թէ Զէյթունցիին տըն-
տեսական դժբախտ վիճակը բարելաւելու միակ միջոցն է
քաջալերել այդ համայնքին մէջ արհեստագործութիւն : —
Այգիները ընդհանրապէս ժայռոտ բարձրութիւններու վրայ
կը գտնուին , և տեղացի ժողովուրդին պէտքերուն գո-
հացում կուտան միայն : Չանաղարայի այգիները 1895 ին
քանդուած են և այսօր կը մատնանշուի անոնց ուղղումի
պէտքը (Այրանլը—Փունարէն՝ որ 5 ժամ է) , մինչդեռ վեր-
ջապէս այդ թուականէն առաջ ալ ուղղուած չէին այդ
այգիները :

Եթէ նոր զոհողութիւններ ըլլան վերահաստատելու հա-
մար այդ այգիները և կանոնաւորապէս ուղղելու համար
անոնք , կամ գինին շատցնելով՝ արբեցութիւնը պիտի ծա-
ւալի նոյն համեմատութեամբ , և կամ , շատ շատ , բուսի եւ
չամիչ պատրաստելով՝ փոխադրութեան տաժանքներով
խիստ աննշան արդիւնք մը ձեռք պիտի բերուի : Մենք
դատելով բազմաթիւ տեղեկագիրներէ , ցաւելով հաստա-
տած ենք որ արբեցութիւնը ծաւալած է Կիլիկիոյ մէջ և պի-
տի ուղէինք աւելի ժողովուրդը ազատել այդ մոլութենէն :

Ժողովս արդէն Զէյթունի և Հաճընի համար զանազան
արհեստներու ծրագիրներ ունի գործադրելիք , որ փոք-
կարար պիտի ըլլան ժողովուրդին համար . եթէ կ'ուղէք
Ժողովիս տրամադրել Զեր յանձն առած 200 ոսկին , կը
խոստանանք շատ աւելի նպատակայարմար կերպով իրա-
կանացնել Զեր ազգասիրական առաջադրութիւնը :

Խորին յարգանքով

Ա. Տէնադպիր

Գանձապետ

Վ . Մալէզեան Մ . Անդրանիկեան

Ինչպէս կը տեսնուի այս նամակէն , Բարեգործականի
Կեդր . Վարչ . Ժողովը ռոռզման խնդիրը Տ . Յակոբեանի
նպատակէն տարբեր կերպով ըմբռնած էր . ուսի հետեւեալ
նպատակները տրուեցաւ իրեն :

Պէրլին 15 Հոկտ. 1911

Հայ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան Կեդր. Վարչ. Ժողովին
Գանիրէ (Եգիպտոս)

Պատ. Տեառք

Բերկրութեամբ ստացայ Պատ. Ժողովիդ թիւ 2376
և 30 Սեպտեմբեր ամսաթիւ գրութիւնը :

Չանաղարայի այգիներուն ոռոգման մասին անկեղ-
ծօրէն մտադրած ծրագիրս թիւրիմացութենէ մը փրկելու
համար, իբր բնիկ Ձէյթունցի և փորձառու այգեգործ,
թոյլ տուէք ինձ ըսել թէ՝ այգիները որեւէ տեղի և կլիմայի
մէջ ոռոգում չեն պահանջեր, և այս իրողութեան իբր քա-
ջածանօթ, իմ փափաքս եղած է ո՛չ թէ Չանաղարայի վա-
ղուց ոչնչացած այգիներու որթատունկերը ոռոգելով ա-
նոնցմէ բուսի, չամիչի, գինիի պէս արդիւնքներ սպասել,
այլ նոյն այգիներու հողերը՝ որ այժմ խոպանացած, նա-
պաստակներու և սողունները վայր մը եղած են, ոռոգե-
լով, մշակելով, արտադրել անոնցմէ առատ ցորեն, գարի
և այլևայլ կենսապահ արմտիքներ, ու այդ ոռոգումն է որ
պիտի կատարէ Ձեր յիշած Այրանը Փռնարին ջուրը, որ
Չանաղարայի հողերուն սառչոտներէն հոսելով կը թափի
Ճիհան գետը :

Արդ, Պատ. Ժողովիդ ուշադրութիւնը վերստին հը-
րաւիրելով ոռոգման մասին տուած այս լուսարանութեա-
նըս վրայ, հաճութեամբ կ'ընդունիմ խոստացած գումարս
Ժողովիդ տրամագրութեան տակ դնել՝ համաձայն Ձեր ա-
ռաջարկին, երբ աւարտի «Յուշիկք Ձէյթունի»ի տպագ-
րութիւնը, որուն նկատմամբ զրած էի Պատ. Ժողովիդ և
մինչեւ այն ատեն, կը յուսամ աւելի նպաստաւոր եղբա-
կացութեան մը կրնանք գալ յօգուտ բազմակարօտ ծնըն-
դավայրիս :

Յայտնելով սրտագին երախտագիտութիւնս
Մնամ ամենախոնարհ յարգանքներով
Կ. Տ. Յակոբեան

Այս շուսաբանութեան վրայ ժողովը նոր ֆննդութիւններ
կատարելէ վերջ հետեւեալ պատասխանագիրը ուղղեց Տէր
Յակոբեանին:

Գահիրէ 3 յունուար 1912

Թիւ 2795

Մեծ . Տ . Կարապետ Տէր Յակոբեան

Պէրլին (Օնթ .)

Տիար ,

Ժամանակին ստացանք Ձեր 15 Հոկտ . ամսաթիւ հա-
մակը և կը փութանք հաղորդել մեր կատարած քննու-
թեանց արդիւնքը :

Կ'երեւայ թէ Չանադարա ջուր բերելու համար 5000
ռակիի պէտք կայ , և ան ո՛չ թէ երկրագործութեան նը-
պաստելու համար , այլ միայն Պօղ-Պայիրի թաղեցիներուն
առողջապահիկ ամարանոց մը պատրաստելու համար : Կեն-
սական խնդիրը Պօղ-Պայիրցիները բնաջնջումէ ազատելու
մէջ կը կայանայ . բայց մինչեւ ցարդ ինչպէս կրցեր են
դիմանալ առանց ամարանոցի :

Ամէն պարագայի մէջ , միութիւնը չի կրնար այսքան
ծանրապահանջ ձեռնարկի մը բեռը ստանձնել : Մենք կը
կարծենք որ Զէյթունի մէջ արհեստագործութեան մղում
տալու մեր ծրագրին կրնաք ծառայել , նուիրելով Ձեր մը-
տադրած գումարը :

Խորին յարգանքով

Ի դիմաց Հ . Բ . Ը . Միութեան

Կեդր . Վարչ . Ժողովի

Ատենադպիր Փոխ . Ատենապետ

Վ . Մալէզեան Առաքել Նուպար

Տ . Յակոբեան՝ ապագային վերապահելով այդ իր ու-
րելի ծրագրին գործադրութեան վրայ դարձեալ խորհիլ ,
գործել և աշխատիլը , խնդրեց մեղմէն , որ՝ ինչպէս յայտ-
նեցինք մեր նախաքանին մէջ , առ այժմ Զէյթունի մէջ

արհեստագործութեան մղում տալու ծրագրին ծառայեց-
ցնելու համար, իր կողմէն նուիրուած 1000 օրինակ «Յու-
շիկք Ձէյթունի»ն Հ. Բ. Ը. Միութեան տրամադրելի ը-
նելու մասին հարկ եղած բանակցութիւնը մենք կատարենք
Պատ. Վարչ. Ժողովին հետ: Տ. Յակոբեանի այս փափա-
քը ներկայացուցինք 1912 Փետր. 12 | 25 թուակիր նա-
մակով մը, որուն ի պատասխան՝ Միութեան Վարչ. Ժո-
ղովը իր 1912 մարտ 20, թիւ 3183 գրութեամբ յայտնեց
մեզ թէ սիրայօժար կ'ընդունի զայն, և խնդրեց որ այդ
1000 օրինակը յանձնենք Պոլիս վատահելի գրավաճառի մը,
պայմանաւ որ գոյացած զուտ հասոյթը հասցնէ միութեան
Կեդր. Մատուկին և Միութիւնն ալ զայն ծառայեցնէ իր
նպատակին:

Հոս կը վերջացնենք Կ. Տ. Յակոբեանի կենսագրու-
թիւնը. մենք ներկայացուցինք զինքը այնպէս՝ ինչպէս որ
է. նկարագրեցինք իր քաջութիւններն ու հայրենասիրա-
կան գործերը, անձնութիւնը, հոգիին արիութիւնը,
սրտին բարութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ եղած է իրակա-
նութեան մէջ, ո՛չ մէկ չափազանցութիւն, ո՛չ մէկ յերիւ-
րանք. վաւերական գրութիւնները, պատուաւոր, ուղղա-
միտ անձերու վկայութիւնները՝ զոր հրատարակեցինք,
ինքնին բաւարար են փառապսակը հանգիստնալ այդ ազ-
նիւ Հայուն՝ մաքուր ճակտին, որ երբեք չէ նսեմացած որ
եւէ յոռի արարքով մը. ան ապրած է ու կ'ապրի տակա-
ւին իր անձէն աւելի, Ազգին համար, Յեղին համար, ո-
րուն սիրովը հրահրուած սիրտը տրոփեց ու կը տրոփէ և
պիտի տրոփէ մինչև իր կեանքին վերջը:

Մենք երբ այս տողերով կ'անմահացնենք զինքը, եր-
կու նպատակ միայն ունինք. մէկն է իր իրաւունքը, որ
կը պարտադրէ մեզ ընծայել իրեն յարգանք, ինչպէս կը
վայելէ ճշմարիտ հերոսի մը և անձնուէր հայրենասէրի մը.
Իսկ միւսը կը կայանայ, յանձին Տ. Յակոբեանի, մեր ե-
րիտասարդութեան, մեր նոր սերունդին՝ ներկայացնել
կեանքի ճիշտ մը, որմէ պէտք է օրինակուին ըլլան ի-

րենց Հայրենիքին մէջ , ըլլան օտար աստղերու տակ , ուր
աւելի ասպարէզ կայ թէ բարձրացումի և թէ անկումի
միանգամայն :

Տ . Յակոբեան դեռ ունի իր առջև ապրելու երկար
տարիներու գործելու ընդարձակ ասպարէզներ . մենք վըս-
տահ ենք որ իր հետագայ կեանքն ու գործերը ուրիշ բան
չպիտի ըլլան եթէ ոչ՝ ամբողջացուցիչ ու լրացուցիչ մա-
սերը իր բեղմնաւոր կեանքին , նոր շարք մը գեղեցիկ ու
ազգօգուտ գործերու և ձեռնարկներու , թերեւս ուղղա-
կի իր սիրելի ծննդավայրին մէջ . ուր վերագառնալու մը-
տադիր է մօտ ատեններու մէջ :

Մեր հիացումն ու մեր սրտազեղ մաղթանքը . պա-
տի՛ւ իր անուան :

ՅԱԴԵԼՈՒԿԾ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Պատ. Թաւաղանի նամակը. — Առաջնորդ Ե. Ու. Մըր-
շոյի նամակը. — Այովայի դատարանին անարդար վճռագի-
րը. — Մր. Պոմընթին հրամանագիրը. — Կ. Տ. Յակոբ-
եանի Երդմագիրը. — Մր. Չիզհոլմի վճռագիրը. — Կ. Տ.
Յակոբեանի ամուսնաշուծութեան պայմանագիրը. — Որդե-
կորոյս հօր քաղձանիք. — Գաղթե՞նի քե սքալիկնի. — Յովհ. Ծ.
Վարդ. Գարանժիշեան. — Զէյթունցիներու նկարագի-
րը. — Զէյթունցիներու ճնշաստի վիճակը. — Զէյթունի
Տասրանը:

ՊԱՏ. ԹԱՄՍԸՆԻ ՆԱՄԱԿԸ (*)

County Judge
Notary Public

Abstracts of Title
Titles Examined

B. F. THOMPSON.
ATTORNEY-AT-LAW,
Toulon. Stark County, Illinois.

Dec. 12th, 1907.

Mr. G. D. Hagopian,
Berlin, Ont.

Dear Sir:—

Your letter received. The name of the Parrish

(*) Տիկին Յակոբեան՝ իր ներհակ աղերսագրին մէջ ամուսնոյն նը-
կատմամբ ա՛յնքան անհիմն զրպարտութիւններ կուտակած էր, որ սա
հարկադրուեցաւ իր կնոջ ուղեղային տկարութիւնը հաստատել, ինչ որ
իրական էր և ժառանգական. անոր մերձաւոր ազգականներուն մէջ
տասնէ աւելի խեղանդամներ ու յիմարներ կը գտնուէին: Պատ. Թաւ-
աղանի այս նամակին մէջ յիշուած Ռուլօֆ Փէրրիշը՝ Տիկին Յակոբեանի
հօրեղբայրն էր և Եսթերը՝ մօրաբրոջ աղջիկը. իսկ ժամանակ մը Այօ-
վայի յիմարանոցը դարմանուողն ալ նոյն իսկ Տիկինին հայրն էր:

who is in the insane asylum is Ruloff Parrish. He is a brother of Pethuel Parrish. His trouble is epilepsy. He has "epileptic fits".

Cole's little girl's name is Esther. She is in the institution for feeble minded children at Lincoln, Ill. I know nothing about your father-in-law's insanity except what I have heard from his wife and I have a very indistinct recollection of that. I think he was in an insane hospital somewhere in Iowa.

Hope you will come out of your troubles all right.

Yours respectfully,

B. F. Thompson

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

**ԿՈՄՍՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԱԻՈՐ
ՆՈՏԱՐ**

Պ . Ֆ . ԹԱՄՍԸՆ
ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼ
ԹՈՒԼՈՆ-ՍԹԱՐԳ ԿՈՄՍՈՒԹԻՒՆ . ԻԼԻՆՑԻՉ

12 Դեկտ. 1907

Պարոն Կ . Տ . Յակոբեան

Պերլին Օնթերիօ

Սիրելի Տէր

Նամակդ ստացանք : Փերրիչ անձին անունը , որ այժմ յիմարանցն է , Ռուջօֆ Փերրիչ է : Ինքը Փերրիչի Փերրիչին եղբայրն է : Անոր հիւանդութիւնը լուսնոտութիւնն է : Ան ունի ջղային գաղարուսներ :

«Գօլ»ին կրսեւր դուստրին անունը եսքեր է: Ան տկա-
րամիտ տղայոց հիւանդանոցն է. «Լինգօլն Իլինօիզ»ի մէջ:

Անեղոյդ խենդութեան մասին բան մը չեմ գիտեր, բա-
ցի ինչ որ շատ եւ իր կնոջմէն, որուն նկատմամբ շատ ա-
ղօտ վերջիշում մը ունիմ:

Ես կը խորհիմ բէ ան ժամանակ մը յիմարանցի հի-
ւանդանոցին մէջ մնաց Այօլա նահանգը տեղ մը: Յուսամ
բէ դուք պիտի կարողանաք պատուաւորապէս դուրս գալ Ձեր
նեղութենէն:

Մնամ ակնածութեամբ

Պ. Ֆ. Թամսըն

ԱՌԱՋՆՈՐԴ Ե. ՈՒ. ՄՐՇՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ(*)

Greeley, Colo. Dec. 31, 1907

P. O. Box. 519

Mr. G. D. Hagopian

Berlin, Ont.

My Dear Sir:—

Yours of 20 inst. is duly received and I have been
so very busy it has been almost impossible for me to
answer it. Now in regard to what you wrote me i. e.
Mrs. C. Lininger's daughter Oley asking if she was not
somewhat feeble in mind. Now in reply let me say that
I hardly know her well enough to say, I have visited in
their home some 2 or 3 times in the 8 months I have
been here and it has always appeared to me that Mrs.
Lininger herself was the one who was feeble mind-
ed she has Epileptic fits but as to the daughter I never
saw any thing wrong with her but I have been told

(*) Առաջնորդ Մըշոյի այս գրութեան մէջ յիշուած Տիկին Լայ-
նինգը՝ Տիկին Յակօբեանին քոյրն է:

by people that she was not very strong in her mind.

I have written these few words in haste and have answered your questions right to the best of my knowledge and I hope they shall be of use to you

God bless you

Capt. H. W. Mershow

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կրիշի Բօյորաւսօ 31 Դեկտ. 1907

Պատրն Կ. Տ. Յակոբեան

Իմ սիրելի Տէր

Ներկայ ամսոյս 2 թուակիր նաւակոյ ստացայ. կարի զբաղումս ըղաշուս համար, գրեթէ անկարելի եղաւ ինձ Ձեր հարցումին պատասխանել: Այժմ տիկին Ս. Լայնիկիւրին դստեր «Օշի»-ի խելջի տարուքեան մասին, Ձեր ինձ ուղղած հարցումներուն պատասխանելով, թոյլ տուիք ինձ ըսել թէ, հազիւ թէ կը ճանչնամ զինքը, որ կարենամ զոհացուցիչ բան մը ըսել իր նկատմամբ: Հոս եղած տեսնուիք ամսուան մէջ 2-3 անգամ այցելած եմ իրենց տունը, եւ իմ ներկայութեան միջոցին, ինչպէս միշտ, կ'երեւեր ինձ թէ տիկին Լայնիկիւրի ինքն էր որ տար ուղեղի տէր էր, ինքն էր որ յունոտային գաղաւթներ ունէր. սակայն իր դստեր մասին, եւ երբեք պակասութիւն մը չտեսայ. բայց ժողովուրդին կողմանէ ըսուած էր ինձ թէ, ան առողջ մտքի տէր չէր:

Այս քանի մը տղերք գրեցի անասարանիս. պատասխանելով հարցումներուն իմ ամենեւեւ աւելի քաջամտօր զիտցածովս եւ եւ կը յուսամ որ աստիճանաբար պիտի կարենան ըղաշ փէզի: Աւսուած օրհնէք փէզ:

Առաջնորդ Ե. Ու. Մըրշօ

ԱՅՕՎԱՅԻ ԴԱՏԱՐԱՆԻՆ ԱՆԱՐԴԱՐ ՎՃՌԱԳԻՐԸ(*)

In the District Court of Page County, Iowa. Feb. Term, 1908.

G. D. Hagopian, Plaintiff vs Edna V. Hagopian, Defendant.

This cause having come on for trial on the 6th day of March, 1908, on plaintiff's petition and defendant's cross-petition, the plaintiff appearing in the person and by his attorney Frederick Fischer, and the defendant appearing in person and by her attorney Thos. W. Keenan, and now, to wit, on this 10th day of March, 1908, the evidence having been submitted on both sides and the court having been fully advised in the premises, Finds:

That plaintiff has failed to establish the cause of action set out in his petition; that the defendant has not been guilty of such cruel and inhuman treatment toward the plaintiff as to endanger his life for health and that the petition of the plaintiff should be dismissed and the prayer thereof denied.

The court further finds that the defendant has established the cause of action set out in her cross-petition that the plaintiff has been guilty of such cruel and inhuman treatment toward the defendant as to endanger her life and health; that she is entitled to a decree of divorce from the plaintiff and to the care and custody of their two children, Yervant and Paul,

(*) Նախորդ նամակներէն զատ, Պէրլինէն, Թուլօնէն, Ֆիլատելֆիա-
էն, Վաթր Թաուն Իլինոիզէն՝ մեծամեծ ծախքերով ու պաշտօնապէս
ներկայացուած երեսունի չափ վկաներուն և վկայող գրութիւններուն
և ո՛չ մէկը նկատողութեան չառնուեցաւ այս դատարանին մէջ. սա-
կայն, տեսանք թէ ի՛նչպէս գեղջուկ Զէյթունցի մը յաջողեցաւ Ամե-
րիկացի համալսարանական դատաւորին պատուական դաս մը տալ և
անոր ստորագրած անարդար վճռագիրը բեկանել տալէ յետոյ, նոյն-
իսկ պարտաւորել՝ դատական ծախքերուն վճարումին ալ:

now six and five years old respectively, and to such alimony as is hereinafter fixed.

It is, therefore, hereby Ordered, Adjudged and Decreed that the petition of plaintiff be and the same is hereby denied; that the defendant be and she is hereby granted divorce from the plaintiff as prayed in her cross-petition; that she is hereby given the care and custody of their two children, Yervant and Paul, reserving, however, to the plaintiff the right to see said children at reasonable times until the further order of the court.

It is further Ordered, Adjudged and decreed that the plaintiff shall pay to the defendant, in full of all claims for permanent alimony, the sum of Two Thousand (\$2,000.00) Dollars, and the said defendant is hereby given judgment against the plaintiff for said sum of Two Thousand (\$2,000.00) Dollars with interest at six per cent. from this day, together with the costs of this action, and that execution may issue to make the same.

To all of which the plaintiff duly excepts.

Dated at, Iowa, the day of March, A. D. 1908.

W. R. Green, Judge of the Fifteenth Judicial District.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1908 Փետրուարի նսաշրջան. Այովա, Փեյն Կոմսութեան նահանգային ատենանիստ,

Կ. Տ. Յակոբեան՝ Դատախազ

Էսնա Վ. Յակոբեան՝ Ամբասանետաշ

Այն զոր 1908 Մարտ 6 ին քննուեցաւ դատախազին ադերսագրին եւ ամբասանետաշին ներհակ ադերսագրին վրայ,

Դասախազը անձամբ ներկայանալով իր փաստաթանիւն Ծրե-
ստի՛ Ծիշրի հետ եւ ամբաստանեալը նոյնպէս անձամբ
ներկայանալով իր փաստաթանիւն Թօմըս Ու. Քիւնընի հետ :
Հիմա, այսինքն Մարտ 10 ին, 1908, Էրկուստեֆ վկայու-
թիւնը առնուած եւ դասարանը խնդիրը շաւ մը կշռած ըղ-
շալով կ'եզրակացնէ թէ՛

Դասախազը թերացած է հաստատել իր աղերսագրով
մեջ թերուած գանգատները եւ ամբաստանեալը յանցաւոր
չէ եղած դասախազին հանդեպ՝ անգուր եւ անմարդաւայել
ժարմունկով մը, կեանքը կամ առողջութիւնը վսակգէղու
աստիճան, եւ դասախազին աղերսագիրը նկատուեցաւ չեղ-
եալ եւ իր խնդրանքը մերժուած :

Դասարանը նաեւ կ'եզրակացնէ թէ՛ ամբաստանեալը
կարող եղած է հաստատել իր ներհակ աղերսագրով մեջսեղ
դրած դատաւարութիւնը թէ դասախազը յանցաւոր եղած է
ամբաստանեալին հանդեպ իր անգուր եւ անմարդաւայել
ժարմունկով՝ անոր կեանքը կամ առողջութիւնը վսակգէղու
աստիճան, եւ իրեն առնուած է դասախազին ամուսնա-
յուծուիլ ու իրենց երկու զաւակներուն՝ 6-7 տարեկան՝ Եր-
ուանդի եւ Բօշի հոգասարութիւնը ամբաստանեալին շնորհ-
ուած է ու ըստ այնմ պիտի յատկացուի այս առթիւ ռոճիկը :

Ուստի այսու հրամայուած, վճռուած եւ աահմանուած
է, որ դասախազին աղերսագիրը չեղեալ նկատուի, եւ ամ-
բաստանեալին շնորհուի իր ներհակ աղերսագրով խնդրած
վճիռը դասախազին արձակուելու, եւ իր երկու զաւակնե-
րուն՝ Երուանդի եւ Բօշի խնամքն ու հոգասարութիւնը,
պահելով սակայն դասախազին յարմար առիթներու մեջ իր
զաւակները տեսնելու իրաւունքը միևնույն գնոր սկօրհնութիւն
ատենին :

Նաեւ հրամայուած, վճռուած եւ աահմանուած է՝ որ
դասախազը վճարէ ամբաստանեալին ամբողջ պահանջը
հաստատու ռոճիկի մը համար, 2000 տոյարի գումար մը,
եւ այս օրէն սկսեալ 6 % տոկոսով յիշեալ դասախազին դեմ
վճռուած է 2000 տոյարի գումարը դատաւարութեան ծախ-

ֆերով միասին եւ այս ամենուն գործադրութիւնը, գործնի
դասախազը դասադասուած է ընդունելու: Արձանագրու-
ած Այօվա, յաւի Տեառն 1908 Մարտ ամիս:

Ու. Բ. Կրին Դասաւոր
Դասարանական 15 ռդ. շրջանակի

ՄՐ. ՊՕՄԸՆԹԻՆ ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

IN THE HIGH COURT OF JUSTICE.

Monday the fourth day of May A. D. 1908.

B E T W E E N

EDNA HAGOPIAN

and

PLAINTIFF

GARABED DER HAGOPIAN

DEFENDANT.

(1) UPON the application of the defendant, and it appearing by the indorsement on the copy of the Writ of Summons served on said defendant that plaintiff resides at Shenandoah, in the State of Iowa, out of the jurisdiction of this Court:

(2) IT IS ORDERED that the plaintiff do within four weeks from the service of this order, give security on her behalf in the penal sum of Four Hundred Dollars to answer the said defendant's costs of this action, and that all proceedings in the meantime be stayed:

(3) AND IT IS FURTHER ORDERED that in default of such security being given by the plaintiff, this action be dismissed with costs unless the Court or Judge upon special application for that purpose otherwise orders.

E. J. Beomont
LOCAL REGISTRAR at BERLIN.

ԹԱՐԳՄԱՆ ՈՒԹԻՒՆԸ

Արդարութեան Բարձրագոյն Ասեան

Երկուշաբթի Դ . օր Մայիսի 1908

Ընդ մեջ

Էսնա Յալոքեանի՝ դասախազ

էւ

Կարապետ Տէր Յալոքեանի՝ ամբաստանեալ

1 . Ամբաստանեալին խնդրանքին համեմատ , իրեն տրուած կոչնագրի վաւերացեալ օրինակին վրայ տեսնուելով թէ դասախազը կը բնակի Շէնէկնսօ , Այօվա նահանգին մէջ , այս դասարանի իրաւասութեան սահմանէն դուրս ,

2 . Հրամայուած է որ դասախազը այս ազդարարագրօրին իրեն ներկայացուելէն յետոյ չորս շաբաթուան ընթացքին մէջ ապահովութիւն տալ իր կողմանէ 400 տղարի պատճառակաւ գումարին՝ վճարուելու համար ամբաստանեալին դասավարութեան ծախսերը եւ մինչեւ այդ ժամանակամիջոցին դասական բոլոր գործողութիւնները դադրիլն .

3 . Հրամայուած է նաեւ որ դասարանին կողմէն այս ապահովութիւնը տրուելու պարտագանգութեան պարագային , այս դասը իր ծախսերով պիտի լուծուի , մինչեւ որ այս նրպասակին համար մասնաւոր խնդրանքի վրայ , դասարանը կամ դասաւորը՝ տարբեր ճեփկութիւն ընէ :

Ի . Ճ . Պօմընթ

Պերշինի տեղական դիւանադպիր

Կ . Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ԵՐԴՄՆԱԳԻՐԸ

IN THE HIGH COURT OF JUSTICE.

BETWEEN:

EDNA HAGOPIAN,

and

PLAINTIFF,

GARABED DER HAGOPIAN,

Defendant.

I Garabed Der Hagopian of the Town of Berlin in the County of Waterloo, Bank Messenger, make oath and say:

1. I am the above named defendant.
2. I resided with my wife the above named plaintiff and my family from the latter part of the year 1903 to the month of February 1907, at the Town of Berlin aforesaid, and I still reside in the said Town of Berlin where I am employed as Bank Messenger by the Merchants Bank of Canada.
3. IN the said month of February 1907 my said wife left my home taking with her my two children, and after remaining in or about the said Town of Berlin for about a week, she went to the United States of America taking with her my said two children.
4. THE plaintiff left me without just cause, and I always was and still am ready and willing to receive her at my home as my wife, and I am very anxious to obtain the custody of my said two children and I have through friends of mine made offers to my said wife to receive her back but she has persistently re-

fused to return to my home.

5. FINDING that my said wife was determined not to return I consulted an Attorney in the United States and also a Solicitor in Berlin and was advised that in order to obtain possession of my children it would be necessary for me to take proceedings in the Court of the United States where my said wife was then residing. I had begun proceedings before she left Berlin for the recovery of my children but the Bailiff was unable to affect service of the necessary papers, and acting as I believe under advice, she, in order to defeat such proceedings removed my said children out of the jurisdiction of the Courts of Ontario.

6. MY attorney in Shenandoah, Iowa, instituted proceedings on my behalf for the recovery of my children and to that extent and that only I submitted myself to the jurisdiction of the United States Courts.

7. MY wife the plaintiff defended such proceedings and set up by way of counter claim a claim for alimony.

8. THE evidence of a number of witnesses for the plaintiff and for myself was taken at Berlin under a commission, which evidence, if read and considered, would have, as I believe, largely influenced the Court in my favor.

9. WHEN the case was set for trial I was summoned on very short notice and had not time to properly confer with and instruct my Attorney, and the case was not properly tried by the Trial Judge who paid not attention whatever to the depositions taken at Berlin, but decided the case solely or almost entirely upon the evidence of the witnesses for the plaintiff, who were the relatives of the plaintiff and who as I shall be able to show upon the trial hereof formed a conspiracy to obtain a verdict against me

by false testimony, and such testimony related entirely to matters occurring prior to 1903, and even if such evidence were true, the facts deposed to had been condoned by my wife by her living with me for between three and four years afterward.

10. I say most positively that the judgment obtained against me and which is in question herein, was obtained by false evidence and by fraud.

11. My salary from the Bank is \$35.15 per month and I have property in Toulon, Illinois worth not more than \$800 and property in Berlin worth over and above the mortgage upon it, about \$1600, and I have considerable debts amounting to at least \$400, so that the judgment for \$2000 in the plaintiff's favor against me is contrary to natural justice and the payment of the sum in full would leave me penniless.

12. I verily believe that at the Trial of this action I shall be able to prove that the judgment of alimony sued upon herein was obtained by fraud and false testimony, that it is such a judgment as no Court in Ontario would render or enforce, and I say that I have a good defence to this action on the merits and am desirous of having this action tried and the questions raised hereby disposed of by a Judge of this Honorable Court.

SWORN before me at the Town
of Berlin in the County of Waterloo
this 21st. day of May A. D. 1908.

G. D. HAGOPIAN

MILLER

A Commissioner &c.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արդարութեան Բարձրագոյն Ասեանին

Ընդ մէջ

Էսնա Յակոբեանի՝ դասախազ

էւ

Կարապէտ Տ. Յակոբեանի՝ անբասանեալ

Ես, Կարապէտ Տէր Յակոբեան, Պերլին ֆաղափէն, Ուսփերյու կոմսութեան մէջ, դասուսան պատգամաւոր (Messenger) երդում կ'ընեմ ու կ'ըսեմ.

1. Ես վերեւ անուանուած անբասանեալն եմ.

2. Ես բնակեցայ վերեւ անուանուած դասախազիս՝ կնոջս եւ իմ ընտանիքին հետ 1903 տարւոյ վերջին մասին մինչեւ 1907 Փետրուար ամիսը, յիշեալ Պերլին ֆաղափը. եւ ես սակաւին կը բնակիմ նոյն Պերլին ֆաղափը, որպէս պատգայի պատգամաւոր, Գանասայի Մըրչէնթ Պէնփին մէջ:

3. Վերոյիշեալ 1907 Փետրուար ամսուան մէջ իմ վերոյիշեալ կիսն թողուց տունը իր հետ առնելով երկու զաւակները եւ յիշեալ Պերլին ֆաղափին մէջ շաբաթ մը մնալէն յետոյ, Միացեալ Նահանգները գնաց իր հետ առնելով երկու զաւակները:

4. Դասախազը թողուց զիս առանց արդար պատճառի մը եւ ես, ինչպիս միշտ, ներկայիս ալ պատրաստ եմ ընդունիլ զինք իմ տունս՝ որպէս կիսն, եւ ես խիստ կը փափայիմ ստանձնելու իմ վերոյիշեալ երկու զաւակներուն պաշտպանութիւնը եւ իմ բարեկամներուն միջոցաւ դիմումներ ըրի իմ յիշեալ կնոջս զինք ընդունելու համար, բայց ան յամառօրէն մերժեց տուն վերադառնալ:

5. Նկատելով թէ յիշեալ կիսն որոշած էր չվերադառնալ,

եւ խորհրդակցեցայ Միացեալ Նահանգաց փաստաբանական փոխանորդի մը եւ Պերլին ֆադաֆեն փաստաբանի մը հետ, որոնք խրատեցին զիս թէ իմ երկու զաւակներուս տէր ըլլալու համար, պարտ էր ինձ դատ քանալ Մ. Ն. ի դատարանին մէջ, հոն՝ ուր կիկու կը գտնուէր։ Ես արդէն դատ քացած էի անոր դէմ, Պերլինէն հետանալէն առաջ՝ իմ երկու զաւակներս ձեռք ձգելու համար, քայքայ ձերբակաշռութեան պաշտօնեան Պրն. Հոնսթր (Mr. Huber) չկարողացաւ հարկ եղած թուղթերը գտնել եւ մատուցանել, ու կը հաւատարմ թէ՛ ան ուրիշերէ հրահանգուելով, դատը ի դէմէ հանելու մտքով, հետագուց յիշեալ զաւակներս Օնթերիօի դատարաններուն իրաւաստութեան սահմաններէն դուրս։

6. Այովայի Շենեկնօ ֆադաֆի փոխանորդս դատաւարութիւնը շարունակեց իմ զաւակներուս վերստացման համար եւ այդ նպատակաւ միայն ես ենթարկեցի ինքզինքս Միաց. Նահանգաց դատարաններու իշխանութեան։

7. Դատախազ կիկու իր դատը պաշտպանելով, առանց իրաւունք ունենալու, ձեռք քերաւ ոռճիկի պահանջ մը։

8. Եւս մը վկաներու վկայութիւնը դատախազին եւ ինձ համար՝ առնուած էր Պերլինի մէջ Յանձնախումբի մը հսկողութեամբ, որ եթէ կարողացուէր ու նկատի առնուէր, կը հաւատարմ թէ մեծապէս պիտի համոզէր ասեանք՝ ի նպաստ ինձի։

9. Երբոր դատը քննութեան դրուեցաւ, ես կանչուեցայ ամենակարճ միջոցի մը մէջ, առանց ժամանակ ունենալու որ փոխանորդիս քանակէք եղած հրահանգները եւ քացատրութիւնները, եւ թէ դատը կանոնաւորապէս չի քննեց դատարար եւ ուշադրութեան չառաւ Պերլինի վկայութիւնները, ու քննեց դատը գրեթէ միայն դատախազին ի նպաստ վկաներու վկայութիւնները հիմ ընկելով, որոնք դատախազին ազգականներն էին, եւ ինչպէս ես կարող պիտի ըլլամ ցոյց տալ այս տեղի քննութեամբ, անոնք կազմեցին դաւաւցողութիւն մը, ինձ դէմ վճիռ մը ստանալու սուս վկայութեամբ, եւ այնպիսի վկայութեամբ մը որ կը պատկանէր ամ-

ըողջապէս 1903 է առաջ տեղի ունեցող խնդիրներու, եւ երբեք մինչեւ իսկ այսպիսի վկայութիւն մը ճշմարիտ ալ եղած չըլլար, ներուած էին իմ կողմէս, իսկ որ ան ինձ հետ ապրեցաւ անկէ վերջ ետեք չորս տարիներ:

10. Ես կ'ըսեմ ամենայն հաստատութեամբ որ ինձ դէմ տրուած եւ հոս խնդրոյ առարկայ դարձած վճիռը խաբէ-
յութեամբ եւ սուս վկայութեան հետեւանալով տրուեցաւ:

11. Պակցայէն իմ ստացած թոշակս ամսական 35 տո-
շար 15 սենթ է. եւ ես Իշիկօփօի Թուղան ֆաղափին մէջ
800 տոշար արժեքով ստացուածք ունիմ. Պերշինի մէջ 1600
տոշարնոց ուրիշ կաշուած մըն ալ, շահուելով անոր վրայ ե-
ղած ծախսերը. ունիմ նաեւ քառական պարսփեր, ընդամենը
առնուազն 4000 տոշար, այնպէս որ դատախազին ինչպէս
ինձ դէմ վճռուած 2000 տոշարը հսկառակ է քնական ար-
դարութեան եւ այդ գոշմարիտ ամբողջական վճարումը զիս
առանց տասնոցի մը պիտի թողու:

12. Ես ճշմարտապէս կը հաշտամ եւ ապացուցանե-
լու ալ կարող պիտի ըլլամ, որ ռոճիկի համար ինձ դէմ
տրուած եւ հոս խնդրոյ առարկայ դարձած այդ վճիռը նեն-
գութեան պատճառաւ եւ սուս վկայութեամբ տրուած է, թէ
ան՝ այնպիսի վճիռ մըն է որ Օնթերիոյի եւ ո՛չ մէկ դա-
տարանը կ'արձակէ ու կը պարտադրէ, եւ ես կ'ըսեմ, որ
եւ շա՛ւ կերպով կրնամ պաշտպանել այս դատիս իրաւունի-
ները եւ կը փափաքեմ որ այս ֆննուած դատը եւ անոր մէջ
յարուցուած խնդիրները այս պատշաճաւոր դատարանին դա-
տարին կողմէն կարգադրուին:

Կ. Տ. Յակոբեան

Երդուրեցած է իմ սոցեւ, Վարդերու Կոմսութեան
Պերշին ֆաղափին մէջ Մայիսի 21 ըդ. օրը յամի Տե-
ան 1909.

ՄԻԼԸՐ

Գործակաւար եւայն

ՄՐ . ՉԻՉՀՈԼՄԻ ՎՃՌԱԳԻՐԸ

IN THE HIGH COURT OF JUSTICE.

His Honor Duncan Chisholm, Esq.,
Local Judge, H. C. J. Berlin,
In Chambers.

Monday the 17th day of
August A. D. 1908.

B E T W E E N

EDNA HAGOPIAN

AND

PLAINTIFF

GARABED DER HAGOPIAN

DEFENDANT.

UPON THE APPLICATION of the defendant, and upon reading the order for security for costs issued herein and served upon the plaintiff's solicitor on the fourth day of May 1908, and no security for costs having been given pursuant to the said order and by the affidavit of Edwin Perry Clement filed appears:

IT IS ORDERED that this action be and the same is hereby dismissed with costs to be paid by the plaintiff to the defendant forthwith after taxation thereof.

D. CHISHOLM
LOCAL JUDGE, at Berlin.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արդարութեան Բարձրագոյն Ասեանիկն լիկջ

Նորին Արժանապատուութիւն
Տիար Տընֆըն Չիզհոլմ, Տե-
ղական Դատարար Արդարութ.
Բարձր. Ասեանի, Պերլին.
Դատարանական Խորհրդարան

1908 Օգոստոս 17
Երկուշաբթի

Ընդ մէջ

Էսնա Յակոբեանի՝ դասախազ

եւ

Կարապէտ Տէր Յակոբեանի՝ ամբաստանեալ

Ամբաստանեալին խնդրանքին վրայ կարդալով ծախսերու ապահովութեան մասին տուած հրամանը՝ որ ներկայացուած է դասախազին փոխանորդ փաստաբանին, 1908 Մայիսի 7-օրը, եւ, ինչպէս կ'երեւի Էսոյին Քերրի Գլեմկէնթի արձանագրած հաստատագրութենէն, համաձայն յիշեալ հրամանին, ծախսերու մասին ո՛չ մէջ ապահովութիւն տուած չէ:

Ուրեմն հրամայուած է որ այս դասաւարտութիւնը շուծուի իր ծախսերով, զոր պիտի վճարէ դասախազը ամբաստանեալին անմիջապէս, անոր հարկադրած պարագային:

Տ. Զիզհոյմ

Պերլինի տեղային դատարար

ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՄԱՆ. ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ ԲՆԱԳԻՐԸ

THIS INDENTURE made in triplicate the fourth day of May A. D. 1909.

B E T W E E N:

GARABED DER HAGOPIAN of the Town of Berlin, in the County of Waterloo and Province of Ontario, Bank Messenger,

OF THE FIRST PART,

A N D

EDNA HAGOPIAN, of the same place, the wife of the said party of the first part,

OF THE SECOND PART,

WHEREAS unhappy differences have arisen bet-

ween the said parties hereto, and they have agreed to live separate from each other in the future, and to enter into such arrangement as is hereinafter expressed,

NOW THIS INDENTURE WITNESSETH that in consideration of the premises and of the payment by the said party of the first part to the said party of the sum of TWO HUNDRED DOLLARS (\$200) (the receipt whereof she doth hereby acknowledge) it is hereby agreed and declared by and between the parties hereto as follows:—

(1) The parties hereto will henceforth live separate and apart from each other and neither of them will take proceedings against the other for restitution of conjugal rights or annoy or interfere with the other in any manner whatsoever.

(2) The said party of the second part shall and will forthwith release to the said party of the first part all her inherate right of dower or other interest in all real estate now owned by the said party of the first part and she doth hereby constitute and appoint the said party of the first part his executors, administrators or assigns her true and lawful attorney or attornies irrevocable in her name and as her act and deed to join in any conveyance of any lands which the said party of the first part may hereafter acquire and therein to release to the Grantee thereof all her dower or other interest in such lands, it being the true intent and meaning of these presents that the said party of the second part shall hereafter have no interest either as dowress or otherwise in any real estate of which the said party of the first part now is or hereafter may be or at the time of his death shall be seized.

(3) Subject to the provisions of Clause 2 hereof all property now belonging to the said party of the

second part for any estate or interest whether in possession, reversion or otherwise shall belong to her for her separate use.

(4) The said party of the second part will pay her own debts and keep the said party of the first indemnified therefrom.

(5) And the said parties hereto for themselves (and their respective heirs executors administrators) and assigns covenant each with the other of them (his or her heirs executors administrators) and assigns that (he or she shall and will from time to time and at all times hereafter upon every reasonable request of the other of them, but at the cost and charges of such other (his or her heirs executors administrators) and assigns execute and do all such further assurances and acts for the purpose of giving full effect to the covenants, agreements and provisions herein contained as shall be reasonably devised, advised or required.

IN WITNESS WHEREOF the said parties hereto have hereunto set their hands and seals.

SIGNED, SEALED, and
DELIVERED, by the said
Garabed der Hagopian IN
THE PRESENCE OF

G. D. HAGOPIAN

E. P. CLEMENT

AND by the said Edna
Hagopian IN THE
PRESENCE OF

EDNA HAGOPIAN

N. M. CRAM

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (*)

Եռօրինակ պայմանագիր, պատրաստուած 1908 Մայիսի չորրորդ օրը .

Ընդ մէջ

Մեկ կողմէն՝ Կարապետ Տ. Յակոբեանի, Օնթերիօ նահանգին, Ուսթերշօ գաւառին Պերլին ֆաբրիկէն՝ դրամասան պատիրակ (Messenger) .

Եւ միւս կողմէն՝ Էսնա Յակոբեանի, միւլնոյն Տեղէն վերոյիշեալին կիներ .

Որովհետեւ դժբախտ անհամաձայնութիւններ ծագած են հոս յիշուած ամուսնոյն եւ իր կնոջ միջեւ, համաձայնած են այսուհետեւ իրարմէ քաժնուած ապրիլ, հետագայ պայմաններուն համեմատ :

Այժմ այս պայմանագրութիւնը կը վիայե քե, նկատի առնելով նախընթաց պարագաները եւ ամուսնոյն կողմէն վճարուած 200 տոշարը, զոր ստացած ըլլալը կը խոստովանի Տիկինը, հետեւեալ կէտերու մասին համաձայնութիւն գոյացած է .

Ա. — Երկու կողմերը այսուհետեւ իրարմէ անջատ պիտի ապրին եւ իրենցմէ ո՛չ մէկը միւսին դէմ դաս պիտի քանայ ամուսնական իրաւունքներու վերստացման համար, կամ վրդովում, ձանձրոյթ եւ միջամտութիւն պիտի պատճառէ որեւէ մէկ եղանակաւ :

Բ. — Կինը պարտաւոր է եւ պիտի բողոք այսու՝ իր օժիշի յարակից բոլոր իրաւունքը՝ ամուսինին, ինչպէս նաեւ անոր սեպհական անշարժ կաշուածներուն մէջ ունեցած իրաւունքը, եւ հետեւաբար զայն կը կարգէ իրեն կտակակատար եւ վարիչ կաշուածներուն եւ անդամնաշօրէն զանիկա կը

(*) Այս Թարգմանութիւնը եղած է ազատ, առանկապէս խմատին ուշ տրուելով.

նշանակե իրեն օրինաւոր փոխանորդ՝ որեւէ կաշուածի մը փոխանցման գործերու մէջ, զոր կրնայ ունենալ ամուսինը այսուհետեւ ալ: Ասոր քուն նպատակը այն է, որ կիներ այսուհետեւ ո՛չ մէկ իրաւունք պիտի չունենայ, ըղբայ այն օժիշի վերաբերեալ, ըղբայ այն՝ ամուսնոյն ունեցած եւ ունենալիք անշարժ կաշուածներուն նկատմամբ:

Գ.— Բ. յօդուածին տրամադրութեան համաձայն, ամուսինն ալ իր կնոջ պատկանող կաշուած քե եկամուտ եւ յետսաց ժառանգութիւն, քոչոր ստացուածքին մէջ իրաւունք չպիտի ունենայ եւ անոր պիտի պատկանի. իր ազատ գործածութեան համար:

Դ.— Կիներ պիտի վճարէ իր անձնական պարտքերը եւ ամուսինը զերծ պիտի պահէ որեւէ հասոցումէ կամ վնասներէ:

Ե.— Եւ յիշեալ ամուսինները, քե իրենք եւ քե իրենց ժառանգորդները, գործակատարները, կտակակատարները, երբ ներկայ պայմաններուն գործադրութեան մասին իրարու հետ խորհրդակցութեան պէտք զգան, եւ մեկմեկու օրինաւոր պահանջներ ներկայացնեն, այդ առիթով ըղբայիք ծախքը պահանջող կողմին պիտի պատկանի եւ միասին պիտի աշխատին գործադրել այս պայմանագրով իրենց ստանձնած պարտականութիւնները, քաւական է որ այդ ամէնը քանաւոր կերպով ներկայանան կամ պահանջուին:

Ի հաստատութիւն այս պայմանագրին, այր եւ կին հոս դրած են իրենց ստորագրութիւնները եւ կնիքները:

Իմ ներկայութեանս Տ. Յա-
կոբեան ստորագրեց, կնիք եւ կը- Կ. Տ. Յակոբեան
նոցը յանձնեց. Է. Բ. Քշեմկեր

Եւ իմ ներկայութեանս Է. Տ. Յա-
կոբեան ստորագրեց, կնիք եւ ա- Է. Տ. Յակոբեան
մուսնոյն յանձնեց. Ն. Մ. Քրեմ

ԲՕԼ

ԵՐՈՒԱՆԴ

ՈՐԴԵՆՈՐՈՅՍ ՀՕՐ ԲԱՂՁԱՆԲԸ

(Բօլ եւ Երուանդի անբառամբ յիշատակին)

Զոյգ հրեշտակներ յուսաթել ,
Դիրք ու իրնփոյշ, որ թեթել
Սըղացք առիք դեպ յ'երկին
Տաշով կըսկիծ Հայրիկին .

Հայրիկին՝ որ շա՛հ լացաւ ,
Ուներ արդեւ բազում ցաւ ,
Վերք վաշ անբոյժ ձեր այդ չուն .
Կ'ըսե՞ք պատճառն եւ ինչո՞ւն :

Թե մնայի՛ք ձեր հօր խոյ,
Օր մը ան ձեզ անվրդով,
Կ'ըսե՛ք, «Տըղաք, եռանդուն
Օ՛ն, փութացի՛ք դուք Չեյքուն» ,

Մեր արծիւի բոյնն է ա՛ն ,
Կտրիճներ կան աննրման ,
Որոնց սիրեն է պարզ ու ջիւնջ
Մահը գրեն ան ոջիւնջ :

Օր մը հարկաւ պիտ' մեռնի՛ք ,
Բայց ձեր մահէն Հայրենի՛ք ,
Շահ մ'ունենայ ու ժրպփ ,
Ա՛յսպէս բաղձայի ես պիտի :»

(Բողբոջ, քիւ 4 | 1912)

Մ. Վ.

ԳԱՂԹԵՆՔ , ԹԷ ՍԹԱՓԻՆՔ

Ամէն անգամ որ «Ասպարէզ»ը ձեռքս կ'առնեմ, ինքզինքս բարձր լսարանի մը մէջ եղած կը համարիմ : Շատ հետաքրքրուած եմ «Գաղթենք—չգաղթենք»ի յօդուածներով : Ֆէրահեանի գաղափարին համամիտ չեմ, և ոչ ալ կը մեղադրեմ զինքը. «Ծովը իյնողը օձին կը պլլուի» : Կը գընահատեմ թէ՛ զինք և թէ իրեն դէմ գրողները, չէ՞ որ ազգին մէկ դարմանին համար է որ քուներնին խանգարած են : Ապրի՛ն այնպիսիները, որ եթէ ձեռքերնէն բան մըն ալ չի գար, գոնէ Երեմիայի պէս ճամբուն վրայ կը նստին ու ազգին թշուառութեանը վրայ կ'ողբան :

Գաղթելու մասին համամիտ չեմ, ըսի, ահա օրինակը. «Ժամանակին մարդուն մէկը իր կնոջը անհաւատարմութեանը պատճառաւ, կ'որոշէ տեղէն գաղթել և կը սկսի ժողուլտուլի : Կնիկն ալ իր պատրաստութեան միջոցին կը սկսի օճախին քարերը պարկերուն մէջը դետեղել հետերնին տանելու համար :

— Ատ ի՞նչ կ'ընեա, կ'ըսէ մարդը, միթէ գացած տեղերնիս քար չի՞ գտնուիր :

— Միթէ գացած տեղերնիս մարդ չի՞ գտնուիր. կը պատասխանէ կինը : »

Գիտնալու ենք որ Եգիպտոսի սոխին ու սխտորին համար ա՛խ ու վ՛ախ քաշողները չէին որ Աւետեաց երկիրը ժառանգեցին, այլ անսպասին մէջ կրակէ բռնէն անցնողներն էին : Ուրեմն մեր ազգն ալ կրակէ բռնէն չանցած՝ ո՞ւր որ ալ երթայ նոյնը պիտի մնայ : Կէն այր-կա, կէն է-կօ, կէնէ օ, կէնէ օ :

Մեր բոլոր թերութիւնները մեր թշնամեաց վրայ նետելով, « Օձը խաբեց զիս և կերայ » ըսելով, մեր օձիքը չենք կարող ազատել արդարութեան ձեռքէն : Արդէն մեծ քայլ մը առած կ'ըլլանք եթէ մէյ մը սթափինք ու մեր թերութիւնները լաւ մը նկատողութեան առնենք և աշխատինք նախ մեր աչքին մէջի գերանը հանել ու անկէ հտքը մեր թշնամին մեղադրել : Եթէ մեր անցեալին վրայ հարեանցի ակնարկ մը նետենք, պիտի տեսնենք որ ո՛չ Պարսիկը, ո՛չ Յոյնը և ոչ ալ Թուրքը կարողացած են չարիք հասցնել մեր ազգին առանց մեր հայրենադաւներու օժանդակութեան : Մեր Արշակունեաց հզօր թագաւորութիւնը կործանողները մեր վատասիրտ նախարարներն էին, մատնելով Արտաշէս վերջին թագաւորը Պարսից Յազկերտ թագաւորին : Նաև Հայոց քաջաց արիւնով ոռոգուած Աւարայրի դաշտը ամէն ատեն պատրաստ է վկայելու թէ մեր անմահ Վարդանի և իր թիկնապահներուն անգին արիւնները մի միայն Պարսից ձեռքովը չէր, այլ մեր հայրենադաւներուն ձեռքովն էր որ թափուեցան : Եթէ մեր հայրենասէր թագաւորները մատնանիչ ընելու ըլլանք, անոնց առաջնակարգներէն մէկը պիտի ըլլայ Բաղրատունեաց վերջին Գագիկ թագաւորը : Նա կարող էր Սնի քաղաքը պաշտպանել Յունաց դէմ, սակայն մեր տխրահրուշակ նախարարները գիշեր ցորեկ դաւեր և հնարքներ մը տածեցին իրեն դէմ ու վերջապէս դտան. Պոլսոյ Յունաց

Մոնոմախոս կայսեր հետ խորհուրդ ըրին որ Գագիկ թագաւորը Պոլիս հրաւիրէ : Եւ երբ մեր երիտասարդ թագաւորը Պոլիս հասաւ , մեր նախարարները Անիի 40 բանալիները կայսեր զրկեցին , խնդրելով որ Գագիկ թագաւորը այլեւս ետ չվերադարձնէ ու Անիի ալ տիրէ : Սոսկալի յիշատակութիւններ : Ահա թէ ի սկզբունէ մինչեւ ցայսօր ինչպիսի դաւեր ու մատնութիւններ ի գործ դրուած են տարբեր ձեւերով ու գոյներով , ան ալ նոյն իսկ մերիններուն ձեռքով :

Ուստի եթէ այսօր ազգովին գաղթելու ըլլանք , չէ՞ որ մեր փուշերուն ու տատասկներուն սլարկերն ալ հետերնիս պիտի տանինք . բնական է որ նախ այդ փուշերուն ու տատասկներուն սերմերը պիտի բուսնին և աճին այդ նոր Հայաստանին մէջն ալ , և ատոր արդիւնքն ալ պիտի ըլլայ « ահաւասիկ երկնեաց զանօրէնութիւն , յղացաւ զցաւս և ծնաւ զանօրէնութիւն » , որ ըսել է « յետինն չար քան զառաջինն » :

Այժմ շիտակ է թէ մեր ազգին թշուառութիւնը իր զագաթնակէտին հասած է , այնպէս որ դարմանի մը համար ամենահսկայ քաջ մը առնուելուն հարկը կը տեսնուի : Գովելի փափաք : Բայց փոխանակ գաղթելու , կարող ենք ուրիշ կարեւոր և ա՛լ աւելի գովելի քայլի մը ձեռնարկել , զոր օրինակ , կազմել մեծամեծ ընկերութիւններ , տասնապատիկը աւելի մեծ ու հարուստ քան Միացեալ ընկերութիւնը , որ կարողանայ ամբողջ ազգը հրակէ բովէն անցնել , կրթել նոր սերունդը , հեռանալ վատերէն և խրախուսել ճշմարիտները և այլն :

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Պէրլին , Օնթ . Գանատա , Սեպտ . 4 , 1909

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ծ . Վ . ԳԱՐԱՆՖԻԼԵԱՆ

Մեր պատմութիւններու ընթացքին մէջ առիթ ունեցանք տեղ տեղ ակնարկել Զէյթունի մէջ մուտք գտած

Պապականութիւնը, բաղկացած մի քանի աննշան տունե-
րէ, արդիւնք աշխատութեան Մարաշի Հայ Կաթողիկոս-
րուն, որոնք ամէն ճիգ թափած են կաթողիկ կրօնքը տա-
րածելու Ձէյթունի մէջ։ Այդ նպատակով հետամուտ եղած
են միշտ կառավարական շրջանակին մէջ Մարաշէն զրկել
Կաթողիկ պաշտօնեաներ, որպէսզի անոնց ազդեցութեամբ
լուսաւորչի սնորհաւոր գառնուկները կարողանան Հոռո-
մայ անսխալ Պապին փարախը մտցնել, և արդարեւ իրենց
ծրագրին մէջ կը յաջողէին անոնք, երբ տեղական կառա-
վարութիւնը զօրաւոր կ'ըլլար։ Ձէյթունի համար Կաթո-
լիկ կղերը Մարաշէն կը զրկուէր միշտ, յուսալով սակայն,
որ եթէ յաջողին բնիկ Ձէյթունցի մը պատրաստել մար-
դորսութեան նուիրական պաշտօնին, իրենց նպատակը ա'ւ
աւելի դիւրութեամբ ու լայն սահմանի մը մէջ կրնար ի-
րագործուիլ, Ձէյթունի Ս. Յովհաննէս թաղէն ի ծնէ Կա-
թողիկ պատանի մը Մարաշի մէջ կը դաստիարակեն և Ա.
պօնայութեան կարգ տալով կը զրկեն Ձէյթուն՝ հովուելու
իր հօտը։ Սա հակառակ իր ժողովուրդին դժգոհութեան
տաքուկ յարաբերութեան մը մէջ կը մտնէ Առաջնորդ՝ բը-
նիկ Ռոտոսթոցի Վաղարշակ Ծ. վարդապետին հետ և վեր-
ջապէս կ'որոշէ հայ եկեղեցւոյ ծոցը դառնալ ու կը դիմէ
Կիլիկիոյ Ծնորհազարդ Կաթողիկոսին, Սիւսի մայր տաճա-
րին մէջ վեղար կը ստանայ և այս առթիւ կ'արտասանէ
երդմնագիր մը ի լուր ժողովուրդին և Ս. Կաթողիկոսն
ալ խրատական մը կը խօսի իրեն։ Ահա այդ անձն է բնիկ
Ձէյթունցի Յովհաննէս Ծ. Վ. Գարանթիկեանը, որուն
երդմնագրին օրինակը և Ս. Կաթողիկոսին խրատականին
ամփոփումը «Բիւզանդիոն»էն արտատպելով կը ղետեղենք
հոս, կարեւոր դէպքի մը և կարի հետաքրքրական այդ
Երդմնագրին ու հայրապետական Խրատականին յիշատա-
կութիւնը յաւէրժացնելու նպատակաւ։ Ուրախութեամբ
կ'իմանանք որ հիմա Յովհաննէս Ծ. Վարդ. Առաջնորդ
կարգուած է Ձէյթունի։

ԵՐԴՄՆԱԳԻՐ

Առաջի ամենասուրբ Երրորդութեան Հօր և որդւոյ և Ս . Հոգւոյն , Ս . Նշանացս , Ս . Սեղանոյս և համօրէն ժողովրդեան յայտ առնեմ անդորրութեամբ խղճի մտացս և թէ հասու եղեալ Քրիստոնէական ուղիղ դաւանութեանց Հայ . Առաք . Ս . Եկեղեցւոյ , յօժարութեամբ սրտիս եւ ինքնահրաւէր , գամ մտանել ի փարախ նորին , ո՛չ միայն մերժելով զտարամէտ կարծիս և դաւանութիւնս Հռովմէական Եկեղեցւոյ , զհակառակսն Քրիստոնէական ուղիղ դաւանութեանց՝ այլև նզովեմ զամենայն հերետիկոսս և ըզհերձուածս և հերքեմ զամենայն դաւանութիւնս և վարդապետութիւնս օտարս ի Քրիստոնէութենէն և ի վարդապետութենէն Հայաստանեայց Ս . Եկեղեցւոյ և զվերջամուտ մոլորութիւնս Լատին Եկեղեցւոյ , զանսխալութիւն , զզլխաւորութիւն Պապին , զմոլար կարծիս Քաւարանի , զանարատ Յղութիւնն Ս . Աստուածածնայ , զբաշխումն հաղորդութեան միով տեսակաւ և զայլ այսպիսիս :

Եւ ուխտեմ յանուն ամենասուրբ Երրորդութեան խղճի մտօք այսուհետեւ անտայթաք վարել զկեանս ըստ կանոնայն երից Տիեզերական Ժողովոց՝ գումարելոցն ի Նիկիա , ի Կ . Պոլիս և յ'Եփեսոս և ամենայն Սրբոց Հարց և հայրապետաց Հայաստանեայց , Ս . Գրիգորի Երկրորդ Լուսաւորչին և Սրբոց Թարգմանչացն Սահակայ և Մեսրոպայ , Յովհաննէսի Օձնեցւոյն , Ներսէսի Շնորհալւոյն եւ ամենայն յաջորդաց նոցին , որք ուղիղ համառօտեցին ըզբանն ճշմարտութեան :

Ուխտեմ ամենայն ակնածանօք տեսել զամենայն հրամայեալսն Ս . Եկեղեցւոյն Հայաստանեայց մինչեւ ց' վախճան կենաց իմոց՝ չխոտորիլ յանստերիւր շաւղաց նորին , կեալ՝ որպէս ցարգ , նոյնպէս յետ այսու , պարկեշտ եւ առաքինի վարուք ի կարգ կուսակրօնութեան իմոյ՝ յոր կոչեցեալս եմ անքակտելի ուխտիւ , անբասիր կենցաղավարութեամբ լինիլ օրինակ բարի՝ Հօտին Քրիստոսի եւ

ջամբել ժողովրդեան քարոզութեամբ բանին կենաց՝ ըզ-
ճշմարտութիւնն Աւետարանին՝ ըստ կանոնաց դաւանու-
թեան, ծիսից, արարողութեանց և աւանդութեանց Հայ.
Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ:

Եւ ևս ուխտեմ ց' վախճան կենաց իմոց հաւատարիմ
լինել Հայրապետական Աթոռոցն Սրբոյ Էջմիածնի և Մեծի
Տանն Կիլիկիոյ և կալ, մնալ հլու հպատակութեամբ ի
հերքոյ իշխանութեան և հրամանաց Ս. Հայրապետացն և
յաջորդաց նոցին:

ՅՈՎՀ. Ծ. ՎՐԴ. ԳԱՐԱՆՖԻԼԵԱՆ

Սիս, 27 մարտ 1912.

ԱՄՓՈՓՈՅՔ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԽՕՍԱԾ ԽՐԱՏԱԿԱՆԻՆ

Յովհաննէս Վարդապետ, դուք ծննդեամբ և արիւ-
նով Հայ էիք, բայց Ազգ. Եկեղեցիէն դուրս՝ Հռոմէական
եկեղեցւոյ կը պատկանէիք ուխտիւք և կոչումով: Կրկին
Եկեղեցիները Քրիստոսի կը պատկանին, որովհետեւ հիմ-
նուած են առաքելական դաւանութեանց վրայ, զոր Պետ-
րոս ի դէմս առաքելոց արտայայտեց ի պատասխանի Քր-
իստոսի հարցման «Դուք զո՞ ոք ասէք զինէն»: Մենք
չենք յաւակնիր ըսելու թէ Հայաստանեայց եկեղեցին ա-
ւելի մօտ է իր հիմնադրի ոգւոյն և փրկութիւնը միայն ա-
նոր դաւանութեամբ ձեռք կը բերուի, մենք չենք ըսել
թէ Հռոմէական եկեղեցին իսպառ դուրկ է Աւետարանի
լոյսէն և անոր քարոզած ճշմարտութիւններէն, միայն այս
լաւ գիտենք և կը հռչակենք թէ մեր Եկեղեցին ազատ է
նեղմիտ մոլեռանդութենէ, կամ մոլեկրօնութենէ, որով
«իրմէ դուրս փրկութիւն» չկայի երազանքներով չօրօր-
ուիր:

Ազգ. եկեղեցին ո'չ միայն չի դատապարտեր հայրե-
նասիրութիւնը, մանաւանդ կը սնուցանէ և կը զարգա-

ցնէ զայն, մինչդեռ հռոմէական եկեղեցին չի ճանչնար ազգ
և ազգութիւն: Հայոց եկեղեցին իբրեւ գթոտ մայր որ-
դեգրած է հայրենասիրութիւնը, և արդէն Ազգ ու եկեղե-
ցի կողք կողքի կ'ընթանան, համախորհուրդ և համա-
շունչ կը պաշտպանուին ազգի և եկեղեցւոյ շահերը: Իսկ
Հռոմէական եկեղեցին ամէն բան զոհած է իր շահուն, հո-
գիները իրեն ցանցին մէջ պարփակած է, ամէն բարախում
և թրթռում, որ իրեն առանցքին շուրջը տեղի չեն ունե-
նար, խեղդուած ու դատապարտուած են:

Մինչեւ այն օրը, երբ գաղափարն ունեցաք ի ծոց
Մայրենի եկեղեցւոյ վերադառնալու, ինչպէս ըսինք,
ծագմամբ և արեամբ Հայ էիք, բայց հոգւով ո՛չ, քանի որ
հոգիները հռոմէական եկեղեցւոյն սեփականն են: Անշուշտ
հոգւով ձերբազատուելու, կամ հոգւով հայանալու համար
կըխզէք այն կապանքները, զորս հռոմէական եկեղեցին
դարբնած է: Ուխտեցիք հրաժարիլ այն վարդապետու-
թենէն, որ հակառակ Աւետարանի ազատ ոգւոյն, ան-
հատներն ու ազգերը կ'մեքենայացնէ և խոստացաք հա-
ւատարիմ ըլլալ Ազգ. եկեղեցւոյն. հաւատարիմ ըլլալ Ազգ.
եկեղեցւոյն՝ կընշանակէ հաւատարիմ ըլլալ անձնական
էփն, հայկական ոգիին, հաւատարիմ ըլլալ, կ'ընշանակէ
ապրիլ Ազգին և եկեղեցիին համար: Ընդունելով ուխտիդ
անկեղծութիւնը, կըմաղթեմ, որ զօրանաք նոյն հոգիով
և նոյն զգացումով, զոր ոչ միայն ծնունդն ու արիւնը,
այլ մանաւանդ հայկական ոգին պարտք կըդնեն վրադ:

ԶԵՅԹՈՒՆՑԻՆԵՐՈՒՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Չափազանց հիւրասէր և մարդասէր են Զէյթ ունցիք
Իսկ հայրենասէր ա՛յնքան, որքան կարելի է ըլլալ անձ-
նութեան մարդու մը համար: Ազգին անունն անդամ խո-
րունկ պատկառանքով մը կ'արտասանեն և հանդէպ ճշմա-
րիտ հայրենասէրներու կը զգան հիացում ու պաշտանք:

Վեհանձն են ու կրօնասէր . մանաւանդ ընտանեկան բարոյականի ծայր աստիճան բծախնդիր : Ժողովուրդը վարժ է չարքաշութեան , աշխատասէր , սակաւապէտ . հազուադիւտ են ծոյլերը , անոնք ալ գիւղերու մէջ միայն : Պատահած արկածները , հասած թշուառութիւնները , աղքատանալը , ճակատագրի կ'ընծայեն ու կ'անցնին : Իրաւունքի ու պատիւի պաշտպանութիւնը տառապէս նուիրական է իրենց համար : Յուսախաբուիլը , իրաւանց ոտնահարուիլը , պահ մը առաջուան հեզ գառնուկները՝ փայլակի արագութեամբ կատաղի առիւծներու կը փոխէ . այլ ևս անոնք ռիսակալ , անհաշտ , կասկածոտ ու խորամանկ կ'ըլլան . մինչև անգամ եղբայր եղբօր դէմ կը զինուի : Կռիւի մէջ անձնատուր եղողները կամ իրենց վեհանձնութեան օպաւինողները հզօր կերպով կը պաշտպանեն , առանց խտիր դնելու ազգի ու կրօնքի : Պատերազմի մէջ խրոխտ , յանդուգն , անվեհեր և հնարագէտ են . շատ շուտով կը վարժուին զէնք գործածելու : Օտար հորիզոնները չեն հրապուրեր այս՝ իրենց ծննդավայրին կառչող արծիւները , ուստի սովորութիւն չունին պանդխտութեան դիմելու , արտակարգ պարագաներ միայն կրնան հարկադրել զիրենք նրժգենի ցուսլը ձեռք առնելու . սակայն և այնպէս , անոնք որ այդ կերպով հեռացեր են Զէյթունէն ազուսւի նման , կը վերադառնան դարձեալ իբրև տղաւնի : Զէյթունցիք իրենց կղզիացած վիճակին բերմունքով զուրկ մնացած են ուսման և քաղաքակրթութեան բարիքներէն , բայց ընդունակութիւննին մեծ է և ի բնէ ուշիմ են ու սրամիտ : Վանեցի հայրենակից մը կը պատմէր անգամ մը , թէ ինքը Պուլկարիոյ մէջ Զէյթունցիի մը հանդիպեր է , որ երբ արաբերէն խօսէր , բնիկ Արաբ մը կը կարծուէր ու Պուլկարերէն խօսելու ատեն՝ ճշմարիտ Պուլկար մը . թէ հայերէն խօսէիր հետը զինքը պիտի նկատէիր Պոլսեցի ուսեալ անձ մը : Այս ընդունակ Զէյթունցին Եգիպտոսէն Պուլկարիա վերադարձին հանդիպած էր Վանեցիին և հիացուցած . չէ՞ որ մանաւանդ Վանեցիք , որքան ալ զար-

գաճաճան, իրենց բնիկ հնչումները կը պահեն դարձեալ: Կը պատմուի թէ անգամ մը Խրիմեան Հայրիկին հարցուցեր են. — Հայրիկ, չե՞ս կրնար հաց արտասանել, որ խաց կ'ըսես: Հայոց պաշտելի Հայրիկը ժպտով մը պատասխաներ է. — Խա՛ դա՛ւակս, եթէ աշխատիմ, կրնամ, բայց ինծի աւելի դիւրին է խաց հնչումը քան թէ հաց: Ո՛չ միայն Վանեցիք, այլ և Կարնեցիք, Մշեցիք, Արաբկերցիք և այլն, տարիներով պանդխտելէ, կամ դաստիարակուելէ վերջն ալ, տակաւին կը պահեն գաւառաբարբառի բառերն ու մա՛նաւանդ հնչումները: Բայց Զէյթունցին շուտ կը վարժուի սորվիլ ու խօսիլ ուրիշ լեզու մը և իւրացնել օտար հնչումներ, որքան ալ մեծ ըլլայ տարբերութիւնը իրենցինէն: Կ. Տ. Յակոբեան մէկ տարի միայն Ամերիկա մնալէ յետոյ, ա՛յնքան վարժուեցաւ անգլիերէն խօսելու, որ, ինչպէս տեսանք իր կենսագրութեան մէջ, Ամերիկացիներուն առջև հրապարակախօսութիւններ կ'ընէր անգլիերէն լեզուով, և պե՛րճախօս կը համարուէր անոնցմէ. ու խորհիլ թէ, Զէյթունէն չմեկնած, ան ո՛չ իսկ անգլիերէն կամ ֆրանսերէն մէկ բառ գիտէր կամ սորված էր. հիանալի չէ՞ք գտնէր այս ընդունակութիւնը:

Փրէզնոյի «Ասպարէզ»էն կ'արտատպենք հետեւեալ յօդուածը, զոր գրած է Տ. Յակոբեան Զէյթունցիներու յատկութիւններուն վրայ:

ԶԵՅԹՈՒՆՑԻՈՑ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵԸ

Տասնևհինգ երկար տարիներէ ետքը առաջին անգամ ըլլալով, այս օրերս Զէյթունցի, նոյն իսկ մեր դրացիներէն նշան անունով 18 տարեկան կայտառ պատանիի մը հետ համբուրուելու երջանկութիւնն ունեցայ, որ առիթը կուտայ ինձ այս տողերը գրելու: Մէկզմէկու հետ անծանօթ ելանք. Զէյթունի վերջին դէպքը հազիւ կը մտաբերէ. իրենց տունը կամուրջին մօտ ըլլալուն համար, զօրքերու գիականներուն կամուրջէն վար թափուիլը, մէյ մըն ալ՝ իր

մօրը հետ յաճախակի եկեղեցի երթալը կը յիշէ : Ինքը վեց ամիս է որ երկրէն մեկնած է և այս միջոցին ինքզինքը բոլորովին զերծ պահած է յոռի ունակութիւններէ, ծխողներէն, խաղամուկներէն կը խորշի : «Պիզ գըրգ քիշի իզ, պիր պիրիմիզի պիլիբիզ» առ այժմ 10ի չափ Զէյթունցի ենք թէ՛ Գանատաւայի և թէ՛ Ամերիկայի մէջ, ամենքս ալ համահման ենք, «Հրաժարիմք ի սատանայէ,» Քաւ լիցի, տակա գովասանք չէ, բանն ասանկ է :

Նորեկ Զէյթունցին իր ճամբորդութեան միջոցին սոխախոր չատ մը հայրենակիցներու համակրանքը վայելած է : Մարտէյի և Լիվըրքուլի իր հանդիպած սմարներուն անունները քաղցրութեամբ կը յիշէ, ասդիէն անդիէն չատ մըն ալ բարեկեր բերած է ինծի. փոխադարձաբար երախտագիտութիւնս կը յայտնեմ ամէնուն միահամուռ : Յիշեալ պատանիին լեզուն կաաարելապէս մաքրուած է. կարծես թէ Սանտաբեան վարժարանին չրջանաւարտներէն մէկն է, և այդ պատճառաւ ալ տեղ տեղ դժուարութեանց հանդիպած է ինքզինքը բնիկ Զէյթունցի մը ծանօթացնելու համար : Նոյն բանը ինձ ալ պատահեցաւ 1896 թուականին, Զէյթունի դէպքէն անմիջապէս ետքը երբ վերջին շունչս Ամերիկայի մէջ առի և վրայէս դեռ վառօդի հօտ կը բուրէր : Շիկակոյէն իշկիւզաւ հայրենակցին մէկը Պոսթօն հրատարակուող այն ատենուան «Եփրատ» թերթին մէջ գրութիւն մը ուղղած էր հասցէիս ըսելով թէ, «Ո՛չ Զէյթունցի է, ոչ Լուսաւորչական և ոչ ալ Բողոքական, այլ պարզապէս անուշ խօսող հայ խաչագող մըն է :»

Զէյթունցւոց բարեպաշտութիւնը արդէն հանրածանօթ է. անոնք չատ լաւ ըմբռնած են մեր Տիրոջ այն պատուէրը թէ «Եղերուք խորագէտ իբրեւ զօձս և միամիտ իբրեւ զաղաւնիս :» Սատանաներու հետ կը բարեկամանան միայն այնպիսի պարագաներու մէջ երբ խարխուլ կամուրջէ մը անցնիլ կը հարկադրուին, իսկ երբ անդին անցնին, դարձեալ «Զէյթունի օղլու Զէյթունի են :»

Ձէյթունցիք երբեք պաղ երկաթ չեն ծեծեր : Պ , Նշանը կը պատմէ թէ Սահմանադրութենէն առաջ մի քանի ազդեցիկներ Մարաշ կանչեցին և բանտարկութեան սպառնալիքի տակ անոնցմէ 50 ոսկի կաշառք առնելով ետ դրկեցին . բայց Սահմանադրութենէն անմիջապէս ետքը , նոյն աղաները Մարաշ երթալով կը հանդիպին կաշառակեր միւսքանքըզիմ ճիշդ շուկային մէջ և կըսկսին ապտակել հրապարակաւ . մարդը իր օձիքը միայն այն ատեն կարող կ'ըլլայ ազատել՝ երբ իր ձին և իր կնոջը վզկապին մահմուտիյեները կը յանձնէ Ձէյթունցւոց . այսպէս Ձէյթունցի աղաները տաքցած երկաթը լաւ մը ձելի բերելով կը վերադառնան տուն : (*)

Գեոահատ երիտասարդը կը պատմէ թէ Ձէյթունի մէջ իր հասակակիցները Հռաքելին ողբը կ'ողբան՝ պատերազմը իրենց ժամանակ չպատահելուն համար և կը մաղթեն եղեր որ իրենց օրն ալ պատերազմ պատահի : Ատիկա յիշեցնել կուտայ ինձ տաճկերէն այն խաղը զոր պատանեկութեանս ատեն մանկական ձայնովս կ'երգէի Ձէյթունի կատարներուն վրայ . —

«Շահան գոճալանուս տախի վէրմէզ ավընը ,

«Էսկի գուրա էնիկի եինէ գուրա օլուր :»

(Բազէն ծերանայ ալ՝ չի տար իր որսը ,

Հին դայլին կորիւնը նորէն գայլ կ'ըլլայ :)

Երբ մեր հայրենակիցներուն ինքնապաշտպանութիւնը կը քարոզուէ , անմիջապէս Ձէյթունի դիրքը աչքդ կը ցըցեն : Քղեցի հայրենակիցները խօսք մը ունին որ յաճախ կը կրկնեն իրենք իրենց մէջ . «Կաքաւին ըսած են թէ ինչո՞ւ ոտքդ կտրմիր է : — Ձմեռ ըլլալուն համար , պտտասխանած է : — Ամառն ալ քեզ լաւ կը ճանչնանք , ըսեք են :»

Ըսի թէ Ձէյթունցին երբեք պաղ երկաթը ծեծելու

(*) Կաշառակեր հարցաքննիչ այդ դատատւորը ապտաճողն է եղած Չազրեան Փանոս աղան , զոր յիշած ենք Անտրունի պատերազմին մէջ :

փորձը չընելը : Չսնադարայի այգիներուն ոռոգման մասին իմ ծեծածս ալ պաղ երկաթ չէր , թէ՛ Ամերիկայի և թէ՛ Պոլսոյ թերթերն ալ այս հաստատեցին , բայց «Տէր լոյս իմ և կեանք իմ , օգույան քի՞մ , տիյնէյէն քի՞մ» եղաւ իմ առաջարկս , և խնդրածս սղորմութիւն չէր , եթէ քանի մը ունեւոր Հայեր ընկերութեամբ այդ 800 ոսկին ծախսելով այդ ջուրը իր տեղը բերէին , այն ստեն թէ՛ «Շամտան փաքլանրը , թէ՛ փիլաւ հաղլանրը» կ'ըլլար : Բայց այսօր ժամանակը անցած չէ դեռ , քանի որ երկաթը տաք է , ևս յոյս մեծ ունիմ թէ այն Զէյթունցիք որ շատ անգամներ տաք երկաթը ծեծելու և ձևի բերելու առիթը չեն փախցուցած , այս ահագամ ալ չեն փախցնել :

ԿԱՐԱՊԵՏ Տ . ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Պէրլին Օնիթ . Գանատա , Ապրիլ 23 , 1911

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Զէյթունցիք կարծուածէն ու հասկցուածէն շատ աւելի աղքատ են ու անտեսապէս դժնդակ կացութեան մասնուած ժողովուրդ մը : Եթէ չըսեմ մեծագոյն մասը , վստահօրէն կարելի է ըսել , որ բնակչութեան կէսը , մասնաւորապէս իգական սեռը , ամառ թէ ձմեռ , բոկոտն կը պտտին ու այս ցաւագին վիճակին կը համապատասխանեն բնականաբար իրենց զգեստն ու սնունդը . . . : Լաւ հագուած , կանոնաւոր ապրուած ունեցող , ժամացոյց կրող մարդիկ կամ ընտանիքներ մասի վրայ կը համրուին : Ապրելակերպի այդ դառնութեան գլխաւոր պատճառն է վարկահողի սակաւութիւնը , հոս հոն գտնուած մշակելի մէջ մէկ ափ հողերն անգամ այգիներու վերածուել են և Զէյթունցիք առհասարակ կը զբաղին ինչպէս ըսինք արդէն , այգեգործութեամբ և ջորեպանութեամբ : Զէյթունի է՛ն բարեկեցիկ թաղը Ս . Աստուածածին թաղն է , ասոնք շունենալով իրենց սահմանին մէջ մշակելի հող , ի վաղուց յարած են առևտրական ասպարէզին և շահագործած եր-

կաթի հանքը, ուստի և անտեսապէս բաւական լաւ պայ-
մաններու տակ կ'ապրին: Թէև, ինչպէս կը պատմուի,
միւս թաղերը ժամանակին իրենց հողերուն առատ արդիւ-
նաբերութեամբ գերազանցեր իսկ են այդ թաղը, բայց
տարուէ տարի անջրդի հողը կորանցուցեր է իր բնական
պարարտութիւնը, այգիները հինցած և սրթատունկերը
փտտած են ու անբաւական դարձեր՝ իրենց ապրուստին,
յայտնի է թէ, Չէյթունցին իր սակաւիկ հողերը գիտական
միջոցներով ու ժաւորելու պայմաններէն ալ տակաւին զուրկ
կը գտնուի և նահապետական վարուցանի եղանակներն
ու միջոցները այլևս չեն զօրեր կենդանացնել զանոնք:

Չէյթունի անտեսական այս սապնապալի վիճակէն
տասնապատիկ աւելի ծանր, խեղճ ու կրակ է գիւղերուն
վիճակը. առանց մտնելու մանրամասնութեանց, կրնանք
ըսել թէ, Չէյթունի գիւղերուն ապրուստը երկու գլխա-
ւոր աղբիւրներ ունէր. մէկ մասը գիւղացիներուն՝ իրենց
հողերուն անբաւականութենէն ստիպուած, կը պարապէ-
ին նաև անտառներէն առաղձ փոխադրելու Մարաշ, որ
տեղւոյն վաճառականներուն միջոցաւ կը դրկուէր Հա-
լէպ: Չէյթունէն իբր հինգ ժամ հեռու, արևելեան կողմը
կը գտնուէր Չէրմէրէնճ (աղաւաղուած Չայաթն կէչ բա-
ռերէն) կոչուած կիրճը, նեղ ու օձապտոյտ, ուրկէ կը
հոսէր փոքրիկ գետակ մը, և գիշեր ցորեկ մըջիւնի պէս
երթեկոյ գիւղացիները դատապարտուած էին 54 սնգամ
անցնիլ այդ գետէն՝ բարձրանալու համար կիրճէն վեր տա-
րածուած լեռներն ու բլուրները, որոնց վրայ կը գլա-
նուէին անտահման անտառներ, առ հասարակ լի հակայ
մայրիներով, որ ուղղահայեաց կը բարձրանային և կ'ող-
ջունէին ամպերը: Չէրմէրէնճ Չէյթունի և Կոկիսոնի մի-
ջև տարածուած ծովածաւալ դաշտերուն մէջտեղ կը գլա-
նուի, ուր սփռուած են բազմաթիւ թուրք ու չէրքէզ
գիւղեր, որոնք Չէյթունի հացին տպրակը կը սեպուին:
Այդ գիւղացիները մեծապէս կ'օգտուէին անտառներէն,
որոնց սպառումին հետեանքով, ցամքած է հիմա իրենց

չահու այդ տղրիւրը, մասնելով զիրենք անուր տղքատութեան: Իսկ գիւղացիներուն միւս մասը, գլխաւորաբար Ալապաշցիք, ժամանակին ունեցած են, թէև անջրդի, բայց պարարտ հողեր, որոնք առատօրէն կ'արտադրէին ցորեն, գարի, ոսպ, սիսեռ, բամպակ, որ իրենց ապրուստին բաւելէ զատ, Զէյթունցիներուն ալ օգտակար կ'ըլլար. հիմա այդ երբեմնի բարեկեցիկ գիւղերն ու գիւղացիները յետին ծայր չքաւորութեան մէջ կը գտնուին, որովհետև վարուցանի հողերը կորսնցուցած են իրենց արտադրելու ոյժը: Քանի մը տարիներ առաջ, գիւղացիք համաձայնութեան մը եկան, Նէտերցի ըստած Թուրք ցեղապետներուն հետ, որոնք առհասարակ կ'ապրին աւազակութեամբ և իրենց տրամադրութեան տակ ունին՝ անուանապէս ի հարկէ, ընդարձակ տարածութեամբ հողեր, և թոյլտուութիւն ստացան բնակելու այդ հողերուն վրայ, զոր կը մշակէին և արդիւնքը կէս առ կէս կը բաժնէին ցեղապետներուն հետ. Ալապաշի հայ գիւղերէն բազմաթիւ գիւղացիներ այս կարգադրութեամբ նոր գիւղ մը հաստատեր և սկսած էին օգտուիլ նոյն հողերու մշակութենէն: Փահրնկեց Սուլթանը իմացած էր այս կարգադրութիւնը, որ իր հայաջինջ քաղաքականութեան չէր համապատասխաներ, ուստի Սալիհ փաշայի գէպըին ժամանակ նոյն նորաչէն գիւղին հայ աշխատող և երկիրը արդիւնաւորող ձեռքերը կռնակնին կապուած Մարաշ տարուեցան ու բանտարկուեցան. խեղճ գիւղացիք կսկծալի չարչարանքներու ենթարկուելէ վերջ, մեծամեծ կաշառքներով հազիւ կրցան օձիքնին աղատել և իրենց նախկին բնակարանները դառնալ. ներկայիս այդ հողերը կը մնան անմշակ, կարօտ մշակի և Ալապաշի գործունեայ հայ մըշակները՝ առանց հողի, կարօտ հողի . . . :

Նէտիրցիք իրենց բնակութիւնը հաստատած են Մարաշի մօտերը և շուրջ 40 տարիներէ ի վեր ոտք անգամ կոխած չունին այդ տեղը՝ որ Թէքիր կը կոչուի և իբր թէ ժամանակին իրենց ամօրանոցը (կայլա) եղած ըլլա-

լուն, անոր սեփականատէրն դարձած են: Թէքիր Ֆրանսուզի մօտիկն է, ջրարբի ու բարերեր և եթէ թոյլառու լիւն ըլլայ, այդ վայրը շուտով շէն ու բազմամարդ հայ գիւղերու կը վերածուի, փոխանակ մնալու անքնակ ու խոպան: Նէտիրցիք ներկայիս յօժար են չնչին գնով մը ծախելու Թէքիրը, որուն բուն տէրը անտարակոյս կառավարութիւնն է: Զէյթունցի բարեկեցիկներ ատեն ատեն կը խորհին ու կը նպատակեն Թէքիր բնակութիւն հաստատելով շէնցնելու դայն, սակայն նախաձեռնութեան ոգին կը պակսի: Մենք այս պարագան Սահմանադրական Կառավարութեան և միանգամայն Ազգ. Պատրիարքարանի լուրջ ուշադրութեան կը յանձնենք և կ'առաջարկենք որ խոպանացած Թէքիրը որ և է յարմար կարգադրութեամբ մը շուտով վերածուի շէն ու արդիւնաբեր գիւղերու, ինչ որ թէ հասոյթի աղբիւր մըն է կառավարութեան և թէ բազմաթիւ սովալլուկ գիւղացիներու պիտի տայ ապրելու հնարաւորութիւն ու բարեկեցիկ վիճակ:

Ինչ կը խորհին Կառավարութիւնը և Ազգը այս կէտրիճ ժողովուրդին տնտեսական խեղճ ու կրակ վիճակը բարւոքելու համար: Զէյթունի սովն ու թշուառութիւնը մեղմացնելու նպատակաւ, գիտենք թէ ատեն ատեն նրպաստներ կը ղրկուին, հանգանակութիւններ ու հրատակութիւններ կ'ըլլան, որոնց առժամեայ օրհնութիւն մը ըլլալը խոստովանելով հանդերձ, գիտենք թէ ո՛րքան անբաւական են և շատ անգամ ալ ո՛րքան անուանական: Հակառակ՝ յաճախ ալ ուշ մնացած, այդ օժանդակութիւններուն, Զէյթունցիք միշտ տառապած են ու կը տառապին իրենց տնտեսական դժգոյս պայմաններէն, որոնց սաստկութիւն տուած էին բռնապետութեան սփռած աւերներն ու քանդումները...: Մենք կը խորհինք մինչև անգամ, որ եթէ շարունակական նպաստի միջոցներով կարելի իսկ ըլլայ ամօքել մեր այդ հերոսածին հայրենակիցներուն թըշուառութիւնը, այդ բարիքին հետ անխուսափելիօրէն պիտի ծնի օր մըն ալ նպաստով ապրելու ստորնութիւնը, որ

պիտի եղծանէ իրենց նկարագրին է՛ն փայլուն մէկ երե-
սակը : Նպաստը իր քնուրթեամբ իսկ , երբ մէկ կողմէ՛ն
նպաստը նկալին ոյժ ու կենդանութիւն կուտայ , միւս կող-
մէն , երբ մանաւանդ շարունակելի հանգամանք ստանայ ,
հետզհետէ կը մեռցնէ անոր մէջ ձեռներէցութեան ոգին
և արժանապատուութեան զգացումը և ի՛ր իսկ աշխա-
տանքով ապրելու հնարաւորութիւնը չնջելով , ջնջած կըլ-
լայ նաև առաջինով տնտեսական զարգացման ջիղը և
երկրորդով բարոյական բարձրութեան հզօրագոյն ազդակը :
Զէյթունցիներու բնական արիութիւնը , հայրենասիրութիւ-
նը , ազնիւ ձիրքերը և ժառանգական բարեմասնութիւն-
ները անվթար պահելու համար , հարկ է տալ անոնց մի-
ջոցներու դիւրութիւն , որ իրենք իրենց սեփական աշ-
խատութեամբ և տեղական կարելիութիւններով ապրին
ու բարելաւեն իրենց տնտեսական անձուկ վիճակը : Ա՛յս
է բանաւորն ու հրամայական պահանջը . արդասաւորել
անոնց անջրդի հողերը , զարկ տալ անոնց առևտուրին և
արհեստագործութեան ծաղկումին և միջավայրին լնծայած
բոլոր հնարաւորութիւններէն ստեղծել անոնց զարգացում
ու յառաջացում : Միացեալ և Ազգ . Հայունեաց Ընկերու-
թիւնք իրենց վարժարաններով և գիւղատնտեսական դըպ-
րոցներով , Հ . Բ . Ը . Միութիւնը իր արհեստագործական
ծրագիրներուն կիրարկումով , կոչում ունին ո՛չ միայն
կրթական , այլ և տնտեսական ահագին յեղաշրջում մը յա-
ռաջ բերել Զէյթունի կեանքին մէջ : Չանաղարայի խո-
պանները ոռոգել , վարելահողի վերածել , և Պուլպայի թա-
ղեցիները «բնաջնջումէ» ազատելու համար , ամարանոց
մը պատրաստել , այս անգին բարիքը ետթադրելով իսկ
թէ , իրօք 5000 ոսկիի կը կարօտի , թէև չափազանցու-
թիւն կը թուի մեզ , նկատի ունենալով Վաղարշակ վար-
դապետի կողմէն յայտարարուած գումարը՝ 1000 ոսկի ,
մի՞թէ Զէյթունի համար մեծ զոհողութիւն մըն է Ազգին
կողմանէ : Ես յուսեմ եմ , ես կը հաւատամ թէ այդ
օրն ալ պիտի վայելեն Զէյթունցիք ու արժանի են և թէ

հետու չէ ան , ու թերեւս պիտի իրագործուի դարձեալ այն
անձին աշխատութեամբ , որ այդ ծրագիրը յղացաւ և որ
իր պաշտելի Չէյթուէին թէ փառքը պատմելու և թէ նիւ-
թական օգուտ մը արտադրելու իղձով , սատարեց մեզ և
« Յուշիկք Չէյթուէի » ն սիրելի Ազգիս նուիրելու պատենու-
թիւնը ընծայեց :

ՁԵՅԹՈՒՆ ՏԱՍԹԱՆԸ

Ձեյթունըն ճեղկինի վասփ իսկս սիգե
Լիսանըն սեօյլեսին Տասթանըն տօղուն .
Պու շաիրըզ Հագսան վերիշի պիգե
Նագլ քեյլիս հեփի հագիգաթ եօղուն :

Սուրբան Համիս քեփ , պեմ փասիշահըն ,
Մահվ քեքիս հեք ֆիս քեք ֆի ըսեանըն .
Ձեյթունըն եքեր իյե եփսան իսքըն
Գըլընըն ֆեսլին սիր , ֆեմիս Օսեանըն :

Հագ պիգի եարաքընը ինճիլիսիգ վար ,
Այեմ ֆեմսուսընըն հեքիսե պագար .
Ճեկիլեք գուրուշուպսա ինկիլեսին տաղար ,
Տիւնեա տուրսուգնա պագը սըր Ձեյթունըն :

Գարա քեմիգ կիպի գայնար եօշարըն ,
Կեյիպ կիւրան կիպի սիգի եուսարըն ,
Եքի եուրսուսուգու վիւրան իսքըն
Վեւանեյեքիս չօգ , քեփ Օսեանըն :

Հիսքեքլեկիպ ֆեմիսի գապարընըն ,
Գարա քեմիգ կիպի եօշար կեյիւրըն ,
Տաղեքիս գայաշարա չարիարըն ,
Գայասան գափը իգ , քեփ Ձեյթունըն :

Մահվրն իշուն ժերման , իրաւե օշոռ ,
Օրսուշար հեր քարաժընճան արշ օշոռ ,
Թօփշարըմ հեփ սըրա իշե գուրուշոռ ,
Մահվ իսեյիւմ սենի , սեսի Օսմանլու :

Կիւրիւշփիւր պիգե իսկսեգ թե'սիր ,
Հազգընը սեօյիսին քարիխի աւիր ,
Գայնազամ , գօմանճան եյիւսիք եհսիր ,
Գօրգնայըգ եօյիւմսեն , սեսի Չեյթուլու :

Չար ֆեօշենե երդսըմ պիշիւմար աւփեր ,
Օրուգ պին Չերֆեգլե աայըսըգ թօփշար ,
Տօշու կիպի եադսըրայըմ կիւլլեկեր ,
Աթեշիւ եազայըմ , սեսի Օսմանլու :

Հազգա կիւլլենիպսե վեյսան օգուսըգ ,
Մարթինլեր վի թօփշար ելինսեն սշըգ ,
Չերֆեգ պեյին գուրշուն իշե գափուրսըգ ,
Տեօյիւշ սեվամ օշուն , սեսի Չեյթուլու :

Աւշ եթսիւմ օրսումու աադսան սօշունճան ,
Եազըպ ֆեօյլերինի կեչսիւմ Գուրնուզսան ,
Ասկերլեր շիրինի կելինսեն , գըզսան
Ըրգընա գաւսըմ վար , սեսի Օսմանլու :

Իւնեկերի գօյուպ եւմե ենկինե ,
Ինսան ճիւսինե սե շեֆե կեթիրմե ,
Նազարըն վար իսե սայան գարշըմա ,
Ալեւ սեյիր եթսին , սեսի Չեյթուլու :

Գարշըն իշուն հազր վար իֆի օրսում ,
Պադսաւսան , Եւմենսեն կելիր իւսասըմ ,
Հեր ֆեօշեսեն սախի կելիր աւփերըմ ,
Չալայըմ գըլընը , սեսի Օսմանլու :

Իմաստըդ կէշիր Հագսան , Եարապսան
Աճեպ քիմ տայանըր անըն զարպընսան ,
Հաշեղերին տօփտիք եիւճե քօփրիշեկն ,
Փեկահընըդ Հագ սըր , տէտի Զեյթունըն :

Կեալուրըն Աղահը օլտագ պիլիրըն ,
Ըրզըն վե մաշինի թեզ զալուշըրըն ,
Թեալիմ օլտան պեշքի սանա անըրըն
Եօզ իսե եագարըն , տէտի Օսմանըն :

Թեալիմ օլնուշուզ սըր Սահիպ Սիւպհանե ,
Եարսըմա հագըր սըր քենտիւ զուշունե .
Ասընըզսան ալըշմըշըզ ճեկնիլերե ,
Տեօյիւշ պիզե սափա , տէտի Զեյթունըն :

Աքսըղըն կիւլլեղեր պիւնալար երզար ,
Նե՞ տիր պու կեօրտիւշիմ պեյագ պայրագլար .
Տեյի՞լ մի թեալիմաթա իշարեթղեր ,
Արզումա եագլաշըն , տէտի Օսմանըն :

Տիւնեաշե հեր իշին օլուր թագլիտի ,
Նամերտ զագանամագ շան ու շեօհրեթի ,
Զաշեկեանըմսա սըր եփուրիեթի ,
Սույնա կեօզիւնեկն իյ , տէտի Զեյթունըն :

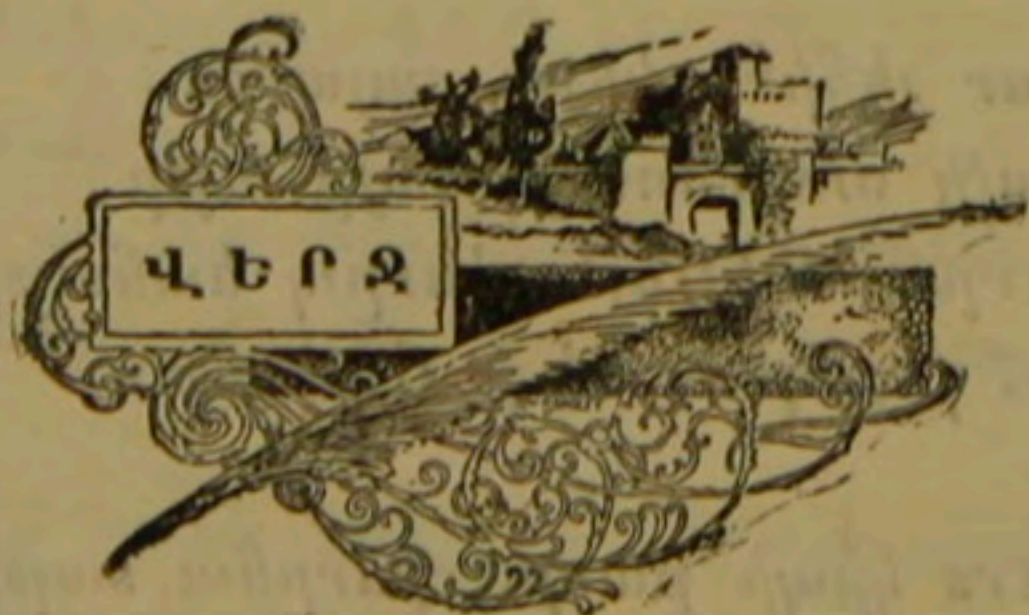
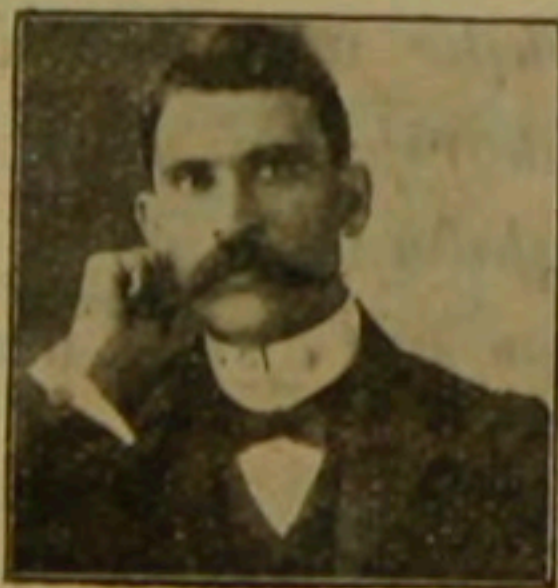
Օրտուլար շեհիրե կեշքի տայանսը ,
Շարգսաքի օրտումու զըշլայը աշը ,
Թապուրլար Թեփեյե վարլայ եանաշը
Քեսեիմ քեղեղեր , տէտի Օսմանըն :

Աճ գուրտ կիպի թապուրլարըմա տաշըզ ,
Ալթը եիւզ աւփերին եկսիր եյլեքիք ,
Գըշլայը ալրայ վերանեյե վերտիք ,
Տիւնեա , մեթհիմ իթսին , տէտի Զեյթունըն :

Զօք տե՛ղա տընասըն վար գօրուն իշին
Սեկեկ պիր սրբ վար սր աննաման հաղն ,
Թեկըսա՛քըն վար սր քա էվրոքսան ,
Պարշնադա սայիր տե՛ք Օսնանդն :

Անշանագ իսքեռնն սրբընը Հագ սր ,
Մաղուպունգ հե՛ր սայիմ մաղուրդնգսա սր ,
Ասալեթինի քապ եթե՛ք արգուն սր ,
Գալուշուն արգունա տե՛ք Զեթունդն :

Տե՛ր Յակոբեանը՛ն ան ասը Զեթունդի ,
Վարան իշին չե՛քսն ա՛ն իշե դասի ,
Պիր պերկիզար իշին եագսըն պու շիրի ,
Եագընըն քարիիս Ծաւրանըն պենիմ :

ՆՒՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. ԻՂՁՍ. ՆՇԱՆԱԲԱՆՍ. ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԲ. Գ.— ԺԱ.
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

Զէյթունի հիմնադիրները 1

Ինչո՞ւ կ'ըսուի Զէյթուն և ինչո՞ւ Ուլնիտ 2

Զէյթունի առաջին թուրք բնակիչները 3

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Դիրք. Սահման. Կլիմայ. Բուսաբերութիւն 5

Կենդանի. Լեռ. Գետ. Աղբիւր. 6

Զէյթունի շրջականները. Թաղային բաժանում 10

Բնակչութիւն. Արհեստներ 12

Դպրոց. Եկեղեցի. Ուխտավայր 14

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԶԷՅԹՈՒՆՅՈՒՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ընտրութիւն իշխանի. Զէյթունցիներու կերակուրները 21

Առողջապահութիւն. Խանութ անտառը 23

Մկրտ. Նշանախօս. Ամուսնութիւն. Թաղում 24

Քահանայի ընտրութիւն. Կեանքի տեւողութիւն 34

ՄՈՒՐԱՏ Գ. Ի ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ ԵՒ ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 39

ՀԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ. ԴԷՊՔԵՐ ՈՒ ԴԷՄՔԵՐ

Էօմէր փաշա. Խոյ Յակոբ 43

Ազի " Կիւրէտի Պատերազմը 46

Դալէնտէր փաշա. Կիրակոս կաթողիկոս 47

Զափան Օղլու. Քէօսէ փաշա. Կոկիսոնի կռիւը 49

Ներքին խռովութիւն. Սիւլէյման փաշա 51

Իպրահիմ ուշադիներու և Գուսնադներու ջարդը 55

Թօսուն փաշա. Աղճատաղի պատերազմը 57

Խասէքիի պահանջումը. Թէճիկիցիներու կռիւը 59

Ալպիսթանցի Հաճ'աղա. Թօփալ Սառո 62

Հայթաներու ջարդը. Պայաղիտ օղլու Ահմէտ փաշա 64

Թշնամութիւն Զէյթունցիներու և Թէճիկիցիներու մէջ 65

Խուրշիտ և Ազիզ փաշաներու պատերազմները 66

«Դու զո՞վ խնդրես». Ազիզ փաշայի տասթանը 82

Նարուէոն Գ. ին մատուցուած բողոք 85

Յովակիմ Մելիքեան. Պոյամեանի սպանութիւնը 87

Քիրմէրնի Հափաճա 88

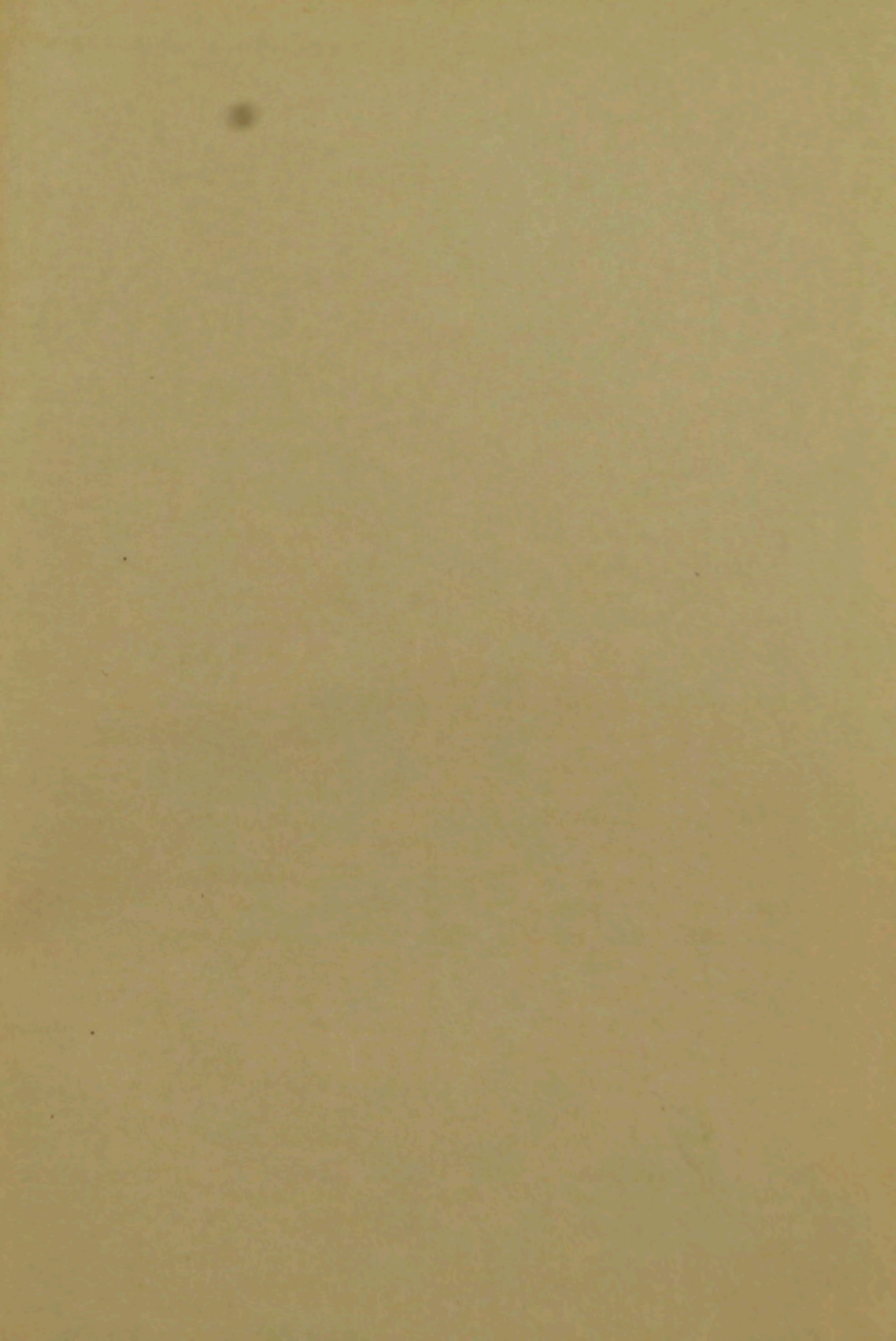
Նիկողայոս Եպիսկոպոս և Սուլթան Մէճիտ 91

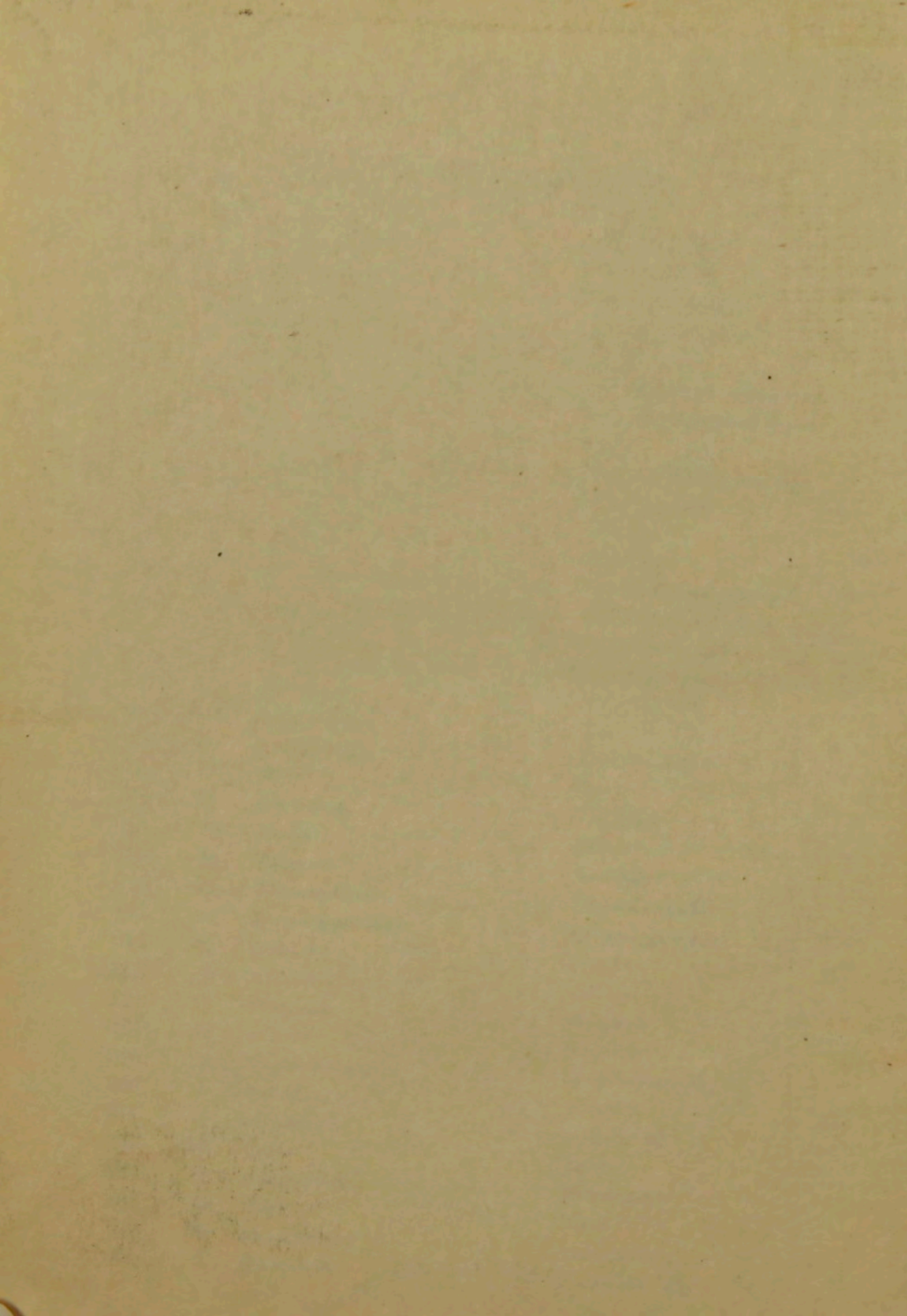
Զինչըն Պօղազիի կռիւը	95
Զէյթունցի ուխտաւորներ կեսարիոյ մէջ	99
Քիթիշեան. խըզխըրտեան. Մալախեան. Տ. Մարգար	102
Չորս Զէյթունցիներ. Կիւրինցի Սէֆէր. Քիւչիւկեան	106
Ուխտաւորներ գէպի Երուսաղէմ. Գօղանի պէյերը	110
Յովհ վարդ. և կրթական վիճակ	113
ԵՐԵՍԱՄԵԱՅ ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ	
Զէյթունի առաջին Գայմագամը	115
Տավուտ Նիազի էֆ. Պապիկ փաշա	117
Եօթը փաշային տարին. 250 Զէրքէզներու ջարդը.	121
Քննիչ յանձնաժողով մը. Նոր կարգադրութիւններ	127
Զէյթուն հրդեհուած	128
Զէյթունի 1895 ի Ա.Է.Դ. ձԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ	
Հայկական Հարցին հետ՝ առնչութիւնը	133
Օրուան կացութիւնը Զէյթունի մէջ	144
Բէրդիզ Զայի պատերազմը. Դրաւում Զօրանոցի	148
Դրաւում Զուգուր Հիսարի և Անտրունիի	159
Եէնիճէ Գալէի կռիւը	161
Կապանի կեղծ համերաշխութիւնը և կոտորածին վրէժը	162
Հայ ոյժերու կեդրոնացումը	165
Բանակները կըսկսին արշաւել	167
Պատերազմին Դ. օրը. Մուստաֆա փաշայի հրահանգները	177
Փորձ Զէյթունը այրելու. Զօրանոցը հրդեհուած	182
Փոփոխութիւն ընդհ. հրամանատարի. Զէյթուն աղ կուգայ	184
Վեց յեղափոխականներու անհետացումը	186
Հիւպատոսներու միջամտութիւն. Հաշտութեան պայմաններ	186
Ներքին վիճակ՝ պատերազմի միջոցին. Կեանքի կորուստ	194
ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷԼԻ ՔԷՇԻՇԻ	
Ծնունդ. Ամուսնութիւն. Զեռնադրութիւն. Արդուդարդ	199
Ատանա երթալը, զինուորագրուիլը և մականախաղը	202
Շէրէֆիի ցեղապետին ձերբակալուիլը	205
Տ. Օհան հազարապետ եղած, Գոնիա կ'երթայ	207
» » ինքզինքը կը յայտնէ և Զէյթուն կը դառնայ	210
» » Պոլիս կ'երթայ և Սուլթան Մահմուտին կը ներկայանայ	213
Յեղապետները կը զսպէ և Իպրահիմ փաշային կը ներկայանայ	218
Երուսաղէմ կ'երթայ. Հաւատուրաց վարդապետը կ'այրէ	220
Զափառ Թորոսը կ'ազատէ. Տ. Օհան կը բանտարկուի	221
Թէմիր աղային զլխիկորութիւնը	223
Տ. Օհան կը վախճանի Յիշատակարան. Տասթան	225

ՊԵՆՍԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱԻԻԹ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ	232
» ԿԱՐԱՊԵՏ Տ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ	
Ծնունդը և մանկութիւնը	240
Կեսարիա, Սամսոն, Պոլիս երթալը և վերադարձը	243
Տ. Յակոբեանի մամուսնութիւնը	249
Տէճեանի սպանութիւնը	255
Տ. Յակոբեան 95 ի կռիւներուն մէջ	257
Թէ՛ ի՛նչպէս շահեցաւ հիւպատոսներուն համարումը	259
Տ. Յակոբեանի կնոջ մահը և իր մեկնումը Զէյթունէն	260
Հոնտոն և անկէ ալ Ամերիկա մեկնելը	264
Հիւպատոսին նամակն ու յանձնարարագիրը	266
Որբանոցի բացման ձեռնարկներ և վկայագրեր	269
Դանատա երթալը և վերադարձը Ամերիկա	279
Երկու Ամերիկահիներու մեկնումը Զէյթուն և Սարաճեան Սրբազանի նամակը	290
Ճորճ Ու. Գրօֆթսի Զօներդը	298
Տ. Յակոբեանի Բ. մամուսնութիւնը	301
Բօղա Լամպերդի սրտայոյզ նամակը	306
Տ. Յակոբեան Դանատա, Պէրլինի մէջ	316
Մըրչէնթս գրամատան մէջ պաշտօն ստանձնելը	319
Տ. Յակոբեանի մամուսնալուծութիւնը	321
Երկու զաւակներուն մահը և գատաւարութիւնները	329
Տ. Յակոբեան Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ	334
Կատարած հանգանակութիւնները, Բաց նամակը Քրիսթին	336
Աշխատութեանց նախարար Մը. Քինկին հետ թղթակցութիւն	339
«Կոչ մը Զէյթունցի հայրենակիցներու»	348
Բանակցութիւններ Հ. Բ. Ը. Միութեան հետ	351
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ	
Պատ. Թամսնի, Առաջնորդ Ե. Ու. Մըշոյի նամակը	359
Այօվայի դատարանին անարդար վճռագիրը	363
Մը. Պօմընթին հրամանագիրը	366
Տ. Յակոբեանի երդմնագիրը	368
Մը. Զիդհոլմի վճռագիրը	374
Ամուսնալուծման պայմանագիրը	375
«Որդեկորոյս հօր բաղձանքը»	380
«Գաղթե՞նք թէ՛ սթափինք»	381
Յովհաննէս Ծ. Վար. Գարանֆիլեան	383
Զէյթունցիներու նկարագիրը	387
Զէյթունի տնտեսական վիճակը	392
Զէյթուն տասթանը	397

ՅԱՆԿ ՈՒՂՂԵԼԻՆԵՐՈՒ

Էջ	Տող	Տպուած է	Պիտի ըլլայ
7	4	այեան	այրան
7	9	կը թափի	կը խառնուի
7	19	Եօթնակի չայի	Եօթն-ական-իշար
10	1	պաշըն	էշըն
16	31	քանդուեցաւ (տւելցնել)	և եկեղեցին այրուելով հիմնայատակ եղաւ
22	30	օ''	օրը
68	8	եարտըմճըմըզ տըր	եարտըմճըմըզ վար տըր
78	3	կեղծ մը ցոյցով	կեղծ ցոյցով
84	2	գողուսուն	նիդայի
84	5	ո՛ւմմայըմ	է՛վմէյիմ
84	13	գարշըսընտա տո՛ւրմատըմ	պէտէլինի գը՛րմատըմ
85	20	Օրտու գըրգ պին իքէն հէման պօղուլտու	Պու ալէմէթլէրի կէ՛օր- մէտիմ մի պէն
114	15	(Ա. կէսղընեանի մասին ճիշդ ծանօթութիւնը տե՛ս էջ 186)	
154	13	կ'աշտէին	կ'աշխատէին
165	26	Ախրտաղիի	Ղըսըիի
169	30	Էօմէր պէյ	Ահմէտ պէյ
172	3	իմ	իբ
183	32	դուռները	տուռները
218	26	բերին	բերեն
235	20	Վարդան	Դաւիթ
250	24	26 տարեկան	28 տարեկան
257	22	կը քաղըցացնէր	կը քաղցըացնէր
279	22	dublic	public
318	5	sitizen	citizen
321	6	Ֆայլուն	Ֆայլուն
324	22	a here	and her
333	24	պայմանագիր	պայմանագրին,
336	5	country	county
341	8	affictions	afflictions
359	10	judje	judge
359	11	axamined	examined
362	5	less	bless
369	30	cas esolely	case solely
371	2	Ատեանին	Ատեանին մէջ

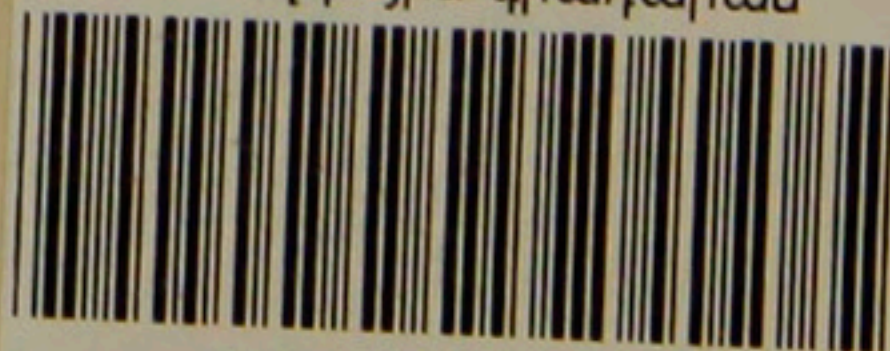

5416

0001353

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0001353

